

สภาพการณ์ในช่วงสมัยการปฏิรูปการปกครองมณฑลที่เกิดขึ้น
ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ระหว่าง พ. ศ. ๒๔๓๔ - ๒๔๕๓

ปริญญานิพนธ์

ของ

สุนทร หิรัญวงษ์
ร่ำเรียนที่
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาค้นคว้าหลักสูตร

ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต

๑๔ สิงหาคม ๒๕๑๘

คณะกรรมการที่ปรึกษาประจำตัวนิสิตได้พิจารณาปริญญานิพนธ์ฉบับนี้แล้ว
เห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิตของ
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒได้

.....รศ.ดร.น.ส.วิภากร.ประจักษ์
.....เลขาธิการคณะกรรมการ

ประกาศคุณูปการ

ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ อาจารย์คุณเวรณยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา แห่งภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร และอาจารย์ ดร. เอกวิทย์ ณ ถลาง รองอธิบดีกรมสามัญศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ ได้อนุเคราะห์ให้คำแนะนำและช่วยเหลือแก่ผู้เขียน จนกระทั่งปริญญานิพนธ์นี้สำเร็จเรียบร้อย ผู้เขียนจึงขอกราบขอบพระคุณอย่างสูงไว้ ณ ที่นี้

ผู้เขียนขอขอบพระคุณเจ้าหน้าที่กองจดหมายเหตุแห่งชาติ และเจ้าหน้าที่หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร ที่ได้อำนวยความสะดวกในการค้นคว้าเอกสาร เป็นอย่างดี และขอขอบคุณ คุณทรง เหมือนเงิน แห่งกรมการฝึกหัดครู ที่ได้ช่วยเหลือในการถ่ายแผนที่ประกอบ คุณสงบ ส่งเมือง เพื่อนร่วมชั้นที่มีส่วนตรวจทานต้นฉบับ และให้คำแนะนำแก้ไขบางตอน กับทุกๆ ท่านที่ไม่ได้กล่าวชื่อนามที่ได้ช่วยให้ปริญญานิพนธ์นี้สำเร็จเรียบร้อย

สุนทร นีรัญวงษ์

สารบัญ

บทที่	หน้า
บทนำ	๑
๑. สภาพทั่วไปของหัวเมืองฝ่ายทะเลาะวันตกก่อนการปฏิรูปการปกครอง ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	๔
๑.๑. สภาพทั่วไปทางภูมิศาสตร์	๔
๑.๑.๑ ลักษณะภูมิประเทศทั่วไป	๔
๑.๑.๒ สภาพการคมนาคม	๑๑
๑.๑.๓ ลักษณะทั่วไปของประชากรที่อาศัยอยู่ในหัวเมือง ฝ่ายทะเลาะวันตก	๑๓
๒. สภาพทั่วไปทางการปกครองและการศาล	๑๕
๒.๑ ลักษณะการจัดการปกครองหัวเมืองฝ่ายทะเลาะวันตก	๑๕
๒.๒ การจัดตำแหน่งข้าราชการประจำเมือง	๒๐
๒.๓ การส่งออกไปของออกไปเงี้ยวและเครื่องราชบรรณาการ	๒๓
๒.๔ การศาล	๒๔
๓. สภาพทั่วไปทางเศรษฐกิจ	๒๖
๓.๑ การทำเหมืองแร่ที่บุก	๒๗
๓.๒ การทำเกษตรกรรม	๓๑
๓.๓ การพาณิชย์	๓๓
๔. การจัดการปกครองหัวเมืองฝ่ายทะเลาะวันตกก่อนรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	๔๖
๑. การจัดการปกครองหัวเมืองฝ่ายทะเลาะวันตกก่อน รัตนโกสินทร์	๔๖

๑.๑	สมัยสุโขทัย	๔๓
๑.๒	สมัยอยุธยา	๔๕
๑.๓	สมัยธนบุรี	๔๕

๒.	การจัดการปกครองหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก	
	สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น	๕๑
๒.๑	การป้องกันรักษาหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกจากพม่า	๕๑
๒.๑.๑	นโยบายของทางกรุงเทพฯ ในการป้องกันหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก	๕๓
๒.๑.๒	ความสามารถของเจ้าเมืองและกรมการในการป้องกันบ้านเมือง	๕๖
๒.๒	การบำรุงบ้านเมืองหลังสงครามกับพม่า	๕๗
๒.๒.๑	การแก้ไขปัญหาดูแลความอดอยาก	๕๘
๒.๒.๒	การรวบรวมราษฎรให้กลับเข้ามาหากันในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก	๖๐
๒.๒.๓	การบูรณะบ้านเมืองและแต่งตั้งเจ้าเมืองกรมการ	๖๑
๒.๓	การจัดการปกครองหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกที่เกี่ยวข้องกับปัญหาไทรบุรี	๖๓
๒.๓.๑	การป้องกันหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกในกรณีเกิดกบฏเมืองไทรบุรี ปี พ.ศ. ๒๓๔๑	๖๔
๒.๓.๒	การจัดการปกครองฝ่ายทะเลตะวันตกใหม่ในปี พ.ศ. ๒๓๔๓	๖๕

๓.	การจัดการปกครองหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกระยะการปรับตัวเข้าสู่ยุคใหม่	๖๗
๓.๑	นโยบายของกรุงเทพฯ ในการยกหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกขึ้นกรุงเทพฯ โดยตรง	๖๘

๓.๑.๑ การยกฐานะหัวเมืองตามแผนการปกครอง
ที่มีมาแต่เดิม

๖๘

๓.๑.๒ การยกฐานะหัวเมืองตามความเปลี่ยนแปลง
ทางเศรษฐกิจ

๗๐

๓.๑.๓ การยกหัวเมืองขึ้นกรุงเทพฯ ตามความเปลี่ยนแปลง
ของสังคม

๗๑

๓.๑.๔ การยกฐานะหัวเมืองตามกรมเปลี่ยนแปลง
ทางการเมือง

๗๒

๓.๒ นโยบายของกรุงเทพฯ ในการจัดการปกครองภายใน
หัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก

๗๕

๓.๒.๑ การแบ่งตั้งกรมการเข้าพนักงานสำหรับบ้านเมือง

๗๖

๓.๒.๒ การป้องกันและการกดขี่ของเจ้าเมืองกรมการและ
ข้าราชการหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก

๗๘

๓.๒.๓ การป้องกันมิให้ราษฎรขึ้นก่อความไม่สงบ

๘๐

๓.๒.๔ การป้องกันปราบปรามโจรผู้ร้าย

๘๓

๓.๓ เหตุและปัจจัยที่บังผลให้เกิดการปฏิรูปการปกครองมณฑลเกิด
ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

๘๖

๑. มูลเหตุสำคัญในการปฏิรูปการปกครองประเทศทั่วไปใน
ปี พ.ศ. ๒๔๗๕

๘๗

๑.๑ มูลเหตุจากการคุกคามของจักรวรรดิเยอรมันตะวันตก

๘๗

๑.๒ มูลเหตุจากสภาพการปกครองภายในประเทศ

๘๘

๒. มูลเหตุจากการจัดการภายในการก่อกวนสมัยการปฏิรูปหัวเมือง
มณฑลเกิด

๘๙

๒.๑	พระบรมราชโองบายในการปฏิรูปการคลังของประเทศ	๕๓
๒.๒	การจัดการภาษีอากรในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก	๕๕
๒.๒.๑	การปรับปรุงแก้ไขการเก็บภาษีผลประโยชน์ ก่อนปี พ.ศ. ๒๔๑๘	๕๖
๒.๒.๒	การแก้ไขการประมุลภาษีผลประโยชน์ ในปี พ.ศ. ๒๔๑๘	๕๘
๒.๒.๓	การแก้ไขการประมุลภาษีอากรผลประโยชน์ ในภาวะที่ แรกมีกฎการการค้าระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๑๘ - ๒๔๒๒	๕๙
๒.๒.๔	รัฐบาลจัดเก็บภาษีผลประโยชน์ที่เมืองภูเก็ต ในปี พ.ศ. ๒๔๒๕	๑๐๓
๒.๒.๕	ปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นจากการเก็บภาษีอากร ในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกหลังปี พ.ศ. ๒๔๒๕	๑๐๕
๓.	มูลเหตุจากการจัดการปกครองก่อนการปฏิรูปหัวเมืองมณฑลภูเก็ต	๑๐๙
๓.๑	การจัดการปกครองเมืองตรัง	๑๑๐
๓.๑.๑	นโยบายการทะนุบำรุงเมืองตรัง	๑๑๑
๓.๑.๒	ผลการทะนุบำรุงเมืองตรัง	๑๑๒
๓.๒	การสักเลก	๑๑๔
๓.๒.๑	การสักเลกก่อนปี พ.ศ. ๒๔๒๓	๑๑๕
๓.๒.๒	การสักเลกในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก ในปี พ.ศ. ๒๔๒๓ -	๑๒๒

๔. บุคลากรจากปัญหาที่เกิดขึ้นในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันออก
ก่อนการปฏิรูปการปกครอง

๑๒๓

๔.๑ ปัญหาชาวจีน

๑๒๓

๔.๑.๑ ปัญหาเกี่ยวกับการจรรยาวัชที่เมืองระนองและภูเก็ต
พ.ศ. ๒๔๑๕

๑๒๓

๔.๑.๒ ปัญหาเกี่ยวกับการค้าขายที่เมืองระนอง
ถูกชาวจีนฆ่าตายใน พ.ศ. ๒๔๒๖

๑๓๐

๔.๑.๓ ปัญหาเกี่ยวกับการค้าขายที่เมืองตะกั่วป่า
พ.ศ. ๒๔๒๔

๑๓๓

๔.๒ ปัญหาเมืองไทรบุรี

๑๓๖

๕. การปฏิรูปการปกครองบนเหตุผลที่เกิดขึ้นระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๓๔-๒๔๔๔
ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

๑๔๖

๑. การปรับปรุงระบอบการปกครอง

๑๔๓

๑.๑ การปรับปรุงแก้ไขระบอบแบบแผนการปกครอง

๑๔๓

๑.๑.๑ การปรับปรุงแก้ไขการปกครองหัวเมืองฝ่าย
ทะเลตะวันออกยกเว้นเกาะเป็นมณฑลเทศาภิบาล
ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๓๔ - ๒๔๓๘

๑๔๔

๑.๑.๒ การปรับปรุงแก้ไขการปกครองหัวเมืองฝ่าย
ทะเลตะวันตกยกเว้นเกาะเป็นมณฑลเทศาภิบาล
ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๓๘ - ๒๔๔๐

๑๔๖

๑.๒ การปรับปรุงแก้ไขวิธีกำกับการปกครองและรักษาความสงบ
ในบ้านเมือง

๑๔๗

๑.๒.๑ การแก้ปัญหาวินัยและความไม่สงบ

๑๔๗

๑.๒.๒ การปรับปรุงแก้ไขวิธีการปราบปรามโจรผู้ร้าย

๑๕๒

๒. การปรับปรุงการศาลและยุติธรรมในหัวเมืองมณฑลภูเก็ต	๑๗๒
๒.๑ การป้องกันคนจีนในมณฑลไทยเข้าเป็นคนในมณฑลอังกฤษ	๑๗๔
๒.๒ การแก้ปัญหาคาการศาลคนในมณฑลไทยและอังกฤษ	๑๗๖
๒.๒.๑ การจัดตั้งศาลกงสุลในหัวเมืองฝ่ายทะเล ตะวันตก	๑๗๗
๒.๒.๒ การแก้ไขวิธีการพิจารณาคดีคนในมณฑลไทย ในเขตเกาะของอังกฤษ	๑๗๘
๒.๓ การปรับปรุงการศาลและยุติธรรมในหัวเมืองฝ่ายทะเล ตะวันตกตามพระบรมมัญยบาลหัวเมือง ร.ศ. ๑๑๔	๑๘๓
๒.๓.๑ ประเพณีของศาลหัวเมือง	๑๘๖
๒.๓.๒ อำนาจของผู้พิพากษา	๑๘๖
๒.๓.๓ อำนาจศาลหัวเมือง	๑๘๗
๒.๓.๔ การเปรียบเทียบความหัวเมือง	๑๘๘
๓. การปรับปรุงสภาพเศรษฐกิจและสังคม	๑๘๘
๓.๑ การจัดระบบการเก็บภาษีอากร	๑๙๐
๓.๑.๑ การเร่งรัดภาษีอากรตามพระราชบัญญัติ	๑๙๐
๓.๑.๒ การปรับปรุงระบบการเก็บภาษี	๑๙๕
๓.๒ การส่งเสริมการทำเหมืองแร่	๒๐๗
๓.๒.๑ การนำเทคนิคและเครื่องมือสมัยใหม่เข้าไป ใช้ในการทำเหมืองแร่	๒๐๘
๓.๒.๒ การตั้งกรมราชโลหกิจและภูมิวิทยา	๒๑๑
๓.๒.๓ การจัดหาทุนและแรงงาน	๒๑๓

๓.๒.๘	การปรับปรุงด้านราคากำหนดวงแร่ถ่านหินและถ่านหิน บางช่วงที่เกี่ยวข้อง	๒๑๗
๓.๓	การทะนุบำรุงและพัฒนาเศรษฐกิจ	๒๐
๓.๓.๑	การทะนุบำรุงการเกษตรกรรม	๒๑๑
๓.๓.๒	การทะนุบำรุงการค้าขาย	๒๑๕
๓.๔	การแก้ไขปัญหาละเลยการแก้ไขเมื่อฝ่ายทะเลาะวิวาท	๒๑๘
๓.๕	การศึกษาและการสาธารณสุข	๒๓๒
๓.๕.๑	การศึกษา	๒๓๒
๓.๕.๒	การสาธารณสุข	๒๓๔
๔.	ปฏิกริยาจากการปกครองมณฑลภูเก็ต ในสมัยพระยาพิพิธโกษา ดำรงตำแหน่งผู้กำกับมณฑลภูเก็ต	๒๓๗
๕.	การทะนุบำรุงมณฑลภูเก็ตระหว่าง พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๕๓ ในสมัย พระยารัตนาธิเบศร์เป็นเจ้าหลวงแห่งภาค	๒๔๑
๑.	ลักษณะทั่วไปทางการเมืองและการปกครองหัวเมืองภาคใต้ ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๕๓	๒๔๔
๑.๑	บรรดาการทางการเมืองระหว่างไทยกับอังกฤษ ที่เกี่ยวกับหัวเมืองภาคใต้ระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๔๐ - ๒๔๕๓	๒๔๖
๑.๒	นโยบายการปกครองของรัฐบาลต่อหัวเมืองภาคใต้ ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๕๓	๒๔๘
๒.	การปรับปรุงแก้ไขการปกครองและการศาลในหัวเมืองมณฑล ภูเก็ต	๒๕๕
๒.๑	นโยบายในการลงพระยารัตนาธิเบศร์เป็นเจ้าหลวง ใหญ่ในปี พ.ศ. ๒๔๔๔	๒๕๖

๒.๒	การปรับปรุงแก้ไขระเบียบการปกครองมณฑลภูเก็ต	๒๔๘
๒.๒.๑	การให้อำนาจพิเศษข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลภูเก็ตออกกฎหมายสำหรับท้องถิ่น	๒๔๘
๒.๒.๒	การรักษาความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง	๒๕๑
๒.๒.๓	การจัดระเบียบการประชุมรายงานผลปฏิบัติราชการของเจ้าหน้าที่พนักงานฝ่ายปกครองเมืองภูเก็ต	๒๕๕
๒.๓	การศาลคนในบังคับต่างประเทศ	๒๖๐
๓.	การทะนุบำรุงเศรษฐกิจและสังคม	๒๖๕
๓.๑	โครงการทะนุบำรุงสภาพเศรษฐกิจมณฑลภูเก็ตใน พ.ศ. ๒๔๔๕	๒๖๖
๓.๒	การเก็บภาษีอากร	๒๖๘
๓.๒.๑	การแก้ไขปัญหาการเก็บภาษีเงิน	๒๖๘
๓.๒.๒	การแก้ไขปัญหาคาการหลีกเลี่ยงภาษี	๒๗๐
๓.๒.๓	การปรับปรุงการเก็บภาษีบางอย่างให้เหมาะสม	๒๗๒
๓.๒.๔	เงินผลประโยชน์แผ่นดินในมณฑลภูเก็ต	๒๗๔
๓.๓	การทำเหมืองแร่กึ่งบุก	๒๗๕
๓.๓.๑	การส่งเสริมทางด้านเงินทุน	๒๗๕
๓.๓.๒	การแก้ไขปัญหาระงับกรรมกรจีน	๒๗๖
๓.๓.๓	การส่งเสริมให้เอาเทคโนโลยีใหม่มาใช้ทำเหมืองแร่	๒๗๘
๓.๔	การส่งเสริมทางด้านการคมนาคม	๒๗๘
๓.๔.๑	การกำแนนโยบายของรัฐบาลในการทะนุบำรุงการโยธาในมณฑลภูเก็ต	๒๘๐

๓.๘.๑ นโยบายการระดมทุนเพื่อการโยธาของ
พระยารัษฎานุประดิษฐ์

๑๔๓

๓.๘ การเกษตรกรรม

๑๕๖

๓.๘.๑ การทำนา

๑๕๖

๓.๘.๒ การทำสวน ทำไร่

๓๐๐

๓.๘.๓ การเลี้ยงสัตว์

๓๑๔

๓.๘.๔ การจัดตั้งชาวสวนเกษตรมณฑลภูเก็ต

๓๐๕

๓.๖ การส่งเสริมทางการค้าและการศึกษาและสาธารณสุข

๓๐๖

๓.๖.๑ การศึกษา

๓๐๗

๓.๖.๒ การสาธารณสุข

๓๑๓

๔. ปฏิกริยาและผลสืบเนื่องมาจากการทะนุบำรุงมณฑลภูเก็ตใน
สมัยที่พระยารัษฎานุประดิษฐ์เป็นเจ้าเมืองภูเก็ต

๓๑๗

๕. บทสรุป

๓๒๓

บรรณานุกรม

๓๓๐

ภาคผนวก

๓๔๓

บทคัดย่อ

บัญชีการวาง

หน้า

การวาง ๑. บัญชีการกำสายหัว เมืองฝ่ายทะเลตะวันตกกับเมืองมีนัง เปรียบเทียบระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๑๘ กับ ปี พ.ศ. ๒๔๒๓	๑๐๑
๒. บัญชีเงินผลประโยชน์ที่ผู้ว่าราชการเมืองในหัวเมืองฝ่าย ทะเลตะวันตกประมูลก่อนปี พ.ศ. ๒๔๓๖	๑๔๘
๓. อัตรากาการประมูลภาษีผลประโยชน์ที่ประกาศให้ เจ้าหน้าที่รับทำในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก ปี พ.ศ. ๒๔๓๖	๒๐๒
๔. บัญชีภาษีอากรหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก ปี พ.ศ. ๒๔๓๔	๒๐๕
๕. จำนวนเงินรายได้ที่ขายสินค้าออกต่างประเทศของเมืองมรัง ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๓๑ - ๒๔๔๐	๒๒๖
๖. รายรับรายจ่ายมณฑลภูเก็ตในปี พ.ศ. ๒๔๔๕ - ๒๔๔๗	๒๗๖
๗. บัญชีเงินผลประโยชน์แบบค้ำในมณฑลภูเก็ตที่เก็บได้ใน ระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๔๕ - ๒๔๕๐	๒๗๗
๘. กำนันผู้คบคิดและกำนันผู้ว่าตัวในมณฑลภูเก็ต ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๔๕ - ๒๔๕๐	๓๐๓

บทนำ

ดินแดนส่วนหนึ่งในภาคใต้ของประเทศไทยทางฝั่งมหาสมุทรอินเดีย ซึ่งปัจจุบันนี้
ได้แก่บริเวณจังหวัด ระนอง พังงา ภูเก็ต กระบี่ ตรัง และสตูล ในสมัยเมื่อมีการปกครอง
เป็นมณฑลเรียกว่า " มณฑลหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก หรือมณฑลภูเก็ต " * เป็นมณฑลที่มีพื้นที่ยาว
ตามฝั่งทะเลอันดามันที่อยู่ล่อแหลมอันตราย เนื่องจากอยู่ระหว่างดินแดนที่เป็นอาณานิคมของอังกฤษ *

การที่ผู้เขียนเลือกศึกษาประวัติศาสตร์ สภาพการณ์ในช่วงสมัยการปฏิรูปการปกครอง
มณฑลภูเก็ตในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๓๔-๒๔๕๓ เพราะ
หัวเมืองในมณฑลภูเก็ตส่วนใหญ่เป็นหัวเมืองชายทะเล ไปมาติดต่อค้าขายกับต่างประเทศอยู่เสมอ เป็น
มณฑลที่มีทรัพยากรที่สำคัญคือ แร่ดีบุกเป็นจำนวนมาก จึงทำให้การติดต่อกันทางการค้ากับเขตแดนต่าง
ประเทศมีมากขึ้น ก่อนที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงจัดการปฏิรูปการปกครอง
ประเทศ พ.ศ. ๒๔๓๕ ได้ทรงโปรดให้รวบรวมหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกและหัวเมืองตามชาย
แดนที่สำคัญอื่นๆ ขึ้นเป็นมณฑลถึง ๒ มณฑล มีข้าหลวงใหญ่ดูแลต่างพระเนตรพระกรรณโดยมีวัตถุประสงค์
ที่จะป้องกันพระราชอาณาจักรให้พ้นจากการถูกกามจากภายนอก และในขณะเดียวกันก็เป็น
การทดลองจัดระเบียบการปกครองอย่างใหม่ด้วย ^๒ แต่การรวบรวมหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก
ขึ้นเป็นมณฑลในครั้งนี้มีวัตถุประสงค์พิเศษอีกประการหนึ่งคือ เพื่อประโยชน์ในการหารายได้ให้กับ

* คำว่าหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก ปรากฏในจดหมายเหตู หรือหนังสือราชการมาแต่
ครั้งสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ส่วนคำว่ามณฑลภูเก็ต เริ่มใช้หลังจากที่ยกหัวเมืองแถบนี้ขึ้นเป็นมณฑล
ขึ้น ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๓๔ เป็นต้นมา เพราะใช้เมืองภูเก็ตเป็นที่ยุทธศาสตร์ของข้าหลวงใหญ่ประจำ
หัวเมืองแถบนี้

^๑ ก.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ก.๑๒/๕๓ รายงานการตรวจการเก็บภาษามณฑล
ภูเก็ตของพระไพศาลศิลปศาสตร์ ที่ ๕/๒๕๕ ลงวันที่ ๑๐ เมษายน ร.ศ. ๑๒๗ เสนอต่อเจ้า-
พระยาวิจิตรวงศ์ไชยกร เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย .

^๒ จักรกฤษณ์ นรนิติติกุลการ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาคำรง-
ราชานุภาพกับกระทรวงมหาดไทย หน้า ๑๖๕ ,

แผ่นดิน^๑ รัฐบาลจึงจำเป็นต้องรับเร่งจัดระเบียบการปกครองและการควบคุมบำรุงบ้านเมืองไว้
 เกรียวหักเหมาถึงหัวเมืองขึ้นของอังกฤษ เป็นการกีดกันไว้เพื่อค้าขายต่างชาติเข้ามาลงทุนค้า
 ขายเพิ่มขึ้น

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ ให้พระยาเทพโกษา
 (โส โสภณเสถียร) ผู้สำเร็จราชการจากเมืองราชเทยกรมท่าเข้าไปจัดระเบียบการว่าราชการ
 กวขันเงินภาษีที่ค้างคั่งอยู่กับผู้ว่าราชการแขวง บรรดาว่ามาตลอดเกิดสร้างรื้อเก็บภาษีอากรให้
 มากกว่าของหัวเมืองอื่น ๆ^๒ หัวของพระยาเทพโกษา (โส โสภณเสถียร) ไม่เกิดการ
 รัดแย้งกับผู้ว่าราชการเมืองต่าง ๆ ในท้องที่อันมีผลเนื่องจากการปกครองและการบริหาร
 โดยเฉพาะในขณะนั้น ทางส่วนกลางเริ่มเปลี่ยนมาดำเนินการปกครองหัวเมืองตั้งแต่ ปี พ.ศ. ๒๔๓๖
 เป็นต้นมา ทางมหาดไทยได้เล็งเห็นว่าปฏิบัติตามระเบียบแบบแผนของกรมโยธาธิการ
 กับแก้ไขข้อขัดข้องเฉพาะเรื่องที่เกิดขึ้นไม่ความ เราจะได้ปรับปรุงให้เรียบร้อยต่อไปไม่เท่าที่ควรไว้^๓

หัวเมืองมหาดไทยได้เริ่มได้รับการควบคุมบำรุงอย่างจริงจังเมื่อ ทางกรุงเทพฯ ได้แต่งตั้ง
 ถึงพระยาภิธานุประคิม^๔ (กอเม้ง) ราชวงศ์จีน) ผู้ซึ่งมีความสามารถทางด้านปกครอง และ
 ทางด้านเกษตรกรรมเป็นน้ำมือหลวงไว้ แต่ก็เมื่อเวลาเดียวกันกับทางรัฐบาลกรุงเทพฯ ได้ทรง
 สภาให้ปรับปรุงสภาพของมหาดไทยให้ดีขึ้น เนื่องจากถูกหนังสือพิมพ์ที่สิงคโปร์และปักษ์ใต้บน
 บกความใจที่กล่าวหาว่ารัฐบาลไทยเอาเปรียบกับในบังคับอังกฤษที่เข้ามาทำเหมืองแร่และ
 ขยายในหัวเมืองแถบนี้ เพราะนำเอาเงินภาษีอากรที่เก็บได้ไปใช้จ่ายในกรุงเทพฯ และที่จะ

^๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี กรมพระศรีสวางควัฒนวรณิภานุวงศ์ฯ หน้า ๔๓ .

^๒ ก.ว.ธ. เอกสาร ร.๔. ยม. ๑/๒๕ การามมูลของพระยาภิธานุประคิม
 พุทธศักราช ๒๔๔๘/๑๑๒๖๓ ๑๑) มกราบ ร.๓. ๑๖๑ คัดกรมขุนสุขุมวิท

* ในปี พ.ศ. ๒๔๓๓ เมื่อมีการปกครองหัวเมืองตามระบอบเทศาภิบาลในครั้งแรก

^๓ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี กรมพระศรีสวางควัฒนวรณิภานุวงศ์ฯ
 สำนวนสืบแก้ไข เล่ม ๖ หน้า ๑๒๔ .

มาสร้างถนนหนทาง โรงพยาบาล หรือ สิ่งสาธารณประโยชน์ ที่จะอำนวยความสะดวกในการประกอบอาชีพด้วยความปลอดภัยบ้าง ซึ่งเหตุผลดังกล่าวนี้รัฐบาลเองก็ยอมรับ

อย่างไรก็ตามในการทะนุบำรุงหัว เมืองมณฑลภูเก็ตในขณะนั้นต้องประสบกับปัญหาและอุปสรรคนานาประการรัฐบาลกลางที่กรุงเทพฯ ไม่อาจดำเนินงานได้เต็มที่ ต้องอาศัยสติปัญญาความสามารถของชาวลวงใหญ่แต่ละคนที่จะคิดอ่านบัญชาการ เพื่อพัฒนาบ้านเมืองให้เจริญก้าวหน้า ด้วยเหตุนี้ผู้เขียนจึงเห็นว่าสภาพการณ์ในช่วงสมัยการปฏิรูปการปกครองมณฑลภูเก็ตในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๓๔ - ๒๔๕๓ เป็นช่วงสำคัญเกี่ยวกับประวัติศาสตร์การปกครองของไทยสมควรที่จะศึกษาคนควาและเผยแพร่ต่อไป

ความมุ่งหมายของการศึกษาคนควา

๑. เพื่อศึกษาลักษณะการปกครองและเศรษฐกิจแบบเดิมของหัว เมืองฝ่ายทะเลตะวันตกว่ามีองค์ประกอบทางการปกครองอย่างไร เพื่อจะเป็นพื้นฐานสำหรับการศึกษาลักษณะการปกครองหัว เมืองในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

๒. เพื่อศึกษา เหตุและปัจจัยที่ยังผลให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริที่จะจัดการปกครองหัว เมืองฝ่ายทะเลตะวันตก

พวกอังกฤษที่สิงคโปร์พยายามที่จะรุกรานเขตแดนไทยทางแหลมมลายู แต่รัฐบาลอังกฤษที่ลอนดอนไม่เห็นชอบด้วยจึงหันไปยุยงให้เจ้าเมืองในมณฑลปัตตานีเอาใจออกหาง เป็นผลให้พระยาวิจิตรภักดี (อับดุลกาเดร์) เจ้าเมืองตานีก่อการขบถขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๔๕ แต่รัฐบาลไทยสามารถรักษาสถานการณ์ไว้ได้ด้วยการจับกุมและถอดพระยาตานี เอาตัวมากุมไว้ที่เมืองพิษณุโลกพวกอังกฤษจึงหาเหตุให้หมกโดยยุหนั้งสื่อพิมพ์ที่สิงคโปร์และป็นังให้เขียนบทความโจมตีรัฐบาลไทย

สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพและสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ สาส์นสมเด็จ เล่ม ๙ หน้า ๑๕.

๑. เพื่อศึกษานโยบายและวิธีการปฏิรูปการปกครองและการเสริมธุรกิจของ
มณฑลภูเก็ต ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
๔. เพื่อศึกษาภาวะความเปลี่ยนแปลงของมณฑลภูเก็ตทั้งในด้านการปกครอง
การเสริมธุรกิจในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
๕. เพื่อศึกษาถึงวิธีการของรัฐบาลในการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น และผลของการ
ปรับปรุงการปกครอง และเสริมธุรกิจสมัยที่พระยาทิพโกษา และพระยารัษฎานุประดิษฐ์
เป็นชาหลวงใหญ่

ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า

ผลการศึกษาค้นคว้า

๑. จะให้ความรู้เกี่ยวกับวิธีการจัดการปกครองหัว เมืองชายฝั่งทะเล-
ตะวันตกก่อนจะมีการปฏิรูปการปกครอง
๒. จะให้ความรู้เกี่ยวกับนโยบายการปฏิรูปการปกครองหัว เมืองมณฑลภูเก็ต
ตามระบบเทศบาลโคชัตเจน
๓. จะให้ความรู้เกี่ยวกับสภาพของมณฑลภูเก็ต ทั้งในด้านการปกครองการ
เสริมธุรกิจในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
๔. จะทำให้ทราบถึงวิธีการแก้ปัญหาของรัฐบาลในการที่จะปรับปรุงการ-
ปกครองการเสริมธุรกิจของมณฑลภูเก็ตให้ดีขึ้น

ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า

๑. จะศึกษาค้นคว้าถึงวิธีการจัดการปกครอง และเสริมธุรกิจของหัว เมือง
มณฑลภูเก็ตก่อนสมัยการปฏิรูปการปกครองโดยสังเขป เพื่อเป็นพื้นฐานการศึกษาค้น
เปลี่ยนแปลงทางด้านการปกครองเสริมธุรกิจในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า-
เจ้าอยู่หัว
๒. จะศึกษาค้นคว้าถึงลักษณะการปฏิรูปการปกครองและการเสริมธุรกิจ
ของมณฑลภูเก็ตในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

๑. จะศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับปัญหาและอุปสรรค ตลอดจนการแก้ปัญหาของ
รัฐบาล และชาหลวงใหญ่ที่มีต่อการปรับปรุงการปกครอง การเศรษฐกิจ และผลกระทบ
(impact) ที่มีต่อพัฒนาการของชนชั้นในระบอบคอมมิวนิสต์

วิธีการดำเนินการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาค้นคว้าเรื่องนี้ จะใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ (Historical Approach) และเสนอรายงาน แบบพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical - Description) ข้อมูลที่ใช้ศึกษาค้นคว้าจะใช้ข้อมูลที่เป็นหลักฐานชั้นต้น (Primary Sources) เป็นหลักและต้องอาศัยข้อมูลที่เป็นหลักฐานชั้นรอง (Secondary Sources) ประกอบด้วย

แหล่งที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้า เช่น

๑. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ
๒. หอสมุดแห่งชาติ
๓. หอสมุดกรมพระยาคำรงราชานุภาพ
๔. หอสมุดกระทรวงมหาดไทย
๕. หอสมุดมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร
๖. แผนกเอกสารของสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ฯลฯ

เอกสารที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้า

เอกสารที่เป็นหลักฐานชั้นต้น (Primary Sources) ได้แก่

- ก. เอกสารชั้นต้นประเภทตัวเขียน
 - จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒
 - หนังสือราชการกรมพระกลาโหมรัชกาลที่ ๔
 - สารบาญสมุคพิเศษรัชกาลที่ ๕

- สารตรา ใบชอกโก๊ตฉบับระหว่างหัวเมืองมณฑลภูเก็ตกับกรุงเทพฯ สมัยรัชกาลที่ ๕
- รายงานการตรวจราชการมณฑลภูเก็ต ของพระยากริเทพปลัดผู้สดลอง
กับนายเวสเทนการ์ด (Westengard) ปี ร.ศ. ๑๒๕
- บันทึกความเห็นของคณะกรรมการซึ่งได้มีพระบรมราชโองการให้ประชุม
ปรึกษาหารือในเรื่องการจัดกาทะนุบำรุงมณฑลภูเก็ต ร.ศ. ๑๒๕

ฯลฯ

ข. เอกสารชั้นต้นที่ตีพิมพ์แล้ว

- จดหมายหลวงอุดมสมบัติ
- พระราชหัตถเลขาเรื่องเสด็จประพาสแหลมมลายู
- จดหมายเหตุประพาสหัวเมืองมณฑลภูเก็ต ร.ศ. ๑๒๔
- ราชกิจจานุเบกษา
- ประชุมกฎหมายประจำศก

ฯลฯ

เอกสารที่เป็นหลักฐานชั้นรอง (Secondary Sources)

ก. ประเภทพระราชพงศาวดาร

- พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา
- พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ รัชกาลที่ ๑
รัชกาลที่ ๒ รัชกาลที่ ๓ รัชกาลที่ ๔
- พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๕

ฉ. ประเภทประชุมพงศาวดาร ขององค์การคำคุณุสภา

- ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑
- ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๒ เล่ม ๒
- ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๕ เล่ม ๑๒

— ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๕๑ เล่ม ๒๕

ฯลฯ

ค. ประเภทปริญานิพนธ์ วิทยานิพนธ์ และหนังสือทั่วไป

- ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับมลายูในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ของ
ทวิชศักดิ์ ล้อมลัม
- ความสัมพันธ์ระหว่างราชธานีกับหัวเมืองนครศรีธรรมราชในสมัยกรุง-
ธนบุรี และรัตนโกสินทร์ตอนต้น ของ สงบ ส่องเมือง
- สารานุกรมเจ้า
- เทศกาล
- ประวัติและผลงานของพระยาธิบดีประจักษ์
- ลัทธิธรรมนิยมต่างๆ
- ไทโบราณ
- The Malayan Peninsula, by P.J. Begbie
- British Malaya ๑๘๖๔-๑๘๖๗, by L.A. Mills
- Economic Development of Modern Malaya, by
Lim Chong - Yah
- Economic change in Thailand ๑๘๕๐ - ๑๙๓๐,
by James C. Ingram

etc .

สภาพทั่วไปของหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกก่อนการปฏิรูปการปกครอง ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น การปฏิรูปการปกครองมณฑลที่เกิดขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องทราบสภาพทั่วไปทางภูมิศาสตร์ การปกครองและการเศรษฐกิจในหัวเมืองแถบนี้ก่อนที่จะมีการปฏิรูป เพราะจะสะท้อนให้เห็นถึงนโยบายของทางราชธานีที่มีต่อหัวเมืองว่าแต่ละสมัยนั้นเป็นอย่างไร และทำไมจึงต้องมีการปฏิรูปหัวเมืองเหล่านี้

๑. สภาพทั่วไปทางภูมิศาสตร์

ในที่นี้จะศึกษาสภาพทั่วไปทางภูมิศาสตร์ในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกออกเป็นลักษณะใหญ่ ๓ ประการ คือ ลักษณะภูมิประเทศ การคมนาคม และประชากรที่อาศัยอยู่ โดยจะเน้นหนักในสิ่งที่เกี่ยวข้องกับสภาพภูมิศาสตร์สมัยโบราณมากกว่าปัจจุบัน ทั้งนี้เพื่อเป็นพื้นฐานในการศึกษาประวัติความเป็นมาของหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกให้เด่นชัดยิ่งขึ้น

๑.๑ ลักษณะภูมิประเทศทั่วไป

หัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกตั้งอยู่ทางภาคใต้ทางฝั่งทะเลอันดามัน บำหาสมุทรอินเดีย มีภูเขาเป็นเส้นกั้นเขตแดนออกจากหัวเมืองภาคใต้ทางฝั่งทะเลอันดามัน มีพื้นที่จากการสำรวจในสมัยปัจจุบันประมาณ ๒๐๕๖๓.๔๓๐ ตารางกิโลเมตร มีชายฝั่งทะเลจากเมืองระนองถึงเมือง

* เพื่อความสะดวกแก่การแบ่งเขตเมืองระนองกับเมืองชุมพรไปสิ้นสุดที่เขาหินจุแถวแม่น้ำปากจั่น กระจบุรี จากนั้นก็จะแยกออกเป็นทิวเขาภูเก็ท แบ่งเขตเมืองระนองเมืองตะกั่ว เมืองพังงา และเมืองกระบือออกจากเมืองชุมพร และเมืองไยยา (หรือเขตจังหวัดสุราษฎร์ธานี) ทิวเขาภูเก็ทนี้ไปพบกับทิวเขานครศรีธรรมราชซึ่งแบ่งเขตเมืองตรังและเมืองนครศรีธรรมราช

สตูดยาว ๔๕๐ กิโลเมตร* ลักษณะพื้นที่ทั่วไปเป็นป่าและภูเขา มีแม่น้ำลำธารสายสั้นๆ ซึ่ง
ต้นน้ำเกิดจากทิวเขาหลายสาย** โดยเฉพาะทิวเขาคังกล่าวอยู่ชิดติดทะเล และชายฝั่งทะเล
หรือไหลหุบแคบ*** มีลักษณะเว้าแหว่งไม่เป็นระเบียบเต็มไปด้วยเกาะแก่ง ด้วยเหตุนี้
หัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกจึงมีที่ราบสำหรับใช้ในการเกษตรได้น้อย**** แต่โครงสร้างทาง
ธรณีวิทยาของทิวเขาภูเก็ตและทิวเขานครศรีธรรมราช ซึ่งเป็นทิวเขายูคกลาง
(Mesozoic) ซึ่งมีแร่หินอยู่ปะปนกับแนวหินของทิวเขานี้จำนวนมาก๒ และยังปรากฏ
ให้เห็นอยู่ตามพื้นดินทั่วไป จึงทำให้ราษฎรที่อาศัยอยู่ในบริเวณหัวเมืองแถบนี้ประกอบอาชีพ
ด้วยการขุดหาแร่หินมาแต่โบราณ ดังปรากฏหลักฐานอยู่ในรายงานของ ฟรานซิส ไลท์

* คุรยละเอียดจากอักษรานุกรมภูมิศาสตร์ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม ๑
และเล่ม ๔.

** เช่นแม่น้ำปากจั่น (กระบี่) และแม่น้ำตรัง เป็นต้น

*** เป็นลักษณะชายฝั่งจม หาดทรายหายาก ทางชายฝั่งทะเลออกไป เบี่ยง ๖๐
เมตร ก็จะถึงท้องทะเลลึก

๑ สวาท เสนาณรงค์ ภูมิศาสตร์ประเทศไทย หน้า ๔๑.

**** การสำรวจลักษณะพื้นที่ของหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก ซึ่งคิดเป็นร้อยละของ
พื้นที่ทั้งหมดจากอักษรานุกรมภูมิศาสตร์ ฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม ๔ มีดังนี้

	ระนอง	พังงา	ภูเก็ต	กระบี่	ตรัง	สตูล
ที่ราบลูกเนิน	๖๑.๐๒	๖.๐๑	๔.๓๐	๔๔.๔๑	๔๓.๘๐	๘๑.๐๑
ภูเขา	๖๗.๐๐	๘๖.๘๓	๘๒.๕๒	๓๓.๑๓	๖.๒๐	๑๔.๕๔
ป่าทึบ	๕๗.๒๘	๕๕.๑๓	๗.๓๗	๗๒.๓๕	๔๔.๐๘	๖๓.๗๑
ที่แฉะและน้ำท่วม	๑๑.๐๘	๗.๐๖	๒.๓๖	๑๕.๕๐	๔.๘๘	๕.๒๗

๒ สวาท เสนาณรงค์ อ.ก. หน้า ๒๕๓.

(Francis Light) ซึ่งได้บรรยายถึงสภาพของหัวเมืองในปี พ.ศ. ๒๓๓๐ ตอนหนึ่งว่า

".....ภาคพื้นทวีปตรงข้าม (เกาะกลาง) จากพังงาถึงตะกั่วป่า ระยะทาง ๓๐ ไมล์ มีคนไทยอาศัยอยู่เบาบาง มีหมู่บ้าน ๕ หรือ ๖ แห่ง เท่านั้น ตั้งอยู่ห่างจากฝั่งเพียง ๓ - ๔ ไมล์ ระหว่างหมู่บ้านและทะเล มีป่าทึบ ที่ปล่อยให้เผ่นนักเพื่อป้องกันโจรสลัดมลายู ไม่ให้บุกเข้าโจมตีหมู่บ้านของคนไทยเหล่านั้นได้ ทางเหนือเมืองตะกั่วป่าจนถึงเมืองมะริดไม่มีผู้คนอาศัยอยู่ มีแม่น้ำหลายสายไหลผ่าน และฝั่งทะเลก็อุดมด้วยแร่ดีบุก โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เมืองระนองชาวไทยชาวมลายูและชาวตะนาวศรี (Tannoos) ได้พยายามตั้งถิ่นฐานอยู่ ณ ที่นี้เพราะมีความสะดวกจะหาดีบุกได้ कि-แคนทั้งหมดนี้เป็นภูเขาและอยู่ห่างจากฝั่งทะเลเพียงสองสามไมล์ และปกคลุมด้วยป่าทึบเข้าไปไม่ได้ ในป่านี้มีช้างป่าอยู่เป็นจำนวนมาก"

จากหลักฐานข้างบนนี้แสดงให้เห็นว่า ลักษณะภูมิประเทศของหัวเมืองแถบนี้ไม่เอื้ออำนวยให้ราษฎรเข้ามาทำมาหากินได้อย่างปกติสุข ต้องต่อสู้ดิ้นรนเอาชนะภัยจากธรรมชาติและการปล้นสะดมของโจรผู้ร้ายและแขกสลัดจากภายในและภายนอกราชอาณาจักร ด้วยเหตุนี้จึงมีประชาชนเข้าไปอาศัยอยู่น้อยมาก เมื่อเทียบกับหัวเมืองอื่น ๆ

รอง กษยานนท์ (ผู้แปล) " พระยาราชภักดี " แถลงงานประวัติศาสตร์และเอกสารโบราณคดี ๒ (๒) : ๗๖ - ๗๗ พฤษภาคม ๒๕๑๑ .

๑.๒ สภาพการคมนาคม

ลักษณะภูมิประเทศดังกล่าวทำให้การคมนาคมของราษฎรในหัวเมืองแถบนี้ ต้องประสบกับความยากลำบาก ทางที่สะดวกที่ติดต่อกันระหว่างหัวเมืองต่าง ๆ ในแถบเดียวกัน ได้แก่ การเดินทาง ทางเรือ แต่ไม่ค่อยจะปลอดภัย เพราะมีโจรสลัดชุมชุม ส่วนการเดินทางติดต่อกับหัวเมืองทางฝั่งทะเลตะวันออกหรือฉะวไทย ต้องเดินทางทางบกผ่านป่าและภูเขา ซึ่งเป็นอันตรายและทุรกันดารเป็นอย่างมาก จึงเป็นเหตุให้หัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกมีสภาพเป็นเมืองปิดมาช้านานและไม่ได้รับความเอาใจใส่จากทางราชธานีเท่าที่ควร อย่างไรก็ตามสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ ได้กล่าวไว้ว่า หัวเมืองแถบนี้ มีอยู่หลายเมืองที่พ่อค้าชาวอินเดีย ใช้เป็นเส้นทางเดินทางข้ามแหลมมลายูมาทางฝั่งทะเลตะวันตกในสมัยโบราณ อยู่ ๓ ทาง คือ *

๑. เมืองตะกั่วป่าเป็นเส้นทางเดินทางบกข้ามเขาศกมาเมืองไชยาและเมืองเวียงสระหรือจากนั้นเดินทางบกมาขึ้นเรือที่ลำน้ำปะกาไส แขวงเมืองกระบี่ ไปเมืองเวียงสระหรือเมืองไชยาก็ได้

๒. เมืองตรังเป็นเส้นทางข้ามภูเขาไปยังเมืองนครศรีธรรมราช และเมืองพัทลุง

๓. เมืองไทรบุรีเป็นเส้นทางเดินทางบกเข้าเมืองยะลา (ทางอำเภอเบตงปัจจุบันนี้)

สภาพการคมนาคมที่ลำบากดังกล่าวนี้ในสมัยรัชกาลที่ ๑ เจ้าพระยาสุรินทรราชา (จันทร์ ต้นสกุล จันทโรจวงศ์) ผู้สำเร็จราชการหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกได้สำรวจ

* สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ และสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ สำเนาสมเด็จ เล่ม ๖ หน้า ๑๓๐ - ๑๓๑ .

เส้นทางใหม่เพื่อใช้ส่งภาณิอากรมากรุงเทพฯ * แต่การแก้ปัญหาดังกล่าวก็ไม่ได้ทำให้สภาพการคมนาคมในหัวเมืองเหล่านี้สะดวกดีขึ้นกว่าเดิม ทั้งนี้จะได้เห็นได้จากในสมัยรัชกาลที่ ๓ เมื่อโปรดให้มีการประมูลภาณิอากร ไม่ปรากฏว่ามีเจ้าภาษีซึ่งรับประมูลภาณิอากรต่างๆ เป็นอาทิออกไปประมูลภาษีในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกเนื่องจากอยู่ไกลไกล และไม่มีความปลอดภัยทางกรุงเทพฯ จึงต้องให้ผู้ว่าราชการเมืองเป็นเจ้าภาษีเอง ° ในปลายสมัยรัชกาลที่ ๔ หลังจากพวกฮังไต้จีนก่อการจลาจลที่เมืองภูเก็ตในปี พ.ศ. ๒๔๑๐ เป็นต้นมาทางกรุงเทพฯ ได้ส่งเรือรบและทหารออกไปปรักการเป็นประจำ ๒ และเมื่อการภาณิอากรเพิ่มมากขึ้น ได้ส่งเจ้ากรมอาสารวมพร้อมด้วยเรือรบไปรับเงินภาษีอากรส่งเข้ากรุงเทพฯ ทำให้การติดต่อกับเบื้องหลวงใกล้ชิดมากขึ้น ๓ แต่ถึงกระนั้นการเดินทางบก ระหว่างหัวเมืองก็ยังอยู่ในสภาพเดิม ทั้งนี้จะได้เห็นจากการเดินทางติดต่อกันระหว่างเบื่องระนองและเบื่องชุมพร ** เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก ปี พ.ศ. ๒๔๓๓ มีระยะทาง ๑๐๘๓ ไมล์ (ประมาณ ๕๓.๓๒ ก.ม.) ต้องเสด็จโดยใช้ช้างเป็นพาหนะข้ามภูเขา ๓๑ แห่ง ลำธาร ๕๓ แห่ง และลุยลำธารอีก ๒๑ แห่ง ๔ ได้รับความยากลำบากไม่ใช่น้อยด้วยเหตุนี้ปัญหาการคมนาคมจึงมีผลต่อลักษณะการปกครองและเศรษฐกิจในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกเป็นอย่างมาก ซึ่งจะกล่าวในรายละเอียดต่อไป

* เส้นทางใหม่ที่ใช้ในครั้งนี้จะต้องเดินทางข้ามเขาตก ย่นระยะทางได้ ๑๔-๑๕ วัน คือให้ตัดเส้นทางบกจากพังงา ที่ตำบลมะรุ่ยปากควาไปถึงปากพนม แล้วเดินทางเรือผ่านพุนพิน ถึงชุมเรียง แขวงเมืองไชยา แล้วนำพระราชทรัพย์ของหลวงขึ้นเรือใหญ่ส่งกรุงเทพฯ (องค์การคำคุณฐา ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๒ เล่ม ๒ หน้า ๒๕๓)

° องค์การคำคุณฐา ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๕๓ เล่ม ๒๕ หน้า ๒๕๓.

๒ ก.จ.ช. เอกสาร ร.๔ หนังสือรวบรวมการกรมพระกลาโหม จ.ศ.๑๒๒๕-๑๒๓๐ เล่ม ๓๕ สารตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนาถึงพระยาภูเก็ท ๒๐ มีนาคม ๒๔๑๐ หน้า ๗๖ .

๓ กระทรวงมหาดไทย " ประวัติพระยามนตรีสุริยวงศ์ " คำทรงราชานุสรณ์ หน้า ๒๔๑ .

** เริ่มต้นจากท่าตะเภาผ่านบ้านลำสนุก ท่าแพะ ท่าไม้ลาย ท่าสาร ปากอินทนิลถึงปากจั่น

๔ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชหัตถเลขาเรื่องเสด็จประพาสแหลมมลายู หน้า ๘๖ .

๑.๓ ลักษณะทั่วไปของประชากรที่อาศัยอยู่ในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก

หัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกมีชนหลายเชื้อชาติอาศัยอยู่ปะปนกัน นับตั้งแต่ชาวพื้นเมือง
เกิมคือราษฎรไทยและชนชาติอื่น ๆ ซึ่งอพยพเข้ามาหาถิ่นภายหลังด้วยเหตุผลทางเศรษฐกิจทำให้
มีการผสมผสานกันทางเชื้อชาติ ศาสนา ภาษาและขนบธรรมเนียมประเพณีต่างๆ ดังจะเห็นได้จาก
ลักษณะของสังคมเชื้อชาติต่าง ๆ ในสมัยนั้นดังนี้

๑.๓.๑ ไทย

คนไทยถือว่าเป็นพลเมืองส่วนใหญ่ของหัวเมืองแถบนี้ มีทั้งพวกนับถือศาสนา-
พุทธและศาสนาอิสลาม ในขณะนั้นทางราชธานียังแบ่งแยกว่าพวกนับถือศาสนาอิสลามเป็นพวกแขก-
มลายู * กังแซน ฟรานซิส ไลท์ (Francis Light) กล่าวว่าประชาชนที่อาศัยอยู่จะผสม-
ผสานกันทางด้านเชื้อชาติและวัฒนธรรมกับพวกแขกมลายูโดยเฉพาะคนไ โดยเป็นจำนวนมากในสมัยนั้น
ที่ทำตัวเป็นทั้งมุสลิม และพุทธศาสนิกชน เชนไม่รับประทานเนื้อหมู แต่สักการบูชาพระพุทธรูป
การกระทำเช่นนั้นเป็นเพราะชาวไทยที่นับถือพุทธศาสนาไปแต่งงานกับแขกมลายู พระบาท-
สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้กล่าวถึงลักษณะของพวกแขกมลายูในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกว่า
ไม่สามารถพูดภาษามลายูได้เหมือนพวกแขกมลายูจริงๆ และก็มีคนไทยเข้านับถือศาสนาอิสลาม
ด้วยเหตุเช่นเดียวกับฟรานซิส ไลท์ กล่าวไว้เป็นจำนวนมาก ๒

* การทำบัญชีสำมะโนครัวหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกในปี พ.ศ. ๒๔๔๕ (ร.ก. ๑๒๖)
แยกเป็นคนไทย ๑๗๔,๘๔๕ คน มลายู ๓๔,๘๐๓ คน (เทศาภิบาล เล่ม ๑ ร.ก. ๑๒๕ หน้า ๕๑.)

๑ รอง กยามานนท์ (ผู้แปล) " พระยาราชภักดี " แดงงานประวัติดาว-
เอกสารโบราณคดี ๒ (๒) : ๗๖ - ๗๗ พฤษภาคม ๒๕๑๑ .

๒

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จดหมายเหตุประพาสหัวเมืองปักษ์ใต้ ร.ศ. ๑๒๔

การที่คนไทยทั้งสองลัทธิศาสนาอยู่ร่วมกัน ไม่ค่อยปรากฏปัญหาทางการปกครองของรัฐ-
บาลแต่อย่างใดต่างก็ประพฤติปฏิบัติตามกฎหมายไทยและมีสิทธิเท่าเทียมกันตามกฎหมาย พวกไทย
อิสลามได้รับแต่งตั้งจากผู้ว่าราชการเมือง ให้เป็นเจ้าพนักงานของรัฐบาล เช่น นายอำเภอ
พลตระเวน และกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน^๑ ในเวลาบ้านเมืองเกิดความไม่สงบ เรือทางราชการต้อง
ใช้แรงงาน ก็ถูกเกณฑ์เช่นเดียวกัน ชุมชนของไทยพุทธ อิสลาม มักจะร่วมมือกันอย่างใกล้ชิด
อย่างในกรณีพวกจีนฮั่นยี่ก่อกองจลาจลที่เมืองภูเก็ตในปี พ.ศ. ๒๔๑๕ ปล้นสะคมบ้านเรือนราษฎร
สร้างความเดือดร้อนทั่วไป กลุ่มคนไทยทั้งสองฝ่ายได้ร่วมกันต่อสู้ที่วัดท่าผาลอง ค่ายค้ำผาลอง
จนพวกจีนฮั่นยี่ไม่กล้าเหี้ยมปล้นบ้านเรือนราษฎรในแถบนั้นอีก^๒ ด้วยเหตุนี้จึงอาจกล่าวได้ว่า
กลุ่มคนไทยจึงเป็นกำลังสำคัญในการป้องกันรักษาความสงบในหัวเมืองแถบนี้มาแต่สมัยโบราณ

๔.๑.๓.๒ จีน

ชาวจีนนับว่าเป็นกลุ่มชนกลุ่มใหญ่อีกพวกหนึ่งในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก
เริ่มอพยพเข้ามามากตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๓ (ปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙)
เนื่องจากการขยายตัวของการทำเหมืองแร่ดีบุก ทั้งการแรงงานกรรมกรจีนเป็นจำนวนมาก^๓
เฉพาะที่เมืองภูเก็ตซึ่งเป็นแหล่งที่ทำเหมืองแร่ดีบุกมากกว่าหัวเมืองอื่นๆ มีกรรมกรจีนมากที่สุด
แต่ปริมาณของกรรมกรจีนนั้นมีจำนวนไม่คงที่ ขึ้นอยู่กับความผันแปรของราคาแร่ดีบุก และฤดูกาล
ที่เหมาะสมกับการทำเหมืองแร่ ก็ถ้าปีใดราคาแร่สูง ฝนตกชุกมีปริมาณน้ำพอที่จะไถ่ล้างแร่ กรรมกร
จีนก็จะเข้ามารับจ้างนายเหมืองทำเหมืองแร่เป็นจำนวนมาก ทั้งนี้จะเห็นได้จากสถิติกรรมกรจีนเข้าเมือง
ภูเก็ตในปี พ.ศ. ๒๔๓๑ จำนวน ๗๐๖๐ คน และออกไป ๔๔ ๖๘ คน และในปี พ.ศ. ๒๔๓๒ เข้า

^๑ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชหัตถเลขาเรื่องเสด็จประพาส
แหลมมลายู หน้า ๑๖๐ .

^๒ องค์การการค้าสุมาตรา ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๕๐ เล่ม ๒๕ หน้า ๒๓๗-๒๓๘ .

^๓ วอลเทอร์ เอฟ. เวลดา แฉกษิณพระนั่งเกล้าฯ แปลโดย นิธิ ทองโสภิต
หน้า ๕๑ .

มาจำนวน ๕๖๐๙ คน และออกไป ๖๘๑๒ คน^๑ แสดงให้เห็นว่าในปีแรก การทำเหมืองแร่ดีกว่า ปีที่สอง ✕ .

อย่างไรก็ตาม ก็มีชาวจีนเข้ามาประกอบอาชีพเป็นหลักแหล่งประจำอยู่เป็นจำนวนมาก^{*} เช่นการทำเหมืองแร่คูปัก การค้าขายการประมง การรับทำภาษี และผูกช่วงภาษี เป็นต้น ทั้งนี้เนื่องจากชาวไทยไม่ถือว่าชาวจีนเป็นชาวต่างประเทศได้แก่งานกับสตรีไทย และให้โอกาสชาวจีนได้ประกอบอาชีพอย่างอิสระ ซึ่งชาวจีนเหล่านั้นทำมาหากินด้วยความขยันหมั่นเพียร จนในที่สุดก็มีฐานะร่ำรวย บางคนได้รับแต่งตั้งจากรัฐบาลไทยให้มียศฐานะบรรดาศักดิ์อย่างขุนนางไทยหรือให้ดำรงตำแหน่งผู้ว่าราชการเมือง^๒ โดยเฉพาะผู้ว่าราชการเมืองในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกหลายเมือง มีเชื้อสายจีน ได้แก่พวกตระกูล ณ ระนอง ซึ่งเคยปกครองเมืองระนอง กระบุรี เมืองศรี และเป็นข้าหลวงใหญ่มณฑลภูเก็ต เป็นต้น นอกจากชาวจีนในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกจะป็นบทบาทสำคัญในทางการปกครองและการเศรษฐกิจ แต่ก้สร้างปัญหาดังกล่าวให้กับหัวเมืองแถบนี้ไม่น้อย ทั้งนี้เนื่องจากชาวจีนที่เข้ามามีหลายพวกหลายแซ่^{**} และมักมีการรวมกลุ่มกันเป็นพวกฮั้งเปี หรือสมาคมลับ กลุ่มรองผลประโยชน์ของพวกตนเป็นเหตุให้เกิดการขัดแย้งกันเอง ก่อความวุ่นวายเคืองครอนให้กับราษฎรทั่วไปและเจ้าหน้าที่บ้านเมือง นับว่าปัญหาชาวจีนเป็นเรื่องที่น่าหนักใจต่อรัฐบาลในขณะนั้นมากปัญหาหนึ่ง

^๑ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชหัตถเลขาเรื่องเสด็จประพาสแหลมมลายู หน้า ๑๒๙ .

^{*} ตามสถิติการสำรวจสำมะโนครัว พ.ศ. ๒๔๔๖ (ร.ก. ๑๒๒) มีชาวจีนในมณฑลภูเก็ตประมาณ ๓๒,๔๐๘ คน (เทศบาล เล่ม ๑ (เมษายน-กันยายน) ร.ก. ๑๒๕ หน้า ๕๑ .)

^๒ พลุล อังกินันท์ บทบาทชาวจีนในประเทศไทยในสมัยรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หน้า ๒๓ .

^{**} ตามสถิติชาวจีนที่เข้าไปในเมืองภูเก็ตปี พ.ศ. ๒๔๐๗ จำนวน ๙๐๑๒ คน แยกเป็นจีนฮกเกี้ยน ๕๔๓๐ คน แค้ว ๑๒๘ คน ไทหล่า ๖๑๙ คน และมาเก๊า ๑๔๔ คน (ก.จ.ช.-เอกสารหนังสือราชการกรมพระกลาโหม ร.ก. ๑๒๖๗ เล่ม ๓๐ ใบออกพระชากรีสรรราชศักดิ์ถึง พระยาภูเก็ต ๒๘ ธันวาคม ๒๔๐๘ หน้า ๒๓๗ .)

๑.๓.๓ ชนกลุ่มน้อย

นอกจากชาวไทยและชาวจีนแล้วยังมีชนกลุ่มน้อยบางกลุ่มที่อาศัยอยู่ในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกมาเป็นเวลานานได้แก่พวก ชาวไ้ (ชาวทะเล) และพวกลูกหลานที่เกิดจากชาวยุโรปทั้งสองกลุ่มแม้ว่าจะไม่มีบทบาททางการปกครองและเศรษฐกิจ แต่ก็มีวิวัฒนาการที่น่าศึกษา มาก ดังจะกล่าวในรายละเอียดดังนี้

ก. ชาวน้ำหรือชาวทะเล

พวกชาวน้ำเป็นเผ่าเร่ร่อนไปมาในฝั่งทะเลตะวันตกมาตั้งแต่สมัยโบราณ มีชื่อเรียกต่างๆ กันไปในหมู่ชนที่เคยเกี่ยวข้อง หรือพวกที่เคยพบเห็นจนชาติพวกนี้ เช่น พวกอังกฤษ เรียกว่า " ยิปซีทะเล " (Sea Gypsies) พวกมลายูเรียกว่า " โอริงเสด " (คนทะเล) และพม่าเรียกว่า " ซาลัง " หรือ " เซลัง " ซึ่งมีลักษณะใกล้เคียงกับคำว่า " ฝรั่ง " หรือ " ฝรั่ง " ได้แก่วรรณของเกาะกลางนั่นเอง * การที่พม่าเรียกพวกชาวน้ำว่า ซาลังหรือเซลัง คงจะเป็นเพราะว่าชาวพม่าที่เคยมาค้าขายที่เกาะกลางพบพวกชาวน้ำที่เกาะนี้ จึงเรียกชนชาติพวกที่อาศัยอยู่บนเกาะนี้ว่าพวกซาลัง หรือ เซลัง ตามชื่อเกาะ และอาจเป็นไปได้ว่าพวกชาวน้ำบางเป็นชนชาติที่เคยอาศัยอยู่ในเกาะกลางมาก่อนชนชาติอื่น ๆ ที่เข้ามาภายหลัง

เราไม่ค่อยทราบประวัติความเป็นมาของพวกชาวน้ำมากนัก เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสหัวเมืองฝ่ายตะวันตกในปี พ.ศ. ๒๔๓๓ (ร.ศ. ๙๐) ทรงกล่าวถึงพวกชาวน้ำที่อาศัยอยู่ที่เกาะลันตาแขวงเมืองกระบี่ มีอยู่ประมาณ ๒๐๐ คนเศษ มีอาชีพจับปลา พวกนี้มักจะเป็นโรคผิวหนังซึ่งเรียกกันว่า " พันระโน " กับเกือบทุกคน ^๒ การที่เรียก

* ราชบัณฑิตยสถาน อักษรานุกรมภูมิศาสตร์ไทย เล่ม ๑ หน้า ๒๔๗ .

๒ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชหัตถเลขาเรื่องเสด็จประพาสแหลมมลายู หน้า ๑๖๐ .

พวกนี้ว่า " ชาวน้ำ " หรือ " ชาวทะเล " เพราะพวกนี้จะหากินอยู่ในทะเลขึ้นบกเป็นครั้งคราว ๑
มีความใกล้ชิดกับคนไทยมีรูปร่างลักษณะหน้าตาคล้ายแขกมลายูคนไทย สามารถพูดภาษาไทยและ
ภาษามลายูได้ แต่ก็มีภาษาพูดเป็นของตนเองต่างหาก และชอบอาศัยอยู่ในเรือมาคลำเล็ก ๆ
กราบเรือเสริมด้วยไม้ระกาก็ ี้อีกคิดว่า พอใจจะพักที่ใดก็จะลากเรือขึ้นไว้บนชายหาด ๒
และก็อาศัยอยู่ที่นั่นเรื่อย ๆ *

แต่เดิมมารัฐบาลไม่ได้เข้าไปดูแล เพราะพวกชาวน้ำนี้มีที่อยู่ไม่แน่นอน และยังไม่ค่อย
ยอมรับขนบธรรมเนียมประเพณีของบ้านเมือง เป็นเหตุให้ราษฎรไทยถือโอกาสเข้าไปแฉกแฉงอยู่
กับพวกชาวน้ำเพื่อหลีกเลียงการเกณฑ์แรงงานหรือเงินค่ารัฐูปการด้วยเหตุนี้ในสมัยรัชกาลที่ ๕
เมื่อครั้งพระยารัตนาธิเบศร์เป็นข้าหลวงใหญ่ จึงได้เสนอมายังรัฐบาลที่กรุงเทพฯ เพื่อเข้า
ปกครองด้วยวิธีการจัดทำสำมะโนครัว และเกณฑ์แรงงานเป็นประจำปี เหมือนราษฎรไทยทั่วไป
ดังปรากฏในจดหมายกราบบังคมทูลของสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ ตอนหนึ่งว่า

"... ใ้ยกเว้นการเก็บเงินค่าราชการ พวกชาวน้ำ ซึ่งหาเลี้ยงชีพด้วยการ
หาปลา ตามริมฝั่งทะเลเป็นหย่อม ๆ ไม่รวมกันไม่รู้จักขนบธรรมเนียมของพื้นบ้าน
ไม่ถือศาสนาในเมืองมะริดก็ไม่ทำ พระยารัตนาธิเบศร์เสนอว่าควรผ่อนผัน
แต่มีข้อแม้ว่าปีหนึ่งต้องมาทำงานให้รัฐบาล ๑๐ วัน หรือ ๑๕ วัน โภยใช้แรงงาน
ให้ตัดไม้ ถางป่าเป็นต้น โดยทะเบียนชื่อไว้ให้ กำหนด ผู้ใหญ่บ้าน กวควบคุมเมื่อมี

๑ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จดหมายเหตุประพาสหัวเมืองมณฑล
หน้า ๕๑ - ๕๒ .

๒ ก.

* พวกชาวน้ำนี้พักอยู่ที่ใดแล้ว ในระยะแรก ๆ จะออกไปล่าสัตว์จากระไกลจากเรือ
ที่พักของตน แล้วจะค่อยๆ ขยับเข้ามาใกล้เรื่อย ๆ จนกระทั่งมีกลิ่นเหม็นรบกวน ก็จะอพยพที่พักของ-
ตนไปหาถิ่นที่อยู่ใหม่ จนถึงเป็นประเพณีการย้ายถิ่นที่อยู่ของพวกชาวน้ำ

ราชการจะเรียกใช้สะดวกและปฏิบัติกันมิได้คนเข้าไปแอบแฝงด้วย" °

จากหลักฐานดังกล่าว แสดงให้เห็นว่าพวกชาวนำเป็นชนชาติที่เร่ร่อนไปมาระหว่างหัวเมืองไทยและพม่า ซึ่งรัฐบาลทั้งสองประเทศไม่เคยไปยุ่งเกี่ยว การที่พระยารัตนาธิเบศร์เสนอให้รัฐบาลเข้าไปควบคุม นอกจากจะเป็นการป้องกันไม่ให้คนไทยเข้าไปหลบเลี่ยงการเกณฑ์และการเสียเงินส่วยแล้วยังเป็นการปลูกฝังนิสัยใหม่ ๆ ให้กับชนเผ่าเร่ร่อนได้สำนึกว่าตนได้อาศัยอยู่ในอาณาเขตประเทศไทย ต้องประพฤติปฏิบัติตามกฎหมายของบ้านเมืองไทยด้วย

๔. ลูกครึ่งฝรั่งชาวยุโรป

พวกลูกครึ่งฝรั่งชาวยุโรปเกิดจากพวกชาวยุโรปที่เข้ามาตั้งหลักแหล่งทำมาหากินในหัวเมืองแถบนี้ มาตั้งแต่สมัยอยุธยา โดยเฉพาะที่เกาะกลางตำบลรายงานของพ่อค้าชาวฝรั่งเศสที่เข้ามาค้าขายในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชได้กล่าวถึงชนชาติที่เคยเข้ามาค้าขายในเกาะกลางก่อนที่ฝรั่งจะขอทำสัญญาผูกขาดกับเมืองนี้ในปี พ.ศ. ๒๒๖๘ ว่ามีชาวโปรตุเกส ฮอลันดา และฝรั่งสก็๊ตเดินทางจากอินเดียและยุโรป เข้ามาจับซื้อแร่ดีบุกจากชาวเมืองกลาง และได้ถือโอกาสอาศัยปะปนอยู่กับชาวพื้นเมืองจนได้แต่งงานกับชาวพื้นเมืองเหล่านั้น นอกจากนั้นยังได้ชักชวนให้ชาวพื้นเมืองเข้านับถือศาสนาคริสต์ แต่ทำไม่ได้จนนักปรากฏหลักฐานว่าในขณะนั้นมีชาวพื้นเมืองนับถือศาสนาคริสต์เพียง ๔ ครอบครัว มีจำนวน ๔๐ คนเท่านั้น ซึ่งส่วนใหญ่คนเหล่านี้จะมีฐานะยากจนมาก ๒

° ก.ว.ช. เอกสาร ร.๕ ม.๒๔.๒/๑๔ จดหมายกราบบังคมทูลของกรมหลวง-
ดำรงราชานุภาพ ที่ ๒๐๓/ ๒๐๐๔ ๒๔ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๒ .

๒ องค์การคำคุณสภา ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๔๔ เล่ม ๑๐ หน้า ๔๗๕๘ .

พวกคนไทยที่เกิดจากฝรั่งชาวยุโรปที่เข้ามาอาศัยอยู่ในหัวเมืองแถบนี้ก็มีจำนวนน้อยมาก และไม่มีความสำคัญทั้งในทางปกครองและเศรษฐกิจ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเรียกชาวไทยเหล่านี้ว่า พวก "ฝรั่งดำ" ซึ่งลักษณะทั่วไปแล้วกลายเป็นไทยหมด คือรูปร่าง กินหมากแบบไทย พูดภาษาฝรั่งไม่ได้ และไปทราบว่าครอบครัวของตนได้มาตั้งรกรากอยู่เมือง-กลางตั้งแต่เมื่อใด ? ด้วยเหตุนี้พวกลูกครึ่งฝรั่งชาวยุโรปเหล่านี้ในวันจะกลายเป็นไทย ไม่ก่อ ปัญหาเหมือนพวกชาวจีนกึ่งไค้กล่าวมาแล้ว

๒. สภาพทั่วไปทางการปกครองและการศาล

การปกครองและการศาลในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกก่อนที่จะมีการปฏิรูปการปกครอง ในปี พ.ศ. ๒๔๓๕ คงมีลักษณะไม่แตกต่างไปจากหัวเมืองอื่น ๆ ของไทย โดยเฉพาะทางหัวเมืองภาคใต้ของไทยในขณะนั้น อย่างไรก็ตามอาจแตกต่างกันไปบ้างตามลักษณะประเพณีของแต่ละท้องถิ่น ในที่นี้จะกล่าวเฉพาะแบบแผนการปกครองและการศาลโดยทั่วไปที่จักในหัวเมืองแถบนี้ ส่วนนโยบายการจัดการปกครองจะกล่าวไว้ในรายละเอียดในบทต่อไป

๒.๑ ลักษณะการจัดการปกครองหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก

สภาพการปกครองหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกก่อนที่จะมีการปฏิรูปการปกครองในปี พ.ศ. ๒๔๓๕ เป็นไปตามนโยบายของทางราชธานี ทั้งนี้เนื่องจากหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก แต่ละเมืองไม่ได้ขึ้นอยู่กับใต้อำนาจการปกครองของหัวเมืองใหญ่ทางฝั่งทะเลตะวันออกเมืองเดียว และบางเมืองก็เพิ่งเกิดขึ้นใหม่ เช่น หัวเมืองกระบี่ หนอง ขึ้นกับเมืองชุมพร เมืองกลาง เมืองตะกั่วป่า เมืองตะกั่วทุ่ง และเมืองตรัง ขึ้นกับเมืองนครศรีธรรมราช เมืองปะเหลียนขึ้นกับ

๑ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จกหมายเหตุประพาสหัวเมืองปักษ์ใต้
ร.ศ. ๑๒๘ หน้า ๘๖ - ๘๗ .

*
เมืองพัทลุง ส่วนเมืองพัังงา เมืองงูเก็ก เมืองกระปี เป็นเมืองที่เก่าสุดใหม่และเริ่มมีความสำคัญทางเศรษฐกิจในสมัยรัตนโกสินทร์ ด้วยเหตุผลลักษณะการจัดการปกครองหัวเมืองแถบนี้จึงไม่ค่อยจะเป็นระเบียบแบบแผนนัก

การจัดการปกครองหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกมีการเปลี่ยนแปลงมากที่สุด ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เนื่องจากเกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง และทางเศรษฐกิจ เพราะ—
หลังจากที่พระเจ้ากรุงรัตนโกสินทร์ได้สถาปนาหัวเมืองแถบนี้ เมืองกลางเมืองเคยเป็นใหญ่และมีความสำคัญขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ ฯ ในสมัยรัชกาลที่ ๑ ก็ลดความสำคัญของ ในรัชกาลที่ ๓ เมืองพัังงาก็ได้กลายเป็นเมืองสำคัญขึ้นแทน ในรัชกาลที่ ๔ สถาปนาเมืองในหัวเมืองแถบนี้เปลี่ยนแปลงทำให้เมืองระนองและเมืองงูเก็กกลายเป็นเมืองสำคัญขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ ฯ และโดยเฉพาะเมืองงูเก็กจะเป็นเมืองที่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจและการปกครองในสมัยต่อมา * อย่างไรก็ตามการแบ่งฐานะของหัวเมืองก็มีลักษณะเช่นเดียวกับหัวเมืองอื่น ๆ คือแบ่งหัวเมืองตามลำดับที่สำคัญสูงสุด ออกเป็นหัวเมืองชั้น ๑, ๒, ๓, ๔ และหัวเมืองชั้น ๕ ตามลำดับ ** ซึ่งหัวเมืองเหล่านี้จะอยู่ในความรับผิดชอบของสมุหพระกลาโหมเหนือหัวเมืองภาคใต้ทั้งปวง

๒.๒ การจัดทำตำแหน่งข้าราชการประจำเมือง

ภายในเมืองหนึ่ง ๆ จะมีเจ้าเมืองและกรมการทำหน้าที่บริหารและปกครองบ้านเมืองสำหรับในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก การจัดตั้งเจ้าเมืองและกรมการ เข้าใจว่าคงจัดอย่าง

* นโยบายการจัดการปกครองหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น และสมัยเริ่มปรับปรุงประเทศเข้าสู่ยุคใหม่ ในบทความต่อไป

** ดูรายละเอียดในฐานะของเมืองต่าง ๆ ในทำเนียบหัวเมือง จากภาคผนวก ค.

เกี่ยวกับหัวเมืองภาคใต้อื่น ๆ * ทั้งนี้เมื่อได้พิจารณาจากลำดับตำแหน่งข้าราชการประจำ ซึ่งปรากฏในทำเนียบหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก ** ไก่จ๊กไวกังนี้

๒.๒.๑ ตำแหน่งข้าหลวงใหญ่หรือผู้สำเร็จราชการหัวเมือง ปรากฏว่าได้ตั้งครั้งแรกในสมัยธนบุรี *** ในระยะแรกทำหน้าที่ในด้านการดูแลการเก็บภาษีอากร และจัดส่งภาษีอากรเข้ามายังราชธานี ตำแหน่งนี้ในระยะหลัง ๆ ทำหน้าที่ในการดูแลการปกครอง และการบริหารภายในหัวเมืองต่าง ๆ ของเจ้าเมืองและกรมการ กว้างพระเนตรพระกรรณ

๒.๒.๒ ตำแหน่งเจ้าเมืองหรือผู้ว่าราชการเมือง ตำแหน่งนี้ได้รับแต่งตั้งโดยตรงจากราชธานี ส่วนใหญ่จะแต่งตั้งจากบุคคลที่เป็นบุตรของผู้ว่าราชการเมืองคนก่อน หรือผู้มีอำนาจในเมืองนั้น ๆ ผู้ว่าราชการเมืองทำหน้าที่ปกครองดูแลในเขตเมืองของตนขึ้นตรงต่อกรุงเก่า หรือหัวเมืองสำคัญทางภาคใต้ ผู้ว่าราชการเมืองแต่ละเมืองมีรายชื่อนามโดยเฉพาะ เช่น เมือง

* กระจายละเอียกตำแหน่งและหน้าที่ผู้ว่าราชการเมืองและกรมการจากพงศาวดารเมืองพัทลุง (องค์การคำครุสภา) ประชุมพงศาวดารภาค ๑๕ เล่ม ๑๖ หน้า ๘๘ - ๘๖ .

** กระจายละเอียก ทำเนียบหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกในภาคผนวก ก .

*** ในสมัยธนบุรี ได้แต่งตั้งพระยาอินทวงศาอัครมหาเสนาบดีออกไปเร่งรัดช่วยสาอากรในเขตหัวเมืองขึ้นเมืองเขมรหรือขอมราช ในพงศาวดารเมืองกลางว่าพระยาอินทวงศา มาตั้งที่ทำการอยู่ที่ปากพระ ยังไปเจ้าเรื่งก็สิ้นสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรีตัวพระยาอินทวงศา ก็ถึงกับสิ้นชีวิตด้วยในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชได้ส่งพระยาธรรมโมไตรโลกนาถออกมาแทน แต่ต้องเสียชีวิตลงในคราวศึกพม่าในปี พ.ศ. ๒๒๒๖ หลังจากนั้นได้แต่งตั้งเจ้าพระยาสุรินทรราชา ออกมาเป็นผู้สำเร็จราชการหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก หลังจากสมัยที่เจ้าพระยาสุรินทรราชาแล้วไม่ปรากฏว่าทางราชธานีแต่งตั้งผู้ใดเป็นผู้สำเร็จราชการอีก จนถึงสมัยรัชกาลที่ ๔ ได้โปรดให้พระยาบวรวิสุทธิวงศา (ชื่น บุนนาค) เป็นข้าหลวงใหญ่ประจำหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกอีกครั้งหนึ่ง

ภูเก็ทว่า " พระยาภูเก็ทโตทเกยตรวรัท " เป่องสั่งจว่า "พระยามจิรทภูธร ฯ " เป็นต้น

๒.๒.๓ กรมการเปื่อง เป็นตำแหน่งข้าราชการที่มีหน้าที่ช่วยเหลือเจ้าเมืองในการปกครองและการบริหารบ้านเมือง ตำแหน่งดังกล่าวเป็นข้าราชการสัญญาบัตรที่ได้รับแต่งตั้งจากเปื่องหลวงประกอบด้วย พระปลัด ๓ คน หลวงยกกระบัตร ๑ คน จางวางตำแหน่ง ๑ คน แต่ละตำแหน่งมีข้าราชการขึ้นหลวงขุน เป็นผู้ช่วยรองลงมาอีก ๒ หรือ ๓ คน มีงำนหน้าที่ควบคุมเลกประจำตำแหน่ง คือ รองปลัด รองยกกระบัตร ขุน แก่นรองผู้ช่วย และขุนรองเล (กองถ่าน) ซึ่งแต่ละตำแหน่งดังกล่าวจะปวารทินนามต่าง ๆ กัน

๒.๒.๔ ตำแหน่งมหาคไทย์ เป็นข้าราชการชั้นประทวน ซึ่งรับแต่งตั้งจากเสนาบดีกระทรวงกลาโหมปีบรรดาศักดิ์เป็นหลวง มีข้าราชการชั้นขุน จ่า หรือ ขุนรองจ่า เป็นผู้ช่วยตำแหน่งมหาคไทย์มีหน้าที่คอยรับคำสั่งจากผู้ว่าราชการเมือง ทำหนังสือราชการสำคัญต่างๆ เช่น ออกบัตรหมาย ประกาศแจ้งความหนังสือราชการ (ใบออก) เก็บจดหมายหรือ สำเนาหนังสือราชการ และเรื่องหลักราชการต่าง ๆ เป็นต้น

๒.๒.๕ ตำแหน่งกรมการขึ้นผู้น้อยหรือกรมการรอง ผู้ว่าราชการเมืองจะคัดเลือกผู้เหมาะสม ขึ้นดำรงตำแหน่งเช่น จตุสดมภ์ อาญา ศัสตราวุธ สัสดีและพนักงานพิธี เป็นต้น แต่ละตำแหน่งดังกล่าวมีหน้าที่แตกต่างกันไป

๒.๒.๖ ตำแหน่งเจ้าพนักงานปกครองท้องที่ นั้นเป็นไปตามพระราชกำหนดเก่า ๆ ซึ่งประกาศใช้มาแต่สมัยอยุธยา ๑ ซึ่งแบ่งท้องที่เมืองออกเป็น หมู่บ้าน ตามล ขวง (อำเภอ) ผู้ว่าราชการเมืองจะเป็นผู้แต่งตั้งผู้ใหญ่บ้าน กำนัน (พัน) นายแขวง (กงแขวง) ปกครองดูแล

๑ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ " ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ " หนังสืออ่านประกอบพื้นฐานอารยธรรมไทย ประวัติศาสตร์และการเมือง หน้า ๑๒ - ๑๓ .

๒.๓ การส่งดอกไม้ทองดอกไม้เงินและเครื่องราชบรรณาการ

ดอกไม้ทองดอกไม้เงินและเครื่องราชบรรณาการเป็นพันธะทางเศรษฐกิจและการปกครองที่ทางหัวเมืองขึ้นตรงต่อทางราชธานี จะต้องจัดส่งเข้าบาปูลเกล้าถวาย ต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เพื่อแสดงความจงรักภักดี^๑ เพราะถือเป็นประเพณีมาแต่โบราณปรากฏในกฎหมายตราสามดวง มาตรา ๕ ที่ว่าด้วยพระอัยการกบฏก็กล่าว " บาดราตเมือง เมือง ปากใต้ ซึ่งขึ้นแก่กรุงเทพมหานครให้มาอ่อนน้อมนำดอกไม้ทอง เงิน เครื่องราชบรรณาการมาถวายตามราชประเพณีแก่ก่อน ถ้าเมืองใดไม่ทำตามประเพณีแห่งซึ่งบ้านเมืองไว้เป็นจลาจลในแผ่นดินท่านไสร ท่านว่าโทษถึงตาย " ^๒ สำหรับในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกเข้าใจว่าการส่งดอกไม้เงิน และดอกไม้ทอง และเครื่องราชบรรณาการดังกล่าว * เริ่มตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๓ เมื่อทรงโปรดเกล้าฯ ให้พระยาบริรักษ์ภูธร (แสง) มาครองเมืองพังงาในปี พ.ศ. ๒๓๘๓ และยกเมืองพังงาเป็นเมืองโท ขึ้นต่อกรุงเทพ ฯ ทั้งนี้เนื่องจากปรากฏหลักฐานว่าในปี พ.ศ. ๒๔๐๔ หลังจากพระยาบริรักษ์ (แสง) ถึงแก่กรรมแล้ว ทางกรุงเทพ ฯ ได้มีคำสั่งแต่งตั้งให้พระยาเสนาสุจิต (บุช) ผู้ว่าราชการเมืองตะกั่วป่า ซึ่งมีอาวุโสสูงสุดในบรรดาข้าราชการหัวเมืองแถบนั้น มาเป็นผู้ว่าราชการเมืองพังงาแต่พระยาเสนาสุจิต (บุช) ขออยู่ที่เมืองตะกั่วป่าตามเดิม กวายนี่จึงต้องยกเมืองตะกั่วป่าขึ้นเป็นเมืองโท แทนเมืองพังงา^๓ (ซึ่งกลายเป็นเมืองตรี) และทำหน้าที่ส่งดอกไม้ทองดอกไม้เงินและเครื่องราชบรรณาการแทนหม่อมแก้ว^๔

หน้า ๕๐

^๑ สงบ ส่งเมือง ความสัมพันธ์ระหว่างราชธานีกับหัวเมืองนครบริวารในสมัยกรุงธนบุรีและสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น หน้า ๕๐ .

^๒ องค์การคำคุณสา " พระอัยการกบฏศึก " กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๔ หน้า ๑๒๕ .

^๓ ก.จ.ช. เอกสาร ร.๔ หนังสือราชการกรมพระกลาโหม จ.ก. ๑๒๒๒-๑๒๒๓ เล่ม ๒๒ สารตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนา ถึง กรมการเมืองพังงา ๕ ตุลาคม ๒๔๐๔ หน้า ๑๐๙ - ๑๑๑ .

เนื่องจากหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกเป็นเมืองเล็ก มีประชากรน้อยทางราชการได้กำหนดให้หัวเมืองตะกั่วป่า ส่ง ๓ ปี ต่อ ครั้ง หนึ่งประกอบไปด้วยดอกไม้ทองเงิน และเครื่องราชบรรณาการดังปรากฏในจดหมายตอบรับของสมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้าว่า

"..... ต้นไม้ทอง ๖ ต้น หนัก ถล $\frac{1}{2}$ ต้นไม้เงิน^๑
 ๖ ต้น หนัก ถล $\frac{1}{2}$ กับเครื่องราชบรรณาการอเนก
 หนัก โล่บะ $\frac{1}{2}$ ๑๐๐๐ เจม ผลจีนเทศหนัก $\frac{1}{2}$ จีน
 อ่าพันแดงถัก $\frac{๓๐}{๑}$ จี๊ เชื้อเข้าน้ำ ๑๐๐ ผืน....." ^๒

ดอกไม้ทองเงิน และเครื่องราชบรรณาการดังกล่าว ทางเมืองตะกั่วป่าได้จัดเจ้าพนักงานมีเลวองอากาศ ขุนภรณ์และขุนพันธ์อักษร นำเข้ามาทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ณ กรุงเทพฯ ^๒

๒.๔ การศาล

การพิจารณาพิพากษาที่ความต่าง ๆ ก่อนที่จะมีการปฏิรูปการศาลในปี พ.ศ. ๒๔๓๕ วนั้นขึ้นอยู่กับศาลซึ่งแยกกันอยู่ตามกระทรวงทบวงกรมต่าง ๆ เมื่อใดที่องค์การร้องว่าเลย ได้ไปฟ้องร้องต่อผู้บังคับบัญชาของว่าเลย เพื่อจะได้วินิจฉัยจะดูขุนขึ้นพิจารณาตามที่ตามข้อกล่าวหา^๓ การศาลในเวลานั้น และการศาลหัวเมืองในขณะนั้นไว้ระเบียบปฏิบัติอย่างเดียวกัน กล่าวคือ ถ้าเกิดคดีขึ้นที่เมืองใด ให้พิจารณาตัดสินที่เมืองนั้นให้สำเร็จ โดยมีเจ้าเมืองและกรมการทำหน้าที่

^๑ ก.จ.ฉ. เอกสาร ร.๔ หนังสือราชการกรมพระกนิษฐาธิราชเจ้า จก. ๑๒๒๗ เล่ม ๓๑ สารตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนาฯ ถึงพระยาเสนาสุภิก ๑๐ พฤศจิกายน ๒๔๐๘ หน้า ๑๘๐ .

^๒ ก.

^๓ พระวรภักดีพัฒนีย์ ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย หน้า ๒๖๑ .

ข้อใหญ่ ก็ให้บอกส่งไปยังเมืองนครศรีธรรมราช พิจารณา
ว่ากล่าวตามอย่างธรรมเนียมสืบมาแต่ก่อน" ๑

จากหลักฐานดังกล่าวได้แสดงให้เห็นถึงระเบียบวิธีการศาลในหัวเมืองฝ่ายทะเล-
ตะวันตกซึ่งแต่ละเมืองก็ได้มีมาจนกระทั่งได้มีประกาศไว้ พระราชบัญญัติการศาลหัวเมืองในปี
พ.ศ. ๒๔๔๐ จึงได้มีการเปลี่ยนแปลง ซึ่งจะกล่าวในรายละเอียดต่อไป

๓. สภาพทั่วไปทางเศรษฐกิจ

ทั้งที่กล่าวมาแล้วว่าลักษณะภูมิประเทศในหัวเมืองฝ่ายตะวันตก ไม่เหมาะแก่การ
ประกอบอาชีพ ทางเกษตรกรรม ประชานจึงได้ประกอบอาชีพด้วยการผูกหาแร่ที่บุกขาย
มาแต่โบราณ และรัฐบาลก็ได้รับผลประโยชน์อันเกิดจากแร่ที่บุกเป็นส่วนใหญ่ แต่การทำเหมือง-
แร่ที่บุกของราษฎรเมื่อนี้ได้ก่อปัญหาในทางเศรษฐกิจในหัวเมืองไม่น้อย คือการขาดแคลนข้าวใช้
บริโภค ต้องอาศัยข้าวจากหัวเมืองพม่าและมลายู อย่างไรก็ตามเนื่องจากหัวเมืองเหล่านี้
ติดต่อกับหัวเมืองต่างประเทศได้สะดวกจึงทำให้สภาพทางเศรษฐกิจต้องพึ่งพาอาศัยหัวเมืองทั้ง-
กล่าวอยู่ตลอดเวลา และในขณะเดียวกันถ้ามีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้น ย่อมมีผลกระทบกระเทือน
ถึงกันเสมอ ทั้งนี้จะเห็นได้จากลักษณะทางเศรษฐกิจที่สำคัญๆ ในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก
ก่อนที่จะมีการปฏิรูปการปกครองดังต่อไปนี้คือ

๑ ก.จ.ธ. เอกสาร ร.๔ หนังสือราชการกรมพระกลาโหม จ.ก. ๑๒๖๔-๑๒๖๕
เล่ม ๕ สารตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนาฯ ถึง เจ้าพระยานครศรีธรรมราช ๕ มกราคม
๒๓๕๖ หน้า ๓๖ .

๓.๑ การทำเหมืองแร่ที่บุก

เนื่องจากในสมัยโบราณความต้องการแร่ที่บุกในแหลมมลายูยังมีไม่มากนักถึงนั้นแม้ว่า-
การขุดแร่จึงอยู่ในปริมาณจำกัด กับยังมีเรือสำเภาที่เข้ามาค้าขายเป็นครั้งคราว แต่หลังจากปี
พ.ศ. ๒๔๐๐ ตลาดโลกต้องการแร่ที่บุกไม่ใช้ในการอุตสาหกรรมเพิ่มขึ้น การขุดแร่ในหัวเมือง
แหลมมลายูจึงมีปริมาณมากตามไปด้วย ดังนั้นการขุดแร่ในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกจึงเปลี่ยน
แปลงไปถามลักษณะดังกล่าว

๓.๑.๑ การทำเหมืองแร่ที่บุกก่อเป็น ห.ก. ๒๔๐๓ ๑๑๐

แร่ที่บุกในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก ปรากฏอยู่ตามผิวดิน (Placer deposit
หรือ alluvial deposit) เป็นส่วนใหญ่ จึงทำให้การขุดหาแร่ของราษฎรในสมัยโบราณ
เที่ยวขุดหาเก็บรอบเอาตามแม่น้ำลำธาร หรือตามพื้นผิวดินได้ง่าย เพราะเสียค่าใช้จ่าย
น้อย * ซึ่งการทำเหมืองของราษฎรทั่วไปในขณะนั้น ใช้กำลังคนน้อย จึงทำเป็นเหมืองขนาดเล็ก
เล็ก ซึ่งเรียกว่า " เหมืองแล่น " แต่ก็มีผู้มั่งคั่ง หรือมีกำลังคนมากก็อาจทำเหมืองขนาดใหญ่
กลาง ซึ่งเรียกว่า " เหมืองค้ำ " ๒ ซึ่งการทำเหมืองทั้งสองชนิดนี้ * นิยมทำกันมาแต่
สมัยโบราณ เพราะความต้องการแร่ที่บุกในตลาดโลกยังมีน้อย วิธีการทำเหมืองยังไม่มีเครื่อง-
มือสมัยใหม่ เมื่อขุดหรือเก็บแร่ที่บุกได้ ก็นำไปล้างในแม่น้ำลำธาร เพื่อล้างเอาดินที่ติด

* บัว อังภากรและสุภาว บกสูตร เศรษฐกิจแห่งประเทศไทย หน้า ๔๕ .

๒ สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชและสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชพระยานครราชสีมา
สาส์นสมเด็จ เล่ม ๒ หน้า ๒๖๖ .

* การทำเหมืองดังกล่าว อาจเรียกชื่อตามชนิดของเหมืองที่ทำเช่น เหมืองทราย
เหมืองปล่อง เหมืองอุโมงค์ เป็นต้น

อยู่ออก นำแร่เหล่านั้ไปตากให้แห้งเพื่อการถลุงในเตาถลุงต่อไป *๕

แหล่งที่ทำกาารขุดแร่ที่มุกขากที่อุดมมาแต่สมัยโบราณได้แก่เกาะกลาง เพราะตั้งอยู่ในทำเลที่เรือสินค้าเข้ามาออกรับซื้อได้ง่ายกว่าตัวเมืองอื่น ๆ ปรึชาดการขุดแร่ที่มุกในเกาะนี้ตามรายงานของ ฟรานซิส โลท์ (Francis Light) ว่าระหว่างก่อนฤาษีขึ้นถึงก่อนเมษายนของทุกๆ ปี จะผลิตแร่ที่มุกขายยังเกาะประทศถึง ๔,๐๐๐ บาท ** มีมูลค่าถึง ๒๘,๐๐๐ เหรียญ *** ซึ่งปริมาณดังกล่าวอาจมากกว่านี้ แล้วแต่สถานการณ์ของบ้านเมือง และความร่งการแร่ที่มุกของตลาด ๑ จะเห็นได้จากในภาพบ้านเบ็ญอยู่ในระหว่างสงครามการต่ออาณานิคมถึงปรากฏในปี พ.ศ. ๒๓๒๘ ผลิตได้ ๔๐๐ ตัน คิดเป็นเงินประมาณ ๑๑,๒๐๐ เหรียญ ๒ อย่างไรก็ตามผู้ที่ทำเหมืองได้ปริมาณมากในขณะนั้น ก็ได้แก่ผู้ว่าราชการเมืองซึ่งมีข่าวไพร่เป็นจำนวนมาก และยังได้ผลประโยชน์จากแลกแร่ ๑ แล้วจากการที่ราษฎรต้องนำแร่ที่มุกมาถลุงยังเตาถลุง ซึ่งเป็นของเจ้าเมือง และ โดยเกาะแร่ที่มุกแก่เดิมเป็นสินค้าผูกขาดราษฎรต้องนำมาขายให้พระคลังสินค้าประจำเมือง ๓ จึงอาจเป็นเหตุทางให้ผู้ว่าราชการเมืองจะกรบนการหากำไรได้

* การถลุงแร่นั้นเอาแร่เหลงไปในเตาปนกับถ่านแล้วต้มไฟให้ร้อนจนแร่ที่มุกละลายไหลออกมา ซึ่งกว่าจะได้แร่ที่มุกออกมาได้เนื้อที่มุกจะต้องทำซ้ำกันหลายหน

** ๑ ไพน์ (Picul) = ๑๓๓.๕ ปอนด์ หรือ ๒๐.๔๘ กิโลกรัม

*** ในตัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกได้เงินเหรียญอย่างหัวเมืองบลายู เป็นเงินเหรียญเม็กซิโก คิด อัตราแลกเปลี่ยน ๔๔ เหรียญต่อ ๑ ชั่ง (หรือ ๔๐ บาท)

1 P.J. Begbie, The Malayan Peninsula, p. 451.

2 Ibid.

๓ สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช "ตำนานการมีอากรมางอย่าง" ตู้พิพิธบริบท เล่ม ๒ หน้า ๑๔๑ - ๑๔๒ .

* ๓.๖.๒ การทำเหมืองแร่ดีบุกตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๐๓

การขยายตัวของการทำเหมืองแร่ดีบุกในตัวเมืองมลายูได้เกี่ยวพันอย่างมากกับ เมื่อ อังกฤษได้ดำเนินนโยบายเศรษฐกิจแบบเสรีในเขตสเตรทส์ เซตเติลเม้นท์ (Straits Settlements) ในปี พ.ศ. ๒๓๖๕ (ค.ศ. ๑๘๒๒) ^๑ เป็นเหตุให้ชาวจีนเข้ามาลงทุน ขุดหาแร่ดีบุกเป็นจำนวนมากและหลังจากปี พ.ศ. ๒๔๐๓ อุตสาหกรรมกระป๋อง (The Canning industry) ในยุโรป ต้องการใช้แร่ดีบุกเคลือบภายในกระป๋องเพื่อบรรจุ อาหารมากขึ้น และได้มีพ่อค้าชาวยุโรปเข้ามาเปิดตลาดรับซื้อแร่ดีบุกที่บีนังและสิงคโปร์ ทำให้การ ขุดหาแร่หรือการเปิดเหมืองแร่ในที่ใหม่ๆ เพิ่มขึ้นเป็นผลให้หัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกซึ่งอยู่ใกล้ ชิดกันได้มีการเปลี่ยนแปลงในการทำเหมืองแร่ดีบุกดังกล่าวมากขึ้นด้วย

1. Joginder Singh Jessay, History of Malaya (1400-1957) p. 127.

* อังกฤษได้ตั้งโรงงานฉาบแผ่นเหล็กด้วยดีบุก (Tin-plate) ในเวลส์ ภาคใต้ (South Wales) ในปี พ.ศ. ๒๔๐๑ (ค.ศ. ๑๘๕๐) ในระยะแรกกิจการยัง ไม่ค่อยได้รับความสนใจจากตลาดมากนัก จนกระทั่งในปี พ.ศ. ๒๔๐๘ - ๒๔๐๙ (ค.ศ. ๑๘๖๕ - ๑๘๖๕) ได้เกิดสงครามกลางเมืองในอเมริกา เมื่อรัฐบาลอเมริกาได้สั่งเครื่องกระป๋องไปบรรจุ อาหารเลี้ยงทหารในกองทัพมากขึ้น จนแหล่งผลิตดีบุก ซึ่งมีในอังกฤษเองคือ ที่คอร์นวอลล์ (Cornwall) ไม่พอกับความต้องการ กวียเหตุนี้แหล่งแร่ดีบุกในแหลมมลายู จึงได้รับความสนใจมากขึ้น แต่แร่ดีบุกในแหลมมลายูไม่ได้ส่งไปขายยุโรปแต่เพียงอย่างเดียว แม้ในประเทศจีนก็ส่งไป ขายเป็นจำนวนมาก เพื่อใช้ทำภาชนะต่าง ๆ เช่น ผสมกับโลหะอื่น ๆ ทำอาวุธ ทำภาชนะใส่ของ ทำกระดุมเงิน กระดุมทองเป็นต้น (N.J. Ryan, The Making of Modern Malaysia and Singapore, p. 129.)

๙. การทำเหมืองแร่ในหัวเมืองฝ่ายละตะวันตกได้เจริญขึ้นอย่างรวดเร็ว แบ่งต่าง ๆ สามารถส่งภาณีอากรไปยังกรุงเทพฯ มากขึ้น เป็นผลให้รัฐบาลในขณะนั้นยกฐานะเมืองต่าง ๆ ขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ หลายเมือง แต่ระยะที่การทำเหมืองแร่ขยายตัวนี้ นโยบายในส่วนใหญ่ตกอยู่กับผู้ว่าราชการเมือง ซึ่งมีหน้าที่ในการผูกขาดภาษี และส่งเสริมการทำเหมืองแร่โดยออกทุนให้พวกนายเหมืองถาวรขึ้น ผู้ว่าราชการเมืองบางคนที่ลงทุนทำเหมืองแร่เองต่างก็ร่ำรวยไปตาม ๆ กัน * อย่างไรก็ตาม อาชีพการทำเหมืองแร่ก็มักก็ไม่มั่นคงนัก เนื่องจากต้องลงทุนสำรวจหาแหล่งแร่ การจ้างกรรมกรขุดและลากแร่ที่มาก เป็นเหตุให้นายเหมืองถึงกับต้องขาดทุนอยู่เสมอ ทั้งนี้จะเห็นได้จากพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ทรงกล่าวถึงลักษณะของอาชีพการทำเหมืองแร่ เมื่อเจ้าอาภรณ์มีส่วนในลงทุนต้องประสบกับการขาดทุนตอนหนึ่งว่า

" อากรค่าน้ำไปเหมือนกับภาณีอากรทั้งปวงเพราะอากรค่าน้ำขึ้น
นายอากรให้ต้องออกทุน ให้แก่ผู้รับทำอากรไปทำเหมืองใส่ลูก
ร่อนแม่แร่ ถ้าถ่านแม่แร่ก็สูบได้เนื้อค่าน้ำ ซื้อขายได้ทุนกับเบ้ากำไร
บ้าง ถ่านแม่แร่ก็ขายไม่ได้แม่แร่ผู้รับทุนไม่ก็ขาย และถ่าน
อากรอย่างนั้นเป็นของกำอ้อมผู้ให้เงิน แล้วก็ไม่มีต้องลงทุนมาก
เหมือนอากรค่าน้ำ ถ้าไม่มีกำไรมากก็ไม่ขายทุน "

* ดูรายละเอียด การยกฐานะหัวเมืองต่าง ๆ ขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ ในบทความต่อไป

** ผู้ว่าราชการเมืองที่ลงทุนทำเหมืองแร่เองได้แก่พระยาวิเศษสงคราม (ทัต รัตนกลัด ๗ ธูเกิด) ๗ ระนอง) ผู้ว่าราชการเมืองระนอง และพระยาวิเศษสงคราม (ทัต รัตนกลัด ๗ ธูเกิด) ผู้ว่าราชการเมืองภูเก็ต

๑ ก.จ.ช. เอกสาร ร.๕, หนังสือราชการกรมระบอบาโดย จ.ก. ๑๒๒๘-๑๒๒๙ เล่ม ๓๓ สารตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนาฯ ถึง พระยาบวรวิสุทธิทร ๒๓ เมษายน ๒๔๑๐ หน้า ๒๒๕.

จากหลักฐานดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า การทำเหมืองแร่ที่บุกในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก ถึงแม้ว่าจะเป็นอาชีพที่ทำรายได้หลักให้กับหัวเมืองแถบนี้ก็ตาม แต่ก็เป็นอาชีพที่ต้องลงทุนมากและเสี่ยงกับการขาดทุนอยู่ตลอดเวลา และถ้าการจะทำเหมืองแร่เช่นไปในลักษณะดังกล่าวคือ แหล่งแร่ที่ขุดมีแร่ที่น้อย หรือการแร่ที่บุกทองคำ ขอมปลอมให้หัวเมืองแถบนี้ก่อทุกข์ให้มลง และมีผลกระทบสะท้อนถึงการดำรงชีพของราษฎร ซึ่งอาศัยแร่ที่บุกแจกเปลี่ยนกับเครื่องอุปโภคบริโภคโดยเฉพาะการซื้อข้าวจากหัวเมืองทางประเทศในราคาถูกอยู่แล้ว ด้วยเหตุนี้รัฐบาลแต่ละสมัยจึงพยายามแก้ปัญหาด้วยการให้ราษฎรประกอบอาชีพทางเกษตรกรรมไปช่วย แต่ไม่ค่อยจะได้ผลนัก

๓.๖ การทำเกษตรกรรม

ลักษณะภูมิประเทศซึ่งประกอบไปด้วย ป่า และ ภูเขา มีพื้นที่แคบๆ ขนาบไปกับฝั่งทะเล ทำให้หัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกมีที่ราบน้อย ไม่เหมาะแก่การเกษตรกรรม แต่เนื่องจากในหัวเมืองแถบนี้ในขณะนั้นยังมีประชากรอาศัยอยู่มาก เพราะมีงานเปรียบเทียบกับพื้นที่ที่ราบที่มีอยู่แล้วก็เพียงพอที่จะผลิตผลทางเกษตรกรรมไว้เพียงพอต่อการบริโภคได้อย่างไรก็ตามประชาชนส่วนใหญ่พอใจที่จะบุกหาแร่ที่บุกมากกว่า ทั้งนี้จะเห็นได้จากเหตุผลที่ ฟรานซิส ไลท์ (Francis Light) ได้กล่าวถึงราษฎรในเกาะกลางเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ว่า " ... (ในเกาะกลางไม่มีที่ดินที่หักร้างทางหนึ่งเพียงพอที่จะปลูกข้าวได้พอกับผลเมือง เพราะว่าพลเมืองได้พบว่าการทำเหมืองที่บุกได้กำไรดีกว่าใช้เวลาทำการหักร้างทางหนึ่งซึ่งคุ้มตนเอง จึงซื้อข้าวจากเมืองไทรบุรี และมะริค" เพราะฉะนั้นแม้ว่าการผลิตข้าวไม่พอเพียงจึงจำเป็นต้องหาสำคัญอย่างหนึ่งในหัวเมืองแถบนี้

รอง กษามานนท์ (กูบปอ) " พระยาราชภักดี " แถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี ๒ (๑) : ๓๗ - ๓๘ มกราคม ๒๕๑๐ .

ปัญหาการขาดแคลนข้าวบริโภคจะกระทบกระเทือนอย่างหนัก เมื่อมันเมืองอยู่ใน
ภาวะสงคราม ซึ่งจะได้เห็นได้จากการที่ฝ่ายก๊กก๊กเข้ามาตีหัวเมืองแถบนี้ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น^{*}
และหลังจากการทำเหมืองแร่ที่บุกไปขยายตัวที่ว่านครกรจีนเข้ามาจับจ้องทำเหมืองเพิ่มขึ้น
ทำให้ต้องสั่งซื้อข้าวจากหัวเมืองดังกล่าวไปบริจาดมากตามไปทั่ว และถ้าปีใดเกิดภัยแล้ง ปรากฏว่า
ราษฎรต้องซื้อข้าวแพงสร้างกวาบเกือบทั่วไ้กับราษฎรทั่วไป^๑ ผู้ว่าราชการเมืองและรัฐบาล
ไม่สามารถแก้ปัญหาดังกล่าวนี้ได้ ภาวะการขาดแคลนข้าวในเมืองต่าง ๆ จะเห็นได้จากในปี
พ.ศ. ๒๔๓๓ (ร.ศ. ๑๐๔) เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาส
หัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก ทรงกล่าวว่าที่เมืองกระบี่ และเมืองระนองการซื้อข้าวแพง
กับราษฎรทั่วไป แต่ชาวพื้นเมืองต้องซื้อข้าวจากเมืองมะรึก เมืองกะทู้ป่า เมืองกะทู้ทุ่ง
เมืองพังงา และเมืองกระบี่ราคาแพงกว่ามากในาเขาหรือเก็บเขาเพียงรอบโลกไปปีหนึ่งเท่านั้น
ถ้าการทำนาไม่ไ้ผลลการผลัดข้าวก็ไม่เพียงพอกับการบริโภค เฉพาะที่เมืองพังงาพื้นที่นาอยู่
ระหว่างภูเขา ก็ประสบกับน้ำท่วมเสมอต้องสั่งซื้อข้าวจากเมืองพม่าถึงปีละประมาณ ๕๐๐ เกวียน
สำหรับเมืองตรัง มีพื้นที่ราบเหมาะแก่การเพาะปลูกมากกว่าหัวเมืองอื่น ๆ แต่ราษฎรทั่วไปไม่นิยม
ทำนาต้องซื้อข้าวเงินเกี่ยวกับ^๒

* ดูรายละเอียดความของผู้นำว่าราชการเมืองในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกมีไปถึง
พระยาราชภักดี เพื่อสั่งซื้อข้าวหลังจากเกิดภัยแล้งในปี พ.ศ. ๒๓๒๕ จากหนังสือ " รวบรวม
เอกสารเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ป่องกลาง " รวบรวมโดยเอกวิทย์ ๗ ถกลาง และ
" เอกสารเมืองกลางตอนที่ ๒ " ใน ป.อ.ม. มีที่ ๓ เล่ม ๑,๒ ๒๔๑๖ รวบรวมโดย
ขจร สุขพานิช

^๑ ก.ว.ช. เอกสาร ร.๑ ราชบัณฑิตยสถาน จ.ป. ๑๖๔๑ - ๑๖๔๓
เล่ม ๒๐ ในบอกพระยารัตนบุรีกร ราชบัณฑิตยสถาน ๒๖ กันยายน ๒๔๑๖ หน้า ๕๔.

^๒ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชหัตถเลขา เรื่องเสด็จประพาส
แหลมมลายู หน้า ๔๓ - ๑๓๖ .

อย่างไรก็ตามนอกจากอาชีพทำนาแล้วราษฎรยังทำไร่ ทำสวน ซึ่งการประกอบอาชีพ
ดังกล่าวคงเป็นไปในลักษณะเพื่อการบริโภค เช่นปลูกมะพร้าว กล้วยไม้ต่าง ๆ เป็นต้น จึงมี
ปริมาณไม่มากนัก แต่หลังจากที่ไฟไร่ ไฟสวนเผาอย่าง ซึ่งได้รับการส่งเสริมเพราะขายได้ราคา
ดีในหัวเมืองมลายู เช่น เกร็งเทเกอ กระจวน กามพูล พริกไทย จันทน์เทศ มะพร้าว และ
พืชผลที่ได้เข้าตลาด เป็นต้น^๑ ทำให้ เวกาววิน และผู้ว่าราชการเมืองในหัวเมืองฝ่ายทะเล
ตะวันตกทำคามอย่างข้างนี้ไม่ค่อยได้ผลนัก เพราะผลได้ไปบริษัทร้ากักและต้องแข่งขัน
กับตลาดในหัวเมืองมลายู โดยเฉพาะการปลูกพืชผลดังกล่าวมาข้างนี้มีมากเกินไปทำให้ราคาตกต่ำเป็นเหตุ
ให้ชาวพื้นเมืองไม่กล้าจะลงทุนทำอาชีพนี้เท่าใดนัก แต่ถึงกระนั้นก็แสดงให้เห็นว่า อหิ เสดทางเกษตร-
กรรมในหัวเมืองมลายูมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางเกษตรกรรมในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกไม่น้อย

๓.๓ การพาณิชย์

วิธีการเก็บภาษีอากรในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีกถาม

¹ L.A.Mills, British Malaya (1824-1867) pp. 189-190.

* พืชผลดังกล่าวเป็นสินค้าที่ทางการของชาวยุโรปมาแต่สมัยโบราณ อย่างเช่น
พริกไทย อังกฤษได้ส่งเสริมให้ชาวจีนลงทุนปลูกที่เกาะปีนัง ตั้งแต่ ปี พ.ศ. ๒๔๔๖ (ค.ศ. ๑๘๐๓)
และในปี พ.ศ. ๒๔๔๓ สามารถผลิตพริกไทยได้ถึง ๔,๐๐๐,๐๐๐ ปอนด์ ซึ่งเป็นผลให้ราคาพริกไทย
ในระยะหลังๆ ต้องราคาตกต่ำและลดการบริโภค เมื่อผลอื่นๆ ก็มีลักษณะอย่างเดียวกับที่มักผลิต
มากเกินไปความต้องการของตลาด ส่วนการส่งเสริมการเกษตรกรรมในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก
ตามแบบอย่างหัวเมืองมลายูนับยังทำได้ไม่แพร่หลายนักจะเห็นได้จากในปี พ.ศ. ๒๔๓๓ เมื่อ
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก ปรากฏ
ว่าผู้ว่าราชการเมืองระนองและเมืองตะกั่วทุ่งได้มีการทดลองปลูก พริกไทย มะพร้าว กาแฟมัลตาเวีย
 เป็นต้น เฉพาะที่เมืองตรังนั้นสามารถผลิตพริกไทยส่งไปขายยังต่างประเทศถึงปีละ ๓๐๐๐-๑๕,๐๐๐
หาบ (ดูรายละเอียดจากเชิงอรรถที่ ๑ หน้าเดียวกัน และจากหนังสือพระราชหัตถเลขาเรื่อง
เสด็จประพาสแหลมมลายู)

แบบแผนที่เคยปฏิบัติมาแต่ครั้งสมัยอยุธยา เน้นเกี่ยวกับหัวเมืองอื่น ๆ คือแบ่งหัวเมือง ออกเป็น ๘ ประเภท คือ จังกอง อากร ส่วน และ ฤๅ ซึ่งรวมเรียกว่า " ส่วนสาอากร " * หรือ " ส่วนสักพิศยากร " ๑ มีเจ้าเมืองและกรมการทำหน้าที่รับผิดชอบเก็บให้เป็นไปตามพิภักฎตรา ที่กฎหมายกำหนดไว้ ๒ ทั้งนี้จะเห็นได้จากคำสั่งของทางราชธานี ในคราวยกเมืองภูเก็ตขึ้น กรุงเทพ ฯ ในปี พ.ศ. ๒๔๐๔ ก่อนหน้านี้ว่า

✓ "... ให้พระยาภูเก็ตโลหกระเสศตรารักษ์ตั้งเจ้าพระกษัตริย์ เจ้าพนักงาน
ให้เรียก ภาษีจังกอบ | ในแขวงเมืองภูเก็ตให้เหมือนกับเมืองพังงาได้ให้
เจ้าพนักงานท่าตราตีมีคี่บุกแปนรูปดอกไม้หกกสีส่ง อามาสำรับจะได้เรียก
เสศคี่บุกกับลูกกำนันจ ซึ่งมันหูกคี่บุกออกจากเมืองภูเก็ต ถ้า สะดุด
กำนันสำเนา เรือ ๒ | ใหญ่เล็กจะเข้ามาทอดท่าค้าขายที่เมืองภูเก็ต ฯ
มังกับเขวพระกลุงเจ้าพนักงาน ให้เรียกเอา ภาษี | สินค้าก็เรือลูกกำ
ซึ่งเข้าจากค้าขายเรียกเสศคี่บุกกับลูกกำ ซึ่งมันหูกคี่บุกออกจากเมืองภูเก็ต
ไปคาบพิภักฎตราอย่างทำเนียมเมืองพังงา ถึงกำหนดส่งเงินผ่านสาอากร
ค่า ไร่ | และภากรี่รณจังกอบเสศคี่บุก ก็ให้พระยาภูเก็ตแต่งกรมการ
คุมเอาเงินและสิ่งของพระราชทรัพย์ของหลวง ซึ่งพระยาภูเก็ตเคยส่ง
ณ เมืองพังงาแต่ก่อน คุมเข้าไปส่ง ณ กรุงเทพ ฯ อย่าให้ถ่วงถ่วงงวมนำไปได้..." ๓

* จังกอบเป็นภาษีที่กัวยการชักส่วนสินค้าหรือเก็บเป็นอัตรากามาณากวณหาหนะที่ชนสินค้า
อากรเป็นภาษีที่เก็บชักส่วนผลประโยชน์ที่ราษฎรประกอบอาชีพต่างๆ ส่วนคือ สิ่งของที่ไพร่เสียแผนการ
เข้าเวรรับราชการ ส่วนฤๅคือค่าธรรมเนียมต่างๆ ที่รัฐบาลทำเพื่อประโยชน์ของราษฎรบางคน
เฉพาะตัว

๑ สมเด็จพระยาราชราชนุภาพ "ตำนานภาษีอากรบางอย่าง " ลัทธิธรรมนิยม
ทาง ฯ เล่ม ๒ หน้า ๑๔๕ .

๒ สมกิก ศรีสิงห์ การบริหารภาษีอากรในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น หน้า ๔๐.

๓ ก.จ.ช. เอกสาร ร.๔ หนังสือราชการกรมพระกลาโหม ว.ก.๑๒๒-๑๒๓
เล่ม ๒๒ สารตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนา ถึง พระยาภูเก็ต ฯ ๔ ตุลาคม ๒๔๐๔ หน้า ๔๐-๔๔.

จากหลักฐานดังกล่าว แสดงให้เห็นว่า ในระยะที่หัวเมืองต่างๆ ยังขึ้นอยู่กับหัวเมืองสำคัญ ผู้ว่าราชการเมืองไม่มีสิทธิแต่งตั้งเจ้าพนักงาน พระคลังเก็บภาษีในหัวเมืองของตน และการส่งภาษีอากรจะต้องส่งไปยังเมืองที่ดูแลอยู่ก่อนนำส่งกรุงเทพ ฯ อีกต่อหนึ่ง แต่เมื่อขึ้นตรงต่อทางราชธานีแล้วจึงสามารถแต่งตั้งเจ้าพนักงาน และส่งภาษีอากรต่างๆ ค่อยกรุงเทพ ฯ ได้

สำหรับอัตราการเก็บภาษีอากรโดยทั่วไปแล้วก็เหมือนกับหัวเมืองอื่นๆ เช่น อากรกำไรนา ถ้าเสียเป็นข้าวจะเสียไร่ละ ๒ จัง ถ้าเป็นเงินไร่ละ ๑ สลึงเฟื้อง ๑ แอ้ออัตราการเก็บภาษีบางประเภท เช่น จังกอมึงเรียกเก็บจากเรือสินค้าเข้าออกในหัวเมืองแถบนี้ผิดแปลกกับหัวเมืองอื่น ๆ ก็ ก่อนปี พ.ศ. ๒๔๐๘ เจ้าพนักงาน พระคลังจะเก็บภาษีขาเข้าเอาผ้าร้อยละ ๘ อย่างเดียว * ส่วนสินค้าอื่นๆ จะไม่เก็บ ถ้าเป็นสินค้าขาออกจะเรียกแต่ค่าที่ตราไว้ที่ผูกภารา ** ละ ๒ เหยียน ซึ่งอัตราดังกล่าวเป็นที่เสียเปรียบของพ่อค้าในหัวเมืองแถบนี้ที่ต้องไปค้าขายยังหัวเมืองต่างประเทศ *** ดังนั้นหลังจากปี พ.ศ. ๒๔๐๘ ทางกรุงเทพ ฯ จึงมีคำสั่งให้เรียกเก็บภาษีสินค้าทุกชนิดที่เข้ามาค้าขายในอัครจรรยละ ๓ ตามสัญญาที่ทำกับนานาประเทศ หลัง

* ก.จ.ช. เอกสาร ร.๔ แห่งสภาข้าราชการกรมพระกลาโหม จ.ศ. ๑๒๑๓ เล่ม ๑ สารตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนา ถึง พระตะกั่วทุ่ง ๙ พฤศจิกายน ๒๓๙๔ หน้า ๑๓๖.

* ในสมัยนั้นเรียกภาษีจังกอมพระว่า ใต้แก่ผาชนิกต่างๆ มึงถือเป็นพระราชทรัพย์ของหลวงเช่นเดียวกับอากรเก็บค่าน้ำ ที่ส่งมายังกรุงเทพ ฯ

** ภารา เป็นมาตราซึ่งน้ำหนักเท่ากับ ๒๐ ตล (๑ ตล ทองคำ ๒๐ ชั่ง) แต่ถ้าใช้เป็นมาตราซึ่งน้ำหนักคือน้ำหนัก ๑ ภาราหนักเท่ากับคือน้ำหนัก ๓๐๐ ชั่ง หรือ ๓๔๐ ชั่ง การที่ใช้น้ำหนักไม่เท่ากันเช่นนี้ก่อให้เกิดการเสียเปรียบได้เปรียบเทียบในการเก็บค่าภาคหลวงค่าน้ำหนักของรัฐบาลและราษฎร ดังนั้นในปี พ.ศ. ๒๔๔๔ จึงให้เปลี่ยนการเก็บค่าภาคหลวงเป็นหาบเหมือนกันหมดเสีย (๑ หาบ = ๒๐.๔๔ ก.ก.)

*** พ่อค้าจีนในเมืองภูเก็ต มึงไปค้าขายยังเมืองปีนัง สิงคโปร์ และหัวเมืองพม่า ได้ร้องทุกข์ต่อผู้ว่าราชการเมืองภูเก็ตว่า ถ้าเป็นสินค้าค่าน้ำหนักจะเสียภาษีร้อยละ ๑๐ แห่ง ถ้าเป็นสินค้าอื่น ๆ ต้องเสียภาษีร้อยละ ๘ รุเปีย และถ้าเป็นข้าวสารออกจากเมืองจะต้องเสียภาษีเกวียนละ ๑๐ รุเปีย เป็นเหตุให้พ่อค้าในเมืองภูเก็ตเสียเปรียบพ่อค้าต่างชาติที่เข้ามาค้าขายในเมืองภูเก็ต

ปี พ.ศ. ๒๓๖๕^๑ อย่างไรก็ตามผู้เขียนไม่อาจค้นหาหลักฐานอัตราการเก็บภาษีอากรทุกชนิด
มากกว่าในรายละเอียดได้ นอกจากจะนำภาษีอากร ซึ่งเป็นรายได้หลักของหัวเมืองแถบนี้ใน
สมัยก่อนการปฏิรูปการปกครอง ซึ่งส่วนใหญ่เป็นภาษีที่เกิดจากแร่ดินกับกล่าวไว้พอเป็นสังเขปดัง
นี้

๓.๓.๑ อากกริณุก

การขูดหัวแร่ดินหรือทำเหมืองแร่ดินกับแต่เดิมมารัฐบาลจะเก็บค่าอนุญาตใน
พิภตร้อยละ ๑๐^{*} จากผู้ทำโดยตรง ต่อมาในรัชกาลที่ ๓ เมื่อมีการตั้งเจ้าภาษีอากรขึ้น
อากกริณุกที่เก็บในเมืองก็จะให้ผู้มาประมูลเก็บเหมือนภาษีชนิดอื่น ๆ ซึ่งอัตราการประมูลนั้นผู้ประมูล
สูงที่สุดก็ได้ แต่เนื่องจากหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกอยู่ห่างไกล จึงไม่มีเจ้าภาษีอากรผู้ใดกล้ารับทำ
จึงเกิดการประมูลภาษีชนิดต่างๆ จึงตกอยู่กับผู้ว่าราชการเมือง ซึ่งเรียกกันในสมัยนั้นว่า การเก็บภาษี
ชนิด "เหมืองเมือง"^๒ เมื่อผู้ว่าราชการเมืองรับประมูลอากกริณุกมาทั่วแล้ว จำเป็นต้องส่งเสริม
ให้ราษฎรในเขตเมืองของตนทำเหมืองแร่ดินกับไต่จากขึ้น แต่ราษฎรในหัวเมืองแถบนี้ขี้เกียจ - จึงต้อง
ชักชวนให้คนหัวเมืองอื่นเข้ามา โดยเฉพาะพวกชาวทมิฬเข้ามาทำเหมือง ซึ่งผู้ว่าราชการเมืองจะใช้
วิธีการล่อใจด้วยการออกทุนให้นายเหมืองเช่าพื้นที่ไปก่อน^๓ เข้ามาได้ผลประโยชน์ ทำให้ผู้ว่า-
ราชการเมืองสามารถเรียกเก็บค่าอนุญาตหรืออากกริณุกในพิภพดังกล่าวมีกำไรเนื่องจากที่ตกเป็น
อากกริณุกที่ได้รับประมูลมาส่งกรุงเทพฯ ฯ

^๑ ก.จ.ช. เอกสาร ร.๔ หนังสือรายงานกรมพระกลาโหม ร.ศ. ๑๒๓๗ เล่ม ๓๐
สารตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนาฯ ถึง พระยาภูเก็ฏ ฯ ๑๖ ธันวาคม ๒๔๐๘ หน้า ๑๑๕ - ๑๑๘.

^{*} การเก็บค่าอนุญาตการขูดหัวแร่ดินกับนั้นเก็บในอัตรา ๑๐ ปีก ๖ บาท หรือร้อยละ ๑๐

^๒ ก.จ.ช. เอกสาร ร.๕ ม. ๑๔/๙ รายงานเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย
เสด็จราชการหัวเมืองมณฑลใต้ ร.ศ. ๑๑๕ ๗ ธันวาคม ร.ศ. ๑๑๔.

^๓ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาวิภาวดีรังสิต และ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์
สาส์นสมเด็จ เล่ม ๖ หน้า ๒๑๐ .

• อากศิกีนุกนับว่าเป็นรายไ้สำคัญที่สุดในหัวเมืองแถบนี้ในแต่ละปี รัฐบาลตั้งระเบียบไ้
 ผู้ประมูลไ้จะส่งเป็นเงินตราให้ส่งการาระ ๔๔ เหรียญ ถ้าส่งเป็นคีนุกไ้ส่งเป็นการาระ ๓๕๐ ซึ่ง
 ซึ่งการส่งเป็นคีนุกไ้ในระยะหลังไ้ละกววจิงไ้ส่งเป็นเงินตราแทน ผู้ว่าราชการเมือง จะส่ง
 อากศิกีนุกไ้ได้เจ้าพนักงานพระคลังที่กรุงเทพฯ ปีละ ๒ งวด คืองวดเดือน กันยายน (เดือน ๑๑)
 และงวดเดือนมีนาคม (เดือน ๔) ไ้ครบทุกงวดไปจากไ้ไ้ ๐ นายอากศิกีนุกไ้จะส่งไ้
 กววจะควกแก่ผู้ทำเหมืองแร่คีนุก เช่น การตั้งเขตคีนุกแร่คีนุกในเขตรับประมูล หรือถ้ามีการ
 เปลี่ยนแปลงนายอากศิกีนุกไ้เป็นนายอากศิกีนุกใหม่จะส่งรับซื้อเครื่องไ้จากนายอากศิกีนุกเก่าตามราคา
 ที่สมควร ๒ นอกจากนั้นการประมูลอากศิกีนุก ยังมีรายละเอียดปลีกย่อยลงไปอีก เช่นว่านายอากศิกีนุก
 จะส่งตั้งเขตคีนุก แ่่นายอากศิกีนุกไ้ให้ผู้อื่นมารับประมูลช่วงไปอีกก่อนไ้ได้ หรือต้องออกทุนไ้
 นายเหมืองคีนุกเป็นต้น ๓

๓.๓.๒ ภาษีผลประโยชน์

ในระยะที่การทำเหมืองแร่คีนุกขยายตัว มีราษฎรไทยจีน ตลอดจนพ่อค้าต่างเมือง
 เข้ามาขุดแร่หรือมาค้าขายเป็นจำนวนมาก เป็นผลให้ภาษีชนิดต่างๆ เก็บไ้ไ้เพิ่มขึ้นตามไปด้วยภาษี
 ดังกล่าวเรียกว่า " ภาษีผลประโยชน์ " ซึ่งในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกมีภาษีที่สำคัญอยู่ ๕ ชนิด
 คือ ๔

- ๑) ภาษีคีนุกที่ออกจากเมือง
- ๒) ภาษีสินค้าเข้าเมือง

๑ องค์การกำศุสสา ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๕๐ เล่ม ๒๕ หน้า ๒๒๕-๒๒๖.

๒ ก.

๓ ก.

๔ ก. หน้า ๒๔๓.

- ๓) อากรณ์
๔) อากรณ์
๕) อากรณ์

ภายใต้ประโยชน์ทั้ง ๑ อันนี้ เป็นเหตุให้เกิดความเดือดร้อนเมือง ซึ่งภายนี้ดังกล่าวดำเนินการส่งเสริมให้มีการชดเชยเพิ่มขึ้น การเก็บอากรภาษีศุลกากร ที่ผูกขาดออกก็จะมากขึ้นตามไปด้วย และเมื่อมีเงินเข้ามากเงินภาษีอากรอย่างอื่นก็จะเพิ่มขึ้นตามด้วยจำนวนคน พระยาคำรงสุจริตฯ (ทองมั่ง) ซึ่งเป็นผู้ว่าราชการเมืองระนอง * กล่าวว่าถ้าหากคนเข้าเมือง ๑ คน เป็นที่ได้อีกว่าเงินภาษีอากรผลประโยชน์จะเพิ่มขึ้นถึง ๑๕ บาท ๑ กวายนเหตุนี้ผู้ว่าราชการเมืองในระยะที่ต้องรับผูกขาดภาษีอากรชนิดต่างๆ จึงต้องชวนชาวเมืองหรือคนจากหัวเมืองอื่นเข้ามาทำเหมืองแร่ก็มากเท่าที่จะทำได้

สำหรับอัตราการประมูลภาษีผลประโยชน์แต่ละปีของแต่ละเมืองไม่แน่นอนเป็นกันทั่วไปได้ก็ทำไรหรือขาดทุนอาจเพิ่มหรือลดจำนวนภาษีที่ประมูลก็ได้ ปรากฏหลักฐานว่า ก่อนที่จะมีการเปลี่ยนแปลงอัตราการประมูลภาษีผลประโยชน์ ในปี พ.ศ. ๒๔๐๕ อัตราการประมูลภาษีผลประโยชน์เมืองต่างๆ มีดังนี้คือ เมืองตะกั่วป่า ๒๓๐ ซึ่ง (๑๘,๘๐๐ บาท) เมืองตะกั่วทุ่ง ๙๐ ซึ่ง (๕๖๐๐ บาท) เมืองภูเก็ต ๙๗ ซึ่ง (๗๖๐๐ บาท) เมืองพังงา ๒๐๐ ซึ่ง (๑๖,๐๐๐ บาท) และเมืองระนอง ๕๐ ซึ่ง (๔๐๘๐ บาท) ๒ ซึ่งอีกนัยหนึ่งกล่าวอาจ

* พระยาคำรงสุจริตฯ (ทองมั่ง) เป็นบุตรของพระยาคำรงสุจริตฯ (ทอง-
ชูเวียง ๓ ระนอง) ซึ่งเป็นผู้ว่าราชการเมืองระนองเช่นเดียวกัน

๑ สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวบรมโกศ และสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์
ดำเนินสมเด็จ เล่ม ๒ หน้า ๒๒๓.

๒ ก.จ.ร. เอกสาร ร.๕ สารบาญสมุทพิไชย จ.ร. ๑๒๔๑ - ๑๒๔๒ เล่ม ๒๐
จากแบบกราบทูลของเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ ๑ พฤศจิกายน ๒๔๒๒ หน้า ๔๔ - ๕๐ .

เปลี่ยนแปลงได้ตามเหตุผลที่กล่าวมาแล้ว สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพทรงกล่าวว่าหลังจากรัฐบาลให้ผู้ว่าราชการเมืองผูกขาดภาษีแลประโยชน์แล้วทำให้หัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกส่งภาษีอากรผลประโยชน์มากกว่าเก็บหลายเท่า ังจะเห็นได้จากขอแปลขายสมัยรัชกาลที่ ๔ เมืองพังงา (รวมกับเมืองตะกั่วทุ่ง) ส่งปีละ ๒๖,๘๖๐ บาท เมืองภูเก็ต ๑๓,๓๒๐ บาท เมืองตะกั่วป่า ๒๖,๘๖๐ บาท และเมืองระนอง ๔,๘๒๐ บาท * ึ่งนับว่าเป็นรายได้ที่สำคัญของหัวเมืองแถบนี้ในขณะนั้น

๓.๓.๓ ส่วย

ในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกมีเลก อยู่สองพวก คือ เลกสมเ้าเมือง นครกรรมการ และ เลกส่วยเก็บตัว ๒ ึ่งเลกดังกล่าวนี้มีการเกณฑ์แรงงาน และการเสียเงินส่วย ดังนี้คือ

ก. เลกสมเ้าเมืองนครกรรมการ เป็นเลกที่จัดไว้สำหรับใช้สอยในราชการต่างๆ ของผู้ว่าราชการเมือง ประกอบด้วยพวกขุน หมื่น สมไพร่ ทาส เป็นต้น จำนวนเลกดังกล่าวจะแบ่งไปใช้ในราชการของเจ้านาย ๒ ส่วน อีก ๑ ส่วน ต้องเสียส่วยเป็นสิ่งของหรือเงินทอง ึ่งเรียกในสมัยนั้นว่า " ส่วยกระดาน " * ส่วยส่วยกระดานนี้เมื่อเปลี่ยนมาเสียเงินแทน ไพร่สมเสียคนละ ๘ บาท ถ้าเป็นพวก ขุน หมื่น หนาย ทาส เสียคนละ ๓ บาท ๗ ัฐ

* องค์การคำคุณา ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๕๐ เล่ม ๒๕ หน้า ๒๔๔.

๒ ก.จ.ธ. เอกสาร ร.๕ ม.๘๗/๑๔ จกหมายกรามบังคับมณฑลของพระยามนตรี-
สุริยวงศ์ ที่ ๘/๑๓๓๔ ๖ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๑๑.

* การเรียกส่วยแล้วแต่ทางราชานีกำหนด เช่น ในว่งรัชกาลที่ ๓ ทางราชานี้ต้องการไม้กระดานมาก ก็ให้ เลก ที่ต้องเสียส่วย ตัดไม้กระดานส่งแทนสิ่งของอื่นๆ ที่เคยส่ง จึงเรียกว่าส่วยกระดานเป็นต้น

หรือประมาณ ๒ เหรียญครึ่ง ทางราชการได้กำหนดเป็นกฎหมายไว้ว่าห้ามจำหน่ายแจกสมเ้าเมือง
กรรมกรนี้ นอกจากตาย ตี ฆรา พิจาร ๑ อย่างไรก็ตามเนื่องจากตัวเบ่งแฉ่ที่ข้างไกลทำได้
เจ้าเมืองและกรรมกรชักเอาเปรียบพวกเลวช่วยกระดาน ด้วยการเกณฑ์แรงงาน หรือไม้ก็เรียก
เงินช่วยในอัตราสูง เพื่อเฉลี่ยให้เท่ากับจำนวนช่วยที่ไม่ยอมเสียช่วย หรือหนีไปส่งกรุงเทพฯ
เป็นเหตุให้ช่วยกระดานได้รับความเดือดร้อนหนีไปทำมาหากินในตัวเมืองอื่นเสมอ ๒

๑. เอกสารเพิ่มเติม เป็นเอกสารของพวกส่วนกระดาน เกี่ยวกับความควบคุม
ของนายกองค์และนายหมวดสักเลก เจ้าบ้านที่ของบ้านเมืองจะมาเกณฑ์แรงงานไปใช้เงินเกี่ยว
กับพวกช่วยกระดานไม่ได้ เลกชนิดนี้ "จำง่ายได้" * และเสียเงินช่วยในอัตราเกี่ยวกับช่วย
กระดาน เบื้องกำหนดกรบวงปี นายหมวดนายกองค์จะทำการเร่งเงินแล้วถึงกล่าวส่งกรุงเทพฯ ๓
ซึ่งจำนวนเงินมักจะไต่ไม่ค่อยแน่นอนนัก เนื่องจากพวกเลวสว.มักอพยพ หรือ หดหนึ่เข้าป่าเรือ
ไปทำมาหากินในต่างหัวเมืองคงจะเห็นได้จาก ในปี พ.ศ. ๒๓๕๓ ได้เรียกเก็บเงินช่วยเมือง
พังงา ๕๐๐ เหรียญ เมืองกลาง ๓๐๕ เหรียญ เมืองภูเก็ต ๔๖ เหรียญ เป็นเงินทั้งหมด ๑๒๖๑
เหรียญ คิดเป็นเงินตรา ๒๖ ชั่ง ๘ ตำลึง ๒ บาท แต่เงินช่วยเมืองพังงา และ เมืองกลางยัง
ค้างอยู่ถึง ๕๐๘ เหรียญ (๑๕ ชั่ง ๒ ตำลึง ๓ บาท) ทางรัฐบาลต้องมั่งำสั่งให้นายหมวด
นายกองค์ช่วยเร่งเงินที่ค้างอยู่ส่งกรุงเทพฯ ให้ครบ ๔

๑ ก.จ.ช. เอกสาร ร.๕ บ.๔๗/๑๔ จดหมายกราบบังคมทูลของพระยามาตรศรี-
สุริยวงศ์ ที่ ๕/๑๓๔๘ ๖ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๑๑.

๒ ก.

* หมายถึงเลขที่ทางราชการได้กำหนดไว้เป็นเลขให้สอยในเชิงเช่นเดียวกับเลข
สมเ้าเมืองกรรมกรทั้งนั้นเลขชนิดนี้สามารถย้ายถิ่นที่อยู่ไปทำมาหากินในเมืองอื่นได้โดยนายหมวด
นายกองค์สักเลกจะจำหน่ายบัญชีไปยังนายหมวดนายกองค์ที่เลขดังกล่าวไปอาศัยอยู่

๓ ก.จ.ช. น.ก.

๔ ก.ว.ช. เอกสาร ร.๕ หนังสือราชการกรมพระกลาโหม จ.ก. ๑๒๑๓

เล่ม ๑ สารตราเจ้าพระยาจักร์มหาเศนา ถึง ปลัดและกรรมกรเมืองพังงา ๕ กรกฎาคม ๒๔๕๕
หน้า ๑๔๐ - ๑๔๑ .

อย่างไรก็ตามนอกจากเอกสารที่เป็นราชทูตไทยทั่วไปแล้ว ในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก มีพวกชาวจีนเข้ามาประกอบอาชีพเป็นจำนวนมาก จะต้องเสียเงินกู้ (ช่วย หรือค่าผูกมัด) เช่นเดียวกับคนไทยก็เสียประมาณคนละ ๒ เบริบตุกริ่ง^๑ ปรากฏว่าในปี พ.ศ. ๒๔๐๙ จำนวนชาวจีนที่เมืองภูเก็ต ๗๐๐ คน เสียเงินส่วนหรือผูกมัด ในอัตราดังกล่าวเป็นเงินถึง ๑๕๐๕ เหรียญ^๒ ถ้วยเหตุนี้จำนวนเงินส่วนที่เก็บจากราชทูตไทยจีนในหัวเมืองแถบนี้จึงมีจำนวนไม่น้อยเช่นกัน

จากการศึกษาสภาพทั่วไปทางภูมิศาสตร์ การปกครองและเศรษฐกิจ จะเห็นได้ว่า ลักษณะทางภูมิศาสตร์ของหัวเมืองแถบนี้มีส่วนต่อการปกครองและการเศรษฐกิจเป็นอย่างมาก นับตั้งแต่สภาพภูมิประเทศที่เป็นป่าเขา การคมนาคมลำบาก ทำให้ทางราชธานีไม่ค่อยสนใจหัวเมืองแถบนี้มาแต่สมัยโบราณปล่อยให้หัวเมืองสำคัญทางฝั่งทะเลตะวันออกคอยดูแล ตามแบบแผนการปกครองซึ่งมีมาแต่สมัยอยุธยา แถบภูมิประเทศดังกล่าวมีแร่ดีบุกเป็นส่วนใหญ่ และเมื่อราคาแร่ดีบุกสูงขึ้น ความต้องการแร่ดีบุกในตลาดโลกมีมาก ราชทูตไทยจีนจากหัวเมืองอื่น ๆ ก็อพยพเข้ามาทำมาหากินมากขึ้น เป็นผลให้ทางราชธานีเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับหัวเมืองเหล่านี้มากขึ้น เพราะได้รับเงินภาษีอากรชนิดต่างๆ มากกว่าเดิมหลายเท่า อย่างไรก็ตามสภาพเศรษฐกิจในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกต้องพึ่งพาอาศัยหัวเมืองต่างประเทศได้แก่พม่า และมลายู เช่น การขายแร่ดีบุก และการส่งซื้อเครื่องอุปโภคบริโภค และเนื่องจากมีอาณาเขตติดต่อกับดินแดนที่เป็นอาณานิคมของอังกฤษ เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงในทางการปกครอง เศรษฐกิจ และสังคมหรือทางการเมือง เกิดขึ้นในดินแดนเหล่านี้ย่อมมีผลกระทบถึงกัน ซึ่งอาจมีทั้งผลดีและผลเสีย ดังจะกล่าวในรายละเอียดต่อไป

^๑ ก.จ.ช. เอกสาร ร.๔ พังเสด็จราชการกรมพระกลาโหม จ.ก. ๑๒๒๗

เล่ม ๓๐ สารตราพระยากรัณฐราชภักดี ถึง พระยาภูเก็ต ๒๔ ธันวาคม ๒๔๐๘ หน้า ๒๓๗.

^๒ ก.

การจัดการปกครองหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกก่อนรัชสมัยพระบาท

สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

หัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกเท่าที่ปรากฏหลักฐานว่าเคยอยู่ในความปกครองของไทย มาตั้งแต่สมัยสุโขทัย ดังนั้นการจัดการปกครองของหัวเมืองแถบนี้จึงแตกต่างกันไปตามระยะเวลา และนโยบายของทางฝ่ายราชธานี ในที่นี้จะกล่าวถึงการจัดการปกครองก่อนสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ออกเป็น ๓ สมัย ด้วยกันคือ

๑. ก่อนสมัยรัตนโกสินทร์
๒. สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น*
๓. สมัยเริ่มปรับปรุงประเทศเข้าสู่ยุคใหม่

ทั้งสามสมัยนี้มีข้อแตกต่างกันคือ สมัยแรกเป็นระยะที่หัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกยังไม่ค่อยมีความสำคัญต่อทางราชธานี ทั้งทางเศรษฐกิจและการเมืองเนื่องจากอยู่ห่างไกล ในระยะที่สองหัวเมืองแถบนี้ทางราชธานีเริ่มสนใจมากขึ้น เพราะได้กลายเป็นเมืองท่าสำคัญแทนเมืองมะริด ทวาย และตะนาวศรี ซึ่งเสียให้พม่าไป และในขณะเดียวกันก็กลายเป็นเมืองหน้าด่านที่ข้าศึก จะเข้าตีหัวเมืองทางภาคใต้ของไทย ในระยะที่สามหลังจากนี้ไทยได้ทำสนธิสัญญาฉบับที่เรียกว่า "สัญญาโบว์ริง" กับอังกฤษในปี พ.ศ. ๒๓๙๘ เป็นผลให้ไทยต้องมีการเปลี่ยนแปลงทั้งทางด้านเศรษฐกิจและการเมืองส่วนในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกการทำเหมืองแร่คืบไปได้เจริญขึ้นอย่างรวดเร็ว มีการค้าขายติดต่อกับต่างประเทศมากขึ้น รัฐบาลสามารถเก็บผลประโยชน์รายได้มากกว่าเดิมหลายเท่าทำให้ทางราชธานีสนใจหัวเมืองแถบนี้เป็นพิเศษ ดังจะได้กล่าวในรายละเอียดทั้งสามสมัยต่อไป

๑. การจัดการปกครองหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกก่อนสมัยรัตนโกสินทร์

การจัดการปกครองหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกก่อนสมัยรัตนโกสินทร์ ยังเป็นเรื่องที่

ก่อน ปี พ.ศ. ๒๓๒๕

ระหว่างปี พ.ศ. ๒๓๒๕ - ๒๓๙๘

* หลังจากปี พ.ศ. ๒๓๙๘ เป็นต้นไป

เลื่อนวาง แต่ทั้งทราบความเป็นมาพอสมควรจากหลักฐานที่เป็นบันทึกของเจ้าต่างประเทศ ที่
มานไปมาในหัวเมืองแถบนี้* หรือจากหลักฐานและเอกสารบางอย่างในหัวเมืองภาคใต้ ที่มีส่วน
เกี่ยวข้องกับหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก - - - - - คงจะได้แบ่งรายละเอียดการศึกษาดังกล่าวออกเป็น
ฉบับๆ คือ

๑. สมัยสุโขทัย (พ.ศ. ๑๙๘๑ - ๑๘๘๓)

๒. สมัยอยุธยา (พ.ศ. ๑๘๘๓ - ๒๓๑๐)

๓. สมัยธนบุรี (พ.ศ. ๒๓๑๐ - ๒๓๒๕)

๑.๑ สมัยสุโขทัย (พ.ศ. ๑๙๘๐ - ๑๘๘๓)

เมื่อไทยได้สถาปนาอาณาจักรสุโขทัยขึ้นในราวปี พ.ศ. ๑๙๘๐ และต่อมาในสมัย
ของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช (พ.ศ. ๑๘๒๒ - ๑๘๔๓) ได้ขยายอาณาเขตสุโขทัยออกไปอย่าง
กว้างขวาง ถึงหัวเมืองทางภาคใต้ในแหลมมลายู ดังปรากฏในศิลาจารึกหลักที่ ๑ ว่า "...เบื้อง
หัวนอนรอด คนที่ พระบาง แพรก สัพพรรณภูมิ ราชบุรี เพชรบุรี ศรีธรรมราช ผังทะเล
สมุทรเป็นที่แล้ว" ๒ จากคำว่า "ผังทะเลสมุทรเป็นที่แล้ว" สมเด็จพระนารายณ์มหาราช-
ราชานุภาพทรงอธิบายว่า อาณาจักรสุโขทัยมีอาณาเขตปกครองไปถึงผังทะเลหน้านอกหรือแถบ
ผังทะเลชั้นคามันมหาสมุทรอินเดีย ๓ ซึ่งหมายถึงบริเวณที่เป็นหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกนั่นเอง

* ไคแกบันทึก ของพ่อค้าชาวฝรั่งเศสที่เข้ามาในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช หรือ
จากบันทึกของ ฟรานซิส โลว์ เป็นต้น

* ไคแกศิลาจารึกหลักที่ ๑ กฎหมายตราสามดวง คำนานและพงสาวดารเมืองนคร-
ศรีธรรมราชและพงสาวดารเบ่องกลาง

๑ สมเด็จพระนารายณ์มหาราช (ทรงอธิบาย) พระราชพงสาวดารฉบับพระ-
ราชหัตถเลขา เล่ม ๑ หน้า ๙๔.

๒ องค์การคำคุณุสภา "จารึกหลักศิลาสุโขทัยที่ ๑" ประชุมพงสาวดารภาคที่ ๑
หน้า ๑๖๙.

๓ สมเด็จพระนารายณ์มหาราช ล.ค. หน้า ๙๙.

อย่างไรก็ตามก่อนที่อาณาจักรสุโขทัยจะมีอำนาจเหนือหัวเมืองแถบนี้ ปรากฏว่าเมือง นครศรีธรรมราช เคยปกครองหัวเมืองเหล่านี้มาก่อน * และเมื่อสุโขทัยเข้าปกครองหัวเมืองนคร- ศรีธรรมราชอย่างประเทศราชไม่ได้ยุ่งเกี่ยวกับการบริหารหรือการปกครองภายในแต่อย่างใด เป็นเหตุให้เมืองนครศรีธรรมราชยังคงมีอำนาจปกครองหัวเมืองทางภาคใต้อยู่ สำหรับหัวเมือง ฝ่ายทะเลตะวันตกในขณะนั้นยังไม่ปรากฏหลักฐานว่ามีความสำคัญแต่อย่างใด นอกจากจะเป็นเมืองท่า ที่มีเรือสินค้ามาแวะจอดซื้อแร่ดีบุกเป็นครั้งคราวหรือได้เป็นเมืองท่าที่พ่อค้าต่างชาติเดินข้ามแหลม มลายูไปทางหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันออก ** เพราะฉะนั้นเมืองนครศรีธรรมราชจึงปกครอง หัวเมืองแถบนี้อย่างหัวเมืองทั่วไป เช่น เหนือช่วยสาอากรหรือกำลังคนไปใช้ในราชการที่จำเป็น และอาจแต่งตั้งเจ้าเมืองมาปกครองในหัวเมืองที่มีความสำคัญได้แก่เมืองตรังเป็นต้น ***

* ปรากฏในตำนานเมืองนครศรีธรรมราชว่า เมืองนครศรีธรรมราชเคยปกครอง หัวเมืองทางภาคใต้ ๑๒ เมือง เป็นตานอง ๑๒ นักขัตร์ ดังนี้

๑. เปื่องสายบุรี ไฉ้ ทราย	๗. เมืองตรัง ไฉ้ ทราย
๒. เมืองปัตตานี ไฉ้ ทราย	๘. เปื่องชุมพร ไฉ้ ทราย
๓. เปื่องกลันตัน ไฉ้ ทราย	๙. เปื่องไทรยง ไฉ้ ทราย
๔. เมืองปะรัง ไฉ้ ทราย	๑๐. เมืองสงขลา ไฉ้ ทราย
๕. เมืองไทรบุรี ไฉ้ ทราย	๑๑. เมืองตะกั่วป่า เปื่องกลางไฉ้ ทราย
๖. เมืองพัทลุง ไฉ้ ทราย	๑๒. เปื่องกระบือ ไฉ้ ทราย

** ดูรายละเอียด หัวเมืองที่ไฉ้ เป็นเส้นทางติดต่อกับหัวเมืองทางฝั่งทะเลตะวันออก ในสภาพการคมนาคมของหัวเมืองฝ่ายตะวันตก จากบทที่ ๑

*** ในสมัยนั้นหัวเมืองบางเมือง เช่น เมืองระนอง ตะกั่วทุ่ง เมืองพังงา เมื่อถูกยึด และเมืองกระบือยังไม่ปรากฏว่าได้ตั้งขึ้น ซึ่งเมืองดังกล่าวอาจเป็นตำบลหรือหมู่บ้านเล็กๆ-ยังไม่ มีความสำคัญทางด้านการธุรกิจและควบคุมปกครองแต่อย่างใดก็ได้

๑.๒. สมัยอยุธยา (พ.ศ. ๑๘๙๓ - ๒๒๑๐)

ในสมัยที่กรุงศรีอยุธยาเริ่มอำนาจใหม่ๆ ตรงกับสมัยของพระเจ้าอู่ทอง (พ.ศ. ๑๘๙๓ - ๑๙๑๒) เมืองนครศรีธรรมราชยังคงมีฐานะเป็นเมืองประเทศราชอยู่^๑ เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชมีพันธะแต่เพียงส่งคนไม้อื่น คนไม้อทองและเครื่องราชบรรณาการให้กับทางกรุงศรีอยุธยา โดยที่กรุงศรีอยุธยาไม่ได้เข้ามายุ่งเกี่ยวกับการปกครองภายในเหมือนกับในสมัยสุโขทัย อย่างไรก็ตามพันธะดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าทางราชธานีเริ่มใช้นโยบายที่จะแผ่ขยายอำนาจเข้าไปยังหัวเมืองนครศรีธรรมราช เพื่อให้เมืองนครศรีธรรมราชยอมรับความเป็นผู้นำของอาณาจักรอยุธยา^๒

การขยายอำนาจการปกครองกรุงศรีอยุธยา ได้กระทำอย่างเต็มที่ในสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ. ๑๙๙๑ - ๒๐๓๑) เมื่อพระองค์ได้ทรงจัดการปกครองหัวเมืองต่างๆ ออกเป็น หัวเมือง เอก โท ตรี และ จัตวา ตามลำดับขนาดและความสำคัญของเมือง ทั้งนี้ก็เพื่อสร้างความเป็นปึกแผ่นในพระราชอาณาจักร ดังปรากฏในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง ปี พ.ศ. ๑๙๙๙^๓ ได้แบ่งฐานะหัวเมืองภาคใต้ออกตามลักษณะดังกล่าวแล้ว เป็นผลให้หัวเมืองนครศรีธรรมราชซึ่งเคยเป็นอาณาจักรสำคัญทางภาคใต้ต้องถูกลดอำนาจลง* ทั้งใน

^๑ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๑ หน้า ๘๘.

^๒ สงบ ส่งเมือง ความสัมพันธ์ระหว่างหัวเมืองนครศรีธรรมราชกับราชธานีในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น หน้า ๑๙.

^๓ องค์ การคำคุณุสสา "พระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง" กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๑ หน้า ๒๑๘ - ๓๒๙.

*หัวเมืองทางภาคใต้ที่ปกครองหัวเมืองภาคใต้ ปรากฏในทำเนียบหัวเมืองในสมัยอยุธยา ๕ เมือง คือ

๑) เมืองตะนาวศรี เป็นเมืองจันทิ	๔) เมืองนครศรีธรรมราช เป็นเมืองหัวเมือง
๒) เมืองชุมพร เป็นเมืองจันทิ	๕) เมืองพัทลุง เป็นเมืองจันทิ
๓) เมืองไชยา เป็นเมืองจันทิ	

ด้านการปกครองและการบริหารภายในหัวเมือง กล่าวคือต้องถูกลดฐานะจากเมืองประเทศราช มาเป็นหัวเมืองชั้นนอก อำนาจการบริหารภายในและหัวเมืองชั้นในได้ถูกแบ่งแยกไปอยู่กับกรุงศรีอยุธยา^๑ เจริญ (G.E. Gerani) ได้ให้ความเห็นว่า การที่กรุงศรีอยุธยาลดอำนาจเมือง นครศรีธรรมราชลงนั้น คงต้องการไม่ได้ว่าเราทางหัวเมืองภาคใต้มากเกินไป ซึ่งอาจเป็นอันตรายต่ออาณาจักรอยุธยาได้^๒

การแบ่งอาณาเขตการปกครองครั้งนี้ ไม่ปรากฏว่าหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันออก เมืองใดได้รับฐานะใหม่มีความสำคัญขึ้น นอกจากเมืองตะนาวศรีซึ่งอยู่แต่ข้างในไม่เป็นเมืองชั้นโท ดูแล้วเมืองใกล้เคียงแถบนั้น ที่เป็นแนวหน้าเพราะเมืองตะนาวศรีเป็นเมืองสำคัญทางฝั่งทะเล แถบมหาสมุทรอินเดียของกรุงศรีอยุธยาในขณะนั้น^๓ ส่วนหัวเมืองตั้งแต่เมืองระนองไปปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่าหัวเมืองใดขึ้นกับหัวเมืองสำคัญที่ปรากฏอยู่ในทำเนียบหัวเมือง^๔ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระราชทานภาพทรงสันนิษฐานว่า ไปรษณียากรเมืองกระบุรีขึ้นกับหัวเมืองชุมพร เมืองตะกั่วป่าเมืองถลางและเมืองตะกั่วทุ่งขึ้นกับเมืองไชยา เมืองปะเหลียนขึ้นกับเมืองพัทลุง และเมืองตรังขึ้นกับเมืองนครศรีธรรมราช^๕

การสันนิษฐานดังกล่าวพบหลักฐานพระยาจักร์ราชานุภาพ ทรงจารึกมาถึงหัวเมืองที่ปกครองลงมาอาณาเขตปกครองจากทะเลฝั่งเมืองไชยา และการปกครองหัวเมืองขึ้นกับมาถึง -

^๑ ฎารายละเอียดใน "พระไอยการตำแหน่งนาครชนบท" กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๑ หน้า ๓๑๘ - ๓๒๑ และใน "พระราชกำหนดเก่า" กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๘ หน้า ๑๘๔ - ๑๘๖

^๒ เอกวิทย์ เติมฉาน (สุธรรมวาท) รวมเอกสารเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์เมืองถลาง หน้า ๓๘.

^๓ ขจร สุขพานิช ออกญาวิไชเยนทร์ หน้า ๔๔.

^๔ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๑ หน้า ๔๑๔-๔ ว่า ลาญบริรักษ์เขียนทำเนียบหัวเมืองครั้งสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราชว่า เมืองพัทลุงมีเมืองขึ้น ๘ เมือง เมืองนครศรีธรรมราชมีเมืองขึ้น ๒๐ เมือง เมืองไชยาเมืองขึ้น ๒ เมือง และเมืองตะนาวศรีมีเมืองขึ้น ๑๖ เมือง ยกไม่ได้นอกชายทะเลอีกเมืองขึ้นต่าง ๆ มีเมืองโกน้าง

^๕ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ จ้างกรมพระยาวิเศษราชวงศ์ต่าง ๆ ดำเนินสมเด็จพระ เล่ม ๒ หน้า ๑๕๐.

ก็มีมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์^๑ อย่างไรก็ตามเท่าที่ปรากฏหลักฐาน จากบันทึกของหัวหน้าพ่อค้า
ฮอลันดา ในปี พ.ศ. ๒๒๐๔ เมืองกลางยังอยู่ภายใต้การปกครองของเมืองนครศรีธรรมราชอยู่
ดังปรากฏในข้อความจากบันทึกตอนหนึ่งว่า

".... พระเจ้ากรุงสยาม แสดงท่าทีว่ามีพระราชประสงค์เอนอ่อนไปในทางที่จะ
ให้ความอุปถัมภ์ช่วยเหลือ ตามควรแก่กรณี คณะตุลาการที่จัดส่งไปยังนครศรี-
ธรรมราช เมื่อปีที่แล้วเพื่อสืบคดีกรณีชาวักทัญญา อันเป็นคดีที่เกิดขึ้นใน อุเดีย
ชาลัง (แจน ซีลอน, จังก์ ซีลอน) ได้เดินทางกลับไปกรุงสยามแล้ว เมื่อ
เดือนมิถุนายน ได้กลับไปพร้อมด้วยออกญาคนครศรีธรรมราช และออกพระเพชร
เจ้าเมืองชาลังกับพวกมลายูอีก ๓ คน ซึ่งถูกกล่าวหาว่าเป็นชาตกร....."^๒

จากบันทึกดังกล่าวจะเห็นว่า เมืองกลางนั้นมีฐานะเป็นเมืองขึ้นกับเมืองนคร-
ศรีธรรมราช เจ้าเมืองมีบรรดาศักดิ์เป็นถึงออกพระ ถ้าพิจารณาตามพระไอยการตำแหน่ง
นาทหารหัวเมืองกำหนดให้เจ้าเมืองหัวเมืองขึ้นมีศักดินาถึง ๑๖๐๐^๓ แสดงว่าหัวเมืองกลาง
ในขณะนั้นเริ่มมีความสำคัญขึ้นแล้ว และจากหลักฐานนี้ข้อสันนิษฐานที่ว่าเมืองกลางขึ้นกับเมือง
ไชยาจึงไม่เป็นความจริง

^๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์
สาส์นสมเด็จ เล่ม ๖ หน้า ๑๕๐.

^๒ ไพโรจน์ เกษแม่นกิจ (ผู้แปล) บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทย
กับนานาประเทศในศตวรรษที่ ๑๙ เล่ม ๓ หน้า ๔๗.

^๓ องค์การค้าคุรุสภา "พระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง" กฎหมายตราสามดวง
เล่ม ๑ หน้า ๓๒๐.

อย่างไรก็ตามนโยบายการจัดการปกครองของทางราชธานี ต่อหัวเมืองฝ่ายทะเล
ตะวันตก* ซึ่งจะเห็นได้จากบันทึกดังกล่าวว่า หัวเมืองแถบนี้อยู่ในความดูแลรับผิดชอบของเมือง
ที่สำคัญขณะนั้นปกครองอยู่ ถ้าหากมีข้อราชการที่สำคัญทางราชธานีจะส่งข้าราชการชั้นผู้ใหญ่
ออกมาแก้ไข และแสดงว่าในปลายสมัยอยุธยา เกาะกลางเริ่มมีคุณค่าทางเศรษฐกิจมากขึ้น (ม.ร.)
เมื่อมีเรือสินค้าของพ่อค้าชาวต่างประเทศเข้ามาจับซื้อแร่ดีบุกมากขึ้น โดยเฉพาะพวกชาวยุโรป
ซึ่งจะเห็นได้จากการขัดแย้งกัน ระหว่างพ่อค้าและชาวพื้นเมืองถึงกับมีการฆ่าฟันกัน เมื่อเป็น
เช่นนี้รัฐบาลในขณะนั้นจึงแก้ปัญหาด้วยการทำสัญญากับฝรั่งเศส และให้พ่อค้าชาวฝรั่งเศสเข้ามา
ผูกขาดแร่ดีบุกแต่เพียงชาติเดียวที่เกาะกลางและหัวเมืองใกล้เคียง ในสัญญาดังกล่าว
ระบุไม่ให้พ่อค้าเอาเปรียบรัฐบาลและราษฎรในการเสียภาษีอากรตลอดจนซื้อขายสินค้า แต่ผล
ของสัญญายังไม่ได้ใช้เต็มที่ เนื่องจากเกิดวิกฤตการณ์ทางการเมืองภายใน จนฝรั่งเศสต้องถูก

นายศรี อมาตยกุล ได้ให้ข้อสันนิษฐานไว้ในเรื่องนครศรีธรรมราชว่าในปี
พ.ศ. ๒๑๙๘ พระเจ้าปราสาททองยกหัวเมืองมณฑลใต้ทั้งปวง ขึ้นกับสมุหพระกลาโหม สมเด็จ
กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงกล่าวไว้ในลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณว่า
การปกครองในสมัยนั้นหัวเมืองต่างๆ แบ่งการบังคับบัญชาออกเป็นฝ่ายทหารขึ้นกับสมุหกลาโหม
และฝ่ายพลเรือนขึ้นกับสมุหนายก จนถึงสมัยพระเพทราชาจึงโปรดให้แบ่งหัวเมืองออกเป็น ๒
ภาค คือ หัวเมืองฝ่ายเหนือขึ้นกับสมุหนายก และหัวเมืองฝ่ายใต้ขึ้นกับสมุหกลาโหม ต่อมาใน
ปรากฏในรัชกาลใด สมุหกลาโหมมีความผิด จึงโปรดให้หัวเมืองมณฑลใต้มาขึ้นกรมท่า แต่จาก
หลักฐานเรื่อง "ตั้งเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชครั้งกรุงเก่า ปี พ.ศ. ๒๒๔๕" ซึ่งตรงกับสมัย
พระเจ้าอยู่หัวบรมโกศว่า เมืองนครศรีธรรมราชมีราชการประการใดให้มีใบบอกมายัง ๗ ญา
โกษาธิบดีว่าการคลังและกรมท่า แสดงให้เห็นว่าในขณะนั้นหัวเมืองภาคใต้และหัวเมืองฝ่าย
ทะเลตะวันตกต้องพึ่งบังคับบัญชาจากกรมท่าแล้ว

** สัญญาดังกล่าวลงนามครั้งแรกเมื่อ วันที่ ๑๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๒๒๔ ฝรั่งเศสมี
ม. เคอ ลาโฮมมอนด์ เป็นราชทูต สัญญานี้แก้ไขอีกครั้งหนึ่งใน วันที่ ๑๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๒๓๐
เมื่อ ม. เคอ ลา กูแบร์ เป็นราชทูต กรายละเอียดของสัญญาดังกล่าวใน "หนังสือสัญญากับ
ประเทศฝรั่งเศส" จากหนังสือออกข่าววิไลชนบท โดย ขจร สุขพานิช หน้า ๑๙๕ - ๑๙๖.

ขับออกนอกพระราชอาณาจักร' หาไม่แล้วไม่แน่ว่าฝรั่งเศสอาจใช้เกาะกลางเป็นศูนย์กลาง
ขยายอิทธิพลของตนเข้าครอบครองหัวเมืองในแหลมมลายูในสมัยต่อมาก็ได้

๑.๓.๑ สมัยธนบุรี (พ.ศ. ๒๓๑๐ - ๒๓๒๕)

หลังจากที่กรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าในปี พ.ศ. ๒๓๑๐ หัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก
ได้เปลี่ยนแปลงไปตามความผันผวนทางการเมืองในขณะนั้น จากบันทึกของ ฟรานซิส ไลท์^๑
(Francis Light) "กล่าวว่าเมืองเกาะกลางซึ่งเคยขึ้นอยู่กับเมืองนครศรีธรรมราช ได้ถูก
พวกแขกมลายูจากเมืองไทรบุรีปกครองอยู่ชั่วระยะเวลาหนึ่ง ในที่สุดก็ถูกพวกชาวพื้นเมืองขับไล่
ออกไป" ซึ่งข้ออ้างดังกล่าวไม่ปรากฏหลักฐานทางฝ่ายไทยว่าเมืองกลางเสียให้กับพวกแขกมลายู
ซึ่งมักทำตนเป็นโจรสลัดคอยดักโอกาสเข้าปล้นยึดเมืองกลาง ซึ่งในปีกำลังสนับสนุนเพียงพอ
และสภาพเมืองในขณะนั้นมีลักษณะคล้ายหมู่บ้าน ไม่มีการป้องกันที่แข็งแรงอาจเสียให้แก่ศัตรูได้ง่าย
เมื่อพระเจ้ากรุงธนบุรีได้สถาปนาอาณาจักรไทยขึ้นใหม่ ได้จัดการปกครองหัวเมือง
ภาคใต้ให้มีฐานะอย่างเมืองประเทศราช แก่อาณาเขตการปกครองทางหัวเมืองภาคใต้ให้

เหตุการณ์ครั้งนี้เกิดขึ้นในปลายสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช คูรายละเอียดย
ได้จากหนังสือเล่มเดียวกับของ ชจร สุขพานิช

๑ รong ศยามานนท์ (ผู้แปล) "พระยาราชกัปตัน" แถลงงานประวัติศาสตร์
เอกสารโบราณคดี ๒ (๒): ๗๖ - ๗๗ พฤษภาคม ๒๕๑๑.

***จดหมายเห่ของคณะพ่อค้าฝรั่งเศสได้กล่าวถึงเมืองกลางในปี พ.ศ. ๒๒๒๕ ว่า
ราษฎรพื้นเมืองตั้งบ้านเรือนเป็นหมู่บ้านอยู่ตามชายป่าห่างๆ กัน และราษฎรเรียกหมู่บ้านที่ใหญ่
ที่สุดว่า เมือง (ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๔๔ เล่ม ๒๖ หน้า ๓๕)

*** คูรายละเอียดยความสัมพันธ์ระหว่างหัวเมืองนครศรีธรรมราชในสมัยกรุงธนบุรี และ
กรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ปรินญาณิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต ของ สงบ ส่องเมือง หน้า ๒.

เป็นไปตามแบบที่มีมาแต่ครั้งอยุธยา^๑ ดังนั้นหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกต่างๆ จึงขึ้นอยู่กับหัวเมืองสำคัญทางภาคใต้ด้วย และปรากฏว่าทางราชธานีได้เอาใจใส่ต่อหัวเมืองแถบนี้มากขึ้น เพราะใช้เป็นเมืองท่าสำคัญติดต่อกับชายทางมหาสมุทรอินเดียแทนเมืองมะริด ทวาย และตะนาวศรี ซึ่งเสียให้กับพม่าไป ซึ่งจะเห็นได้จากพระเจ้ากรุงธนบุรีโปรดให้มีสารตราไปให้ฟรานซิส ไลท์^{*} ซึ่งเข้ามาค้าขายอยู่ที่เมืองถลางตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๓๑๕ ควบคุมเป็นอิสระออกไปจัดหาเครื่องศตราวุธที่ใช้ในราชการสงครามส่งเข้ามายังกรุงธนบุรี จากเมืองท่าสำคัญทางฝั่งโคโรมันเดล ของอินเดียโดยแลกกับสิบกที่ที่มีอยู่ในเมืองถลาง^๒

จากหลักฐานดังกล่าวแสดงว่านโยบายของพระเจ้ากรุงธนบุรี มีความสนใจต่อหัวเมืองแถบนี้กลาย เป็นเมืองท่าค้าขายที่สำคัญ ซึ่งจะเห็นได้จากการชุดแรกคือนั้นมีปริมาณมากขึ้นพอจะแลกเปลี่ยนกับอาวุธเพื่อใช้ในราชการสงคราม และคงมีเรือเข้ามาค้าขายมากขึ้น อันจะก่อผลประโยชน์ทางรายได้ในทางภาษีอากรเพิ่มขึ้นด้วย ถึงกับพระองค์โปรดให้เจ้าพระยาอินทวงศา-เสนามิตรใหญ่ออกมาเร่งเงินส่วยและเก็บภาษีอากรในหัวเมืองแถบนี้^๓ อย่างไรก็ตามความสำคัญของหัวเมืองในระยะนี้ยังเป็นที่สนใจของเจ้าหน้าที่บริหารอินเดียของอังกฤษที่อินเดียด้วย เพราะในขณะนั้นมีนโยบายจะขยายการเข้ามาทางหัวเมืองมลายู และมีวัตถุประสงค์อะไรที่ทั้ง

ในความคิดความชอบครั้งนี้ ฟรานซิส ไลท์ (Francis Light) ได้รับพระราชทานยศเป็นพระยาราชภักดี แต่คนไทยในขณะนั้นเรียกว่าภักดีเหล็ก การรับพระราชทานยศไม่ปรากฏว่าเป็นปีใด แต่จากหลักฐาน "เอกสารเมืองถลางตอนที่ ๒ (แผ่น ๒๔) ใน พ.ศ. ๒๓๒๑ เรียกภักดีเหล็ก และใน พ.ศ. ๒๓๒๒ เรียก พระยาราชภักดี (แผ่นที่ ๑๕)

^๒ นันทา วรเนติวงศ์ พระยาราชภักดี หน้า ๑๐.

^{*} ปรากฏในสำเนาเรื่องราวทั้งพระเจ้านครศรีธรรมราชครั้งกรุงธนบุรี พ.ศ. ๒๓๑๘ ว่าถ้าเหตุการณ์ในหัวเมืองภาคใต้ ส่งให้พระยาอินทวงศาอยู่ชำระวาทะกล่าวเร่งส่วยสาอากรในเมืองนครศรีธรรมราชและหัวเมืองขึ้น และในพงศาวดารเมืองถลางกล่าวว่า เจ้าพระยาอินทวงศาได้มาตั้งที่ทำการอยู่ที่ปากพระ แต่ยังไม่สำเร็จ พระเจ้ากรุงธนบุรีก็สวรรคต ตัวเจ้าพระยาอินทวงศา ก็ถึงแก่อสัญกรรมในเวลาใกล้เคียงกันด้วย และในสมัยรัชกาลที่ ๑ ได้ส่งพระยาธรรมไตรโลกนาถ และพระยาพิรุณโลกย์ ออกมาแทนทำหน้าที่อย่างเดียวกัน

สถานีการค้าไว้จอกเรือรบและเรือสินค้า เพื่อเดินทางต่อไปยังประเทศจีน ฟรานซิส ไลท์ ได้เสนอไปยังบริษัทอินเดียตะวันออกว่าเมืองกลางมีความเหมาะสมที่สุด เพราะมีความอุดมสมบูรณ์ ในทางเศรษฐกิจและและใจเป็นที่จอกเรือได้ดี* ทำให้ วาเรน เฮสติงส์ (Warren Hastings) ผู้ดูแลบริษัทอินเดียตะวันออก (Governor General) เห็นชอบด้วย เติร์มการที่จะเข้ามาตั้งสถานีการค้าที่เกาะกลาง แต่แผนการต้องถูกระงับไป เมื่ออังกฤษ เกิดสงครามกับฝรั่งเศสเสียก่อน** (พ.ศ. ๒๓๒๔ - ๒๓๒๖) เป็นผลให้หัวเมืองแถบนี้ รอดพ้นไปจากอิทธิพลของมหาอำนาจยุโรปอังกฤษอีกครั้งหนึ่ง

๒. การจัดการปกครองหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

นโยบายของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษยังไม่ได้เลิกแผนการที่จะขยาย อิทธิพลทางการค้าเข้ามาทางแหลมมลายู แต่แผนการนี้ได้เปลี่ยนไปจากการที่จะยึดเอาเกาะกลางเป็นเกาะป็นงัณฑ์ในปี พ.ศ. ๒๓๒๕* / ทำให้หม่อมปัญหาไปว่าอังกฤษจะเข้ามามีอิทธิพล ในหัวเมืองแถบนี้ แต่ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นทางราชานีกัจักระเปียบแก้ไขให้หัวเมืองภาคใต้

*ดูรายละเอียดจากจดหมายของฟรานซิส ไลท์ (Francis Light) เรียบ นอนเนอเรเบิด บอร์ชัสแทรกตัน ลงวันที่ ๑๑ กรกฎาคม ๑๗๗๗ (พ.ศ. ๒๓๒๐) แลถึงงาน ประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี ๒(๑): ๓๗ - ๓๘ มกราคม ๒๕๑๑.

** เป็นสงครามแย่งชิงอิทธิพลทางการค้าในหัวเมืองแถบอ่าวเบงกอลของอินเดีย อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากสงครามปี พ.ศ. ๒๒๘๓ (ค.ศ. ๑๗๔๐) ซึ่งฝ่ายอังกฤษมีโรเบิร์ตไคลฟ์ (Robert Clive) และฝ่ายฝรั่งเศสมี โจเซฟ ฌูเปรีก (Joseph F. Dupleix) เป็นหัวหน้า

** หลังจากเสร็จสิ้นสงครามแล้วอังกฤษยังรืออยู่ ไม่แนใจจะยึดเกาะกลางดีหรือไม่ จะเป็นเพราะ ฟรานซิส ไลท์ เกรงใจผู้ว่าราชการเมืองกลางและภริยาซึ่งเคยเป็นที่สนิทสนม กันมาก่อน หรืออาจเกรงว่าจะไปขัดแย้งกับอำนาจของรัฐบาลไทย เพราะหัวเมืองแถบนี้เป็นของ ไทยโดยครอง และในขณะนั้นรัฐบาลอังกฤษก็ไม่ต้องการที่จะเข้าไปแทรกแซงหรือขยายอำนาจ ปกครองดินแดนอื่นจะเป็นการเพิ่มภาระมากขึ้น เหตุการณ์เช่นนี้รืออยู่จนถึงสมัยที่ เซอร์ เจ แมคเฟอร์สัน (Sir J. Macpherson) ผู้ดูแลบริษัทอังกฤษ (Governor General) คนต่อมาตัดสินใจยึดเกาะป็นงัณฑ์แห่งเดียวโดยให้เหตุผลว่า เมืองกลางป้องกันรักษายาก และ เมืองป็นงัณฑ์มีท่าเรือดีกว่าเกาะกลาง และให้ ฟรานซิส ไลท์ เป็นผู้สำเร็จราชการเมืองป็นงัณฑ์ เป็นคนแรก (บันทึก วรเนติวงศ์ พระยาราชภักดี (ฟรานซิส ไลท์) หน้า ๒๑ - ๓๑) (

มาขึ้นกับสมุหกลาโหมตามเดิม ในขณะที่เกี่ยวกันเรียบสมใจหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกมากขึ้น ด้วยเหตุที่หัวเมืองแถบนี้มีทรัพยากรอุดมสมบูรณ์ ยังไม่เคยถูกพม่าเข้ารบกวนมาก่อนทำให้หัวเมืองทางฝ่ายทะเลตะวันตกจึงกลายเป็นเมืองหน้าด่านสำคัญไป สร้างความเดือดร้อนวุ่นวายแก่หัวเมืองแถบนี้เป็นอย่างยิ่ง ประการที่สองหลังจากสงครามแต่ละครั้งจำเป็นที่รัฐบาลจะต้องเข้าไปทำนุบำรุงหัวเมืองเหล่านี้ขึ้นใหม่ เพื่อให้มีความสามารถป้องกันพระราชอาณาจักรให้เข้มแข็งขึ้น และเพื่อผลที่จะได้จากเศรษฐกิจในหัวเมืองแถบนี้ด้วย แต่หลังจากศึกพม่าทางหัวเมืองแถบนี้สงบลงทางฝ่ายราชธานีก็เริ่มขยายอำนาจเข้าไปทางหัวเมืองมลายูฝ่ายตะวันตกทางกรุงเทพฯ จึงได้ปรับปรุงหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกให้เป็นแหล่งสนับสนุนหัวเมืองนครศรีธรรมราชในการดูแลราชอาณาจักรทางทิศนั้นเพิ่มขึ้นอีก

ด้วยเหตุต่างๆ ดังกล่าว จึงทำให้ทางราชธานีมีนโยบายจัดการปกครองหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกออกเป็น ๓ ลักษณะใหญ่ๆ คือ

๑. การป้องกันรักษาหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกจากพม่า
๒. การทำนุบำรุงบ้านเมืองหลังสงครามพม่า
๓. การปรับปรุงหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกเป็นกำลังสนับสนุนป้องกันหัวเมืองมลายู

* พม่าเคยเข้ามาตีหัวเมืองภาคใต้ครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๓๐๙ สมัยอยุธยา หลังจากนั้นได้เข้ามาตีอีกใน พ.ศ. ๒๓๒๔ และ พ.ศ. ๒๓๔๒ ปรากฏละเอียดของสงครามแต่ละครั้งในเรื่องไทยรบพม่าของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชปรากฏ

๒.๑. การป้องกันรักษาหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกจากพม่า

การป้องกันหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกให้พ้นจากการคุกคามของพม่าได้หรือไม่ขึ้นอยู่กับสาเหตุสำคัญสองประการคือ นโยบายของทางราชธานีที่จะมีความมั่นใจว่ามีกำลังมากพอที่จะป้องกันราชธานีได้หรือไม่ ถ้ามีกำลังมากสามารถจัดส่งกองทัพเข้าไปช่วยเหลือทันที แต่ถ้าไม่มีกำลังเพียงพอที่จะปล่อยให้หัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกป้องกันตนเองต่อเมื่อสามารถขับไล่ข้าศึกเสร็จสิ้นแล้วจึงส่งกำลังเข้าไปช่วยเหลือ สาเหตุอีกประการหนึ่งก็คือขึ้นอยู่กับความสามารถของเจ้าเมืองและกรมการเมืองจะมีความสามารถป้องกันหัวเมืองได้นานแค่ไหน เพราะสภาพภูมิศาสตร์ไม่เอื้ออำนวยให้หัวเมืองใกล้เคียง และทางกรุงเทพฯ ส่งกองทัพเข้ามาช่วยเหลือได้ทันทีทั้งนี้จะได้เห็นได้จากวิธีการป้องกันพม่าในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกในขณะนั้นดังนี้

๒.๑.๑. นโยบายของทางกรุงเทพฯ ในการป้องกันหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก

จากการที่พม่ายกทัพเข้ามาตีหัวเมืองกลาง ในปี พ.ศ. ๒๓๒๔ และ พ.ศ. ๒๓๕๒* ในสงครามครั้งแรกรัษฎาภิเศกที่ ๑ ไม่สามารถส่งกำลังเข้าไปช่วยป้องกันเมืองกลางทันทีเหมือนรัชกาลที่ ๒ ในปี พ.ศ. ๒๓๕๒ นั้นอาจเป็นเพราะว่าการสงครามครั้งนี้พม่ายกกำลังกองทัพเข้ามาตีกรุงเทพฯ มาตาม** กำลังที่มีอยู่ในขณะนั้นของไทยไม่พอเพียงพอที่จะส่งไปช่วยเหลือหัวเมืองอื่นได้ทันที แต่เมื่อพม่าตีเมืองกลางในปี พ.ศ. ๒๓๕๒ เป็นผลจากความล้มเหลวของแม่ทัพพม่าที่มัจฉาเตรียมกำลังเข้ารุกรานไทยที่เมืองมะตะนะ แต่เพื่อไม่ให้เสียความตั้งใจเลยถือโอกาสที่จะเข้ามาตีหัวเมืองทางภาคใต้ในขณะที่เมืองไทยกำลังเปลี่ยนรัชกาลใหม่ และจะได้กวาดต้อนผู้คนและทรัพย์สินสมบัติให้คุ้มทุนที่ลงไป * * แต่ทางกรุงเทพฯ ในขณะนั้นไม่ต้องห่วงอีก

* ดูรายละเอียด การสงครามทั้งสองครั้งจากหนังสือไทยรบพม่า ของสมเด็จ -

กรมพระยาตำราพระราชาคณะ

** พม่ายกกำลังมาครั้งนี้กะประมาณว่ามีถึง ๑๔๔,๐๐๐ คน ส่วนไทยมีกำลังเพียง

๘๐,๐๐๐ คน

*** ดูรายละเอียดการศึกกลาง พ.ศ. ๒๓๕๒ ไทยรบพม่า หน้า ๖๕๐ - ๖๖๖.

ที่จะมาหลายทาง จึงสามารถส่งกำลังไปช่วยเมืองกลางได้ทันที แต่ถึงกระนั้นก็ไม่อาจทำได้ รวดเร็วต้องปล่อยให้หัวเมืองกลางป้องกันและต้านทานไว้ก่อน รอจนกว่าทัพหัวเมืองใกล้เคียง หรือจากกรุงเทพฯ เข้าไปช่วยเหลือ

อย่างไรก็ตามผลของการสงครามกับพม่าแต่ละครั้งทำให้ทางกรุงเทพฯ ได้เพิ่ม ความสนใจที่จะปรับปรุงแก้ไขวิธีการป้องกันหัวเมืองแถบนี้ให้มั่นคงขึ้น จะเห็นว่าหลังจากศึกกลาง ปี่ พ.ศ. ๒๓๒๘ แล้วทางกรุงเทพฯ โปรดให้เจ้าพระยาสุรินทราชา ออกไปเป็นผู้สำเร็จราชการ คุมดูแล* และในปี พ.ศ. ๒๓๓๖ ได้ใช้หัวเมืองแถบนี้เป็นฐานกำลังจัดเตรียมกำลังสนับสนุนที่หัวเมือง ทวาย มะริด ตะนาวศรี แม้ว่าจะทำไม่สำเร็จแต่ก็ทำให้พม่าได้เห็นว่าการกำลังของไทยเริ่มเข้มแข็ง ถึงกับรุกรานเขตแดนพม่าได้ แต่ปัญหาสำคัญที่แก้ไม่ตกก็คือหัวเมืองแถบนี้มีกำลังคนน้อย การ คมนาคมลำบากแม้ทางกรุงเทพฯ จะส่งกำลังมาช่วยโดยรีบด่วนเพียงไร แต่ก็ไม่อาจเสียเมือง กลางให้กับพม่าในปี พ.ศ. ๒๔๕๒** ด้วยเหตุนี้ในรัชกาลที่ ๒ จึงได้โปรดให้แก้ไขวิธีการ ป้องกันหัวเมืองตะวันตกเสียใหม่ในปี พ.ศ. ๒๓๕๔^๑ เพื่อให้มีประสิทธิภาพในการป้องกันดีขึ้น

* เข้าใจว่าการแต่งตั้งเจ้าพระยาสุรินทราชานี้ น่าจะแต่งตั้งเมื่อครั้งสมเด็จพระ ราชวังบวรสถานมงคล ยกทัพไปขับไล่พม่าในปี พ.ศ. ๒๓๒๘ และประทับวัดราชการหัวเมือง ภาคใต้อยู่ที่เมืองนครศรีธรรมราชแต่งตั้งเจ้าพระยาสุรินทราชาแทนพระยาธรรมโมโศกนาถ ซึ่งรบกับพม่าที่ปากพระถึงแก่ชีวิตในศึกครั้งก่อน สำหรับเจ้าพระยาสุรินทราชานี้ตามพงศาวดาร เมืองพัทลุงว่าเคยเป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่มาก่อนที่เมืองนครศรีธรรมราช (เป็นปลัดเมือง) แต่ ถูกปลดออกเมื่อครั้งพระเจ้ากรุงธนบุรียกทัพไปปราบก๊กเจ้าอนุกรา ในปี พ.ศ. ๒๓๒๑ เพราะ รวมมือกับเจ้านคร (หนู)

** กองทัพหัวเมืองภาคใต้ที่ยกไปช่วยเมืองกลางครั้งนี้ต้องเสียเวลาในการเดินทาง กับ การขนส่งเสบียงอาหาร เมื่อมาถึงหัวเมืองทางฝั่งทะเลตะวันตกแล้วก็ไม่สามารถหาเรือบรรทุก กำลังทหารเข้าไปช่วยเมืองกลางได้ เป็นเหตุอย่างหนึ่งที่ทำให้เสียเมืองกลาง

^๑ หอสมุดวชิรญาณ หม่จดหมายเหตุ ร.๒ เล่มที่ ๒/๒ สารตราเจ้าพระยา อัครมหาเสนา ถึง เจ้าเมืองไทรบุรี จ.ศ. ๑๑๗๓.

การปรับปรุงดังกล่าวนั้น รัชกาลที่ ๒ ได้โปรดให้หัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันออกที่สำคัญ ทั้งฐานทัพคอเรือ สะสมเสบียงอาหารไว้ทางหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตก คือเมือง นครศรีธรรมราชมาตั้งอยู่ที่เมืองตรัง เมืองสงขลาตั้งที่ปากน้ำเมืองสตูล ที่ตำบลละงู เมือง พัทลุงตั้งที่ปากน้ำเมืองปะเหลียน และเมืองไชยมาตั้งที่ตำบลปากลาว ส่วนเมืองไทรบุรีให้เป็น กำลังสนับสนุนเตรียมพร้อมไว้อีกเมืองหนึ่ง^๑ จะเห็นว่าวิธีการเตรียมกำลังป้องกันเช่นนี้เป็นการ แก้ปัญหาในการส่งกำลังบำรุง และเพื่อให้การส่งทหารไปช่วยเมืองกลางได้อย่างรวดเร็ว นอกจากจะแก้ไขเรื่องขัดข้องต่างๆ ดังกล่าวแล้วยังโปรดให้สืบข่าวศึก พม่าอยู่เสมอ^๒ โดยสั่ง ให้หัวเมืองเหล่านี้ส่งเรือลาดตระเวนสืบข่าว เพื่อจะได้หาทางป้องกันได้ทันที จะเห็นได้ว่าใน ปี พ.ศ. ๒๓๖๓ พอได้ข่าวมาว่าพม่าจะยกทัพมาตีไทย หัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกก็ พระองค์ถึง กับส่งพระยาขลาโหมราช เสนารับยกกองทัพออกไปรักษาการณ์ยังเมืองกลางทันที^๓

ผลการเตรียมกำลังไว้พร้อมเช่นนี้ ทำให้พม่าไม่กล้ายกมารบจนหัวเมืองแถบนี้อีก เลยจนกระทั่งปัญหาการป้องกันพม่าสิ้นสุดลง เมื่อหัวเมืองพม่าทางภาคใต้เสียไปให้กับอังกฤษ ในปี พ.ศ. ๒๓๘๕ แต่ก็มีผลให้หัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกกลายเป็นฐานกำลังที่เข้มแข็ง เพื่อ สนับสนุนหัวเมืองนครศรีธรรมราช ในการป้องกันปัญหาซึ่งเกิดจากเมืองไทรบุรีก่อนการยกทัพใน รัชกาลที่ ๓ ต่อมา

^๑ หอสมุดวชิรญาณ หมุ่จกหมายเหตุนครรัชกาลที่ ๒ เลขที่ ๒/๒ สารตราเจ้าพระยา — อัครมหาเสนา ถึงเจ้าเมืองไทรบุรี จ.ศ. ๑๑๗๓.

^๒ หอสมุดวชิรญาณ หมุ่จกหมายเหตุนครรัชกาลที่ ๒ เลขที่ ๕ สารตราเจ้าพระยา — อัครมหาเสนา ถึง พระยานนครศรีธรรมราช จ.ศ. ๑๑๗๕.

* ข่าวศึกครั้งนี้ปรากฏว่าในพงศาวดารเมืองพม่าว่า แม่ทัพพม่าส่งคนมาสืบข่าวว่า ไทยป้องกันหัวเมืองอย่างเข้มแข็ง จึงไม่กล้ายกทัพมาตี

^๓ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาบำราบปรปักษ์ ไทยรบพม่า หน้า ๖๖๔.

๖.๑.๒ ความสามารถของเจ้าเมืองและกรมการในการป้องกันบ้านเมือง

ผลของสงครามแต่ละครั้งได้แสดงให้เห็นว่าความเข้มแข็งของผู้นำว่ามีบทบาทสำคัญในการป้องกันหัวเมืองแถบนี้มีปากน้อยเพียงไร ในสงครามปี พ.ศ. ๒๒๒๔ หัวเมืองภาคใต้ที่สำคัญหลายเมืองเช่น เมืองนครศรีธรรมราช เมืองไชยา เป็นต้น เจ้าเมืองไม่รวมกำลังคนต่อสู้อย่างจริงจังเวลาพ่ายแพ้เข้ามา ก็อพยพตั้งเมืองหนีเข้าป่าปล่อยให้คนมาเข้ายึดได้โดยง่าย * ส่วนเมืองกลางซึ่งเป็นเมืองหน้าด่านข้าศึกที่สำคัญทางหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก สามารถเป็นหยักป้องกันเจตนาหมกเสียดอาหารอันกำลังต้องล่าถอยไปเองทั้ง ๆ ที่ในขณะนั้นระบดกลางถึงแก่กรรมปีแต่กรรมาคือคุณหญิงจันและคุณหญิงมุกก็เองสาวช่วยกันรวบรวมผู้คนสู่สถานทานไว้ แต่ในศึกกลางปี พ.ศ. ๒๒๕๒ เมืองกลางกับถูกพม่าทำลายเสียห้วยยับเป็นค่ายสาเหตุที่เจ้าเมืองกรมการไปหลงกลศึกพม่า * ถึงกับรัชกาลที่ ๒ ทรงศรีว่า "... กรมการ | ประมาทหนักหนได้จัดแจงกระเตรียม เสด็จอาหารกรสู่ดินประสีไว้สำหรับบ้านเมือง ขุนภิราษการจึงเสียทางที่...." ๒

ถ้าพิจารณาจากนโยบายในการป้องกันหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกของกรุงเทพฯ ๖ ถึงเช่นใดกล่าวมาแล้วแต่ต้น จะเห็นว่าทางกรุงเทพฯ เห็น ต้องการให้เจ้าเมืองกรมการช่วยต่อสู้ต่อต้านข้าศึกไว้กว่ากองทัพจากเมืองใกล้เคียงจะเมืองหลวงยกเข้าไปช่วยเหลือ ด้วยเหตุนี้ในยามสงบเจ้าเมืองและกรมการต้องสะสมอาวุธและเสบียงอาหารไว้ให้พร้อมทั้งการกั้นในสารตราแต่งตั้งหวงวิชิตรักษ์ (ฤทธิ บุตรเจ้าพระยาสุรินทราชา) ไม่เป็นผู้ช่วยราชการเมืองกลางในปี พ.ศ. ๒๒๕๔ ว่า

... และเมืองกลาง เมือง ^{คักวาท} ^{คักวา} ^{กราฟงา} เป็นเมืองหน้าด่าน ^{รับ}
ทางข้าศึกอยู่ ให้หลวงวิชิตรักษ์ ^{คักวา} ^{กราฟงา} เค็ดมวากวาวจัดแจงเรือเล็ก ^{รับ}
ปืนใหญ่ น้อย กระสุนดินประสีไว้ให้พร้อม ปิราษการศึกสงครามมาให้
ช่วยกันรพุงตานทานไว้ เอาไชยจำบะจงได้" ๓

* สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงราชูปถัมภ์ ไทยรบพม่า หน้า ๕๗๗ - ๕๗๘ .

* ดูรายละเอียดศึกกลางปี พ.ศ. ๒๒๒๐ ในไทยรบพม่า หน้า ๕๕๐ - ๕๕๑

๒ หอสมุดวชิรญาณ หมายเหตุ ร.๒ เลขที่ ๒/๒ สารตรา เจ้าพระยา

อัครมหาเสนาบดีถึงเจ้าเมืองไทรบุรี จ.ศ. ๑๑๓๓ .

๓ หอสมุดวชิรญาณ หมายเหตุ ร.๒ เลขที่ ๒/๓ สารตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดี

ถึงกรมการเมืองกลาง จ.ศ. ๑๑๓๓ .

จากหลักฐานดังกล่าวจะเห็นว่านโยบายของทางกรุงเทพฯ ต้องการให้ผู้ว่าราชการมืองป้องกันหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกไว้ให้ได้ เพราะเมืองกลางเป็นเมืองหน้าด่านที่สำคัญที่จะต่อต้านทานช้างศึกทางหัวเมืองฝ่ายเดียวกันและหัวเมืองภาคใต้* แผนการนี้หัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกของพม่าแต่ละครั้งนั้น เป็นในทำนองปล้นทรัพย์กวาดต้อนผู้คนเสียมากกว่า เพราะกำลังของพม่าแต่ละครั้งที่เข้ามาโจมตีมีไม่มาก ** การต้านทานศึกทั้งสองครั้งที่เมืองกลางอย่างเข้มแข็งพม่าก็ไม่สามารถจะหักเอาเมืองได้ นอกจากครั้งสุดท้ายที่เจ้าเมืองกลางหลงกลศึกพม่าปล่อยให้ไพร่พลออกจากเมืองไปทำมาหากินหลังจากได้ตั้งทัพรับพม่าอยู่เป็นเวลานานจนหมดเสบียงอาหาร เมื่อช้างศึกทำหัวว่าเลิกทัพไปแล้วก็กลับเข้าโจมตีอย่างรวดเร็ว เมืองกลางซึ่งขาดกำลังคน และเสบียงอาหารพอที่จะป้องกันต้านทานพม่าได้ * เพราะฉะนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า ความสามารถของผู้ว่าราชการเมืองและกรมการเมืองพม่าสำคัญอย่างยิ่งในการที่จะรักษาย่านเมืองในขณะนั้น

๒.๒ การบำรุงบ้านเมืองหลังสงครามกับพม่า

สงครามทั้งสองครั้งก่อให้เกิดความเสียหายอย่างรุนแรงในค่านชีวิตและทรัพย์สิน ในสงครามครั้งแรกแม้ว่าเมืองกลางจะไม่เสียให้กับพม่าแต่หัวเมืองที่ใกล้เคียงเช่น เมืองตะกั่วป่า ตะกั่วทุ่งก็ถูกทำลายเผาผลาญเสียหายหมด ๒ แคว้นของสงครามครั้งที่สองรุนแรงยิ่งกว่า เพราะเมืองในหัวเมืองดังกล่าวรวมทั้งเมืองกลางถูกพม่าทำลายเสียหายยับเยิน โดยเฉพาะเมืองกลางซึ่งเป็น

* เมืองตะกั่วป่า ตะกั่วทุ่ง เป็นเมืองที่มีกำลังน้อยมาก เมื่อมีศึกแต่ละครั้งจึงถูกทำลายได้ง่าย ส่วนเมืองกลางมีกำลังคนมากพอจะต้านทานช้างศึกได้ ถ้ามีผู้ว่าราชการเมืองกรมการเมืองที่เข้มแข็งและถ้าพม่าจะยกตีหัวเมืองภาคใต้ตั้งแต่วันออกกระยกเข้าทางเมืองกระบุรี เมืองระนอง และ เข้าตีชุมพรลงไปทางใต้ ถึงนครศรีธรรมราช พัทลุง สงขลา ตามลำดับ

** ศึกลองครั้งแรก พมามีกำลัง ๓๐๐๐ คน ครั้งที่สองมีกำลังพล ๕๐๐๐ คน

๑ สันติจักรมพระยาคำรงราชานุภาพ ไชยบรรพมา หน้า ๖๕๙ - ๖๕๘ .

๒ เอกวิทย์ ๗ กลาง (ผู้รวบรวม) รวมเอกสารเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์

เมืองกลาง หน้า ๙ .

ศูนย์กลางของหัวเมืองแถบนี้ * ทางกรุงเทพฯ ดังก็มีนโยบายให้สร้างเมืองดงช้างใหม่ * ทั้งนี้เนื่องจากหัวเมืองเหล่านี้มีความสำคัญทางเศรษฐกิจของไทย ทางฝั่งทะเลตะวันตก จะต้องได้รับการฟื้นฟูให้คืนสู่สภาพเดิมโดยเร็ว ส่วนการดำเนินการนี้ให้ทำเป็นขั้น ๆ ตามความเร่งด่วน หรือปัญหาที่เกิดขึ้นในขณะนั้นเป็นหลัก คือ การแก้ปัญหาการขอขยายของราษฎร การสะสมกำลังคน การบูรณะบ้านเมืองและการส่งข้าราชการออกไปประจำในหัวเมืองเหล่านั้น ก็จะได้อีกว่าในรายละเอียดคงต่อไป

๒.๒.๑ การแก้ไขปัญหาคอนควาย

คงได้กล่าวมาแล้วว่าสภาพเศรษฐกิจของหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกนั้นพึ่งตัวเองไม่ได้ ต้องชุกแร่ที่ผูกติดเปลี่ยนกับเครื่องอุปโภคบริโภคกับพ่อค้าต่างเมืองอยู่ตลอดเวลา โดยเฉพาะต้องซื้อข้าวจากหัวเมืองพม่าและมลายู * เพื่อต้องตกอยู่ในภาวะสงครามกับพม่าทำให้หัวเมืองแถบนี้ต้องหันไปพึ่งทางหัวเมืองมลายูเพียงแห่งเดียว จะเห็นได้ว่าในระยะสองสามปีหลังศึกกลาง ปิ พ ศ. ๒๒๒๘ ความอดอยากได้แพร่ขยายไปทั่ว ผู้สำเร็จราชการหัวเมืองและเจ้าเมืองต่าง ๆ ได้ขอความช่วยเหลือไปยังพระยาราชภักดี (Francis Light) ผู้ว่าราชการเมืองปีนังได้รับจัดส่งข้าวบาจำหน่ายยังหัวเมืองเหล่านี้อย่างรีบด่วน **ก็จะเห็นจากจดหมายของ เจ้าพระ -**

* สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒ เล่ม ๑ หน้า ๔๕

* ดูรายละเอียดจากจดหมายที่ผู้ว่าราชการเมือง และกรมการ หัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก มีจดหมายไปถึง พระยาราชภักดี (ฟรานซิส ไลท์) จากหนังสือ รวมเอกสารเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์เมืองฉะเชิงเทรา รวบรวมโดย เอกวิทย์ ๗ ฉะเชิงเทรา หรือ เอกสารเมืองฉะเชิงเทรา ตอนที่ ๒ ใบ ป.อ.บ. ปีที่ ๓ เล่ม ๑ , ๒ ๒๕๑๒ รวบรวมโดย ขจร สุขพานิช

ยาสุนทรราชา (จันทร์) ผู้สำเร็จราชการเมืองกลางบางกลี ที่มีไปถึงพระยาราชภักดี ให้ช่วย
ส่งข่าวมาชายฝั่ง เมืองตะกั่วทุ่งตอนหนึ่งว่า

".....แต่บัดนี้ ฝ่ายชาวเมืองตะกั่วทุ่งบางกลี เป็นเมืองเชิงทรง
บ้านเรือนเรียบรายกันอยู่ พม่าเผาทั้งเสียเป็นอันมาก ข้าพชัสนเห็น
ไม่พอเลี้ยงบ้านเมือง จนได้ข่าวในไฉนา ให้พระยาราชภักดีเห็น
แก่การแน่นคั้น พระเจ้าอยู่หัวสืบไปให้ช่วยจัดแจงนพลเรือและสลุบ
ลูกกำปั่นทุกสินค้า และข้าวมารำหน่วย ๓ แขวางเมือง ตะกั่วทุ่ง
บางกลี แต่พอจะได้เจือจายไปเกรวณจะได้อำนาจสืบไป...ฯ"

จากหลักฐานดังกล่าวจะเห็นว่าผู้ปกครองหัวเมืองแถบนี้จะต้องแก้ปัญหาเฉพาะหน้า
อย่างรีบด่วน เพื่อให้ราษฎรได้มีข้าวในบริโภคจนกว่าจะสามารถผลิตข้าวได้ในฤดูต่อไป ในศึก
กลางปี พ.ศ. ๒๓๕๒ ค่อนานนั้น ราษฎรในหัวเมืองแถบนี้ก็ตกในสภาพเดียวกัน และยังเป็นระยะ
ที่มีการสร้างเมืองกลางใหม่ โดยการเตรียมกำลังกนอยู่หัวเมืองทั้งจังหวัดแล้วทำให้ต้องการข้าว
มากขึ้น ทางกรุงเทพฯ ถึงกับมีคำสั่งบังคับออกไปให้เจ้าเมืองนครศรีธรรมราช ให้แจ้งไป
ยังเจ้าเมืองไทรบุรี อำนวยกวาบสะควกแก่เจ้าหน้าที่ของเมืองกลางที่เข้าไปจัดหาซื้อข้าวในเขต
เมืองไทรบุรี เพื่อจะได้แก้ไขการขาดแคลนข้าวกินกำลังประสมอยู่ ๒ อย่างไรก็ตามการแก้ปัญหา
ดังกล่าวคงแก้เฉพาะในกรณีที่ให้ส่งข่าวมาทดแทนข้าวที่ถูกทำลายไปเท่านั้นในขณะนั้น เพราะใน
ระยะหลัง ๆ เมื่อบ้านเมืองสงบแล้วการตั้งมือจากหัวเมืองต่างประเทศก็ยังมีต่อมา

๑ เอกวิทย์ ๗ กลาง (ผู้รวบรวม) รวมเอกสารเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์
เมืองกลาง หน้า ๘ .

๒ หอสมุดวชิรญาณ หมู่จดหมายเหตุ ร.๒ เลขที่ ๒ สารตราเจ้าพระยา
กรมหาเสนาบดี ถึง เจ้าพระยาบวรบุรีธรรมราช จ.ศ. ๑๑๙๕ .

๒.๒.๒ การรวบรวมราษฎรให้กลับเข้ามาหากินในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก

ปัญหาสำคัญหลังสงครามอีกประการหนึ่งก็คือ ราษฎรในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกต่างก็หนีเอาตัวรอดเข้าป่าหรือไปอาศัยยังหัวเมืองอื่นที่ปลอดภัยและมักไม่ค่อยกลับเข้ามาหากินในถิ่นเดิม เพราะไม่แน่ใจว่าบ้านเมืองจะปลอดภัยจากสงครามหรือไม่ ซึ่งปัญหาเช่นนี้เป็นอุปสรรคอย่างยิ่งในการที่จะฟื้นฟูบ้านเมืองให้มีสภาพคงเดิมได้ และจะมีผลสะท้อนถึงภาษีรายได้ของรัฐบาลที่จะได้รับด้วย ในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องแก้ปัญหานี้ให้ไถ่คงจะได้จากหลังศึกครั้งแรก ทางกรุงเทพฯ ได้แต่งตั้งเจ้าพระยาสุรินทรราชาเป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ควบดูแล สร้างความเข้มแข็งให้กับหัวเมืองแถบนี้ * แม้ว่าในกวานบ่งหมายที่แท้จริงจะทราบกันแต่เพียงว่าส่งผู้สำเร็จราชการออกไปกำกับดูแลในตำแหน่งอากรก็ตาม °

หัวเมืองที่ราษฎรทางหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกเข้าไปหลบซ่อนอยู่ได้แก่เมือง ชุมพร เมืองไชยา เมืองนครศรีธรรมราช เมืองพัทลุง และเมืองสงขลา พวกเจ้าเมืองเหล่านี้มักก็คิดกันหรือหนึ่งเฉยไม่ยอมส่งตัวราษฎรในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกให้กลับมามีหากินในถิ่นเดิม ๒ สาเหตุที่เป็นเช่นนี้พวกเจ้าเมืองเหล่านี้จะมีความคิดว่า จะมีความดีความชอบ สามารถปกครองบ้านเมืองจนมีราษฎรเพิ่มขึ้น และทำให้เก็บภาษีอากรส่งเมืองหลวงได้มาก แต่ความคิดเช่นนั้นก่อผลร้ายให้กับหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกมาก เพราะว่าเป็นที่ที่จะต้องมีการพลวไว้รักษากันเมือง เหตุการณ์เช่นนี้จะเห็นเด่นชัด เมื่อหลังศึกกลางปี พ.ศ. ๒๓๕๒ เมื่อพระยาวิเชียรภักดี ผู้ว่า-

* เจ้าพระยาสุรินทรราชา (จันทร์ ต้นสกุลจันทร์โรจนวงศ์) เป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่สำคัญคนหนึ่งในขณะนั้น เพราะปรากฏว่าหลังจากเจ้าพระยาอัครมหาเสนา (ปลื้) สมุหพระกลาโหม ผู้ดูแลหัวเมืองปักษ์ใต้ถึงแก่อสัญกรรมในศึกเมืองทวายปี พ.ศ. ๒๓๓๖ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาสุรินทรราชา ดำรงตำแหน่งแทน แต่ท่านไม่ยอมรับตำแหน่ง เพราะเห็นว่าตัวเองอายุมากไม่สามารถจะตามเสด็จไปยังที่ต่าง ๆ ได้ขอเป็นผู้สำเร็จราชการเมืองกลางบางคลีตามเดิม

๑ องค์การกำตุสสา ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๒ เล่ม ๒ หน้า ๒๔๔ - ๒๔๕ .

๒ หอสมุดวชิรญาณ หมายเหตุเหตุการณ์ ๒ วันที่ ๔ สารตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดี ถึง กรมมอหัวเมืองปักษ์ใต้ จ.ศ. ๑๑๙๕ .

ราชการ เมืองกลางได้ไปเกรียมนักบุญที่เมืองพังงาไปสามวันจะแก้ปัญหาก็จึงได้เดินทางมาเข้า
เข้ารัชกาลที่ ๒ ในปี พ.ศ. ๒๔๔๖ ขอให้ไปร้อมมิตรไปยังเจ้าเมืองต่าง ๆ ให้อย่างเร่งรัด
ทราบทั่วเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกที่เข้าบาอากียอยู่ ก็กลับไปยังถิ่นเดิมโดยเร็ว^๑

๒.๖.๓. การบูรณะบ้านเมืองและแต่งตั้งเจ้าเมืองกรมการ

หลังสงครามแล้วบ้านเมืองเสียหายมาก โดยเฉพาะถ้าเป็นเมืองเล็ก ๆ บ้างกันตนเอง
ไปมักจะถูกพม่าเผาพลาญทรัพย์สินผู้คนตลอดเอาวุ่นที่ไปอยู่กับบ้านเมืองถูกยึดหรือทำลายจน
มกลืน ด้วยเหตุนี้หลังจากสงครามแล้วบ้านเมืองใดที่ยังมีผู้ว่าราชการ เมืองและกรมการ เมืองอยู่ก็จะ
เร่งจัดรวบรวมกำลังคนซ่อมแซมบ้านเมือง หรือวัดที่ชำรุดต่าง ๆ เข้ามาทดแทนของเก่าที่ถูก
ทำลายไป^๒ บ้านเมืองที่ถูกทำลายอย่างยับเยิน ผู้ว่าราชการ เมืองถูกจับหรือสูญหายไปจะต้อง
ร่างขึ้นใหม่ และแต่งตั้งกันใหม่ให้ทันการ

ในขณะนั้นทางกรุงเทพ ฯ ให้การปกครองเมืองกลางมากกว่าเมืองอื่น ๆ เพราะเป็น
เมืองใหญ่เป็นศูนย์กลางของการค้าขายการปกครองและทำรายได้ให้กับกรุงเทพ ฯ มากกว่าหัวเมือง
นอกแถบเดียวกัน และยังเป็นเมืองหน้าด่านที่สำคัญที่สุดในการต่อต้านพม่าทางหัวเมืองฝ่ายทะเล-
ตะวันตก จะเห็นว่าหลังจากสงครามกับพม่าปี พ.ศ. ๒๔๒๘ ทางกรุงเทพ ฯ ได้ส่งเจ้าพระยา-
รินทรามาเป็นผู้สำเร็จราชการ เมืองกลางดูแลหัวเมืองใกล้เคียง * และทำการทำนุบำรุงหัว-

^๑ หอสมุดควชิรญาณ หมายเหตุ ร.๖ เลขที่ ๕ สารตราเจ้าพระยาอัคร-
มหาเสนาบดี ถึง เจ้าพระยาสุธรรมมนตรี จ.ศ. ๑๑๗๕

^๒ ขจร สุขพานิช "เอกสารเมืองกลางตอนที่ ๒ แลงงานประวัติศาสตร์เอกสาร-
รวมคดี ๒ (๓) : ๕๑ - ๕๔ พฤษภาคม ๒๕๐๒ .

* เจ้าพระยาสุรินทรราชา เป็นผู้สำเร็จราชการหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก ๔ เมือง
เมืองกลาง ภูเก็ต เมืองตะกั่วป่า เมืองตะกั่วทุ่ง เมืองถิระ เมืองพังงา เมืองสุระ และ
งูรอก

เมืองแถบนี้ให้เจริญขึ้น^๑ แต่หลังจากสงครามในปี พ.ศ. ๒๓๕๒ บ้านเมืองต่างถูกทำลายย่อยยับ โดยเฉพาะเมืองกลางเสียหายยับเยินกลายเป็นเมืองร้างต้องได้รับการฟื้นฟูอย่างรวดเร็ว ภัยพิบัติทางกรุงเทพ ฯ จึงมีนโยบายในการสร้างเมืองกลางขึ้นมาใหม่ ปรากฏว่าในปี พ.ศ. ๒๓๕๔ ได้แต่งตั้งให้หลวงยกกระบัตร เมืองตะกั่วทุ่ง เป็นพระวิเชียรภักดี เข้ารับตำแหน่งผู้ว่าราชการเมืองกลาง ซึ่งยังว่างอยู่ ตลอดจนแต่งตั้งข้าราชการกรมการต่าง ๆ^๒ เนื่องจากเมืองกลางเป็นเวืองใหญ่ สภาพเมืองกลางก็ยับเยินเกินไปซากกำลังไพร่พลที่บูรณะซ่อมแซมให้เสร็จในเวลาอันสั้น และด้วยมีเมืองกลางก็ยังยังไม่พลุกพล่าน ถ้าพม่ายกทัพเข้ามาโจมตีอีกก็ไม่อาจป้องกันได้ ดังนั้นจึงโปรดให้พระวิเชียรภักดีไปเกลี้ยรวบรวมกำลังไพร่พลเสบียงอาหาร ตลอดจนอาวุธอยู่ที่พึ่งมาก่อน * เมื่อเข้มแข็งแล้วจึงไล่พม่ายไปอยู่ที่เมืองกลาง^๓

ในระหว่างการเกลี้ยสร้างเมืองกลางอยู่ที่พึ่งงนั้นทางกรุงเทพ ฯ เกรงว่าพม่าหรือพวกโจรสลัดอาจเข้ามาโจมตีเมืองกลางได้ จึงโปรดให้หัวเมืองทางฝั่งทะเลตะวันตกมาเตรียมกำลังไว้ให้พร้อมทางหัวเมืองทางฝั่งทะเลตะวันตก ** ให้เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชคอยดูแลเกาะกลางอยู่^๔ ปัญหาที่เกิดขึ้นในการสร้างเมืองกลางนอกจากจะขาดกำลังคนขาดเครื่องมืออุปกรณ์ก็ยังคงกล่าวแล้วยังมีปัญหาเรื่องขาดกำลังเจ้าหน้าที่เข้ามาดำรงตำแหน่งต่าง ๆ ที่ว่างอยู่อีกด้วยเป็นเหตุให้การสร้างเมืองกลางเป็นไปอย่างล่าช้า เพราะปรากฏว่าพวกกรมการที่แต่งตั้งไปจากหัวเมืองต่าง ๆ ได้รับตราตั้งจากกรุงเทพ ฯ แล้วนั่งเฉยเสียไม่ยอมอพยพครอบครัว

^๑ สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชและสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์
สาส์นสมเด็จ เล่ม ๖ หน้า ๑๕๑.

^๒ หอสมุดวชิรญาณ หมู่จดหมายเหตุ ร.๒ เลขที่ ๒/๓ สารตราสมุหพระกลาโหม
 ถึง กรมการ เมืองกลาง จ.ศ. ๑๑๗๓

* สำนันั้นเรียกว่า " กราฐงา " เป็นตำบลหนึ่งของเมืองตะกั่วทุ่ง

^๓ หอสมุดวชิรญาณ หมู่จดหมายเหตุ ร.๒ เลขที่ ๒/๒ สารตรากรมพระกลาโหม
 ถึง กรมการ เมืองกลาง จ.ศ. ๑๑๗๓.

** ดูรายละเอียดในเรื่องการจัดกำลังป้องกันหัวเมืองฝ่ายตะวันตกในสมัยรัชกาลที่ ๒

^๔ สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ไทยรบพม่า หน้า ๒๖๐.

ออกไปปฏิบัติราชการอ้างเหตุว่าตัวเองฝ่ายทะเลตะวันออก เป็นเมรุระกันดาร ลาบาก ถึงกับ
ทางกรุงเทพ ฯ กองปีสารตราขังกับฉงโหล โกลยาคักหัดไว้ก่อน แล้วให้ข้าราชการผู้นั้นรับไป
ปฏิบัติราชการที่เมืองหงงาโดยเร็ว ๑ อย่างไรก็ตามไม่ปรากฏหลักฐานว่าทางกรุงเทพ ฯ ให้
ย้ายที่ทำการเวียงกลางที่เมืองหงงาไปเกาะกลางโมยโก แต่ถึงก่อนปี พ.ศ. ๒๓๒๓ สมัย
รัชกาลที่ ๒ เพราะปรากฏว่าในปีเดียวกันนั้นทางกรุงเทพ ฯ ได้ข่าวศึกไค้ส่งให้พระยาภาณุ
ราชเสนารับยกกองทัพออกไปรักษากรุงหงงา ๒ สำหรับที่ตั้งเมืองนี้ได้ย้ายมาตั้งใหม่
ทางฝั่งทะเลตะวันออกของเกาะ เพราะเห็นว่าที่ตั้งเดิมอยู่ทางทะเลด้านนอกป้องกันรักษายาก ๓

๒.๓ การจัดการปกครองหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกที่เกี่ยวข้องกับปัญหาไทรบุรี

หัวเมืองไทรบุรีเป็นเมืองอาณานิคมประเทศราชที่อยู่ทางใต้หัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก ใน
ระยะที่ไทยกำลังทำศึกกับพม่าได้เป็นกำลังสำคัญช่วยสนับสนุนกองทัพไทยทางด่านน้อยคอคอก เวลา
ปัญหาการขัดแย้งระหว่างหัวเมืองไทรบุรีกับกรุงเทพ ฯ นั้นเริ่มมีข่าวมาตั้งแต่ครั้งศึกกลาง ปี่
พ.ศ. ๒๓๕๒ ว่า เจ้าพระยาไทรบุรี (ประจักษ์) เภาใจออกห่าง * และในที่สุดในปี
พ.ศ. ๒๓๖๔ ทางกรุงเทพ ฯ ได้มีคำสั่งให้เจ้าพระยาบวร (น้อย) ไปตีเมืองไทรบุรีได้ และ
แต่งตั้งบุตรพระยาบวร (น้อย) คือพระภักดีบริรักษ์ (แสง) และพระเสนานุชิต (นุช) ** รักษา

๑ หอสมุดวชิรญาณ หมายเหตุ ร.๖ เลขที่ ๕ สารตราเจ้าพระยาอัครมหา-
เสนายะ ถึง เจ้าพระยาสุธรรมมนตรี จ.ก. ๑๑๗๕.

๒ สมเด็จพระพุทธเจ้าบรมราชาภิเษก ไทยรบพม่า หน้า ๖๖๔ .

๓ สมเด็จพระพุทธเจ้าบรมราชาภิเษก และ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์
สาส์นสมเด็จ เล่ม ๖ หน้า ๑๕๓ - ๑๕๔ .

* ดูรายละเอียดใน ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับมลายูในสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้น
ของ ทวีศักดิ์ ล้อมลัม หน้า ๕๖ - ๖๕ .

** ต่อมาได้รับแต่งตั้งเป็นพระยาอภัยไชยเศรษฐ์ (แสง) ผู้ว่าราชการเมืองไทรบุรี
และ พระเสนานุชิต (นุช) ผู้ช่วยราชการ

ราชการอยู่ที่เมืองไทรบุรี * การที่กรุงเทพฯ ๑ ได้โดยหมายจนนายอำนาจเข้าไปปกครองหัวเมือง
มลายู เช่นนั้นสร้างความไม่พอใจให้เจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแงตัน) จึงหาทางก่อความวุ่นวาย
อยู่เสมอ * ทำให้มีผลเกี่ยวพันกันมาถึงหัวเมืองฝ่ายละตะวันตกซึ่งอยู่ใกล้เคียงด้วย

๒.๓.๑ การป้องกันหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกในกรณีที่เกิดกบฏเมืองไทรบุรีปี พ.ศ. ๒๓๘๑

สาเหตุของการที่เมืองไทรบุรีก่อความวุ่นวายแต่ละครั้งก็คือ ความไม่พอใจของเจ้าเมือง
ไทรบุรีต่อการกดขี่มีอำนาจขึ้นอีก แต่โดยพยายามปราบปรามให้สงบลงได้ในปี พ.ศ. ๒๓๘๑
เป็นครั้งแรกที่ร้ายแรงมาก เพราะพวกชนดลโอกาสที่ผู้ว่าราชการเมืองกาลิโกที่สำคัญ เช่น
เจ้าพระยาบวร (น้อย) และพระยาสงขลา (เช่ง) เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทถวายพระพรชัย
สมเด็จพระศรีสุลาไลยที่กรุงเทพฯ ๑ พวกชนสามารถยึดเมืองไทรบุรี และหัวเมืองในเขตไทยได้
หลายเมือง ** สำหรับหัวเมืองทางฝั่งทะเลตะวันตกได้เมือง (ตรัง) ๒ ทำให้ทางกรุงเทพฯ ๑
วิตกว่าพวกชนโดยเฉพาหัวคนคนหนึ่งนั้น ชื่อ หวันมาลีเคยอาศัยอยู่ที่เกาะยาวแขวงเมืองกลาง
มาก่อน อาจจะนำทัพเข้ายึดเมืองกลางและหัวเมืองที่อยู่ใกล้เคียงอีก ๓

เมื่อเป็นเช่นนี้ทางกรุงเทพฯ ๑ จึงส่งไปยังพระยาไทรบุรีให้รีบจัดกองทัพออกไปป้องกัน
กันปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติว่า

* เจ้าพระยาพิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๒

หน้า ๑๘๒ - ๑๘๓ .

* ดูรายละเอียดใน " ขบถเมืองไทรบุรี " ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับมลายูใน
สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ของทวีศักดิ์ ล้อมลิ้ม หน้า ๒๔ - ๔๐ .

* ศิโยเมืองตรัง และบางเมืองในเขตเมืองสงขลา คือ เมือง วนะ เมือง เทพา

๒ สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช " รัชสมัยเรื่องพงศาวดารขึ้นเป็นมูลเหตุแห่ง
จดหมายหลวงอุดมสมบัติ " จดหมายหลวงอุดมสมบัติ หน้า ๓๔ .

๓ ก. หน้า ๖๔ .

.....ให้พระยาไชยบาลกองทัพไปอยู่รักษาเมืองไทรบุรีได้จัก
 คุมแม่ทัพไปอยู่รักษาเมืองกลาง เมืองตะกั่วทุ่ง เมืองตะกั่วมา
 อยู่ไว้ฝั่งละ ๑๐๐ คน ๒๐๐ คน พระยาไชยบาลรักษาเมืองหงสา
 ๓๐๐ คน ให้หลวงพิพิธภักดี คุมเรือใหญ่ ๓๐ ลำไปล่าตกระเวน
 ตามท้องทะเลคอยสกัดสืบสาวราชการ"^๑

เห็นว่าการป้องกันครั้งนี้ได้ทำอย่างเข้มแข็ง และทางกรุงเทพฯ ได้มีคำสั่งกำชับ
 ไปว่าถ้าข้าศึกไม่มารบกวนหัวเมืองกลางให้พระยาไชยบาลรวบรวมไพร่พลไปสนับสนุนเมืองนครศรี-
 ธรรมราช และเมืองสงขลาปราบปรามชนดไทรบุรีทางบ้านหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกอีกทาง
 หนึ่งด้วย ^๒ แต่ไม่ปรากฏหลักฐานว่ากำลังทหารทางหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกมีบทบาทในการ
 ปราบปรามหรือไม่ เพราะเจ้าพระยาอนุกร (น้อย) และพระยาสงขลา (แข็ง) ได้ทำการ
 ปราบปรามจนเป็นที่สงบรวมคามในปีเดียวกันนี้

๑.๓.๒ การจัดการปกครองฝ่ายทะเลตะวันตกใหญ่ ในปี พ.ศ. ๒๓๔๓

ผลของชนดไทรบุรี ครึ่งนี้ทำให้รัชกาลที่ ๓ ทรงมีพระราชดำริ ในปี พ.ศ. ๒๓๔๓
 ที่จะแก้ภัยเมืองไทรบุรีไม่ให้ก่อวุ่นวายอีกต่อไป โดยเฉพาะการที่จะไม่เอาข้าราชการไทย
 กลับไปครองเมืองไทรบุรี และในขณะนั้นเจ้าพระยาอนุกร (น้อย) แม่ทัพคนสำคัญทางหัวเมืองภาคใต้
 ก็ถึงแก่กรรม* หากเกิดเหตุการณ์ขึ้นอีกก็จะยากแก่การป้องกัน^๓ จึงมีพระบรมราโฆบายที่จะ
 สร้างความเข้มแข็งให้กับหัวเมืองภาคใต้ที่อยู่ใกล้เคียงกับเมืองไทรบุรีให้มีความสามารถป้องกัน
 รักษาความสงบในหัวเมืองมลายู

^๑ หลวงอุดมสมบัติ จกหมายแฉวงอุดมสมบัติ หน้า ๒๖๖ .

^๒ อ.

* เจ้าพระยาอนุกร (น้อย) ถึงแก่อสัญกรรมปี พ.ศ. ๒๓๔๓

^๓ หลวงอุดมสมบัติ อ.ก. หน้า ๑๖๕ .

พระบรมราชาบายคังกล่าวของรัชการที่ ๓ นั้นได้มีผลมาถึงหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก กว๊าย และนับเป็นครั้งแรกที่ทางกรุงเทพฯ ได้กระจายอำนาจทางหัวเมืองภาคใต้มาสู่หัวเมือง - ทะเลตะวันตกให้บทบาทในการควบคุมหัวเมืองมลายูฝ่ายตะวันตก ดังจะเห็นได้จากพระกระแส พระราชดำรัสที่ปรากฏในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ปี พ.ศ. ๒๓๔๒ ก่อนหนึ่งว่า

".....เมืองไทรบุรีก็ขึ้นแบ่งนคร ฯ แล้วก็ใกล้กับ
เมืองสงขลา ให้พระเสนามนตรี พระยาสงขลาถอย
ระไวระวังดูการเมืองไทร ให้รู้เท่าทันทรงที่อายแซก
จงได้..... ให้กองทัพเมืองนคร ฯ เมืองพัทลุง
เมืองสงขลา ยกไปช่วยกันทัพ รับสั่งว่าให้เก็บเอา
เมืองกลางใส่เข้าอีกเมืองหนึ่ง....."๑

การดำเนินการขั้นต่อไปก็คือโปรดให้พระยาอภัยธิเบศร์ (แสง) พระยาไทรบุรี
คนเก่า และพระเสนานุชิต (บุช) ผู้ช่วยราชการมาอยู่ที่เมืองพังงา * ในควบคุมดูแลเมือง
กลาง ตะกั่วทุ่ง ตะกั่วป่า และให้นำเอากำลังคนและอาวุธเป็นต้นว่า "... กำมัน เรือรบ
เรือไล่ ปืนใหญ่ ปืนน้อย เครื่องจักรอาวุธของพระยาไทร ฯ อยู่เท่าไรก็ผ่อนแจกแจงให้พระยาไทร
มาเสีย....." ๒ การดำเนินการต่าง ๆ ได้ทำเสร็จในปี พ.ศ. ๒๓๔๓ ๓

๑ หลงอุดมสมบัติ จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ หน้า ๕๒-๖

* เพื่อจักษุปัญหาเรื่องไทรบุรีเรียบร้อยแล้วโปรดแต่งตั้งให้พระยาอภัยธิเบศร์ (แสง)
เป็นพระยาบริรักษ์ภูธร ส่วนพระเสนานุชิต (บุช) ผู้ช่วยราชการอยู่เมืองพังงาระยะหนึ่งเมื่อ
พระยศภักดิ์ ผู้ว่าราชการเมืองตะกั่วป่าถึงแก่กรรม ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้พระเสนานุชิต
(บุช) เป็นพระยาเสนานุชิต เป็นผู้ว่าราชการเมืองตะกั่วป่า

๒ หลงอุดมสมบัติ น.ก.

๓ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์
สำส่นสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ๒ หน้า ๑๔๔ .

ผลของการเปลี่ยนแปลงครั้งนั้นนอกจากจะทำให้หัวเมืองเหล่านี้มีอำนาจแข็งกล้าได้ การนำของเมืองหงสา ทำให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงศูนย์กลางปกครองจากเมืองกลางมาอยู่ที่เมือง พังงา เมืองพังงาได้กลายเป็นเมืองสำคัญปีนังและเป็นเมืองขึ้นโท * กรมหมื่นภูมิจึงเมืองถางและ เมืองตะกั่วทุ่ง ส่วนเมืองตะกั่วป่านั้นเกิดจากชื่ออยู่กับเมืองสงขลาระยะหนึ่งเมื่อโปรดเกล้าฯ ให้ ระยะเวลาเนานุชิต (นุช) ไปปกครองแก้วก๊วยกรานะเป็นเมืองตรีขึ้นตรงกับกรุงเทพฯ ฯ เช่นเดียวกับ พังงา แต่อย่างไรก็ตามการบังคับบัญชาในเรื่องสำคัญ ๆ จะต้องส่งบังคับบัญชาพระยาบริหาร กุศล (แสง) ผู้มีอำนาจสูงสุดในหัวเมืองแถบนี้ในขณะนั้น

นโยบายการจัดการปกครองหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ทาง กรุงเทพฯ ฯ ได้พยายามเข้าไปมีอำนาจในการจัดการโดยตรง โดยการแต่งตั้งผู้ช่วย (รัฐราชการ) เข้าไปในระยะแรก แต่ทำไม่ได้เต็มที่เนื่องจากหัวเมืองแถบนี้ตกอยู่ในภาวะสงครามกับพม่าจึง ต้องแก้ไขไปตามปัญหาที่เกิดขึ้น เกิดจากการแก้ไขปัญหาไทรบุรีส่งลงแก้วทางกรุงเทพฯ ฯ ได้จัดการปกครองหัวเมืองแถบนี้ได้เรียบร้อย และมีความเข้มแข็งขึ้นมีผู้นำราษฎรทำมาหากิน เป็นปกติสุขดีกว่าสมัยแรก ๆ ซึ่งจะเป็นผลดีในทางเศรษฐกิจกับหัวเมืองแถบนี้ในระยะต่อมา

๓. การจัดการปกครองหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกระยะการปรับตัวเข้าสู่ยุคใหม่

เหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับต่างประเทศในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกได้ส่งไปชั่วระยะหนึ่ง จนกระทั่งทางกรุงเทพฯ ฯ ได้รับแรงบีบคั้นทางการเมืองระหว่างประเทศจนต้องกำหนดนิติสัญญาโบว์ริง กับอังกฤษในปี พ.ศ. ๒๓๔๘ ซึ่งถือว่าหลังจากไม่ไปประเทศใดจะต้องเริ่มปรับตัวเข้าสู่ยุคใหม่อย่าง จริงจัง เพราะผลของสัญญานั้นได้แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงของอังกฤษในเกือบทุก ๆ ด้าน โดยเฉพาะด้านสิทธิสภาพนอกอาณาเขตและทางเศรษฐกิจ ถ้าหากไปอ่อนอ่อนเกินไปตามหรือ แก้ไขปรับปรุงประเทศให้เจริญขึ้นอาจทำความเสียหายมาสู่ประเทศได้** ในระยะแรก

* ต้องส่งเรื่องราวบรรณาการกรุงเทพฯ ฯ ถวายละเอียดยการส่งเรื่องราว

ราชบรรณาการ บทที่ ๑

** ถวายละเอียดยในการกำหนดนโยบายของระบอบราชวงศ์จักรีจะจวนเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. ๒๓๔๘ - ๒๔๐๐ จาก ถูกราชและ การปรับตัวเข้าสู่ยุคใหม่ ของสยามและพม่า เรียบเรียง โดยเอกวิทย์ ณ ถลาง และ นายอมร โสภณวิเศษวงศ์ หน้า ๑๖ - ๒๔

หัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกมีผลกระทบกระเทือนทางเศรษฐกิจบ้าง แต่เมื่อเศรษฐกิจในหัวเมือง
มลายูได้ขยายตัวอย่างรวดเร็ว และมีผลมาถึงหัวเมืองแถบนี้ด้วย เป็นเหตุให้รัฐบาลสามารถ
เก็บภาษีอากรได้เพิ่มขึ้น และก็มีปัญหาต่าง ๆ เกิดขึ้นมากมายจนกระทั่งเกรงกันว่ามหาดานา
อังกฤษและฝรั่งเศสอาจเข้ามาแทรกแซงได้ * เพราะฉะนั้นทางกรุงเทพฯ จึงเข้าไปดำเนินการ
การปกครองหัวเมืองแถบนี้โดยตรง ~~เพื่อ~~ เพื่อนำรายได้เข้าแผ่นดินได้มากขึ้น และในขณะเดียวกัน
ก็ป้องกันแก้ไขข้อขัดข้องต่าง ๆ ด้วยการจัดการปกครองภายในหัวเมืองให้เป็นระเบียบเรียบร้อย การ
จัดการปกครองดังกล่าวนี้ นับว่าเป็นก้าวแรกของการปกครองหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกสมัยที่ประเท-
ไทยกำลังปรับตัวเข้าสู่ยุคใหม่ ซึ่งจะได้นำรายละเอียดมาเสนอต่อไป

* ๓.๑ นโยบายของกรุงเทพฯ ในการยกหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกขึ้นกรุงเทพฯ โดยตรง

ระเบียบการปกครองหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกในระยะนี้เป็นช่วงระยะของการเปลี่ยนแปลง
แปลงที่ค่อนข้างซับซ้อน คือทางกรุงเทพฯ จัดการปกครองไปตามแบบเดิม แต่ในขณะเดียวกัน
ก็มีการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และทางการเมือง ซึ่งการเปลี่ยนแปลงเช่นนี้ทำให้
ทางกรุงเทพฯ ต้องจัดการปกครองหัวเมืองแถบนี้ตามไปด้วย ถึงจะเห็นได้ว่านโยบายของ
กรุงเทพฯ ปกครองหัวเมืองแถบนี้คือ

๓.๑.๑ การยกฐานะหัวเมืองตามแบบแผนการปกครองที่มีมาแต่เดิม

ดังได้กล่าวมาแล้วว่าเมืองงอง่า ซึ่งมีพระยาบริรักษ์ภูธร (แสง) เป็นผู้ว่าราชการ
มิดานาสูงสุกในการดูแลหัวเมืองแถบนี้แต่ครั้งรัชกาลที่ ๑ วิธีการเช่นนี้ยังถือปฏิบัติกันต่อมาจน
พระยาบริรักษ์ภูธร (แสง) ถึงแก่กรรมในปี พ.ศ. ๒๔๐๔ ทางกรุงเทพฯ จึงมีคำสั่งแต่งตั้ง
ให้พระยาเสนานุชิต (บุช) ผู้มิดานาสูงสุกในตำแหน่งหน้าที่ว่าราชการขณะนั้น เข้าดำรงตำแหน่ง
แทน ^๒ แต่พระยาเสนานุชิต (บุช) ไม่ขอไปรับตำแหน่งที่เมืองงอง่า โดยอ้างว่าทำนบกเขย -

* ก.จ.ช. เอกสาร ร.๔ หนังสือราชการกรมพระกลาโหม จ.ก. ๑๕๕๕ - ๑๕๓๓
เล่ม ๒๒ สารตราว่าพระยาอัครมหาเสนา ถึง กรมการเมืองตะกั่วป่า หน้า ๕๕ - ๑๐๐ .

๒ ก.จ.ช. เอกสาร ร.๔ หนังสือราชการกรมพระกลาโหม จ.ก. ๑๕๖๐ -
๑๕๖๓ เล่ม ๒๒ สารตราว่าพระยาอัครมหาเสนา ถึง กรมการเมืองงอง่า ๕ ตุลาคม ๒๔๐๔
หน้า ๑๐๙ - ๑๑๑ .

ติดอยู่กับเมืองตะกั่วป่าของญวณที่เดิม ทางกรุงเทพฯ ฯ ไม่รู้จะจำประการใดเพราะงานของเมือง
 จังงาเป็นเมืองขึ้นโท ความถูกหัวเมืองขึ้นทั้งตนเองเมืองอยู่ ถ้าแก่งตั้งให้พระภักดีบุษิต (ซำ) บุตรของ
 พระยาบริรักษ์ภูธร (บสง) ซึ่งอาวุธทางราชการเลยเป็นผู้ว่าราชการเมือง จังงาไว้ที่ฐานะ
 เหมือนเดิม อาจเป็นผลเสียต่อทางราชการได้ กว๊านใหญ่จึงยกฐานะของเมือง ตะกั่วป่าขึ้นเป็น
 เมืองโท ย้ายเมืองกลางและเมืองตะกั่วทุ่งไปขึ้นด้วย เว้นเมืองพังงาก็ถูกถอดฐานะเป็นเมืองชั้นตรี
 และแก่งตั้งให้พระภักดีบุษิต (ซำ) เป็นพระยาบริรักษ์ภูธรดำรงตำแหน่งผู้ว่าราชการขึ้นกับกรุงเทพฯ ฯ
 แทน

อย่างไรก็ตามการจัดการปกครองแบบเดิมในระยะหลัง ๆ ก่อน หมดลงด้วยเหตุผลที่
 ว่าอำนาจของผู้ว่าราชการไม่สามารถดูแลได้ทั่วถึง เมืองที่ขึ้นอยู่ห่างไกลเกินไปและสภาพเศรษฐกิจ
 ของหัวเมืองบางเมืองเจริญขึ้นอย่างรวดเร็ว ทางกรุงเทพฯ ฯ จึงลดบทบาทของเมืองที่ยกย่องมาแต่
 เดิมลงและยกหัวเมืองที่เจริญขึ้นตั้งทางเศรษฐกิจขึ้นแทน อย่างเช่นยกเมืองภูเก็ตขึ้น ในปี พ.ศ. ๒๔๐๔
 ด้วยเหตุผลทางเศรษฐกิจ และยกเมืองกลางมาขึ้นกับเมืองภูเก็ต ในปี พ.ศ. ๒๔๐๖ ด้วยเหตุผลทางการ
 ปกครองและสภาพภูมิศาสตร์ที่อยู่เกาะเดียวกัน แต่ถึงกระนั้นเมื่อเกิดเหตุการณ์สำคัญหรือมี
 การเปลี่ยนแปลงอย่างใดหัวเมืองต่าง ๆ ก็ยังคงพึ่งพิงและนำจากหัวเมืองตะกั่วป่าอยู่
 ความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ตามลักษณะดังกล่าวข้างต้นนี้ให้เห็นว่าด้วยบุคคล (โดยเฉพาะในกรณี
 ของพระยาเสนาสุจิต (บุช) ผู้ว่าราชการเมืองตะกั่วป่า และภาวะกรมการปกครองต่อการคัด
 ลินความเปลี่ยนแปลงของรัฐบาลในเบื้องฝ่ายทะเลตะวันตกมาก

ก.จ.ช. เอกสาร ร.๔ หนังสือราชการกรมพระกลาโหม จ.ก. ๑๒๖๑ - ๑๒๖๓
 เล่ม ๓๖ สารตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนา ถึงกรมการหัวเมืองพังงา ๕ ตุลาคม ๒๔๐๔ หน้า ๑๐๗ - ๑๑๑.

* ปรากฏในสารตราคำสั่งทางกรุงเทพฯ ฯ ไปถึงหัวเมืองภาคใต้ ตามคำกับอาวุธ เมือ
 กราวให้จัดการปัญหาจีน้อยในปี พ.ศ. ๒๔๑๐ เริ่มลำดับดังนี้ คือ เมืองนครฯ เมืองตะกั่วป่า เมืองพังงา
 เมืองภูเก็ต เมืองชุมพร เมืองหลังสวน เมืองไชยา เมืองกาญจนดิษฐ์ ซึ่งเมื่อเกิดเหตุขึ้น พระยาภูเก็ต
 ได้ขอให้พระยาเสนาสุจิต (บุช) เป็นผู้ออกคำสั่งเกณฑ์คนจากหัวเมืองใกล้เคียงมาช่วยเหลือ
 (ก.ว.ช. เอกสาร ร.๔ หนังสือราชการกรมพระกลาโหม จ.ก. ๑๒๖๔ - ๑๒๖๕ เล่ม ๓๓ สารตรา
 เจ้าพระยาอัครมหาเสนาไปถึง กรมการหัวเมืองมณฑลภูเก็ต ๕ สิงหาคม ๒๔๑๐ หน้า ๑๓๖ - ๑๓๗.)

๓.๑.๒ การยกฐานะหัวเมืองตามท้าวเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ

ในขณะที่ทางกรุงเทพ ฯ ยังปฏิบัติในวิธีการปกครองตามแบบเก่า การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจได้ทำให้หัวเมืองเล็กบางเมืองเจริญขึ้นอย่างรวดเร็ว ขณะที่ประชาชนเข้าไปทำมาหากินสามารถส่งเงินภาษีอากรแทนค่านิให้แผ่นดินได้มีละมาก ๆ ทางกรุงเทพ ฯ จึงเปลี่ยนแปลงฐานะเมืองเหล่านั้นให้สูงขึ้นเรื่อย ๆ เช่นในกรณีของเมืองภูเก็ต ดังปรากฏในพระบรมราชโองการยกฐานะเมืองภูเก็ตให้ยกฐานะเทียบเท่าเมืองดลางในปี พ.ศ. ๒๓๕๖ ตอนที่หนึ่งว่า

"...เมืองดลาง เมืองภูเก็ตอยู่ในเกาะดลางทั้งสองเมือง
เมืองดลางเจ้าเมืองเป็นพระยา เมืองภูเก็ต เจ้าเมืองยัง
เป็นพระ พระ ภูเก็ตแต่รักษาการบ้านเมืองมาแต่ปีจอ โท
ศ ... นานปี ภูเก็ต ๓ ได้ ๔ ปี บ้านเมืองก็บริบูรณ์
เรียบร้อย... ทำการซื้ออาหารตุนกักหลวงได้มากขึ้นกว่าแต่ก่อน
ถึงกำหนด ึ่งว | ก็ส่งอาหารเสด็จที่ภูเก็ต เจ้าเมือง และ
ช่วยทางเข้า คำนวณตามจำนวนทุกปี ไม่ได้ขาดค้าง.....
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงได้โปรดเกล้า ฯ พระราชทานตั้งพระราชนัดดา*
ยศตั้งให้พระภูเก็ตเลื่อนขึ้นเป็นพระยาภูเก็ตโอรสพระเสด็จราชกับ
เจ้าเมืองภูเก็ตให้มีเกียรติยศใหม่ขึ้นเสมอกับเมืองดลาง..." *

จะเห็นได้ว่า เมืองภูเก็ตได้เจริญขึ้นอย่างรวดเร็วตั้งแต่ปี พ.ศ. (๒๓๕๖)* ก็ถูกยก
ฐานะเทียบเท่ากับเมืองดลางในเวลาเพียง ๔ ปี เท่านั้น และในระยะแรก ๆ ที่มีฐานะเทียบ
เท่าเมืองดลางก็ยังขึ้นเมืองพังงา เพราะยังมีการปกครองแบบเก่าอยู่ ๒

* ก.ว.ช. เอกสาร ร.๔ หนังสือราชการกรมพระกลาโหม จ.ก. ๑๒๑๔ - ๑๒๑๕
เล่ม ๕ สารตราเข้าระบาคัดมหาเสนา ถึง พระยามรวิกรมภูธร ๒๖๕ คำนำเดิมของจาก
หน้า ๒๐ - ๒๔ .

* ปี พ.ศ. ๒๓๕๓ ตรงกับปี จอโทศก

๒ ก.ว.ช. น.ค.

อย่างไรก็ตามเนื่องจากทำเลที่ตั้งของเมืองภูเก็ตถือว่าเมืองกลางในแง่ของทางคมนาคมค้าขายกับหัวเมืองมลายูมีเรือสินค้าเข้ามาจอดและรับซื้อสินค้ามาก ตัวผู้ว่าราชการเมืองคือ พระยาภูเก็ตโลหะเกษครารักษ์ (หัก) ก็มีความสารถในด้านการค้าขาย ชักชวนให้พ่อค้าชาวจีนเข้ามาลงทุนค้าขาย หรือทำเหมืองแร่ดีบุกซึ่งมีมากกว่าเมืองกลาง ทำให้ภาษีอากรได้เพิ่มมากกว่าเมืองกลางและเมืองอื่น ๆ ในปี พ.ศ. ๒๔๐๔ จึงได้ยกเมืองภูเก็ตขึ้นกับกรุงเทพฯ โดยตรง และคำสั่งในการเปลี่ยนแปลงฐานะของเมืองภูเก็ตครั้งนี้ก็มาพร้อมกับการเปลี่ยนแปลงในเมืองพังงา หลังจากที่พระยาบริรักษ์บุรี (แสง) ถึงแก่กรรม * แลคงให้เห็นว่าทางกรุงเทพฯ เริ่มมีนโยบายที่จะปกครองเมืองที่มีรายได้มากโดยตรง โดยไม่ต้องผ่านหัวเมืองสำคัญ เหมือนที่ปฏิบัติมา เพราะหลังจากนั้นอีก ๑ ปี คือปี พ.ศ. ๒๔๐๕ เมืองระนองซึ่งเคยขึ้นอยู่กับเมืองชุมพรมาก่อน ก็ให้ขึ้นกับกรุงเทพฯ ด้วยเหตุผลอย่างเดียวกัน **

๓.๑.๓ การยกหัวเมืองขึ้นกรุงเทพฯ ความความเปลี่ยนแปลงของสังคม

เหตุผลของการเปลี่ยนแปลงหัวเมืองต่าง ๆ ทางเศรษฐกิจนั้นมีผลในทางสังคมด้วย เพราะนอกจากกรุงเทพฯ จะคำนึงถึงรายได้ภาษีผลประโยชน์ต่าง ๆ ก็ตาม แต่เมืองเหล่านั้นมีชนหลายชาติหลายภาษาเข้ามาทำมาหากิน ก่อให้เกิดปัญหาความไม่สงบเรียบร้อย ยากต่อการปกครองจะเห็นได้จากการที่จนการจลาจลขึ้นที่เมืองภูเก็ต ครั้งแรกในปี พ.ศ. ๒๔๑๐

๑ ก.จ.ช. เอกสาร ร.๔ หนังสือราชการกรมพระกลาโหม จ.ศ. ๑๒๒๒ - ๑๒๒๔ เล่ม ๒๒ สารตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนา ถึง พระยาภูเก็ต ฯ ๕ ตุลาคม ๒๔๐๔ หน้า ๕๑ - ๕๔.

* จะเห็นว่าเชิงอรรถที่ ๑ หน้า ๒๕ กับเชิงอรรถที่ ๑ หน้า ๙๘ ลงวันเดือนปีเดียวกัน

๒ องค์การคำคุณสุภา ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๕๐ เล่ม ๒๕ หน้า ๒๓๐ .

** เมืองระนอง เมื่อโปรดให้พระรัตนเศรษฐี (คอซู่เจียง) เจ้าภาษีเป็นผู้ว่าราชการเมืองในปี พ.ศ. ๒๔๑๖ หลังจากนั้นปรากฏว่าท่าภาษีอากรให้ทางกรุงเทพฯ งามากจึงได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นพระยา แล้วยกหัวเมืองระนองขึ้นกับกรุงเทพฯ (ดูรายละเอียดประชุมพงศาวดารภาคที่ ๕๐ ตอนที่ ๒ ยกเมืองระนองเป็นหัวเมืองจัตวา)

๓ ก.จ.ช. น.ก.

การจัดกำลังเข้าไปช่วยเหลือ เมืองญเกิดขึ้นทำไต่ยากมาก ทางกรุงเทพ ฯ วิตกว่าเมืองกลางและเมือง—
ญเกิดขึ้นไม่จัดการปกครองให้เป็นระเบียบเรียบร้อยแล้ว บากที่จะป้องกันเหตุการณ์ได้เพราะอยู่ใกล้ชิด
กันควรจะแก้ไขให้ทั่ว เมืองทั้งสองอนุญาตใ้การบังคับบัญชาในญวราชการ เมืองคนเดียวกันจะได้
รวมกำลังกันไ้ง่ายดาย ดังนั้นในปี พ.ศ. ๒๔๑๒ * จึงมีคำสั่งให้เมืองฉลงมวขึ้น เมืองญเกิด
จึงปรากฏในสารตราของเจ้าพระยาอัครมหาเสนา สมุหพระกลาโหมถึงญวราชการ เมืองญเกิด
ตอนหนึ่งว่า

..... แลเมืองฉลง เมืองญเก็จ เป็นเมืองอยู่เกาะเดียวกัน
จีนพลเมือง ๆ ญเก็จก็กำเริบชักชวนกันเป็นพวก ๆ วิวาทรมกัน
เนื่อง ๆ จะจัดหาวงษสกุลอื่นมาเป็นผู้นำเรื่งราชการ เมืองเกลือก
จะเป็นที่ชักชวนแกเมืองญเก็จ จึงพระราชนามาสัญญาบัตรให้
พระปลัดเมืองญเก็จ เป็นที่พระบาทรงค์เรื่องฤทธิผู้นำเรื่งราชการ
เมืองฉลง บกเมืองฉลงออกจากเมืองตะกั่วป่ามาเป็นหัวเมือง
ขึ้นอยู่ใ้บังคับเมืองญเก็จ เพราะเป็นพรรคพวกวงษตระกูลติดกับ
พระยาวชิติสงครามมีราชการทุกคำคั้นเกิดขึ้น ณ เมืองญเก็จประการ
ใด พระยาวชิติสงครามจะไ้บังคับพระบาทรงค์เรื่องฤทธิ เกณ
กรมการไพร่บ้านพลเมือง ๆ ฉลงไปช่วยระงับการเมืองญเก็จให้
ทันทางที่" °

จากหลักฐานดังกล่าวแสดงว่าทางกรุงเทพ ฯ มีความห่วงใยในสถานการณ์ที่เกิดขึ้นใน
เมืองญเกิดมาก เพราะหลังจากไ้ปราบพวกจีนฮ่อให้สงบไปแล้ว แต่ก็ยังไม่เ็นใจ
อาจเกิดขึ้นอีกเมื่อใดก็ได้ ดังนั้นในการยกเมืองฉลงจากเมืองตะกั่วป่าให้มาขึ้น เมืองญเกิดตลอด
จนการแต่งตั้งญวราชการเมือง ทางกรุงเทพ ฯ ได้ยึดหลักการของความสะดวกรวดเร็วใน
การปฏิบัติราชการ เพื่อให้ทันกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ผลของการจัดการปกครองในเมืองญเกิด

ก.จ.ช. เอกสาร ร.๔ หนังสือราชการกรมพระกลาโหม จ.ศ. ๑๒๒๔ — ๑๒๓๐
เล่ม ๓๕ สารตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนา ถึง กรมการเมืองญเกิด ๘ พฤษภาคม ๒๔๑๒
หน้า ๒๗๕ — ๒๗๖ .

และเมืองกลางครั้งนี้ ทำให้ฐานะของเมืองภูเก็ตจากเมืองจัตวาความเป็นเมืองขึ้นตรี และ
พระยาภูเก็ตโลหะเกษการรักษ์ ฯ ได้รับบรรดาศักดิ์สูงขึ้นเป็นพระยาวิชิตสงคราม ฯ^๑ การ
เปลี่ยนแปลงฐานะเมืองภูเก็ตสูงขึ้นเรื่อย ๆ เพื่อจะทำได้บทบาทของเมืองภูเก็ตในฐานะสำคัญในทาง
เศรษฐกิจ และการปกครองในตัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกในระบอบกษัตริย์

๓.๑.๔ การยกฐานะหัวเมืองตามแนวชายฝั่งเปลี่ยนแปลงทางการเมือง

เนื่องจากหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก บางเมืองมีอาณาเขตติดต่อกับหัวเมืองขึ้นของ
อังกฤษโดยเฉพาะหัวเมืองระนอง และกระบุรี ซึ่งในขณะนั้นขึ้นอยู่กับเมืองชุมพรติดกับหัวเมือง
พม่าของอังกฤษ * พวกโจรผู้ร้ายชอบอาศัยอยู่ในบริเวณเขตแดนของทั้งสองประเทศ ก่อให้เกิด
ปัญหาการขัดแย้งกันอยู่เสมอ ผู้ว่าราชการเมืองชุมพรไม่สามารถดูแลปกครองได้ทั่วถึง เนื่องจาก
การคมนาคมลำบาก ไม่สะดวกการเป็นเส้นทางกรุงเทพฯ ฯ จึงต้องหาทางแก้ไข จะเห็นได้ว่า
ในปี พ.ศ. ๒๔๐๔ ได้ยกเมืองระนองขึ้นกรุงเทพฯ ฯ นอกจากจะปีละเคยลงทางบ้านเกรงก็จัด
กล่าวแล้วทางการเมืองก็มีส่วนสำคัญด้วย

แรงกระทบทางการเมืองในระยะแรกอาจไม่เด่นชัดนัก เพราะปัญหาการขัดแย้ง
เรื่องโจรผู้ร้ายอาจแก้ไขกันได้ ถ้าทั้งสองฝ่ายร่วมกันปราบปรามหรือโดยการเจรจาแก้ไขข้อขัด
ข้องต่าง ๆ ได้ตกลงกัน แต่ต่อมาได้เกิดปัญหาที่สำคัญซึ่งก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงฐานะของ
หัวเมืองแถบนี้มากก็คือการที่ทางกรุงเทพฯ ฯ ไปไว้ใจอังกฤษ และฝรั่งเศสว่าน่าจะเข้ามา
มีอิทธิพลแทรกแซงมากขึ้นไปจนถึงกับเป็นเหตุให้ไทยต้องสูญเสียดินแดนภาคใต้ เพราะหลังจาก
การชุกคลองสุเอซในปี พ.ศ. ๒๔๐๑ (ค.ศ. ๑๘๕๘)^๒ ก็มีข่าวลือมาว่าหลังจากชุกคลองนั้น

^๑ ก.จ.ช. เอกสาร ๖.๔ หนังสือราชการกรมพระดาโหม จ.ก. ๑๒๒๕ -
๑๒๓๐ เล่ม ๓๕ สารตราเจ้าพระยาอภัยภูเบศร ถึง กรมการเมืองภูเก็ต ๘ พฤษภาคม
๒๔๑๒ หน้า ๒๙๕ - ๒๙๖ .

* เมืองมลิวัน แขวงเมืองมรคติดกับเขตแดนเมืองกระบุรี และ เมืองระนอง

^๒ John F. Cady, The Roots of French Imperialism in Eastern

สำเร็จแล้ว ฝรั่งเศสจะขอเข้ามาสำรวจ ขอขุดคลองคอคกระ เมืองกระบรี เพื่อกั้นระยะกั้น
ทางจากยุโรปไปจีนไม่ตองอ้อมแหลมมลายู ** และผลของข่าวลือเท่านั้นทำให้อังกฤษเข้ามาเจรจา
มาขอเกาะสองตรงปากน้ำ เมืองระนองของไทยทันที ***

ทางกรุงเทพ ฯ เห็นว่าหากชาวคังกลาวเป็นจริงมหาอำนาจฝรั่งเศสและอังกฤษจะต้อง
หาเหตุบีบเอาหัวเมืองภาคใต้เป็นแน่ เพราะอังกฤษเองคงไม่พอใจไทยเมื่อการขุดคลองที่คอคค
กระนั้นกระทบกระเทือนผลประโยชน์ของตนทางหัวเมืองมลายูโดยเฉพาะรายได้จากเรือสินค้าที่ผ่าน
ไปมาที่สิงคโปร์ และยิ่งจะลดน้อยลงจะต้องหาเหตุเรียกร้องเอาดินแดนบางส่วนของไทยทางภาค
ใต้เป็นการตอบแทนบ้าง เพราะเห็นอยู่แล้วจากการที่ขอเกาะสองจากไทยทันทีเมื่อทราบข่าวว่า
ฝรั่งเศสจะขุดคลองคังกลาว ส่วนฝรั่งเศสนั้นเมื่อสามารถขุดคลองได้ก็จะต้องปกป้องผลประโยชน์
ของตนในเขตคลองที่ขุดไปและบริเวณใกล้เคียง ซึ่งจะทำให้ไทยต้องเสียสิทธิในการครอบครอง
ดินแดนบางส่วน เหตุผลเหล่านี้อาจนำไปสู่การเสียดินแดนภาคใต้ทั้งหมดได้ เพราะในขณะนั้น
ไทยไม่มีกำลังพอต่อสู้กับสองมหาอำนาจได้ ๑

การแก้ไขที่จะไม่ให้มหาอำนาจทั้งสองเข้ามาถือสิทธิพลในหัวเมืองภาคใต้ของรัฐบาลที่กรุง
เทพ ฯ ในขณะนั้นก็คือป้องกันไม่ให้ฝรั่งเศสขุดคลองที่เมืองกระบรีได้ โดยยกเกาะสองให้อังกฤษ ***
เพื่อให้ฝรั่งเศสเห็นว่าตนจะไม่มีผลประโยชน์เพิ่มชาติเดียวในการขุดคลองครั้งนี้ เพราะเกาะ--
สองอยู่ตรงปากน้ำที่จะขุดพอดี แต่วิธีการคังกลาวก็ยังไม่น่าไว้วางใจ เพราะฝรั่งเศสอาจหาทาง
แทรกแซงหรือเข้าไปตั้งหลักแหล่งในเมืองกระบรีได้ ประจวบกับในเวลานั้นมีพระนิเทศพานิช
(คันทิมเ็จ) กงสุลสยามประจำเมืองสิงคโปร์ไปขออนุญาตทำอากรขุดแร่ที่เมืองกระบรี

* มีข่าวในทำนองว่าจักรพรรดินโปเลียน ที่ ๓ จะให้พวกที่ขุดคลองเมืองสุเอซมา
ติดต่อกับรัฐบาลไทยขอขุดคลองลัดแหลมมลายูที่เมืองกระ

** เกาะสอง เป็นเกาะอยู่ทางเขาลำน้ำ " ปากจัน "

๑ องค์การคารุสภา ประชุมพงศาวดาร ภาค ๕๐ เล่ม ๒๔ หน้า ๒๔๕-๒๕๐ .

*** เกาะสองเมื่อบกให้อังกฤษแล้ว เปลี่ยนชื่อว่า " เกาะวิกตอเรีย " ไม้พื้หลัก-
ฐานว่าบกให้มิได้ แต่ก็คงระยะหลังจากปี พ.ศ. ๒๔๐๒ เป็นต้นมา

แห่งทางกรุงเทพ ฯ ยังไม่อนุญาตให้ เพราะพระนิเทศาภิบาล (ต้นกับเจ้ง) เป็นคนในบังคับของอังกฤษด้วยเหตุที่รัฐบาลไทยจึงเข้าเป็นโอกาสที่จะใช้คนในบังคับอังกฤษเป็นเกราะป้องกัน กันในปี พ.ศ.

๒๔๓๐ จึงอนุญาตพระนิเทศาภิบาลให้ทำอากรศุลกากรพร้อมกับแต่งตั้งให้สมรรถาภิบาลเป็นพระยาอภัยภูธรรักษาว่าการเมืองกระบี่อีกตำแหน่งหนึ่ง และให้ยกเมืองกระบี่เป็นเมืองขึ้นกรุงเทพ ฯ ในปีนั้น *

อย่างไรก็ตามด้วยวิธีการป้องกันต่าง ๆ ที่ไม่ปรากฏว่าฝรั่งได้ดำเนินการอย่างใดในการที่จะผูกคลองครั้งนี้ คำพิพากษาการแขวงแขวงของทางประเทศไทยไปตั้งเป็นผลให้หัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกคือเมืองกระบี่ได้ถูกยกไปขึ้นกรุงเทพ ฯ อีกเมืองหนึ่ง *

๓.๒ นโยบายของกรุงเทพ ฯ ในการจัดการปกครองภายในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก

การขึ้นกรุงเทพ ฯ ยกฐานะของหัวเมืองที่ปกครองทางเศรษฐกิจและการเมืองขึ้นกรุงเทพ ฯ วัตถุประสงค์ใหญ่ที่เห็นเป็นสำคัญคือความชอบแก่ผู้ว่าราชการในขณะที่ยังมีความสามารถทำนุบำรุงบ้านเมืองให้มีความบังคั่งทางเศรษฐกิจ ** และการที่เศรษฐกิจในหัวเมืองแถบนี้จะเจริญก้าวหน้าได้ ก็ต้องส่งเสริมให้ราษฎรไทยขึ้นต่างหัวเมืองเข้าไปลงทุนทำเหมือง การค้าขายดังปรากฏในคำตั้งจากกรุงเทพ ฯ มีไปถึงเมืองภูเก็ตว่า "... ให้พระยาภูเก็ตกระเสถราภิบาล กังใจทำการทดลองพระเครื่องพระฤกษ์โดยลัทธิศรัทธา ทำมาเห็นความชอบ

* ในขณะนั้นรัฐบาลกรุงเทพ ฯ พยายามป้องกัน คนในบังคับต่างชาติเข้ามายุ่งเกี่ยวกับการภายในของรัฐบาลเกรงว่าจะทำให้ต่างชาติเข้าแทรกแซงได้

๑ ก.จ.ว. เอกสาร ร.๔ หนังสือราชการกรมพระกลาโหม ว.พ. ๒๒๔ - ๒๒๓๐ เล่ม ๓๕ สารตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนา ถึง กรมการเมืองกระบี่ ๒๔ เมษายน ๒๔๑๑ หน้า ๕๓ - ๕๕ .

** ความสำรวจการวัดฐานะเมืองต่างขึ้นเมืองภูเก็ตในปี พ.ศ. ๒๔๑๒ ได้อ้างถึงพระราชดำริเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงฐานะของหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกไว้ว่า แก่เก็บเมืองกลางเป็นเมืองใหญ่ที่เมืองหงา ตะกั่วป่า ตะกั่วทุ่ง ภูเก็ต เป็นเมืองขึ้น แต่ในระยะหลังมานี้ว่าการเมืองกลางไม่สามารถปกครองมาขึ้นเมืองให้เจริญขึ้นเหมือนหัวเมืองอื่น ๆ จึงได้ย้ายไปขึ้นเมืองหงา เมืองตะกั่วป่าบ้าง จนกระทั่งให้มาขึ้นเมืองภูเก็ตครั้งนี้ จึงไม่ได้เลื่อนมรรการศักดิ์สิทธิ์ขึ้นเหมือนหัวเมืองอื่น ๆ (ดูภาคผนวก ข)

เกลี้ยกล่อม ^{ไทย} ^{จีน} | ซึ่งมีใกล้เคียงกับเมืองอันนาใต้ ^{เมือง} ^{บ้าน} ให้มากขึ้น ชักชวนลูกกำนันจ
 สดสม กำปั่น ไหมกำชาย ๗ เมืองภูเกฏ ให้ ^{บ้านเมือง} ^{บริวาร} ขึ้นกว่าแต่ก่อน ...”
 เพราะฉะนั้นการจะให้ไพร่ราษฎร เข้ามาทำมาหากิน เพื่อสร้างเสริมเศรษฐกิจให้ก้าวหน้าจำเป็นอย่างยิ่ง
 ที่จะต้องจัดการปกครองภายในเมืองให้เรียบร้อยเป็นต้นว่าการแต่งตั้งข้าราชการให้ครบตามตำแหน่ง
 การป้องกันการค้าคชื้อเอาเปรียบราษฎร การรักษาความสงบภายในบ้านเมือง ดังจะเห็นได้จากการ
 จัดการปกครองในระยะนี้คือ

๓.๒.๑ การแต่งตั้งกรรมการเจ้าพนักงานสำหรับบ้านเมือง

ในขณะที่หัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกมีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ มีราษฎรจากต่าง-
 หัวเมืองเข้ามาอาศัยมากขึ้นเป็นผลให้บางหัวเมืองเจริญขึ้นอย่างรวดเร็ว ด้วยเหตุนี้ทางกรุงเทพฯ
 จึงเห็นว่าในหัวเมืองที่ขยายตัวมาก จำเป็นที่จะต้องปีเจ้าหน้าที่ของบ้านเมืองให้เหมาะสมกับขนาด
 ของเมือง เพื่อปกครองดูแลให้ความสะดวก ปลดปล่อยให้กับราษฎรทำมาหากินอย่างปกติสุข ทั้งนี้จะ
 เห็นได้จากในกรณีของเมืองภูเก็ต ซึ่งมีราษฎรไทยจีนเข้ามาหาอาชุกแวกี่มุก หรือทำการค้าขายมาก
 เมืองภูเก็ตจึงเจริญขึ้นทางกรุงเทพฯ ๑ จึงมีคำสั่งให้ผู้ว่าราชการเมืองภูเก็ต รับแต่งตั้งเจ้าพนักงาน
 กรรมการที่ยังว่างอยู่เสียให้เรียบร้อย ดังปรากฏในสารตราของเจ้าพระยาอัครมหาเสนาถึงพระภูเก็ต
 (ตต) ตอนหนึ่งว่า

.....หนึ่งบ้านเปียงเจริญขึ้นแล้ว กรรมการเจ้าพนักงาน
 หากครบตามตำแหน่งที่ไม่ ให้จัดหาเจ้าพนักงานให้ครบ
 ตำแหน่ง และให้ไปบอกเจ้ามากรุงเทพฯ ...อย่าให้
 ตำแหน่งที่กรมว่างเปล่าอยู่ได้ มีราชการทุกคำกลับมาประ-
 การใด ๆ จะให้ไว้ราชการให้ทันท่วงที่.....” ๒

๑ ก.จ.ฉ. เอกสาร ร.๘ หนังสือราชการกรมพระกลาโหม จ.ป. ๑๒๒๒-๑๒๒๓

เล่ม ๒๖ สารตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนา ถึง พระยาภูเก็ต ๕ ตุลาคม ๒๔๐๘ หน้า ๕๐-๕๑.

จากสารตราดังกล่าวแสดงว่าทางกรุงเทพฯ นั้น ต้องการให้มีกรรมการเจ้าพนักงานไว้
ช่วยเหลือการปฏิบัติงานของผู้ว่าราชการเมืองในด้านต่าง ๆ ให้ครบ เพราะลำพังผู้ว่าราชการ
และกรมการที่เดิมมีอยู่เดิมไม่พอแก่การที่จะดูแลได้ทั่วถึง หรือถ้าหากมีเหตุร้ายเกิดขึ้น ก็ยากแก่
การป้องกันรักษาจึงสมควรแต่ตั้งตำแหน่งที่ว่างอยู่เสียให้ครบ

อย่างไรก็ตามไม่เพียงแต่ปัญหากรณีมากชี้ให้เห็นถึงแบบนีหลังจากที่ไต่ถามถึงพระราชนิ
ไมตรีและการพาณิชย์กับนานาประเทศหลังปี พ.ศ. ๒๓๕๔ มีเรือสินค้าจากต่างประเทศเข้ามามาก ซึ่ง
อาจจะเกิดปัญหาต่าง ๆ ที่กระทบกระเทือนถึงสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศ ตามมากลัวถึงนั้นการ
แต่งตั้งกรรมการเจ้าพนักงาน จึงมีความจำเป็น ดังจะเห็นได้จากที่ทางกรุงเทพฯ ได้แต่งตั้งผู้
ช่วยราชการเมืองตะกั่วป่า ตอนหนึ่งว่า

.... เมืองตะกั่วป่าเป็นเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก
เขตแดนก็ไกล และ ใกล้เคียงไปทาง ^{สิงคโปร์} มละกา
มีราชการบ้านเมืองมากขึ้นกว่าแต่ก่อน ทั้งพระยาเสนา
บุชิต จะขอให้นายสิ่งผู้บุต เป็นผู้ช่วยราชการ ^{บ้านเมือง}
นั้นก็ชอบด้วยราชการก็อยู่แล้ว...."

จากหลักฐานดังกล่าวก็เป็นที่ยืนยันได้ว่านโยบายทางกรุงเทพฯ ในขณะนั้นต้องการให้
หัวเมืองแถบนี้ แต่งตั้งกรรมการเจ้าพนักงานให้มีเพียงพอกับการขยายตัวในทางเศรษฐกิจของบ้านเมือง
เพื่อเป็นตัวแทนของรัฐบาล ในการปกครองดูแลแก้ไขข้อขัดข้องต่าง ๆ ของหัวเมืองแถบนี้เนื่องจาก
กรุงเทพฯ ไม่สามารถเข้าไปดูแลได้อย่างใกล้ชิด เพราะอยู่ห่างไกลและมีการติดต่อกับหัวเมือง
ต่างประเทศอยู่เสมอ

* ก.จ.บ. เอกสาร ร.๔ หนังสือราชการกรมพระกลาโหม จ.ก. ๑๒๒๒ - ๑๒๒๓

เล่ม ๒๒ สารตราเจ้าพระอัครมหาเสนา ถึง กรรมการเมืองตะกั่วป่า หน้า ๔๔ - ๑๐๑ .

๓.๒.๒. การร้องกันการกขี่ของเจ้าเมืองกรมการและข้าราชการหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก

หัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกอยู่ห่างไกลการคมนาคมติดต่อกับกรุงเทพ ฯ จำนวน ๑๒๐ มี
 บัณฑิตก่อนกับราษฎรเกิดขึ้น ราษฎรไม่สามารถร้องเรียนไปทางเมืองหลวง จึงต้องอพยพ
 หลบหนีไปยังเมืองใกล้เคียงทั้งในและนอกพระราชอาณาจักร * เป็นผลเสียในทางเศรษฐกิจ
 การปกครองมากและปัญหาที่เกิดขึ้นบ่อย ๆ ในหัวเมืองแถบนี้คือการที่ทางราชการเกณฑ์แรงงาน
 ไพร่ส่วย หรือกะเกณฑ์ล่าส่วยเกินพิภคัตตรา หรือไม่กั้ทั้งถูกเกณฑ์และเสียเงิน นอกจากนี้ยังเบียด-
 บังผลประโยชน์ จากพ่อค้า ราษฎรที่ค้าขายทำมาหากิน ๒ การกขี่ของเจ้าหัวที่บ้านเมืองเช่นนี้
 เป็นเหตุให้ทางกรุงเทพ ฯ มีคำสั่งกำชับออกไปยังหัวเมืองต่าง ๆ ให้ผู้ว่าราชการได้เอาใจใส่ดูแล
 กั้จะเห็นได้จากสารตราของเจ้าพระยามหาเสนา สมุหพระกลาโหมมีไปถึง พระยามวิริกภักฐ
 (แสง) ผู้ว่าราชการเมืองพังงาในปี พ.ศ. ๒๓๘๖ ตอนหนึ่งว่า

"... แลเมืองภูเก็ตขึ้นกับเมืองพังงาให้พระยาภูเก็ตพึงบังคับ
 บัรธา อย่าถือเปรียบแก่งแย่งกั้เกิดเสียราชการไปแต่สิ่ง ใด |
 เป็นอันขาด แลเมืองภูเก็ตไพร่บ้านพลเมืองเป็น ไทย | หลาย
 ชาตินานบ้านเมืองอยู่ต่อปลาย เขตร | ราชการสิ่งใดไปได้
 กะเกณฑ์ เหมือนกับหัวเมืองอื่นใน ซึ่งไกลกรุงเทพให้พระยาภูเก็ต
 กาศับกำาว่าหม่อมขุนนาย อย่าได้ไ้ไพร่ส่วย ซึ่งมีได้เป็นราชการ
 บ้านเมืองแลเบียดเบียนเอาพัสดุทองเงินให้ความยากแค้นอพยพหลบ
 หนี ละจึง หลงเกีย | แลมนฉิวันนอก เขต | ไ้"

* ก.จ.๗. เอกสาร ร.๔ หนังสือการกรมพระกลาโหม จ.ก. ๑๒๔๑ - ๑๒๔๕
 เล่ม ๕ สารตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนา ถึง พระยามวิริกภักฐ ๖ ๖.๔ ปีนุเบบจก หน้า
 ๒๑ - ๒๔ .

๒ ก.

๓ ก.จ.๗. เอกสาร ร.๔ หนังสือการกรมพระกลาโหม จ.ก. ๑๒๔๓ - ๑๒๔๓
 เล่ม ๒๒ สารตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนา ถึง พระยาภูเก็ต ๕ ตุลาคม ๒๔๐๔ หน้า ๕๐ - ๕๔ .

๒. คงให้เห็นว่าเหตุการณ์ดังกล่าวนี้ได้เกิดขึ้นในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกมานานแล้ว ทางกรุงเทพฯ ฯ จึงไม่ค่อยวางใจนัก เพราะนอกจากจะทำให้หัวเมืองแถบนี้ซึ่งมีราษฎรน้อยอยู่แล้วลดลงไปเป็นผลเสียหายทางเศรษฐกิจ ยังอาจทำให้ทางหัวเมืองของอังกฤษกล่าวหาไทยว่าปกครองก๊กซึ่งราษฎรจนราษฎรอพยพหลบหนีไปในเขตเมืองของตน * พอค้าต่างเมืองก็ไม่กล้าเข้ามาค้าขายเป็นเหตุให้รายได้ของรัฐบาลต้องขาดลงอีกด้วย ปัญหาการก่อกวนซึ่งมุ่งหมายของเจ้าหน้าที่บ้านเมืองนอกจากเรื่องการเกณฑ์แรงงานและช่วยแล้วยังปรากฏว่ายังร่วมมือกับพวกพ้องฆ่าไพร่ของชนชาติที่ปล้นสะดมอยู่เสมอ จนเป็นที่เดือดร้อนราษฎรทั่วไป ราษฎรไม่กล้าจะฟ้องร้อง เพราะเกรงกลัวอิทธิพลของกลุ่มข้าราชการเหล่านั้น ดังนั้นทางกรุงเทพฯ ฯ จึงได้มีคำสั่งไปถึงผู้ว่าราชการแคว้นเมืองให้ว่ากล่าวเจ้าพนักงานการได้กำชับพวกพ้องฆ่าไพร่ไม่ให้สมคบกันใช้อิทธิพลก่อกวนราษฎรด้วยวิธีต่าง ๆ ได้ ๖

อย่างไรก็ตามวิธีการป้องกันที่ทางกรุงเทพฯ ฯ ส่งไปนั้นไม่น่าจะได้ผลนัก เพราะทางกรุงเทพฯ ฯ ไปสามารถส่งคนมาดูแลอย่างใกล้ชิด เพียงอาศัยผู้ว่าราชการข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ในหัวเมืองแถบนี้ว่ากล่าวตักเตือนผู้ว่าราชการแขวงชั้นรองลงไป ซึ่งทางปฏิบัติทำได้ยากมาก เพราะหลังจากที่พระยาปริยัติธรรม (แสง) ถึงแก่กรรมหัวเมืองต่าง ๆ ได้ยกฐานะขึ้นกรุงเทพฯ ฯ โดยตรง แม้ตาพระยาจะยังต้องอยู่ในการดูแลหัวเมืองที่มีฐานะสูงกว่า แต่ในทางปฏิบัติทำได้ยาก ทั้งนี้เนื่องจากผู้ว่าราชการเรื่องต่าง ๆ คงไม่เอื้อเฟื่อง เพราะมีผลประโยชน์ทางการค้าและการพาณิชย์อย่างล้นเหลือ ตลอดจนสภาพภูมิศาสตร์ของแต่ละหัวเมืองยังช่วยปิดบังกับความฉ้อฉลอีกด้วย เหตุนี้ในระยะต่อมาจึงเกิดเหตุการณ์ดังกล่าวนี้มาก จนทางกรุงเทพฯ ฯ ต้องส่งข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ออกไปควบคุมโดยตรง ถึงกับมีการปรับปรุงหัวเมืองแถบนี้กันใหม่ในสมัยรัชกาลที่ ๕

* พวกราษฎรไทยที่ได้รับความเดือดร้อนมักหนีเข้าไปในเขตแดนของอังกฤษที่อยู่ใกล้เคียง ซึ่งเป็นภาระของรัฐบาลอังกฤษที่ดูแลอยู่ในหัวเมืองแถบนั้น

๖ ก.จ.ช. เอกสาร ร.๔ หนังสือราชการกรมพระกลาโหม จ.ก. ๑๒๒๑ - ๑๒๒๓ เล่ม ๒๒ สารตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนา ถึง พระยาภูเก็ท ๕ ตุลาคม ๒๔๐๔ หน้า ๕๐ - ๕๕ .

* ๓.๖.๓ การป้องกันมิให้ชาวจีนก่อความไม่สงบ

ชาวจีนเป็นผู้มีบทบาทสำคัญทางเศรษฐกิจในขณะเดียวกันก็นำความยุ่งยากเดือดร้อนมาสู่ทางการและประชาชนไทยไม่น้อย โดยเฉพาะชาวจีนบางกลุ่มได้ก่อตั้งสมาคมลับขึ้นที่เรียกว่า "จีนฮั้งยี่" ^๑ ถึงกับก่อเหตุร้าย หรือ ก่อการวุ่นวายจนมาแก่รัชกาลที่ ๓ * สำหรับในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกหลังจากการคำเฝ้าของแร้วเจริญขึ้นความต้องการแรงงานกรรมกรจีนเพิ่มขึ้นเป็นเหตุให้ชาวจีนเข้ามาค้ามาหากันมากจนวุ่นวายก็เริ่มก่อเหตุวุ่นวาย ซึ่งรัฐบาลและเจ้าหน้าที่ของบ้านเมืองได้พยายามปราบปราม และรักษาความสงบเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นครั้งนี้ถือว่าเป็นจุดเริ่มที่ทำให้ชาวจีนในหัวเมืองแถบนี้ได้สร้างกวนล้นมากใจกับรัฐบาลในสมัยต่อมา ทั้งนี้จะเห็นได้จากบทบาทของชาวจีนในลักษณะดังกล่าวดังต่อไปนี้

* ก. สาเหตุที่ก่อการวุ่นวายที่เมืองภูเก็ตปี พ.ศ. ๒๔๑๐

เมืองภูเก็ตเป็นเมืองที่มีพวกจีนเข้ามาค้าขายในการขุดแร่มากที่สุด อาจกล่าวได้ว่ามีมากกว่าจำนวนราษฎรพื้นเมืองเสียอีก ดังนั้นเมื่อพวกฮั้งยี่พวกยี่หิน ซึ่งมีกำลัง ๓๔๐๐ และพวกขุนเก้ง กำลัง ๔๐๐๐ คน เกิดการปะทะกันด้วยเหตุการแย่งสายน้ำล้างแร่ที่ขุดทางเมืองภูเก็ตไปกำลังเพียงพอที่จะทำการปราบปราม ต้องขอกำลังจากหัวเมืองใกล้เคียง แต่กำลังที่อยู่ในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกในขณะนั้นไม่เพียงพอแม้ว่าพระยาเสนาสุจิต (บุญ) ซึ่งเป็นผู้รับผิดชอบในหัวเมืองแถบนี้ไปขอกำลังไปยังเมืองไทร และเมืองกาญจนบุรีก็กำลังก็ไม่พอที่จะระงับ พวกจีนก็ยังรบพุ่งกันอยู่ ^๒ จึงต้องขอกำลังจากกรุงเทพฯ ไปทำการปราบปราม พวกฮั้งยี่เห็นกำลังทางกรุงเทพฯ ยกลไปกำลังก็ยอมสงบศึกไม่ต่อสู้กัน ^๓

^๑ สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาฯ พงศาวดารรัชกาลที่ ๔ หน้า ๒๕๕ .

* ดูรายละเอียด " บทบาทของจีนในประเทศไทยสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ วาทยบทบาทชาวจีนในประเทศไทยในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ของ พลเรือเอก อังกีณันท์ หน้า ๒๒๔ - ๒๒๕

^๒ ก.ว.ช. เอกสาร ร.๔ หนังสือราชการกรมพระกลาโหม ร.ศ. ๑๒๖๔ - ๑๒๖๕ เล่ม ๓๘ สารตราเจ้าพระอัครมหาเสนา ถึง กรมการเมืองหัวเมืองภาคใต้ ๕ ธันวาคม ๒๔๑๐ หน้า ๑๓๖ - ๑๓๗ .

^๓ สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาฯ ส.ญ. หน้า ๒๖๔-๒๖๕ .

ในขณะที่เกิดเหตุขึ้นทางกรุงเทพฯ กระนั้นก็เพียงแต่ว่า ถ้าช่วยให้เมืองกลาง
 ลาวทำให้หัวเมืองใกล้เคียงซึ่งมีหัวทวนทั้งสองฝ่ายอยู่ก่อเหตุเช่นเดียวกันนั้น หรือไม่ก็ยกกำลังมา
 ช่วยพวกพ้องของตนเป็นเหตุให้เสียเมืองภูเก็ตและเมืองกลาง ? จึงต้องกำเริบการปราบปราม
 อย่างรีบด่วนด้วยวิธีเกณฑ์กำลังคนและอาวุธจากหัวเมืองใกล้เคียง* กับขอกำลังจากกรุงเทพฯ
 ด้วย แต่เหตุการณ์ก็ส่งลงเสียก่อนที่กำลังจากหัวเมืองต่างๆ ยกเข้ามาช่วยเหลือ ซึ่งผลจาก
 การกวาดล้างของพวกกบฏครั้งนี้ทำให้ทางกรุงเทพฯ ได้ทราบปัญหาทั่วหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันออก
 ก็ นอกจากจะมีผลเสียหายต่อเศรษฐกิจและการปกครองแล้ว ยังเป็นเหตุให้องค์คณะที่เข้า
 แคนอยู่ใกล้ชิดกันเข้ามาแทรกแซงได้ ด้วยเหตุนี้ทางราชธานีจึงต้องหาวิธีป้องกันปัญหาจีนให้เข้มแข็ง
 กว่าเดิม

ข. วิธีป้องกันอันมีต่อการจลาจลในเมืองภูเก็ตครั้งแรกในปี พ.ศ. ๒๔๖๐

เมื่อจีนอันมีต่อการจลาจลขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๖๐ ทางกรุงเทพฯ เห็นว่าหัวเมือง
 ฝ่ายทะเลตะวันออกบางเมือง เช่น เมืองภูเก็ตกำลังคนน้อยกว่าชาวจีน ซึ่งเป็นท้องถิ่นมีการ
 ที่เข้มแข็งถาวร เพื่อป้องกันมิให้ชาวหัวเมืองเกิดกบฏครั้งใด จึงได้สั่งให้ดำเนินการตั้งกอง
 (๑) ใช้กำลังทหารจากกรุงเทพฯ และหัวเมืองใกล้เคียงอยู่ประจำ

หลังจากได้แก้ไขเหตุการณ์ครั้งนี้ส่งลง และเมื่อกำลังส่วนใหญ่ได้ถอนกลับแล้ว
 พวกชาวจีนก็ยังหาเหตุทะเลาะวิวาทกันอยู่เสมอ ด้วยความเจ็บช้ำยังมีอยู่ ดังนั้นในปี พ.ศ.
 ๒๔๖๒ เป็นต้นไป ทางกรุงเทพฯ จึงสั่งการให้เรือรบพร้อมด้วยทหารจากกรุงเทพฯ ละให้เกณฑ์
 กองหัวเมืองใกล้เคียงเข้าไปรักษาการประจำอยู่ที่เมืองภูเก็ต ให้พระยาเสนาสุจิต(บุษ) และ

ก.จ.ช. เอกสาร ร.๘. หนังสือราชการกรมพระกลาโหม ว.ศ. ๑๒๕๔-๑๒๕๕
 เล่ม ๓๔ สารตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีถึงกรมการหัวเมืองภาคใต้ ๕ ธันวาคม ๒๔๖๐
 หน้า ๑๓๖ - ๑๓๗.

ในสารตรามีคำสั่งให้พระยาเพชรบูรณ์ มีอำนาจเกณฑ์คนและเสบียงอาหาร
 ใต้ทุกหัวเมืองภาคใต้ (ดูรายละเอียดจากเชิงอรรถที่ ๑)

ก.ว.ช. เอกสาร ร.๘. หนังสือราชการกรมพระกลาโหม จ.ศ. ๑๒๕๕-๑๒๕๖
 เล่ม ๓๕ สารตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีถึงพระยาภูเก็ต ๒๐ มีนาคม ๒๔๖๑ หน้า
 ๗๕ - ๗๖.

พระยาภูเก็ทโหวงเพชรารักษ์ (ทัต) ออกหนังสือเรียกดไฟลาคตระเวนรักษาการ เมื่อเกิดเหตุขึ้นที่ใดจะได้ออกไปปราบปรามร่วมกับเรือรบหลวงไคหนตี^๑

(๒) การคั้งหัวหน้าชาวจีนปกครองกันเอง

รัฐบาลได้นำเอาวิธีการปกครองของพวกฮังยี่มาไว้ ซึ่งเรียกกันว่าวิธีการ "เลียงฮังยี่" * นับว่าเป็นครั้งแรกที่ทางกรุงเทพฯ ได้ใช้วิธีการนี้ที่เปื่องภูเก็ทก่อน และต่อมาได้นำไปใช้ที่กรุงเทพฯ การเลียงฮังยี่นี้สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) มีความเห็นว่าจะเป็นวิธีป้องกันมิให้ชาวจีนก่อความวุ่นวาย ด้วยการเลือกหัวหน้าคนหนึ่งที่พวกจีนนับถือขึ้นเป็นหัวหน้าปกครองดูแล ดังปรากฏในคำสั่งของท่านที่มีไปถึงพระยาภูเก็ท (ทัต) ตอนหนึ่งว่า

* "...ในเมื่อภูเก็ทนั้น มีจีนเป็นกำลังขายเปื่องมากกว่าญานอื่นๆ ควรจะต้องยกย่องจีนตัวนาย ซึ่งพวกจีนนับถือจากนั้นไว้เป็นหัวหน้าอีก ๑ ถ้า ๒ นาย จะได้สิ่งสอนว่ากล่าวง่าย เมื่อใดเหตุเกิดขึ้นในพวกของญูโก ก็หาตัวนายซึ่งเป็นที่เห็นว่ากล่าวตามเคี้ยว การจะระดอหึงกับขายเปื่องก็จะเรียบร้อยลง....."

จะเห็นได้ว่า วิธีการดังกล่าวจะช่วยลดปัญหาแก่ความยุ่งยากถ้าพวกจีนฝ่ายใดก่อความวุ่นวายขึ้น พวกหัวหน้านั้นที่คั้งขึ้นก็จะทำอาณัติของตนอย่างอิสระ แต่เมื่อมีปัญหาเกิดขึ้นที่เกี่ยวกับชาวจีนก็จะเข้าหาประชุมพร้อมกับเจ้าเมือง กรมการ เพื่อแก้ไขข้อขัดข้องต่าง ๆ **

^๑ ก.จ.ช. เอกสาร ร.๔. หนังสือราชการกรมพระกลาโหม จ.ศ. ๑๒๒๕-๑๒๓๐ เล่ม ๓๔ สารตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีถึงพระยาเสนาสุจริต ๑๕ มกราคม ๒๔๑๒ หน้า ๒๘๔ - ๒๙๐.

* สมเด็จพระพุทธเจ้าทรงราชานุภาพทรงอธิบายว่า การเลียงฮังยี่นี้ได้นำเอาวิธีการของอังกฤษในหัวเมืองมลายูมาใช้ โดยดัดแปลงให้เข้ากับประเพณีและกฎหมายไทย

^๒ ก.จ.ช. เอกสาร ร.๔. หนังสือราชการกรมพระกลาโหม จ.ศ. ๑๒๒๕-๑๒๒๘ เล่ม ๓๓ สารตราเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ถึงพระยาภูเก็ท ๓๑ ตุลาคม ๒๔๑๐ หน้า ๒๓๓ - ๒๓๔.

* มีฐานะเช่นเดียวกับกรมการ เมือง

ถ้าหัวหน้าจีนนักโคปู้ทำงานได้ดี ก็จะได้รับแต่งตั้งให้มียศหรือบรรดาศักดิ์อย่างขุนนางและข้าราชการไทยด้วย

การแต่งตั้งพวกหัวหน้าจีนเข้าดำรงตำแหน่งหน้าที่คล้ายอย่างกรมการ เมืองนี้ น่าจะเป็นสาเหตุให้เป็นธรรมเนียมการตั้งกรมนครจีน ซึ่งเป็นที่ปรึกษาราชการของผู้ว่าราชการ เมืองในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกที่มีชาวจีนอาศัยอยู่ในสมัยต่อมา เพราะก่อนหน้านั้นไม่เคยมีปรากฏมาก่อน อย่างไรก็ตามวิธีการต่าง ๆ ที่ทางกรุงเพทาสั่งการมาก็ไม่ว่าจะระงับเหตุวุ่นวายลงไปได้ และในระยะต่อมาพวกจีนในหัวเมืองดังกล่าวได้อาศัยสนธิสัญญาที่ได้ยกทำให้กับอังกฤษที่เกี่ยวกับสิทธิสภาพนอกอาณาเขตแลหาผลประโยชน์และสิทธิทางการสร้างปัญหาให้กับเจ้าหน้าที่บ้านเมืองเพิ่มขึ้น เพราะฉะนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าในขณะที่หัวเมืองแถบนี้มีความเจริญก้าวหน้าทางเศรษฐกิจ ชาวจีนเข้ามาทำผลประโยชน์ให้กับแผ่นดิน แต่ในเวลาเดียวกันก็เริ่มก่อปัญหาต่าง ๆ ให้กับหัวเมืองแถบนี้และรัฐบาลในสมัยต่อมาไปน้อย

๑๒.๖.๔ การป้องกันปราบปรามโจรผู้ร้าย

ปัญหาโจรผู้ร้ายในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกนั้นค่อนข้างจะรุนแรงกว่าหัวเมืองอื่นๆ เพราะมีสภาพภูมิศาสตร์ที่เอื้ออำนวย คือ มีอาณาเขตติดต่อกับต่างประเทศ ตามชายฝั่งทะเลมีเกาะแก่งต่าง ๆ มากมายง่ายต่อการหลบซ่อนตัวของโจรผู้ร้าย อำนาจของบ้านเมืองเท่าที่ผ่านๆ มาไม่เข้มแข็งพอที่จะปราบปรามได้ ซึ่งจะเห็นได้จากปัญหาโจรสลัดคอยปล้นเรือสำเภาที่ผ่านไปมาและทางบ้านเรือนของราษฎรที่รับฝั่งทะเลเสมอ* เพราะฉะนั้นในระยะเวลาที่เกรงกลัวกำลังขยายตัว มีเรือสำเภาต่างบ้านเมืองเข้ามาค้าขายเพิ่มขึ้น ทางกรุงเพทาส่งมีความห่วงใย กว้างใหญ่จึงได้เร่งกำชับไปยังหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกให้เอาใจใส่ตรวจตราอยู่เสมอ ดังปรากฏในสารตราที่มีไปถึงเมืองหงงาตอหนึ่งว่า

๑.จ.จ. เอกสาร ร.๘. หนังสือราชการกรมพระกลาโหม ว.ร. ๑๐๒๘ -

๑๐๒๘ เล่ม ๓๓ สารตราเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ถึงพระยาภูเก็จ ๓๑ ตุลาคม ๒๔๖๐ หน้า ๒๓๓ - ๒๓๔.

* ตามรายงานเท่าที่ปรากฏในวาทะของ ฟรานซิส ไลท์ (Francis Light) หรือ ๖ เอกสารตราและใบขอกระด้างกรุงเพทาสและหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก ในหัวเมืองแถบนี้ก็มีโจรสลัดรุมข่มขู่

.... เมืองพังงาเป็นเมืองฝ่ายทะเลตะวันออก ใกล้เคียง
 สัตถุ จึงเป็นข้าศึกแก่ บ้าน เมือง | อย่าให้มีความหมั่นประมาท
 ได้ให้จัดแจงเรือ ไล่ | แต่ง กรมการคุมไพร่สอดสมควรรออกไป
 รักษา ปากน้ำ | ช่องทางเรือเดิน อย่าให้ศัตรูเข้ามาแอบแฝง
 รื้อถอน ทำร้ายไพร่บ้านเบื่องพลเมืองลูกข้าพพานิจ ในเขตแขวงเมือง
 ได้แล้วให้ตรวจตราค่ายคู ประตูทอมน ... ถูกทหารวาง สำนับใส่
 ผู้ร้ายศึก ก็น | ... สิ่งใช้ชำระคุกปรักหักพังก็ให้ตกแต่งซ่อมแปลง
 ทำขึ้นให้มั่นคงก็ " °

การป้องกันดังกล่าวเป็นเพียงมาตรการให้ผู้ว่าราชการเมืองได้ถือปฏิบัติ แต่การ
 กระทำเช่นนี้ก็ต้องอาศัยกำลังความสามารถของผู้ว่าราชการเมืองว่าจะทำได้มากน้อยแค่ไหน ใน
 หัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกหลังจากที่เจ้าเมืองได้มีผลประโยชน์ในทางการค้าและเกียไยอากร เป็น
 ต้นมาปรากฏว่าผู้ว่าราชการเมืองเอาใจใส่ดูแลในการปราบปรามโจรผู้ร้ายมากขึ้น เพราะมีดังนี้
 จะทำให้ภาษีผลประโยชน์ที่ได้รับประมุลชาททุน เนื่องจากราษฎร พ่อค้านายเหมืองจะไม่กล้าเข้าทำ
 มาหาสินในเขตเมืองของตน และเมืองก็บริหารเงินก่อนการจลาจลจนกำลังเรือรบและทหารได้มา
 ตั้ง เมืองภูเก็ต ทางกรุงเทพ ฯ ยังขอให้ผู้ว่าราชการ เมืองที่มีฐานะดีจับมือเรือกลไปลาดตระเวน^๒
 ทำให้สภาพการปราบปรามโจรผู้ร้ายในหัวเมืองแถบนี้ดีขึ้นกว่าแต่ก่อน

มาตรการต่าง ๆ ในการจัดการปกครอง เพื่อป้องกันรักษาความสงบในหัวเมือง
 ฝ่ายทะเลตะวันตกดังที่ได้อธิบายมาแล้วนั้น ถ้าไม่อาจหยุดยั้งปัญหาที่เกิดขึ้นจากชาวจีน และ

° ก.จ.ช. เอกสาร พ.๔ หนังสือราชการกรมพระกลาโหม จ.ก. ๑๖๒๒ - ๑๖๒๓
 เล่ม ๒๒ สารตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนาฯ ถึง พระปลัด และ กรมการเมืองพังงา
 ๕ ตุลาคม ๒๔๐๔ หน้า ๑๐๓ - ๑๑๐ .

๒ ก.จ.ช. เอกสาร พ.๔ หนังสือราชการกรมพระกลาโหม จ.ก. ๑๖๒๕ -
 ๑๖๓๐ เล่ม ๓๔ สารตรา เจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ถึงพระยาเสนาสุจริต ๑๕ มกราคม
 ๒๔๑๒ หน้า ๒๔๐ - ๒๔๑ .

โจรผู้ร้ายได้ ทั้งนี้เนื่องจากจำนวนชาวจีนที่เข้ามาอาศัยอยู่ในบางเมืองมีมากกว่าราษฎรไทยในหัวเมืองนั้น ซึ่งกำลังป้องกันของเจ้าหน้าที่ไม่พอที่จะรักษาการได้ อีกประการหนึ่งเนื่องจากสภาพภูมิประเทศที่มีเกาะแก่งมากมายฉละพื้นที่เต็มไปด้วยป่าเขา จึงเป็นแหล่งหลบซ่อนโจรผู้ร้ายเป็นอย่างดี เพราะฉะนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่านโยบายการรักษาความสงบในขณะนั้นจึงไม่สามารถที่จะแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นดังกล่าวแล้วได้ ดังจะเห็นได้จากเกิดเหตุการณ์เช่นนี้ยังมีอยู่อีกในสมัยต่อมา

จากหลักฐานต่าง ๆ ดังกล่าวมาแล้วจะเห็นว่าในระยะก่อนสมัยรัตนโกสินทร์ ทางราชธานีไม่สนใจต่อหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกเท่าใดนัก แต่หลังจากที่กรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่า เป็นเหตุให้หัวเมือง ทวาย มะริด สทศตะนาวศรี ซึ่งเคยเป็นเมืองท่าสำคัญทางฝั่งทะเลตะวันตกเพิ่มขึ้น โดยส่งข้าราชการชั้นผู้ใหญ่เข้าไปดูแลในการเก็บภาษีอากร แต่เนื่องจากในระยะสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นบ้านเมืองอยู่ในภาวะสงคราม เป็นเหตุให้หัวเมืองแถบนี้กลายเป็นเมืองหน้าด่านข้าศึกต้องได้รับความกระทบกระเทือน นโยบายของทางราชธานีจึงเน้นหนักไปในทางการทะนุบำรุงให้หัวเมืองมีความเข้มแข็ง แต่หลังจากเหตุการณ์บ้านเมืองสงบแล้ว การขยายตัวทางเศรษฐกิจในหัวเมืองแถบนี้ได้เป็นไปอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะแคว้นมอญซึ่งเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่อย่างมหาศาลได้รับการส่งเสริมให้มีการทำเหมืองมากขึ้น เป็นเหตุให้ทางราชธานีต้องเข้าไปควบคุมโดยตรง ด้วยการยกหัวเมืองสำคัญขึ้นตรงกรุงเทพ ฯ ทั้งนี้เพื่อป้องกันผลประโยชน์ในด้านการค้าเป็นจำนวนมาก เป็นต้นว่าการป้องกันและรักษาความสงบที่เกิดจากโจรผู้ร้ายหรือจีนฮ่อที่ก่อการจลาจล ตลอดจนการป้องกันการแทรกแซงของชาติมหาอำนาจอังกฤษและฝรั่งเศส การดำเนินนโยบายการป้องกันแก้ไขปัญหาดัง ๆ ที่กระทบกระเทือนต่อฐานะทางเศรษฐกิจและการเมืองดังกล่าวนี้ นับว่าเป็นจุดเริ่มแรกของการแก้ปัญหาในสมัยต่อมา จนในที่สุดได้กลายเป็นมูลเหตุสำคัญให้มีการปฏิรูปการปกครองหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ฯ

เหตุและปัจจัยที่ยังผลให้เกิดการปฏิรูปการปกครองมณฑลเกิด
ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก่อนที่จะมีการปฏิรูปการปกครองครั้งใหญ่ในปี พ.ศ. ๒๔๓๕ ได้มีเหตุการณ์ทางการเมืองจากภายนอกพระราชอาณาจักรที่กระทบกระเทือนอธิปไตยของไทย และมีที่ท่าจะรุนแรงยิ่งขึ้นถึงขั้นก่อนปี พ.ศ. ๒๔๓๕ จึงโปรดให้รวบรวมหัวเมืองตามชายแดนที่สำคัญเข้าเป็นมณฑล โดยมีวัตถุประสงค์ให้มีเอกภาพและเพื่อป้องกันการพระราชอาณาจักรเป็นไปอย่างประสิทธิภาพ หัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกได้ถูกยกเป็นมณฑลในครั้งนี้ด้วย แต่มีหน้าที่พิเศษออกไปอีกคือ การหาผลประโยชน์รายได้ของแผ่นดิน เพราะก่อนหน้านี้สภาพเศรษฐกิจของหัวเมืองแถบนี้ได้เจริญขึ้นอย่างรวดเร็ว สามารถส่งภาษีให้กรุงเทพ ฯ ปีละมาก ๆ แต่รายได้ก็นับว่าเปรียบเทียบกับความเจริญของการอุตสาหกรรมแล้วก็ยังน้อยอยู่ ทางกรุงเทพ ฯ จึงได้ส่งข้าหลวงใหญ่ออกไปควบคุมการจกภาษีและการปกครองให้เรียบร้อย อย่างไรก็ตามผลของการจัดการครั้งนั้นไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควรเนื่องจากมีอุปสรรค และปัญหาต่าง ๆ เกิดขึ้นมากมาย ดังนั้นการรวบรวมหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกขึ้นเป็นมณฑล จึงมีเหตุผลเพื่อที่จะแก้ไขปรับปรุง สภาพเศรษฐกิจและการปกครองในหัวเมืองแถบนี้ให้เรียบร้อยขึ้น

การปฏิรูปหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อาจกล่าวได้ว่าเป็นผลมาจากเหตุสำคัญ ๔ ประการคือ

๑. มูลเหตุสำคัญในการปฏิรูปการปกครองประเทศทั่วไปในปี พ.ศ. ๒๔๓๕
๒. มูลเหตุจากการจัดการภาษีอากรในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก
๓. มูลเหตุจากการจัดการปกครองในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก
๔. มูลเหตุจากปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกก่อนสมัยการปฏิรูป

การปกครอง

๑. มูลเหตุสำคัญในการปฏิรูปการปกครองประเทศทั่วไปในปี พ.ศ. ๒๔๓๕

การปฏิรูปการปกครองในปี พ.ศ. ๒๔๓๕ นั้น เป็นผลมาจากแรงกดดันทางการเมือง ภายนอกประเทศ ในเวลาเดียวกันระบบการปกครองภายในประเทศก็ไม่มีประสิทธิภาพเพียงพอ ที่จะจัดการแก้ไขปัญหภายในประเทศให้ทันกับเหตุการณ์หรือความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ได้ ความกดดันทั้งภายนอกและภายในประกอบกันนี้หวนจะประมวลภาวะการโดยสังเขปได้ดังนี้

๑.๑ มูลเหตุจากการคุกคามของจักรวรรดิเยอรมันตะวันตก

ภัยอันตรายจากมหาอำนาจตะวันตก คือประเทศอังกฤษและฝรั่งเศสได้มีปรากฏมาแล้ว ในรัชกาลก่อน ๆ และในเวลาเดียวกันกับมหาอำนาจทั้งสองเริ่มแผ่อิทธิพลเข้าครอบครองประเทศเพื่อนบ้าน** ทำให้ประเทศไทยตกอยู่ใต้อิทธิพลของมหาอำนาจประเทศทั้งสอง ดังจะเห็นได้จากพระราชหัตถเลขาไปถึงสมเด็จพระยอวาทราชูปถัมภ์ใน พ.ศ. ๒๔๓๔ ถึงความ

* ดูรายละเอียด " บัญญัติทางการเมืองการคุกคามของจักรวรรดิเยอรมันตะวันตก ที่ก่อให้เกิด การจัดการศึกษาสมัยใหม่ " ในการปฏิรูปการศึกษาในรัชกาลที่ ๕ ของวุฒิชัย มูลศิลป์ หน้า ๓๒-๔๐.

** อังกฤษได้หัวเมืองพม่าตาม Treaty of Yandabo ปี พ.ศ. ๒๓๘๔ และมี แนวโน้มจะมีอิทธิพลทวีพม่ามากขึ้น จนในที่สุด ปี พ.ศ. ๒๔๒๔ (ค.ศ. ๑๘๘๑) ได้พม่าทั้งหมด ส่วนหัวเมืองมลายู อังกฤษได้ตั้ง สเตรทส์ เซตเติลเม้นท์ (Straits Settlements) ปี พ.ศ. ๒๓๖๗ (ค.ศ. ๑๘๒๔) ระยะแรกยังไม่แผ่อิทธิพลเข้าไปในรัฐ มลายูอิสระต่าง ๆ แต่หลังจากปี พ.ศ. ๒๔๑๖ (ค.ศ. ๑๘๗๓) ได้เริ่มแผ่อิทธิพลเข้าไปเพื่อผลประโยชน์ทางการค้าของตน สำหรับฝรั่งเศสนั้นเริ่มเข้ามามีอิทธิพลในแหลมอินโดจีนโดยยึดเมืองฮanoi ปี พ.ศ. ๒๔๐๖ (ค.ศ. ๑๘๖๐) และค่อย ๆ แผ่อิทธิพลเข้า ยูนนาน บางส่วน เป็นผลให้ไทยต้องเสียดินแดนที่อยู่ในความครอบครองคือ เขมรส่วนนอก ปี พ.ศ. ๒๔๐๖ และแคว้นสิบสองจุไทย พ.ศ. ๒๔๓๑

จำเป็นที่จะต้องมีการปฏิรูปการปกครองก่อนหนึ่งว่า

"..... เขตแดนเราแตก่อนติดต่อกันกับประเทศ ซึ่งมี
ชนบทรรมนิยมบ้านเมือง และมีกำลังกล้ายคลึงกันโดยรอบ
แต่บัดนี้ฝ่ายตะวันออกโอบขึ้นไปเห็นได้ชัดเป็นของฝรั่งเศส
เมืองเราก็กว้างอยู่ท่ามกลางประเทศ ซึ่งการปกครองอย่าง
กวกชัณ และมีกำลังมากกว่าเจ้าของเดิมโดยรอบ ย่อม
มีการเกี่ยวของในปลายเขตแดนอยู่เสมอไม่เป็นที่คนคาง
อยู่ได้เหมือนอย่างเดิมนั้น" ๑

จะเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักถึงความปลอดภัยของ
ประเทศที่จะเกิดจากการแทรกแซงจากภายนอก และการที่จะป้องกันประเทศให้ปลอดภัยได้นั้น
พระองค์ทรงเห็นว่าเมื่อมี ๓ ประการที่จะแก้ไขก็คือการใช้วิธีการเจรจา การมีกำลังเพียงพอ
ที่จะรักษาความสงบให้บ้านเมือง และการจัดการปกครองประเทศให้เป็นแบบแผนอย่างเกี่ยว
กับประเทศมหาอำนาจเหล่านั้น ๑ แต่การจะทำได้สำเร็จนั้นขึ้นอยู่กับจัดการปกครองให้เรียบ-
ร้อย เพื่อให้ราษฎรทำมาหากินโดยสะดวก รัฐบาลจะได้รับผลประโยชน์รายได้เป็นทุนในการที่
จะจัดกำลังรักษาความสงบภายในบ้านเมืองให้เรียบร้อย ป้องกันมิให้มหาประเทศหาเหตุเข้ามา
แทรกแซงกิจการภายในพระราชอาณาจักรได้ ๒

๑ กระทรวงมหาดไทย " ลำเนาพระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอม-
เกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ ๑๔๓/๒๒๔ ลงวันที่ ๑๔ มกราคม ร.ศ. ๑๑๔ ถึง กรมทนายคำรงราช-
บุภาพ อนุสรณ์เนื่องในงานฉลองวันที่ระลึกกระทรวงมหาดไทยครบรอบ ๒๐ ปี ๒๔๓๔-๒๔๑๔
หน้า ๑๔๖ - ๑๔๘.

๒

๑.

อย่างไรก็ตามก่อนที่จะมีการปฏิรูปการปกครองครั้งใหญ่ในปี พ.ศ. ๒๔๓๕ เหตุการณ์
 ความขายแค้นมีที่ท่าจะรุนแรงยิ่งขึ้น ดังนั้นจึงทรงโปรดให้รวบรวมหัวเมืองขายแค้นที่สำคัญเป็นมณฑล
 มีข้าหลวงใหญ่ไปประจำยังมณฑลเหล่านั้น ทั้งนี้เพื่อสะดวกแก่การป้องกันประเทศ เพราะในขณะ
 นั้นการปกครองหัวเมืองยังกระจัดกระจายกันอยู่ไม่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน * เป็นการแก้ปัญหาเฉพาะ
 หน้า แต่รูปแบบการปกครองยังมิได้มีการเปลี่ยนแปลง หัวเมืองที่รวมกันเป็นมณฑลครั้งนั้น ** มี
 ๖ มณฑล คือ °

๑. มณฑลลาวเฉียง (มณฑลพายัพ) มีเจ้าพระยาพลเทพ (ชุ่ม กรวิชัยยันต์)

ว่าที่พระสมุทรกลาโหมเป็นข้าหลวงใหญ่บัญชาการอยู่ที่เมืองเชียงใหม่

๒. มณฑลลาวพวน (หรือมณฑลอุดร) มีพระวรวงศ์เธอกรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม

เสนาบดีกระทรวงวังเป็นข้าหลวงใหญ่บัญชาการอยู่ที่เมืองหนองคาย

๓. มณฑลลาวกาว (มณฑลอีสาน) มีพระวรวงศ์เธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร

เป็นข้าหลวงใหญ่บัญชาการอยู่ที่เมืองจำปาศักดิ์

๔. มณฑลลาวกลาง (มณฑลนครราชสีมา) มีพระวรวงศ์เธอกรมหมื่นสรวรพลสิทธิ์ -

ประสงค์ เป็นข้าหลวงใหญ่บัญชาการอยู่ที่เมืองนครราชสีมา

* ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่าได้มีการรวบรวมหัวเมืองเหล่านี้ขึ้นเป็นมณฑลในปีใด
 แต่น่าจะเป็นปี พ.ศ. ๒๔๓๓ เพราะก่อนหน้านั้นมีข้าหลวงใหญ่ออกไปประจำอยู่ก่อนแล้ว เช่น
 เมืองเชียงใหม่และเมืองอุบลราชธานี ผู้เขียนเห็นว่าการรวบรวมในปีนี้นั้น เนื่องจากทางกรุงเทพฯ
 ได้ส่งพระยาพิพิธโกษาออกไปในต้นปี พ.ศ. ๒๔๓๔

* ในขณะนั้นยังไม่เรียกมณฑล แต่เรียกว่าหัวเมือง คำที่เรียกว่ามณฑลนั้นสมเด็จพระ
 กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงใช้ครั้งแรกหลังเพื่อสะดวกในการเรียกเท่านั้น ดังนั้นการซึ่งเรียกที่ถูก
 ก่อนที่จะยกหัวเมืองต่าง ๆ ขึ้นเป็นมณฑลเทศาภิบาลในปี พ.ศ. ๒๔๓๓ ยังเรียกว่า " หัวเมือง
 ฝ่าย หรือ หัวเมือง" เช่น หัวเมืองลาวฝ่ายเหนือ หัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก หรือ
 หัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก เป็นต้น

° สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพและพระยาราชเสนา เทศาภิบาล หน้า ๘๓.

๕. มณฑลเขมร (มณฑลบูรพา) มีพระยามหาอำมาตยาธิบดี (หรุ่น กรีเพ็ญ) เป็นข้าหลวงใหญ่ บัญชาการอยู่ที่เมืองพระตะบอง

๖. มณฑลฝ่ายทะเลตะวันตก (มณฑลภูเก็ต) มีพระยาพิพิธโกษา (โต โยธีกเสถียร) เป็นข้าหลวงใหญ่ บัญชาการอยู่ที่เมืองภูเก็ต

จากการรวมหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกครั้งนี้แสดงให้เห็นว่า ทางกรุงเทพฯ มีวัตถุประสงค์ที่จะจัดการปกครองหัวเมืองแถบนี้ให้เข้มแข็ง เพื่อป้องกันการถูกคุกคามจากภายนอกประเทศด้วย เพราะเป็นเขตล่อแหลมอันตรายเช่นหัวเมืองอื่น ๆ และในเวลาเดียวกันก็ต้องจัดการปกครองภายในหัวเมืองให้เรียบร้อยเพื่อนำรายได้จากภาษีอากรต่าง ๆ ที่ไม่ใช่อำนาจมหากาลไปทะนุบำรุงประเทศตามพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตั้งกล่าวแล้ว

๑.๒ มูลเหตุจากสภาพการปกครองภายในประเทศ

ในขณะนั้นแบบแผนการปกครองของประเทศยังยึดแบบการปกครองมาแต่ครั้งสมัยอยุธยา หน่วยงานบริหารราชการแผ่นดินล้าหลัง สับสนไม่เหมาะสมกับภาวะจำเป็นและความต้องการใหม่ ๆ ของประเทศ จึงจะเห็นได้จากพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดินในปี พ.ศ. ๒๔๓๐ ก่อนที่จะว่า

" จึงเห็นว่า การปกครองในบ้านเมืองเราซึ่งเป็นไปแต่ปัจจุบันนี้ ยังเป็นวิธีปกครองที่จะได้การตั้งปวงเป็นไปสะดวกได้แต่เดิมมาแล้ว กรันเมื่อล่วงมาถึงปัจจุบันนี้บ้านเมืองยิ่งเจริญขึ้นกว่าแต่ก่อนหลายเท่า การปกครองอย่างเก่ายังไม่สมกับความต้องการของบ้านเมืองหนักขึ้นทุกที จึงได้มีความประสงค์อันยิ่งใหญ่ที่จะแก้ไขธรรมเนียมการปกครองให้สมกับเวลา ให้เห็นทางเจริญบ้านเมือง...." ๑

๑ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว " พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน " หนังสืออ่านประกอบวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย ประวัติศาสตร์และการเมือง หน้า ๑๒๐.

ความล้าสมัยของการปกครองประเทศในขณะนั้นจะเห็นได้จากการแบ่งหน้าที่เสนาบดีออกเป็น ๒ ตำแหน่งทำหน้าที่รับผิดชอบการบริหารราชการแผ่นดิน มีสมุหพระกลาโหมรับผิดชอบในฝ่ายทหารและดูแลหัวเมืองฝ่ายใต้ ส่วนสมุหนายกรับผิดชอบฝ่ายพลเรือนและดูแลหัวเมืองฝ่ายเหนือ ทั้งสองฝ่ายต่างก็ทำหน้าที่เหมือนกันในการเก็บส่วนบรรณาการตักสิลกคือความเวลาย้านเมืองมีกีสงครามก็ทำหน้าที่เกณฑ์คนในรับผิดชอบของตนออกทำสงครามเช่นเดียวกัน * ความยุ่งยากซับซ้อนในหน้าที่ดังกล่าวไม่อาจที่จะแก้ปัญหาคาร ๆ ที่เกิดขึ้นในสมัยที่ประเทศกำลังประสบภาวะอันทรายในขณะนี้ได้ดังจะเห็นได้จากหนังสือที่เจ้านาย และข้าราชการกราบบังคมทูลความเห็น การจัด การเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน พ.ศ. ๒๔๖๗ (ร.ศ. ๑๐๓) ที่อ้างถึงอันตรายที่จะมาถึง ประเทศไทยด้วยเหตุของการปกครองที่ล้าสมัยมี จความสำคัญว่าประเทศไทยมีความเจริญต้องการให้ประเทศแถบเอเชีย ซึ่งจัดการปกครองบ้านเมืองไม่เรียบร้อย และล้าหลังให้เจริญทัดเทียมกับตน ด้วยการถือโอกาสเข้ามาวัดการปกครองเสียเอง ลักษณะของการปกครองที่เป็นอยู่ทุกวันนี้ จึงเป็นช่องทางให้มหาอำนาจในยุโรปถือโอกาสเข้ามาปกครองไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง สมควรจะได้พิจารณาจัดการแก้ไขการปกครองเสียใหม่ ^๒

นอกจากลักษณะการปกครองภายในประเทศ จะเป็นเหตุให้ต่างชาติแทรกแซงได้ การบริหารส่วนกลางและส่วนภูมิภาคยังไม่สร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชาติ และยังก่อปัญหาความเคียดแค้นให้กับประชาราษฎร์ได้ง่าย * ทั้งนี้จะเห็นได้จากตัวอย่างการบริหารส่วนภูมิภาค

๑ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว " พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแถลงพระบรมราชดำริบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน " หนังสืออ่านประกอบวิชาพื้นงานอารยธรรมไทย ประวัติศาสตร์และการเมือง หน้า ๑๒๗.

๒ " เจ้านาย และข้าราชการกราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน ร.ศ. ๑๐๓ " พิมพ์เป็นอนุสรณ์ ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายชำนาญ ปิ่นทอง ๒๐ พฤษภาคม ๒๕๑๔ หน้า ๘ - ๙ .

* ดูรายละเอียด ในปัญหาอันเป็นเหตุภายใน ในการปฏิรูปการปกครองในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จากหนังสือสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพกับกระทรวงมหาดไทย ของ จักรกฤษณ์ นรนิติคุณากร หน้า ๕-๗ .

ในขณะนั้น ซึ่งจัดเป็นหัวเมืองชั้นนอกแบ่งฐานะของเมืองออกเป็นเมือง เอก โท ตรี จัตวา อยู่ภายในของเขตของกฎเกณฑ์ทางรัฐบาลกำหนดไว้ในทางปฏิบัติทำได้ยากมาก ทำให้ผู้ว่าราชการเมืองมีอำนาจบริหารบ้านเมืองอย่างอิสระ ดังปรากฏในพระอภัยมณีของสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพตอนหนึ่งว่า

" หัวเมืองก็อยู่หลายทิศทาง ว่าจะจัดการอันใดก็พ้นวิสัย
ที่เสนาบดีจะออกไปจัด ครีวตรวจการงานไต่เอง ไต่แต่มี
ห้องตราสั่งข้อบังคับจะแบบแผนส่งออกไป ในแผ่นกระดาน
ให้เจ้าเมืองจัดการ ก็เจ้าเมืองก็เลยสับสนด้วยกัน จะเข้า
ใจคำสั่งต่างกันอย่างไร แลเอกรจะทำการสิ่งส่งไปเป็น
อย่างไรเสนาบดีอยู่ในกรุงเทพฯ ก็ยากที่จะรู้" ^๑

เพราะฉะนั้นในหัวเมืองที่มีผู้ว่าราชการเมืองที่ไม่ใช่สภียสุจริต มักจะทำความเดือดร้อนให้ราษฎรหรือไม่มีความรับผิดชอบในการปฏิบัติราชการ เนื่องจากองค์การบริหารให้โอกาสผู้ว่าราชการเมืองและกรมการเมือง บังคับให้เห็นถึงการจักระบบการบริหารภายในประเทศยัง
✓ สร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชาติ หรือรักษาความสงบเรียบร้อยภายในชาติไม่ได้ ความลำสมัยต่าง ๆ ดังกล่าวเหล่านี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงจัดการแก้ไขอยู่ตลอดเวลา อย่างไรก็ตามการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ตามแบบตะวันตกก็ไม่ทันกับสถานการณ์ที่กำลังรุนแรงรอบบ้านได้ ความยุ่งยากที่เกิดจากการปกครองระบบเก่า ๆ ทำให้พระองค์จำเป็นต้องตัดสินใจพระทัยปฏิรูปการปกครองอย่างใหญ่หลวงในปี พ.ศ. ๒๔๓๕ ^๒ ในการปูรากฐานอันทันสมัยของระเบียบบริหารราชการแผ่นดินใหม่ เพื่อจะบริหารราชการให้เจริญก้าวหน้าต่อไป

^๑ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพและพระยาราชเสนา เทวภิบาล หน้า ๘๖.

^๒ D.K. Wyatt, The Politics of Reform in Thailand: Education in the Reign of King Chulalongkorn, .. 53.

๖. มูลเหตุจากการจัดการภาษีอากรก่อนการปฏิรูปหัวเมืองมณฑลภูเก็ต

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชอำนาจในการบริหารราชการแผ่นดินเต็มที่ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๑๒* พระองค์ทรงเห็นว่าการคลังของประเทศควรจะต้องได้มีการปฏิรูปเสียใหม่ มิฉะนั้นการปรับปรุงพัฒนาประเทศในด้านต่าง ๆ ก็จะทำไม่ได้ ในเวลาเดียวกัน หัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกก็เริ่มมีปัญหาในการประมูณภาษีอากรผลประโยชน์ ซึ่งเกี่ยวพันมาจากการที่มีผู้เข้ามาทำเหมืองแร่ที่มากขึ้น การปรับปรุงวิธีการเก็บภาษีในส่วนกลางได้ทำอย่างจริงจังตามระเบียบแบบแผนใหม่ จึงได้เริ่มไปใช้ในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกด้วย ทางกรุงเทพ ฯ ได้ส่งข้าหลวงใหญ่ออกไปแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ตลอดจนควบคุมการส่งเงินภาษีให้ครบตามพระราชบัญญัติ

๖.๑ พระบรมราโชบายในการปฏิรูปการคลังของประเทศ

เนื่องจากระบบการคลังในขณะนั้น ชาติผู้รับผิดชอบในการบริหารอย่างเค็ดซาค ไปมีการจักระเบียบแบบแผนหรือวางโครงการให้เหมาะสมกับความเปลี่ยนแปลงในทางเศรษฐกิจจะเห็นได้จากการเก็บภาษีที่มอบหมายให้เจ้าอาณานิคมอากรเป็นผู้ผูกขาด เป็นทางให้เกิดการชักยอกฉ้อโกงเงินหลวงได้ง่าย เงินที่ควรจะได้ ก็ไปไ้เค็ดตี ซึ่งมีผลกระทบกระเทือนต่อรายจ่ายของแผ่นดินในขณะนั้นมาก รัฐบาลต้องมีหนี้สินเพิ่มจำนวนมากมาย** แสดงให้เห็นถึงสภาพการ

* รัวอำนาจการปกครองจากสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน

** พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า ฯ ทรงมีพระราชหัตถเลขาไปถึงสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ตอนหนึ่งว่า ในระหว่างที่ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินปกครองอยู่นั้น การใช้จ่ายเงินซึ่งเคยสมดุลย์อยู่เสมอกับต้องขาดดุลย์ และต้องมีหนี้สิน ถึง ๔,๐๐๐,๐๐๐ บาท ภายในเวลา ๕ ปี

ปกครองของไทยหย่อนประสิทธิภาพที่จะจัดการคลังของประเทศให้มั่นคงได้^๑ ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงโปรดให้ตั้งเอกรับราชการพิพัฒน์ โดยได้ตราพระราชบัญญัติหอรับราชการพิพัฒน์ขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๖๒^๒ และพระราชบัญญัติสำหรับตั้งกรมพระคลังมหาสมบัติใน พ.ศ. ๒๔๖๔^๓

การตั้งกรมพระคลังมหาสมบัติ และตราพระราชบัญญัติหอรับราชการพิพัฒน์นั้น ก็เพื่อจูงประสงค์ที่จะจัดระเบียบการรับส่งเงินเข้าปึกอกรต่าง ๆ ที่กระจัดกระจายในอำนาจคลังกรมต่าง ๆ ให้มารวมอยู่ที่กรมพระคลังมหาสมบัติแห่งเดียวเป็นผู้รับผิดชอบ และในเวลาเดียวกันก็ทำหน้าที่รับผิดชอบในการจ่ายเงินเบี้ยหวัดและเงินปี ซึ่งเป็นก้าวแรกที่พระองค์จะโปรดให้ยกเลิกระบบกินเมืองในหัวเมืองต่าง ๆ เสีย^๔ ทั้งนี้เพื่อให้กรมพระคลัง ๑ ได้รับเงินจากหัวเมืองเหล่านั้นและรัฐบาลจะเป็นผู้จ่ายเงินก้อนที่แน่นอนให้แก่ผู้ว่าราชการเมืองกรมการตลอดจนเจ้าหน้าที่ยื่นต่าง ๆ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ได้ขยายขอบเขต และอำนาจของรัฐบาลกลางเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ จนในที่สุดได้ยกฐานะของกรมพระคลังมหาสมบัติขึ้นเป็นกระทรวงครั้งแรกในปี พ.ศ. ๒๔๓๓ เป็นผลให้ระบบการคลังของไทยมีความสมบูรณ์มีประสิทธิภาพเป็นครั้งแรกในการจัดการคลังของประเทศ เพื่อจะนำไปสู่การพัฒนาประเทศในด้านต่าง ๆ ต่อมา^๕ เพราะฉะนั้นการปรับปรุงแก้ไขการคลังในส่วนกลางจึงกล่าวมีผลต่อการจัดการเก็บภาษีอากรในหัวเมืองต่าง ๆ รวมทั้งหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก ซึ่งจะกล่าวต่อไป

¹ D.G. Hall, History of South-East Asia, p. 673.

^๒ เสถียร ลายลักษณ์ และคณะ "พระราชบัญญัติสำหรับหอรับราชการพิพัฒน์" ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม ๔ หน้า ๔๓ - ๔๔.

^๓ ฎ. เล่ม ๔ หน้า ๖๖ - ๖๗.

* "ระบบกินเมือง" เป็นการปกครองหัวเมืองในสมัยโบราณ โดยถือว่าผู้เป็นเจ้าเมืองได้ทั้งธุรกิจของชนมาปกครองบ้านเมือง ให้ราษฎรอยู่เย็นเป็นสุข ราษฎรต้องตอบแทนด้วยการออกแรงช่วยทำงานหรือแบ่งสิ่งของให้ รัฐบาลส่วนกลางไม่ต้องเสียเงินเลี้ยงดูเป็นเพียงแต่ให้หลักอาชรรณเนียมต่าง ๆ ให้เป็นกาใช้สอย

^๔ Edward Cook, "The Building of Modern Siam", Asiatic Review, p. 53.

๒.๒ การจัดการภาษีอากรในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก

การเปลี่ยนแปลงแก้ไขอัตราการเก็บภาษีในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกก่อนปี พ.ศ. ๒๔๑๔ นั้นทางรัฐบาลได้แก้ไขไปครั้งหนึ่ง แต่ปรากฏว่า อัตราการประมุลยังสูงขึ้นเรื่อย ๆ ทางกรุงเทพ ฯ จึงได้ส่งพระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชื่น มุนนาก) ออกไปแก้ไขให้เป็นที่ยอมรับ แต่หลังจากนั้น ภารกิจาแรกก็ยุ่งไม่คงตัวให้อัตราการเก็บภาษีไม่แน่นอนไปทั่ว และในระยะหลัง ๆ ข้าหลวงใหญ่คนต่อมา * ไม่มีความสามารถในการดูแลการเก็บภาษีให้ทั่วถึงเป็นการสร้างปัญหาใหม่ ๆ เกิดขึ้น

* ข้าหลวงใหญ่ประจำหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๑๔ - ๒๔๓๔

๑. พระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชื่น มุนนาก) พ.ศ. ๒๔๑๔ - ๒๔๑๖
๒. พระอมรวิไลยสรเดช (โท มุนนาก) พ.ศ. ๒๔๑๖ - ๒๔๒๓
๓. พระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชื่น มุนนาก) พ.ศ. ๒๔๒๓ - ๒๔๒๕
๔. พระอนุรักษโยธา (กลิ่น) พ.ศ. ๒๔๒๕ - ๒๔๒๗ (รักษาการ)
๕. พระยารัศมิโกษา พ.ศ. ๒๔๒๕ (รักษาการ)
๖. พระอนุรักษโยธา (กลิ่น) พ.ศ. ๒๔๒๘ - ๒๔๓๐
๗. พระสุรินทรมาตย์ พ.ศ. ๒๔๓๐ - ๒๔๓๑
๘. พระอนุรักษโยธา (กลิ่น) พ.ศ. ๒๔๓๑ - ๒๔๓๒
๙. พระยาภิรมย์ภักดี (หลู่เล็ก โภมารกุล ๗ นคร) พ.ศ. ๒๔๓๒ - ๒๔๓๔

(คัดจากบัญชีภาษีอากรในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก ที่กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ กราบบังคมทูล

ร.๕ เอกสารรัชกาลที่ ๕ ก. ๑๔.๔ ข/๕ ๑๔ ธันวาคม ๑๑๐.)

๒.๒.๑ การปรับปรุงแก้ไขการเก็บภาษีผลประโยชน์ก่อนปี พ.ศ. ๒๔๑๕

การเก็บภาษีอากรในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก ผู้ว่าราชการเมืองยังเป็นผู้ผูกขาดอยู่เมื่อการทำเหมืองแร่ที่บุกเจาะขึ้น ผู้เข้ามากำทำเหมืองแร่ก็บุกเบิกขึ้น แต่ภาษีผลประโยชน์ผู้ว่าราชการเมืองที่รับประมูลไปยอมรับประมูลสูงซึ่งถือว่าเกิน รัฐบาลกรุงเทพฯ ก็ไม่ทราบความเป็นไปของภาษีชนิดนี้มากนัก จนกระทั่งในปี พ.ศ. ๒๔๑๕ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (ต้นกัมเจง) จึงเป็นกงสุลใหญ่ของไทยประจำเมืองสิงคโปร์ ^{๙๙} ได้เข้าขอร้องประมูลภาษีเฉพาะที่เมืองภูเก็ตต่อรัฐบาล โดยได้เหตุผลว่า พระยาวิชิตสงคราม (ทัต) ผู้ว่าราชการเมืองภูเก็ตในขณะนั้น * เอาเปรียบรัฐบาลหาเงินผลประโยชน์ส่วนตัว ส่งภาษีผลประโยชน์ให้รัฐบาลเพียงปีละ ๑๙,๓๖๐ บาท เท่านั้น ทั้ง ๆ ที่เมืองภูเก็ตปีการขุดแร่ก็บุกมากกว่าเมืองอื่น ๆ จึงขอประมูลเพิ่มเป็นปีละ ๓๐,๐๐๐ บาท ให้รัฐบาลพิจารณาอนุญาต ^๑

ดูรายละเอียด ภาษีผลประโยชน์นี้เกี่ยวกับการทำเหมืองแร่ที่บุก และจำนวนเงินที่เก็บได้ในปลายรัชกาลที่ ๔ ในบทแรก

^{๙๙} พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (ต้นกัมเจง) ได้รับแต่งตั้งให้เป็นกงสุลใหญ่เกี่ยวกับผลประโยชน์ของฝ่ายในสิงคโปร์ มาแต่รัชกาลที่ ๔ และให้ดำรงตำแหน่งผู้ว่าราชการเมืองกระบี่สมัยรัชกาลที่ ๔ ปี พ.ศ. ๒๔๑๑ และในปี พ.ศ. ๒๔๑๗ ได้รับแต่งตั้งได้เป็นข้าหลวงพิเศษตรวจการภาษีในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก

^๑ เป็นางวาง ส่วนผู้ที่ทำหน้าที่ผู้ว่าราชการ คือ พระยาภูเก็ตโสมเกษมทรภักษ์ (ลำควน) บุตรกนโต

^๑ องค์การกำกวมสภา ประมวลกฎหมายการค้า ที่ ๕๐ เล่ม ๒๕ หน้า ๒๔.

สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่าง บุนนาค) ผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน
 ในขณะนั้นได้พิจารณาข้อเสนอดังกล่าว และเห็นว่าทางเมืองภูเก็ตเอาเปรียบรัฐบาลจริงแท้
 ยิ่งเห็นใจผู้ว่าราชการเมืองภูเก็ตอยู่ เพราะต้องนำเงินที่ได้จากผลประโยชน์นั้นมาทะนุบำรุงบ้าน-
 เมืองเป็นต้นว่า การทำถนนหรือจ่ายให้กับเจ้าพนักงานที่รักษาความสงบเป็นต้น ถ้าให้พระยาอักษ-
 ฤงกตติกรรักษา (ตันกิมเจ็ง) ประมูลภาษีได้ รัฐบาลอาจได้เงินภาษีมากจริง แต่ผลประโยชน์
 ที่ผู้ประมูลได้ก็ไม่ได้นำมาใช้ในส่วนรวม และที่สำคัญก็คือ พระยาอักษฤงกตติกรรักษา (ตันกิมเจ็ง)
 เป็นคนในสังกัดอังกฤษอาจนำปัญหาทางการเมืองเข้ามาแทรกแซงได้^๑ อย่างไรก็ตามระเบียบ
 การประมูลกำหนดให้ผู้ให้การประมูลสูงสุดได้ ดังนั้นสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์
 (ช่าง บุนนาค) จึงได้เรียกตัวพระยาวิจิตสงคราม (ทัด) เข้ามากรุงเทพฯ เพื่อชี้แจง
 ให้เห็นความจำเป็นของรัฐบาล ขอให้พระยาวิจิตสงครามวางวาง (ทัด) ประมูลภาษีผลประโยชน์
 ครังนี้ให้สูงกว่าผู้ประมูลไปแล้วอีกปีละ ๑๖,๐๐๐ บาท เป็นปีละ ๓๓๖,๐๐๐ บาท ใน
 ที่สุดพระยาวิจิตสงครามวางวาง (ทัด) ยอมตกลงเรื่องก็เรียบร้อย^๒

ส่วนในหัวเมืองอื่น ๆ ที่ใกล้เคียง พระยาวิจิตสงครามวางวาง (ทัด) เห็นว่าคน
 เสียเปรียบที่ผู้ว่าราชการเมืองประมูลภาษีผลประโยชน์ต่ำมาก จึงได้เสนอมายังรัฐบาลขอประมูล
 ทำภาษีให้หัวเมืองเหล่านั้นเพิ่มขึ้น คือ เมืองระยอง เป็นปีละ ๑๐๖,๔๐๐ บาท เมืองพังงา และ
 เมืองกะทู้ป่า แต่ละเมืองส่งปีละ ๒๘,๔๐๐ บาท^๓ สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์
 ได้เรียกตัวผู้ว่าราชการเมืองเหล่านั้นเข้ามาว่ารับประมูลภาษีได้เท่ากับที่มีผู้ประมูลใหม่หรือไม่
 ผู้ว่าราชการเมืองเหล่านั้น ได้ให้เหตุผลต่อทางรัฐบาลว่าไม่สามารถจะรับทำได้ เนื่องจาก
 การทำเหมืองแร่ในหัวเมืองของคนที่เมืองภูเก็ตไม่ได้ ทั้งทำเลที่ตั้งติดต่อกับชายกับเมืองปักษ์ที่

^๑ องค์การก้าศุรสภา ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๕๐ เล่ม ๒๘ หน้า ๒๕.

^๒ ฎ .

^๓ ฎ . หน้า ๒๕๓ - ๒๕๔.

เมืองภูเก็ตก็ถือว่า ถ้ารับประมูลจากที่ขาดทุน หรืออาจไม่มีเงินภาษีส่งรัฐบาล ขอให้ลดหย่อนการประมูลภาษีอีก ก๊วยเหตุนี้สมเด็จพระยามรรมมหาจักรีศรีวิวงค์ จึงได้เมืองตะกั่วป่า (รวมเมืองตะกั่วทุ่ง) เพิ่มประมูลภาษีส่งเพียงปีละ ๔๖,๖๕๐ บาท เมืองระนองส่งปีละ ๑๖,๓๖๐ บาท และเมืองพังงาส่งปีละ ๒๕,๓๖๐ บาท

จะเห็นได้ว่าจำนวนเงินภาษีผลประโยชน์ที่เก็บได้ไหลหลายรัชกาลที่ ๔ ในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก ประมาณปีละ ๓๖,๐๐๐ บาท ใกล้เคียงกับเป็นปีละ ๔๑,๐๔๐ บาท ซึ่งเป็นช่วงระยะเพียงไม่กี่ปีการทำเหมืองแร่ดีบุกได้ขยายตัวอย่างรวดเร็วถึงกับทางกรุงเทพฯ ๗ ได้จัดส่งเรือรบ ๑ ลำ มีเจ้ากรมอาสาสาม เป็นข้าหลวงออกรับเงินภาษีตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๐๖ แทนที่จะให้ผู้ว่าราชการเมืองต่าง ๆ จัดส่งกันเองเหมือนอย่างแต่ก่อน^๑ และในระยะก่อนมาก็ได้จัดส่งข้าหลวงใหญ่ออกไปควบคุมอย่างใกล้ชิด เพื่อทำหน้าที่เป็นรัฐบาล แก้ไขปัญหาต่าง ๆ ในการเก็บภาษีอากร แสดงให้เห็นว่าทางกรุงเทพฯ ได้เห็นความสำคัญของหัวเมืองแถบนี้ว่าเป็นหัวเมืองที่หารายได้แผ่นดินมากที่สุดคนในขณะนั้น

๑.๑.๒ การแก้ไขการประมูลภาษีผลประโยชน์ในปี พ.ศ. ๒๔๑๔

ในปี พ.ศ. ๒๔๑๔ พระยาศรีสุริยวงศ์ (พรหมเทพ) กงสุลใหญ่ไทยประจำสิงคโปร์ได้ขอมาประมูลภาษีผลประโยชน์ ที่เมืองภูเก็ตเป็นปีละ ๔๑๖,๐๐๐ บาท (๔๐๐๐ ชั่ง) แต่รัฐบาลก็ยังไม่ยอมรับด้วยมีเหตุผลอย่างครั้งที่แล้ว และเห็นใจผู้ว่าราชการเมืองภูเก็ตที่ตกลงทุนให้นายเหมืองเข้ามาทำเหมืองแร่ดีบุกในเมืองภูเก็ตตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๐๔ เป็นจำนวนมาก ถ้ามอบภาษีให้ผู้ประมูลใหม่ทำ ผู้ว่าราชการเมืองภูเก็ตจะต้องขาดทุนล้มละลายแน่ เพราะในระยะเวลาเพียง ๓ ปี กว่าไรที่ไถ่ถอนไม่คุ้มกับทุนที่ส่งไป * ก๊วยเหตุนี้ ทางรัฐบาลที่กรุงเทพฯ ๗ จึงส่ง

^๑ องค์การการค้าสุภา ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๔๐ เล่ม ๒๕ หน้า ๒๔.

^๒ กระทรวงมหาดไทย " พระยามนตรีสุริยวงศ์ " ดำรงราชานุสรณ์ หน้า ๒๕๐.

^๓ ข .

* ในการทำเหมืองแร่ขณะนั้น ผู้ว่าราชการเมืองจะเป็นผู้ออกทุนให้นายเหมือง ซึ่งเข้ามาขอเช่าที่ทำเหมืองในเขตเมืองของตน

จมน้ำเสมอใจราช (ชื่น บุณนาค) ซึ่งมีท้าวสลับพันธุ์ใกล้ชิดกับผู้ว่าราชการเมืองภูเก็ต* เป็นข้าหลวงใหญ่ออกไปแก้ไข โดยชี้แจงให้พระยารัษฎนครบาล (ทัด) ให้ประมูณภาษีเพิ่มขึ้น เพื่อเป็นการรักษาผลประโยชน์ของพระยารัษฎนครบาล (ทัด) เอง

ผลของการเจรจากรังนี้ เป็นไปโดยความประสงค์ของรัฐบาลคือ เมืองภูเก็ตได้เพิ่มภาษีผลประโยชน์ให้รัฐบาลเป็นเงินปี ละ ๔๕๐,๐๐๐ บาท (๒๐๐๐ ชั่ง)^๑ และยังทำให้เมืองอื่นเพิ่มตามไปด้วย คือ เมืองระนอง ๑๐,๕๖๐ บาท เมืองตะกั่วป่า ๑๒๐,๐๐๐ บาท และเมืองพังงา ๒๕,๕๖๐ บาท^๒ รวมทั้งหมดเป็นเงิน ๒๕๐,๕๔๐ บาท จะเห็นได้ว่าภาษีที่เกิดจากผลประโยชน์ที่เกิดจากเหมืองแร่ที่บุกได้เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ทั้งนี้ยังไม่รวมถึงภาษีชนิดต่าง ๆ ที่ป่ออยู่ในตัวเมืองแถบนี้อีก ซึ่งผู้เขียนก็ขออาจหาหลักฐานมาเสนอได้ แต่ทว่าเชื่อได้ว่าคงจะทำให้รายได้ที่เป็นภาษีอากรในตัวเมืองฝ่ายตะวันตก สูงกว่าตัวเมืองอื่น ๆ ในขณะนั้น

๒.๒.๓ การแก้ไขการประมูณภาษีอากรผลประโยชน์ในภาวะที่ราคาแร่ที่บุกลดราดรา ระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๑๔ - ๒๔๒๖

หลังจากพระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชื่น บุณนาค) ได้แก้ไขการประมูณภาษีผลประโยชน์เป็นที่เรียบร้อย - โดยจัดการให้ผู้ว่าราชการเมืองในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกประมูณเงินภาษีเพิ่มขึ้น แต่ในช่วงระยะเวลาปี พ.ศ. ๒๔๑๔ - ๒๔๒๖ ได้เกิดเหตุการณ์ที่กระทบกระเทือนในการทำเหมืองแร่ที่บุกของหัวเมืองเหล่านี้ ก็คือได้เกิดการจลาจลพวกจีนฮ่อยึดถือการจลาจลขึ้นที่

* พระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชื่น บุณนาค) ขณะไปดำรงตำแหน่งข้าหลวงใหญ่ ยังมีบรรดากักต๊เป็น จมน้ำเสมอใจราชอยู่ กำนันแรงงานกับลูกหญิงเลื่อมบุตรสาวของพระยารัษฎนครบาลจางวาง (ทัด) ผู้ว่าราชการเมืองภูเก็ต

^๑ ก.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ สารบาณสมุคพิเษย จ.ก. ๑๒๔๑ - ๑๒๔๒

เล่ม ๒ สารตราเจ้าพระยาสุริยวงศ์ไวยวุฒิ กรมบังคับมณฑลรัชกาลที่ ๕ ๓ พฤศจิกายน ๒๔๒๖
หน้า ๔๔ - ๕๐.

เมืองระนองและภูเก็ตในปี พ.ศ. ๒๔๑๕* และในเวลาเดียวกันก็ได้เกิดภาวะราคาแร่ดีบุกในตลาดโลกตกต่ำอย่างรุนแรง* เป็นผลให้ผู้ว่าราชการเมืองต่าง ๆ ที่รับประมุขภาพไม่สามารถส่งภาษีให้ครบตามจำนวนที่รับทำได้จึงได้ขอลดจำนวนภาษีที่รับทำมาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๑๘ ต่อรัฐบาลดังปรากฏในใบบอกพระยาภูเก็ท (ลำควน) ถึงสมุหพระกลาโหม ในปี พ.ศ. ๒๔๑๖

ตอนหนึ่งว่า

" แต่ที่เมืองภูเก็ตทุกวันนี้ บ้านเมืองกำลังร่วงโรย ไร่ไม่เหมือนแต่ก่อน เหลือกำลังที่ข้าพระบาทจะทำนุบำรุงให้เจริญขึ้นได้ก้วยแต่ก่อน บ้านเมืองที่เจริญมานั้นเพราะแต่ก่อนมีผู้ขึ้นราคา พระยาวิไลสงคราม จางวางบิดาข้าพระพุทธเจ้ามีทุนรอนอยู่ ไล่ลงทุนทดลองใจกำลังได้

* จินนายเหมือง ทำกร้าขายจากบ้านเมืองวังใต้เกิดประโยชน์แผ่นดิน จนเงินภาษี พระราชทรัพย์ขึ้นดั่งปีละ ผูกพันชั่ง ตั้งแต่ปู่สืบทอด*** บ้านเมืองก็ร่วงโรยลง ก้วยก็ผูกตกราคาเข้าแพง เหมืองแร่ก็ผูกทำขาดทุน ไล่แร่ดีบุกไปพอกับกำเงินก่อนผูกจ้างที่นายเหมืองเล็กแบ่ง เสียหลายตำบล ลูกกำเข้ามาค้าขายเอาเงินลูกไล่ได้กววยชักชวนพากันกลับออกไปเสียจากเมืองมาก ราษฎรลูกกำในบ้านเมืองน้อยลงกว่าแต่ก่อน กลายล้วน การเหมืองแร่ก็ผูกร่วงโรยลงอย่างเดียวกันแล้วภาษี ๆ ก็ ร่วงโรยขาดทุนไปทางกันทุกอย่าง

* จากหลักฐานดังกล่าว แสดงให้เห็นว่าราคาแร่ดีบุกมีผลต่อภาวะเศรษฐกิจในหัวเมืองแถบนี้เป็นอย่างยิ่ง ถ้าดีบุกจากราคาต่ำลงจะสร้างความเดือดร้อนให้กับประชาชน และมีผล

ดูรายละเอียดมูลเหตุการมีกฎหมายลดภาษีที่เกิดจากภัยภิวัตน์ ในตอนต่อไป

* ดูรายละเอียดราคาก่อนในตลาดโลก จากภาคผนวก ๔

*** ปู่สืบทอด ตรงกับ พ.ศ. ๒๔๑๘

๑ ก.ว.๖. เอกสารรัชกาลที่ ๔ สารบบสมุคพิเณ พ.ศ. ๒๔๑๑ - ๒๔๑๖

เล่ม ๒๐ ใบบอกพระยาภูเก็ทไล่ทกรมตราถึงสมุหพระกลาโหม ๒๖ กันยายน ๒๔๑๖

ถึงภาษีรายได้ของรัฐบาลต้องตกต่ำลงไปด้วย อย่างไรก็ตามข้อเรียกร้องของผู้ว่าราชการเมืองต่าง ๆ ก็ได้รับการพิจารณาอย่างละเอียดจากทางรัฐบาลว่าถ้าจะลดภาษีให้ผู้ว่าราชการเมืองตามที่ขออนุญาตมานั้นเป็นจริงหรือไม่เพียงไร ด้วยการพิจารณาความเห็นของพระยาบวรวิสุทธิวงษ์ (ชื่น บุณนาค) ข้าหลวงใหญ่หัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก และพระยาอภัยภูธรคหิกรักษา (ต้นกิมเจ็ง) กองสุโขทัยประจำเมืองสิงคโปร์ และข้าหลวงพิเภกตรวจราชการภาษีประจำหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก ฯ

ตามความเห็นของพระยาบวรวิสุทธิวงษ์นั้นมีความเห็นแย้งเกี่ยวกับผู้ว่าราชการเมืองต่างๆที่ขอลด ส่วนความเห็นของพระยาอภัยภูธรคหิกรักษา (ต้นกิมเจ็ง) ก็มีลักษณะเห็นเดียวกัน และได้แสดงหลักฐานต่าง ๆ เกี่ยวกับภาวะการกักขายในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกกับเมืองปีนังเปรียบเทียบกันระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๐๘ และ พ.ศ. ๒๔๑๖ ดังปรากฏในบัญชีเสนอขายยังรัฐบาลดังนี้

ตาราง ๑ บัญชีการค้าขายหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกกับเมืองปีนัง
เปรียบเทียบระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๐๘ กับ ปี พ.ศ. ๒๔๑๖

เมือง	จำนวนเงินเหรียญ ปี พ.ศ. ๒๔๐๘	จำนวนเงินเหรียญ ปี พ.ศ. ๒๔๑๖	จำนวนเงินเหรียญ ลดลง
ภูเก็ต	๑๔๘๓๐๐	๒๔๓๐๕๔	๘๔๐๐๐๓
พังงา	๑๕๐๐๒๓	๒๓๒๕๖	๓๖๓๓๑๑
ตะกั่วป่า	๓๑๕๖๘๖	๑๔๐๕๒๓	๑๓๕๐๑๕
ระนอง	๑๑๓๕๒๐	๘๕๓๓๘	๒๔๖๒๖

ที่มา : ค.จ.ธ. เอกสาร ร.๕ สารบาณสมุคพิเภก จ.ก. ๑๒๔๑ - ๑๒๔๖

บัญชีของพระยาอภัยภูธรคหิกรักษา (ต้นกิมเจ็ง) ที่แนบมากับใบบอกของ
สมเด็จพระบวรรมมหาศรีสุริยวงศ์ ถึง เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์
๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๒๓.

(คัดแปลงจากบัญชีที่แนบมากับใบบอก)

ก.จ.ธ. เอกสาร ร.๕ สารบาณสมุคพิเภก จ.ก. ๑๒๔๑ - ๑๒๔๖ เล่ม ๒๐

คำกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ ๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๒๖ หน้า ๔๔ - ๕๐.

ในที่สุดเมื่อได้พิจารณากันในที่ประชุมเสนาบดีอย่างรอบคอบแล้วในปี พ.ศ. ๒๔๖๓ รัฐบาลจึงอนุญาตลดจำนวนภาษีลง ให้เมืองภูเก็ตส่งปีละ ๑๔๔,๐๐๐ บาท เมืองตะกั่วป่า ๖๑,๖๐๐ บาท เมืองพังงา ๒๐,๓๒๐ บาท เมืองตะกั่วทุ่ง ๑๐๔๐ บาท* และเมืองระนอง ๒๐,๓๒๐ บาท^๑ ทำให้ภาษีหัวเมืองเหล่านี้รวมกัน เหลือเพียงปีละ ๒๔๗,๖๔๐ บาท ลดลงกว่าเดิมถึง ๔๘๖,๔๖๐ บาท เป็นผลกระทบกระเทือนรายได้ของรัฐบาลเป็นอย่างมาก แต่ไม่สามารถจะแก้ไขอะไรได้ เพราะถ้าเก็บภาษีเท่าเดิม ผู้ว่าราชการเมืองก็คงไม่มีเงินเหลือ ใช้จ่ายบำรุงบ้านเมือง และยังจะเป็นการก่อกร่อนแก่ราษฎรที่ทำมาหากิน ซึ่งจะต้องถูกเร่งรัดภาษีอากรจากผู้ว่าราชการเมืองอีกด้วย

๒.๒.๔ รัฐบาลจัดเก็บภาษีผลประโยชน์ที่เมืองภูเก็ตในปี พ.ศ. ๒๔๖๕

สถานการณ์ของราชการเรื่อก่อนหลังปี พ.ศ. ๒๔๖๓ กลับดีขึ้นเรื่อยๆ แต่ผู้ว่าราชการเมืองกลับไปประมวลภาษีเพิ่มให้กับรัฐบาล^๒ ดังนั้นพระยาอภัยภูธรพิทักษ์ (กันทม เจริญ) ผู้ทำหน้าที่ข้าหลวงพิเศษในการตรวจการภาษีในหัวเมืองฝ่ายตะวันตก จึงเสนอไปยังรัฐบาล จะขอประมวลภาษีผลประโยชน์ในหัวเมืองเหล่านี้ไว้ก่อน ดังปรากฏในใบบอกของพระยาอภัยภูธรพิทักษ์ กราบบังคมทูลพระกรุณา ในปี พ.ศ. ๒๔๖๔ ตอนหนึ่งว่า

" ข้าพระพุทธเจ้าจะรับสนองพระ เกษ | เอง ถ้าจะจัดผู้หนึ่งมาตั้ง
ฐานมั่นคงไปรับสนองพระ เกษ | นี้ก็เสียประโยชน์แผ่นดินได้
รายได้ที่ควรจะขึ้นในครั้งนี้นั้นคือเก็บเมืองภูเก็ต เงินเดิม ๖๐๐๐ |
ลดลง ๔๓๐๐ |
๗

* เมืองตะกั่วทุ่ง แต่เดิมประมวลรวมกับเมืองตะกั่วป่า

^๑ ก.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ สารบาณสมุคพิเษ จ.ป. ๑๒๔๑ - ๑๒๔๒ เล่ม ๒๐ ใบบอกของพระยาอภัยภูธรพิทักษ์ กราบบังคมทูลพระกรุณา ๑๐ มิถุนายน ๒๔๖๔ หน้า ๔๖๐ - ๔๖๑.

^๒ ก.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ สารบาณสมุคพิเษ จ.ป. ๑๒๔๑ - ๑๒๔๒ เล่ม ๒๐ พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ ๕ ถึงเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ ๑๔ สิงหาคม ๒๔๖๔ หน้า ๔๖๓.

นั้นข้าพระพุทธเจ้าไต่ถามเรื่องราวเป็นเงินขึ้นถึง ๒๕๐๐ ตามแจ้งอยู่ในเรื่อง
 ราวกับก่อนนั้นแล้ว เมืองตะกั่วป่า เงินเคียน ๑๓๐๐ | นั้นข้าพระพุทธเจ้าเห็น
 ค่ายเกล้า ๆ ว่าควรจะขึ้นเป็น ๑๓๐๐ ลกลง ๓๗๐ | เงินเคียน ๓๙๕
 นั้นข้าพระพุทธเจ้าเห็นค่ายเกล้า กวขึ้นเป็น ๓๙๕ | เท่าเดิม เมืองตะกั่วทุ่ง
 เงินเคียน ๒๐๐ | นั้นข้าพระพุทธเจ้า เห็นค่ายเกล้า ๆ ว่าควรจะขึ้นเป็น ๒๐๐
 เงินลค ๑๓๐ | เท่าเดิม เมืองระนองเงินเคียน ๒๕๕ | นั้น ข้าพระพุทธเจ้า เห็นค่ายเกล้า
 ว่า ควรขึ้นเป็น ๒๐๐ เพราะเมืองระนองเป็นเมืองบริบูรณ์มากการจะต้อง
 เปิดให้ผู้อื่นทำค้ำบูก แล้วภาษีอากรอื่นในเมืองจะได้เจริญ ใกล้เคียงพันรัง ค่าย
 บัดนี้ผู้ว่าราชการเมืองกรมการปิดเสียทำเอาเอง

กระบี่
 แต่ ปะกาไส | เงินเคียน ๒๓ | นั้น ข้าพระพุทธเจ้าเห็นค่ายเกล้าว่า
 ปากลาว | |
 การจะขึ้นเป็นเงิน ๑๐๐ | ใกล้เคียง...

วาภิเษกบังกล่าว จะเห็นว่าจำนวนเงินที่พระยาอภัยภูธรรักษา (ต้นกิมเจง)

ได้เสนอไปยังรัฐบาล จะเห็นว่าในหัวเมืองที่การทำเหมืองแร่บ่อย คือ เมืองตะกั่วป่า เมืองพังงา
 และเมืองตะกั่วทุ่ง จะประมูลเท่าปี พ.ศ. ๒๔๖๘ คือ เมืองตะกั่วป่า ๑๒๕๐๐๐ บาท (๑๓๐๐ ชั่ง)
 เมืองพังงา ๒๕๕๐๐ บาท (๓๙๕ ชั่ง) และเมืองตะกั่วทุ่ง ๑๒๐๐ บาท (๒๐๐ ชั่ง) ส่วน
 หัวเมืองที่การทำเหมืองแร่มากในขณะนั้นจะประมูลสูงขึ้น คือเมืองภูเก็ต ๕๒๐,๐๐๐ บาท (๒๕๐๐ ชั่ง)
 และเมืองระนอง ๔๘,๐๐๐ บาท (๒๐๐ ชั่ง) เป็นจำนวนเงินที่เพิ่มสูงมากถ้ารัฐบาลอนุญาตให้
 พระยาอภัยภูธรรักษา (ต้นกิมเจง) รับประมูลไป

อย่างไรก็ตามในระหว่างการบริหารณาการประมูลภาษีครั้งนี้ได้เกิดปัญหาขัดแย้งกันระ-
 หว่างผู้ประมูลทั้งสองฝ่าย โดยเฉพาะเมืองภูเก็ตซึ่งพระยาภูเก็ตโลหเกศตรารักษ์ (ลำควน) ได้

๑ ก.ว.๖. เอกสารรัชกาลที่ ๕ สารบาทยสมุคพิเณม ว.ร. ๑๒๔๑ - ๑๒๔๒ เล่ม ๒๐

ใบบอกพระยาอภัยภูธรรักษา กราบบเรียนสมุหพระกลาโหม ๑๐ มิถุนายน ๒๔๒๓ หน้า ๔๖๑.

๒ ก.จ.๖. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ม.๒. ๑๒๖/๑ จดหมายพระยาภูเก็ตโลหเกศตรารักษ์

กราบบเรียนสมุหพระกลาโหม ๑๕ มิถุนายน ๒๔๒๔.

กล่าวหาว่า พระยาอภัยภูงคตทิกกรักษา (ตันกิมเจง) มีความซื่อสัตย์ ผู้ว่าราชการเมืองภูเก็ตมากกว่าเมืองอื่น ๆ เพราะเคยประสบความผิดหวังมาหลายครั้งในการประมูลภาษีเมืองภูเก็ต หวังจะได้รับความล้มละลายหรือขาดทุน ถ้าเพื่อบริหารให้เท่าหรือสูงกว่าที่พระยาอภัยภูงคตทิกกรักษาประมูล แต่ความเรื่องนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่า พระยาอภัยภูงคตทิกกรักษา (ตันกิมเจง) แม้ว่าจะเป็นผู้ประมูลภาษี แต่ก็ได้ปฏิบัติหน้าที่ตามที่สมควรที่ได้รับแต่งตั้งเป็นข้าหลวงพิเศษตรวจการภาษีในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกจากรัฐบาล ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาถึงเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ สมุหพระกลาโหม ตอนหนึ่งว่า

" แต่ข้อที่พระยาอภัยภูงคตทิกกรักษา ว่าด้วยภาษีอากรตามคราวขึ้นกราวลง ถ้าเวลาที่ผูกตกราคาเข้าแพง เจ้าเมืองกรมการผู้ทำภาษีก็กองชวนขายของเงินลดลงตามเวลาที่ไ้เงินน้อย กรันคิ่ผูกขึ้นราคาเข้าถูกลง เจ้าเมืองผู้ทำภาษีหาว่ามีผู้ใดบาร้องว่าคิ่ผูกขึ้นราคาไป เข้าถูกไปไ้ ไ้พระยาอภัยภูงคตทิกกรักษาผู้ไ้รับเงินนี้ของกองแวนแวน เป็นข้าหลวงพิเศษสำหรับตรวจการภาษีเปื่องตะวันตกมากล่าวขึ้นถึงนี้ก็สมกับตำแหน่งที่ตั้งสำหรับเป็นผู้รอง ขึ้น ควรที่เจ้าพนักงานไ้สอนว่ากล่าว อย่าให้รักผลประโยชน์แน่นอน....." ^๒

จากพระราชหัตถเลขาข้างกล่าวจะเห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเห็นถึงความบกพร่องในการเก็บภาษีที่ผู้ว่าราชการเมืองผูกขาด ทำให้รัฐบาลเสียรายได้ไปมีละมากมายข้าหลวงใหญ่ที่ทางกรุงเทพฯ ส่งไปควบคุมอยู่ทำงานไม่ไ้ผล ถึงกับมีพระกระแสรับสั่งให้เสนาบดีกระทรวงกลาโหมบอกบังคับไปยังข้าหลวงใหญ่ไ้ดูแล อย่าให้ผู้ว่าราชการเมืองเอาเปรียบรัฐบาลไ้

^๑ ก.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ พ.๒. ๑๒๓/๑ จกนายพระยาภูเก็ตโศภณบริหารรักษากรามเรียนสมุหพระกลาโหม ๑๕ มิถุนายน ๒๔๒๔.

^๒ ก.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ สารบาญสมุคพิเศษ จ.๑๑. ๑๒๔๑ - ๑๒๔๑ เล่ม ๒๐ สำเนาพระราชหัตถเลขา ถึง เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ ๑๕ สิงหาคม ๒๔๒๔ หน้า ๔๖๓.

ผลของการพิจารณาการประมูลภาษีครั้งนี้ ปรากฏว่าทางกรุงเทพฯ ยังมีนโยบาย
 ที่ให้ผู้ว่าราชการเมืองต่าง ๆ รับประมูลภาษีอยู่ แต่ที่เมืองภูเก็ตพระยาภูเก็ตโลทเภตรารักษ์
 (ลำควน) ไม่สามารถจะรับภาษีให้สูงกว่าเก็บได้ ขอคืนภาษีให้รัฐบาลเป็นผู้ทำเอง เมื่อ
 เป็นเช่นนี้รัฐบาลต้องมอบให้พระยาภูเก็ตโลทเภตรารักษ์ (ลำควน) เป็นเจ้าพนักงานเก็บภาษี
 ผลประโยชน์ของรัฐบาล เป็นครั้งแรกตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๒๕ เป็นต้นไป โดยทางรัฐบาล
 จะให้เงินตอบแทนร้อยละ ๕ หลังจากที่ได้หักค่าใช้จ่ายต่าง ๆ แล้วส่งกรุงเทพฯ

๒.๒.๕ ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจากการเก็บภาษีอากรในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก
หลังปี พ.ศ. ๒๔๒๔

จะเห็นได้ว่าหลังจากปี พ.ศ. ๒๔๒๕ การเก็บภาษีผลประโยชน์ในหัวเมืองฝ่าย
 ทะเลตะวันตกได้แบ่งออกเป็นสองประเภทคือ ประเภทแรกผู้ว่าราชการเมือง ยังทำหน้าที่เป็นผู้ผูกขาด
 การเก็บภาษีส่งรัฐบาล อีกประเภทหนึ่งทางรัฐบาลจะมอบให้ผู้ว่าราชการเมืองเป็นเจ้าพนักงาน
 เก็บภาษี ภาษีทั้งสองประเภทนี้ได้ก่อปัญหาให้กับรัฐบาลเป็นอย่างมาก และเป็นเรื่องเรื้อรังมา
 จนกระทั่งได้มีการแก้ไขในสมัยที่ยกหัวเมืองเหล่านี้ขึ้นเป็นมณฑลในปี พ.ศ. ๒๔๓๔ ทางรัฐบาล
 ได้ส่งพระยาพิพิธโกษา (โต โฉดิกเสถียร) ผู้ชำนาญการภาษีจากกรมท่า ออกไปจัดระเบียบ
 ให้เรียบร้อย ทั้งนี้จะเห็นได้จากปัญหาที่เกิดขึ้นในการเก็บภาษีแต่ละประเภทในขณะนั้นดังนี้

* ในการพิจารณาครั้งนี้ให้ผู้ว่าราชการเมืองต่าง ๆ ประมูลภาษีเท่าเดิม แต่เมือง
 ภูเก็ตทางรัฐบาลเห็นว่าเป็นเมืองที่ภาษีราชนิคมของหลวงมาก พระยาภูเก็ต (ลำควน) ไม่
 สันทัดในการทะนุบำรุงการทำเหมืองแร่เหมืองบิลาของชน และยังไม่กล้ารับประมูลภาษีให้สูงขึ้น
 อีก จึงให้จัดทำเป็นภาษีของรัฐบาลเสีย และการที่ไปให้พระอภัยมณีกตติกรักษ์มารับทำก็ด้วยเหตุ
 ผลดังกล่าวมาแล้ว

* การเก็บภาษีเป็นของรัฐบาลในสมัยนั้นเรียกว่า " การเก็บภาษีเป็นของราชาธิปไตย "

๑ ก.จ.ช. เอกสารวิชาการที่ ๕ ม.๒. ๑-๔ จดหมายของพระยารัตนโกษาธิบดี
 กราบเรียน สมุหพระกลาโหม ๒๔ มกราคม ๒๔๒๗.

๒ ก .

ก. ผู้ว่าราชการเมืองมุกดาหาร

คงได้กล่าวมาแล้วว่าทางรัฐบาลต้องเสียเปรียบผู้ว่าราชการเมืองอยู่เสมอในการ
ประมุขภาพที่ไม่ยอมเพิ่มเงินประมุข เมื่อภาวะของราคาแร่ก็ขึ้น ๆ จึงเป็นช่องทางให้ผู้
ว่าราชการเมืองเบียดบังเอาผลประโยชน์ไปใช้ส่วนตัวเสียและในระยะหลัง ๆ ผู้ว่าราชการเมือง
ไม่มีความสามารถในการที่จะหาวิธีการต่าง ๆ ส่งเสริมให้บ้านเมืองมีความมั่งคั่งในทางเศรษฐกิจ
เป็นต้นว่า จัดชวนพ่อค้านายเหมืองให้เข้ามาทำมาหากินในหัวเมืองของตน เป็นเหตุได้กำไรนัก
ต่าง ๆ ตกท่า ไม่พอเพียงกับจำนวนเงินที่ประมูลมาจากรัฐบาล ถึงกับติดค้างกรมพระคลังมหา
สมบัติพอสมควร ทางรัฐบาลก็ไม่สามารถจะเร่งเอาเงินที่ติดค้างได้**

ผลเสียอีกประการหนึ่งก็คือการที่ทางกรุงเทพฯ ยึดถือเป็นประเพณีมาแต่แรกว่าหัวเมือง
แถบนี้จะต้องให้ผู้ว่าราชการเมืองมุกดาหาร เพราะจะทำให้มีอำนาจในการเก็บภาษีและการปกครอง
ผู้ว่าราชการบ้านเมืองจะนำเอาเงินผลประโยชน์ที่ได้มาใช้ในการทะนุบำรุงบ้านเมืองให้ดีขึ้น แต่
ผลที่ได้รับไปเป็นเช่นนั้นปรากฏว่าผู้ว่าราชการเมืองในระยะแรก ๆ ต่างก็ร่ำรวยไปตาม ๆ กัน**
แต่หลังจากได้เกิดการแบ่งทรัพย์สินกันระหว่างผู้ว่าราชการเมืองต่าง ๆ ใ้กับบุตรของตนเป็นผล
ให้ผู้ว่าราชการมุกดาหารมีทุนน้อย ไม่พอที่จะส่งเสริมให้พวกนายเหมืองมาลงทุนทำเหมืองแร่เหมือน

* ฎรายละเอียดในเชิงอรรถที่ ๑ หน้า ๑๐๕

** ฎรายละเอียด และการพิจารณาความผิดของผู้รับมุกดาหารและเจ้าพนักงานเก็บ
ภาษีของรัฐบาลในบทต่อไป

*** ผู้ว่าราชการเมืองที่ร่ำรวยและมีความสามารถในการค้าขายหลังจากการทำเหมือง -
แร่เจริญขึ้นได้แก่พระยาคำรงสุริยจิต ฯ (คอหมูเหือง) ผู้ว่าราชการเมืองระนอง และพระยา
วิจิตรสงครามจางวาง (หัต) ผู้ว่าราชการเมืองภูเก็ต ทั้งสองท่านนี้เคยเฉพาะท่านแรกมีบริษัท
ค้าขายอยู่ที่เมืองปิ้ง ชื่อ บริษัทโกหวน นอกจากนั้นก็ไปซื้อที่ดินที่บ้านนออยู่ที่เมืองปิ้ง หรือสร้างคึก
ร้านให้ชาวจีนเช่าในเมืองที่ตนปกครองดูแลอยู่

อย่างแตก่อน ประกอบกับไม่มีความสามารถในทางค้าขายเมื่อเวลาของณดังกล่าวแล้ว * เพราะฉะนั้นปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นเกี่ยวกับการประมุลญกษากษานีของญวราชการ เมืองนี้จึงเป็นนโยบายของรัฐบาลที่จะยกเลิกในสมัยต่อมา

ข. รัฐบาลรับทำภาษี

เมื่อรัฐบาลเป็นผู้รับทำภาษีเอง โดยให้ญวราชการ เมืองและกรมการเมืองญเกิดเป็นเจ้าพนักงานเก็บภาษี ครั้งแรกนั้นได้เกิดปัญหาต่าง ๆ ตามมาอย่างมากมาย ทั้งนี้เนื่องจากเป็นวิธีใหม่ รัฐบาลไม่สามารถจะจัดเจ้าพนักงานไปเก็บภาษีชนิดต่าง ๆ ได้หมด ต้องให้ชาวจีนรับประมุลภาษีบางส่วนไปเช่น ภาษีเงิน ภาษีสุรา เป็นต้น ^๑ บางปีรัฐบาลจะทำภาษีดังกล่าวเอง แต่เห็นว่าทำไม่ได้กำไรต้องคืนให้เงินเจ้าภาษีรับทำไปเพราะเจ้าพนักงานไม่มีประสบการณ์ หรือเข้าใจในการทำภาษีดังกล่าว เหมือนพวกชาวจีน ^๒ ตัวของพระยาญเกิด (ลำควน) เอง

* สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์ ทรงอธิบายถึงการที่ญวราชการ เมืองต่าง ๆ ไว้ดังนี้ คือ

- ๑) เมืองญเกิด พระยาญเกิด (ลำควน) เป็นคนไม่ฉลาดเฉลียวเลอ ใช้จ่ายทรัพย์สุรุ่ยสุร่าย เอาเงินภาษีผลประโยชน์ที่ได้ไปใช้ส่วนตัวมาก จนเงินภาษีคึกคักแทบหมดมาก
- ๒) เมืองระนองนั้นญวราชการ เมืองหลังจากพระยาคำรงสุจริต (คอญเจียง) บุตรคนต่อมาซึ่งเป็นญวราชการ เมืองยังเข้าใจในการค้าขายอยู่แต่มีปัญหारेื่องทรัพย์สินได้ถูกแบ่งออกให้ใช้จ่ายในบุคลกลาง ๆ ทำให้ทุนทำเหมื่อนน้อยลง
- ๓) เมืองตะกั่วป่า ปรากฏว่าพระยาเสนานุชิต (นุช) เมื่อยังมีชีวิตอยู่ใช้จ่ายเงินเลี้ยงบุตรธิดาฟุ่มเฟือยมากพอมมาถึงสมัยพระยาเสนานุชิต (เอี่ยม) บุตร เป็นญวราชการ เป็นคนโง่ - เซลาชอบเล่นการพนัน แลลลจนเมืองตะกั่วป่าทรุดโทรม
- ๔) เมืองพังงา ญวราชการ เมืองพังงาคือพระยาบริรักษ์ (ขำ) ไม่ค่อยสนใจในเรื่องการสะสมเงินทอง และการทำเหมื่อนในพังงาก็ไม่มากเหมื่อนเมืองอื่น จึงไม่กระทบกระเทือนเรื่องภาษีผลประโยชน์

^๑ ก.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ม.๒. ๑๒ ก/๕ ใบบอกพระนุรักษ์โยธา กราบเรียนสมุหพระกลาโหม ๓ กุมภาพันธ์ ๒๔๒๕ .

ก็ไม่เข้าใจในระเบียบวิธีการเก็บภาษีชนิดนี้เป็นต้นว่ารัฐบาลกำหนดให้พระยาภูเก็จ (ลำควน)
ได้ผลประโยชน์จากภาษีต่าง ๆ ที่หักจ่ายใช้ในราชการต่าง ๆ ร้อยละ ๕ แดกลับไปหักเอาจาก
ภาษีที่เก็บไปทั้งหมดทำให้รัฐบาลเสียเปรียบดังปรากฏในใบบอกพระยารัตนโกษา * กราบเรียน
พระสมุหกลาโหม ในปี พ.ศ. ๒๔๒๗ ตอนหนึ่งว่า

".... อนึ่งเงินภาษีเมืองภูเก็จ ทำเป็นภาษีหลวงนั้นให้คิดร้อย
ละห้าให้พระยาภูเก็จโลภกระเมตตรักษ์ ให้เสร็จ ไม่ต้องจ่าย
เงินให้พระยาภูเก็จ ฯ เป็นแต่ตั้งค่าน้อยลงตามที่หักร้อยละห้า
ให้พระยาภูเก็จส่งเงินไม่หมด ซึ่งคิดร้อยละห้าก่อนเงินที่จำหน่าย
ใช้สอยนั้นเป็นการไม่ถูกต้องให้คิดหักค่าส่งห่วยใช้สอยเสร็จแล้วจึง
คิดร้อยละห้า ในเงินที่ส่งให้เหมือนภาษี ถ้าภาษีเบ็จเสร็จจึง
จะสมควร"๑

จากหลักฐานดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า รัฐบาลจะต้องพยายามปรับปรุงให้พนักงานของ
รัฐบาลได้เข้าใจระเบียบการเก็บภาษีให้ดีขึ้น โดยเฉพาะคำตอบแทนที่จะให้แก่อยูวราชการเมือง
จะต้องพิจารณาอย่างรอบคอบว่าเหมาะสมเพียงใดหรือไม่ เพราะเมื่อผูวราชการเมืองไม่มีผล
ประโยชน์ในการประมุขภาษี แล้วรายได้ของคนที่เคยได้ก็จะน้อยลง ถ้ารัฐบาลให้คำตอบแทน
น้อย ก็อาจทำให้ผูวราชการเมืองไม่กระตือรือร้นจะเก็บภาษีส่งรัฐบาลเต็มที่เท่าใด อย่างไรก็ตาม
ไม่ปรากฏหลักฐานว่ารัฐบาลได้แก้ไขปัญหานี้อย่างไร จนกระทั่งเมื่อมีการปฏิรูปการเก็บภาษีใหม่
ในสมัยต่อมา***

พระยารัตนโกษา เข้าใจว่าเป็นชาหลวงใหญ่ที่ไปรักษาราชการในปี พ.ศ. ๒๔๒๗ เมื่อ
พระอนุรักษโยธา (กลิ่น) เข้ามารับตราตั้งตำแหน่งชาหลวงใหญ่หลังจากที่รักษาราชการตำแหน่ง
ชาหลวงใหญ่ต่อจากพระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชื่น บุนนาค) ขอกลับเข้ามารักษาราชการที่กรุงเทพฯ
ในปี พ.ศ. ๒๔๒๕ และคงอยู่ปฏิบัติราชการที่หัวเมืองฝ่ายตะวันตกไม่กี่เดือน เพราะมีใบบอกติดต่อกัน
กับกรุงเทพฯ ไม่กี่ฉบับ

๑ ก.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ม.๒ ๑๒ ก/๑๔ ใบบอกพระยารัตนโกษา กราบ
เรียนสมุหพระกลาโหม ๒๔ มกราคม ๒๔๒๗ .

*** ดูรายละเอียดระเบียบการเก็บภาษีผลประโยชน์ เป็นของรัฐบาลในสมัยพระพิพิธโกษา
เป็นชาหลวงใหญ่ในบทต่อไป.

ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจากการเก็บภาษีทั้งสองประเภทจนเป็นเหตุให้ การปฏิรูปหัวเมือง—
ฝ่ายทะเลตะวันตกครั้งใหญ่ ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๓๔ เป็นต้นไปนั้น มีหลักฐานยืนยันให้เห็นถึง
ว่าหัวเมืองต่าง ๆ ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๒๘ — ๒๔๓๓ มีเงินค้ำคางกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ คือ
เมืองภูเก็ต ๕๓,๓๒๖ บาท เมืองระนอง ๔๕,๒๔๔ บาท เมืองตะกั่วทุ่ง ๒๔,๓๕๕ บาท เมือง
กระบุรี* ๕๐๓ บาท เมืองตะกั่วป่า ๒๔,๒๓๘ บาท เมืองตรัง ๔๔,๕๖๐ บาท เมืองพังงา ๓๒,๔๘๑
บาท เมืองคีรีรัฐนิคม ๔๕๑๓ บาท และเมืองกลาง ๑๐,๖๔๖ บาท รวม ๕ เมือง เป็นเงินค้ำ
ทั้งสิ้น ๓๒๙,๑๑๓ บาท นับว่าเป็นจำนวนเงินที่มากในขณะนั้น เพราะฉะนั้นนอกจากทางกรุงเทพฯ
จะส่งพระยาพิพิธโกษา (โต โชติกเสถียร) มาจัดระบบการเก็บภาษีใหม่ตามนโยบายของทาง
รัฐบาลแล้วยังจะต้องทำหน้าที่เร่งเงินภาษีที่ค้างในเมืองต่าง ๆ อีกด้วย

๓. มูลเหตุจากการจัดการปกครองก่อนการปฏิรูปหัวเมืองมณฑลภูเก็ต

นโยบายรัฐบาลที่กรุงเทพฯ ในการส่งข้าหลวงใหญ่ออกไปประจำหัวเมืองฝ่ายทะเล—
ตะวันตกขณะนั้น เพื่อให้ทำหน้าที่ดูแลการบริหารจัดการให้เรียบร้อยและคอยรักษาความสงบภายในหัวเมือง
ไม่ให้กระทบกระเทือนการภาษีอากร ดังนั้นอำนาจข้าหลวงใหญ่ยังเป็นตัวแทนของรัฐบาลกลางที่
จะเสนอและรับนโยบายการจัดการปกครองหัวเมืองแถบนี้มาปฏิบัติ ทั้งนี้จะเห็นได้จาก เมื่อพวกจีน

* เมืองกระบุรีการปกครองยังขึ้นอยู่กับเมืองนครศรีธรรมราช แต่การภาษีอากรอยู่ใน
ความดูแลของข้าหลวงใหญ่ฝ่ายหัวเมืองชายทะเลตะวันตก

๑ ก.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ค.๑๔.๔ ข/๔ จดหมายกราบบังคมทูลของกรม—
มหาดนาริประพันธ์พงศ์ ที่ ๑๐๒/๘๐๔๒ ๑๔ ธันวาคม ๒๔๓๔ .

๒ ก.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ค.๑๔.๔/ข จดหมายกราบบังคมทูลของกรมมหาด—
นาริประพันธ์พงศ์ ที่ ๑๐๔/๑๐๖๐๔ ๑๔ กุมภาพันธ์ ๒๔๓๔ .

ใ้ก่อการกำเริบขึ้นนั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริว่า การปกครองหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกยิ่งหละหลวมเวลาเกิดเหตุการณ์ที่เป็นภัยต่อบ้านเมืองขึ้นไม่สามารถช่วยเหลือกันไ้ทันทั่วทั้งจึงโปรดให้สมเด็จพระยานมหารัชมังคลาจารย์ (ช่วง บุนนาค) ออกไปตรวจราชการ^๑ หลังจากนั้นก็มีนโยบายที่จะจัดตั้งเมืองตรังให้เป็นศูนย์กลางการปกครองและให้มีการสักเลกในหัวเมืองภาคใต้ทั้งหมด^๒ เพราะฉะนั้นมูลเหตุสำคัญในการปฏิรูปหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกนอกจากจะมีสาเหตุมาจากระเบียบแผนการปกครองภายในหัวเมืองลุ่มน้ำ เช่นเดียวกับหัวเมืองอื่น ๆ แล้ว ผลที่เกิดขึ้นจากการจัดการปกครองเมืองตรังและการสักเลก จึงเป็นมูลเหตุสำคัญด้วย

๓.๑ การจัดการปกครองเมืองตรัง

เมืองตรังเป็นเมืองสำคัญทางฝั่งมหาสมุทรอินเดีย ที่ขึ้นกับเมืองนครศรีธรรมราชมาแต่สมัยโบราณและได้รับการปรับปรุงให้เจริญรุ่งเรืองขึ้นครั้งหนึ่งในสมัยเจ้าพระยานกร (น้อย) * จนกลายเป็นเมืองที่มีความสำคัญทางยุทธศาสตร์ที่ครอบคลุมหัวเมืองทางทะเลตะวันตก และหัวเมืองไทรบุรี ** แต่หลังจากสมัยของเจ้าพระยานกร (น้อย) แล้ว ผนวกราชการเมืองนครศรีธรรมราชคนต่อมาไม่เอาใจใส่ เมืองตรังจึงทรุดโทรมลง และด้วยเหตุที่เมืองตรังอยู่ห่างไกลการคมนาคมไปมาติดต่อกับหัวเมืองนครศรีธรรมราชและกรุงเทพฯ ลำบาก บทบาทของเมืองตรังก็หายเงิบไป พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสันนิษฐานว่า คงจะเป็นเพราะสาเหตุดังกล่าว

^๑ กระทรวงมหาดไทย "ประวัติพระยานมหารัชมังคลาจารย์ (ช่วง บุนนาค) ดำรงราชานุสรณ์" หน้า ๒๔๔ .

^๒ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชหัตถเลขาเรื่องเสด็จประพาสแหลมมลายู หน้า ๑๒๔ .

* ดูรายละเอียด "การปรับปรุงเมืองตรังให้เจริญรุ่งเรืองในสมัยเจ้าพระยานกร (น้อย) " ในความสัมพันธ์ระหว่างราชธานีกับหัวเมืองนครศรีธรรมราช ในสมัยกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ปรวิญญานันท์ การศึกษามหาบัณฑิต ๒๕๑๔ ของสงขลียงเมือง หน้า ๑๔๒ - ๑๔๕ .

** เป็นเมืองฐานทัพเรือทางฝั่งทะเลตะวันตก

มาแล้วจึงทำให้ญวราชการ เมืองตรังในระบะนั้นไม่เอาใจใส่ในการปกครองดูแลบ้านเมือง และ
ทำให้ญวราชการ เมืองนครศรีธรรมราชซึ่งปกครองอยู่แล้ว ถือโอกาสชิงอำนาจเมืองตรัง
ที่จะส่งมากกรุงเทพฯ ^๑ อีกด้วย ^๒ หัวเมืองตรังเริ่มได้รับการทะนุบำรุงอีกครั้งหนึ่ง หลังจากเกิด
เหตุการณ์ไม่สงบที่เมืองภูเก็ตในปี พ.ศ. ๒๔๑๕ ทางกรุงเทพฯ ๓ ต้องการให้เมืองตรังเป็น
ศูนย์กลางของข้าหลวงใหญ่ในการป้องกันรักษาความสงบ และต้องการปรับปรุงเมืองตรังให้มีความ
สำคัญทางเศรษฐกิจขึ้น และในการครั้งนี้สมเด็จพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ชว่ง บุนนาค)
จึงได้รับอาสาที่จะจัดการให้เป็นไปตามพระราชประสงค์

๓.๑.๑ นโยบายการทะนุบำรุงเมืองตรัง

ในระหว่างที่พระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชื่น บุนนาค) เป็นข้าหลวงใหญ่ประจำการ
อยู่ที่เมืองภูเก็ตได้เกิดเหตุการณ์จลาจลครั้งใหญ่จากพวกจีนฮกเกี้ยน ที่เมืองภูเก็ตและระนองในปี
พ.ศ. ๒๔๑๕* หลังจากเหตุการณ์สงบลงแล้ว ก็ยังปรากฏว่า พวกชาวจีนยังถือเหตุทะเลาะ
วิวาทกันอยู่เสมอ ทางกรุงเทพฯ ๔ เห็นว่าในหัวเมืองแถบนี้มีจีนอาศัยอยู่ทั่วไป เวลาเกิดเหตุไม่
สามารถส่งกำลังจากหัวเมืองไปช่วยได้ทันที สมควรจะตั้งเมืองใดเมืองหนึ่ง ขึ้นเป็นศูนย์กลาง
ของข้าหลวงใหญ่สำหรับบังคับบัญชา ในที่สุดก็เห็นว่าเมืองตรังนั้นมีชัยภูมิเหมาะสมกว่าเมืองอื่น ๆ
เพราะไปมาติดต่อกับหัวเมืองอื่น ๆ ได้สะดวก และยังจะได้ทะนุบำรุงเมืองที่ทรุดโทรมมานานให้
เจริญขึ้นด้วย ดังปรากฏในพระบรมราโชวาทที่พระ ราชทานแก่ข้าราชการในวันเฉลิมพระชนมพรรษา
ปี พ.ศ. ๒๔๒๑ ตอนหนึ่งว่า

^๑ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชหัตถเลขาเรื่องเสด็จประพาส -
แหลมมลายู หน้า ๑๖๗ - ๑๖๘ .

* คุรยละเอียดจีนฮกเกี้ยนก่อการจลาจลที่เมืองระนอง และภูเก็ตในปี พ.ศ. ๒๔๑๕
ในมูลเหตุจากปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ก่อนการปฏิรูปหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก ตอนต่อไป

"..... อนึ่ง เหตุอันตรายซึ่งเกิดขึ้นในเมืองญเก็จ เมื่อปีกลายนี้จัดการ*
สงบเรียบร้อยได้ แต่เห็นว่าในเมืองตะวันตกพวกจีนเข้าไปตั้งทำเหมือง
แร่ก็บุกรุกเป็นพวกเป็นเหล่ากัน มักจะมีเหตุอันตรายเกิดขึ้นทะเลาะวิวาทกัน
และกันอื้อเบือ ๆ เมื่อมีเหตุอันตรายถึงนั้นขึ้น ก็ทำให้เสียประโยชน์ในบ้าน
เมือง แลราษฎร ได้รับความลำบาก เมื่อมีเหตุขึ้นที่เมืองใด แต่สำหรับ
เมืองคอกเมือง จะขอให้กันช่วย ก็ไม่มีใครจะทันทางที่ ตลอดไปได้ จะต้อง
มีข้าหลวงผู้ใหญ่สำหรับบังคับบัญชาหัวเมืองทั้งปวง เมื่อมีเหตุขึ้นจะได้เรียก
คนไปรวมได้โดยเร็ว จึงปรึกษารวมกันเห็นว่า เมืองครึ่งเป็นเมืองขึ้น
เมืองนครศรีธรรมราชอยู่ข้างฝั่งทะเลตะวันตก มีลำน้ำใหญ่ เรือลูกค้า
ไปมาค้าขายได้โดยสะดวก พื้นแดนดินเป็นที่อุดมและทางไม่ไกลกับกับ
หัวเมืองทั้งฝ่ายทะเลตะวันตก เมื่อมีเหตุขึ้นเมืองใด ก็พอจะจัดการไป
ช่วยตลอดถึงกันได้ ควรจะตั้งเป็นเมืองที่ข้าหลวงอยู่รักษา แลให้เป็นเมือง
ค้าขายเป็นประโยชน์ขึ้นได้" ๑

จากหลักฐานดังกล่าวจะเห็นว่าเหตุสำคัญในการทะนุบำรุงเมืองครึ่ง ก็เพื่อใช้เป็นฐาน
ป้องกันหัวเมืองแถบนี้จากพวกจีนที่เข้ามาทำเหมืองแร่ก็บุกรุก และต้องการที่จะทะนุบำรุงให้เมือง -
ครึ่งเป็นเมืองที่มีประโยชน์ในทางเศรษฐกิจขึ้นอย่างไรก็ตามแรงผลักดันที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง
ในเมืองครึ่งครั้งนี้ นับว่าพระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชื่น บุนนาค) กับ สมเด็จเจ้าพระยา
บรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) มีส่วนอยู่มากทั้งนี้จะเห็นได้จากนโยบายของบุคคลทั้งสอง
ท่านดังต่อไปนี้

* เหตุการณ์เงินก่อการจลาจลเกิดขึ้น ๘ ปี ขาด อัฐศกตรงกับ พ.ศ. ๒๔๐๘
ในขณะนั้น แด่ถาบันอย่างปัจจุบัน ปี ๒๔๒๐

๑ หอสมุดชิริกฤาณ จกนบายเหตุรัชกาลที่ ๕ เล่มที่ ๒๒๑ มัทธิ ๒๒/๑
พระราชทานโอวาท เรื่องเฉลิมพระชนมพรรษาแก่ราชการ พ.ศ. ๒๔๒๐ .

ก. นโยบายของพระยามนตรีสุริยวงศ์ในการทะนุบำรุงเมืองศรี

๑๑๓ /

ตั้งโคลกลาวมาแล้วว่าหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกเป็นเมืองที่ไม่ปลอดภัยจากการที่จีน

ก่อกองจลาจลจนวายอายุเสมอ เมื่อทางกรุงเทพ ฯ ให้อำมาตย์ทำการของชาห์หลวงใหญ่ไปประจำอยู่ที่เมืองศรีนั้นท่านเห็นควยเป็นอบางบึง เพราะถ้าหากชาห์หลวงใหญ่อยู่ที่เมืองญีก็จะมีเกิดความเคยชิน เนื่องจากเห็นกันอยู่ทุกวัน อาจเป็นเหตุให้พวกจีนไม่เกรงอำนาจของชาห์หลวงใหญ่ ก่อกองใหญ่ได้ ทั้งนี้เห็นได้เมื่อพระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชื่น บุนนาค) ใ้ย้ายไปอยู่ที่เมืองศรีแล้ว บัณฑิตชาวจีนไม่เคารพยำเกรงเจ้าหน้าที่บ้านเมืองยังมีอยู่ ดังปรากฏในหนังสือที่มีมาถึงสมุหพระกลาโหม ตอนหนึ่งว่า

".... พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะบังคับการงานสิ่งใดก็ไม่มีใครจะตลอดพวกจีน หากใครจะเกรงกลัวนับถือไม่ พวกกรมการผู้ใหญ่ก็มีแต่จะคิดรวนเรไปต่าง ๆ ราษฎรก็ไม่เป็นที่ตั้งใจทำมาหากิน ชาห์หลวงซึ่งโปรดเกล้า ฯ ให้ออกไปรักษาราชการ ณ เมืองญีก็ พวกจีนก็มีแต่จะลบล้างอำนาจ ให้เสื่อมเสียพระเกียรติยศไปทุกวัน"

จะเห็นว่า พวกจีนในเมืองญีเกิดขึ้นเป็นภัยคุกคามของรัฐบาลในขณะนั้น เพราะเมืองญีเกิดเป็นเมืองที่มีชาวจีนเข้าทำมาหากินมากกว่าชาวพื้นเมือง กำลังของเจ้าหน้าที่บ้านเมืองไม่สามารถควบคุมไม่ให้ชาวจีนก่อเหตุร้ายได้ แม้ว่าจะมีเรือรบและทหารประจำการอยู่ที่เมืองญีก็ตาม ถ้าหากพระยามนตรีสุริยวงศ์อยู่ที่นั่นก็คงไม่มีอำนาจบังคับชาวจีนได้เช่นกับเมื่อย้ายมาอยู่ที่เมืองศรียังจะเป็นที่เกรงกลัวมากกว่า เพราะชาห์หลวงใหญ่สามารถรวบรวมกำลังจากหัวเมืองใกล้เคียงได้รวดเร็วและส่งไปปราบปราม ถ้าหากชาวจีนก่อกองจลาจลขึ้น

๑ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชหัตถเลขาเรื่องเสด็จประพาส

แหลมมลายู หน้า ๑๒๓ .

๒ ก.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ สารบาณสมคพิเศษ จ.ศ. ๑๒๔๑ - ๑๒๔๒

อย่างไรก็ตามหลังจากเกิดปัญหาเมืองไทรบุรีขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๒๒* พระยามนตรี-
สุริยวงศ์เห็นว่าเมืองครั้งนั้นเหมาะสมที่จะใช้เป็นศูนย์กลางการปกครองหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก
ยิ่งขึ้น เพราะอยู่กึ่งกลางสามารถไปตรวจราชการทั้งหัวเมืองไทยฝ่ายทะเลตะวันตกและหัวเมือง
ไทรบุรี ได้สะดวกรวดเร็ว ประกอบกับเป็นความต้องการของสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์
(ขว่ง บุนนาค) ต้องการจะทะนุบำรุงเมืองครั้งด้วย จึงขอพระบรมราชานุญาตแต่งตั้งให้พระ-
ยามนตรีสุริยวงศ์ดำรงตำแหน่งผู้ว่าราชการเมืองครั้งอีกตำแหน่งหนึ่ง ดังในรายละเอียดซึ่ง
จะกล่าวต่อไป

นโยบายของสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ขว่ง บุนนาค) ในการทะนุบำรุง
เมืองครั้ง

การที่สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ขว่ง บุนนาค) คิดทะนุบำรุงเมืองครั้ง
ถึงกับออกไปจัดการทะนุบำรุงการปกครอง และการเศรษฐกิจด้วยตนเองในปี พ.ศ. ๒๔๒๐
นั้น** คงมีสาเหตุสืบเนื่องมาจากความนิยมที่ว่าราชการชั้นผู้ใหญ่ในสมัยก่อน ๆ เมื่อถึงวัยชรา
แล้วก็มักจะออกไปสร้าง หรือทะนุบำรุงหัวเมืองใดหัวเมืองหนึ่ง ให้เจริญรุ่งเรือง จะได้เป็นเกียรติ
ประวัติแก่ชีวิต และวงศ์สกุลสืบไป*** ทั้งนี้จะเห็นได้จากจดหมายของสมเด็จพระเจ้าพระยาบรม-
มหาศรีสุริยวงศ์ (ขว่ง บุนนาค) มีไปถึงเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ (วร บุนนาค) ตอน
หนึ่งว่า

* คุรยละเอียด " ปัตถาเมืองไทรบุรี " ในมูลเหตุจากปัทมาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นใน
หัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก ก่อนการปฏิรูปการปกครองต่อไป

๑ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชหัตถเลขาเรื่องเสด็จประพาส
แหลมมลายู หน้า ๑๒๙ .

** เมื่อต้นปี พ.ศ. ๒๔๒๐ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงโปรดให้สมเด็จพระเจ้าพระยา-
บรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ขว่ง บุนนาค) ออกไปตรวจราชการหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก โดยเดินทาง
ทางเรือไปขึ้นที่เมืองนครศรีธรรมราช เดินทางบกไปเมืองครั้ง ได้สำรวจและจัดราชการเมืองครั้ง
ในครั้งนั้นด้วย

*** ในสมัยรัชกาลที่ ๓ เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิง สิงหเสนี) สร้างเมืองพระ-
ตะบองและเจ้าพระยานิกรบดินทร สร้างเมืองเสียมราฐ ในสมัยรัชกาลที่ ๔ สมเด็จพระเจ้า-
บรมมหาประยูรวงศ์ (จิต บุนนาค) สร้างเมืองกาญจนบุรี และ เมืองจันทบุรี

".... ในแผ่นดินปัจจุบันนี้ ไคทรงสร้างตึกสร้างถนนก็เป็น
แต่ที่งามในพระนคร และเราเห็นว่าเมืองนครราชสีมา และ
เมืองลาวฝ่ายตะวันออกก็มากเกินดิน จะเพาะปลูกสิ่งใดก็
จำเริญ จึงไคกราบบังคมทูลให้ทำทางลงมาให้คลอง สะดวก
เป็นที่ค้าขายแก่ราษฎร บ้านเมืองจะได้เจริญขึ้นเป็นพระ เกียรติยศ
ยิ่งใหญ่มากกว่าพระเจ้าแผ่นดินที่ครอบครองประเทศสยามสืบต่อ ๆ
กันมา การก็เป็นแต่กะแต่พูดไว้ ไม่ทำให้สำเร็จไปได้ เรา
ออกไปหัวเมืองตะวันตก เห็นเมืองครั้งหนึ่งมีที่จะเพาะปลูกก็
คลองน้ำก็ลึก เรือลูกค้าวานิช จะไปมาค้าขายก็ได้สะดวก จึง
ไคคิดสร้างทำนุบำรุงให้เป็นนาม บ้านเมืองขึ้น พระยามนตรีสุ
ริยวงษ์ ซึ่งเป็นข้าหลวงออกไป กลับจะทำไมตลอด ด้วยไม่
มีที่จะอุดหนุน เราคิดจะกราบบังคมลาออกไปทำเสียให้แล้ว
เหมือนเจ้าคุณออกไปทำเมืองจันทบุรี ๓ ปี แล้วเสร็จยังไคกลับ
เข้ามา เมื่อเราทำการบ้านเมืองสำเร็จไปได้ ก็เป็นเกียรติยศ
แก่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า ฯ ซึ่งเป็นขณะ เป็นศรี เรา
ก็เกษราแล้วจะไปตั้งอยู่ลง ในท่ามกลางการก็ไม่เสียใจ ถือ
เอากะตัญญูทศเวทที่ต่อแผ่นดินเป็นที่ตั้ง" *

จากหลักฐานดังกล่าวจะเห็นได้ว่าสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่าง บุนนาค)
ตั้งใจจะสร้างเมืองครั้งเหมือนอย่างที่เขาหนามใหญ่สมัยก่อนได้เคยทำมา ตัวท่านยังไม่สว่างใจ
พระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชื่น บุนนาค) ข้าหลวงใหญ่ซึ่งรับมอบหมายให้ทำหน้าที่ทะนุบำรุงเมือง
ครั้งเดิมที่นักควบ กลับว่าจะทำไมสำเร็จ จึงต้องออกไปดูแลด้วยตัวท่านเอง เพื่อให้การทะนุบำรุง
เมืองครั้งไคสำเร็จตามความตั้งใจ

ก.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ สารบาณสมุทพิไชย จ.ศ. ๑๒๔๑ - ๑๒๔๒

เล่ม ๒๐ จดหมายของสมเด็จพระเจ้าพระยาฯถึงเจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์ ๑๖ พฤษภาคม ๒๔๓๓

๓.๑.๒ ผลการทะนุบำรุงเมืองตรัง ๒๑. ๒๑

เมื่อพระยามนตรีสุริยวงศ์ไปรับตำแหน่งข้าหลวงใหญ่หัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก อีกครั้งหนึ่งในปี พ.ศ. ๒๔๒๓* ใต้ตั้งที่บัญชาการอยู่ที่เมืองตรัง และเพื่อให้การบังคับบัญชา ดำเนินไปอย่างรวดเร็วทางกรุงเทพฯ ใต้โอนเมืองตรัง ซึ่งเคยขึ้นกับเมืองนครศรีธรรมราชมา ขึ้นตรงในปีเดียวกัน** ในการทะนุบำรุงเมืองตรังระยะแรกนั้น สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ มุ่งเน้นหนักไปในด้านการก่อสร้างสถานที่ราชการวางผังเมืองใหม่*** ทำให้ใช้จ่ายเงินเป็นจำนวนมาก ข้าหลวงใหญ่ และเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ (วร บุนนาค) เสนาบดีกระทรวงกลาโหม ซึ่งเป็นบุตรของตนเองหักทวงว่าควรจะส่งเสริมทางด้านการทำมาหากินของราษฎรจะได้ผลกว่า แต่ท่านไม่เห็นด้วย กลับนำเอาเงินภาษีของเมืองตรัง และยืมจากหัวเมืองอื่น ๆ *** ไปใช้เพิ่มขึ้นอีกเป็นเหตุให้ภาษีอากรหัวเมืองต่าง ๆ รวมทั้งเมืองตรังติดค้างกรมพระคลังมหาสมบัติเป็นจำนวนมาก เสนาบดีกระทรวงกลาโหม และข้าหลวงใหญ่ ซึ่งมีหน้าที่รับผิดชอบโดยตรง ไม่สามารถแก้ไขอะไรได้ **** จนในที่สุดพระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชั้น บุนนาค)

* ในปี พ.ศ. ๒๔๒๒ หลังจากที่ท่านออกไปแก้ปัญหามืองไทรบุรีเรียบร้อยแล้วได้กลับมารับราชการที่กระทรวงกลาโหมตามเดิมให้พระอมร ไชยสรเดชเป็นข้าหลวงใหญ่แทน

** เมืองตรังยกมาขึ้นกรุงเทพฯ เมื่อปี บะโรง โทศก ศักราช ๑๒๔๒ (พ.ศ. ๒๔๒๓)

*** พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงกล่าวว่าเป็นการสร้างเมืองที่เปลี่ยนแปลงมาจากโบราณจากการที่สร้างป้อมกำแพงมาเป็นการสร้างตึก ซึ่งจะใช้กำลังคนเป็นจำนวนมากต้องเสียค่าใช้จ่ายเพิ่มขึ้นตามไปด้วย

**** เมืองที่เป็นส่วนมากคือ เงินภาษีจาก เมืองฝ่ายทะเลตะวันตก และ เมืองนครศรีธรรมราช

***** ทางกรมพระคลังมหาสมบัติจะทวงเงินมาที่เสนาบดีกรมพระกลาโหม ซึ่งทำหน้าที่บังคับบัญชา พระยามนตรีสุริยวงศ์ ข้าหลวงใหญ่ แต่เมื่อแจ้งไปยังสมเด็จเจ้าพระยาฯ ก็กลับนิ่งเฉย เจ้าหน้าที่ของรัฐบาลขณะนั้นไม่จะทำประการใด

จึงขอออกจากตำแหน่งผู้ว่าราชการเมืองตรังและข้าหลวงใหญ่

หลังจากที่พระยามนตรีสุริยวงศ์ลาออกไปแล้ว การสร้างเมืองตรังของสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ได้เปลี่ยนแปลงไปเมื่อเจ้าพระยาภาณุวงศ์ (ท้าว มุณีนาน) ผู้สำเร็จราชการกระทรวงต่างประเทศ ได้แนะนำต่อสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ว่า การทะนุบำรุงเมืองตรังไว้ไว้เจริญขึ้นนั้น ควรจะส่งเสริมให้เมืองตรังเป็นเมืองท่าค้าขายขึ้นก่อน เพราะจะได้หาทุนสำรองไว้ใช้จ่ายสร้างเมืองตรังต่อไป ด้วยเหตุนี้สมเด็จพระยา วังให้พระยารัตนเกราะ (ศรีโสมทอง ณ ระนอง) ผู้ว่าราชการเมืองระนอง มารักษาการในตำแหน่งผู้ว่าราชการเมืองตรังอีกตำแหน่งหนึ่ง ในปี พ.ศ. ๒๔๖๕^๑ และในปีเดียวกันนี้ สมเด็จพระยาบรมมหา ก็ถึงแก่พิราลัย ส่วนทางเมืองตรัง พระยารัตนเกราะก็ได้ดำเนินการทะนุบำรุงต่อมา แต่ก็ไม่สามารถทำให้เมืองตรังเจริญขึ้นได้ ทั้งนี้เนื่องจากเมืองตรังขาดทรัพยากรธรรมชาติ เช่น แร่หินปูน เหมืองแร่ืองแร่เหล็ก หรือเหมืองระนอง สภาพพื้นที่ทั่วไปเหมาะกับการส่งเสริมทางเกษตรกรรม แต่จะต้องใช้ทุนและเวลามาก ในที่สุดจึงต้องขอลาออกจากตำแหน่งในปี

^๑ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชหัตถเลขาเรื่องเสด็จประพาสแหลมมลายู วันที่ ๑๒๖.

* มีรายงานว่า พระยามนตรีสุริยวงศ์ได้เข้ารับตำแหน่งสมุหเทศาภิบาลมณฑลภูเก็ต และในปี พ.ศ. ๒๔๖๔ ได้รับคำสั่งให้ออกไปขอรับการย้ายเมืองตรังแก่พระยารัตนเกราะ (ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม. ๒๖๒/๔ พระยามนตรีสุริยวงศ์กราบบังคมทูลลาไปม ๘ สิงหาคม ๒๔๖๕.)

** พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีบัญชาถึงการสร้างเมืองตรังครั้งนั้น สมเด็จพระยาบรมมหาฯ ไม่ยอมให้คำแนะนำจากใคร นอกจากเจ้าพระยาภาณุวงศ์เท่านั้น

^๒ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ.

พ.ศ. ๒๔๒๔ * เมืองตรังจึงอยู่ในความดูแลของข้าหลวงใหญ่คนต่อ ๆ มา ** จนได้ตั้ง
พระยาตรังคภูบาล (เอี่ยม ๗ นคร) *** บุตรเจ้าพระยานคร (น้อยกลาง) เป็นผู้
ราชการเมืองตรัง ซึ่งไม่ปรากฏว่าได้ดำเนินการปรับปรุงเมืองตรังให้เจริญขึ้นเพียงใด และ
ข้าหลวงใหญ่หลังสมัยพระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชื่น บุณนาค) ไม่ชอบที่จะอยู่เมืองตรังนัก มักไป
ปฏิบัติราชการอยู่ที่เมืองภูเก็ตเสมอ ๆ ด้วยเหตุนี้ผลการทะนุบำรุงตามนโยบายในการจัดการปกครอง
และทะนุบำรุงเมืองตรังในระบอบนั้น จึงประสบความล้มเหลว เพิ่งจะมาเริ่มต้นทำอย่างจริงจัง
เมื่อทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยารัษฎานุประดิษฐ์ (คอซิมบี้ ณ ระนอง) เข้ามาดำ-
รงตำแหน่งผู้ว่าราชการ เมืองตรังในสมัยที่มีการปฏิรูปหัว เมืองฝ่ายทะเลตะวันตกต่อมา

* ปรากฏในจดหมายติดต่อกันระหว่างเมืองตรังในปี พ.ศ. ๒๔๒๔ พระยารัษฎนครบดี
ยังเป็นผู้ว่าราชการ เมืองอยู่

** พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอธิบายว่า หลังจากพระยาวรคันเศรฐ์
ออกไป การดูแลเป็นหน้าที่ของพระอนุรักษโยธา (กลั่น) และพระสุนทรามาตย์ ข้าหลวงใหญ่
หัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชหัตถเลขาเรื่อง
เสด็จประพาสแหลมมลายู หน้า ๑๒๓)

*** ปรากฏในหนังสือของพระยาตรังคภูบาล กราบเรียนสมเด็จพระกลาโหม ลงวันที่
๒ สิงหาคม ๒๔๓๑ อาจเป็นไปได้ว่าได้มีการแต่งตั้ง พระยาตรังคภูบาลเป็นผู้ว่าราชการ
เมืองในปีเดียวกันนั้น (ก.จ.ช. เอกสาร ร.๕ น. ๒.๒๓/๔๑)

๑ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชหัตถเลขาเรื่อง เสด็จประพาส-
แหลมมลายู หน้า ๑๒๔.

๓.๒ การสักเลก

ตามโบราณราชประเพณีเมื่อพระมหากษัตริย์ขึ้นครองราชย์ใหม่ จะต้องมีการสำรวจเลขไพร่หลวง ไพร่สมชาบว ข้าราชการในกรุงและหัวเมืองให้รู้จำนวนแน่นอน ถ้ามีราชการศึกสงครามทำงานโยธาจะไคกะเกณฑ์ไคสะควก ดังนั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นครองราชย์ ในปี พ.ศ. ๒๔๑๑ ทรงโปรดเกล้าฯ ให้พระยาราชสุภาวดีเจ้าวงกรมพระสุริยาศรีราชกิจจานุเบกษาไปยังหัวเมืองชั้นใน และชั้นนอกต่าง ๆ โดยเฉพาะหัวเมืองชั้นในให้เจ้าหน้าหน้าเลกสักที่จะใช้ในราชการที่กรุงเทพฯ เตรียมบัญชีไว้ แต่หัวเมืองชั้นนอกห่างไกลกรุงเทพฯ การเดินทางไประมาลำบาก ให้นายหมวด นายกองสักเลกสักเป็นเลกกองเมืองไว้ แล้วให้ญวราชการ เมืองแจ้งรายละเอียดยกต่าง ๆ มาที่กรุงเทพฯ สำหรับในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก การสักเลกก็เป็นไปตามนโยบายของกรุงเทพฯ ดังกล่าว แต่เมื่อสมเด็จพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ชวง บุนนาค) คิดจะไปทะนุบำรุงเมืองตรัง เลยถือโอกาสขอพระบรมราชานุญาต จะทำการสักเลกในหัวเมืองฝ่ายใต้ทั้งหมดด้วย ด้วยเหตุนี้การสักเลกในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกก่อนจะมีการปฏิรูปการปกครองจึงมีสองระยะ ดังนี้

๓.๒.๑ การสักเลกก่อนปี พ.ศ. ๒๔๒๓

โดยปกติการสักเลกแต่ละครั้งได้สร้างความเดือดร้อนให้แก่ราษฎรเป็นอย่างมาก เป็นอย่างยิ่งเนื่องจากเจ้าหน้าที่ของข้าหลวงสักเลกที่ส่งออกไปตลอดจนเจ้าเมืองกรมการได้สร้างภาพพจน์ที่ผิดให้กับราษฎร เป็นค่นวาระราษฎรเข้าใจว่าถ้าสักเลกหมายหมดแล้วตัวเองจะไปทำมาหากินในหัวเมืองอื่นไม่ได้ หรือถ้าไปก็จะต้องถูกนายหมวด นายกองสักเลกจับบุตรภรรยาของตนไปมัดค้ำ

๑ ก.จ.ธ. เอกสารรัชกาลที่ ๕ สารบาทยุคลพิเศษ จ.ศ. ๑๒๔๑ - ๑๒๔๒

เล่ม ๒๐ สารตราเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ ถึง ญวราชการหัวเมืองชั้นใต้ฝ่ายตะวันตก

๓๐ เมษายน ๒๔๑๕ หน้า ๑๓๓ .

๒ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชหัตถเลขาเรื่องเสด็จประพาส

แหลมมลายู หน้า ๑๒๘ .

ห้ามาญชีสมโนครวัชข้อ ชาย | โหฏนอย เปนบ้าน ฯ
 หนึ่งจะมี พระหลง | หึง | โพรสมเจ้าเมืองกรมการ
 โพร ลาย ขุนหมื่น | ชรา พิการ และ สกรรจ รุน
 กองนอก | แสน จุง อุมเทาไร ให้มีกระเชียบราย ฯ
 ทุกคนก็ไค่ ถ้าการพนต้องสักหมายหมแล้ว อาณา
 ประชารามฎร ก็ไมลคองเสทือนหลบหนี คงยอมให้
 ห้ามาญชีทั่วกัน”^๑

จากพระราชดำริดังกล่าวจะเห็นว่าวิธีการดังกล่าวก็คือการทำสำมะโนครัวซึ่ง เป็นวิธีการ
 ประหยัดสามารถรู้จำนวนพลเมือง จำนวนบ้าน และยังจะทำให้จำนวนเลกาเพิ่มขึ้นอีกด้วย นอก
 จากนี้พระองค์ทรงชี้ให้เห็นว่าวิธีการทำสำมะโนครัว จะมีผลคือการปกครองบ้านเมือง ซึ่งพอจะ
 สรุปได้ดังนี้ ^๒

๑) เมื่อทำสำมะโนครัวจำนวนบ้าน รู้จำนวนเป็นที่แน่นอน ทางบ้านเมืองจะได้จัด
 ตั้งนายบ้าน (ผู้ใหญบ้าน) ทำหน้าที่ทะนุบำรุงรักษาความสงบภายในหมู่บ้านของตน หากมีการกะ
 ราษฎรประการใดก็สามารถติดต่อกับนายบ้านได้สะดวกตามสมควร เป็นการป้องกันมิให้ญวราชการ—
 เมืองและกรมการกะ เกณฑ์เอาโดยพลการ

๒) หากราษฎรไม่พอใจจะอยู่ในท้องที่ใด ให้นายบ้านอนุญาตตามความสมัครใจ
 เว้นเสียจากจะไปอยู่ภายนอกพระ ราชอาณาจักร นายบ้านจะทำบัญชีรับ หรือ จำหน่าย จำนวน
 ราษฎรไว้เป็นหลักฐาน เพื่อขึ้นเสนอต่อญวราชการ เมือง ซึ่งวิธีการเช่นนี้ จะแก้ปัญาเรื่อง
 การทำมาหากินของราษฎรเอง

๓) การที่นายบ้าน ตรวจตราทำบัญชีคนเกิด ตาย จำหน่ายหรือรับ ขึ้น ต่อญวราชการ—
 เมืองและกรมการทุก ๆ เดือน เพื่อเสนอต่อรัฐบาลเป็นประจำนั้นจะทำให้ทราบว่า ญวราชการ—

๑. จ.ช. เอกสาร ร.๕. สารบาณสมคพิเศษ จ.ศ. ๑๒๔๑ — ๑๒๔๒ เล่ม ๒๐

สารตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนา ถึง ญวราชการเมืองฝ่ายใต้ ๓๐ เมษายน ๒๔๑๕

เมืองและกรรมการตั้งใจทะนุบำรุงอาณาประชาราษฎร์เพียงใด

๔) ถ้าเกิดคดีความขึ้นในหมวชน และตามมัจฉาสัมมะโนครวัเกี่ยวข้องกับดำเป็นคดีเล็กน้อย นายบ้านสามารถวางกล่าว เปรียบเทียบให้ยอมความกันได้ ถ้าความไม่ยอมก็ให้ไปฟ้องร้องต่อผู้ว่าราชการ เมือง

๕) การทำบัญชีสำมะโนครวั ช่วยป้องกันมิให้คนต่างเมืองเข้ามาหลุมอาศับ เพราะนายบ้านจะสามารถตรวจสอบ แจ้งรูปร่างลักษณะให้ผู้ว่าราชการ เมืองไต่ทราบได้สะดวกรวดเร็ว หากเกิดคดีปล้น ขวขึ้นก็สามารถจับกุม และแจ้งรูปร่างลักษณะไปยังหัว เมืองอื่นให้ช่วยติดตามจับกุม ได้ง่าย

อย่างไรก็ตามแม้ว่าพระราชดำริในการแก้ไขวิธีการสัก เลกให้เปลี่ยนเป็นวิธีการทำสำมะโนครวัแทนจะมีประโยชน์ต่อการปกครองในขณะนั้น แต่ก็ไม่ปรากฏหลักฐานว่า ทางหัว เมืองต่าง ๆ ในภาคใต้ได้ดำเนินการไปได้แค่ไหน ทั้งนี้จะเห็นได้ว่า เมื่อครั้งสมเด็จพระบรมมหารัษฎ์ธิเบศวศ (ชวง บุนนาค) ออกไปสร้างเมืองตรังในปี พ.ศ. ๒๔๒๓ ก็ได้นำเอาเรื่องสัก เลกในหัว เมืองภาคใต้ กราบบังคมทูลอีกครั้งหนึ่ง และในที่สุดจึงตั้งข้าหลวงกองสัก เลกออกไปในปีเดียวกันนั้น

๓.๒.๒ การสัก เลกในหัว เมืองฝ่ายทะเลตะวันตกในปี พ.ศ. ๒๔๒๓

เมื่อสมเด็จพระบรมมหารัษฎ์ธิเบศวศ (ชวง บุนนาค) ออกไปสร้างเมืองตรังในปี พ.ศ. ๒๔๒๓ ท่านคิดที่จะสัก เลกในหัว เมืองภาคใต้ตามอย่างข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ในสมัยก่อนที่เคยปฏิบัติมา * แต่การสัก เลกในครั้งนั้นไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร เนื่องจากท่านเอาเวลาส่วนใหญ่ไปใช้ในการสร้างเมืองตรัง จึงจะเห็นได้จากนโยบาย และผลการสัก เลกในหัว เมืองฝ่ายทะเลตะวันตกดังต่อไปนี้ ---

* เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) เมื่อครั้งไปสร้างเมืองพระตะบองนั้นเป็นครั้งเดียวกันที่ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เป็นแม่กองออกไปสัก เลกหัว เมืองไทยลาว เขมร ฝ่ายเหนือ

ก นโยบาย และวิธีการสลักเลกของสมเด็จพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ช่วง บุนนาค)

สมเด็จพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ช่วง บุนนาค) ให้ความสำคัญในการสลักเลกหัวเมืองฝ่ายใต้ ขึ้นกราบบังคม รัชกาลที่ ๕ โดยให้เหตุผลว่า หัวเมืองฝ่ายใต้ หลังจากสมัยที่เจ้าพระยาบวร (น้อย) เป็นใหญ่* จำนวนเลกแพ้เพื่อนมาก ในปี พ.ศ. ๒๓๕๑ ทางกรุงเทพฯ ได้ให้สมเด็จพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (คึก บุนนาค) เป็นแม่กองออกไปสลักเลกอยู่สองปี สำเร็จ ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๔ โปรดให้พระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชุ่ม บุนนาค) เป็นแม่กอง ซึ่งในขณะนั้นท่านเองยังเป็นเสนาบดีกระทรวงกลาโหม ได้ออกไปยังหัวเมืองภาคใต้ เพื่อจัดทำลัทธิขาลวงกองสลักไปยังหัวเมืองต่าง ๆ ด้วยใช้เวลาสลักสองปีสำเร็จ ร่วมกับพระยามนตรีสุริยวงศ์ หลังจากที่พระยามนตรีสุริยวงศ์ออกไปสลักเลกถึงขณะนี้เป็นเวลา ๒๐ ปี เลกที่สลักก็แก่ชราล้มตายเป็นส่วนมาก สำหรับชายฉกรรจ์ที่มีใหม่ก็ยังไม่มากนัก แนนอน ด้วยเหตุดังกล่าวนี้จึงเห็นสมควรว่าจะได้ทำการสลักเลกหัวเมืองภาคใต้กันใหม่

ทั้งนี้กล่าวมาแล้วว่าสมเด็จพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ช่วง บุนนาค) นั้นต้องการจะออกไปสร้างเมืองตรงไหนขึ้นก็บริบูรณ์พร้อมแล้วชีวิตในวัยชราของท่าน และการสลักเลกครั้งนี้ถ้าทำได้สำเร็จก็จะเป็นผลพลอยได้ เพราะปรากฏว่าในปี พ.ศ. ๒๔๒๑ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าทรงโปรดให้สมเด็จพระบาทฯ ออกไปจัดการปกครองหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกและถือโอกาสออกไปเร่งส่วยที่ยังค้างอยู่ในหัวเมืองต่าง ๆ เป็นจำนวนมากด้วย ๒ แสดงให้เห็นว่าการแก้ไขเรื่องเลกในหัวเมืองเหล่านั้นยังไม่เรียบร้อยคั้งนั้นพระองค์จึงได้มีพระบรมราชานุญาตในสมเด็จพระบาทฯ ดำเนินการสลักเลกได้ แต่ได้พระราชทานข้อคิดเห็นเกี่ยวกับการสลักเลกในหัวเมืองภาคใต้ไว้ว่า เนื่องจากในปี พ.ศ. ๒๔๑๕ ได้มีการเปลี่ยนวิธีการสลักเลกมาเป็นการ

* ในสมัยนั้นทางกรุงเทพฯ จะเกิดลัทธิขาลวงจากหัวเมืองภาคใต้ ก็จะเกิดที่เจ้าพระยาบวร (น้อย)

๑ ก.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ สารบาณสมศกพิเศษ จ.ศ. ๑๒๔๑ - ๑๒๔๒ เล่ม ๒๐ จดหมายกราบบังคมทูล ของสมเด็จพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ๒๓ มีนาคม ๒๔๒๓ หน้า ๔๔๔ - ๔๔๕ .

๒ กระทรวงมหาดไทย " ประวัติพระยามนตรีสุริยวงศ์ " ตำราพระราชานุญาต หน้า ๒๔๔ .

ทำบัญชีสำมะโนครัว ขอให้คิดครีทรองให้ดี ในวิธีการทั้งสองแบบนี้ขอให้เป็นที่เดือดร้อนแก่ราษฎร
ได้ซึ่งปรากฏในพระราชหัตถเลขาที่มีไปถึงสมเด็จพระเจ้าพระยา ฯ ตอนหนึ่งว่า

"..... การซึ่งจะไปตรวจตรา เอาบัญชีจำนวนเลขครั้งนั้น
จะไปสัก เป็นการสักหมายหมู่ตามเดิมตาดั้งเดิมมาแต่ครั้งก่อน
ก็จะต้องคิดแน่นอนนับมาให้ไพร่ได้ความลำบากสองชั้นสามชั้นได้
แล้วก็คงจะไม่เป็นที่เดือดร้อนมากนัก การข้อนี้เป็นต้นเหตุ
แต่การที่จะสักหมายหมู่ตามบัญชีนี้ การที่จัดไว้แตก
ค่าง ๆ อยู่ ธรรมดาเนียบเก่าก็ยังมี ข้อบังคับไปไม่ลงกันขาด
ก็เป็นที่วุ่นวายอยู่ ครั้นเกิดพระราชการตามจำนวนสักเดิมเจ้าเมือง
กรมการก็อ้างโยเยไปว่าตัวไพร่ไปอยู่เสีย เมืองโน้นเมืองนี้
ข้างฝ่ายเมืองที่ได้รับไพร่ไว้ก็ว่าไม่มีบัญชีตัวไพร่ก็หายลงไปทุกครั้ง
การอย่างนี้เป็นด้วยกันทุก เมือง
ซึ่งเจ้าคุณคึกจะจัดการให้เป็นแบบอย่างลงเสียนั้นก็เป็นการ
การดีแล้วจะจัดอย่างทำบัญชีสามโนครัว ตำบลบ้านก็ได้ไม่ช้า
อันใด แต่ขอให้คิดจัดการที่ไพร่ได้ความลำบากทั้งสองอย่าง แล้ว
การซึ่งจะหล่นไ้จากเมืองโน้นมาเมืองนี้ให้ได้ หัก / กันจริง อย่า
ให้คนสูญไปทุกชั้นทั้งเช่นเนมมาแล้วจึงจะได้"

จากพระราชหัตถเลขาดังกล่าวแสดงว่าการทำบัญชีสำมะโนครัวในหัว เมืองภาคใต้คงมีทำ
แล้วแต่ยังไม่กำหนดแน่นอน เพราะยังถือทำเนียบอย่างเก่าอยู่ ดังนั้นการสักเลขครั้งนี้จึงต้องทำ

๑ ก.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ สารบาณัฐสมตพิเศษ จ.ศ. ๑๒๔๑ - ๑๒๔๒
เล่ม ๒๐ พระราชหัตถเลขา ร. ที่ ๘/๔๒ ถึงเจ้าคุณ สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์
ลงวันที่ ๒๔ มีนาคม ๒๔๒๓ หน้า ๑๕๕ - ๑๖๐ .

อย่างระมัดระวังมิให้เป็นที่ยุ่งยากเดือดร้อนแก่ราษฎร และถ้าสมเด็จพระเจ้าพระยา ฯ สามารถจัดให้ถูกแบบก็จะเป็นการป้องกันมิให้ราษฎรราชการเมืองและกรมการ ซึ่งเคยหาผลประโยชน์จากพวกเลวไพร่ทำได้อีก

จ. ผลการสักเลกในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก ปี พ.ศ. ๒๔๒๓

เมื่อสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ชวน บุนนาค) ได้รับพระบรมราชานุญาต และได้รับอำนาจ เป็นผู้สำเร็จราชการดูแลการทำบัญชีจำนวนเลกหัวเมืองภาคใต้แล้ว ได้แต่งตั้งแม่กองตลอดจนเจ้าพนักงานกองสักเลก แยกย้ายออกไปยังหัวเมืองต่าง ๆ ในภาคใต้สำหรับหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกนั้น ได้แต่งตั้งแม่กองและเจ้าพนักงาน จากกรมกองต่าง ๆ ๕ นายดังนี้ ๑

๑. พระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชื่น บุนนาค)	เป็นแม่กอง
๒. หลวงจตุรงค์วิไชย ปลัดกรมอาสาไฉไล	ถ่ายทอดจากกรมพระกลาโหม
๓. หมื่นรักษานิกร	จากกรมพระคลัง
๔. หมื่นบวรภักดี	" "
๕. หลวงรามวิจิตร	จากกรมพระราชวังบวรสถานมงคล

ในการสักเลกครั้งนี้ส่วนใหญ่ได้ทำไปตามพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือมีการทำบัญชีสำเนียงราษฎรทั้งหมดไม่มีการสักเลกที่มี * ให้กำนันผู้ใหญ่ และนายอำเภอ เป็นผู้ควบคุมเลกแทนนายหมวด นายกองส่วยซึ่งมีแต่เดิม ส่วนการ

ก.จ.ช. เอกสาร ร.๕ สารบาณสัมฤทธิ์พิเศษ จ.ศ. ๑๒๔๑ - ๑๒๔๒

เล่ม ๒๐ พระราชหัตถเลขา ถึง เจ้าคุณสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ร. ที่ ๘/๔๒ ๒๔ มีนาคม ๒๔๒๓ หน้า ๑๒๕ .

* ในสมัยรัชกาลที่ ๔ เมื่อส่งพระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชื่น บุนนาค) ได้เปลี่ยนจากการสักเลกที่ฝ่ามือมาเป็นหลังมือ

ตรวจสอบบัญชีโลกยังให้เป็นไปตามทำเนียบเดิม * และเมื่อทำสำเร็จแล้วสมเด็จพระเจ้าพระยา ๑
จะแก้ปัญหาเรื่องยวาระราชการ เมืองและกรมการที่เกณฑ์แรงงานแลเก็บเงินส่วย โดยให้ใช้วิธีเก็บ
เงินส่วยเหมือนกันหมด ๒ ผลการสักเลกครั้งนี้ ปรากฏว่าหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก มีจำนวน
เลกแต่ละเมืองคือ เมืองตรัง ๒๓๑๘ คน เมืองปะเหลียน ๑๑๓๓ คน เมืองภูเก็จ ๖๕๒ คน
เมืองกลาง ๒๐๓ คน พังงา ๑๑๓๕ คน เมืองตะกั่วทุ่ง ๑๓๘๖ คน เมืองตะกั่วป่า
๑๘๘๘ คน เมืองคีรีรัฐนิคม ๑๓๘๓ คน * เมืองระนอง ๒๐๖๔ คน และเมืองกระบี่
๔๖๕๕ คน รวม ๑๐" เมือง มีจำนวนเลกทั้งหมด ๒๑๕๕๖ คน ๓

อย่างไรก็ตามเนื่องจากสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ผู้ว่าราชการสักเลกครั้ง
นี้มีอยู่เกี่ยวกับการสร้างเมืองตรังไม่ค่อยเอาใจใส่ต่อการสักเลกมากนัก ทำให้การทำหนังสือพิมพ์—
คุณสักแจกให้กับเลกทำไมไม่ไต่ลอค จนในที่สุด พระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชื่น บุนนาค) ซึ่ง
ทำหน้าที่หลาย ๆ ตำแหน่งในเวลาเดียวกันต้องลาออก ทำให้ปัญหาของการสักเลกในหัวเมือง
แถบนี้ยังคงค้างอยู่ต่อไป

* ก.จ.ช. เอกสาร ร.๕ สารบาณสมุทพิเศษ จ.ศ. ๑๒๔๑ - ๑๒๔๒ เล่ม ๒
พระราชหัตถเลขา ถึง เจ้าคุณสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ๒๔ มีนาคม ๒๔๒๓
หน้า ๑๒๕.

๒ ก.จ.ช. เอกสาร ร.๕ ม.๔๓/๑๘ ความเห็นของพระยามนตรีสุริยวงศ์
เรื่องการสักเลกในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก กราบบังคมทูลรัชกาลที่ ๕ ที่ ๕/๑๓๓๔
๒ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๑๑.

* เมืองคีรีรัฐนิคม ไม่ปรากฏหลักฐานว่า โอนเข้ามาขึ้นหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก
เมื่อใด แต่อาจเริ่มครั้งพระยามนตรีสุริยวงศ์ มาจัดการเก็บภาษี รว พ.ศ. ๒๔๑๔
เป็นต้นมา เพราะก่อนหน้านี้ไม่ปรากฏว่าขึ้นกับหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก เพราะการคมนาคมลำบาก

๓ ก.จ.ช. น.ภ.

๔ มูลเหตุจากปัญหาที่เกิดขึ้นในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกก่อนการปฏิรูปการปกครองหัวเมือง

หัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกมีจีนในบังคับอังกฤษเข้ามาทำมาหากินอยู่เป็นจำนวนมาก จีนบางกลุ่มมักจะก่อความวุ่นวายขึ้นเสมอ ก่อความเคียดแค้นให้ราษฎรหัวเมือง โดยสุจริต ซึ่งมีผลกระทบกระเทือนถึงการเศรษฐกิจการปกครองและทางการเมืองด้วย เป็นปัญหาที่สร้างความยุ่งยากให้กับรัฐบาลในขณะนั้นไม่น้อย อย่างไรก็ตามเนื่องจากหัวเมืองแถบนี้อยู่ใกล้ชิดกับหัวเมืองไทรบุรี ซึ่งมีก่อกองปัญหายุ่งยากทางการเมืองอยู่เรื่อย ๆ เช่นเดียวกัน รัฐบาลจึงใช้หัวเมืองฝ่ายตะวันตกคอยสอดส่องดูแลมาตลอดเวลา ด้วยเหตุนี้จึงกล่าวได้ว่า ปัญหาชาวจีน (๑) และ ปัญหาไทรบุรี (๒) เป็นมูลเหตุสำคัญอย่างหนึ่งที่ต้องมีการปฏิรูปการปกครองหัวเมืองแถบนี้ ทั้งนี้จะเห็นได้จากความสำคัญของปัญหาทั้งสองต่อไป

๔.๑ ปัญหาชาวจีน

หลังจากเกิดอั้งยี่ก่อกองการจลาจลที่เมืองภูเก็ตในปี พ.ศ. ๒๔๑๐* แล้วรัฐบาลได้ใช้มาตรการต่าง ๆ ที่จะป้องกันมิให้ชาวจีนก่อเหตุร้ายอีกเป็นต้นว่าการเกณฑ์กำลังจากหัวเมืองต่าง ๆ เข้าไปอยู่รักษาการณ์ในหัวเมืองที่ชาวจีนมาก สงก่าลังเรือรบและทหารจากกรุงเทพฯ ไปประจำการที่เมืองภูเก็ต จัดตั้งกรมการเงินเป็นที่ปรึกษาของมหาราชการ เมืองกรมการคอยช่วยเหลือระงับเหตุร้าย แต่ปัญหาจีนยังคงลวกก็ไม่อาจหมดไปกลับทวีมากยิ่งขึ้นทั้งนี้จะเห็นได้จากบันทึกชาวจีนที่เกิดขึ้นในระยะเวลาก่อนการปฏิรูปการปกครองหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกดังต่อไปนี้

๔.๑.๑ ปัญหาจีนก่อกองการจลาจลที่เมืองระนอง และภูเก็ต พ.ศ. ๒๔๑๔**

* คุรยละเอียด ปัญหาจีนที่เกิดขึ้นในยุคการปรับตัวเข้าสู่ยุคใหม่ในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก ดังกล่าวนั้นแล้วในบทก่อน

** คุรยละเอียดจีนก่อเหตุร้ายที่เมืองระนองและภูเก็ต ในประชุมพงศาวดาร ภาค ๕๐ (ตำนานเมืองระนอง)

การก่อกองทัพของพวกจีนในปี พ.ศ. ๒๔๑๘ เริ่มต้นที่เมืองระนองก่อน โดยมิ
 สาเหตุจากกรรมกรจีนไม่พอใจนายเหมืองที่ไม่ยอมจ่ายเงินค่าแรงในการทำเหมืองให้ * ในที่สุด
 ก็เกิดการทะเลาะวิวาทกัน จนจีนนายเหมืองถูกฆ่าตาย พวกกรรมกรจีนกลุ่มนั้นกลัวความผิดคิด
 หนีไปจากเมืองระนอง พระยารัตนเศรษฐี (คอซู่เจียง) ผู้ว่าราชการเมืองระนองสั่งให้เจ้า
 หน้าที่ด่านคักจับได้ เกิดฆ่าฟันกันล้มตาย พวกกรรมกรจีนได้รวบรวมกรรมกรจีนตามเหมืองต่าง ๆ
 ออกแ่กแค้นเจ้าหน้าที่ปล้นฆ่า แ่กแ่กลาญบ้านเรือนราษฎร พระยารัตนเศรษฐี (คอซู่เจียง)
 ไม่สามารถจะทำการปราบปรามได้เนื่องจากกำลังมีน้อย เพียงแต่จัดกำลังที่มีอยู่ป้องกันคลังและ
 โรงภาษีไว้ แล้วรีบแจ้งไปยังหัวเมืองใกล้เคียงให้ส่งกำลังมาช่วยเหลือ

ส่วนที่เมืองงาเกิดเป็นผลสืบเนื่องมาจากการก่อกองทัพที่เมืองระนอง ** และก่อกองร้าย
 ในลักษณะเดียวกัน แต่รุนแรงกว่าเพราะเมืองงาเกิดมีกรรมกรจีนเข้ามาทำเหมืองแ่่มาก ทำให้
 ผู้ว่าราชการเมือง และ กรมการตลอดจนถึงกำลังทหารที่อยู่ประจำไม่สามารถควบคุมสถานการณ์ให้
 สงบลงได้ แต่พระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชื่น บุนนาค) ข้าหลวงใหญ่ฝ่ายทะเลตะวันตกในขณะนั้น
 ได้ดำเนินการปราบปราม เหตุการณ์ร้ายที่เมืองระนอง และ เมืองงาเกิดด้วยวิธีการใช้กำลังจาก
 หัวเมืองใกล้เคียงให้รีบเข้ามาช่วยเหลือ และให้กรรมกรจีนช่วยเกลี้ยกล่อมกรรมกรจีนในบังคับ
 ของตนมิให้ออกมาก่อกองทัพได้ทำให้เหตุการณ์ค่อยสงบลงได้ ผลของการก่อกองทัพครั้งนี้ทำให้
 กรุงเทพฯ ได้พยายามจัดระบบการปกครองหัว เมืองฝ่ายทะเลตะวันตกโดยให้เมืองตรังเป็นศูนย์
 กลางในการปราบปราม แต่ก็ไม่ได้ผล เฉพาะที่เมืองงาเกิดเอง เหตุการณ์ยังหนักลงไปอีก ใน
 เมื่อชาวจีนไม่เกรงอำนาจของบ้านเมือง ก่อเหตุร้ายไม่เว้นแต่ละวัน ดังปรากฏในใบบอกของ
 พระยามนตรีสุริยวงศ์ กราบเรียนสมุหพระกลาโหม ตอนหนึ่งว่า

* ใน พ.ศ. ๒๔๑๘ ราคาแร่ดีบุกตกต่ำมากทำให้นายเหมืองไม่มีเงินพอที่จะจ่ายให้
 กรรมกรจีนได้

** กราบบังคมทูลขอการพิจารณาปกครอง เมืองตรัง

"..... ครั้นพระบารวชิตสงครามถึงแก่อสรภณกำลง พวกจีน
ลูกศร แลจีนในบ้านเมือง ก็พากันกระคายกระเด็นไปทั้งนั้น
หาเหมือนเมื่อพระบารวชิตสงครามยังอยู่ไม่ พวกจีนที่แสนโทก ๆ
มีพวกพ้องมากก็ควบคุมกันชมเริงพวกเสนอย ๆ โจรผู้ร้ายทั้ง
ปล้นชิง ทางก็มีอยู่เนือง ๆ มิได้ขาด พวกจีนพากันกำเริบแรง
ขึ้นทุกวันหาใคร เกรงอาญาบ้านเมืองไม่

พระยาภูเก็จจะบังคับการงานสิ่งใด ก็ไม่มีใครจะคลอก
พวกจีนหาใครจะกลัวเกรงนับถือไม่ พวกกรมการผู้ใหญ่ก็มีแต่จะ
คิดรวนเรไปต่าง ๆ ราษฎรก็ไม่เป็นที่ตั้งใจหามาหากิน ข้างหลวง
ซึ่งไปรคเกล้าให้ออกไปรักษาราชการ ณ เมืองภูเก็จ พวกจีน
ก็มีแต่จะลบล้างอำนาจให้เสื่อมเสียพระเกียรติยศไปทุกวัน
พระราชทรัพย์ของหลวงในเมืองภูเก็จก็มากกว่าหัวเมืองอื่น ๆ
บัดนี้บ้านเมืองรวนโรยไป พระราชทรัพย์ของหลวง คงจะ
ตกต่ำไปมา ซึ่งราชการบ้านเมืองแลการภาษีอากร เป็นไปดังนี้
ข้าพระพุทธเจ้าเกรงจะมีเหตุการณ์ขึ้นแก่บ้านเมือง |"^๑

จากหลักฐานดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงอำนาจการปกครองของญวณราชการเมืองกรมการ
ตลอดจนกำลังเรื่อรบที่มีอยู่ไม่สามารถจะทำให้พวกจีนเกรงกลัวได้ จริงอยู่ในระยะหลัง ๆ พวก
จีนไม่รวมกลุ่มกัน ก่อเหตุร้ายขนาดใหญ่เหมือนอย่างปี พ.ศ. ๒๔๑๐ หรือ ปี ๒๔๑๕ แต่
ได้เปลี่ยนไปในแบบของการก่อความวุ่นวายสร้างความระส่ำระสายในการปกครอง เช่นใช้อำนาจ

^๑ ก.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ สารบาทยศสมพิเศษ จ.ศ. ๑๒๔๑ - ๑๒๔๒

เล่ม ๒๐ ใบบอกพระยามนตรีสุริยวงศ์ กราบเรียนสมุหพระกลาโหม ลงวันที่ ๕ มิถุนายน
๒๔๒๒ หน้า ๕๐ - ๕๑ .

กคที่ราษฎรไทยจีนที่ไม่เป็นพวกพ้องของตน ถืออำนาจตัดสินผู้กระทำผิดโดยพลการ * นอกจากนั้น
ยังใช้อิทธิพลทางการเงินเข้าครอบงำผู้ว่าราชการกรมการหรือเจ้าพนักงานของรัฐบาล ทำให้
เจ้าหน้าที่บ้านเมืองเป็นศัตรูหรือเกิดการขัดแย้งกันเอง ดังจะเห็นได้จากปัญหาจีนที่เกิดขึ้นในหัว
เมืองใกล้เคียงต่อไป

๔.๑.๒ ปัญหาพระอิศรราชโฆษาว่าราชการเมืองกระบี่ที่ชาวจีนเข้าตาบใน พ.ศ. ๒๔๒๒

พระอิศรราชโฆษาว่าราชการเมืองกระบี่ แต่เดิมรับราชการในตำแหน่งผู้ช่วย
ราชการเมืองตะกั่วป่า เมื่อรับผูกขาดภาษีที่เมืองกระบี่จึงได้รับตำแหน่งผู้ว่าราชการเมืองตามแบบ
อย่างการผูกขาดหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก * และสาเหตุในการผูกขาดภาษีนี้เองทำให้พระ
อิศรราชโฆษาตาบ หักนี้เนื่องจากเมืองกระบี่เป็นเมืองที่ตั้งขึ้นใหม่ในปลายรัชกาลที่ ๔ ขึ้น
กับเมืองนครศรีธรรมราช แต่เนื่องจากห่างไกลการคมนาคมลำบาก ทางกรุงเทพฯ ใ้มอบ
ให้หัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกดูแลจะเป็นเวลาเดียวกันที่พระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชื่น บุนนาค)
ออกไปเป็นข้าหลวงใหญ่ ครั้งแรก (พ.ศ. ๒๔๑๔ - ๒๔๒๒) ซึ่งอาจเป็นเหตุให้ผู้ว่าราชการเมือง
นครศรีธรรมราชไม่พอใจ เพราะต้องเสียประโยชน์ในการภาษีอากรลงไป และทำให้อำนาจ
การปกครองของเมืองนครศรีธรรมราชที่มีต่อเมืองกระบี่เสื่อมลงด้วย ทั้งนี้เห็นได้จากที่ผู้ว่า
ราชการเมืองนครศรีธรรมราชได้ออกแก้หลวงประจิมนคร (จีนแปก) ** ว่าสามารถ

* ก.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ สารบาณสมคพิเศษ จ.ศ. ๑๒๔๑ - ๑๒๔๒ เล่ม ๒๐

ใบบอกกรามบังคับมูลของพระอมรวิไลสรเดช ๒ มีนาคม ๒๔๒๒ หน้า ๑๒๕.

* ตามนโยบายของกรุงเทพฯ เนื่องจากหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกไกล จึงมอบให้ผู้ว่าราชการ
เมืองเป็นเจ้าภาษีเอง กระจายละเอียดยการประมูลภาษีผลประโยชน์ บทแรก

** ตามสารตราตั้งครั้งรัชกาลที่ ๔ ทางเมืองนครศรีธรรมราช เคยอ้างว่าไม่สามารถ
เก็บส่วยอากร และสิ่งของบางอย่างจากเมืองกระบี่มาทำเป็นเครื่องราชบรรณาการได้ จำต้อง
เหตุผลว่าหัวเมืองกระบี่และผู้ว่าราชการเมืองกระบี่ไปขึ้นอยู่กับหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก ซึ่งอาจ
เป็นได้ เพราะในขณะนั้นพระยาบริรักษ์ภูธร (แสง) และพระเสนาบดี (บุช) บุตรพระยา
นคร (น้อย) เป็นผู้มีอิทธิพลมากในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกในขณะนั้น

พระอิศราธิไชยได้ก็จะมอบภาษีที่เมืองกระบี่ให้ทำ* ด้วยเหตุนี้หลวงประจิมนคร (จินเปกอี) จึงได้มาคบคิดกับสมัศพรพรคพวกบุก เข้าปล้นที่พักของญวราชการ เมืองแล้วฆ่าพระอิศราธิไชยเสีย การฆาญวราชการ เมืองตายครั้งนี้ นอกจากจะเห็นว่าพวกชาวจีนกำเริบเลืบนานไม่เกรงอาญาบ้านเมืองแล้ว ยังแสดงให้เห็นว่าชาวจีนได้เป็นเครื่องมือของข้าราชการไทย ซึ่งมีผลประโยชน์ชักกัน และจะเป็นช่องทางได้อีกโอกาสอาศัยอิทธิพลของข้าราชการไทย แสวงหาผลประโยชน์ใส่ตัว ดังเช่นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นดังกล่าว อย่างไรก็ตามจากการสอบสวนของพระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชื่น บุนนาค) ข้าราชการไทยในขณะนั้นก็ได้ชี้ให้เห็นว่าข้อวิพากษ์ของรัฐบาลที่มีอยู่เสมอตั้งแต่ครั้งจีนก่อการจลาจลครั้งใหญ่ที่เมืองกู่เกิดในปี พ.ศ. ๒๔๑๐ และ ๒๔๑๕ ที่ว่า เมื่อเกิดเหตุขึ้นในหัวเมืองฝ่ายตะวันตก เมืองใดเมืองหนึ่งจะกระทบไปอีกเมืองหนึ่งได้เป็นจริงมากขึ้น เพราะปรากฏว่าไคมีหัวหน่าจีนเมืองกู่เกิดส่งกำลังเข้ามาสนับสนุนหลวงประจิมนคร (จินเปกอี) ถึง ๑๐๘ คน ^๒ และยังเป็นผลให้รัฐบาลไม่สามารถจะลงโทษหัวหน่าจีนดังกล่าวนี้ได้ ด้วยเกรงว่าอาจทำให้จีนเมืองกู่เกิดก่อความวุ่นวายดังปรากฏในคำสั่งของเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ ถึงพระยามนตรีสุริยวงศ์คนหนึ่งว่า

"... แลหลวง บำรุงจีนประเทศ | ถ้าให้การรับจะบังคับ
สุนทรจีนประชา | ให้จำทำโทษพวกพ้องมันก็มาก เป็นที่ลำบากแก่ข้าหลวง ให้
เรียกประกันไว้ การซึ่งจะชำระนั้น ให้พระยามนตรีสุริยวงศ์ ฯ
ผ่อนปลนให้ก็ อย่าให้สับสนเหมือน คบคิดกันกำเริบขึ้นอีกได้..."^๓

* เป็นคำสารภาพของหลวงประจิมนคร (จินเปกอี) เมื่อครั้งเขาของกำนันไปให้ญวราชการ เมืองนครศรีธรรมราช ในเดือนกุมภาพันธ์ ๒๔๒๒ (ถ้าคิดแบบสมัยนั้นเป็นปี พ.ศ. ๒๔๒๓)

^๑ ก.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ สารบาถสมคหิเศบ จ.ศ. ๑๒๔๐ - ๑๒๔๑
เล่ม ๔ สารตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนาถึงพระยามนตรีสุริยวงศ์ (ไม่ปรากฏวันที่) เมษายน
๒๔๒๒ หน้า ๑ - ๕ .

^๒ ก.

^๓ ข. --

แสดงให้เห็นว่าอำนาจของกฎหมายบ้านเมืองยังไม่สามารถจะลงโทษพวกจีนอิทธิพลได้
 ในขณะนั้น และเมื่อมีการพิจารณาโทษจีนครั้งนี้ได้ก่อปัญหาจีนในบังคับขึ้น เมื่อหลวงประจิม-
 นคร (จีนเป๊ก) ไตรองศอองสุลอังกฤษเมืองปิ่นกว่าตนเป็นคนในบังคับอังกฤษ กลับคำให้การ
 สารภาพว่าไม่พอใจที่ผู้ว่าราชการเมืองกระบี่ เรียกค่าทำเนียบบุญปิ่นในอัตราสูง พวกจีนที่ปากจน
 ได้รับความเดือดร้อนจึงรวมกำลังกันเข้า เป็นเหตุให้กษัตริย์อังกฤษเขาแตกแรง ข้างหลวงใหญ่
 ไม่สามารถจะพิจารณาคดีตัดสินตามศาลไทย ต้องส่งตัวมาขึ้นศาลกงสุลอังกฤษที่กรุงเทพฯ^๒ ทั้ง ๆ
 ที่รัฐบาลถือว่า การฆ่าพระอิศราธิไชย เป็นฆนดโทษแน่นอน^๓ เพราะฉะนั้นปัญหาจีนคนในบังคับอัง-
 กลฤษจึงเป็นปัญหาที่ก่อความยุ่งยากเพิ่มขึ้นอีกอย่างหนึ่งในหัวเมืองแถบนี้

^๑ ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๘. สารบัญชีกฎพิเศษ จ.ศ. ๑๒๔๐ - ๑๒๔๑ เล่ม ๘
 สารตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดี ถึงพระยามนตรีสุริยวงศ์ (ไม่ปรากฏวันที่) เดือน
 เมษายน ๒๔๒๒. หน้า ๑ - ๕.

^๒ ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕. สารบัญชีกฎพิเศษ จ.ศ. ๑๒๔๐ - ๑๒๔๑ เล่ม ๘
 จกหมายกราบบังคมทูลของพระยาอภัยภูธรคหิภักษา ๑๑ เมษายน ๒๔๒๒.

^๓ ก.จ.ช. น.ก.

๘.๑.๓ ปัญหาจีนก่อความวุ่นวายที่เมืองตะกั่วป่าในปี พ.ศ. ๒๔๒๔

จีนที่ก่อปัญหาขึ้นที่เมืองตะกั่วป่าได้แสดงให้เห็นถึงความเป็นไปของสมาคมลับจีน และความขัดแย้งกันระหว่างกลุ่มข้าราชการ และราษฎรไทย ในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก เมื่อจีนสองกลุ่ม คือกลุ่มยี่หิ้น และโฮเซ่ง เกิดขัดแย้งในเรื่องผลประโยชน์จนถึงกับทะเลาะวิวาท มีข้าราชการและราษฎรไทยได้เข้าเป็นพวกทั้งสองฝ่าย^๑ สาเหตุของความขัดแย้งเนื่องมาจากนโยบายของรัฐบาลที่ยอมรับอำนาจพวกหัวหน้าจีนขึ้นมาปกครองดูแลกันเอง* ตั้งแต่สมัยที่พระยาเสนาสุจิต (นุช) ผู้ว่าราชการคนก่อนได้มอบให้หลวงประเทสพานิช (จิ่นกี้) หัวหน้าจีนกลุ่มยี่หิ้น รักษาตราประทับ^{**} ซึ่งหัวหน้าสมาคมลับจีนเมืองปิ่นก้งแต่งตั้งมา ต่อเมื่อพระยาเสนาสุจิต (นุช) ถึงแก่กรรม และหลวงประเทสพานิช (จิ่นกี้) อายุมากแล้ว จึงมีกลุ่มจีนชั้นหัวหน้ายี่หิ้น พวกหนึ่งคือจีนฉันฮอง จีนมุดตก และจีนองศรี กิดตั้งตัวเป็นหัวหน้ายี่หิ้น ด้วยการไปขอตราประจำตำแหน่งจาก เมืองปิ่นก้งใหม่แล้วจึงสมาคมลับเรียกว่ากลุ่ม " สมาคมลับโฮเซ่ง " ขึ้น ส่วนตราเก่านั้นห้ามใช้ ทำให้กลุ่มยี่หิ้นของหลวงประเทสพานิช (จิ่นกี้) ไม่พอใจจึงเกิดการทะเลาะวิวาทถึงมาพันกันขึ้น^{***}

ในขณะนั้นพระอนุรักษโยธา (กลิ่น) รักษาการในตำแหน่งข้าหลวงใหญ่ได้สั่งการให้

^๑ ก.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ม.๒. ๑๒ ก/๑๔ คำเนาประกาศของพระอนุรักษโยธาประกาศแก่กรมการผู้ใหญ่ ญูนอย นายอำเภอเท่านั้น ราษฎร เมืองตะกั่วป่า ๕ พฤศจิกายน ๒๔๒๕ .

* การจัดตั้งพวกจีนหัวหน้าปกครองกันเอง มีมาแต่ครั้งปลายรัชกาลที่ ๔ หลังพวกจีนก่อการจลาจลที่ ญูเกีต ปี พ.ศ. ๒๔๑๐ ญูราบละเอียค บทที่ ๒

** ตราประทับนั้นเรียกว่า " ตราปูนเต " เป็นตราของหัวหน้าสมาคมลับจีน ชาวจีนที่อยู่มากได้ความคุ้มครองจะต้องเสียเงินเป็นค่าตอบแทน หัวหน้าจีนจะประทับตรานี้เป็นเครื่องหมายไว้

*** เหตุเกิดเมื่อ วัน ๑ ๓ ๔ ค่ำปีมะเส็ง ตรีศก (ปี พ.ศ. ๒๔๒๔) พวกจีนกลุ่มยี่หิ้นซึ่งมีมาก่อนมีกำลังคน ๓๐๐๐ คน ส่วน กลุ่ม โฮเซ่ง มีกำลังคนเพียง ๓๐๐ คน

เรือรบที่เมืองญี๋เก็งเข้าไปรบกวนการยิงเมืองตะกั่วป่าเพื่อระงับเหตุร้ายนั้น^๑ ผลปรากฏว่าการก่อ-
การร้ายครั้งนี้ฝ่ายองเชียงสือกลุ่มโฮ่เซ่งถูกฆ่าตายไป ๘ คน ทรัพย์สินบ้านเรือนถูกทำลายไปเป็นจำ-
นวนมาก พระอนุรักษโยธาทำการสอบสวนไต่สวนว่า พวกจีนกลุ่มโฮ่เซ่งมีความผิดเพราะเป็นผู้
ก่อเรื่องทำร้ายพวกโฮ่เซ่งขึ้นก่อน ต้องจ่ายเงินค่าเสียหายให้พวกจีนโฮ่เซ่งถึง ๒๒,๐๐๐ เหรียญ
แะเงินค่าทำศพอีก ๒๒๔ เหรียญ ๔๐ บาท^๒ พระอนุรักษโยธาได้พยายามรักษาความสงบให้
เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว เพราะในขณะนั้นมีที่กล่าวว่าพวกจีนกลุ่มต่าง ๆ พยายามจะเอาอังกฤษเข้ามา
แทรกแซง เนื่องจากเมื่อเกิดเหตุมีกบฏในมณฑลอังกฤษเข้าร่วมด้วยและก็มีจีนบางกลุ่มที่ไม่พอใจผล
ของการประนีประนอม แต่พระอนุรักษโยธาได้แก้ปัญหาโดยเรียกหัวหน้าจีนทั้งสองฝ่ายมาชี้แจง
และให้เห็นกับท่านก๊วย* เมื่อเหตุการณ์สงบลงแล้วจึงได้แต่งตั้งหลวงประเทศพานิช (จีนที่) หัว-
หน้ายี่หินกนเกิมนำตราเข้ามาให้ปลกรองดูแลคนจีนในเมืองตะกั่วป่าต่อไปตามเดิม^๓

อย่างไรก็ตาม ปรากฏว่าผลการสอบสวนได้มีเจ้าพนักงานและราษฎรไทยเข้าร่วม
สนับสนุน หรือยอมตัวเข้าอยู่ในกองสี่ของพวกสมาคมลับจีน ซึ่งทางรัฐบาลถือว่ามีความผิดมาก
แต่เนื่องจากเป็นความผิดครั้งแรกและถ้าลงโทษไปคงเดือดร้อน จึงได้ควรทำคดีขึ้นไว้ก่อน
โดยสั่งให้พระอนุรักษโยธาออกหมายประกาศให้ผู้หลงผิดเข้ามามอบตัว ซึ่งจะเห็นได้จากหมาย
ประกาศของพระอนุรักษโยธามาหลวงใหญ่ ตอนหนึ่งว่า

^๑ก.จ.ช. เอกสาร ร.๕. ม.๒.๑๒๓/๑๔ สำเนาประกาศของพระอนุรักษโยธา
ประกาศแก่กรมการผู้ใหญ่ ผู้น้อย นายอำเภอ กำนันผู้ใหญ่บ้านและราษฎร เมืองตะกั่วป่า ๕
พฤศจิกายน ๒๔๒๕.

^๒ก.จ.ช. เอกสาร ร.๕. ม.๒.๑๒๓/๑๔ ใบนอกพระอนุรักษโยธา กราบบเรียน
สมุหพระกลาโหม ๑๔ มีนาคม ๒๔๒๖.

*ในขณะนั้นพระอนุรักษโยธารักษาการในตำแหน่งข้าหลวงใหญ่ และมีข่าวว่า
ทางกรุงเทพฯจะมีพระบรมราชโองการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งข้าหลวงใหญ่ ถ้าหากไม่สามารถ
รักษาความสงบได้ อาจเป็นผลกระทบกระเทือนต่อตำแหน่งที่จะได้รับได้

^๓ก.จ.ช. เอกสาร ร.๕. ม.๒.๑๒๓/๑๔ ใบนอกพระอนุรักษโยธา กราบบ-
เรียนสมุหพระกลาโหม ๑๓ เมษายน ๒๔๒๖.

".... เราเห็นว่ากรมการนายอำเภอ กำนัน และราษฎร ไทย
 แยก
 ในเมืองตะกั่วป่า ก็เป็นไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน อยู่ในพระราชอาณาเขต
 ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระเจ้าแผ่นดินกรุงเทพมหานคร แด่กรมการ
 นายอำเภอ กำนัน และราษฎรไทยแยกประพฤติกิจการทุจริต มิได้ตั้งจิต
 ซื่อตรงต่อกรุงเทพมหานครครหาคัดค้านเอาใจออกห่างจากเจ้าไปเข้า
 กงษรี สืบสานตั่วรวมคึกกับพวกจีนต่างประเทศเป็น ยี่หื่น บุณเฑาะง
 โสเซ่ง เสียคั้งนี้เป็นอันมาก คนพวกเหล่านี้มิได้เกรงพระราชอาญา
 ความผิด

ครั้นจะทำโทษคนเหล่านี้เสียให้เซตหลาบ ก็เป็นการผิดครั้ง
 หนึ่งคราวเดียว จึงได้ยกโทษภาคทัณฑ์ไว้มิได้ทำโทษ แต่จะต้องชำระให้
 คนเหล่านี้สืบสานตั่วออกจากกงษรี ยี่หื่น หกหื่น บุณเฑาะง โสเซ่ง
 เสียให้สิ้นเซอง จะเรียก เอาตัวกงษรีคืนแล้วปล่อยตัวกลับไปทำมา
 หากินตามมามีลำเนาเดิม อย่าให้คนเหล่านี้กลับใจไปเข้ากับกงษรี กับ
 พวกจีน อีกต่อไป...." ๑

ในหมายเหตุฉบับนี้ยังได้กำหนดวิธีการป้องกันมิให้พวกข้าราชการเจ้าพนักงานและ
 ราษฎรไทยเข้าไปเป็นพวกของสมาคมลับจีนกลุ่มต่าง ๆ อีก ถ้าฝ่าฝืนจะถูกลงโทษ โบท ๒๐ ที่
 จำคุกก็ตรวน อีก ๒ ปี เมื่อพ้นโทษยังทำทวนมนไว้ ๒ ซึ่งนับว่าเป็นโทษที่หนักมาก ด้วย
 เหตุนี้ หลังจากประกาศไปไม่นานมีพวกข้าราชการและราษฎรไทย เข้ามาสารภาพผิด ถึง
 ๓๒๒ คน แยกออกเป็นพวก ๆ ดังนี้ ๓

๑ ก.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ม.๒. ๑๒๓/๑๔ สำเนาประกาศของพระอนุรักษ-
 โยธาแก่กรมการผู้ใหญ่ที่เจ้าพนักงาน และราษฎรไทย แยก เมืองตะกั่วป่า ๕ พฤศจิกายน ๒๔๒๕ .

๒ ก.

๓ ก.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ม.๒. ๑๒๓/๑๔ โใบอกพระอนุรักษโยธา
 กราบเรียนสมุหพระกลาโหม ๔ ธันวาคม ๒๔๒๕ .

- ๑) เข้าพวก ปี่หิน เป็นข้าราชการ ตำแหน่งหลวง ๑ คน ชุน ๓๐ คน หมื่น ๑ คน
ราษฎรไทย ๑๗๕ คน แยก (ไทยอิสลาม) ๘ คน รวม ๒๑๕ คน
- ๒) เข้าพวกบุญเบิก่าง เป็นข้าราชการตำแหน่ง ชุน ๑ คน หมื่น ๑ คน ราษฎรไทย
๘๓ คน แยก (ไทยอิสลาม) ๗ คน รวม ๙๐ คน
- ๓) เข้าพวกโอ้เซ่ง เป็นข้าราชการตำแหน่ง ชุน ๒ คน หมื่น ๑ คน ราษฎรไทย ๑๕ คน
รวม ๑๘ คน

จากหลักฐานดังกล่าวจะเห็นว่าปัญหาจีนนอกจาก จะทำตัวเป็นสมาคมลับแฝงซึ่งรักษามลประ-
โยชนกันเองจนเป็นเหตุให้เกิดการจลาจลวุ่นวายสร้างความลำบากใจให้กับเจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครอง
ของไทย แล้วยังสร้างอิทธิพลขึ้นในหมู่ข้าราชการและราษฎรไทยด้วย ซึ่งปัญหาเช่นนี้ถ้ามองย้อน
ไปไม่รับแก้ไข ก็จะเป็นอันตรายต่อบ้านเมือง อันเป็นการที่จีนบางกลุ่มมักจะอ้างตัวเป็นคนในบังคับ
อังกฤษ เพื่อผลประโยชน์ในการค้า และสิทธิในทางศาลตามสัญญาพระราชไมตรีไม่ว่าสมอากาศ
ที่ไทยทำไว้กับอังกฤษ ในปี พ.ศ. ๒๓๔๘ (สัญญาโบว์ริง) ได้ก่อปัญหาซ้ำซ้อนขึ้นกับหัวเมือง
แถบนี้ไว้ไม่น้อยด้วยเหตุนี้ ปัญหาจีนดังกล่าว จึงเป็นสาเหตุสำคัญหนึ่งที่ให้มีการปฏิรูปการปกครอง
ในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกในสมัยต่อมา

๔.๒ ปัญหา เมืองไทรบุรี

เมืองไทรบุรีเคยก่อปัญหายุ่งยากให้กับไทยมาแต่ครั้งสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น และ
ได้แก้ไขจนลงเอยเรียบร้อย * จนกระทั่งในสมัยรัชกาลที่ ๕ ได้เกิดปัญหายุ่งยากขึ้นอีกในปี

* ทุกรายละเอียดการแก้ปัญหา เมืองไทรบุรีในบทที่ ๒ หรือความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับ
มลายูในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดย หวีศักดิ์ ล้อมลัม หน้า ๕๖ - ๘๖

พ.ศ. ๒๔๒๒ เมื่อพระยาไทรบุรี (ตนกุธาหมัก) ** ถึงแก่อสัญกรรมบุตรของพระยาไทรบุรี
สองคน ** แย่งชิงกันจะเป็นเจ้าเมืองไทรบุรี ทั้งสองฝ่ายต่างก็มีพวกพ้องญาติพี่น้องสนับสนุน
นำเรื่องตกลงกันไม่ได้ก็มีที่ท้าวว่าจะเกิดการทะเลาะวิวาทฆ่าฟันกัน ° จะเป็นเหตุให้กระทบกระ-
เทือนถึงเขตแดนอังกฤษ ซึ่งอยู่ใกล้เคียงจนอังกฤษถือโอกาสแทรกแซงได้ คับเหตุนั้นทางกรุงเทพฯ
จึงส่งพระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชื่น บุนนาค) ข้าหลวงใหญ่ประจำหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก
ซึ่งอยู่ใกล้เคียงกันรีบออกไปจัดการแก้ไข ทั้งปรากฏในสารตราของสมุหพระกลาโหมตอนหนึ่งว่า

"..... แด่ทรงพระราชวักถึงราชการ เมืองไทรบุรีด้วย
พระยาไทรบุรีมีบุตรชายใหญ่ ๒ คน ต่างมารดาต่างญาติพี่น้อง
ก็มีมาก ถ้าไม่ปรกติปรองคองกันตามแบบอย่างแต่เดิมมา จะ
เข้าเป็นพวกถือบุตรผู้นั้นผู้นี้ เกิดแก่งแย่งกันขึ้นแล้วพี่น้องก็จะ
แตกราวไฟบ้านพลเมืองก็จะไต่ความเดือดร้อน จึงมีท้องตรา
โปรดเกล้าฯ ให้พระยามนตรีสุริยวงศ์ ปรีวีเณรซึ่ง ข้าหลวง
รีบออกไปสั่งราชการ ณ เมืองไทรบุรีเพื่อจะได้รักษาการปรองคอง

* พระยาไทรบุรี (ตนกุธาหมัก) เป็นบุตรของพระไทรบุรี (คาคีหรือคาคี) เป็นเจ้า-
เมืองไทรบุรี ในปี พ.ศ. ๒๓๘๔ หลังจากบิดาถึงแก่อสัญกรรมและทางกรุงเทพฯ ได้ยกหัวเมือง-
ไทรบุรีขึ้นกรุงเทพฯ โดยตรง ในปี พ.ศ. ๒๔๑๕ (แต่เดิมขึ้นเมืองนครศรีธรรมราช)

** คนแรกชื่อ ตนกุธาหมัก อายุ ๒๒ ปี เป็นบุตรซึ่งเกิดจากภรรยาชื่อนันทวัน
อีกคนชื่อ ตนกุธาหมัก ฮามิก อายุ ๑๖ ปี เป็นบุตรซึ่งเกิดจากภรรยาหลวงชื่อ ทนเค

° ญรัฐพิ สุทธิสงคราม สมเด็จพระบรมมหาราชวังสุริยวงศ์ เล่ม ๒ หน้า ๒๓๖ - ๒๓๘

ของบุตรหลานญาติพี่น้องเจ้าพระยาไทรบุรี....."

การที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดให้พระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชื่น บุนนาค) ข้าราชการผู้ใหญ่หัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกออกไปแก้ไขครั้งนั้นนอกจากจะเห็นว่า เป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ของรัฐบาลที่อยู่ใกล้ชิดกับหัวเมืองไทรบุรีแล้วยังทรงเห็นว่าพระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชื่น บุนนาค) มีความสัมพันธ์กับครอบครัวของพระยาไทรบุรี มาก่อน* สามารถพูดภาษามลายูได้คล่องแคล่ว คงจะสามารถแก้ไขให้ทั้งสองฝ่ายปรองดองกันได้

พระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชื่น บุนนาค) เมื่อไปถึงเมืองไทรบุรี ก็ได้จัดการประชุมปรึกษากับญาติผู้ใหญ่ของทั้งสองฝ่าย ** จนในที่สุดก็ตกลงกันให้ตนุ ไชยนาถ ซึ่งมีความมากกว่าเป็นพระยาไทรบุรีต่อไป และให้นายบุตรชายพระยาไทรบุรีทั้งสองคนนำเข้ามาเฝ้ากราบถวายบังคมทูลรัชกาลที่ ๕ ในปีเดียวกันนั้น ๒ และให้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้พระ เกโศสวรินทร์

(คุ้มโฮอุเคน) เป็นพระยาบุตรทหารโกศล กับพระเสนาณรงค์พิริยราชบุคา (คนกูยาบ) เป็นพระยาสุรพลพิชิต ดำรงตำแหน่งผู้กำกับราชการเมืองไทรบุรี ส่วนคนกูยอัมคูลฮามี ให้ดำรง

ก.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ สารบาตสมคพิเศษ จ.ศ. ๑๒๔๑ - ๑๒๔๒ เล่ม ๒๐
ข้าไว้บอกเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ ถึงพระอัครวงศตทศรัทธาทางสุลตยามเมืองสิงคโปร์
(ไม่ปรากฏวันเดือน) พ.ศ. ๒๔๒๒ .

* พวกเจ้าเมืองไทรบุรีตั้งแต่ครั้งรัชกาลที่ ๔ เมื่อขึ้นมากรุงเทพฯ จะพักอยู่ที่บ้านพระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชื่น บุนนาค) บิดาของพระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชื่น บุนนาค)

** พระยาไทรบุรี (คนกูยอัมคูล) มีพี่น้อง ๓ คน เรียงลำดับกัน พี่คนให้การสนับสนุนบุตรของพระยาไทรบุรีดังนี้

(๑) คนกูยโฮอุเคน เป็นบิดาของมารดาคนกูยไชยนาถ จึงสนับสนุนหลานของตน

(๒) คนกูยยาบ พระยาไทรบุรี (คนกูยอัมคูล) ไว้ใจมากอยากให้เป็นคนกูยอัมคูล บุตร ซึ่งเกิดจากภรรยาหลวงเป็นพระยาไทรบุรีแทน

(๓) คนกูยโฮะ น้องชายคนเล็กสนับสนุน คนกูยโฮอุเคน

๒ ผนัง สุธสิงกรม สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เล่ม ๒ หน้า ๒๓๕ .

ตำแหน่งผู้กำกับราชการเมืองไทรบุรี เว้นตามญัตติอุทธานิต ให้ดำรงตำแหน่ง ระเสีเริงก์ -
 ฤทธิรามาตุกา ช่วยราชการพระยาไทรบุรี (ญัตติ ฆนารชิต) บรรดาราชนการต่อมา *

อย่างไรก็ตาม เหตุการณ์แปลง ไทรบุรีครั้งนั้นได้ ๗ ใญ่ปี พ.ศ. ๒๔๑๔ พระยา -
 ไทรบุรี (ญัตติ ฆนารชิต) ก็ถึงแก่กรรม ได้เกิดมีการแต่งตั้งผู้ดำรงตำแหน่งเจ้าเมือง
 ไทรบุรีอีกระหว่างพระยาพุทธการโกเก (ญัตติ ใอดูเคน) และพระยาเริงก์ฤทธิรามาตุกา
 (ญัตติ อับดุลฮามิ) เมื่อสมเด็จพระบรมราชาธิบดีสุริยวงค์ (ชื่น บุนนาค) ได้เสนอ
 แต่งตั้งญัตติ ใอดูเคนเป็นพระยาไทรบุรี แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไม่
 ไว้วางใจ เพราะปรากฏหลักฐานว่าพระยามนตรีสุริยวงค์ (ชื่น บุนนาค) ว่าญัตติ ใอดูเคน
 เคยไปมาหาสู่กับพวกอังกฤษที่มีใจแข็งอับใจไว้ ถ้าเป็นพระยาไทรบุรีขึ้นแล้ว เมื่อเกิดข้อ
 ขาดบกพร่องกับไทยขึ้น ก็อาจจะให้อังกฤษเข้ามาแทรกแซงได้ ด้วยเหตุนี้จึงพระกรุณาแต่งตั้งให้
 ญัตติ อับดุลฮามิ ผู้ที่ยังจงรักภักดีต่อไทย และรวมเมืองไทรบุรีก็ให้ถวายการพินิจต่อมากเป็น
 พระยาไทรบุรีต่อไป ** และเพื่อไม่ให้เกิดปัญหาขัดแย้งกันในเรื่องการบริหารการปกครอง
 จึงโปรดให้เลิกตำแหน่งผู้กำกับราชการของตำแหน่งที่ตั้งมาแต่ปี พ.ศ. ๒๔๑๖ เสีย ***

ดังที่กล่าวมาแล้วว่ารัฐบาลที่กรุงเทพ ฯ ได้ใช้หัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก เป็นที่
 คอยดูแลหัวเมืองไทรบุรีมาแต่รัชกาลก่อน ดังนั้นในสมัยนี้จึงมอบหมายให้ข้าหลวงใหญ่ฝ่ายหัวเมือง
 ชายทะเลตะวันตกมีอำนาจในการควบคุมดูแลแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในหัวเมืองไทรบุรี **** แต่

* ญัตติ ฤทธิสังกราม สมเด็จพระบรมราชาธิบดีสุริยวงค์ เล่ม ๒

หน้า ๒๓๕.

๒

ก.

๓

ก. หน้า ๒๔๐

๔

ก. หน้า ๓๕๐ - ๓๕๑

ทั้งห้ามไปยุ่งเกี่ยวกับการบริหาร หรือการปกครองภายในมากเกินไป ทั้งทางกรุงเทพ ฯ ให้
เอกสิทธิ์แก่เจ้าเมืองไทรบุรี เช่นเดียวกับที่เคยยึดถือมา แต่สมัยก่อน เพื่อป้องกันมิให้เกิดปัญหา
กระทบกระทั่งกันอีก ซึ่งเรื่องนี้จะเห็นได้จากในกรณีที่เกิดปัญหา การตัดสินคดี ขาดธรรมนูญที่เมือง
ปะลิส* ในปี พ.ศ. ๒๔๒๒ พระอมรวิไลสรเดช (โต บุนนาค) ข้าหลวงใหญ่ได้เข้า
ไปชำระตัดสินคดีเอง โดยจะนำตัวผู้ต้องหาที่จับได้จากเมืองไทรบุรีไปพิจารณาโทษที่เมืองปะลิส
มีเจ้าพนักงานจากเมืองทั้งสองเป็นคณะลูกขุนตามประเพณี แต่ทางกรุงเทพ ฯ เห็นว่าเรื่องนี้
ข้าหลวงใหญ่ดำเนินการมาตลอด ถ้าไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับจะ เป็นการเสียอำนาจในการดูแลหัว
เมืองมลายูประเทศราชไป ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาไปถึงเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์
ตอนหนึ่งว่า

"..... พระอมรวิไลสรเดชบังคับให้ส่งผู้ร้ายไปเมือง
ปัลลิสแล้ว ตัวพระอมรวิไลสรเดชตามไปชำระตัวนั้น
ก็ไม่เป็นอันสืบเกียรติยศแก่เมืองไทรบุรี การที่จะให้
เขาทำโทษเพียงที่พร้อมกันทั้งสองเมืองปักษ์ ก็เป็นการ
ถูกต้องตามประเพณีมาแต่ก่อน ที่เรามีเคยเกี่ยวข้องในการ
บ้านเมืองแห่งประเทศราช

แต่ฉันเห็นว่าความเรื่องนี้พระอมรวิไลสรเดชได้
ไปแหงนมือลงชำระ เหมือนหนึ่งว่าเป็นความอยู่ในข้าหลวง
แล้วจะส่งให้เมืองประเทศราชทำโทษ เองไม่รู้อเห็นตัวนั้น
เป็นการเสียเกียรติยศอยู่ ขอให้พระอมรวิไลสรเดชได้รับ
หาฤาในคำปฤชาโทษนั้นเสียด้วยจึงจะดี เห็นว่าควรที่จะต้อง
ประทับประคอง เกียรติยศข้าหลวงไว้ให้ตลอดจะได้บังคับ
ราชการต่อไป " *

* มีผู้รบ ชื่อ กูอาด กูวา กูสมาฆะ กูหวัง และมากัดัญหนุบ เฝ้ายเมืองปะลิส "
เจ้าพระยาศรีสุทธานุกาญจนาภิเศกเมืองปะลิส ได้หนีไปอยู่เมืองไทรบุรี และถูกจับตัวได้

* ก.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ สารบาตสมุติเศษ จ.ศ. ๑๒๔๑ - ๑๒๔๒
เล่ม ๒๐ พระราชหัตถเลขา ถึงเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ ๑๓ ธันวาคม ๒๔๒๒ .

จากหลักฐานดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า ทางกรุงเทพ ฯ ต้องการให้ข้าหลวงใหญ่ฝ่ายทะเลตะวันตกมีอำนาจเข้าไปจัดการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ได้ คณะที่เห็นสมควร มิฉะนั้นแล้วอำนาจการปกครองดูแลหัวเมืองมลายูประเทศราชฝ่ายตะวันตกของข้าหลวงใหญ่ ก็จะไม่เป็นไปตามนโยบายที่ทางกรุงเทพ ฯ มุ่งหวังไว้ ซึ่งอาจเกิดผลเสียหายได้ในภายหลังเมื่อเกิดเหตุการณ์ต่าง ๆ ขึ้น

๙๒) จากข้อเท็จจริงดังพรรณาวเคราะห์มาข้างต้นจึงพอสรุปได้ว่าในช่วงระยะเวลาก่อนที่จะมีการปฏิรูปการปกครองในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกนั้นมีปัจจัยสำคัญ ๆ ที่เป็นมูลเหตุให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดให้รวบรวมหัวเมืองแถบนั้นขึ้นเป็นมณฑล จึ่งโดยพระบรมราโชบายในการรวบรวมหัวเมืองต่าง ๆ ขึ้นเป็นมณฑลก่อนปี พ.ศ. ๒๔๓๕ นั้นเพื่อให้หัวเมืองที่อยู่ตามชายแดนลอแหลมอันตรายเป็นความเข้มแข็งป้องกันการแทรกแซงจากประเทศมหาอำนาจ แต่การยกฐานะของหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกขึ้นเป็นมณฑลในครั้งนี้ จะเห็นได้ชัดว่าแรงกดดันดังกล่าวไม่มีผลเท่ากับผลของความล้มเหลวที่ทางกรุงเทพ ฯ ส่งข้าหลวงใหญ่ ออกไปจัดการภาษีอากรและการปกครองก่อนหน้านี้ ไม่สามารถจะแก้ไขปัญหาดังกล่าวให้สำเร็จได้ โดยเฉพาะทางด้านการภาษีอากร บัญชีราชการหัวเมืองต่าง ๆ มีเงินภาษีติดค้างเป็นจำนวนมาก เป็นการเสียผลประโยชน์ของรัฐบาล ทั้งขณะนั้นต้องการเงินไปใช้ในการปรับปรุงบ้านเมือง คับแค้นนี้การรวบรวมหัวเมืองแถบนั้นขึ้นเป็นมณฑล แล้วให้อำนาจข้าหลวงใหญ่จัดการปกครองให้เรียบร้อย จึงเป็นทางที่ดีที่สุดที่จะแก้ปัญหาดังกล่าวได้ และยังมีผลถึงการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นกระทบกระเทือนต่อเศรษฐกิจการปกครอง และการเมืองอยู่เสมอ ๆ คือปัญหาเงิน และปัญหาไพร่บริวาร

การปฏิรูปการปกครองมณฑลที่เกิดขึ้นระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๓๔ - ๒๔๔๑ ในสมัย

พระยาทิพโกษา เป็นผู้กำกับข้าหลวงใหญ่

เมื่อพระยาทิพโกษา (โต โชติเสถียร) เข้าดำรงตำแหน่งผู้กำกับข้าหลวงใหญ่หัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก ปฏิบัติหน้าที่ตามพระบรมราชโองการที่ทรงให้ไปจัดการแก้ไข การเก็บภาษีอากร และเร่งเงินหลวงที่ยังค้างอยู่ตามเมืองต่าง ๆ ให้เสร็จสิ้น เพราะ ฉะนั้นหน้าที่ของพระยาทิพโกษาในระยะแรก ๆ จึงกระทำไปในลักษณะดังกล่าวเสียเป็น ส่วนใหญ่ ส่วนการแก้ไขทางการปกครองนั้นยังไม่มีอะไรเปลี่ยนแปลงมากนัก แต่หลังจาก ปี พ.ศ. ๒๔๓๕ เมื่อทางส่วนกลางได้มีการปฏิรูปการปกครองประเทศครั้งใหญ่เป็นต้นมา ลักษณะการปกครองของหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกเริ่มเปลี่ยนแปลงไปตามแบบสมัยใหม่ยิ่งขึ้น จนกระทั่งฐานะมณฑลเกิดเป็นมณฑลเทศาภิบาลในปี พ.ศ. ๒๔๓๘ อย่างไรก็ตามผลของ การปรับปรุงการภาษีอากร และการปกครองตามแบบใหม่เป็นเหตุให้มีผลกระทบกระเทือน ต่อรายได้ของหัวเมืองแถบนี้มาก ทั้งนี้เนื่องจากรัฐบาลเข้ามารับภาระในการจัดเก็บภาษีเอง ต้องใช้จ่ายเงินให้กับข้าราชการเมืองกรมการ เจ้าพนักงาน ตลอดจนการทะนุบำรุง บ้านเมืองในต่าง ๆ ด้วยเหตุนี้รัฐบาลจึงต้องรับภาระในการส่งเสริมการทำเหมืองแร่ โดยตรง เพื่อหาเงินมาชดเชยกับรายจ่ายที่กำลังเพิ่มขึ้น

จะเห็นว่าพระยาทิพโกษา (โต โชติเสถียร) ตลอดช่วงเวลาที่ท่านดำรงรับผิดชอบในการปกครองดูแลหัวเมืองแถบนี้ นอกจากจะเข้ามาทำตามนโยบายของทางกรุงเทพฯ

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ สำเนาสมเด็จ เป็น ๒ หน้า ๒๒๓.

ในระยะแรกแล้ว ต้องปฏิบัติหน้าที่เพิ่มขึ้นไปอีกเมื่อทางกรุงเทพฯ ได้มีการปฏิรูปการปกครอง
ทั้งในส่วนกลาง และหัวเมือง* เพราะฉะนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า ในสมัยที่พระยาทิพโกษา
ดำรงตำแหน่งอยู่ เป็นช่วงเวลาหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันออกเริ่มเปลี่ยนแปลงจากระบบเก่า
ไปสู่ระบบใหม่ ทั้งในด้านการปกครอง การศาล และการเศรษฐกิจและสังคม อันสร
กการศึกษาวเคราะห์นั้นละเอียด

๑. การปรับปรุงระบบการปกครอง

บทบาทและหน้าที่ของพระยาทิพโกษา ทางด้านการปกครองในหัวเมืองฝ่าย
ทะเลตะวันออกนั้นอาจแบ่งได้สองลักษณะใหญ่ ๆ คือ การปรับปรุงแก้ไขระเบียบแบบแผนการ
ปกครอง และการป้องกันรักษาความสงบภายในบ้านเมือง ซึ่งหน้าที่ดังกล่าวนอกจากจะ
ปฏิบัติไปตามนโยบายของรัฐบาลแล้ว ยังต้องอาศัยสติปัญญาความสามารถในการปรับปรุง
แก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้าอีกด้วย ทั้งนี้จะเห็นได้จากการจัดการปกครอง
ดังกล่าวต่อไป คือ

๑.๑ การปรับปรุงแก้ไขระเบียบแบบแผนการปกครอง

เนื่องจากพระยาทิพโกษา เข้ามารับตำแหน่งก่อนที่ทางกรุงเทพฯ จะมีการ
ปฏิรูปการปกครองหัวเมืองในปี พ.ศ. ๒๔๑๙* ดังนั้นการปรับปรุงแก้ไขระเบียบแบบแผนการ
ปกครองจึงอาจแบ่งออกได้ ๒ ระยะ คือ

* ตั้งแต่มีการปฏิรูปการปกครองประเทศครั้งใหญ่ในปี พ.ศ. ๒๔๑๕ การดำเนินการ
การปรับปรุงประเทศในทางต่าง ๆ ได้เริ่มขึ้นตามมา ซึ่งผู้สนใจจะศึกษารายละเอียดได้
งานปฏิรูปในทางต่าง ๆ ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งมีผู้เขียนอยู่ทั่วไป
ส่วนในปี พ.ศ. ๒๔๑๙ นั้นเป็นปีที่เริ่มจัดการปกครองหัวเมืองเป็นแบบมณฑลเทศาภิบาลครั้งแรก

‘ล้าคับไม่’ แล้วแต่ผู้ว่าราชการเมืองหรือผู้ว่าราชการเมือง
ขอให้นามตามความชอบใจ ดังเช่นที่เมืองภูเก็ตมีหลวง
วิสุทธิสมบัติ ถึง ๒ คน การขึ้นคั้งนี้เห็นด้วยเกล้า ๆ
ว่า ควรแก้ไข”

การที่ตำแหน่งเจ้าพนักงานมีมากมายจนสับสนไม่เป็นไปตามแบบแผนของทาง
ราชการก็กล่าว ทำให้เกิดผลเสียต่อการปฏิบัติราชการ ด้วยเหตุนี้พระยาพิพิธโกษา จึง
ได้เสนอให้ทางกรุงเทพฯ ได้มีคำสั่งบังคับไปยังหัวเมืองต่าง ๆ ให้แจ้งไปยังกรุงเทพฯ
เมื่อจะมีการแต่งตั้งผู้ใดดำรงตำแหน่งที่ว่างอยู่ เพื่อทางกรุงเทพฯ จะได้มีทราบแต่งตั้ง
ออกมา เป็นหลักฐาน

ปัญหาเรื่องกรมการเมืองและเจ้าพนักงานไม่ยอมมาปฏิบัติหน้าที่ในตำแหน่งของ
หัวเมืองต่าง ๆ ในระยะนี้ยังคงมีอยู่เหมือนเมื่อครั้งสมัยการสร้างเมืองกลาง*
ตามรายงานการตรวจราชการของพระยาพิพิธโกษาในปีเดียวกันพบว่ามีการและเจ้าพนักงาน
จำนวนไม่น้อย ที่มีชื่อรับราชการอยู่เมืองหนึ่ง แยกไปอาศัยอยู่อีกเมืองหนึ่ง เพราะ
ฉะนั้นจึงสั่งให้ผู้ว่าราชการเมืองต่าง ๆ ทำการสำรวจกวาดค้น ทำรายงานเสนอ
ข้าหลวงใหญ่ เพื่อจะได้แจ้งไปยังกรุงเทพฯ ทราบทั้งนี้เพื่อหาทางป้องกันไม่ให้กรมการเมือง
เจ้าพนักงานหลบเลี่ยง ถ้ายังขัดขืนไม่ปฏิบัติตามคำสั่งก็อาจถูกลงโทษ หรือให้ออกจาก
ราชการ แต่งตั้งผู้เหมาะสมดำรงตำแหน่งแทนต่อไป

ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ก. ๑๔.๔ ก/๑๑ จดหมายพระยาพิพิธโกษา
กราบทูลกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ๒ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๑๓.

ก.

* ดูรายละเอียดการบูรณะบ้านเมืองและแต่งตั้งเจ้าเมืองกรมการเมืองในที่ ๒

ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ก. ๑๔.๔ ก/๑๑ จดหมายพระยาพิพิธโกษากราบทูล
กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ๒ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๑๓.

๑.๑.๒ การปรับปรุงแก้ไขการปกครองหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกเมื่อยกฐานะ
เป็นมณฑลเทศาภิบาล ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๓๘ - ๒๔๔๔

ลักษณะการปกครองหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก เมื่อได้รวบรวมหัวเมืองต่าง ๆ เข้าเป็นมณฑลแล้วมีแบบการบริหารคล้ายกับการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล ซึ่งตั้งขึ้นเป็นครั้งแรกในปี พ.ศ. ๒๔๓๙ แต่หัวเมืองแถบนี้ต้องจัดล่าช้าไปอีก ๑ ปี เนื่องจากรัฐบาลมัวยุ่งอยู่กับการจัดระเบียบการปกครองมณฑลเทศาภิบาลในหัวเมืองชั้นในอยู่ ทั้งนี้จะได้นำรายละเอียดความสำคัญของการจัดการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล และ การปรับปรุงแก้ไขการจัดการปกครองในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกดังกล่าว ต่อไปนี้คือ

ก. ลักษณะและความสำคัญของการจัดการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล

ในขณะที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงปฏิรูปการปกครองครั้งใหญ่ในปี พ.ศ. ๒๔๓๕ นั้น การปกครองในหัวเมืองต่าง ๆ หรือเรียกว่าการปกครองส่วนภูมิภาคยังไม่ได้มีการปฏิรูปแต่อย่างใด แม้ว่าก่อนปี พ.ศ. ๒๔๓๕ จะได้ยกให้รวบรวมหัวเมืองชายแดนที่สำคัญขึ้นเป็นเขตปกครองเรียกว่า "มณฑล" ถึง ๖ มณฑล ดังกล่าวแล้ว เพื่อสนองความจำเป็นทางประการ แต่ยังไม่ได้มีการวางแผนการปกครองอย่างใหม่ จนกระทั่งในปี พ.ศ. ๒๔๓๙ จึงได้เริ่มจัดการปฏิรูปการปกครองส่วนภูมิภาคเรียกว่า การปกครองส่วน "มณฑลเทศาภิบาล" ขึ้นเป็นครั้งแรก ๓ มณฑล คือ มณฑลพิษณุโลก มณฑลปราจีนบุรีและมณฑลนครราชสีมา ซึ่งลักษณะและความสำคัญของการจัดตั้งเทศาภิบาลดังกล่าว

๑. ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ก. ๑๔.๔ ก/๑๑ จกหมายพระยาทิพโกษา
กราบทูล กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ๒ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๑๓.

* ทุกรายละเอียด การรวบรวมหัวเมืองต่าง ๆ ขึ้นเป็นมณฑล ในมูลเหตุจาก
การคุกคามของจักรวรรดิอินเดียตะวันตก (บทที่ ๓)

๒ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพและพระยาราชเสนา เทศาภิบาล

พระยาราชเสนา (ศิริ เทพหัสดิน ณ อยุธยา) อดีตปลัดทูลฉลองกระทรวงมหาดไทยได้กล่าวไว้ มีความสำคัญว่า

" การเทศาภิบาล คือการปกครองโดยลักษณะที่จัดให้มี
ส่วนบริหารราชการอันประกอบด้วยตำแหน่งข้าราชการ
ทางพระเนตรพระกรรณพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
และเป็นที่ไว้วางใจของรัฐบาลของพระองค์ รับแบ่ง
เบาภาระของรัฐบาลกลาง ซึ่งประจำแต่เฉพาะใน
ราชธานีนั้น ออกไปดำเนินการในส่วนภูมิภาคอันเป็นที่
ใกล้ชิดคืออาณาประชากรเพื่อให้ได้รับความร่มเย็นเป็น
สุขและเกิดความเจริญทั่วถึงกัน โดยมีระเบียบแบบแผนอัน
เป็นกฎระเบียบอันแก่พระราชอาณาจักรด้วย ฯลฯ จึงได้แบ่ง
ส่วนการปกครองแคว้นแคว้นออกโดยลำดับชั้นเป็นมณฑล จังหวัด
อำเภอ ตำบล และหมู่บ้าน และแบ่งหน้าที่ราชการเป็น
ส่วนสังกัดเป็นแผนกพนักงาน ทำนองการของกระทรวง
ในราชธานี อันเป็นวิวัฒนาการซึ่งความเป็นระเบียบเรียบร้อย
รวดเร็ว และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ระงับทุกข์บำรุง
สุขด้วยความเที่ยงธรรมแก่อาณาประชาราษฎร์"

จะเห็นว่า ระบบเทศาภิบาล เป็นระบบที่รัฐบาลกลางจัดข้าราชการส่วนกลาง
ออกไปบริหารราชการในท้องที่ต่าง ๆ แทนผู้ว่าราชการเมือง ซึ่งเคยทำหน้าที่จัดมาแต่เดิม
เป็นผลให้รัฐบาลรวมอำนาจการปกครองเข้ามาไว้ในส่วนกลางอย่างเต็มที่ เป็นการเปลี่ยนแปลง
ระเพณีการปกครองดั้งเดิมของไทย ซึ่งใช้ระบบกินเมืองมาเป็นแบบสมัยใหม่อย่างสิ้นเชิง

^๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพและพระยาราชเสนา เทศาภิบาล หน้า ๖๕-๖๖

^๒ จักรกฤษณ์ นรนิยคุณการ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ กับกระทรวงมหาดไทย หน้า ๑๖๖.

สำหรับหน่วยราชการบริหารมณฑลเทศาภิบาล ซึ่งแบ่งเขตการปกครองออกเป็น
มณฑล จังหวัด อำเภอ ตำบล และหมู่บ้านอยู่ในความรับผิดชอบของข้าหลวงเทศาภิบาล*
และทางรัฐบาลได้จัดข้าราชการไปประจำแต่ละหน่วยงาน เป็นต้นว่า ในที่ทำการมณฑล มี
ข้าราชการคนหนึ่งประกอบด้วยข้าหลวงเทศาภิบาลเป็นประธาน มีข้าราชการชั้นรองอีก
จำนวนหนึ่งรวมเรียกกันว่า "กองมณฑล" ทำหน้าที่ช่วยเหลือการปฏิบัติราชการในแผนกการ
ต่าง ๆ เช่น แผนกมหาดไทย แผนกอัยการ แผนกสรรพากร และ กองบังคับการตำรวจ
ภูธรมณฑล เป็นต้น ในที่ทำการเมืองหรือจังหวัด จัดส่วนราชการเช่นเดียวกับมณฑล อยู่ภายใต้
การบังคับบัญชาของผู้ว่าราชการเมือง มีข้าราชการซึ่งประกอบกันเป็นกรมการเมือง ๒
คณะ คือ กรมการเมืองในท่งและกรมการเมืองนอกท่ง** เป็นผู้ช่วยเหลือและให้คำแนะนำ
ปรึกษาราชการในเรื่องเกี่ยวกับการบริหารราชการในเมืองนั้น ๆ (ในที่ทำการอำเภอซึ่งมีลักษณะ
เช่นเดียวกัน คือ มีข้าราชการประจำอำเภอที่ประกอบกันเป็นกรมการเมือง ซึ่งได้แก่
นายอำเภอ ปลัดอำเภอ และสมุหบัญชีอำเภอ กับ ข้าราชการที่กรมการเมืองซึ่งได้แก่
เสมียนพนักงานอีกจำนวนหนึ่ง ข้าราชการและเจ้าพนักงานดังกล่าวจะทำหน้าที่บริหารราช-
การในเขตอำเภอ สำหรับตำบลและหมู่บ้านก็มีกำนันและผู้ใหญ่บ้านทำหน้าที่รับผิดชอบในเขต

* ดูรายละเอียด การแบ่งส่วนราชการและอำนาจหน้าที่ของข้าราชการ ในการ
จัดรูปการปกครองมณฑลเทศาภิบาล จาก "สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราช
านุภาพ กับ กระทรวงมหาดไทย" ของ จักรกฤษณ์ นรินทรวงการ หน้า ๑๖ - ๒๓๘.

** กรมการเมืองในท่งและกรมการเมืองนอกท่งประกอบด้วยกรมการเมืองชั้นผู้ใหญ่คือ ปลัดเมือง
ยกกระบัตร และ ผู้ช่วยราชการ กับกรมการเมืองชั้นผู้น้อย คือ จ่าเมือง สัสดี แพ่ง
สุภมาตรา และสาละเลข ส่วนกรมการเมืองนอกท่งเป็นตำแหน่งข้าราชการซึ่งมิได้มา
ทำงานประจำเหมือนพวกแรก เป็นเพียงแต่รัฐบาลจะแต่งตั้งผู้ใดคนหนึ่งเข้ามาให้คำปรึกษา
หารือแก่ผู้ว่าราชการเมืองและกรมการเมืองในท่ง

ตำบลและหมู่บ้านของคน ซึ่งลักษณะตามลำดับชั้นดังกล่าวนั้นจะเห็นได้ว่า อำนาจการปกครองของรัฐบาลกลางได้เข้าควบคุมการปกครองภายในหัวเมืองต่าง ๆ อย่างเต็มที่เป็นครั้งแรก)

ข. การยกมณฑลหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกเป็นมณฑลเทศาภิบาล ปี พ.ศ. ๒๔๓๔

เมื่อพระยาทิพโกษา ออกไปดำรงตำแหน่งผู้กำกับข้าหลวงหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก หัวเมืองแถบนี้ยังขึ้นอยู่กับกระทรวงกลาโหม จนกระทั่งปี พ.ศ. ๒๔๓๓ ทางกรุงเทพฯ ได้ประกาศแบ่งปันหน้าที่ของกระทรวงกลาโหม และกระทรวงมหาดไทยออกจากกันเด็ดขาด ทำให้หัวเมืองภาคใต้ทั้งหมดมาขึ้นกับกระทรวงมหาดไทยทั้งถนัดนั้นมา และภายในปีเดียวกันนั้นก็ยกหัวเมืองขึ้นเป็นมณฑลเทศาภิบาล ดังกล่าวแล้ว เพื่อทดลองการจัดระเบียบแบบแผนการปกครองแบบใหม่ ส่วนหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก ยังไม่ได้ดำเนินการใด ๆ จนกระทั่ง นาย คับเบิลยู ดี มุลเลอร์ (V.D. Muller) ได้ทำรายงานเสนอมายังรัฐบาลให้รับดำเนินการจัดการปกครองหัวเมืองแถบนี้ให้เรียบร้อยเสีย เพราะในขณะนั้นการทำเหมืองแร่ดีบุกได้ตกต่ำลง รัฐบาลได้มอบหมายให้กรมโลหกิจและ

ในระยะที่ทำการปฏิรูปการปกครองในกระทรวงมหาดไทยใหม่ ๆ รัชกาลที่ ๕ ยังมีได้โปรดให้ยกหัวเมืองที่ขึ้นกระทรวงกลาโหมและกรมท่ามาขึ้นด้วย เพราะทรงตระหนักถึงความยุ่งยากถ้าจะเปลี่ยนแปลงอย่างกระชั้นชิด และในขณะนั้นสมเด็จพระยาคำรง--ราชานุภาพ ซึ่งดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยอยู่ยังมิได้คุ้นเคยกับงานในกระทรวงนี้มาก่อน เมื่อได้ศึกษาทดลอง กำหนดแผนงานการปรับปรุงราชการบริหารในส่วนภูมิภาคได้เรียบร้อยแล้ว และผ่านพ้นวิกฤตการณ์กรณียุทธกับฝรั่งเศส (ร.ศ. ๑๑๒) จึงได้มีประกาศพระบรมราชโองการแบ่งปันหน้าที่ระหว่างกระทรวงกลาโหม กับ กระทรวงมหาดไทย ลงวันที่ ๒๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๓๓ (ร.ศ. ๑๑๓) แบ่งแยกหน้าที่กันเด็ดขาด (ก.จ.ช. ราชกิจจานุเบกษา ร.ศ. ๑๑๓ เล่ม ๑๑ หน้า ๓๐๖ - ๓๐๗)

คำเป็นการใด ๆ จนกระทั่ง นาย คับเบ็ลยู คี มุลเลอร์ (W.D. Muller)* ได้ทำ
รายงานเสนอมายังรัฐบาลให้รับคำเป็นการจัดการปกครองในหัวเมืองแถบนี้ให้เรียบร้อย
เสียเพราะในขณะนั้นการทำเหมืองแร่คึกคักได้ตกต่ำลง รัฐบาลได้ขอมอบหมายให้กรมราช-
โลหกิจและภูมิวิทยาเข้าไปตั้งสาขาดำเนินการแก้ไข และส่งเสริมให้การดำเหมืองแร่
เจริญขึ้น แต่เนื่องจากอำนาจของข้าหลวงกรมแร่ที่ส่งออกไป ขัดแย้งกับอำนาจของผู้ว่า-
ราชการเมืองและข้าหลวงใหญ่ ทำให้ไม่สามารถปฏิบัติงานได้ผล^๑

ปัญหาทั้งหลายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบดี เพราะได้
เคยเสด็จประพาสยังหัวเมืองแถบนี้มาก่อน แต่ในขณะนั้นความจำเป็นในการปฏิรูปการปกครอง
ในส่วนกลางมีความสำคัญมากกว่า สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพเสนอคดีกระทรวงมหาด-
ไทย ซึ่งมีหน้าที่โดยตรงก็ทรงยุ่งอยู่กับการจัดระเบียบการปกครองในหัวเมืองมณฑลชั้นใน^๒
และทรงเห็นว่า การจัดการปกครองหัวเมืองแถบนี้มีความจำเป็น และทรงจัดได้ไม่ยากนักเพราะ
อยู่ใกล้ชิดกับหัวเมืองมลายูของอังกฤษ อาจนำแบบอย่างการปกครองของเขามาจัดได้ ดัง
จะเห็นได้จากคำกราบบังคมทูลของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพตอนหนึ่งว่า

"....ที่ทรงพระราชดำริว่า ข้อความในรายงานไม่แปลก
ปลาด นอกไปกว่าที่ได้ทรงทราบผลของอุทิศพระบาทจาก่อน
แล้วนั้นเป็นความจริงทุกประการ และเมื่อจะว่าที่จริงแล้วการ
เรื่องข้อนี้นับเป็นสิ่งที่หนึ่งใน ๑๐ หรือ ๑๐๐ ส่วน แห่ง
สภาพการซึ่งสมควร แลจำเป็นจะต้องจัดทำนุบำรุง ได้

* มุลเลอร์ (W.D. Muller) รักรับราชการในตำแหน่งเจ้ากรม
ราชโลหกิจและภูมิวิทยา พ.ศ. ๒๔๓๕-๒๔๓๘

๑ ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ กษ. ๖.๕/๔ เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี
กราบบังคมทูลหมื่นสมมตอมรพันธุ์ ที่ ๒๗/๕๓๐๕ ๗ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๓.

๒ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพและสมเด็จพระเจ้าลูกเธอพระยานริศรานุวัดติ-
วงศ์ สาส์นสมเด็จ เล่ม ๖ หน้า ๒๖๔.

เรียบร้อยขึ้นในพระราชอาณาเขต

แต่การในหัวเมืองแหลมมลายูทุกวันนี้ข้าหลวงก็ขึ้นอยู่กับ
ยังอยู่แต่ที่จะกะท้องที่มณฑล ทั้งอำนาจและหน้าที่ของข้าหลวง
ลงให้เปนแบบแผน ข้าพระพุทธเจ้าจึงมีความประสงค์ที่ใคร
พบปะพระยาพิพิธโกษา ปรีกษารือกัน นำความเห็นกราบ
บังคมทูลเพื่อจะวินิจฉัยจัดการหัวเมืองทางนี้ ถ้าได้จัดการ
ขึ้นต้นลงเปนแบบและเข้าใจในทางที่จะทำแล้ว การต่อไป
เรื่องขอแร่ แลอื่น ๆ ก็เห็นด้วยเกล้า ๆว่าจะไม่ยาก
ลำบากนักใด เพราะจัดหัวเมืองทางนั้น จะหาไพร่ยวเียน
อย่างฝรั่งเมืองใกล้เคียงได้แทบทุกอย่าง"

จะเห็นได้ว่าลักษณะการปกครองหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันออกนั้นมีความ
พร้อมที่จะจัดการปกครองเป็นแบบมณฑลเทศาภิบาลได้ เพียงแต่แก้ไขในเรื่องอำนาจ
หน้าที่ และการแบ่งท้องที่ให้เป็นสัดส่วน ด้วยเหตุนี้หลังจากที่สมเด็จพระยาคำรง-
ราชานุภาพ ได้ทรงปรึกษารือกับพระยาพิพิธโกษา ผู้กำกับข้าหลวงใหญ่ในเดือน
มกราคม พ.ศ. ๒๔๓๔ (ร.ศ. ๑๑๔) แล้ว ได้นำความขึ้นกราบบังคมทูลเพื่อประ-
กาศยกฐานะของหัวเมืองแถบนี้เป็นมณฑลเทศาภิบาลในปีเดียวกัน นั้นว่า เป็นมณฑล

^๑ ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ กษ. ๒.๕/๔ จดหมายกราบบังคมทูลของ
กรมหมื่นคำรงราชานุภาพ ที่ ๑๓๔/๓๓๕๕๔ ๒๔ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๓.

^๒ ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ค. ๑๔.๔ ก/๒๕ ๒ กันยายน ร.ศ. ๑๑๕.

^๓ ก.จ.ช. "รายงานราชการทาง ๆ ที่จัดขึ้นในหัวเมืองมณฑลทาง ๆ ของ
กรมหมื่นคำรงราชานุภาพ" ราชกิจจานุเบกษา ร.ศ. ๑๑๓ เล่ม ๑๕ หน้า ๕๐๔.

เทศบาลแรกที่จัดขึ้นที่หัวเมืองภาคใต้*

ค. การจัดระเบียบแบบแผนการปกครองหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกหลังจัดตั้งเป็น
มณฑลเทศาภิบาล

เมื่อได้ประกาศยกฐานะหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกเป็นมณฑลเทศาภิบาลในปี พ.ศ. ๒๔๓๔ แล้ว การจัดรูปแบบการปกครองให้เป็นไปตามแบบแผนการเทศาภิบาลยังไม่ได้เริ่มดำเนินการแต่อย่างใด ทั้งนี้เห็นได้จากทางกรุงเทพฯ ได้สั่งการไปยัง พระยาพิพิธโกษา (โต โชติกเสถียร) ให้ทำรายงานการจัดราชการมณฑล เทียบเคียง กับมณฑลพิษณุโลก ซึ่งได้จัดมาก่อนหน้านั้นแต่ไม่สามารถทำได้ เพราะปรากฏว่าทาง กรุงเทพฯ ยังไม่ได้มีคำสั่งไปให้ข้าหลวงใหญ่จัดการแต่งตั้งตักแหน่งข้าราชการเข้ารับหน้าที่บริหารงานในส่วนราชการต่าง ๆ ดังปรากฏใน จดหมายของพระยาพิพิธโกษา กราบทูลสมเด็จพระเอกาทรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ในปี พ.ศ. ๒๔๓๕ ตอนหนึ่งว่า

* หัวเมืองปักษ์ใต้ ที่จัดเป็นมณฑลเทศาภิบาลหลังจากมณฑลภูเก็ต คือ

๑ มณฑลนครศรีธรรมราช	พ.ศ. ๒๔๓๕
๒ มณฑลชุมพร	พ.ศ. ๒๔๓๕
๓ มณฑลไทรบุรี	พ.ศ. ๒๔๔๑

"....ก็แถมผลฝ่ายทะเลตะวันตกนี้ เติมขึ้นอยู่กับ
กระทรวงกลาโหม ท่านเจ้ากระทรวงก็หาได้บังคับ
ให้จัดตั้ง ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน กรมการอำเภอ แล
ข้าหลวงก็ยังหาไม้ตัวเต็มอัตราไม่ เมื่อมาขึ้นกระทรวง
มหาดไทย จึงโปรดเกล้าฯ ให้ข้าพระพุทธเจ้ามา
ประชุมปรึกษา ซึ่งจะจัดการปกครอง แลตั้ง ผู้ใหญ่
บ้าน กำนัน กรมการ เมื่อ ๗ เดือน มกราคม
๒๔
ศก ๑๑๔ แต่กระนั้นจนบัดนี้ข้าพระพุทธเจ้าก็ยังไม่ได้รับ
ท้องตราบังคับให้จัดการนั้น ก็ยังรออยู่...."

จากหลักฐานดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าในการจัดการปกครองก่อนหน้านั้นคง
ดำเนินไปตามแบบเดิม แม้ว่าจะได้ประกาศจัดการปกครองหัวเมืองแถบนี้เป็นอย่างไรก็ตาม
ซึ่งพระยาทิพโกษา ผู้กำกับข้าหลวงใหญ่เองได้แจ้งไปยังกรุงเทพฯ ว่า การทำรายงาน
เกี่ยวกับการจัดปกครองตามแบบมณฑลพิษณุโลกนั้น ทางกระทรวงมหาดไทยได้แนะนำจัดการ
มาก่อน ส่วนมณฑลภูเก็ต ไม่เคยขึ้นกระทรวงมหาดไทยยังไม่เข้าจระ เป็นวิธีกาปฏิบัติ
ราชการ และที่สำคัญหน้าที่ของท่านส่วนใหญ่นั้นหนักไปในด้านการจัดภาษีอากร เพราะ
ฉะนั้นการรายงานเกี่ยวกับการปกครองบ้านเมืองจึงแจ้งรวมไปรายงานการจัดภาษีอากร
ที่ส่งไปยังกรุงเทพฯ ด้วยแล้ว

๑ ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ค. ๑๔๔ ก/๒๕ จดหมายของพระยาทิพโกษา
กราบทูลกรมหมื่นคำรงราชานุภาพ ที่ ๒๔๖/๕๐๒ ๒ กันยายน ร.ศ. ๑๑๕.

๒ ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ค. ๑๔๔ ก/๒๕ จดหมายพระยาทิพโกษา
กราบทูลกรมหมื่นคำรงราชานุภาพ ที่ ๒๔๖/๕๐๒ ๒ กันยายน ร.ศ. ๑๑๕.

พระนราเทพยภักดี ฯ ผู้ว่าราชการเมืองตะกั่วป่า
 พระยารัษฎานุประดิษฐ์ ผู้ว่าราชการเมืองตรัง แลเป็น
 ผู้ดูแลราชการเมืองปะเหลียน ใ้ผู้ว่าราชการเมืองท่า
 แฉนที่ แบ่งเขต อำเภอกำนัน ตามที่โปรดเกล้า ฯ
 ใ้ผู้ว่าราชการเมืองส่งแผนที่ หมายเขตอำเภอกำนัน
 แลการกระจัดกระณิด ักพระพุทธรเจ้าจึงจะกราบ
 ทูล ใ้แจ้งตามแผนที่มาใ้ทราบฝ่าพระบาท

เมืองภูเก็ต เมืองกลางใ้พระนริศราชกิจ ฯ เป็น
 ผู้แบ่งเขตอำเภอกำนัน และหมู่บ้านตามที่ได้โปรดเกล้า
 นั้นแล้ว เมืองกระบี่ พระเทพนพัฒนา ผู้ว่าราชการ
 ต้องอยู่ในระหว่างคดีขอพระราชทรัพย์ของหลวง จึงรอ
 ไว้ก่อน เมื่อกลับจากราชการที่กรุงเทพฯ จึงจะได้เีย
 ตรวจและจัดทุก ๆ หัวเมืองใ้ถูกต้องตามข้อบังคับที่โปรด-
 แกล้า"

ไม่ปรากฏหลักฐานว่า ทางหัวเมืองต่าง ๆ ได้แบ่งอาณาเขตการปกครองในระยะ
 นั้นอย่างไรบ้าง แต่คงทำไปตามหลักเกณฑ์ที่พระราชบัญญัติการปกครองท้องที่ ร.ศ. ๑๑๖*
 ทั้งนี้จะเห็นได้จากทำเนียบท้องที่ในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกปี พ.ศ. ๒๔๔๕ (ร.ศ. ๑๒๑)

๑
 ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ค. ๑๔.๔ ก/๒๔ จกหมายเหตุพระยาพิพิธโกษา
 กราบพูลกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ที่ ๓๒๓/๑๑๓๖ ๑๔ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๑๕.

*ดูรายละเอียด "พระราชบัญญัติปกครองท้องที่ ร.ศ. ๑๑๖" ราชกิจจานุ
 เบกษา ร.ศ. ๑๑๖ เล่ม ๑๔ หน้า ๑๐๕ - ๑๒๕.

ได้จัดแบ่งอาณาเขตการปกครองท้องที่ไว้เป็นที่เรียบร้อย* อย่างไรก็ตามในระยะแรก ๆ
ปรากฏว่าได้มีการเปลี่ยนแปลงอาณาเขตการปกครองหัวเมืองบางเมืองคือ ใน พ.ศ. ๒๔๓๕
(ร.ศ. ๑๑๕) ให้โอนเมืองศิริรัฐนิคม ซึ่งอยู่คนละปากเขา การเดินทางติดต่อไม่มากับ
เมืองตะกั่วป่าด้านมากไปขึ้นกับเมืองไชยา^๑ และให้โอนเมืองกระบี่ซึ่งเคยขึ้นกับเมือง
นครศรีธรรมราชมาขึ้นกับมณฑลภูเก็ต^๒ ในปี พ.ศ. ๒๔๔๑ ให้โอนเมืองกระบี่มาขึ้นกับ
เมืองระนอง และเมืองตะกั่วป่ามาขึ้นกับเมืองพังงา^๓ ทั้งนี้ก็ด้วยเหตุผลของการปกครอง
ดูแล ตามความสำคัญและความเหมาะสมในทางเศรษฐกิจและการคมนาคมระหว่างหัวเมือง
ดังกล่าว

เมื่อได้จัดอาณาเขตการปกครองเป็นที่เรียบร้อยแล้ว การดำเนินการวางรูปแบบ
การบริหารในส่วนราชการต่าง ๆ ก็ง่ายขึ้น โดยเฉพาะการแต่งตั้งข้าราชการเข้าประจำ
ยังตำแหน่งต่าง ๆ จะมีปัญหาอยู่บ้าง เนื่องจากการขาดกำลังคน และ กำลังเงินงบประมาณ
ที่จะใช้จ่ายเป็นอัตราเงินเดือน ซึ่งปัญหาเหล่านี้มีอยู่ทุกมณฑลในขณะนั้น เพราะฉะนั้นจึงต้อง
จัดไปตามกำลังความสามารถที่จะทำได้ และเนื่องจากระเบียบแบบแผนการปกครองเทศา-
ภิบาลในระยะแรกต้องมีการปรับปรุงแก้ไขอยู่เสมอ เพื่อให้เหมาะสมกับสภาพการปกครอง
ของแต่ละท้องที่ ดังนั้นการจัดการปกครองหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก จึงต้องเป็นไป
ตามนโยบายของกระทรวงมหาดไทย ทั้งนี้จะเห็นได้จากตำแหน่งผู้กำกับข้าหลวงใหญ่ ซึ่ง

* ดูรายละเอียด ในทำเนียบการปกครองท้องที่มณฑลภูเก็ต ร.ศ. ๑๒๖ ใน
ภาคผนวก ๑

๑. ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม. ๒.๑/๒๓ จดหมายกราบบังคมทูลของกรมหมื่น
ดำรงราชานุภาพ ๓๐ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๑๕.

๒. ก.

๓. ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม. ๒.๑/๑๑ จดหมายกราบบังคมทูลพระเจ้า
นั่งยาเธอพระองค์เจ้าประวิทย์วัฒโนดม ราชเลขาธิการ ของกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ
ที่ ๖๔/๑๓๔๑ ๒ สิงหาคม ร.ศ. ๑๑๖.

พระยาพิพิธโกษดำรงตำแหน่งอยู่ตลอดเวลา ยังไม่เป็นไปตามระเบียบแบบแผนของการเทศาภิบาล ด้วยเหตุนี้ในปี พ.ศ. ๒๔๔๑ เมื่อทางกรุงเทพฯ เรียกตัวพระยาพิพิธโกษา เข้ามารับราชการยังกรุงเทพฯ และแต่งตั้งข้าหลวงหนีหมไปแทน* จึงให้มีการเปลี่ยนแปลงชื่อตำแหน่งผู้กำกับข้าหลวงใหญ่ ให้เป็นตำแหน่งข้าหลวงเทศาภิบาลเสีย

๑.๒ การปรับปรุงแก้ไขวิธีการป้องกันและรักษาความสงบในบ้านเมือง

สภาพสังคมของหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกประกอบไปด้วยชนหลายชาติ โดยเฉพาะพวกชาวจีนมักจะก่อปัญหายุ่งยากให้กับเจ้าหน้าที่บ้านเมืองอยู่เสมอ และในเวลาเดียวกันสภาพของภูมิภาคนี้ยังเอื้ออำนวยให้มีโจรผู้ร้ายคอยปล้นสะดม รื้อสินค้าย่านบ้านเรือนของราษฎร ซึ่งปัญหาเหล่านี้กระทบกระเทือนต่อสภาพการปกครองเศรษฐกิจและสังคมของหัวเมืองเหล่านี้มาก ความไม่สงบเรียบร้อยนอกจากจะทำให้ราษฎรไม่สามารถประกอบอาชีพอย่างปรกติสุขแล้ว ยังอาจนำไปสู่ความยุ่งยากทางการเมืองระหว่างประเทศได้ นับว่าเป็นข้อวิบัติของรัฐบาลอยู่เสมอมาดังที่ได้อธิบายมาแล้ว ด้วยเหตุนี้ เมื่อพระยาพิพิธโกษาเข้ามาดำรงตำแหน่งผู้กำกับข้าหลวงใหญ่ ต้องปรับปรุงแก้ไขอำนาจการปกครองให้สามารถควบคุมป้องกันมิให้เหตุการณ์ดังกล่าวเกิดขึ้น ทั้งนี้จะเห็นได้จากการดำเนินนโยบายของท่านต่อไป

๑.๒.๑ การแก้ปัญหาจีนก่อความไม่สงบ

เป็นเรื่องยากมากที่จะป้องกันมิให้ชาวจีนก่อปัญหาความวุ่นวาย หรือความไม่สงบขึ้นเนื่องจากจำนวนชาวจีนที่เข้ามาทำมาหากินในหัวเมืองแถบนี้แต่ละปีเป็นจำนวนมาก

* ผู้ที่ดำรงตำแหน่งข้าหลวงเทศาภิบาลต่อจากพระยาพิพิธโกษา คือ พระนครศรีราชกิจ (สาย โชติกเสถียร) ข้าหลวงที่ ๒ ซึ่งมารับตำแหน่งพร้อมกับพระยาพิพิธโกษาในปี พ.ศ. ๒๔๔๔ (ร.ศ. ๑๑๑)

และผลักดันเปลี่ยนเวียนกันไปอยู่ตลอดเวลา นอกจากนั้นคตินิยมการรวมกลุ่มเป็นสมาคมลับ เพื่อ
แสวงหาผลประโยชน์ หรือปกป้องพวกพ้องในกลุ่มของตนยังมีอยู่ เพราะฉะนั้นนโยบายใน
การป้องกัน และรักษาความสงบ จึงเป็นไปในแบบเดิม คือการรักษาดังเข้ารักษาความสงบ
และปรับปรุงสมรรถภาพของผู้นำราชการ เมืองให้มีความสามารถในการปกครองให้เข้มแข็ง

ก. การจัดกำลังทหารตำรวจและเกณฑ์คนเข้ารักษากรุงในหัวเมืองที่ตอนแ

จะเห็นได้ว่าหลังจากการเกิดการจลาจลครั้งใหญ่ที่เมืองภูเก็ตครั้งนั้น ทาง
รัฐบาลได้จัดส่งกำลังทหารและเรือรบเข้ามารักษากรุงเมืองภูเก็ตและในเวลาเดียวกันก็
เกณฑ์กำลังคนจากหัวเมืองใกล้เคียงเข้ามารักษาความสงบเพิ่มเติม ในเวลาที่ชาวจีนแต่
ละกลุ่มออกเที่ยวเตร่ในงานเทศกาลตรุษจีน หรือในเวลาที่มีการเปลี่ยนตัวเจ้าภาษี ซึ่ง
อาจเกิดการขัดแย้งแย่งชิงกันประทุพพวักได้ ทำให้ในระยะหลัง ๆ มาการก่อเหตุร้ายใน
เมืองภูเก็ตลดลง แต่กลับไปเกิดยังหัวเมืองอื่น ๆ ที่กำลังป้องกันของรัฐบาลอ่อนแอ ด้วย
เหตุนี้เมืองภูเก็ต "...จำเป็นต้องมีทหารประจำรักษากรุงอยู่เสมอ เมื่อมีราชการใน
หัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกจะต้องมีทหาร ก็จะได้จัดทหารที่ประจำอยู่ที่เมืองภูเก็ตไปให้
ทันราชการ..."^๒ ทั้งนี้เป็นนโยบายของข้าหลวงใหญ่ในสมัยก่อนหน้าขึ้น ใต้หัวเมืองภูเก็ต
เป็นศูนย์กลางในการส่งกำลังเข้าไปรักษาความสงบในหัวเมืองที่ชาวจีนก่อความไม่สงบเกิด

^๑ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชหัตถเลขาเรื่องเสด็จ
ประพาสแหลมมลายู หน้า ๑๖๗.

^๒ ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ก. ๔/๓ จดหมายพระบาททิพโกษา กราบเรียน
สมุหพระกลาโหม ที่ ๕๗/๒๔๔ ๓ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๑.

ฯ *

นโยบายการเกณฑ์คนจากหัวเมืองต่าง ๆ เข้าไปรักษาความสงบนั้น พระยาพิพิธโกษาเห็นว่า เป็นการสร้างความเดือดร้อนแก่ราษฎรมาก และยังทำให้รัฐบาลต้องใช้รายงบประมาณไปปีละมาก ๆ ด้วยเหตุนี้ท่านจึงเสนอให้หัวเมืองต่าง ๆ ได้ปรับปรุงสมรรถภาพของกำลังตำรวจ หรือ จัดตั้งตำรวจภูธร ประจำหัวเมืองต่าง ๆ ซึ่งจะให้มีประโยชน์ในการป้องกันชาวจีนก่อความวุ่นวาย และปราบปรามโจรผู้ร้ายได้ดีกว่าวิธีการเกณฑ์คนดังกล่าวแล้ว สำหรับการจัดตั้งกำลังตำรวจนั้นท่านได้เริ่มที่เมืองภูเก็ตก่อนแล้วค่อยขยายออกไปยังหัวเมืองอื่น ๆ ทำให้อำนาจการปกครองของท่าน สามารถป้องกันมิให้ชาวจีนก่อเหตุร้ายใหญ่ ๆ ได้ ✓

ข. การปรับปรุงสมรรถภาพของผู้นำราชการและกรมการเมือง

✓ ปัญหาตัวผู้นำราชการเมืองออนแอ หรือข้าราชการกรมการเมืองไปเข้าค้ำยกับพวกชาวจีน ซึ่งปรากฏขึ้นมาก่อนที่พระยาพิพิธโกษา เข้าดำรงตำแหน่งผู้กำกับข้าหลวงใหญ่ยังมีอยู่มาก และเป็นเรื่องหนักใจในการแก้ไขปัญหานี้ เพราะจะเห็นได้ว่า หัวเมืองใดก็ตามที่อำนาจการปกครองของผู้นำราชการเมืองกรมการเมืองออนแอพวกชาวจีนมักจะถือโอกาสก่อความวุ่นวายลงตามอำนาจของทางบ้านเมือง เป็นต้นว่าทำการชำระคดีที่เกิดขึ้นกันเอง หรือข่มเหงรังแกพวกไทยจีนที่ไม่ใช่พวกพ้องของตน เหตุการณ์ดังกล่าวได้เกิด

* หัวเมืองที่ชาวจีนก่อความวุ่นวายกันในระยะนี้ได้แก่เมืองตะกั่วป่า และเมืองศรีวิชัยสำคัญก็เช่นเดียวกับที่เกิดขึ้นที่หัวเมืองอื่น ๆ และการดำเนินการปราบปรามของข้าหลวงใหญ่ หลังจากสมัยพระยามนตรีสุริยวงศ์ (ขุน บุนนาค) เป็นต้นมา ข้าหลวงใหญ่ก็ได้ใช้เมืองภูเก็ตเป็นศูนย์กลางในการส่งกำลังเข้าไปปราบปรามหรือรักษาความสงบ

ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม. ๕๓/๑๑ จดหมายพระยาพิพิธโกษา

กราบเรียนสมุหพระกลาโหม ที่ ๑๖/๑๐๘ ๑๓ ธันวาคม ร.ศ. ๑๑๐.

ชั้นที่เมืองตะกั่วป่าและเมืองตรังอยู่บ่อย ๆ ดังปรากฏในใบบอกของพระยาพิพิธโกษาที่มีไปถึง
เสนาบดีกระทรวงกลาโหม ที่เกี่ยวกับปัญหาจีนเมืองตะกั่วป่า ตอนหนึ่งว่า "....ไปจัด
การภาษีอากรเมืองตะกั่วป่า ใ้สังเกตุว่าพวกจีนในเมืองตะกั่วป่ายังกระด้าง ไม่
เหมือนจีนในเมืองภูเก็ต"

การที่ชาวจีนในเมืองตะกั่วป่า ไม่เคารพกฎหมายบ้านเมืองนั้นเป็นเพราะว่า
พระยาเสนาสุจิต (เอี่ยม ณ นคร) เป็นคนที่ไม่เข้มแข็งในราชการและชอบเล่นการพนัน
เมื่อจีนก่อความวุ่นวายในปี พ.ศ. ๒๔๒๕ ก็ไม่สามารถรักษาสถานการณ์ได้ เป็นเหตุให้
ระยะหลัง ๆ บ้านเมืองทรุดโทรมลงมาก จนถึงกับในปี พ.ศ. ๒๔๓๕ ได้เกิดข่าวลือว่า
พวกจีนจะก่อความวุ่นวายขึ้นในวันตรุษจีน ในขณะนั้นพระยาเสนาสุจิตไม่อยู่ พระนรเทพ-
ภักดียกกระบัตรเมืองเป็นผู้รักษาราชการเมือง คั้นตกใจคิดจะชอกำลั้งจากหัวเมือง
ใกล้เคียง และเมืองภูเก็ตไปช่วยเหลือ แต่พระยาพิพิธโกษาเห็นว่าจะทำให้อำนาจของ
ผู้ว่าราชการเมืองอ่อนแอเกินไป จึงได้สั่งให้ทำการสอบสวนต้นเหตุของข่าวลือ ป้องกันไม่
ให้ราษฎรเสียขวัญ แยกหนีออกจากเมือง ถึงกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงตรัสว่า การที่พระยาพิพิธโกษาปฏิบัติกรไปเช่นนั้นเป็นการถูกต้องแล้ว เพราะการแก้
ปัญหาของผู้ว่าราชการเมืองแต่เดิมมักไม่ใช้สติปัญญาความสามารถในการแก้ปัญหา เฉพาะหน้า
หรือ ต้นเหตุของปัญหา มีแต่ความซลาดกั่วจนต้องชอกำลั้งจากหัวเมืองอื่น ๆ มาช่วยเหลือ^๑

๑ ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม. ๒.๓/๒๔ จกหมายกรมหมื่นสมมติอมรพันธ์
ทูลกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ (ร่างที่ ๕๑) ๒๔ มิถุนายน ร.ศ. ๑๑๔.

* คูรายละเอียดเหตุการณ์จีนก่อความจลาจลที่เมืองตะกั่วป่า บทที่ ๒

๒ ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม. ๒๒.๑/๙ จกหมายหมื่นเสมอใจราช ถึง
พระนรเทพภักดีศรีราช ยกกระบัตรเมืองตะกั่วป่า ที่ ๓๕/๑๒๒๙ ๒๔ กุมภาพันธ์
ร.ศ. ๑๑๑.

๓ ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม. ๒๒.๑/๙ จกหมายกรมราชเลขาธิการ ถึง
พระยาพิพิธโกษา ที่ ๕/๒๑๔๕ ๔ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๑๒.

การปรับปรุงอำนาจของผู้ว่าราชการเมืองให้มีความเข้มแข็งในการปกครองนั้น อันที่จริงได้เริ่มมาก่อนที่พระยาทิพโกษาเข้ามาดำรงตำแหน่งผู้กำกับข้าหลวงใหญ่ ทั้งนี้เนื่อง— จาก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จประพาสหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก ในปี พ.ศ. ๒๔๓๓ (ร.ศ. ๑๐๘) ทรงเห็นความอ่อนแอของผู้ว่าราชการเมืองครั้ง ไม่สามารถบริหารราชการบ้านเมืองให้เรียบร้อยไปได้ โดยเฉพาะปัญหาที่เกิดขึ้นจากพวก อั้งยี่ท้าวจีน และโจรผู้ร้ายปล้นสะดมทั่วไป *— จนกระทั่งปีราษฎรชาวเมืองครั้ง ๒ พัน ครอบครัวได้ทำเรื่องร่ำร้องทุกข์ต่อทางกรุงเทพฯ ให้ย้ายผู้ว่าราชการเมืองครั้งคนเก่า ออกเสีย ด้วยเหตุนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงโปรดเกล้าฯ ให้ พระยาอภัยภูธรคหิธรรักษา (คอซิมบี๊ ณ ระนอง) ผู้ว่าราชการเมืองกระบุรี เข้ามาดำรง ตำแหน่งผู้ว่าราชการเมืองครั้ง ในปีเดียวกันนั้น ทั้งนี้ทรงเห็นว่าพระยาอภัยภูธรคหิธรรักษา สามารถทะนุบำรุงเมืองกระบุรีให้เจริญขึ้น และเนื่องจากเมืองครั้งเป็นเมืองใหญ่ ถ้า สามารถจัดการได้เรียบร้อยก็จะเป็นประโยชน์ต่อรายได้ของแผ่นดินอีกเมืองหนึ่ง

เมื่อพระยาภิธานุประดิษฐ์ (คอซิมบี๊ ณ ระนอง) เข้ามาดำรงตำแหน่ง ผู้ว่าราชการเมืองครั้ง ได้พยายามแก้ปัญหาความไม่สงบเรียบร้อยต่าง ๆ จะเห็นว่าใน

* พระยาตรังคุณบาล (เอี่ยม ณ นคร) เป็นบุตรเจ้าพระยานคร (น้อยกลาง) ต่อมาโปรดเกล้าฯ ให้กลับมารับราชการเมืองนครศรีธรรมราช เป็นพระยาบริรักษ์เบศร์

** ภูรายละเอียดยุติปัญหาที่พระยาตรังคุณบาลไม่สามารถจะปฏิบัติราชการได้ เรียบร้อยในพระราชหัตถเลขาเรื่องเสด็จประพาสแหลมมลายู ของรัชกาลที่ ๕ หน้า ๑๖๕ - ๑๖๘.

๑ ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม. ๔๓/๑๑ คำร้องทุกข์ราษฎรเมืองครั้ง กราบถวายบังคมทูลรัชกาลที่ ๕ ๒๔ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๑๘.

*** เมื่อเข้ามาดำรงตำแหน่งผู้ว่าราชการเมืองครั้ง จึงได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็น พระยาภิธานุประดิษฐ์ ในปีเดียวกันนั้น

ระยะแรก ๆ ก็ประสบกับการต่อต้านของพวกกลุ่มฮั่นจีน ดังปรากฏในใบนอกของพระยา-
 ราชานุประศิษฐ์ ถึงสมเด็จพระกลาโหม ตอนหนึ่งว่า

".... เมืองตรังทุกวันนี้ มีพวกจีนมาตั้งบ้านเรือนท่ามา
 หากินอยู่แขวงเมืองตรังเป็นพันบ้านเมือง แลภาษีอากร
 ผู้ว่าราชการเมืองหาไรทำไม่ ครั้นมีคดีเกี่ยวข้องแก่กัน
 ผู้ว่าราชการเมืองกรมการหาตัวมาพิจารณาว่ากล่าว พวก
 จีนขัดขวางเพราะถือเป็นผู้เป็นเหล่าไม่ฟังบังคับบัญชา
 ผู้ว่าราชการเมืองกรมการ"

จากหลักฐานดังกล่าวแสดงให้เห็นว่ากลุ่มชาวจีนในเมืองตรัง ได้เกิดการ
 ขัดแย้งกันในเรื่องการแย่งชิงประมุขท้องถิ่นละประโยชน์ เจ้าหน้าที่ของบ้านเมืองไม่สามารถ
 จะพิจารณาว่ากล่าวได้ พระยาราชานุประศิษฐ์ (คอซิมบี๊ ณ ระนอง) ได้เสนอไปยัง
 รัฐบาลขอรับทำภาษีเอง ตามแบบอย่างหัวเมืองอื่น ๆ เพื่อให้ผู้ว่าราชการเมืองได้มี
 อำนาจในการปกครองบ้านเมืองได้เต็มที่ และในเวลาเดียวกันก็ปรับปรุงสมรรถภาพของ
 กำลังตำรวจ ตลอดจนกำลังเรือลาดตระเวน ให้มีความเข้มแข็งเช่นเดียวกับหัวเมืองอื่น ๆ

✓ ๑.๒.๒ การปรับปรุงแก้ไขวิธีการปราบปรามโจรผู้ร้าย

เป็นหน้าที่ของเจ้าหน้าที่บ้านเมืองที่จะต้องป้องกันปราบปรามโจรผู้ร้ายไม่ให้ก่อ
 ความเดือดร้อนแก่ราษฎร โดยเฉพาะหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกเป็นเมืองที่มีความสำคัญ
 ทางเศรษฐกิจ มีเรือสินค้า และพ่อค้าทางเมืองเข้ามาค้าขายเป็นประจำ ด้วยเหตุนี้ชา-
 หลวงใหญ่และผู้ว่าราชการเมือง ซึ่งเป็นตัวแทนของรัฐบาลมาทำหน้าที่ปกครองดูแลจะต้อง

ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม. ๕๓/๑๑ จกหมายพระยาอภัยภูธรคหิรัญรักษา
 (คอซิมบี๊ ณ ระนอง) กราบเรียนสมุหกลาโหม ๔ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๐๕.

พยายามรักษาป้องกันไม่ให้ภัยจากโจรผู้ร้ายช่วยการจกกำลังป้องกันให้มีความเข้มแข็งเท่าที่จะทำได้ ซึ่งจะเห็นได้จากวิธีการปรับปรุงวิธีการปราบปรามโจรผู้ร้ายในสมัยที่พระยาพิพิธโกษาเป็นผู้กำกับข้าหลวงใหญ่ดังต่อไปนี้

ก. การปรับปรุงระบบตำรวจ

การป้องกันรักษาความสงบในหัวเมืองแถบนี้ แต่เดิมมีระบบการเกณฑ์ราษฎรเข้ามารักษาความสงบในกรณีที่บ้านเมืองเกิดความวุ่นวาย หรือถ้าเกิดการปล้นสะดมกันขึ้น ผู้ว่าราชการเมืองและกรมการหรือเจ้าหน้าที่ยื่นหน้าปกครองจะทำการเกณฑ์ราษฎรออกทำการปราบปรามจับผู้ร้ายมาลงโทษ ในเวลาปกติก็มีเจ้าหน้าที่ของบ้านเมืองส่วนหนึ่งดูแลรักษาความสงบ โดยจัดกำลังเจ้าหน้าที่คอยเฝ้าดูแลที่เก็บพระราชทรัพย์ของหลวง เช่น โรงภาษีหรือคลัง ตามเมืองใหญ่ ๆ ที่มีประชาชนอาศัยอยู่มาก พวกเจ้าภาษี หรือพวกชาวเงินจะจัดกำลังส่วนหนึ่งคอยตรวจตราภาษีรักษามูลประโยชน์ป้องกันมิให้โจรผู้ร้ายเข้ามาปล้นทรัพย์สินของตน ดังนั้นระบบการป้องกันปราบปรามโจรผู้ร้ายในขณะนั้นจึงไม่เป็นระเบียบเรียบร้อยนัก และมักเกิดปัญหาขึ้นเสมอ เช่นการเกณฑ์กำลังราษฎรเข้ามารักษาความสงบไม่ค่อยจะไ้ผลนัก เนื่องจากการเกณฑ์จะต้องเสียค่าจ้างในเรื่องเสบียงอาหารและเบี้ยเลี้ยงเป็นจำนวนมากราษฎรก็ต้องเสียเวลาการห้ามหากิน ถ้าเกณฑ์ราษฎรจากหัวเมืองเข้ามา พวกนี้มักจะเจ็บป่วยล้มตายมีหลาย ๆ คน เพราะไม่เคยชินกับสภาพแวดล้อมใหม่ สร้างความลำบากเดือดร้อนกับราษฎรและเป็นภาระยุ่งยากกับฝ่ายบ้านเมืองอยู่เสมอ

* กิจการตำรวจในขณะนั้นยังเรียกว่าพลาระเวน

ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม. ๕๓/๓๑ คำกราบทูลของพระยาพลเทพา
สมุทพระกลาโหม กราบทูลพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ ที่ ๕๖/๕๐๔๓
ลงวันที่ ๑๑ มิถุนายน ร.ศ. ๑๑๒.

๒ ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม. ๕๓/๑๑ ใบบอกพระยาพิพิธโกษา
กราบเรียนสมุทพระกลาโหม ที่ ๑๖/๑๐๔ ลงวันที่ ๑๓ ธันวาคม ร.ศ. ๑๑๐.

พระยาทิพโกษา เห็นว่าควรจะได้มีการปรับปรุงแก้ไขระบบการรักษาความสงบ
ของบ้านเมืองเสียใหม่ คือจัดเจ้าหน้าที่รักษาความสงบ ในหัวเมืองต่าง ๆ ที่มีอยู่แล้วให้
เป็นหมวดหมู่ ตามระเบียบแบบแผนสมัยใหม่ จัดหากำลังอาวุธที่ทันสมัยมาใช้ ด้วยเหตุ
นี้ จึงเป็นสาเหตุของการปรับปรุงกิจการตำรวจภูธรในมณฑลภูเก็ตให้เข้มแข็งขึ้น โดยเริ่ม
ตั้งแต่เมืองภูเก็ตก่อนแล้วค่อย ๆ ขยายไปยังหัวเมืองอื่น ๆ ต่อไป

(๑) การจัดตั้งตำรวจภูธรที่เมืองภูเก็ตในปี พ.ศ. ๒๔๓๕

กำลังป้องกันรักษาความสงบในมณฑลภูเก็ตตอนที่พระยาทิพโกษาเข้ามาเป็น
ข้าหลวงผู้กำกับราชการนั้น ตามรายงานของจมนัสมหาอำมาตยาธิบดีราชข้าหลวงรักษาราชการมณฑล
หัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกมีเจ้าหน้าที่ตำรวจอยู่ทั้งหมด ๗ กอง จำนวนกำลังคนทั้งหมด
๒๒๔ คน มีรายละเอียดแต่ละกองคือ

"....กองมิสเตอร์ ซิสเตอร์แกนสุปรินเตนเคนโปลิสต์

๑๔๔ คน

กองหลวงรักษามณฑล ๓๓ คน

กองหลวงบูรพาหนาทักษิณ ๔๓ คน (แขก)

โปลิสต์จีนกองขุนวิเวศว่าที่ ๑๒ คน

โปลิสต์จีนโรงพยาบาลที่ตลาดทุ่งคา ๑๒ คน

โปลิสต์จีนเช่เทียนเลย ๑๒ คน

โปลิสต์จีนโรงโอบกวนในกะทู้ ๕ คน

ทั้ง ๗ กองนี้แยกกัน บัญชา โดยแบ่งการบังคับบัญชาออกเป็น ๓ ฝ่าย
คือฝ่ายที่ขึ้นกับนายตำรวจชาวยุโรป ฝ่ายที่ขึ้นกับนายตำรวจไทยและฝ่ายที่ขึ้นกับ

๑ ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม. ๕๓/๑๑ ในบอกจมนัสมหาอำมาตยาธิบดีราช กราบเรียน
สมุหพระกลาโหม ที่ ๔/๖๖ ลงวันที่ ๒๕ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๑๑.

๑
นายตำรวจจีน

พระยาพิพิธโกษา เห็นว่าควรจะได้จัดระเบียบการบังคับบัญชาตำรวจให้เป็นหมวดหมู่เดียวกัน เพราะจะทำให้ตำรวจมีกำลังเข้มแข็งมากขึ้น โดยเฉพาะในกรณีที่กำลังทหารประจำเมืองถูกเกณฑ์หน้าที่ต้องไปราชการยังหัวเมืองอื่น ๆ อยู่เสมอ ตำรวจประจำเมืองถูกเกณฑ์จะได้คอยช่วยเหลือกำลังทหารที่ยังเหลืออยู่ได้ถ้ามีเหตุการณ์ร้ายแรงเกิดขึ้น และเมื่อจัดการตำรวจได้เรียบร้อยแล้วการเกณฑ์ราษฎรจากหัวเมืองอื่น ๆ เข้ามารักษากรามในเวลาตรุษจีนก็ไม่จำเป็นแต่อย่างใด เพราะฉะนั้นปี พ.ศ. ๒๔๓๔ (ร.ศ. ๑๑๐) จึงได้ทำรายงานเสนอมายังรัฐบาลที่กรุงเทพฯ เพื่อขออนุมัติ แต่ทางรัฐบาลยังไม่แน่ใจนักเพราะเกรงว่าการจัดกำลังตำรวจให้เข้มแข็ง มีอาวุธที่ดีขึ้น แก่ตัวข้าหลวงยังพึ่งไปรับราชการใหม่ ๆ และกำลังตำรวจที่ประกอบไปด้วยชนหลายชาติไม่น่าไว้วางใจ ถ้าเกิดเหตุการณ์ไม่ดีขึ้นอาจเป็นภัยต่อบ้านเมืองได้ ดังปรากฏในข้อคิดเห็นของรัฐบาลที่มีมาถึงสมเด็จพระราช

ทอนหนึ่งว่า
"...มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ คำว่าว่า ทรงพระราชวิตถกอยู่อย่างหนึ่งในเรื่องโปลิส พระยาพิพิธโกษาเจ้าหมื่นเสมอใจราชพึ่งออกไปใหม่ จะได้ยังทราบน้ำใจคนเหล่านั้นแล้วอุปการะรักใคร่ แต่ก่อนมาทั้งจีน ทั้งแขกมักจะเปนพวกอั้งยี่เสียโดยมาก มีเหตุวิวาทกันขึ้น มักจะไปตามพวก ไม่เห็นแก่ราชการ ครั้นนี้จะจัดการเกณฑ์คนหัวเมือง

๑ ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม. ๕๓/๑๑ รายงานกิจการตำรวจในเมือง
ภูเก็ตของนายซิสเฒแณ. ๓๐ ตุลาคม ค.ศ. ๑๘๘๑.

๒
ก.

และรวมโปลิศ ำให้เป็นหมวดหมู่เดียวกัน กับทั้งจะให้สาครราช
 ทัตติ ถ้าเป็นที่ไว้ใจได้ทั้งผู้บังคับการและตัว โปลิศว่าจะเป็นกำลัง
 ข้างหลวงได้จริง แล้วเป็นที่สมควรด้วยราชการ และเป็นการ
 สงดงามสำเนาบ้านเมือง แต่ก็ไม่เป็นทางไว้ใจได้ เวลาเมื่อ
 เหตุการณ์จะกลับเป็นพวกอั้งยี่ทั้งกำลังกล้า ข้างหลวงจะมีแต่ทหาร
 เป็นกำลังลำบากให้ท่านคิดสอส่ง หยั่งการนำหลังเสียให้
 รอบคอบจึงจัดการ อย่าประมาททางไว้จนเมืองถูกเกิด ทั้งจีน
 ทั้งไทย เห็นว่าเป็นคนโกงแล้วความอยู่แทบทั้งนั้น มันเห็นทำ
 การกวัดขັນนัก ก็จะไม่หาของลงสู่คลังครั้งหนึ่ง อย่าประมาท
 ำให้เสียทั้งที่ได้"

จะเห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไม่ไว้พระทัย ำราชการ
 ในเมืองภูเก็ตนัก ทรงตั้งเตือนให้ข้าหลวงวิบูลย์ดำเนินการจัดตั้งกำลังตำรวจให้รอบคอบ เพื่อ
 มีกำลังตำรวจเหล่านีกลับเป็นกำลังของพวกอั้งยี่ เพราะมักอยู่ที่อิทธิพลของพวกชาวจีน
 หรือเครือญาติ เกิดเหตุการณ์อะไรขึ้นก็มักจะเข้ากับพวกพ้องของตนเป็นภัยต่อทางราชการ
 อย่างไรก็ตามทางรัฐบาลก็ได้อนุมัติให้จัดตั้งได้ในปี พ.ศ. ๒๔๑๕ ตามมติของที่
 ประชุมเสนาบดี ำให้แบ่งกำลังตำรวจออกเป็นสองแผนคือ

๑ ตำรวจที่หัวหน้าที่รักษาคำ และตรวจตรารักษาความสงบภายในบ้านเมือง
 กระหวางกลาใหม่จะเป็นผู้กำหนดอัตรากำลัง* และเงินงบประมาณค่าใช้จ่ายต่าง ๆ เป็น

๑ ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม. ๕๓/๑๑ พระราชกฤษฎีกาที่ ๕ ทรง
 วิจารณ์การจัดตั้งกำลังตำรวจประจำเมืองภูเก็ต ถึง จมื่นเสมอจิราภ ข้างหลวงที่ ๑ รักษา
 ราชการหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก (ไม่มีวันที่ เดือน ปี)

๒ ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ค. ๑๔.๔ ข/๑ พระราชกฤษฎีกาที่ ๕ ถึง
 พระยามนตรีสุริยวงศ์ ำ ลงวันที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๑๕ (ร.ศ. ๑๑๑)

* ขณะนั้นหัว เมืองฝ่ายทะเลตะวันตกยังขึ้นกับกระหวางกลาใหม่

ประจำแต่ละปี ให้อยู่ภายใต้บังคับบัญชา ผู้กำกับการตำรวจคนเดียวกัน

๒ ตำรวจจีนนั้นเป็นตำรวจตรวจภักดี และรักษามลประโยชน์ของเจ้าภักดี ซึ่งรับผูกขาดไม่ข้องเกี่ยวกับทางราชการ ว่าเป็นหน้าที่ของเจ้าภักดีนายถากกระทำเนื่การกันเอง แก่อยู่ภายในขอบเขตของกฎหมาย ซึ่งอาจทำหน้าที่เป็นตำรวจลับคอยช่วยเหลือของทางราชการได้

กำลังตำรวจในระยะแรก ๆ นั้นจ้างพวกแขกซีกเป็นส่วนใหญ่ ในอยู่ภายใต้บังคับบัญชาของนายตำรวจชาวยุโรป ซึ่งจ้างมาทำหน้าที่จัดการปรับปรุงแก้ไขได้เป็นไปตามแบบแผนของชาวตะวันตก จะเห็นว่ากองตำรวจที่อยู่ในการบังคับบัญชาของทางราชการขณะนั้นมี ๑๔๘ คน มีพลตำรวจแขกซีก ๙๕ คน นายสิบแขกซีก ๒ คน นายร้อยแขกซีก ๔ คน พลตำรวจไทย ๒๑ คน นายร้อยไทย ๖ คน ต่อมาได้พยายามเพิ่มกำลังตำรวจโดยให้จีนไทยเพิ่มขึ้น เพื่อให้เหมาะสมกับสภาพบ้านเมือง แต่ขนาดตำรวจใหญ่คงเป็นฝรั่งชาวยุโรปอยู่

(๒) การจัดตั้งตำรวจประจำหัวเมืองต่าง ๆ

เนื่องจากในปีประชุมเสนาบดีในปี พ.ศ. ๒๔๓๕ ได้พิจารณาถึงการจัดตั้งกำลังตำรวจในหัวเมืองภูเก็ต และรวมถึงการจัดการตำรวจในหัวเมืองอื่นด้วย เพราะฉะนั้นหัวเมืองแถบนี้จึงได้เริ่มจัดกำลังตำรวจรักษามันเมืองหลังจากปี พ.ศ. ๒๔๓๕ เป็นต้นไป จะเห็นได้ว่านับตั้งแต่พระยาพิพิธโกษา เข้าดำรงตำแหน่งได้เพียง ๔ ปี ได้จัดตั้งกองตำรวจ

ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม. ๕๓/๑๑ รายงานกิจการตำรวจในหัวเมืองภูเก็ตของนายชิสเฒ รักษาราชการในตำแหน่งผู้บังคับการตำรวจเมืองภูเก็ต ๓๑ ตุลาคม ค.ศ. ๑๘๘๔.

ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ค. ๑๔.๔ ข/๑ พระราชหัตถเลขาของรัชกาลที่ ๕ ถึงพระยามนตรีสุริยวงศ์ ๒๔ มิถุนายน ร.ศ. ๑๑๑.

คัดไว้
กรมไทย
กรมตำรวจ
๑๒/๗/๒๖

ประจำเมืองต่าง ๆ ได้ ๙ เมือง ดังปรากฏในใบบอกพระยาทิพโกษา ถึงเสนาบดี
กระทรวงมหาดไทยในปี พ.ศ. ๒๔๓๔ (ร.ศ. ๑๑๔) ตอนหนึ่งว่า "....ด้วยในหัว-
เมืองมณฑลภูเก็ตได้พระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้มีพลตระเวนสำหรับบ้านเมืองขึ้นแล้ว คือ
เมืองภูเก็ต เมืองระนอง เมืองกระบุรี เมืองตะกั่วป่า เมืองตะกั่วทุ่ง เมืองตรัง
เมืองปะเหลียน รวมตั้งขึ้นแล้ว ๙ เมือง แต่เมืองพังงา เมืองกระบี่ เมืองกลาง
เมืองคีรีรัฐนิคม รวม ๔ เมือง ยังหาไม่มีพลตระเวนไม่...."

การที่ไม่สามารถจัดตั้งกำลังตำรวจประจำหัวเมืองต่าง ๆ ให้สำเร็จได้อย่าง
รวดเร็วนั้น เนื่องจากรัฐบาลไม่อนุมัติเงินงบประมาณเป็นค่าใช้จ่ายให้เพราะค่าใช้จ่ายต่าง ๆ
ที่ขึ้นเพื่อกิจการนี้ต้องหักจากเงินรายได้ภาษีผลประโยชน์ประจำเมืองนั่นเอง โดยทางข้าหลวง-
ใหญ่จะเสนอมาให้ทางรัฐบาลที่กรุงเทพฯ เป็นผู้พิจารณาอนุมัติ ดังนั้นเมืองที่มีรายได้ภาษี
อากรค่าจึงยังไม่สามารถจะจัดตั้งได้ ตัวอย่างเช่นเมืองพังงา พระยาบริรักษ์ภูธร
(ชำ ๗ นคร) ผู้ว่าราชการเมืองพังงา ทำรายงานเสนอรัฐบาลขอจัดตั้งตำรวจเพื่อรักษา
ความสงบในบ้านเมืองตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๓๖ (ร.ศ. ๑๑๒) แต่เจ้าพระยาพลเทพ ฯ เสนาบดี
กระทรวงกลาโหม ซึ่งยังคงมีหน้าที่บังคับบัญชาหัวเมืองภาคีอยู่ไม่อนุมัติ เพราะเห็นว่าเมือง
พังงา เป็นเมืองที่มีความสงบเรียบร้อยกว่าหัวเมืองอื่น ภาษีอากรผลประโยชน์ที่เก็บได้มี
น้อย ไม่เพียงพอจะแบ่งเป็นเงินเดือนตำรวจที่ตั้งขึ้นใหม่ได้ ถึงแม้จะจัดตั้งขึ้นก็มีกำลังน้อย
มาก ถ้าเกิดเหตุการณ์ใหญ่ขึ้นไม่สามารถจะทำอะไรได้ต้องขอกำลังทหารจากเมืองภูเก็ต
ซึ่งอยู่ใกล้เคียงเข้าช่วยเหลือ จึงขอให้พระยาบริรักษ์ภูธร (ชำ ๗ นคร) ระงับไว้ก่อน
จนถึงปี พ.ศ. ๒๔๓๙ จึงได้อนุมัติให้มีนายตำรวจ ๑ ตำแหน่ง และพลตำรวจ ๑๒ ตำแหน่ง

ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ค. ๑๔.๔ ก/๒๔ ใบบอกพระยาทิพโกษา
กราบทูลกรมหมื่นดำรงราชานุภาพเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ที่ ๔๙๙๙/๑๓๖๖ ๑๔ มีนาคม
ร.ศ. ๑๑๔.^๒

ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม. ๕๓/๒๔ คำกราบทูลเจ้าพระยาพลเทพฯ ถึง
พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นสมมติอมรพันธ์ ที่ ๑๙๕/๒๐๑๔๔ ๒ มกราคม ร.ศ. ๑๑๒.

โดยขอแบ่งอัตรามาจากเมืองตะกั่วทุ่ง เพื่อไม่ต้องจ้างประมาณเพิ่มเติมอย่างใด^๑

ส่วนเมืองที่ยังไม่ได้จัดตั้งที่เหลืออีก ๓ เมือง คือ เมืองกระบี่ เมืองกลาง และเมืองคีรีรัฐนิคม นั้นก็ใช้วิธีการพิจารณาตามลักษณะความจำเป็นรับควนของแต่ละเมือง ไปดังปรากฏในใบบอกต่อนี้ว่า ".... ส่วนเมืองอีก ๓ เมืองนั้น ในชั้นนี้เห็นควยเกล้าฯ ว่า ควรจัดตั้งที่เมืองกระบี่ก่อน เพราะหนทางทางไกลจากเมืองภูเก็ตประการหนึ่ง การ ภาษีอากรราชชาติไทยก็มีทางที่จะต้องตรวจตราหลายแห่ง ทั้งการโจรผู้ร้ายก็มีอยู่เสมอ"^๒ ควยเหตุนี้เมืองกระบี่จึงได้รับอนุมัติให้จัดตั้งตำรวจได้ในปีเดียวกันกับเมืองพังงา โดยได้อัตรากำลังเท่ากัน (นาย ๑ คน พลตระเวน ๑๒ คน รวม ๑๓ คน)^๓ สำหรับ เมืองกลาง และเมืองคีรีรัฐนิคมนั้นไม่ปรากฏหลักฐานว่าจัดตั้งตำรวจเมื่อใด แต่คงช้ากว่า ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากเมืองกลางอยู่ใกล้เมืองภูเก็ต ถ้ามีเหตุอย่างใดที่เกินกำลังก็สามารถขอกำลังจากเมืองภูเก็ตได้ง่าย ส่วนเมืองคีรีรัฐนิคมนั้นอยู่ทางไกลค่อนข้างไปทาง เมืองไชยา ดังนั้นในปี พ.ศ. ๒๔๓๕ (ร.ศ. ๑๑๕) เมื่อมีการแบ่งเขตการปกครองตาม ระบบเทศาภิบาลในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก จึงได้โอนไปขึ้นกับเมืองไชยาเสีย^๔

การปรับปรุงระบบตำรวจรวมทั้งที่เมืองภูเก็ตและเมืองใกล้เคียง แม้ว่าจะทำ ให้มีประสิทธิภาพมากขึ้นกว่าเดิม แต่อุปสรรคสำคัญคือกำลังเงินงบประมาณที่นำมาใช้ในการ

^๑ ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ก. ๑๔.๔ ก/๒๕ ใบบอกพระยาพิพิธโกษา กราบ ทูลกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ที่ ๔๑๔/๑๓๒๕ ๖ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๔.

^๒ ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ก. ๑๔.๔ ก/๒๕ ใบบอกพระยาพิพิธโกษา กราบ ทูลกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ที่ ๔๓๗/๑๓๒๖ ๑๔ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๔.

^๓ ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม. ๒.๑/๒๓ คำกราบบังคมทูลรัชกาลที่ ๕ ของกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ๓๐ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๑๕.

จักรักรากำลังคนและอาวุธมีน้อย ทำให้การขยายเป็นไปอย่างช้า ๆ และอีกประการหนึ่ง การสำรวจในขณะนั้นยังแยกกันอยู่ เพราะฉะนั้นเมื่อสมเด็จพระเอกาทรงราชานุกาพได้ ออกไปตรวจราชการในเขตแดนเกิดปี พ.ศ. ๒๔๔๑ * จึงได้ปรับปรุงใหม่ ให้สำรวจใน หัวเมืองต่าง ๆ อยู่ภายใต้บังคับบัญชาเดียวกันอย่างมณฑลอื่น ๆ พร้อมทั้งให้กำลังสำรวจ คนไทยแทนพวกแขกซีกด้วย **

ข. การปรับปรุงกำลังทางเรือลาดตระเวนชายฝั่งทะเล

หัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกจำเป็นต้องมีกำลังทางเรือส่วนหนึ่งออกลาดตระเวน ตามชายฝั่งทะเลเพื่อปราบปรามโจรผู้ร้ายที่หลบซ่อนอยู่ตามเกาะแก่งต่าง ๆ คอยดักปล้นเรือสินค้าที่ผ่านไปมา หรือปล้นสะพานเรือนราษฎรตามชายฝั่งทะเล ก็จะได้เห็นได้จากผู้- รัวราชการเมืองแต่ละสมัยที่ผ่านมา จะจัดเจ้าหน้าที่ประจำเรือออกไปตรวจตรา หรือจัด เจ้าหน้าที่ออกไปประจำตามด่านปากน้ำที่สำคัญ เพื่อให้ความปลอดภัยเรือสินค้า เรือของ ราษฎร อย่างไรก็ตามการป้องกันในระยะนั้นคงใช้เรือธรรมดาไม่มีประสิทธิภาพในการ ป้องกันเท่าใดนัก แม้ว่าทางกรุงเทพฯ ส่งเรือรบออกมาประจำการที่เมืองภูเก็ตก็ไม่ สามารถจะตรวจตราดูแลได้ทั่วถึง เรือกลไฟซึ่งเริ่มใช้เป็นเรือลาดตระเวนประจำเมือง ต่าง ๆ มาแต่ต้นรัชกาลที่หก ไทรม *** และมีจำนวนน้อยลำ จำเป็นต้องจัดหาเพิ่มเติม

* ไปตรวจภายหลังที่พระยาพิพิธโกษากลับเข้ามารับราชการในกรุงเทพฯ แล้ว

ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม. ๒.๓ แฟ้ม ๓ จดหมายกราบบังคมทูลของ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ ที่ ๓๐/๒๕๓๔ ๑๖ มิถุนายน ร.ศ. ๑๑๗.

** เนื่องจากพวกแขกซีกมักจะก่อการวิวาทกันเอง สร้างความยุ่งยากในการ ปกครองควบคุมอยู่เสมอนั้น (ดูรายละเอียดเชิงอรรถที่ ๑)

*** ในปี พ.ศ. ๒๔๑๒ สมเด็จพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ได้ขอให้ผู้ว่า- ราชการเมืองพังงาและเมืองภูเก็ต จัดซื้อเรือกลไฟลาดตระเวน เพื่อรักษาความสงบ ของบ้านเมือง ๑ ลำ แต่ไม่ปรากฏหลักฐานว่าได้ซื้อเรือชื่ออะไร

อย่างเช่นที่เมืองภูเก็ตนั้นปี พ.ศ. ๒๔๓๖ (ร.ศ. ๑๑๒) มีเรือคอมมิสชันเนอร์ (Commissioner) เพียงลำเดียว ซึ่งส่วนใหญ่ใช้เป็นเรือตรวจราชการของข้าหลวงใหญ่ จึงได้ขออนุมัติจากรัฐบาลขอสั่งซื้อเรือใหม่เพิ่มเติม

รัฐบาลที่กรุงเทพฯ เห็นความจำเป็นในการใช้เรือเพื่อการตรวจตราดูแลรักษาความสงบในหัวเมืองแถบนั้นมาก แต่ก็ไม่สามารถจะอนุมัติให้ทุก ๆ เมืองจัดซื้อเรือได้ทั้งนี้เนื่องจากขาดกำลังเงินงบประมาณที่จะส่งมาช่วยเหลือได้ เพราะต้องใช้จ่ายเงินงบประมาณที่หักจากภาษีอากรผลประโยชน์จัดซื้อและทะนุบำรุงรักษา ตลอดจนจ่ายเป็นเงินเดือนเบี้ยเลี้ยงแก่เจ้าหน้าที่ประจำเรือ ซึ่งจะเห็นได้จากกรณีเมืองตรัง ได้สั่งซื้อเรือกลไฟลาดตระเวนจากฮ่องกงในปี พ.ศ. ๒๔๓๔ เป็นเงินถึง ๘,๖๐๐ เหรียญ (ประมาณ ๑๕๐ ชั่ง) พระยารัษฎานุประดิษฐ์ (คอซิมบี๊ ณ ระนอง) ได้ยื่นเสนอขออนุมัติจากเสนาบดีกระทรวงกลาโหมของงบประมาณทะนุบำรุงรักษาเรือตลอดจนค่าใช้จ่ายเงินเดือนเบี้ยเลี้ยงเป็นจำนวนเงิน ๒,๖๕๕ เหรียญ (ประมาณ ๓,๙๕๐ บาท) แต่ได้รับการปฏิเสธจากรัฐบาลว่า เมืองตรังรายได้ผลประโยชน์จากภาษีอากรมีน้อย เพียงมีละ ๑,๓๖๐ ชั่ง (๑๐๘,๘๐๐ บาท) และ "....เมืองตรังนั้นก็ได้พระราชทานเงินประจำปีสำหรับโปลิศรักษาราชการบ้านเมืองเป็นเงิน ๑๐๐ แล้ว ทั้งพระราชทานพระบรมราชานุญาติให้ซื้อเรือกลไฟลาด

ตระเวนลำ ๑ เป็นเงินประมาณ ๑๕๐ เพื่อจะได้ลาดตระเวนรักษาผลประโยชน์ในการภาษีอากร และรักษาโจรผู้ร้าย"^๓ ขอให้พระยารัษฎานุประดิษฐ์คัดทอน

^๑ ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ก. ๑๔/๑๔ เจ้าพระยาพลเทพฯ สมุหกลาโหม กราบทูลพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นสมมตอมรินทร์ ที่ ๒๑๓/๓๒๘๑๑ ๑๘ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๒.

^๒ ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ก. ๑๔/๓ โบบอกพระยารัษฎานุประดิษฐ์ ถึง สมุหกลาโหม ที่ ๓๐/๒๔๔ ๓๑ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๐.

^๓ ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม. ๙๙/๑๔ สารตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนาฯ ถึง พระยารัษฎานุประดิษฐ์ ที่ ๒๖/๔๘๐๔ ๔ สิงหาคม ร.ศ. ๑๑๑.

รายจ่ายต่าง ๆ ลงโดยไม่ต้องจ่ายเงินผลประโยชน์แผ่นดินลงอีก" ซึ่งแสดงให้เห็นว่ารัฐบาลนั้นพยายามจะรักษายลประโยชน์ของรัฐไว้จะจ่ายเงินให้ในสิ่งที่จำเป็นเท่านั้น

การที่เรือกลไฟออกลากตระเวนตามชายฝั่งทะเลปรากฏว่าได้มีการปราบปรามโจรผู้ร้ายได้เป็นอย่างดี หัวเมืองที่มีคดีปล้นมากที่สุดขณะนั้นได้แก่เมืองตรัง ตั้งแต่เมื่อมีเรือออกลากตระเวน ทำให้โจรผู้ร้ายลดลง ดังจะเห็นได้จากใบบอกของพระยารัษฎานุประดิษฐ์ (คอซิมบี๊ ณ ระนอง) มาถึงเสนาบดีกระทรวงกลาโหม ตอนหนึ่งว่า

"....เรือไฟลากตระเวนจะต่องำให้เที่ยวตรวจอยู่ตามเกาะแลปากน้ำในแถบเมืองตรัง เมืองปะเหลียนอยู่เสมอ กว้างเมืองปะเหลียนนั้นเขตแดนต่อกันกับที่สูงแขวงเมืองสตูล แลเกาะกลังวิแขวงเมืองไทรบุรี เมื่อก่อน ๆ มักจะมีพวกผู้ร้ายมาจากเมืองป็นังบาง เมืองไทรบุรีบาง เมืองปริกบาง เมืองสตูลบาง ตำบลสูงบาง เมืองปะเหลียนบาง เมืองตรังบาง เขาเรือออกชอนตามอยู่ตามเกาะปากน้ำ เมืองปะเหลียน

ที่ สูง คอยตี่ชิงราษฎรอยู่ เรือใบที่เตี้ย
แขวงเมืองสตูล

อยู่ท้องพันไปมากตามอ่าวปากน้ำ เมืองตรัง เป็นอันมาก เรือใบที่ ๗ เมืองตรัง เมืองปะเหลียนเองประมาณ ๕๐ ลำ ไปเที่ยวตามเมืองป็นัง เมืองยัดดี เมืองภูเก็ท เมืองสตูล เมืองกระบี่ เรือเมืองป็นังประมาณ ๑๐ ลำ มาเที่ยวเมืองตรัง เมืองปะเหลียนอยู่เสมอ เรือเมืองพังงา เมืองกระบี่ประมาณ ๔๐ - ๕๐ ลำ ก็ต้องไปมากตามในอ่าวปากน้ำ

ก.จ.ช. เอกสาร ร.๕ ม.๔๓/๑๔ สารตราเจ้าพระยาอัศรมหาเสนาบดี ถึงพระยารัษฎานุประดิษฐ์ ที่ ๒๖/๔๔๐๔ ๔ สิงหาคม ร.ศ. ๑๑๑.

เมืองศรีท่งทุก ๆ ลำ เมื่อก่อน ๆ นี้ พวกญวณมักจะตี
ชิงคามินแถบเมืองศรีท่ง เมืองปะเหลียนนี้อยู่เสมอ
ตั้งแต่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทาน
เรือไฟลาคกระเวนมาลาคกระเวนอยู่คามเกาะปากน้ำ
เมืองศรีท่ง เมืองปะเหลียนอยู่ราษฎรที่เรือไปมากก็มี
ความสับสนเป็นอันมาก แลพวกญวณให้พวกซอ
ตีชิงอยู่คามเกาะปากน้ำเมืองศรีท่ง เมืองปะเหลียนก็
ไม่มี"

จากที่บอกกล่าวจะเห็นว่า เมืองศรีท่งและเมืองปะเหลียนเป็นเมืองที่มีโจร
ผู้ร้ายชุกชุมมากกว่าหัวเมืองอื่น ๆ ทั้งนี้เนื่องจากผู้ว่าราชการเมืองศรีท่งแต่ละสมัยเป็นคน
อ่อนแอจึงกล่าวมาแล้วในตอนก่อน เป็นเมืองที่เร่สินักจากหัวเมืองใกล้เคียงและเมือง
ป็นังผ่านไปมาค้าขายอยู่เสมอ พวกโจรผู้ร้ายจึงถือโอกาสเข้าปล้นได้ง่าย เมื่อพระยา--
รักษานุประภินธุ์ (คอซิมบี๊ ณ ระนอง) เข้าดำรงตำแหน่งผู้ว่าราชการเมืองจึงได้ทำการ
ปรับปรุงแก้ไขกำลังของเจ้าหน้าที่ให้มีความเข้มแข็งยิ่งขึ้น โดยเฉพาะส่งเรือลาคกระเวน
คอยตรวจตราปราบปราม จนเมืองศรีท่งมีความสงบสุขขึ้นอีกครั้งหนึ่ง ✓

๒. การปรับปรุงการศาลและยุติธรรมที่หัวเมืองมณฑลภูเก็ต

ถึงได้กล่าวมาแล้วว่าที่หัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกมีจีนคนในบังคับอังกฤษเข้ามาทำ
มาหากินเป็นจำนวนมาก และในเวลาเดียวกันกับจีนในบังคับไทยก็มักจะไปเข้าเป็นคนใน

ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม. ๒.๑๔/๔๕ สำเนาในบอกพระยารักษานุประภินธุ์
กราบเรียนสมุหพระกลาโหม ที่ ๑๓๖ ๒๔ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๑๑.

บังคับอังกฤษ หรือไม่ว่าจะเป็นคนจีนบังคับไทยก็ตามที่มีความผิดที่จะต้องขึ้นศาลไทยปัญหาเหล่านี้ เป็นเรื่องยุ่งยากมาแต่ต้นรัชกาล ทางฝ่ายไทยไม่สามารถจะดำเนินการแก้ไขได้มากนัก เพราะต้องปฏิบัติไปตามข้อตกลงในสนธิสัญญาที่ทำไว้กับอังกฤษในปี พ.ศ. ๒๔๕๕* แต่ก็ได้พยายามป้องกันมิให้คนจีนบังคับไทยเข้าไปสมัครเป็นคนจีนบังคับอังกฤษอยู่ตลอดมา และในเวลาเดียวกันก็จะปรับปรุงระเบียบการศาลและยุติธรรมให้ทันสมัยขึ้น ด้วยเหตุนี้ข้าหลวงใหญ่ตั้งแต่สมัยพระบาทปกิษา เป็นต้นไปจึงต้องดำเนินนโยบายตามหลักเกณฑ์ดังกล่าว ซึ่งจะเห็นได้จากการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นจากจีนจีนบังคับอังกฤษและการปรับปรุงระบบการศาลยุติธรรมในระยะต่อไป

๒.๑ การป้องกันคนจีนจีนบังคับไทยเข้าไปเป็นคนจีนบังคับอังกฤษ

พวกจีนจีนบังคับไทยที่ต้องการเข้าเป็นคนจีนบังคับอังกฤษนั้น มีความประสงค์จะได้สิทธิตามสนธิสัญญาให้ความคุ้มครองแก่คนจีนบังคับต่างประเทศที่ไม่ต้องขึ้นศาลไทย หรือต้องการความคุ้มครองจากอังกฤษเมื่อขึ้นศาลไทย และยังมีผลประโยชน์ในทางการค้าด้วย ซึ่งเหตุการณ์เช่นนี้เกิดขึ้นเป็นประจำ เช่นเมื่อถูกจับกุมและร้องเรียนไปยังกงสุลอังกฤษประจำหัวเมืองฝ่ายตะวันตก หรือไม่เช่นนั้นจีนจีนรับประมวลภาษีบางอย่าง แต่ขาดทุนเงินไม่พอส่งรัฐบาลจะหนีเข้าไปในเขตแดนของอังกฤษและขอสมัครเข้าเป็นคนจีนบังคับของอังกฤษเป็นต้น สร้างความหนักใจให้แก่เจ้าหน้าที่บ้านเมืองมาก ทางรัฐบาลที่กรุงเทพฯ ได้เคยมีคำสั่งให้

* สนธิสัญญาโบว์ริง มีข้อสัญญาที่ทำให้ไทยเสียเปรียบโดยเฉพาะข้อ ๒ และข้อ ๔ ในเรื่องของสิทธิสภาพนอกอาณาเขต และการเก็บภาษีอากร ศึกษารายละเอียดได้จากข้อสัญญาทั้งกล่าว

^๑ ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม. ๕๓/๑๑ คำกราบบังคมทูลของพระยามนตรีสุริยวงศ์ ๒๒ สิงหาคม ร.ศ. ๑๐๘.

^๒ ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ พ. ๒๑/๑ คำกราบบังคมทูลของกรมหลวงเทววงศ์วิโรปการ ที่ ๑๖/๒๓๓๘ ๒๒ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๐๘.

ข้าหลวงวิเทศาณ ๆ แก่ปัญหาดังกล่าวด้วยวิธีการชี้แจงให้กงสุลอังกฤษประจำหัวเมืองฝ่าย
ทะเลตะวันตก * ได้ทราบและเข้าใจว่า ถ้าหากคนจีนที่เข้ามาประกอบอาชีพในหัวเมือง
แถบนี้เป็นเวลานาน มีทรัพย์สินเป็นต้นว่า บ้านเรือนไร่นา ทางกรอังกฤษไม่ควรจะรับ
ไว้ให้เป็นคนจีนบังคับ เพราะผิดกฎหมาย ซึ่งอาจมีปัญหาคือโต้แย้งยุ่งยากเกิดขึ้นภายหลัง
ถ้าจีนผู้นั้นมีศักดิ์ความเป็น

พระยาทิพโกษาได้ปฏิบัติตามหลักเกณฑ์เช่นนั้นตลอดมา และยังคงเสนอแนะไป
ยังกงสุลอังกฤษเมื่อมีชาวจีนสมัครเข้าเป็นคนจีนบังคับว่าคนใดควรได้รับอนุญาตหรือไม่ นับ
ว่าเป็นความคิดที่ช่วยป้องกันชาวจีนที่ชอบฉวยโอกาสได้ก่ ซึ่งทางรัฐบาลเห็นชอบด้วย และ
ยังให้หลักเกณฑ์ต่าง ๆ ในกรณีที่กงสุลอังกฤษจะพูดถึงสิทธิของคนจีนบังคับอังกฤษในหัวเมือง
ฝ่ายทะเลตะวันตกไว้ตอนหนึ่งว่า

.....และการเรื่องนี้ พระยาทิพโกษาลิจจัดการตาม
หนังสือออกเข้าไปนั้นก็เห็นเป็นการชอบด้วยแล้ว แ
ยังมีความสำคัญที่ควรจะต้องได้อีกข้อหนึ่ง คือ ถ้าเขา
จะเถียงว่าเงินนั้นได้มาเปลี่ยนชาติ (ที่เรียกว่า
แนตจรัล ไลส์) นั้นแล้ว ก็ยังมีค่าที่จะไต่ไกรกว่า

* รัฐบาลเคเม็คสั่งไปเมื่อครั้งพระยาตรีสรราชภักดีเป็นข้าหลวงใหญ่ให้ปรึกษากับ
นาย เอ. เอ็ม. สกินเนอร์ (A.M. Skinner) กงสุลอังกฤษประจำหัวเมืองฝ่ายทะเล
ตะวันตก ซึ่งได้รับแต่งตั้งจากรัฐบาลอังกฤษในหัวเมืองมาลาญีในปี พ.ศ. ๒๔๑๒ มีสำนักงาน
อยู่ที่เมืองบันัง (ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ บ. ๕๓/๑๐) ไปบอกเสนาบดีกระทรวงกลาโหม
ถึง พระอนุรักษโยธา ๗ เมษายน ร.ศ. ๑๐๔)

ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม. ๕๓/๑๐ ไปบอกของกระทรวงการต่างประเทศ
ถึง เสนาบดีกระทรวงกลาโหมให้แจ้งยังพระยาตรีสรราชภักดี ข้าหลวงใหญ่ ๑๕ มิถุนายน
ร.ศ. ๑๐๔.

๒
ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ค. ๒๑/๑ สำเนารายงานของพระยาทิพโกษา
กราบทูลกรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ ที่ ๕๖/๑๐๐๔ ๒๓ ธันวาคม ร.ศ. ๑๑๑.

กฎหมายเปลี่ยนชาติของเมืองสะเทรตส์ สเตเตอร์แมนต์
ฉบับที่ ๔ ที่ ๑๘๖๓ มาตรา ๔ นั้นเอง ก็มีความชัดเจน
ว่าเงินที่เปลี่ยนขึ้นนั้น ได้ผลประโยชน์เหมือนคนในบังคับ
อังกฤษ แต่ภายในเขตของสะเทรต สเตเตอร์แมนต์
เท่านั้น เหตุฉะนั้นถ้าเงินที่เปลี่ยนชาติ จะไปเมืองอเมริกา
ทุกเมืองอังกฤษเอง พนักงานอังกฤษก็ไม่ได้ว่าเป็นคน
อย่างอื่นไปได้นอกจากเป็นเงินแท้...."

✓ จะเห็นได้ว่าในขณะนั้นทางฝ่ายไทยได้พยายามที่จะเรียกร้องเอกราชทางศาล
กลับคืนมา* โดยให้ฝ่ายอังกฤษได้เห็นว่ แม้อังกฤษเองยังวิสัยสิทธิแก่คนในบังคับของตน
ในเขตที่ครอบครองเท่านั้น ไม่รวมไปในประเทศของตน เพราะฉะนั้นทางฝ่ายไทยก็ควร
จะหาเงื่อนไขได้บ้าง อย่างไรก็ตามไม่ปรากฏหลักฐานว่าพระยาทิพโกษาได้นำเหตุผลดัง-
กล่าวไปอ้างกับฝ่ายกงสุลอังกฤษหรือไม่ แต่ก็คงเป็นไปได้ยาก เพราะรัฐบาลอังกฤษยัง
คงวิสัยสิทธิในการเป็นประเทศมหาอำนาจที่จะปกป้องผลประโยชน์ของคนเช่นเดิม และถ้า
มีข้อโต้แย้งเกิดขึ้น อังกฤษก็จะอ้างว่ระเบียบการศาลและยุติธรรมของไทยในขณะนั้นยังไม่
ทันสมัย จึงยอมให้ไม่ได้ / ดังนั้นเมื่อ นาย เอ. เอ็ม. สกินเนอร์ (A.M. Skinner)
มาตรวจหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกในปี พ.ศ. ๒๔๑๕ พระยาทิพโกษา จึงทำได้แต่เพียง

ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ต. ๒๑/๕ จดหมายกรมหลวงเทววงศ์วโรปการ
ถึงพระยาทิพโกษา ที่ ๑๓/๑๓๔๓๓ ๖ มกราคม ร.ศ. ๑๑๑.

*การเรียกร้องเอกราชทางศาลเริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๑๓ และ พ.ศ. ๒๔๒๒
ที่เรียกว่าสัญญาเรื่องให้ศาลไทยและศาลต่างประเทศเห็นอำนาจพิพากษา
คนในบังคับอังกฤษ ศึกษารายละเอียดจาก "การวางรากฐานปลดปล่อยสิทธิสภาพนอก
อาณาเขต ของรัชกาลที่ ๕ ในสิทธิสภาพนอกอาณาเขต ของ ทรงศรี อัจฉริยะ หน้า ๑๑๕-
๑๑๘.

คัดค้านไม่ว่าคนจีนมีนัยกับไทย* ไปเข้าเป็นคนมีนัยกับอังกฤษไต้หวัน

๒.๒ การแก้ปัญหาการกีดกันมีนัยกับไทยและอังกฤษ

ข้อความในสนธิสัญญาที่ทำไว้กับอังกฤษเมื่อ พ.ศ. ๒๓๔๘ ไม่อาจทำให้ไทยต้องแก้ปัญหาการกีดกันเป็นหลักการใหญ่ ๆ ได้ เพราะฉะนั้นการแก้ปัญหาการกีดกันมีนัยกับในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกจึงเป็นเรื่องปลีกย่อย ซึ่งจะได้นำมากล่าวไว้ดังนี้

๒.๒.๑ การจัดตั้งศาลกงสุลในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก

เนื่องจากหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกมีเขตแดนใกล้ชิดกับหัวเมืองมลายู ซึ่งเป็นเขตแดนของอังกฤษ คนมีนัยกับของทั้งสองฝ่ายไปมาหาสู่กันอยู่เสมอด้วยธุรกิจการค้าหรือการประกอบอาชีพต่าง ๆ ทางฝ่ายอังกฤษได้ตั้งกงสุลประจำหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกประจำอยู่ที่เมืองปีนัง เข้ามาตรวจความเป็นอยู่คนมีนัยกับของตนเป็นประจำทุกปี โดยเฉพาะการเข้ามาจัดสินคดีความซึ่งเกิดขึ้นในหมู่คนมีนัยกับอังกฤษด้วยกัน เมื่อพักอยู่ที่กงสุลอังกฤษก็จะใช้สถานที่นั้นเป็นที่พิจารณาคดีสินคดี สร้างความยุ่งยากลำบากแก่ฝ่ายอังกฤษไม่น้อย และได้เคยขอร้องมายังรัฐบาลไทยขอใช้ศาลากลางเมืองซึ่งเป็นศาลชำระคดีของไทยไว้การช่วย แต่ได้รับการปฏิเสธ เพราะรัฐบาลไทยไม่ต้องการให้อังกฤษเข้าไปมีบทบาทในทางศาลมากกว่าที่เป็นอยู่แล้ว และขอร้องให้รัฐบาลอังกฤษเห็นว่าอังกฤษควรจะต้องศาลที่ใดที่หนึ่งโดยเฉพาะไม่ถ่วงเข้ามายุ่งเกี่ยวกับศาลไทยจะเหมาะสมกว่า และไทยก็

*ในขณะนั้นมีคนจีนหลายคนซึ่งเข้ามาทำมาหากินในเมืองภูเก็ตมานานแล้ว เช่น หลวงบำรุงเงินประเทศ จีนฉิมณิเถน จีนเอี้ยวฮานเยียน เป็นต้น จะสมัครเข้าเป็นคนมีนัยกับอังกฤษ พระยาพิพิธโยธาไกรเจริญแม่ทัพมณฑลพายัพยกย่องคนจีนเหล่านั้นว่า

ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ค. ๒๑/๕ จดหมายกรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ
ทูลกรมหมื่นสมมติอมรพันธ์ ที่ ๓๑๕/๑๔๔๗ ๑๑ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๑๑.

ต้องวิศาลเป็นประจำ ถ้าชนกันก็อาจเกิดความไม่สะดวกได้ ในที่สุดฝ่ายอังกฤษได้
เปิดศาลกงสุลของตนขึ้นที่หัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกที่ตำบลโกตา* ซึ่งอยู่ใกล้กับเมืองปีนัง
ในปี พ.ศ. ๒๔๑๗^๒

การที่อังกฤษเปิดศาลกงสุลขึ้นครั้งนั้นนอกจากจะมีวัตถุประสงค์ เพื่อให้นักศาลชำระ
คดีที่เกิดขึ้นในนิคมอังกฤษในเขตไทยแล้วก็เพื่ออำนวยความสะดวกในการติดต่อการค้า
เป็นค่านิยมบังคับของชนและของไทยต้องการความรวดเร็วในการพิจารณาตัดสิน ก็ให้ไปฟ้อง
ร้องยังศาลนี้โดยจะเปิดทำการในวันพุธของทุก ๆ ๓ เดือน แต่ทั้งนี้กงสุลอังกฤษประจำ
หัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกยังคงออกมาตรวจและชำระตัดสินคดีในเมืองต่าง ๆ เป็นประจำ -
ปีเหมือนก่อนเช่นเดิม

๒.๒.๒ การแก้ไขวิธีการพิจารณาคดีคนนิคมอังกฤษในเขตแดนของอังกฤษ

ข้อเสียเปรียบในเรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขตในสมัยนั้นเป็นเรื่องยุ่งยาก ซับ-
ซ้อนมาก โดยเฉพาะอังกฤษยังไม่ยอมให้ฝ่ายไทยไปตั้งศาลกงสุล ชำระความในเขตแดน

^๑ ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ต. ๑๘/๕ จกหมายเจ้าพระยาพลเทพ กราบพูล
กรมหมื่นสมมติอมรพันธ์ ที่ ๓๘/๒๕๐ ๕ สิงหาคม ร.ศ. ๑๑๓.

* เข้าใจว่าเป็นตำบลโกตา อำเภอสู่ใต้กูเป เมืองสตูล ตามทำเนียบท้องที่
ร.ศ. ๑๒๕ ขณะนั้น (ดูรายละเอียดในภาคผนวก ๗)
^๒

ก.ว.ช. น.ก.

^๓
ก.

ของตนให้น้อยอย่างที่สุดของคนที่อยู่ในไทย * โดยอ้างในลักษณะเช่นเดียวกันว่าระบบ
การศาลและยุติธรรมของไทยไม่ทันสมัย ข้อเสียเปรียบดังกล่าวจะเห็นได้จากข้อเรียกร้อง
ขอพระยาพิพิธโกษา ได้มีไปถึงกระทรวงการต่างประเทศ เพื่อแก้ไขปัญหานี้ พอสรุป
ได้ดังนี้

๑. ทำอย่างไรจึงจะให้ศาลไทยมีอำนาจไปพิจารณาพิพากษาคดีของคนไทยในเขต
อาณานิคมของอังกฤษเหมือนอย่างอังกฤษที่มีอำนาจเข้ามาพิจารณาคดีคนใน
บังคับกับเขตในประเทศไทย
๒. ถ้าคนไทยจะต้องไปยังเขตแดนของอังกฤษ ข้าราชการไทยควรจะต้องออกหนังสือ
เดินทาง (สำหรับตัว) ให้หรือไม่
๓. เมื่อมีเหตุการณ์ขึ้นในเขตแดนของอังกฤษ กองสุลไทยจะเป็นผู้ช่วยคนไทย
ได้เหมือนกองสุลอังกฤษช่วยคนในบังคับของกนิ ในไทยได้หรือไม่

ข้อเรียกร้องดังกล่าวรัฐบาลที่กรุงเพท ก็เห็นควรมุ่งจำเป็นที่จะต้องแก้ไขข้อข้อ
เสียเปรียบทั้งหมดไป แต่ในขณะนั้นไทยไม่มีอิทธิพลเพียงพอที่จะทำให้อังกฤษยินยอมได้นอกจากนี้
จากฝ่ายไทยจะปฏิรูปการศาลให้ทันสมัยดังที่กล่าวมาแล้ว ด้วยเหตุนี้ทางรัฐบาลจึงได้เสนอแนะ
ให้พระยาพิพิธโกษาแก้ปัญหานี้เฉพาะหน้าไปก่อน โดยพยายามป้องกันมิให้อังกฤษเข้าแทรกแซง

ในสมัยรัชกาลที่ ๔ ทางรัฐบาลได้ตั้งพระเอกอัครราชทูตทิศา (ตันกัมเจง)
เป็นกงสุลสยามประจำสิงคโปร์ และพระทวีปสยามกิจ (M.D. Heubronner) กงสุลสยาม
ประจำเมืองปีนัง เพื่อทำหน้าที่รักษาดุลประโยชน์ของไทยในหัวเมืองเหล่านั้น นอกจากนี้
ยังทำหน้าที่ซัดจู้ข้อพิพาทระหว่างคนในบังคับไทยด้วย แต่ยังไม่ปรากฏว่าคำหน้าที่เป็นศาล
กงสุลเหมือนอย่างชาติตะวันตก

ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๔ ต. ๑/๖ สำเนาจดหมายของพระเอกอัครราชทูต
ราชทูตสยามประจำกรุงเบอร์ลิน ถึงพระยามหาโยธากระทรวงการต่างประเทศ สำเนาที่
๒๕๐๕ ๗ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๐.

๒
ก.

กิจการภายในของไทยเกินกว่าที่สัญญาไว้ ทั้งปรากฏในคำสั่งของกระทรวงการ-
ต่างประเทศมิไปถึงพระยาทิพโกษาตอนหนึ่งว่า

"....ที่จะคิดแก้ไขให้คนฝ่ายเราไถ่ผลประโยชน์ที่ศาล
เหมือนกันกับคนเขานั้น เห็นจะเป็นการยากเต็มที
เว้นไว้แต่ที่จะทำหนังสือสัญญาใหม่ ฤๅแก้ไขกฎหมาย
ในบ้านเมืองเราให้ดีขึ้นคล้าย ๆ กันกับเขาแล้ว จึง
จะพูดการเรื่องนี้ให้ตลอดไปได้ โดยเหตุที่คัดค้านการ
ปกครองของเราไม่ได้เท่านั้น

ถึงอย่างไรก็ดี เวลาที่เจ้าคุณออกมารักษา
ราชการแลผลประโยชน์ของบ้านเมือง ก็ต้องฉลอง
พระเดชพระคุณโดยเต็มกำลัง แลระวางการเหล่านี้ที่
กงสุลเขากล่าวเขาอ่านมาจนวิธ อย่าให้เกินกว่าหนังสือ
สัญญาที่ฝ่ายเราได้ยอมได้เท่านั้นก็เห็นจะพอแก่ราชการ
ที่เจ้าคุณต้องรักษา"

ส่วนอำนาจของกงสุลไทยในเขตแดนของอังกฤษที่พระยาทิพโกษา เสนอขอ
ปรึกษามา กระทรวงการต่างประเทศได้ขอให้พระสุริยานุวัตร เอกอัครราชทูตสยาม
ประจำกรุงเบอร์ลิน ศึกษาหลักกฎหมายนานาประเทศที่ให้อำนาจกงสุลไว้ในการพิจารณา
คดีธรรมดา เพื่อจะได้เป็นแนวทางให้ข้าหลวงได้ทราบเมื่อ ๔ ประการดังปรากฏในบันทึก
ของพระสุริยานุวัตร คือ

ก.จ.ธ. เอกสาร ร. ๔ ต. ๑/๒ จดหมายเหตุพระยามหาโยธา ถึง
พระยาทิพโกษา สำเนาที่ ๒๒๐๔ ๕ มีนาคม ๒๔๓๔ (ร.ศ. ๑๑๐).

" หนึ่ง จะมีอำนาจระงับคดีความวิวาทกัน ในระหว่างไทย ซึ่งอยู่ในเมืองที่ตั้งอยู่นั้นได้ ก็แต่เมื่ออุทกความทั้ง ๒ ฝ่ายพร้อมใจกันยอมสมรศรีให้บังคับคดีสิน มีอำนาจแก่เพียงที่จะเป็นกนกกลางเปรียบเทียบคดีสินถึงคดีวิวาท ซึ่งเป็นความเกี่ยวข้องด้วยการรักษาไม่มีอำนาจพิพากษาความนครบาล

สอง ถ้าเจ้าพนักงานในบ้านเมืองทำการอย่างใด ล่วงผิดหนังสือสัญญา ที่ได้ทำไว้กับกรุงสยาม เห็นว่าเป็นการเสียประโยชน์แก่ไทย กองสุลมีอำนาจที่จะมีหนังสือว่ากล่าวตักทอนห้ามปรามตรองไปยังอธิบดี ผู้บัญชาการคือผู้ว่าราชการเมืองนั้นได้

สาม มีอำนาจที่จะจดหมายตามเสนาปากคำพยาน ในหัวราชการของเขา

สี่ มีอำนาจที่พิพากษาคดีวิวาทในระหว่างนายเรือ ออฟฟิเซอร์ แลลูกเรือในเรือไทย ทั้งจะบังคับคดีสินความในเรือเงินเดือนคนเรือนั้นได้

ห้า กองสุลมีอำนาจที่จะขอให้ไปลี้ภัย สำหรับบ้านเมืองช่วยเกาะกุมจับตัวคนที่หนีขึ้นจากเรือไทย ส่งคืนลงเรือไปได้ แต่ถ้าคนที่หนีนั้นไปทำผิดเป็นมหันตโทษ ผิดกฎหมายบ้านเมืองนั้นแล้ว จะต้องรอคอยให้ศาลบ้านเมืองนั้นทำโทษเสียก่อน

หก กองสุลมีอำนาจจะพิจารณาตัดสินความกล่าวหาเวียงร้องเอาค่าตาย ในสิ่งของที่เบ็นอันตราภายในเรือไทยในทะเล ซึ่งผู้เก็บมาได้ ก็จากราเรือแตก เรือจม เป็นต้น

เจ็ด มีอำนาจที่จะจะแจ้งรวบรวมทรัพย์สินมรดกของคนไทย ซึ่งถึงแก่กรรมแลมิได้ทำหนังสือพินัยกรรมไว้แล้ว แลจะมอบหมายแบ่งปันให้แก่ญาติพี่น้องลูกหลานของผู้ตายตามกฎหมายสยามก็ได้

แต่ในกรณีเช่นนี้ กงสุลมีอำนาจเพียงที่กฎหมายบ้านเมืองนั้นจะยอมให้

แปด แลเพื่อประสงค์ที่จะรักษามลประโยชน์ของไทยนั้น
กงสุลมีอำนาจที่จะเข้าว่ากล่าวแซกแซงเป็นธุระด้วยคนไทยได้
ทุกคน จะเป็นผู้อยู่รองกล่าวหาเอาทรัพย์สินสมบัติ จากผู้หนึ่งผู้
ใดแทนคนไทย โดยที่เจ้าของทรัพย์สินได้มอบอำนาจให้รองฟ้อง
แทนตัวเขาก็ได้ แต่กงสุลต้องสำแดงพยาน ให้พอกับจะให้ศาล
เห็นว่า เจ้าของทรัพย์สินที่กงสุลเป็นธุระแทนนั้น เป็นคนในบังคับ
ไทยแน่แท้เสียก่อน ศาลจึงจะตัดสินให้"

หลักเกณฑ์ ๕ ข้อนี้เป็นหลักเกณฑ์ใหญ่ ๆ ซึ่งถือปฏิบัติกันในแต่ละประเทศ
ส่วนรายละเอียดนั้นข้าหลวงใหญ่อาจศึกษาได้จากกฎหมายธรรมเนียมราชทูตต่างประเทศ
ของกระทรวงการต่างประเทศขณะนั้น สำหรับปัญหาคนบังคับไทยจะเดินทางออกนอก
ประเทศนั้นจะต้องมีหนังสือเดินทางให้เป็นที่เรียบร้อย ตามหลักเกณฑ์ที่ถือปฏิบัติกันอยู่

ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ต. ๑/๖ จกหมยพระสุริยานุวัตร ราชทูต
สยามประจำกรุงเบอร์ลิน กราบเรียนพระยามหาโยธา สำเนาที่ ๒๒๐๕ ๗ มีนาคม
ร.ศ. ๑๑๐.

๒

ก.

๓

ก.

* ตามสัญญาเชียงใหม่ พ.ศ. ๒๔๑๗ ข้อ ๔ ว่าคนในบังคับจากเมืองพม่า
จะต้องมีหนังสือรับรอง จากผู้ครองเมืองพม่าฝ่ายอังกฤษ ทางราชการไทยคงให้ถือปฏิบัติ
เช่นเดียวกันคือ จะต้องให้ผูวราชการเป็นผู้ออกหนังสือรับรองโดยมีพยานเป็นผู้นำประกัน
ถ้าเป็นชาวต่างประเทศอาจให้มีการสาบานด้วย

ซึ่งความพยายามที่จะแก้ไขข้อเสียเปรียบดังกล่าวมาแล้วนั้นว่าเป็นการวางรากฐาน เพื่อ
จะปลดเปลื้องสิทธิสภาพนอกอาณาเขตในระยะแรก ๆ ของไทยหลังจากได้เริ่มมาแต่การ
เรียกร้องเอกราชทางศาลเป็นครั้งแรก จากสัญญาเบงกอลใหม่ปี พ.ศ. ๒๔๑๓

๒.๓ การปรับปรุงการศาลและยุติธรรมในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกตามพระบรมมณูญ
เทศหัวเมือง ร.ศ. ๑๑๔

จะเห็นได้ว่าปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นเกี่ยวกับกฏินบังคับทางประเทศทางฝ่ายไทย
ไม่สามารถจะดำเนินการแก้ไขให้สำเร็จลุล่วงไปได้ เนื่องจากประเทศมหาอำนาจได้ใช้ข้อ
อ้างถึงระบบการศาลที่ล้าสมัยของไทย ด้วยเหตุนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
จึงโปรดฯให้มีการจัดตั้งกระทรวงยุติธรรมขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๓๔ และหลังจากนั้นได้มีการปฏิรูป
ระบบการศาลส่วนกลางให้ทันสมัยตามแบบอย่างยุโรป ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๓๕ เป็นต้นไป
เมื่อการศาลในส่วนกลางเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ยังทรงเห็นว่าระบบการศาลหัวเมืองยังไม่เป็น
ระเบียบเรียบร้อยตามแบบแผนสร้างความยุ่งยากเดือดร้อนให้แก่ราษฎรไปเหมาะสมกับกาล-
สมัย จึงโปรดฯให้ตรา "พระบรมมณูญเทศหัวเมือง ร.ศ. ๑๑๔" ขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๓๗^๒
เพื่อใช้เป็นแบบอย่างในการจัดการการศาลและยุติธรรมในหัวเมืองต่าง ๆ ต่อไป

ระบบการศาลและยุติธรรมในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก ได้รับการเปลี่ยนแปลง
แปลงอย่างมาก ในสมัยที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำรงตำแหน่งในปี พ.ศ. ๒๔๓๔ หัวเมือง

^๑ ทรงกรี อาจอรุณ สิทธิสภาพนอกอาณาเขต หน้า ๑๑๕.

^๒ ฎหมายละเอียดยุติธรรม "การปฏิรูปการศาลส่วนกลางของกระทรวงยุติธรรมในรัชสมัย
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" ของมุน อุดบเวส ปรีฤทธิพนธ์การกัฏมา
มหาบัณฑิต วิทยาลัยวิชาการศึกษาศาสตร์ ๒๕๑๖.

^๓ เสถียร ลายลักษณ์ (ผู้รวบรวม) "พระบรมมณูญเทศหัวเมือง ร.ศ. ๑๑๔"
ประมวลกฎหมายประจำศก เล่ม ๑๕ หน้า ๕๔ - ๖๘.

ฝ่ายทะเลตะวันตกการศาลยังต้องพึ่งบังคับบัญชากับกระทรวงกลาโหม ในระยะนี้คงปฏิบัติไปตามแบบแผนการศาลที่มีมาแต่เดิม จะแก้ไขบ้างเพื่อความเหมาะสม เช่น ในปีเดียวกันนี้
 / ทางมณฑลภูเก็ตได้มีการแก้ไขระบบการศาลที่เมืองภูเก็ต ซึ่งแยกศาลสำหรับคนจีนและคนไทยมาแต่เดิม ได้รวมอยู่ในที่เดียวกันเสีย เพราะหากไม่มีการแก้ไขจะทำให้มองเห็นว่าการศาลไทยไม่สามารถจะควบคุม คัดสินคดีคนในบังคับไทยได้ จะเป็นจุดอ่อนที่อังกฤษใช้เข้าข้ออ้างเพิ่มขึ้นอีก

หลังจากที่หัว เมืองมณฑลภูเก็ตได้เปลี่ยนมาขึ้นกระทรวงมหาดไทยในปี พ.ศ. ๒๔๓๓ ได้ยกฐานะเป็นมณฑลเทศาภิบาลในปี พ.ศ. ๒๔๓๔ ซึ่งเป็นปีเดียวกับที่ทางกรุงเทพฯ ได้ตราพระบรมบัญญัติหัวเมืองขึ้น การศาลในหัวเมืองแถบนี้ก็ยังมิได้มีการเปลี่ยนแปลง จนกระทั่งพระยาทิพโกษาผู้กำกับข้าหลวงวิเทศวิเทศเรียกเข้ามารับราชการในกรุงเทพฯ และพระนิรติราชกิจ (สาย โชติกเสถียร) ดำรงตำแหน่งข้าหลวงวิเทศวิเทศไป ทางกรุงเทพฯ จึง

* เข้าใจว่าการจัดตั้งศาลจีนนั้นคงมีแต่ครั้งปลายรัชกาลที่ ๔ ที่ต้องการให้ชาวจีนปกครองตัดสินคดีกันเอง และคงอนุญาตให้จัดตั้งศาลชำระความในย่านชุมชนของชาวจีน ไม่ปรากฏหลักฐานว่าศาลในย่านของเดียวกันนั้นจัดในหัวเมืองอื่น ๆ นอกจากเมืองภูเก็ตหรือไม่
 ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม. ๕๓/๒ ในบอกจมนัสมอิจราช กราบเรียน สมุหพระกลาโหม ที่ ๑๔/๑๔๔ (ไม่ปรากฏวันที่) มีนาคม ร.ศ. ๑๑๐.

** การจัดการศาลยุติธรรมหัวเมืองนั้นทางรัฐบาลได้ตราพระราชบัญญัติตั้งข้าหลวงพิเศษสำหรับแก้ไขธรรมเนียมศาลยุติธรรมหัวเมืองทั้งปวง ร.ศ. ๑๑๕ เพื่อให้อำนาจข้าหลวงดำเนินการจัดอย่างมีประสิทธิภาพ และในปีเดียวกันนั้น (พ.ศ. ๒๔๓๔) ได้ทดลองจัดครั้งแรกที่มณฑลภูเก็ต และค่อยขยายไปจัดที่มณฑลปราจีนบุรี นครราชสีมา และมณฑลนครราชสีมา (ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ย. ๔/๓) จดหมายกรมมหาดำรงราชานุภาพ หลบพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้าประวิพัชร์ในกรมราชเลขาณูการ ที่ ๒๔/๒๔๓๔

๑๒ ตุลาคม ร.ศ. ๑๑๖)

ได้มีคำสั่งให้ประกาศให้จัดตั้งข้าหลวงพิเศษจัดการศาลยุติธรรมในมณฑลภูเก็ตปี พ.ศ. ๒๔๔๑^๑
เหตุผลในการจัดตั้งนี้เป็นไปตามรายงานของสมเด็จพระเอกอัครราชทูตสยามที่
กระทรวงกลาโหม เมื่อได้ไปตรวจราชการในมณฑลภูเก็ตในปี พ.ศ. ๒๔๓๕ เห็นว่าการ
ศาลยังไม่เรียบร้อยและยังไม่ได้มีการปฏิรูปตามพระบรมมณูเทศหัวเมืองดังกล่าวแล้ว ซึ่ง
จะเห็นได้จากถ้อยความบังคมทูลของสมเด็จพระเอกอัครราชทูตสยามตอนหนึ่งว่า

✓ "...ด้วยเมื่อข้าพระพุทธเจ้าได้ออกไปตรวจราชการมณฑล
ภูเก็ตคราวที่แล้ว ได้เห็นการโรงศาลในมณฑลนั้นไม่เรียบร้อย
โดยไม่มีผู้พิพากษาซึ่งเข้าไปจัดการศาลหรือพิจารณาตัดสินอรรถ
คดีของราษฎรได้แล้วโดยเร็วได้ ถ้อยความยังค้างอยู่ในศาล
เป็นอันมาก ข้าพระพุทธเจ้าได้หารือ พร้อมด้วยพระเจ้า
ลูกยาเธอพระองค์เจ้าระพีพัฒน์ศักดิ์เสนานคิกระทรงยุติธรรม
เห็นด้วยเกล้า ฯ พร้อมกันว่า ควรจะตั้งข้าหลวงพิเศษไป
ชำระสะสางคดีความที่ค้าง และจัดการให้เป็นแบบแผน
เรียบร้อยสืบไป" ✓

จากหลักฐานดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าหลังจากปี พ.ศ. ๒๔๔๑ การแก้ไขปัญห
ทาง ๆ ที่เกิดขึ้นจากศาลมณฑลภูเก็ตได้ดำเนินไปตามพระบรมมณูเทศหัวเมือง ร.ศ. ๑๑๔
ซึ่งได้จัดระบบการศาลให้ทำงานมีประสิทธิภาพ และทันสมัยกับความเจริญของบ้านเมือง

^๑ "ประกาศจัดตั้งข้าหลวงพิเศษจัดการศาลยุติธรรมในมณฑลภูเก็ต ร.ศ. ๑๑๓"

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๕ (ร.ก. ๑๑๓) หน้า ๒๑๖ - ๒๑๗.

^๒

ก.จ.จ. เอกสาร ร. ๕ ย. ๔/๗ จดหมายกราบบังคมทูลของ

กรมมหาดำรงราชานุภาพ ที่ ๔๓/๑๒๒๐๔ ๑๘ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๑๓.

และจะเป็นทางวิหิประเทศไทยได้ใช้เป็นข้ออ้างในการขอเอกราชทางศาลกลับคืนจากประเทศมหาอำนาจตะวันตกต่อไป ส่วนแบบแผนการจัดศาลยุติธรรมตามธรรมนูญศาลหัวเมืองดังกล่าวมีหลักการที่สำคัญพอสรุปได้ดังนี้

๒.๓.๑ ประเภทของศาลหัวเมือง

ศาลหัวเมืองแบ่งออกเป็น ๓ ศาล คือ ศาลมณฑล ศาลเมือง และ ศาลแขวง การจัดตั้งศาลหัวเมืองนี้ชาหลวงเทศาภิบาลเป็นผู้พิจารณาว่าสมควรจะตั้งศาลประเภทใดก่อนแล้วเสนอขอพระบรมราชานุญาต เพื่อประกาศให้ประชาชนได้ทราบทั่วกัน การตั้งศาลบางกรังอาจตั้งเป็นศาลพิเศษได้ แต่ตั้งได้เป็นกรังกราว ซึ่งจะมีอำนาจเกินศาลเมืองไม่ได้ แต่ละศาลจะมีผู้พิพากษาประจำ คือ

ศาลมณฑลมีผู้พิพากษาประจำตำแหน่ง ๑ คนะ ประกอบด้วยอธิบดีผู้พิพากษาศาลมณฑล กับผู้พิพากษาอื่น ๆ รวมกันไม่ต่ำกว่า ๓ นายจึงจะถือว่าเป็นองค์คณะพิจารณาคดีได้เต็มอำนาจศาล

ศาลเมือง มีอธิบดีผู้พิพากษาศาลเมือง และผู้พิพากษาไม่ต่ำกว่า ๓ นาย จึงจะเป็นองค์คณะพิจารณาคดีได้เต็มอำนาจศาล

ศาลแขวง มีผู้พิพากษาได้ศาลละ ๑ นาย

๒.๓.๒ อำนาจของผู้พิพากษา

ผู้พิพากษาหัวเมืองแบ่งตำแหน่งออก ๓ ชั้นคือ ชั้นที่ ๑ ถือศักดินา ๓๐๐๐ ไร่ ชั้นที่ ๒ ถือศักดินา ๑๐๐๐ ไร่ ชั้นที่ ๓ ถือศักดินา ๖๐๐ ไร่ การเปลี่ยนแปลงตำแหน่ง

เสถียร ลายลักษณ์ (ผู้รวบรวม) "พระธรรมนูญศาลหัวเมือง มาตรา ๔ - ๕" ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม ๑๕ หน้า ๖๔ - ๖๕.

หน้าที่ อยู่ในอำนาจของเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม ถ้ามีปัญหาลักษณะคดีอาญาหลวง
เทศภิบาลซึ่งเจ้าเมืองเสนาบดี อำนาจของผู้พิพากษาแต่ละชั้นมีดังนี้คือ^๑

ผู้พิพากษาชั้น ๓ มีอำนาจออกหมาย สั่งจับภรรจกันของกลางเรียกดูความ
พยาน ไต่สวน พิพากษาและพิพากษาคดีโทษชั้นลุโทษ จำไม่เกิน ๑ เดือน ปรับไม่เกิน
๕๐ บาท และพิจารณาความแพ่งซึ่งทุนทรัพย์ปรับไม่เกิน ๕๐ บาท

ผู้พิพากษาชั้น ๒ มีอำนาจเหนือผู้พิพากษาชั้น ๓ ทำให้ พิพากษาคดีอาญาคดีหลวง
โทษจำไม่เกิน ๓ เดือน ปรับไม่เกิน ๑๐๐ บาท โภคทรัพย์หายไม่เกิน ๓๐ ไร่ แต่ถ้าเป็น
เป็นความแพ่ง ทุนทรัพย์ ปรับไม่เกิน ๑๐๐ บาท

ผู้พิพากษาชั้น ๑ มีอำนาจเหนือผู้พิพากษาชั้น ๒ ทำให้พิจารณาพิพากษาคดีอาญา
ปรับโทษจำ ๖ เดือน ปรับไม่เกิน ๒๐๐ บาท โภคทรัพย์หายไม่เกิน ๕๐ ไร่ ถ้าเป็นความ
แพ่ง ทุนทรัพย์ปรับไม่เกิน ๒๐๐ บาท

๕.๓.๓ อำนาจศาลหัวเมือง

ศาลหัวเมืองแต่ละศาลมีอำนาจดังนี้

ศาลแขวงมีอำนาจพิจารณา พิพากษาคดีได้เท่ากับอำนาจของตำแหน่งผู้
พิพากษาประจำอยู่นั้น

ศาลเมือง มีอำนาจพิจารณาพิพากษาคดีไม่เกินอำนาจตำแหน่งผู้พิพากษาหัวเมือง
อาจแยกพิจารณาพิพากษาคดีตามอำนาจตำแหน่งคดีละ ๖ นายได้อย่างศาลแขวง แต่ถ้าคดีเกิน
อำนาจในตำแหน่งก็ให้ผู้พิพากษารวมกันเป็นคณะพิจารณาพิพากษาคดีตามกำหนดทุนทรัพย์
ไม่เกิน ๕๐๐๐ บาท อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือทั้งจำทั้งปรับ

^๑ เล็กนิล ลาภลักษณ์ (ผู้รวบรวม) "สารบัญญัตินิติศาสตร์หัวเมือง ร.ศ. ๑๑๘
มาตรา ๑๐ - ๑๔" ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม ๑๕ หน้า ๕๔ - ๖๔.

ศาลมณฑล มีอำนาจเท่าที่ศาลเมืองมี สามารถพิจารณาคดีพิพาทภาคใต้ทุกตัว
บทกฎหมาย ตลอดจนความอุทธรณ์ของศาลต่ำกว่าในมณฑลนั้น

ส่วนการพิพาทภาคใต้ที่มีโทษถึงประหารชีวิต รับทรัพย์สิน เมื่อศาลชั้นคดีให้ความ
ฟังแล้วต้องส่งคำพิพากษามายังเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม ให้นำความขึ้นกราบบังคมทูลก่อน
จึงทำการพิพาทภาคใต้ ส่วนคำพิพากษานอกจากนี้เมื่อศาลได้พิจารณาแล้ว ให้ความไม่
อุทธรณ์ ก็ให้ผู้พิพากษามีหมายออกให้ผู้ว่าราชการเมือง และกรมการให้บังคับตามคำ
พิพากษาได้ทุกประการ

ถ้าความจะอุทธรณ์ คำพิพากษาศาลแขวง ศาลเมืองให้อุทธรณ์ต่อศาลมณฑล
แต่ถ้าจะอุทธรณ์คำพิพากษาศาลมณฑลให้เข้ามาอุทธรณ์ ต่อศาลอุทธรณ์ ณ ศาลสถิตยุติธรรม
ในกรุงเทพฯ

๒.๒.๔ การเปรียบเทียบความหัวเมือง

ถ้าไม่มีการฟ้องร้องให้มีการพิจารณาพิพาทภาคใต้ต่อศาลแล้ว ให้ความอาจยอมความ
กันได้ ตามกำหนดข้อบังคับดังนี้คือ

๑) ความแพ่ง และความวิวาทเล็กน้อย ทุนทรัพย์หรือทรัพย์สินไม่เกิน ๒๐ บาท
หรือความที่ไม่ใช่คดีอาญา เมื่อเกิดขึ้นในตำบลใด ถ้าโจทก์มาฟ้องร้องต่อกันนั้น ให้กำหนด
มีอำนาจเรียกตัวจำเลยพยานมาไต่สวน และเปรียบเทียบให้แล้วต่อกันตามสมควร

๒) ถ้าความไม่ตกลงกันที่กำนัน เป็นคดีมีทุนทรัพย์ไม่เกิน ๒๐ - ๔๐ บาท ก็
ให้ นายแขวงมีอำนาจใกล้เคียงเรียกมาเปรียบเทียบได้

๓) ศาลหัวเมืองมีอำนาจเปรียบเทียบคดีโทษปรับใหม่ คดีที่ไม่ใช่โทษทางอาญา
หรือคดีที่อยู่ในอำนาจของศาลนั้น ๆ ให้แล้วต่อกัน ถ้าไม่ยอมก็ให้พิจารณาพิพาทภาคใต้ให้

เสถียร ลายลักษณ์ (ผู้รวบรวม) "พระธรรมนูญศาลหัวเมือง ร.ศ. ๑๑๔
มาตรา ๒๗ - ๓๑" ประมวลกฎหมายประจำศก เล่ม ๑๕ หน้า ๕๔ - ๖๘.

สำเร็จไป

จะเห็นได้ว่า พระบรมมณูศาสน์ ร.ศ. ๑๑๔ นั้นได้กำหนดเขตของศาล
อานาจนัที่ของศาล ผู้พิพากษา และอำนาจในการเปรียบเทียบคดีของผู้นั้นที่ในกระ-
บวนการยุติธรรมไว้เป็นหลักปฏิบัติในศาลหัวเมืองทั่วๆ ทั่วประเทศจนได้เป็นระเบียบแบบ
แผนอย่างเดียวกัน เป็นครั้งแรก

๓. การปรับปรุงสภาพเศรษฐกิจและสังคม

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในหัวเมืองมณฑลภูเก็ตในระยะต้นสมัย
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมาได้เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว จน
กระทั่งทางกรุงเทพฯ ต้องมีการเปลี่ยนแปลงอัตราการประมุลภาษีและนโยบายหลายครั้ง
ตลอดจนส่งข้าหลวงใหญ่เข้าไปควบคุมดูแลอย่างใกล้ชิด อย่างไรก็ตามการกระทำเหมือน
นั้นก็ถูกต้องซึ่งผลลัพท์คือตลอดเวลาก็มีข้อเสียเปรียบไม่ใช่น้อยโดยเฉพาะในเมื่อราคาแร่
ดีบุกได้ลดต่ำลง มีผลกระทบกระเทือนต่อการลงทุนหาเหมืองแร่ดีบุก และทำให้ผู้ว่าราชการ
เมืองหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกในระยะหลัง ๆ ซึ่งไม่มีความสามารถในการค้าขายอยู่แล้ว
ต้องพึ่งเงินภาษีและนโยบายของรัฐมาดัดแปลงมาก ๆ เป็นเหตุให้รัฐบาลต้องเข้ามามีหน้าที่
เก็บภาษีเอง แต่ปัญหาต่าง ๆ ก็กลับเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ จนในที่สุดทางกรุงเทพฯ ลงพระยา-
ทิพโกษาผู้ชำนาญการภาษีอากรจากกรมท่าออกไปแก้ไข และในเวลาเดียวกันก็จัดการ
ปกครองหัวเมืองฝ่ายตะวันตกให้มั่นคงที่ใจกล่าวมา แล้ว

สภาพความเสื่อมโทรมทางเศรษฐกิจและสังคมในระยะก่อนหน้านั้นที่พระยา-
ทิพโกษาเข้ามาดำรงตำแหน่ง ได้สร้างปัญหายากแก่กันชนไม่น้อย และจากการปฏิรูป

สภาพเศรษฐกิจ ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๓๒ (ค.ศ. ๑๘๘๙) ในหัวเมืองมลายูต้อง
ทรุดหนักอย่างรวดเร็วในเมื่อค่าของเงินเหรียญเม็กซิโก (Mexican Dollar) ซึ่งใช้กัน
อยู่ในหัวเมืองแถบนี้เป็นเวลานานได้ลดลง ทำให้ค่าเงินตราสกุลอื่น ๆ ต้องเปลี่ยนแปลง
ไปด้วย และมีผลกระทบกระเทือนต่อการค้าเหมืองแร่ดีบุกทั้งในด้านการลงทุน และราคาแร่
ดีบุกในหัวเมืองมลายูและในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกของไทย (Chai Hon-Chai, The

การภาษีอากรครั้งนี้ทำให้รัฐบาลต้องเข้ามารับผิดชอบในการปรับปรุงทางเศรษฐกิจโดยตรงมากขึ้น ทั้งนี้จะเห็นได้จากบทบาทของพระยาพิพิธโกษาในการปรับปรุงสภาพเศรษฐกิจและสังคม และผลที่เกิดขึ้นในสมัยต่อไป

๓.๑ การจัดระบบการเก็บภาษีอากร

ปัญหาที่น่าสนใจที่สุดของรัฐบาลในขณะนั้นก็คือปัญหาการหารายได้เพื่อนำไปใช้ในการทะนุบำรุงประเทศ ซึ่งจะเห็นได้จากความพยายามของรัชกาลที่ ๕ ที่มโนนโยบายปฏิรูปการคลังของประเทศให้มั่นคงและโดยเฉพาะรัฐบาลได้มุ่งมาที่หัวเมืองเมืองมณฑลภูเก็ต ซึ่งมีรายได้จากการเก็บภาษีอากรมากกว่าหัวเมืองอื่น ๆ ของประเทศ แต่ถึงเพียงจะเข้าไปแก้ไขข้อขัดข้องต่าง ๆ ในระบบการเก็บภาษีที่มีมาแต่เดิมที่เกิดขึ้น ซึ่งไม่เหมาะสมกับความเจริญของบ้านเมืองเท่านั้น จนเป็นเหตุให้มีปัญหาเพิ่มขึ้นไปอีก ดังนั้นเมื่อพระยาพิพิธโกษา ซึ่งรับนโยบายโดยตรงให้เข้าไปแก้ไขปรับปรุงระบบการเก็บภาษีอากรให้ดีขึ้น ในระยะแรกจึงต้องทำหน้าที่ในการเร่งเงินจากผู้ว่าราชการเมืองเจ้าภาษี ซึ่งมีเงินติดค้างให้เสร็จสิ้นตาม

พระราชบัญญัติได้เรียบร้อยเสียก่อน จึงเริ่มจัดระเบียบเก็บภาษีตามนโยบายของรัฐบาลเป็นลำดับต่อไป

๓.๑.๑ การเร่งรัดภาษีอากรตามพระราชบัญญัติ

ดังได้กล่าวมาแล้วว่าก่อนที่พระยาพิพิธโกษาเข้ามาปกครองดูแลหัวเมืองแถบนี้ปรากฏว่าหัวเมืองต่าง ๆ มีเงินติดค้างกระทรวงพระคลังมหาสมบัติทั้งสิ้น ๓๒๔,๑๑๙ บาท ทางกระทรวงพระคลังมหาสมบัติจึงได้มีคำสั่งไปยังพระยาพิพิธโกษา ให้บังคับชำระผู้ว่าราชการเมืองต่าง ๆ ดังปรากฏในจดหมายของกรมเจ้าหน้าที่ยาเธอกรมหมื่นนราธิปประพันธุพงศ์

* ดูรายละเอียดเงินภาษีค้างเมืองต่าง ๆ ในเรื่องรัฐบาลรับหน้าภาษี ในบทที่ ๓

รองเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ในปี พ.ศ. ๒๔๓๔ ตอนหนึ่งว่า

"....ได้โปรดเกล้าฯ สั่งว่าเงินภาษีอากรบ้านคาซึ่ง
ผู้ว่าราชการเมืองกรมการหัวเมืองฝ่ายเหนือจะวันตก
รับผูกขาดไปนั้น ครั้นถึงกำหนดส่งเงินก็หาได้นำเงินส่ง
มาแต่ และบวกรวีสิตเข้าไปยังเจ้าพนักงานกระทรวง
พระคลังมหาสมบัติ ตามพระราชบัญญัติไม่ การก็หลวง
เลยมาหลายจำนวนเกือบแล้ว เพราะฉะนั้นจึง
โปรดเกล้าฯ ให้ตัดบัญชีเงินภาษีอากรที่ค้าง ผู้ว่า-
ราชการเมืองกรมการ และกำหนดให้ส่งงวดต่อไป

อนึ่ง ภาษีอากรหัวเมืองชายทะเลตะวันตก
ซึ่งผู้ว่าราชการเมืองกรมการรับทำอยู่ทุกวันนี้ มักจะ
ส่งเงินงวดกลาเกลื่อน หากโดยตรงตามพระราช
บัญญัติไม่ ให้หลวงเป็นฐะตกเกือบผู้ว่าราชการ
เมืองกรมการซึ่งรับทำภาษีอากรให้จ้กเงินตามงวด
อย่าให้กระทำเพิกเฉยละเลย แลตั้งหน่วงเงินภาษี
อากรขอประโยชน์แผ่นดินไว้ ให้หลวงจาก ล่วงเดือน
คั้งที่เป็นมาแล้ว ต่อไปเป็นอันขาด...."

จากหลักฐานดังกล่าว รัฐบาลเริ่มมีมาตรการแก้สถานการณ์การเร่งรัดให้ผู้ว่า-
ราชการเมืองซึ่งมักไม่คอยส่งเงินภาษีตามกำหนดที่ระบุไว้ในพระราชบัญญัติสำหรับหอรัษฎา-
กรพิพัฒน์ ปี พ.ศ. ๒๔๑๖* เป็นเหตุให้เงินติดค้างปีละมาก ๆ และยังแสดงให้เห็นว่า

* ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม. ๒๒.๑ จดหมายกรมมหึมนราชูประพันธ์พงศ์
ถึงพระยาพิพิธโกษา ที่ ๕๔๒/๕๔๒๗ ๒๒ กันยายน ร.ศ. ๑๑๐.

* ฎราชละเอียดหลักเกณฑ์การประมูณภาษี จาก พ.ร.บ.สำหรับหอรัษฎากร-
พิพัฒน์ ปี พ.ศ. ๒๔๑๖ ข้อ ๖ - ๑๓ (เสถียร ลายลักษณ์ ประชุมกฎหมายประจำศก
เล่ม ๗ หน้า ๔๗.)

การปฏิบัติงานของข้าหลวงใหญ่ ก่อนหน้านั้นไม่ได้ใช้อำนาจเด็ดขาดด้วย

การที่พระยาทิพโกษา (โต โชติกเสถียร) ต้องรับนโยบายอย่างเคร่งครัด จากรัฐบาลดังกล่าวเช่นนั้น สร้างความยุ่งยากลำบากใจไม่น้อย เพราะจะเป็นเหตุให้เป็น ทัชชศเณกับผู้ว่าราชการเมืองบางเมือง ซึ่งไม่สามารถหาเงินมาส่งให้ทัน ในระยะแรก ๆ ท่านได้ใช้วิธีการระดมอะล่วย บ่อนเบี้ยให้ชำระเป็นงวดตามกำหนด เพื่อให้โอกาสผู้ว่า- ราชการเมืองได้หาเงินมาส่งได้ทัน หรือใช้วิธีการขู่โดยยกตัวอย่างถึงพระยาภูเก็จ (ลำทวน) ที่ต้องถูกออกจากราชการ เพราะไม่สามารถนำเงินที่ค้างไว้มารับคืนให้ รัฐบาล * ปรากฏว่าผู้ว่าราชการเมืองที่มีความชำนาญในการค้า เช่น ผู้ว่าราชการเมือง ระนองและเมืองตรังเป็นต้นสามารถจัดหาเงินส่งได้ทันเป็นจำนวนมาก แต่ก็มีบางเมืองเช่น เมืองตะกั่วทุ่ง และเมืองตะกั่วป่า *** ไม่สามารถหาเงินส่งได้ พระยาทิพโกษาจึงได้ขอ อำนาจจากรัฐบาล เพื่อจับกุมเอาผู้ว่าราชการเมืองดังกล่าวมาเร่งรัดภาษี *** แต่ได้ รับการปฏิเสธ เพราะไม่เคยทำเนิมนมาก่อน และที่สำคัญจะไม่เป็นการยุติธรรมถ้าจะ

* ปรากฏว่าในปี พ.ศ. ๒๔๓๓ ทางกรุงเทพฯ ได้มีคำสั่งให้พระยาศรีสุรราช- ภัคจีจับกุมพระยาภูเก็จโชติเกษม (ลำทวน) เพื่อเร่งเงินภาษีอากรที่ค้างอยู่ ต้องยึดทรัพย์ สิ้นขายทอดตลาด โดยเฉพาะบ้านพักได้ถูกยึดใช้เป็นที่พักทำการของข้าหลวงใหญ่ในขณะนั้น

** พระยาเสนาสุจิต (เอี่ยม) ผู้ว่าราชการเมืองตะกั่วป่า และพระยาบริสุทธิ- โลหภูมิ (กล่อม) ผู้ว่าราชการเมืองตะกั่วทุ่ง ทั้งสองคนเป็นบุตรของพระยาเสนาสุจิต (นุช) ผู้ว่าราชการเมืองตะกั่วป่าคนก่อน

*** พระบริสุทธิลोหภูมิ (กล่อม) ถูกพระยาทิพโกษา เสนอชื่อไปยังรัฐบาลขอจับ- กุมตัว

๑. ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ค. ๑๔.๔ ก/๓ จดหมายกราบบังคมทูลกรมหมื่น - นราธิปประพัน์พงศ์ ๓๐ เมษายน ร.ศ. ๑๑๑.

จับผู้ว่าราชการเมืองที่มีเงินภาษีค้างคนเคียว ผู้ว่าราชการเมืองอื่น ๆ ยังมีเงินภาษีค้างอยู่
เช่นกัน*

การข่มขืนของรัฐบาลในเรื่องดังกล่าว กลับทำให้ผู้ว่าราชการเมืองบางเมือง
เช่น เมืองตะกั่วป่าต้องแบกรับภาระภาษีเพิ่มมากขึ้นไปอีก ปรากฏว่าในปี พ.ศ. ๒๔๓๕ มี
เงินค้างถึง ๒๓๘,๖๓๔ บาท หลังจากที่พระยาพิพิธโกษาให้เวลาไปหาเงินมาชำระให้แล้วไม่
ได้ จึงถูกจับกุมตัวส่งมายังกระทรวงกลาโหม เพื่อเร่งเงินให้ได้ต่อไป** นอกจากนี้
ยังสร้างความไม่พอใจให้กับพระบริสุทธิโสภณ (กล่อม) ผู้ว่าราชการเมืองตะกั่วทุ่ง เพราะ
เห็นว่า พระยาพิพิธโกษากลับแล้ง หรือเร่งรัดเงิน จนเป็นเรื่องบาดหมางใจกัน ถึงกับ
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชหัตถเลขาให้พระยาพิพิธโกษาว่า
"...ให้ทันท่วงทีให้คืออย่าให้เห็นเงาตาของเวรได้ การรบกวนยังมีต่อไปมากจะ
ต้องไปรื้อให้ขาดลงเป็นผู้มีอำนาจเต็มจริง ๆ จึงเป็นการจำเป็นยิ่งนักที่จะต้องไว้วางใจให้
เป็นผู้ใหญ่ ตั้งอยู่ในความยุติธรรมละการอาชญาของเวรเฉพาะตัว..."

ที่จริงแล้วการวิสามัญकरणที่รุนแรงดังกล่าวรัฐบาลได้เริ่มขึ้นมาก่อนหน้าที่พระยา
พิพิธโกษา ได้มีการสอบสวนความผิดของเจ้าพนักงานของรัฐบาลที่ปล่อยประละเลยทำให้

* เมืองต่าง ๆ ที่ผู้ว่าราชการเมืองยังติดค้างเงินภาษีอยู่มี เมืองไทรบุรี เมือง-
ตรัง เมืองระนอง เมืองพังงา และเมืองตะกั่วป่า เป็นต้น

ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ค. ๑๔.๔ ก/๗ จกหมายกรณบังคมทูล ของ
กรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์ ที่ ๑๔/๒๑๒๒ ๑๔ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๑๑.

** การเกาะกุมเร่งเงินภาษีคือ จากเจ้าภาษีนั่น ถ้าเจ้าภาษีไม่มีเงินอาจเสียเป็น
สิ่งของหรือราคาเท่ากับเงินที่ค้าง หรือไม่ก็ต้องถูกเกณฑ์แรงงานทำการโยธา เป็นต้น

ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ค. ๑๔.๔ ข/๖ จกหมายของกรมราชเลขาธิการ
ถึงพระยาพิพิธโกษา ที่ ๓๔/๓๕๓๓ ๔ กันยายน ร.ศ. ๑๑๒.

ที่จริงแล้วการวิภาษนาการที่รุนแรงดังกล่าวรัฐบาลได้เริ่มมีขึ้นมาก่อนหน้าที่จะยก —
ทัพโกษา* ได้มีการสอบสวนความผิดของเจ้าพนักงานของรัฐบาลที่ปล่อยประละเลยทำให้
เงินหลวงค้าง คือ ในปี พ.ศ. ๒๔๓๔ ให้ลงโทษ พระอนุรักษโยธา (กลั่น) ๑๓ เดือน^๑
และในปี พ.ศ. ๒๔๓๕ ให้จำคุกพระยาศรีสรราช (หนูเล็ก โภมารกุล ๗ นคร) อีก
๒ เดือน ๒๑ วัน^๒ ในฐานะเป็นใหญ่รับผิดชอบในการภาษีทั้งปวง ของหัวเมืองแถบนี้^๓
เพื่อไม่ให้เป็นเยี่ยงอย่างต่อไป เพราะฉะนั้นสมัยของพระยาพิพิธโกษาจึงจำเป็นอย่างยิ่งที่
ตัวท่านจะต้องปฏิบัติตามกฎหมายอย่างเคร่งครัดจ. เกิดเรื่องดังกล่าว และถ้าจะพิจารณาตาม
พระราชกฤษฎีกาของรัชกาลที่ ๕ จะเห็นว่าอำนาจของข้าหลวงใหญ่ในขณะนั้นยังไม่มีเพีย —
งพอที่จะปฏิบัติราชการให้สำเร็จลุล่วงไปกมนโยบายของรัฐบาลได้ จึงทำให้ผู้ว่าราชการ
หัว เมืองเหล่านั้นมีปฏิกริยาต่อต้านเกิดขึ้น

* นับตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๓๐ เป็นต้นมาทางรัฐบาลได้มีคำสั่งให้เจ้าพนักงาน
พระคลังมหาสมบัติกดขี่ การจัดการภาษีอากรให้เข้มงวดพระราชบัญญัติ เพราะในขณะนั้น
ปรากฏว่าหัวเมืองต่าง ๆ หัวพระราชอาณาจักร เงินคั่งค้างไม่ส่งกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ
มาก (เสถียร ลายลักษณ์ "ประกาศหอรัษฎากรพิพัฒน์ ๒๕ มิถุนายน ๒๔๓๓"
ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม ๑๒ หน้า ๑๑๕ - ๑๑๘)

^๑ ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม. ๕๓/๑๑ จกหมายพระยามนตรีสุริยางค์
กราบทูลพระองค์เจ้าโสณบัณฑิต ที่ ๕๑/๒๖๔๔ ๑๒ มกราคม ร.ศ. ๑๑๐.

^๒ ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม. ๕๓/๑๑ พระราชกฤษฎีกา ถึงพระยามนตรี
สุริยางค์ ๑๖ กันยายน ร.ศ. ๑๑๑.

^๓ ** พระอนุรักษโยธา (กลั่น) เป็นข้าหลวงใหญ่ระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๒๔ - ๒๔๓๐
และพระยาศรีสรราชกั๊ก (หนูเล็ก โภมารกุล ๗ นคร) เป็นข้าหลวงใหญ่ปี พ.ศ. ๒๔๓๑ -
๒๔๓๔.

ผลการเร่งรัดภาษีอากรของท่านนั้นว่าได้รับความสำเร็จเป็นส่วนใหญ่ สามารถทำให้ผู้ว่าราชการเมืองต่าง ๆ ส่งเงินที่ค้างอยู่และในงวดที่ทำอยู่ได้รวดเร็ว และยังมีผลให้ส่งเงินจากเงินเจ้าภาษีที่เมืองถูกเก็บได้ตามไปด้วย ซึ่งจะเห็นได้จากปี พ.ศ. ๒๔๓๔ สามารถเร่งเงินเงินเจ้าภาษีที่ค้างได้ ๓๖ ราย และยังจับกุมตัวไว้ เพื่อเร่งเงินที่ค้างอยู่ให้ได้อีกต่อไป อย่างไรก็ตามปัญหาการเร่งรัดเงินดังกล่าวนี้อาจจะค่อย ๆ หดไปเมื่อรัฐบาลได้เริ่มขึ้นนโยบายการเก็บภาษีอากรต่าง ๆ แทนเจ้าภาษีเอง

๓.๑.๒ การปรับปรุงระบบการเก็บภาษี

ในช่วงแรกที่พระยาทิพโกษา เข้ารับตำแหน่งระบบการเก็บภาษีในหัวเมืองฝ่าย — ตะเลตะวันตกค่อนข้างจะยุ่งยากสับสนไม่น้อย เพราะหัวเมืองส่วนใหญ่ยังให้ผู้ว่าราชการเมืองเก็บภาษีแบบผูกขาดอยู่ มีเมืองถูกเก็บเท่านั้นที่เปลี่ยนวิธีการเก็บภาษีมาเป็นแบบให้ผู้ว่าราชการเมืองเป็นเจ้าของพนักงานเก็บภาษี รัฐบาลมีนโยบายจะให้หัวเมืองต่าง ๆ เปลี่ยนแปลงการเก็บภาษีมาเป็นชนิดเดียวกับถูกเก็บ แต่ในขณะนั้นพระยาทิพโกษาคงทำการเร่งภาษีที่ค้างอยู่ให้เสร็จสิ้นก่อน เมื่อสำเร็จแล้วจึงจะได้เริ่มทำตามนโยบายของรัฐบาลต่อไป ด้วยเหตุนี้การปรับปรุงแก้ไขระบบการเก็บภาษีทั้งสองอย่างจึงจะต้องดำเนินควบคู่กันไป

ก. การปรับปรุงระบบการเก็บภาษีชนิดผูกขาด

เนื่องจากในขณะนั้นวิธีการผูกขาดยังใช้ตามพระราชบัญญัติสำหรับหอรัษฎากรพิพัฒน์ ปี พ.ศ. ๒๔๑๖ อยู่ ดังนั้นวิธีการประมูดผูกขาดยังคงเป็นไปตามระเบียบเดิม คือในหัวเมือง

ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๔ ๑. ๑๔.๔ ข/๑ จดหมายกราบบังคมทูลของ
พระยาทิพโกษา ที่ ๒/๓๓ ๘ เมษายน ร.ศ. ๑๑๑.

ต่าง ๆ ผู้ว่าราชการเมืองยังทำหน้าที่ผูกขาดภาษีอยู่ ส่วนที่เมืองภูเก็ตแม้ว่าจะเปลี่ยนให้
ผู้ว่าราชการเมืองเป็นเจ้าพนักงานของรัฐบาลเก็บภาษีเอง* แต่ก็ยังมีภาษีที่ยังให้ชาวจีนรับ
ผูกขาดอยู่อีกหลายชนิด** ทั้งนี้เนื่องจากในระยะนั้นเป็นระยะเริ่มแรกที่ทดลองจัด ไม่
มีเจ้าพนักงานเพียงพอที่จะเก็บภาษีทุกชนิดได้ ทางรัฐบาลจึงมีคำสั่งให้ข้าหลวงใหญ่ คอย
ตรวจตราว่ามีภาษีชนิดใดบ้างที่รัฐบาลควรจะเก็บเอง แล้วแจ้งให้ทางกระทรวงพระคลังมหา-
สมบัติอนุญาตต่อไป

ปัญหาที่เกิดขึ้นจากการวิวัติให้ผู้ว่าราชการเมืองผูกขาดที่เป็นเรื่องยุ่งยากในขณะ
นั้นก็คือ การไม่ส่งเงินให้กระทรวงพระคลังมหาสมบัติตามงวดปี เป็นผลให้เงินภาษีต่าง
รัฐบาลต้องให้พระยาพิพิธโกษาเร่งอยู่ ข้อขัดข้องซึ่งเกิดจากการเร่งเงินดังกล่าวก็ได้มีการ
แก้ไขให้ดีขึ้น เช่นในกรณีผู้ว่าราชการเมืองมักมีข้ออ้างในการส่งภาษีไปยังกองสุลตยาม
ประจำเมืองบ้าง เพื่อนำฝากธนาคารว่าได้ส่งเงินไปแล้วยังไม่ได้รับใบเสร็จเมื่อ —

* ภาษีที่รัฐบาลเก็บเองในเมืองภูเก็ตมีอยู่ ๕ ชนิดคือ ภาษีเงิน ภาษีที่ดินและ
ค่าที่ดินในเมือง ภาษีสุราในเมือง ภาษีร้อยชักสาม และภาษिरดเกวียนและเรือจ้าง

** ภาษีที่ให้ชาวจีนผูกขาดมี ๑๖ ชนิด คือ ภาษีสุรานอกเมือง ภาษिरบ่อนเบี้ย
ภาษีที่ดิน ค่าขนส่งทะเลและบ้านกะเหรี่ยง ภาษีสุกร ภาษีข้าวเหนียว ภาษีเกลือ ภาษี
ฟองไข่จระเมต ภาษีปลาสลิด ภาษีปลิงทะเล ภาษีหอยมุกไข่มุก ภาษีรับซื้อแร่ตลาดทุ่งคา
และตลาดกระทุ้ง ภาษีไม้กระดาน ภาษีโรงรับจำนำ ภาษีหญิงนำรุ่งถนน ภาษีค่าน้ำ ภาษี
ชนิดอื่นในเมือง

ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ค. ๑๔.๔ ข/๔ ร่างสารตราเสนาบดีกระทรวง —
พระคลังมหาสมบัติ ถึงข้าหลวงใหญ่หัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก (ไม่ปรากฏวันที่
ขึ้นวาคม ร.ศ. ๑๑๐.

ข้าหลวงใหญ่ไต่ไป ท้าใญ่ว่าราชการเมืองถือโอกาสส่งเงินค่า^{*} ค่ายเหตุนี้ในปี
พ.ศ. ๒๔๓๔ ข้าหลวงใหญ่ จึงแก้ไขเสียใญ่ท้าใญ่ว่าราชการเมือง ส่งเงินภาษีโดยตรง
ที่ข้าหลวงใหญ่แล้วข้าหลวงใหญ่จะเป็นผู้ออกไปได้รับเงิน ตลอดจนรับผิดชอบในการส่ง
เงินให้กงสุลสยามเมืองป็นังต่อไป

อย่างไรก็ตามแม้ว่านโยบายของรัฐบาล จะมีแนวโน้มในการที่จะเลิกระบบ
ผูกขาดโดยไม่ใญ่ว่าราชการ เมืองต้องรับผิดชอบเรื่องการส่งเงินให้เอกชนเจ้าภาษี มาเป็น
เจ้าพนักงานในการตรวจตรา เรงรั้งจัดการเก็บภาษี แต่การผูกขาดนี้หากมีบางอย่าง
ก็มีความจำเป็นอยู่ เพราะเจ้าหน้าที่ของรัฐบาลไม่มีความชำนาญเพียงพอ เช่น อากรรณ
อากรรณพณ หรือภาษีบางอย่างที่รัฐบาลเห็นว่ามาค่าเองแล้วจะไม่เกิดผลประโยชน์เพิ่ม
ขึ้นก็จะประกาศให้เจ้าภาษีมารับประมูลไป^๒ สำหรับหัวเมืองภูเก็สถามมีผลประโยชน์ ซึ่งเป็น
ภาษีที่มีปัญหายุ่งยากมาแต่สมัยก่อน ๆ ปรากฏว่าก่อนจะมีการยกเลิกใญ่ว่าราชการประมูลมา
เป็นเจ้าพนักงานเก็บโดยตรงนี้ ปี พ.ศ. ๒๔๓๖ แต่ละเมืองได้ประมูลมาส่งเงินมายัง
กระทรวงพระคลังมหาสมบัติดังนี้

^{*} แต่เดิมนั้นการส่งเงินภาษีมายังกรุงเทพฯ ทางรัฐบาลจะส่งเจ้ากรมอาสาราม
พร้อมด้วยเรือรบออกไปรับ ซึ่งจะก่อเสียค่าใช้จ่ายมาก ต่อมาเมื่อมีธนาคาร ซึ่งเปิด
สาขาอยู่ที่นั่นก่อนแล้ว เช่นธนาคารฮ่องกงและเซี่ยงไฮ้ (๒๔๓๓) ธนาคารชาเตอร์ (๒๔๓๔)
มาเปิดสาขาที่กรุงเทพฯ ในปี พ.ศ. ๒๔๓๑ และปี พ.ศ. ๒๔๓๗ ตามลำดับ การส่ง
เงินจึงเปลี่ยนมาใช้ระบบการธนาคารแทน เข้าใจว่าคงจะเริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๓๑ เป็น
ต้นมา

๑. ก.จ.ว. เอกสาร ร. ๕ ก. ๑๔.๔ ข/๔ จกหมายกรามบัตรผูกมัดของ
กรมหมื่นนคราธิปไตยที่ ๑๔๐/๑๓๖๐๕ ๑๕ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๑๐.

๒. ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม. ๒.๑๔/๗๔ รายงานการตรวจราชการหัวเมือง
ภาคใต้ ร.ศ. ๑๑๕ ขอเสนอแบบที่กระทรวงมหาดไทย ๗ ธันวาคม ร.ศ. ๑๑๕.

ตาราง ๒ บัญชีเงินผลประโยชน์ที่ผู้ว่าราชการเมืองให้หัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก
ประมาณกันปี พ.ศ. ๒๔๓๖

เมือง	จำนวนเงินประมาณต่อปี			คิดเป็นเงินบาทโดย ประมาณ
	ซัง	บาท	อัฐ	
ระนอง	๔๐๐	—	—	๓๒,๐๐๐
ตะกั่วป่า	๑,๕๖๖	๒๒	๒๔	๑๕๗,๓๔๒
ตะกั่วป่า	๕๔๑	—	๒๔	๔๐,๒๔๐
กระบี่	๑๒๐	๖	๒๔	๙,๖๐๖
พังงา	๓๓๕	๒๐	๓๖	๓๕,๖๒๐
ถลาง	๑๒๕	—	—	๑๐,๐๐๐
ตรัง	๑,๕๐๕	๗๐	—	๑๒๐,๔๖๐
คีรีรัฐนิคม	๕๖	—	—	๔,๔๘๐

ที่มา : ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ค. ๑๔.๔/๗ คำกราบบังคมทูลของ
กรมหมื่นราชนิพนธ์พงศ์ ที่ ๒๑๐/๑๒๔๘๒ ๗ มกราคม
ร.ศ. ๑๑๑. (ดัดแปลง)

จำนวนเงินผลประโยชน์ดังกล่าวนี้ อาจขึ้นหรือลดลงกว่านี้ได้ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสถานการณ์ของ
ราคากุ้ง ดังที่ได้กล่าวมาแล้วแต่ต้น

ข. การปรับปรุงระบบการเก็บภาษีที่ดินของรัฐบาล

ในขณะที่รัฐบาลสั่งให้พระยาพิทยโกษาทำการเร่งภาษีอยู่นั้นทางรัฐบาลได้มีคำสั่งให้ตรวจการภาษีทุกชนิดในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกว่าเมืองใดควรจะปรับปรุงระบบการเก็บภาษีให้เจ้าเมืองมาทำหน้าที่เป็นเจ้าพนักงานแล้วรัฐบาลให้ค่าตอบแทนคงที่จัดในเมืองภูเก็ต และจากจำนวนเงินภาษีผลประโยชน์ที่ผู้ว่าราชการเมืองแต่ละเมืองรับผูกขาดซึ่งที่กล่าวมาแล้วมีจำนวนน้อย แสดงถึงการเอาผลกำไรของผู้ว่าราชการเมืองด้วย ดังนั้นหลังจากที่งานทางด้านการเร่งภาษีอากรลดน้อยลงทางกรุงเทพฯ จึงมีคำสั่งให้พระยาพิทยโกษาเริ่มดำเนินการตามนโยบาย ตามลำดับขั้นดังนี้

(๑) การสำรวจและแจ้งอัตราการประเมินภาษีใหม่ในแต่ละหัวเมือง

เนื่องจากรัฐบาลไม่ต้องการให้การเปลี่ยนแปลงระบบการเก็บภาษีกระทบกระเทือนผู้ว่าราชการเกินไป จึงให้ข้าหลวงใหญ่ทำการประเมินภาษีผลประโยชน์ของแต่ละเมืองเสนอให้รัฐบาลพิจารณา เตรียมเวลาที่จะมีการประเมินภาษีใหม่ในปี พ.ศ. ๒๔๓๖ จะให้เป็นข้อโต้แย้งได้กับผู้ว่าราชการเมืองขอประนีประนอมอัตราที่ต่ำกว่ากำหนด แล้วจะได้เปลี่ยนให้ผู้ว่าราชการเมืองเป็นเจ้าพนักงานเก็บภาษีเสีย โดยไม่ให้มีข้อโต้แย้งมาก เพราะรัฐบาลได้ทำไปตามพระราชบัญญัติ และ ในปี พ.ศ. ๒๔๓๕ ก็ได้เกิดเรื่องขึ้น

ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ค. ๑๘.๔ ข/๖ จดหมายกราบบังคมทูลของกรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์ ที่ ๒๑๐/๑๒๕๔๒ ๙ มกราคม ร.ศ. ๑๑๑.

* ในปี พ.ศ. ๒๔๓๕ รัฐบาลได้ตราพระราชบัญญัติการภาษีอากร ร.ศ. ๑๑๑ ขึ้นใหม่ และจะประกาศใช้เป็นกฎหมายในปี พ.ศ. ๒๔๓๖ เป็นผลให้ยกเลิก พ.ร.บ. หอรัษฎากรพิพัฒน์ และ พ.ร.บ. เจ้าภาษีนายอากร พ.ศ. ๒๔๑๖ ในปีเดียวกัน

กรณีดังกล่าวขึ้น เมื่อพระยารัตนเศรษฐี (คอซิมบี้) ขอประมูลภาษีในปี พ.ศ. ๒๔๓๒ เพียง ๔๐๐ ชั่ง (๓๒,๐๐๐ บาท) เท่ากับทุกปี พระยาพิพิธโกษาเห็นเป็นการเอาเปรียบรัฐบาลเกินไป และได้ชี้แจงมายังรัฐบาลว่า เนื่องจากเงินภาษีอากรที่เมืองระนองมีมาก ประเมินแล้วตามฎการรับประมูลเงินถึง ๒,๗๐๐ ชั่ง (๒๑,๐๐๐ บาท) ก็ยังได้กำไรอยู่ เรื่องนี้กรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์ รองเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติในขณะนั้น ทรงเห็นด้วย ดังปรากฏในจดหมายกราบบังคมทูลรัชกาลที่ ๕ ตอนหนึ่งว่า

"....สำหรับเมืองนี้เท่าที่ได้ยินมาติดกับเมืองอื่น เพราะพวกเมืองระนองบรรทุกเงินมาทำเหมือง เหมือนเป็นผู้ว่าราชการเอง ชาวสารพัวราชการ เมืองก็ค้าขาย เครื่องมือเครื่องแต่งตัวแม่แตการ โกง ก็ต้องจ้างต้องซื้อต่อผู้ว่าราชการเมือง เหมือน บ้านที่ขายปลากรองขาว ผลประโยชน์ที่ได้จึงมาก เพราะได้มาเป็น ๒ ทาง คือ ทางเก็บภาษีอากร ๑ ทางค้าขาย เช่นขายข้าวสารและขายสิ่งอื่น ๆ ถ้า คิดแต่ส่วนภาษีอากรมากถึงเกือบ ๓๐๐๐ ชั่ง แต่ที่ทราบจากหนังสือไปรเวท ของข้าหลวงคึกฉากรื่น อย่างเดียวก็เป็นเงินถึง ๑๒๕๐ ชั่ง น้อยมาก แม้ จะขอเก็บอีกปีละ ๖๐๐ ชั่งยังชอลอีก ข้าหลวงจะ

ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ก. ๑๔๔๒/๒ จดหมายกราบบังคมทูลของ กรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์ ที่ ๒๐๐/๑๒๔๔๒ ๗ มกราคม ร.ศ. ๑๑๑.

* ในขณะนั้นสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎพระยานวิกรมวิชัยวงศ์ ทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติอยู่

ทำกรรณแรงก็คงเดือดร้อนกัน ข้าพระพุทธเจ้าคิดว่า
คงเป็นอย่างที่ได้ปรึกษากันว่า ผู้ว่าราชการกรุงเข้า
จากรุงเทพฯ ไม่รู้เท่า แลไม่รู้รลาลงระเคตพระ
คุณ ผู้นั้นจะมารับทำก็คงไม่กล้า"

จากหลักฐานดังกล่าวจะเห็นได้ว่าระบบการเก็บภาษีอากรที่ข้าแต่เดิมเป็นของ
เจ้าภาษีเบียดบังเอาผลประโยชน์ไปใช้ประโยชน์ กวียวิธิการต่าง ๆ การกระทำ
เช่นนั้นไม่เฉพาะแต่ที่หัวเมืองระนองเท่านั้น หัวเมืองอื่นซึ่งเก็บภาษีในแบบผูกขาดรัฐบาลก็เสีย
เปรียบเหมือนกัน และวิธีการที่ข้าซึ่งเห็นได้ว่ารัฐบาลเสียเปรียบก็คือ การขอประมูล
ภาษีในราคาต่ำ ซึ่งรัฐบาลในระยะหลังก็รู้เท่าทัน แต่ยังไม่มีโอกาสจะแก้ไขเท่านั้น

ด้วยเหตุผลจากจกหมายกราบบังคมทูลดังกล่าว หลังจากได้พิจารณาอัตราประเมิน
ภาษีผูกขาดที่พระบาทปิโกษาส่งมาแล้วทางกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ได้กำหนดอัตราการ
ประมูลอย่างต่ำ ของแต่ละหัวเมืองไว้ดังนี้คือ

ก.จ.ร. เอกสาร ร. ๕ ค.๑๔.๔๖/๖ จกหมายกราบบังคมทูลของกรมหมื่น-
นราธิปประพันธ์พงศ์ ที่ ๒๐๐/๒๕๕๓ ๗ มกราคม ร.ศ. ๑๑๑.

ตาราง ๓ อัตราการประมูลภาษีผลประโยชน์ที่ประกาศให้เจ้าภาษีรับทำ
ในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกปี พ.ศ. ๒๔๓๖

เมือง	มาตรการเงินในสมัยนั้น			คิดเทียบเงินบาท	
	ทั้ง	บาท	อัฐ	บาท	ส.ก.
ตะกั่วทุ่ง	๕๐๐-๖๐๐	—		๕๐๐๐-๕๕๐๐	
ตะกั่วป่า	๒๕๐๐	—		๒๐๐,๐๐๐	
ระนอง	๒๗๐๐	—		๒๑๖,๐๐๐	
กระบี่	๑๔๐	—		๑๔,๕๐๐	
พังงา	๕๐๐	—		๕๐,๐๐๐	
คีรีรัฐนิคม	๔๐	—		๑๒,๐๐๐	

ที่มา : ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ค. ๑๔.๔ ข/๖ จดหมายกราบบังคมทูล
ของกรมหมื่นนคราธิประพันธ์พงศ์ ที่ ๒๑๐/๑๒๕๔ ๙ มกราคม
ร.ศ. ๑๑๑. (ดัดแปลงจากจดหมายดังกล่าว)

อย่างไรก็ตามเมื่อประกาศให้ผู้ว่าราชการเมืองต่าง ๆ ได้ทราบตามวิธีการ
ประมูลแล้ว ไม่ปรากฏว่าเมืองใดมีผู้ประมูลได้นอกจากบางเมืองที่ได้ทำสัญญาประมูลไว้ก่อน
หน้าแล้ว* ดังนั้นตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๓๖ เป็นต้นไปทางรัฐบาลได้มีคำสั่งให้ผู้ว่าราชการเมือง

* เมืองตรังและเมืองกระบี่ได้ทำสัญญาผูกพันในการเก็บภาษีผลประโยชน์อยู่คือ
เมืองตรัง ผู้ว่าราชการเมืองรับผูกขาดไว้ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๓๓ - ๒๔๓๔ ปีละ ๑๒๐,๕๓๐
บาท ส่วน เมืองกระบี่เจ้าภาษียังมีข้อผูกพันเรื่องที่ต้องการเก็บภาษีเงินและภาษีสุราอยู่อีก
๑ ปี ให้ดำเนินเก็บเป็นภาษีของรัฐบาลได้ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๓๓ เป็นต้นไป

ระนอง เมืองตะกั่วทุ่ง เมืองพังงา เป็นเจ้าพนักงานเก็บภาษีผลประโยชน์ ส่วนเมือง
ระเกะกั* เมืองถลาง และเมืองคีรีรัฐนิคม ให้ข้าหลวงใหญ่เป็นเจ้าพนักงานคอยควบคุม
การเก็บภาษีอย่างใกล้ชิด โดยให้เจ้าพนักงานเก็บภาษีไปปฏิบัติตามหลักเกณฑ์ตามที่รัฐบาลสั่ง
การต่อไป

(๒) หลักเกณฑ์ปฏิบัติของเจ้าพนักงานเก็บภาษีซึ่งเป็นของรัฐบาล

เพื่อให้ผู้ว่าราชการเมืองซึ่งเป็นเจ้าพนักงานเก็บภาษีของรัฐบาลโดยตรง กอง
รัฐบาลจึงมีคำสั่งไปยังพระยาพิพิธโกษา (โต โขดิกเสถียร) ผู้กำกับข้าหลวงใหญ่สั่งการไป
ยังผู้ว่าราชการเมืองต่าง ๆ ยึดถือปฏิบัติดังนี้คือ

(ก) ภาษีอากรภายใน ถ้าผู้ว่าราชการเมือง เห็นควรให้ผู้ยกขาด จะเป็น
ประโยชน์ต่อรัฐบาล ให้ทำการปรึกษากับข้าหลวงใหญ่ ถ้าข้าหลวงใหญ่เห็นชอบให้ปฏิบัติได้
พร้อมกันมี ออกแจ้งให้กระทรวงมหาดไทยทราบเป็นหลักฐาน ถ้าปรึกษาไม่เป็นที่
ตกลงกันให้ส่งสำเนาความเห็นของข้าหลวงใหญ่และผู้ว่าราชการเมืองมาคัดกระแวงพระคลัง --
มหาสมบัติพิจารณาตัดสิน ในระหว่างที่รอการพิจารณาอยู่

(ข) การใช้จ่ายเงินค่าใช้สอยต่าง ๆ ในการเก็บภาษีอากรนี้ ผู้ว่าราชการเมือง
เคยปฏิบัติอย่างไร อนุญาตให้กระทำไปจนเขตของกฎหมายที่เคยกระทำมา

* เมืองตะกั่วทุ่งขณะนั้นผู้ว่าราชการเมืองยังว่างอยู่ เพราะพระยาเสนาสุจิต
(เอี่ยม ณ นคร) ถูกเรียกตัวเข้ามากรุงเทพฯ เพื่อเร่งรัดภาษีอากร

ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ก. ๑๔.๔๑/๖ จดหมายสมเด็จพระเจ้าให้กรมพระยา
นรินทรานุรักษ์^๑ พูลกรมหมื่นสมมติอมรพันธ์ ที่ ๕๔/๓๐๖๓ ๑๖ มิถุนายน ร.ศ. ๑๑๒.

ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ก. ๑๔.๔ ข/๖ จดหมายกรมหมื่นนราธิปประพันธ์
พงศ์ ถึงพระยาพิพิธโกษา ที่ ๕๓๓/๑๔๖๖ ๔ กุมภาพันธ์ ร.ก. ๑๑๑.

(ค) เงินที่เหลือจ่ายจากการเก็บภาษีอากร ให้พระราชกณำญว่าราชการเมือง และกรมการร้อยละสิบ เป็นค่าตอบแทนในการปฏิบัติราชการ เงินที่เหลือแบ่งเป็น ๔ ส่วน ให้ผู้ว่าราชการเมืองหักไว้หนึ่งส่วน สำหรับจ่ายในการทะนุบำรุงบ้านเมืองตามคำสั่งกระทรวงกลาโหมอนุญาต เงินจำนวนนี้กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ คึงไว้ที่กระทรวงกลาโหม เมื่อผู้ว่าราชการราชายไปเท่าใดให้แจ้งกระทรวงกลาโหมให้ชัดเจนจะได้หักชำระกระทรวงการคลังให้เรียบร้อย ส่วนเงินที่เหลืออีก ๓ ส่วนให้ส่งตรงต่อข้าหลวงใหญ่ทุกครั้ง เมื่อสิ้นบัญชีงบรายเดือน เพื่อจะได้นำเงินฝากธนาคาร มีใบบอกพร้อมทั้งใบเสร็จแจ้งมายังกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ

(ง) เมื่อถึงสิ้นเดือนครั้งหนึ่ง ให้ผู้ว่าราชการเมืองทำบัญชี ภาษีอากรที่เก็บได้เป็นเงินเท่าไร หักค่าใช้จ่ายต่าง ๆ ยื่นข้าหลวงใหญ่ถึงกล่าวมาแล้วในข้อแรกภายใน ๗ วันของเดือนที่ ๒ เมื่อข้าหลวงใหญ่ตรวจสอบถูกต้องแล้ว ให้รับส่งบัญชีนั้นมายังกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ เมื่อสิ้นปีให้ผู้ว่าราชการเมืองทำบัญชีบปียื่นต่อข้าหลวงใหญ่ในเดือนที่ ๓ ของปีต่อไป เพื่อตรวจสอบและส่งมายังกระทรวงพระคลังมหาสมบัติเช่นกัน

(ง) ข้าหลวงใหญ่อำนาจตรวจตราว่ากล่าวการปฏิบัติราชการของผู้ว่าราชการเมืองในการเก็บภาษีอากร ถ้ายังเห็นว่ายังไม่เป็นที่เรียบร้อย แต่ผู้ว่าราชการเมืองมีความเห็นยังขัดแย้งให้ทำหนังสือยื่นมายังข้าหลวงใหญ่ เพื่อจะได้นำเสนอต่อกระทรวงพระคลังมหาสมบัติดำเนินการสั่งการต่อไป

ค. ผลการปรับปรุงระบบการเก็บภาษีอากร

หลังจากที่รัฐบาลได้ดำเนินการเก็บภาษีเอง ทำให้ผลประโยชน์ของรัฐบาลได้เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ทั้งนี้เห็นได้จากเงินภาษีผลประโยชน์ หลังจากหักค่าใช้จ่ายแล้วส่งมายังกระทรวงพระคลังมหาสมบัติในปี พ.ศ. ๒๔๓๗ ดังนี้

ตาราง ๔ บัญชีภาษีอากรหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันออก ปี พ.ศ. ๒๔๓๗

เมือง	คิดเป็นเงินเหรียญ		คิดเงินไทยโดยประมาณ(๘๐ บาท = ๔๔ เหรียญ)	
	เหรียญ	เซนต์	บาท	ส.ก.
ภูเก็ต	๕๓๔,๓๓๓	๔๕	๘๕๐,๕๖๒	—
ตะกั่วป่า	๑๔๑,๐๐๒	๗๓ ^๑ / _๒	๒๓๕,๐๐๔	—
คีรีรัฐนิคม	๒,๐๓๙	๘๔	๓,๓๙๙	—
ถลาง	๑๑,๙๑๙	๔๔	๑๘,๑๘๒	—
พังงา	๓๘,๘๔๑	๐๖	๖๔,๙๔๕	—
กระบี่	๗,๕๑๖	๙๒	๑๒,๕๒๘	—
ตะกั่วทุ่ง	๒๒,๔๙๔	๗๓ ^๑ / _๒	๓๗,๔๙๑	—
ระนอง	๕๓,๙๗๔	๐๒	๘๙,๙๕๖	—
กระบี่	๑,๔๓๑	๖๐	๒,๓๗๕	—
ปะเหลียน	๗,๐๔๐	๓๖	๑๑,๓๓๓	—
ตรัง	๖๕,๒๖๒	๗๘	๑๑๓,๙๙๑	—
รวม	๘๘๕,๘๖๗	๐๒	๑๔๗,๙๔๑	—

ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ก. ๑๔.๔ ก/๒๒ สำนักบัญชีอากรมหาดหลวง
พระยาพิพิธโกษา กราบหลวงกรมหมื่นนารังราชานุภาพ ที่ ๑๘๑/๕๖๖
๔ กันยายน ร.ศ. ๑๑๔. (ดัดแปลงจากสำเนาบัญชี)

จากหลักฐานดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าจำนวนเงินที่รัฐบาลให้ผู้ว่าราชการเป็นเจ้าพนักงานเก็บแล้วมีผลตอบแทนที่เห็น มากกว่าเงินที่ผู้ว่าราชการเมืองรับผูกขาด จำนวนเงินที่เก็บได้นั้นจะเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ทั้งนี้เนื่องจากผู้ว่าราชการเมืองหลังจากต้องหมดความรับผิดชอบในการที่ถือเป็นเจ้าภาษีมา เป็นเจ้าพนักงานของรัฐบาลเพียงอย่างเดียวทางที่หวังจะได้เงินค่าตอบแทนที่รัฐบาลกำหนดให้ จะเห็นได้ว่าเฉพาะที่เมืองระนองในปี พ.ศ. ๒๔๓๔ เมืองเดียวรัฐบาลได้เก็บเงินภาษีหลังจากหักภาษีจ่ายต่าง ๆ แล้วส่งคลังถึง ๑๘๐,๐๐๐ บาท อาจกล่าวได้ว่าวิธีการเก็บเงินภาษีเป็นของรัฐบาล เช่นนี้ได้ช่วยแก้ปัญหาในกรณีผู้ว่าราชการเมืองที่ชำนาญการรับผูกขาดแต่เดิมเขาเปรียบรัฐบาล และยังช่วยให้ผู้ว่าราชการเมืองที่ไม่มีความสามารถ เช่นเจ้าภาษีจะต้องมารับภาระ แบบเจ้าภาษีอีกต่อไป

อย่างไรก็ตามเนื่องจากเหตุผลที่เกิดขึ้นเป็นเหตุผลที่หารายได้ในทางภาษีจากภูเกิด มากกว่าหัวเมืองอื่น ๆ ดังนั้นรัฐบาลจึงให้ความสนใจเป็นพิเศษในการปรับปรุงระบบการคลังของมณฑลให้ดีขึ้น นอกจากวิธีการเก็บภาษีอากรต่าง ๆ ดังกล่าวแล้ว ยังได้ปรับปรุงระบบการรับจ่ายเงินให้เป็นไปอย่างรวดเร็ว คือ ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๓๔ เป็นต้นมา การภาษีอากร ให้กระทรวงพระคลังมหาสมบัติทำหน้าที่ในการบังคับบัญชา การเบิกจ่ายเงินทางข้าหลวงใหญ่จะทำงานประมาณเสนอกระทรวงกลาโหมอนุญาต ถ้าเป็นการรับวันที่ข้าหลวงจะขึ้นเงินภาษีอากรจ่ายทดลองไปก่อน ต้องแจ้งให้กระทรวงพระคลังมหาสมบัติทราบว่าจะขึ้นเงินจากภาษีชนิดใด เหลือมากขนาดการเท่าใดทุก ๆ เดือน อย่างช้าไม่เกินเดือนที่ ๒ และให้ทำฎีกาเบิกและแจ้งไปยังกระทรวงกลาโหมมีลักษณะเดียวกัน ทั้งนี้เพื่อให้กระทรวงกลาโหมได้หักจ่ายให้ทันที

* แต่เดิมเงินภาษีอากรมีเหตุผลแยกกันส่งสองกระทรวง คือ เงินอากรเงินและอากรสุราจะบอกส่งไปยังกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ส่วนเงินอากรบ่อนเบี้ยและภาษีอากรต่าง ๆ นั้นจะบอกส่งไปยังกระทรวงกลาโหม

ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ก. ๑๔.๔ ข/๑๖ จดหมายกราบบังคมทูลของพระยาพิพิธโกษา ที่ ๕๒/๒๔๔๔ ๑๓ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๑๔.

เสร็จสิ้นทุกงวดเกิน เมื่อโอนตัวเมืองงวดถูกเก็บมากขึ้น กระทรวงมหาดไทย ในปี พ.ศ. ๒๔๓๗ ความเกี่ยวของกันนี้คำให้การเงินระหว่างกระทรวงยังคาในก่อนมาจนกระทั่ง ในปี พ.ศ. ๒๔๓๘ การจัดระบบการคลังในมาตลภูเก็ก็จัดได้เป็นที่เรียบร้อยกว่ามณฑลอื่น ๆ รัฐบาลจึงได้มอบบัญชีการภาษีอากรตลอดจนข้อบังคับการคลังต่าง ๆ ไว้ด้วยความรับผิดชอบของกระทรวงพระคลังมหาสมบัติเป็นอันดับแรก นับว่าเป็นความสำเร็จของรัฐบาลหลังจากที่ได้ใช้เวลานในการจัดระบบภาษีอากรให้หัวเมืองแถบนั้นมาเป็นเวลานาน

๓.๒ การส่งเสริมการทำเหมืองแร่ดีบุก

การทำเหมืองแร่ดีบุกก่อนที่พระยาพิพิธโกษาเข้ารับตำแหน่งข้าหลวงใหญ่ได้รับความกระทบกระเทือนอย่างหนักเนื่องมาจากราคาแร่ดีบุกลดราคา และเมื่อทางรัฐบาลเข้ามาบริหารงานการจัดเก็บภาษีเอง ทำให้พวกนายเหมืองซึ่งเคยได้รับเงินทุนจากผู้ว่าราชการเมืองเข้ามาขึ้นมาก่อนต้องพลอยกระทบกระเทือนไปด้วย นอกจากนี้ยังมีปัญหาเรื่องระบบการทำเหมืองแร่ที่ไม่ทันสมัย สร้างความยุ่งยากกับพวกนายเหมืองที่เข้ามาลงทุน ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นเหล่านี้จะเห็นได้จากข้อวิพากษ์ของพระยาพิพิธโกษา ที่ทำรายงานเสนอมายังกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ตอนหนึ่งว่า

"...ด้วยการทำเหมืองนี้หัวเมืองฝ่ายตะวันตกทุกวันนี้ ไม่สู้เจริญเหมือนกับเมืองที่เป็นคออดอันของอังกฤษ คือ เมืองกลารุก เมืองกรางงอ และหัวเมืองอื่น ๆ เห็นข้าพระพุทธเจ้า ได้ตรวจตราพบเหตุ ชี้ให้เห็นการไม่เรียบร้อยหลายอย่าง เพราะธรรมเนียมฝ่ายสยามยัง

ก.จ.ช. เอกสาร ร.๕ ม. ๔๓/๒๒ จดหมายกราบบังคมทูลของกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ที่ ๒๕๒/๔๑๒๑๐ ๙ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๕.

ไม่ได้จัดเป็นแบบอย่างคือ

๑. ในที่ต่าง ๆ ที่ทำเหมืองบางแห่งทางคนต่างก็อ้างว่า เป็นที่ของตัว แต่จะหาหลักฐานสิ่งใดก็ไม่มี ขึ้นมีฎหมายที่จะทำเหมืองก็ต้องเช่าฤๅซื้อกับผู้อื่น ชื่อนี้ก็เป็นกรณีกันทุกฤๅ เปรื่องกล่าวไรกันผู้ทำเหมืองอย่างหนึ่ง

๒. ผู้ที่จะทำเหมืองนั้นต้องหาทุน เพื่อบุกและเมื่อต้องเสียค่าออกเบี่ยง เดือนหนึ่งถึงร้อยละหนึ่งครึ่งร้อยละสองครึ่งบ้าง และเงินค่าออกเบี่ยงนั้นถึงสามเดือนก็กลับคิดทบเป็นต้นเงินและคิดค่าออกเบี่ยงต่อไปอีกนี่ก็เป็นการเปรื่องกล่าวไรอีกชั้นหนึ่ง

๓. ผู้ที่ทำเหมืองไม่มีทุนที่จะซื้อเสบียงอาหารไปใช้ ในการทำเหมืองเป็นเงินสก ต้องซื้อเชือกตามพ่อค้า ๆ คิดเขากว่าร้อยละ ๒๐ ร้อยละ ๓๐ และถ้าสัญญาจะให้เป็นที่นั้นก็คิดค่ากรากอย่างถูก และคิดเขาเปรียบขึ้นซึ่งน้ำหนักก้วย"

ปัญหาดังกล่าวนี้เป็นเรื่องหนักใจของรัฐบาลและข้าหลวงใหญ่มาก เพราะการทำเหมืองแร่ก็บุก เป็นหัวใจสำคัญในทางเศรษฐกิจของหัวเมืองแถบนี้ ถ้าหากปล่อยให้อยู่ในสภาพทรุดโทรมลงไปเรื่อย ๆ ก็จะมีผลกระทบกระเทือนถึงผลประโยชน์รายได้ที่เกิดจากแร่ก็บุกอันมหาศาลดังกล่าวมาแล้ว ก้วยเหตุนี้จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องหาทางให้การทำเหมืองแร่ ในเขตหลวงเกิดเจริญขึ้น ซึ่งในขณะนั้นได้มีวิธีการส่งเสริมพัฒนาการเหมืองแร่

๑
ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ กษ. ๖.๑/๖ สำนักจดหมายเหตุพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว
กราบทูลกรมหมื่นนคราธิปัตย์ที่ ๓๓๐/๑๓๔๓ ๑๖ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๑.

พอสรุปได้ดังนี้คือ

๓.๒.๑ การนำเทคนิคและเครื่องมือสมัยใหม่เข้าไปใช้ในการทำเหมืองแร่

การนำเอาวิทยาการและเครื่องมือสมัยใหม่เข้ามาใช้ในการทำเหมืองแร่ในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก อาจกล่าวได้ว่าได้รับอิทธิพลมาจากหัวเมืองมลายูมากที่สุด เนื่องจากพวกนายเหมืองได้เคยไปมากำขาย และนำเอาแบบอย่างเข้ามาใช้เป็นที่ว่าในขณะนั้นจีนนายเหมืองในหัวเมืองมลายูนิยมเอาเครื่องจักรสูบน้ำเข้ามาทำเหมืองสูบเหมืองดีด (Steam pump and gravel pump) ทำให้การขุดแร่ก็ขุดได้มากและรวดเร็วขึ้น เพราะฉะนั้นในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกก็นำเอาเครื่องมือดังกล่าวมาใช้ และระยะเวลาที่ใกล้เคียงกัน ทั้งนี้จะเห็นได้จากนโยบายของพระอนุรักษโยธา (กลั่น) ในปี พ.ศ. ๒๔๓๒ ถึงเสนาบดีกระทรวงกลาโหม ตอนหนึ่งว่า

"...ในจำนวนประชาชนกับญวกก็ นั้น (ร.ศ. ๖๐๐)

จีนนายเหมืองที่ทำแร่ก็ขุดจักรกลไ้สำหรับสูบน้ำ

ในบ่อแร่ก็ขุดเข้ามาทำเหมืองในแขวงเมืองภูเก็ต

* การใช้เครื่องสูบน้ำ Steam pump ปรากฏว่าจีนนายเหมืองที่เมืองไต้ปิง (Taiping) เป็นครั้งแรกในปี พ.ศ. ๒๔๒๒ (ค.ศ. ๑๘๗๙) แทนระหัดน้ำที่ขึงแรงคน (Wooden chain pump) และค่อยแพร่ขยายไปในหัวเมืองมลายูอื่น ๆ (Lin Chong-

Yah, Economic Development of Malaya, p. 17.)

ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม. ๒๒/๕ ในบอกพระอนุรักษโยธา กรม-

เวียนเจ้าพระยาพดเทพ เสนาบดีกระทรวงกลาโหม ๑๔ สิงหาคม ร.ศ. ๑๐๘.

๓.๒.๒ การตั้งกรมราชโลหกิจและภูมิวิทยา

อุปสรรคอย่างหนึ่งที่ทำให้การทำเหมืองแร่ในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกไม่เจริญขึ้นก็คือ การขาดระเบียบแบบแผนในการทำเหมืองแร่ เป็นต้นว่า การขออาณุญาตตรวจแร่ การขออนุญาตทำเหมืองแร่ ในขณะนั้นผู้ทำเหมืองจะขออนุญาตจากทางกรุงเทพฯ นอกจากนั้นการอนุญาตให้ทำเหมืองแร่ในหนึ่ง ๆ ก็ไม่ได้กำหนดไว้ในแผนที่แน่นอน ทำให้เกิดการแย่งชิงในกรรมสิทธิ์ที่ทำเหมืองแร่ สายน้ำลำธารเป็นร่องร่อง ตรีตะเคาะ—วิวาทกันอยู่เสมอ ภัยเหตุนี้รัฐบาลเห็นว่าถ้าหากแก้ไขข้อขัดข้องต่าง ๆ เหล่านี้ทั้งหมดไป ก็จะเป็นทางหนึ่งให้พสกนิกรเข้ามาลงทุนเปิดทำเหมืองแร่เพิ่มขึ้น ดังนั้นปี พ.ศ. ๒๔๓๔ จึงได้ตั้งกรมโลหกิจและภูมิวิทยา^๑ ซึ่งเกี่ยวข้องกับกระทรวงเกษตรธิการ^๒ ในขณะนั้น ซึ่งนับว่าเป็นวิธีการใหม่ที่รัฐบาลต้องการจัดระบบการทำเหมืองแร่ตามแบบตะวันตกขึ้นเป็นครั้งแรก

ในระยะแรกของการบริหารงานในกรมราชโลหกิจรัฐบาลได้จ้างชาวต่างประเทศเข้ามาดำเนินการวางรูปแบบ* เฉพาะที่เมืองภูเก็ตรัฐบาลได้จ้างชาวยุโรปเข้าไปตั้งสำนักงาน

^๑ ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ กษ. ๒.๑/๓ สำนักราชเลขาธิการตั้งกรมราชโลหกิจและภูมิวิทยา ที่ ๑/๒๖๓ ๑ มกราคม ร.ศ. ๑๑๘.

* รายงานเจ้ากรมโลหกิจและภูมิวิทยาสมัยรัชกาลที่ ๕

๑. เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) เสนาบดีกระทรวงเกษตรา

รักษาราชการ พ.ศ. ๒๔๓๔ - ๒๔๓๕

๒. W.D. Muller เจ้ากรมราชโลหกิจฯ พ.ศ. ๒๔๓๕ - ๒๔๓๘

๓. H.W. Smith เจ้ากรมราชโลหกิจฯ พ.ศ. ๒๔๓๘ - ๒๔๓๙

๔. R.S. Coolnash รักษาการ เจ้ากรมราชโลหกิจ พ.ศ. ๒๔๓๙ - ๒๔๔๑

๕. Henry G. Scott เจ้ากรมราชโลหกิจฯ พ.ศ. ๒๔๔๑ - ๒๔๕๐

๖. พระยามหาอำมาตย์ (เส็ง วิบุตยกุล) เจ้ากรมราชโลหกิจ

พ.ศ. ๒๔๕๐ - ๒๔๕๓

ตรวจหาแร่ แต่ปรากฏว่าการดำเนินงานไม่ไฉด เพราะมีอำนาจจำกัดไม่สามารถส่งเสริมการทำเหมืองแร่ให้เป็นไปตามนโยบาย* จึงได้เสนอมายังรัฐบาลขอให้เปิดสาขาของกรมราชโลหกิจและภูมิวิทยา ให้มีอำนาจเพิ่มขึ้น^๑ ดังนั้นในปี พ.ศ. ๒๔๓๓ รัฐบาลจึงได้เปิดสาขาของกรมดังกล่าวขึ้นที่เมืองภูเก็ตซึ่งปรากฏในจดหมายของพระยาพิพิธโกษา ถึงเสนาบดีกระทรวงเกษตรราชการตอนหนึ่งว่า

"....ตามหนังสือของตรากระทรวงเกษตรราชการ
หมายเลขที่ ๕๕๐๔๔/๓๕๖๓๓ ลงวันที่ ๔ กันยายน
ร.ศ. ๑๑๓.... ได้จัดตั้งเจ้าพนักงานกรมราช
โลหกิจและภูมิวิทยาสำหรับตรวจการ และรักษา
การอยู่ ณ เมืองภูเก็ตอีกแห่งหนึ่ง ซึ่งเป็นกิ่งสาขา
ของกรมราชโลหกิจ และภูมิวิทยาในกรุงเทพฯ
เพื่อสำหรับจะไต่จําหน่ายการให้บริษัททั้งหลาย ซึ่ง
มีความประสงค์จะรับประทานบัตร และอาชญาบัตร
ทำการหาแร่ในแขวงเมืองภูเก็ต และหัวเมืองที่ติด
ต่อกันใกล้เคียงกับเมืองภูเก็ตได้โดยสะดวกไม่ต้องเข้า
ไป ณ กรุงเทพฯ"

๑)

* การขัดแย้งกันระหว่างอำนาจของผู้ว่าราชการเมือง ซึ่งเป็นเจ้าภาชีและเป็น
พนักงานฝ่ายปกครอง กับผู้ตรวจการแร่ของกรมราชโลหกิจ ส่วนใหญ่แล้วผู้ว่าราชการเมือง
มักมีความเห็นไม่ค่อยตรงกันในการทำเหมืองแร่

^๑ ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ กษ. ๖.๕/๔ จดหมายกราบทูลกรมหมื่นสมมติ-
อมรพันธุ์ ของเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี ที่ ๕๒/๑๑๔๕๓ ๗ มกราคม ร.ศ. ๑๑๓.

^๒ ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ค. ๑๔๐.๔ ก/๑๔ สำเนาจดหมายพระยาพิพิธโกษา
ถึงเสนาบดีกระทรวงเกษตรราชการ ที่ ๑๑/๖๕๓ ๔ ตุลาคม ร.ศ. ๑๑๓.

อย่างไรก็ตามแม้ว่ารัฐบาลมีความต้องการจะจัดระบบการทำเหมืองแร่ให้มีประสิทธิภาพขึ้น แต่ก็ไม่สามารถจัดปัญหาต่าง ๆ ได้หมดสิ้น ทั้งนี้เนื่องจากในขณะนั้นกรมราชโลหกิจและภูมิวิทยา ยังไม่ได้ออกกฎหมายเกี่ยวกับการทำเหมืองแร่ให้เรียบร้อย ปัญหาการขัดแย้งกันเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินทำเหมืองแร่และสำเนาสำลงแร่ก็ยังมีอยู่ ซึ่งรัฐบาลก็พยายามแก้ไขปัญหานี้เฉพาะหน้าด้วยการส่งเจ้าพนักงานแผนที่จากกรุงเทพฯ ออกไปแก้ไข แต่ก็ทำไม่ได้ผลเพราะหน่วยงานใหญ่คือ กรมราชโลหกิจและภูมิวิทยาที่กรุงเทพฯ ขณะนั้นยังสังกัดกับกองบัญชาการอยู่ที่ "...พวกกรรมกรไม่รู้นิยมธรรมเนียมในบ้านเมือง ไปทำงานตามหัวเมืองมักไม่ปรองดองกับเจ้าเมืองกรมการ" ^๒ เพราะฉะนั้นเพื่อแก้ไขปัญหานี้ทางรัฐบาลจึงให้โอนกรมราชโลหกิจและภูมิวิทยาให้มาขึ้นอยู่กับกระทรวงมหาดไทยเสียในปี พ.ศ. ๒๔๓๕ โดยให้พนักงานกรมแร่เหล่านั้นได้อยู่ภายใต้บังคับบัญชาของข้าหลวงใหญ่จะได้ทำงานให้มีประสิทธิภาพขึ้น ^๓

๓.๒.๓ การจัดหาทุนและแรงงาน

การยกเลิกระบบการเก็บภาษีโดยให้ผู้ว่าราชการเมืองผูกขาดนั้นมีผลกระทบกระเทือนต่อการทำเหมืองแร่ในขณะนั้นมาก เพราะนายเหมืองไม่สามารถหาเงินทุนมาใช้จ่ายในการทำเหมืองแร่ได้ จะหันไปขึ้นจากพ่อค้าจีนในเมืองก็ยิ่งสู้ดอกเบี้ยไม่ไหว เมื่อ

ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ กบ. ๖.๕/๔ จดหมายกราบบังคมทูลของกรมหมื่น -
คำรพราชานุภาพ ที่ ๑๘๓/๑๔๐๔๕ ๕ มกราคม ร.ศ. ๑๑๕.

* กรมราชโลหกิจและภูมิวิทยาสังกัดอยู่กระทรวงเกษตราธิการเพียงสองสามปี ก็ย้ายไปขึ้นกับกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ จนในที่สุดไปขึ้นกับกระทรวงมหาดไทยในปี

พ.ศ. ๒๔๓๕

๒

สมเด็จพระมหาจักรพรรดิคำรพราชานุภาพและพระยาราชเสนา เทวกิบาล

หน้า ๔๐

๓

ก.

นายเหมืองไม่มีเงินทุนพอที่จะจ้างกรรมกรทำเหมืองแร่ได้ก็จะมีผลกระทบต่อยาได้ภาษีอากร
ของรัฐบาลตามมา ด้วยเหตุนี้ในปี พ.ศ. ๒๔๓๕ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
นายเหมืองเพื่อจะหาทางแก้ไขปัญหาดังกล่าวนี้อย่างจริงจังว่าฝ่ายรัฐบาลจะออกทุนจำนวนหนึ่ง
สำรวจจ่ายให้ก่อน * และมีข้อรายละเอียดปลีกย่อยอื่น ๆ ดังปรากฏในจดหมายที่แสดงเหตุผล
ในการขออนุมัติเงินถึงรัฐบาลที่กรุงเทพฯ ตอนหนึ่งว่า

".... ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้า ๆ ว่าจำเป็นต้องคิด
อุดหนุนหาพวกกุลิจีนเข้ามาทำการในบ้านเมืองให้ก่อการ
และได้คิดประมาณกุลิจีนทำเหมืองคนหนึ่งมีประโยชน์กับบ้าน
เมืองปีหนึ่งไม่ต่ำกว่า ๔๐ เหรียญ จึงได้มีการประชุม
ปรึกษากับนายเหมืองและหัวหน้าที่เคหะจีน ได้ปรึกษา
ตกลงกัน จีนหัวน้ำรับจะไปหาจีนใหม่มาแต่เมืองจีนส่งถึง
เมืองภูเก็ตแต่เมื่อจีนใหม่ถึงเมืองภูเก็ตแล้ว ขอให้จีน
นายเหมืองที่รับจีนใหม่ไว้ให้เงินที่จีนหัวน้ำได้ออกให้จีน
ใหม่เป็นเงินล่วงหน้าตามที่จีนใหม่ได้ยื่นคนละ ๕ | เหรียญ
๖ |

บ้าง แต่เงินที่จีนหัวน้ำขึ้นค่ากระวางเรือ ที่บ้านทุกพวกจีน
ใหม่ไปถึงเมืองภูเก็ตนั้น ให้ข้าพระพุทธเจ้าช่วยออกเงินรอง
ให้ก่อนเป็นเงินคนละ ๔ เหรียญ ตามจำนวนคนมากแล่น้อย
แต่ประโยชน์ที่จีนหัวน้ำจะได้นั้น จีนจะคอยเก็บกับจีนนายเหมือง
กำหนดขึ้นสองเดือน.... จีนนายเหมืองจะรับให้เงินรายที่
ข้าพระพุทธเจ้าออกทดลองให้ก่อนกำหนดสี่เดือน"

* จากการสำรวจความคองการกรรมกรจีนมาทำเหมืองแร่เฉพาะที่เมืองภูเก็ต
ในปี พ.ศ. ๒๔๓๕ นั้นต้องการกรรมกรจีน ๑๔๒๐ คน โดยรัฐบาลจะต้องออกทุนสำรวจ
จ่ายให้นายเหมืองแร่ถึง ๑๔,๓๒๐ เหรียญ

ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ กษ. ๖.๑/๖ จดหมายพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
กรมหมื่นสวัสดิวัดนวิมล ที่ ๗๔/๑๓๒๖ ๑๘ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๑.

จากหลักฐานดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า ทั้งรัฐบาลและนายเหมืองนั้นมีผลประโยชน์ร่วมกันที่จะต้องแก้ไข และการแก้ไขครั้งนี้จะชี้ชัดใหม่คือ ให้นำพวกจีนนายหน้าซึ่งแต่เดิมไปจัดหาเงินจากหัวเมืองมลายูให้จัดเรือไปรับมาจากประเทศจีนเลยดีกว่า ซึ่งก็จะคงเสียค่าใช้จ่ายสูงเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้นลำพังเพียงนายเหมืองคงไม่สามารถจัดทำได้

การที่รัฐบาลต้องรับภาระในการจัดหาเงินทุนให้พวกนายเหมืองนี้ นับว่าเป็นของใหม่ในหัวเมืองแถบนี้ เพราะไม่มีความชำนาญในขั้นนี้มาก่อน โดยเฉพาะปัญหาการกำหนดอัตราดอกเบี้ยอย่างไรจึงจะไม่กระทบกระเทือนกับผู้กู้เงินหลวง กว๊านเหตุนี้ทางรัฐบาลจึงมีคำสั่งให้พระยาพิพิธโกษาอยู่อย่างแบบแผนในหัวเมืองมลายูของอังกฤษ มาประกอบการพิจารณา แต่แบบอย่างของอังกฤษนั้น สมเด็จพระเจ้าจอร์จที่ห้าทรงพระราชทานภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยทรงไม่เห็นด้วย จึงปรากฏในรายงานความเห็นของท่านเมื่อครั้งไปตรวจราชการหัวเมืองภาคีว่า

".....ข้าพระพุทธเจ้าได้ไต่สวนวิธีที่อังกฤษทำทางให้ความว่ารัฐบาลอังกฤษยอมลงทุนให้ แต่เรียกหลักฐานประกันทรัพย์สินเป็นสำคัญทุกราย การเรียกประกันทรัพย์สิน เช่น อังกฤษเช่นนี้ ผู้ซึ่งจะทำการยอมได้แต่ผู้ซึ่งมีทุนรอนอยู่แล้ว เช่น พวกจีนพ่อค้าที่อยู่เกาะหมาก สิงคโปร์ เป็นต้น พวกจีนที่เข้ามาทำเหมืองแร่ทางเมืองระนองเมืองหลังสวนเป็นคนซัดสน ซึ่งจะหาทุนทำในเหมืองของอังกฤษไม่ได้แล้วโดยมาก ถ้าตั้งธรรมเนียมเช่นอย่างอังกฤษ น่าจะหาคน

* รัฐบาลอังกฤษที่เมืองเปรัก (Perak) ในระยะที่การเหมืองแร่ในเหมืองนั้นทรุดโทรมได้ออกเงินให้กู้ไม่เอาดอกเบี้ย แต่คงให้นายเหมืองเอาหลักทรัพย์มาประกันไว้ เช่นเดียวกับความเห็นของสมเด็จพระเจ้าจอร์จที่ห้า

ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ กษ. ๒.๑/๒ จดหมายกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ
 จดหมายกรมหมื่นสมเืองรพีพร ที่ ๒๔๖/๒๑๒๔ ๒๔ กันยายน ร.ศ. ๑๑๕.

เขาทำการไม่ใคร่ได้"

จะเห็นได้ว่าจีนนายเหมืองในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกนั้น เทียบชอญถูกทำเหมืองทั่วไปในหัวเมืองมลายูทั้งของไทยและอังกฤษ หรือรัฐมลายูอิสระในขณะนั้นและพยานเหมืองที่เข้ามาทำในเขตไทยมักเป็นพวกที่ค่อนข้างมีทุนน้อยไม่สามารถจะเปิดทำเหมืองแร่ขนาดใหญ่ได้ เพราะฉะนั้นทางที่จะให้นายเหมืองกู้เงินหลวงโดยไม่เอาดอกเบี้ยแต่ให้หลักทรัพย์ประกันอย่างอังกฤษ จึงเป็นไปได้ยาก ทางแก้ปัญหานี้จึงต้องทำลักษณะเก็บอัตราดอกเบี้ยเพิ่มเติม ปรากฏว่าทางรัฐบาลในขณะนั้นได้กำหนดอัตราดอกเบี้ยให้นายเหมืองในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกถูกร้อยละ ๕ ต่อเดือน^๒

อย่างไรก็ตามแม้ว่าทางรัฐบาลจะกำหนดอัตราดอกเบี้ย ซึ่งไม่เขาเปรียบเหมือนพวกพ่อค้าเงินที่เมืองบิ้ง แต่กลับไปเพิ่มภาระความรับผิดชอบให้กับผู้ว่าราชการเมืองหรือข้าหลวงใหญ่ขึ้นอีก เพราะจะต้องรับผิดชอบในจำนวนเงินหลวงที่ให้กู้ไป ถ้านายเหมืองไม่นำเงินมาจ่ายคืนให้ก็จะคงมีความผิดหรือชดใช้แทน และจากประสบการณ์ที่ผู้ว่าราชการเมืองแถบนี้เคยเป็นเจ้าภาษีออกทุนให้นายเหมืองมาก่อนมักจะไม่สามารถได้เงินคืนหรือสูญเสียไปส่วนมาก

^๑ ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม. ๒.๑๔/๗๔ รายงานการตรวจราชการหัวเมืองปักปันต์ ร.ศ. ๑๑๕ ๗ ธันวาคม ร.ศ. ๑๑๕.

^๒ ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ กษ. ๒.๑/๒ จดหมายกรมมหาดำรงราชานุภาพ หลักรมหมื่นสมมวชิรพันธ์ ที่ ๒๔๖/๒๔๑๒๔ ๒๔ กันยายน ร.ศ. ๑๑๕.

* อัตราดอกเบี้ยที่พ่อค้าเมืองบิ้งกำหนดในขณะนั้นประมาณร้อยละ $\frac{๑}{๒}$ - $\frac{๒}{๒}$ ต่อเดือน ๓ เดือนทบเป็นเงินต้น แล้วคิดดอกเบี้ยต่อไป

^(๓) ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม. ๒.๑๔/๗๔ รายงานการตรวจราชการหัวเมืองปักปันต์ ของเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ร.ศ. ๑๑๕ ๗ ธันวาคม ร.ศ. ๑๑๕.

ด้วยเหตุนี้เมื่อกำหนดเงินให้กู้เช่นนั้น ผู้ว่าราชการเมืองจึงมักจะไม่ยอมทำหรือถ้าทำก็ถูก
กั้นในการออกทุนสำรองให้ของรัฐบาลถึงกล่าวในขณะนั้นจึงไม่ประสบสำเร็จเท่าที่ควร

๓.๒.๔ การปรับปรุงอัตราดอกเบี้ยและภาษีบางอย่างที่เกี่ยวข้อง

ปัญหาจากการที่เก็บภาษีแร่คิบูกไม่เป็นธรรม เป็นอุปสรรคอย่างหนึ่ง ที่ทำให้
ผู้จัดหาแร่คิบูกหรือนายเหมืองเป็นต้นว่าภาษีรับซื้อแร่ ซึ่งเป็นภาษีผูกขาดชนิดหนึ่งกำหนดให้
ราษฎรที่จัดหาแร่ในเขตที่ผูกขาดรับซื้อ จะต้องขายแร่ให้กับเจ้าภาษีนั่น ถ้าไปขายยัง
ที่อื่นจะมีความผิด เป็นเหตุให้เจ้าภาษีนี้ออกศาลตราค่าสร้างความเดือดร้อนให้กับราษฎร
ที่ยากจน ไม่สามารถขายแร่ตามราคาได้ พระยาพิพิธโกษาจึงได้เสนอไปยังรัฐบาล ถึง
ปรากฏในจดหมายกราบทูลกรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์ ตอนหนึ่งว่า

"....การที่ให้ผู้ผูกขาดรับซื้อแร่เป็นทางให้เจ้าภาษีนี้ออก
ปิดขาย ทำให้ผู้ที่จัดหาแร่ทอดยถง ด้วยเหตุที่เข
ขาดได้แร่แล้ว ก็จำเป็นต้องขายให้กับเจ้าภาษีนี้นั่นแหละ
เอง ราคาก็ต้องตามแต่เจ้าภาษีนี้ออกให้ จึงเห็นว่า
ควรเลิกแม้จะเสียรายได้ไปปีละ ๔ พัน (เหรียญ) ก็อาจจะ
เลิกเพราะถ้ามีคนเที่ยวซื้อแร่มากขึ้น เงินผลประโยชน์
ก็จะทวีมากขึ้นอยู่เสมอ แลภาษีรับซื้อแร่ใน
ที่เป็นกอลอนี ของอังกฤษก็ไม่มี"

* ภาษีผูกขาดรับซื้อแร่แต่เดิมผู้ว่าราชการเมืองเจ้าภาษีนี้นั้นเป็นผู้รับทำอากร
คิบูกจะตั้งตั้งเตาหลอมอำนวยความสะดวกให้แก่ราษฎรผู้จัดหาแร่คิบูก และเพื่อไม่คองให้
ราษฎรต้องไปขายแร่คิบูกที่อื่นจึงรับซื้อเอง จึงทำให้เกิดภาษีนี้นั้นขึ้น ต่อมาก็ห้ามเจ้าภาษี
อื่น ๆ รับผูกขงไปทำคอง

ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ร. ๑๔.๔ ข/๑ สำนึกจดหมายพระยาพิพิธโกษา
กราบทูลกรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์ ที่ ๑๓๑/๒๔๓ ๒๔ ตุลาคม ร.ศ. ๑๑๑.

จะเห็นว่า ปัญหาการซื้อขายแร่เช่นนี้ เป็นวิธีการที่ทำกันมาแต่สมัยก่อน ๆ ซึ่งรัฐบาลในระยะนั้นไม่ได้หาทางแก้ไข จึงเป็นช่องโหว่ให้เจ้าภาษีเถาเปรียบทำเหมืองได้ดังกล่าว ซึ่งในหัวเมืองมลายูที่เป็นอาณานิคมของอังกฤษไม่มี ทำให้พวกจีนนายเหมืองนิยมเข้าไปซุกหาแร่ในหัวเมืองเหล่านั้น ซึ่งเป็นผลให้การทำเหมืองแร่ในเขตหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกถูกละเลย

การแก้ปัญหาดังกล่าวในระยะแรกรัฐบาลที่กรุงเทพฯ ไม่อนุญาต เพราะเห็นว่าจะทำให้เสียผลประโยชน์ที่ควรจะได้รับไปถึงกับพระยาทิพโกษา ให้ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่กระทรวงพระคลังมหาสมบัติได้ออกมาสืบจสภาพการทำเหมืองแร่ที่ภูเก็ตในขณะนั้น * ในที่สุดรัฐบาลเมื่อพิจารณาอย่างรอบคอบแล้วจึงตกลงให้เลิกภาษีผูกขาดรับซื้อแร่ที่ภูเก็ตตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๓๖ เป็นต้นไป อย่างไรก็ตามนอกจากภาษีผูกขาดรับซื้อแร่จะเป็นภาษีผูกขาดซึ่งเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ราษฎรและนายเหมืองไม่อยากจะทำเหมืองในเขตหัวเมืองแถบนั้นแล้วยังมีที่สำคัญคือ ค่าภาคหลวงคิงุก เก็บจากผู้ที่เข้ามาทำเหมืองแร่ที่ภูเก็ตไปจำหน่าย ซึ่งในขณะรัฐบาลเรียกเก็บจากพวกนายเหมืองในอัตราร้อยละ ๑๖ ซึ่งเป็นอัตราที่แพงมากเมื่อเทียบกับหัวเมืองมลายูในอัตราร้อยละ ๑๐ นายดับเบิลยู ดี มุลเลอร์ (U.D. Muller) ผู้อำนวยการกรมราชโลหกิจ และภูมิวิทยาในขณะนั้นเห็นว่าอัตราดังกล่าวกระทบกระเทือนต่อ

* ครั้งแรกรัฐบาลสั่งให้ขุดหลวงใหญ่ สั่งให้บังคับเจ้าภาษีซื้อในหลักอัตราเดิมแก่พระยาทิพโกษาแย้งว่าไม่อาจกระทำได้เพราะอัตราเดิมให้เจ้าภาษีสั่งซื้อแร่ที่ภูเก็ต ๑ บาท ๔ อัฐ (แร่ ๑ พานทองควยขันได้ ๔ ชันเศษ คิรราคาบดละ ๔ บาท ๓๒ อัฐ) แต่ปัจจุบันแร่ขายดิบละ ๑๔ - ๑๕ เหรียญ (๓๐ - เหรียญ) คงไม่มีผู้ใดขายแร่ให้เจ้าภาษีเป็นแน่ ถ้ารัฐบาลจะกำหนดอัตราที่แน่นอนสูงขึ้นไปอีกก็เป็นการยากเพราะเนื้อแร่ที่ภูเก็ตบ้างชั่วบ้างทำได้ยาก หรือถ้ารัฐบาลจะรับทำภาษีเอง โดยแต่งตั้งเจ้าพนักงานเก็บภาษีขึ้นก็มีทางที่เจ้าพนักงานเถาเปรียบราษฎรได้เหมือนกันจะไม่คุ้มกับทุนที่รัฐบาลต้องจ้างพนักงานด้วย

ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ค. ๑๔.๔ ข/๖ จดหมายกราบบังคมทูล ของ
กรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์ ที่ ๒๓๕/๑๔๐๓๔ ๒๔ มกราคม ร.ศ. ๑๑๑.

การทำเหมืองแร่มา จึงเสนอให้รัฐบาลไทยเก็บเงินอัตราที่เท่ากับทางหัวเมืองมลายูเสีย แต่เรื่องนี้ไปปรากฏว่ารัฐบาลได้ดำเนินการแก้ไขเป็นประการใด แต่เข้าใจว่าจริงไม่สามารถทำได้ เพราะแม้แต่เรื่องภาษีเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่กล่าวมาแล้วยังไม่ยอมอนุญาตให้ ยิ่งเป็นค่าภาคหลวงซึ่งเป็นภาษีหลักต้องลดลงมากเช่นนั้นจึงไม่มีทางเป็นไปได้ อย่างไรก็ตามก็คิดออกมาได้ด้วยการแก้ปัญหานี้อีกข้างหนึ่งปี พ.ศ. ๒๔๔๑ (ร.ศ. ๑๑๕) เป็นต้นไป เมื่อทางรัฐบาลได้กำหนดอัตราค่าภาคหลวงตามราคาขึ้นลงของแร่ดีบุกในขณะนั้น

๓.๒.๕ ผลการส่งเสริมทำเหมืองแร่ดีบุกในสมัยพระยาพิพิธโกษาเป็นข้าหลวงใหญ่

จะเห็นว่าความพยายามของพระยาพิพิธโกษา (โต โขดิกเสถียร) นั้นพยายามที่จะแก้ปัญหาเฉพาะหน้าที่เกิดขึ้นเท่านั้น แม้ว่าในขณะนั้นทางกรุงเทพฯ จะมีนโยบายในการจัดตั้งหน่วยงานเพื่อส่งเสริมการทำเหมืองแร่ดีบุก โดยทรงขึ้นเป็นครั้งแรกทั้งที่ในกรุงเทพฯ และที่เมืองภูเก็ตเอง และมีความคิดที่จะเอาแบบอย่างวิธีการส่งเสริมการทำเหมืองแร่ของอังกฤษ ในหัวเมืองมลายูมาใช้ โดยเฉพาะการจ้างฝรั่งเข้าไปดำเนินการไม่ได้ดำเนินการใด ๆ นอกจากการทำรายงานเสนอรัฐบาลแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ ซึ่งก็ทราบกันดีมานาน* และก็เช่นเดียวกันรัฐบาลเองก็ไม่สนใจที่จะทำการส่งเสริมอย่างจริงจังนัก ด้วยเหตุนี้จึงอาจกล่าวได้ว่าสภาพของการทำเหมืองแร่ดีบุก ในบรรดาภูเก็ตขณะนั้นยังไม่แตกต่างไปกว่าสมัยก่อนดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีไปถึงสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ในปี พ.ศ. ๒๔๓๗ ตอนหนึ่งว่า

* รายงานดังกล่าวนี้เป็นของนายคัมเบียมู คี มุลเลอร์ (V.D. Muller) เจ้ากรมราชโลหกิจ ที่เสนอไปยังเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ และนำความขึ้นกราบบังคมทูลอีกทอดหนึ่ง (ดูรายละเอียดจากเชิงอรรถที่ ๑ หน้า //

".... ตามรายงานที่ความที่นั่นก็ไม่มีคนใด
ที่เราได้ไปเห็นไต่กันไต่กัน ซึ่งทำให้เห็นว่าไม่เป็น
การจำเป็นที่จะต้องให้ฝรั่งเสมอแต่เพียงตรวจการณ
เท่านั้นเสียจริง ๆ เพราะเหตุว่าความนั้นก็มากหลวง
แล้ว การทำเหมืองอยู่ในจีนที่นั่นก็ กดรากเครื่อง
อุปโภคบริโภคของพวกกุลิจีน จัดถนนหนทางเป็นทุกสัจะ
และสมุททัยสัจะทั้งนั้น แต่ความรกรกที่ว่าเป็นกฎหมาย
ประการนี้ก็ยังหาทราบไม่ จึงได้ส่งหนังสือเหล่านั้นไป
ว่า เธอพบกับพระยาพิพิธโกษาจะได้ปรึกษากันดู...."

จากหลักฐานดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าปัญหาที่แท้จริงในการทำเหมืองแร่ที่มุกนั้นก็คือ
การวางระเบียบแบบแผน เพื่อจะให้เป็นแนวทางแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น โดยเฉพาะพระราชบัญญัติ
เหมืองแร่ ซึ่งจะให้เป็นหลักการแก้ปัญหาในขณะนั้น ด้วยเหตุนี้จึงทำให้การแก้ไขข้อขัดข้อง
ต่าง ๆ จึงเป็นไปในลักษณะการแก้ปัญหาที่ปลายเหตุ และตลอดสมัยที่พระยาพิพิธโกษาดำรง
ตำแหน่งผู้กำกับขุดหลวงใหญ่อยู่ไม่ปรากฏว่า ได้ดำเนินการดังกล่าวแต่อย่างใด เพราะฉะนั้น
จากพระราชหัตถเลขาที่กล่าวข้างต้นจึงเป็นสิ่งสะท้อนให้เห็นสภาพของการทำเหมืองแร่ที่มุกใน
มณฑลภูเก็ตสมัยนั้นเป็นอย่างดี ✕

๓.๓ การทะนุบำรุงสภาพเศรษฐกิจเมืองตรัง

การทะนุบำรุงเมืองตรังประสบความสำเร็จอันสมบูรณ์แก่เจ้าพระยาบรมมหา-

ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ค. ๖.๕/๔ พระราชหัตถเลขาถึงกรมหมื่นดำรง
ราชานุภาพ ที่ ๒๑๔/๒๒๑ ๒ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๓.

ศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ออกมาจัดการเอง เองหนึ่ง* เป็นเหตุให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อครั้งเสด็จประพาสเมืองศรีสะเกษในปี .ศ. ๒๔๓๓ ก่อนที่จะโปรดให้รวบรวมหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกเข้าเป็นมณฑลทรงเห็นสภาพของเมืองศรีสะเกษโทรมอย่างหนัก จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาธิบดีประทุมพรคิรี (คอซิมบี๊ ณ ระนอง) ผู้ว่าราชการเมืองศรีสะเกษ เป็นผู้ว่าราชการเมืองศรีสะเกษ ในปีเดียวกันนั้น** งานพระยาธิบดีประทุมพรคิรีของส่วนนี้ทุกแห่งนั้นไปขึ้นกับคณะกรรมการมณฑลและสภาพของอุปประเทศและเนคตักทางกันโยมา เพื่ออำนวยความสะดวกแก่ราษฎรในการคมนาคมหาสินค้า ซึ่งการดำเนินงานของท่านจึงผิดแปลกกับของพระยาพิพิธโยมา ซึ่งหาหน้าที่บังคับบัญชาอยู่ในขณะนั้น และจากผลงานของท่านที่ทำให้เมืองศรีสะเกษเจริญขึ้นอย่างรวดเร็วสามารถส่งภาษีอากรเข้ากรุงเทพฯ ปีละมาก ๆ และเป็นผลให้ท่านได้รับตำแหน่งข้าหลวงใหญ่รับผิดชอบดูแลหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกในสมัยต่อมา

๓.๓.๑ การทะนุบำรุงการเกษตรกรรม

สภาพภูมิศาสตร์เมืองศรีสะเกษเหมาะกับการทำอาชีพเกษตรกรรมมากกว่าการทำเหมืองแร่ถ่านหิน ด้วยเหตุนี้พระยาธิบดีประทุมพรคิรี (คอซิมบี๊ ณ ระนอง) จึงหันมาส่งเสริมราษฎรให้รวมตัวกันทำอาชีพที่มากกว่าอาชีพอื่น โดยเฉพาะการทำนา ทำไร่ ทำสวน เป็นต้น ซึ่งจะเป็นอาชีพที่แก้ไขความเดือดร้อนเรื่องข้าวบริโภค และสามารถขายรายได้จากอาชีพอื่น ๆ เพิ่มขึ้น ก็จะเห็นได้จากผลงานในการส่งเสริมอาชีพบางอย่างที่สำคัญดังต่อไปนี้

* ฎราชโองการทะนุบำรุงเมืองศรีสะเกษในปีที่ ๓

**

ฎราชโองการ การปรับปรุงสมรรถภาพของข้าราชการและกรมการเมือง ให้มีความเข้มแข็งในการปกครอง ที่เกี่ยวกับในการแต่งตั้งพระยาธิบดีประทุมพรคิรี (คอซิมบี๊ ณ ระนอง) เป็นผู้ว่าราชการเมืองศรีสะเกษ ในปีเดียวกันนี้

ก. การทำนา

ปัญหาที่ผู้ว่าราชการเมืองคนก่อน ๆ มา ไม่สามารถจะแก้ไขได้สำเร็จก็คือราษฎรในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกไม่นิยมการทำนา หรือทำเพียงเล็กน้อยพอบริโภคไปปีหนึ่ง ถ้าปีใดเกิดผลิตได้น้อย การขาดแคลนจะเป็นปัญหาสร้างความเดือดร้อนอยู่เสมอ โดยเฉพาะราษฎรเมืองศรีลังกาถึงกับเกียจคร้านไม่ทำนาหันไปประกอบอาชีพอื่น เช่น เย็บจาก ตัดฟัน แลกเปลี่ยนกับข้าวสาร^๑ ปล่อยให้ที่นากร้างว่างเปล่า และมักจะหวงห้ามไม่ให้ราษฎรที่ต้องการทำนาเข้าไปทำในเขตที่นาของตน ด้วยเหตุนี้ พระยารัษฎานุประดิษฐ์ จึงแก้ปัญหาคับการประกาศให้ราษฎรที่มีที่นา เมื่อถึงฤดูทำนาให้ทำนาเต็มกำลังความสามารถไม่ปล่อยให้นาว่างไว้อะไรและให้ราษฎรที่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดินทำนาไปแจ้งต่อกำนันขอจับจองที่ดินที่ยังว่างเปล่าอยู่ขึ้นทำแปลงนั้น เพื่อจะได้ประกาศให้มหาชนได้ทราบไว้ด้วยถาวร อำเภอบาง และกลางเมือง (จังหวัด) แห่งละ ๗ วัน เมื่อไม่มีผู้ใดคัดค้านที่ดินก็จะตกเป็นกรรมสิทธิ์ของราษฎรผู้นั้น และจะต้องรับทำให้เป็นที่ยืนยันกำหนด ๓ ปี ในระหว่างนี้รัฐบาลจะยกเว้นให้ไม่ต้องเสียอากรค่านา

วิธีการดังกล่าวนี้จะเห็นว่า เป็นวิธีการบังคับกับราษฎรที่มีที่นาอยู่แล้ว ให้ทำนาในที่ของตนไม่ให้ปล่อยกร้างว่างเปล่าไม่ทำประโยชน์ใด ๆ ถ้ามีผู้จะมาจับจอง จะมาอ้างว่าเป็น

^๑ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชหัตถเลขาเรื่องเสด็จประพาสแหลมมลายู หน้า ๑๖๔.

^๒ ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม. ๕๓/๒๗ สำเนารายงานการทะนุบำรุงเมืองศรีลังกาของพระยารัษฎานุประดิษฐ์ กราบพูลกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ๖ มกราคม ร.ศ. ๑๑๖.

* การบังคับให้ราษฎรทำนาขึ้นโดยมีขึ้นครั้งหนึ่งในสมัยพระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชั้น บุนนาค) ปรากฏว่าไม่ได้ผลสัก เพราะหลังจากนั้นราษฎรก็ประพฤติชั่ว เช่นเดิม

ที่ของชนไม่ได้ และเพื่อให้ประกาศนั้นมั่นคงในทางปฏิบัติพระยารัษฎานุประดิษฐ์ได้สั่งกำชับ
ไปยังนายอำเภอท่านนครกันดูแลอยู่เสมอ ซึ่งผลปรากฏว่า นับตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๓๖ -
๒๔๔๐ ทำให้ราษฎรเมืองกรังท่านเพิ่มขึ้น การส่งขอชาวจากหัวเมืองอื่น น้อยลงชายแก่
ปัญหาการขาดแคลนชาวนาบริโศกจึงมีมาแต่เดิมได้มาก

๒. การทำสวน

พระยารัษฎานุประดิษฐ์ เห็นว่าการที่ส่งเสริมให้หัวเมืองกรังมีความเจริญมั่งคั่ง
เท่าเทียมกับหัวเมืองอื่น ๆ ซึ่งมีแรงดึงดูดมากนั้นจำเป็นต้องส่งเสริมให้ราษฎรทั่วไปหันมาทำ
อาชีพทางเกษตรกรรมให้มากขึ้น คือนอกจากทำนาเพื่อผลิตข้าวไว้เพียงแจกกับการบริโภคแล้ว
ยังให้ปลูกพืชสวนอื่น ๆ เพื่อทำรายได้ให้ครอบครัวด้วย ถึงปรากฏในโครงการดังกล่าวที่
รายงานมายังกรุงเทพฯ ตอนหนึ่งว่า

....จะให้เรือน ๑ ปลูกหมาก ๑๐๐ ต้น มะพร้าว
๕๐ ต้น นาปีเวียนเข้าแฟ ๕๐ ต้น เลาะคันไม้ ๓
อย่างนี้ไม่ต้องซื้อเครื่องแลคว่ำ ต้นหมาก ต้นเข้าแฟ
ข้าพระพุทธเจ้าจะให้หนักโทษไว้ เมื่อราษฎรผู้ใดจะขอ
ไปปลูกก็จะให้ไม้คอกเขาเงิน ต้นหมากต้นมะพร้าว ๖
ปีก็จะไถผล เข้าแฟ ๒ ปีจะไถผล ในการนี้ข้าพระพุทธเจ้า
ก็จะขอรับพระราชทาน พระบรมราชานุญาตให้แก่ราษฎร
ซึ่งไปปลูกต้นหมาก มะพร้าว เข้าแฟใน ๑๐ ปี ไม่ต้อง
เสียเงินสักอย่างหนึ่งอย่างใด ถ้าราษฎรได้ทำการเหมือน
ดังที่กล่าวนี้ราษฎรจะมีบ้านเมืองก็จะเจริญ ของสินค้า

ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม. ๕๓/๒๓ ว่าเนารายงานการทะนุบำรุง

เมืองกรังของพระยารัษฎานุประดิษฐ์ กราบบังคมทูลเกล้าฯ ถวายราชูปการ ๖ มกราคม
ร.ศ. ๑๑๖.

๓ อย่างนี้ ถ้าออกจากเมืองเกินกว่า ๑๐ ชั้ก ๑ แล้ว

ผลประโยชน์แผ่นดินก็คงจะมากขึ้น"

จากหลักฐานดังกล่าวจะเห็นได้ว่าพระยาธรรมาธิราช (คอซิมบี๊ ณ ระนอง) เป็นนักเศรษฐกิจ ที่รู้และเข้าใจสภาพความเป็นไปของหัวเมืองตรังเป็นอย่างดี พิจารณาทั่ว ๆ ที่กำหนดให้ราษฎรปลูกนั้นเป็นที่ต้องการของตลาดต่างประเทศคือหัวเมืองมลายู ของอังกฤษ โดยเฉพาะในขณะนั้น พริกไทย ยังเป็นที่ต้องการของตลาดอยู่ปรากฏว่า ในระยะแรกที่ท่านเข้ามาดำรงตำแหน่งได้ขอเงินคลังรัฐบาลให้พวกชาวจีนเข้าไปลงทุน ปลูกพริกไทยถึงปีละ ๕๐,๐๐๐ บาท แต่ต่อมาสถานการณ์ของราคาพริกไทยในตลาด หัวเมืองมลายูไม่ค่อยจะดีนัก ** เป็นเหตุให้การทำสวนพริกไทยในเมืองตรังต้องลดลง ควบ ควบเหตุนี้พระยาธรรมาธิราช (คอซิมบี๊ ณ ระนอง) จึงแนะนำให้ชาวสวนเหล่านี้นั้นได้แก้ปัญหาเฉพาะหน้าด้วยการปลูกมะพร้าว หนาก และจันทน์เทศ ลงไปในสวน พริกไทยควบ นับว่าได้ผลไม่น้อย เพราะจากกรรสำรวจในปี พ.ศ. ๒๔๔๐ มีชาวสวน

ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม. ๕๓/๒๔ รายงานกราบบังคมทูลเรื่องการจัดราชการและการเศรษฐกิจเมืองตรังของพระยาธรรมาธิราช ๒๔ มกราคม ร.ศ.๑
* เงินจำนวนนี้เป็นงบประมาณที่พระยาธรรมาธิราช ขอใช้ในการทะนุบำรุงเมืองตรัง มีจำนวนทั้งสิ้น ๑๐๐,๐๐๐ บาท จ่ายเป็นค่าบำรุง ทำเหมืองแร่ดีบุก ๒๐,๐๐๐ บาท และการทำพานิชกรอีก ๓๐,๐๐๐ บาท

** ในระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๓๔ - ๒๔๓๕ พริกไทยที่เมืองฮัวเจ (Achun) และเมืองยะโฮร์ ซึ่งผลิตได้มากถึงปีละ ๒๕,๐๐๐ - ๒๖,๐๐๐ หาบ และ ๒๒,๐๐๐ - ๒๓,๐๐๐ หาบลงมาด้วย เป็นเหตุให้ปริมาณพริกไทยในตลาดมีมากเกินไป และขายได้เพียง หาบละ ๘ เหรียญ (ประมาณ ๑๑ - ๑๒ บาท) ซึ่งราคาถูกลงมาก แต่ในปี พ.ศ. ๒๔๓๕ ราคาพริกไทยเริ่มสูงขึ้นหาบละ ๒๓ เหรียญ (๓๔ บาท) เป็นเหตุให้ชาวสวนหันมาปลูก พริกไทยกันมากอีก จะมีอีก ๕ - ๖ ปีข้างหน้าราคาพริกไทยลดลงอีก

เมืองตรังปลูกต้นจันทน์เทศ ประมาณ ๑๕,๐๐๐ ต้น เป็นการช่วยป้องกันมิให้ชาวสวนที่
ทำไร่พริกไทยต้องขาดทุนเมื่อเวลาพริกไทยลงราคา *

๓.๓.๖ การทะนุบำรุงการกักขาย

แนวความคิดในการทะนุบำรุงหัวเมืองตรังให้มีความเจริญในการกักขายนั้นมี
มาแต่ครั้งเมื่อสมเด็จพระบาทบรมมหาจักรีบรมราชินี (ทรง บุนนาค) แต่ทำไม่สำเร็จ
เพราะไม่สามารถฟื้นฟูสภาพเศรษฐกิจของเมืองตรังให้มีทรัพยากรเพียงพอที่จะเป็นที่ต้อง
การของตลาดได้ในขณะนั้น เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จประพาสหัวเมือง
กบฏการส่งเสรมิให้ราษฎรประกอบอาชีพทางเกษตรกรรมที่เหมาะสมกับสภาพภูมิประเทศ
และความต้องการของตลาดในหัวเมืองมลายูดังกล่าวแล้ว การขยายตัวทางการกักขาย
ของเมืองตรังจะเห็นได้จากจำนวนเงินที่ได้จากการจำหน่ายสินค้าประเภทต่าง ๆ ของแต่ละ
ปี ดังต่อไปนี้ คือ

ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม. ๕๓/๒๗ รายงานการทะนุบำรุงเมืองตรัง
ปี ร.ศ. ๑๑๖ ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กราบพุทธกรรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ๖ มกราคม
ร.ศ. ๑๑๖.

* พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ๑ ต้น จะทำรายได้ให้กับ
ชาวสวน ๑๐ เหรียญ (๑๖ บาท)

ตาราง ๕ จำนวนเงินรายได้ที่ขายสินค้าออกต่างประเทศของเมืองตรัง
ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๓๑ - ๒๔๔๐

พ.ศ.	คิดเป็นเงินเหรียญ		คิดเป็นเงินบาท	
	เหรียญ	เซ็นต์	บาท	สต.
๒๔๓๑	๕๓๑,๓๐๐	—	๘๕๒,๑๖๖	—
๒๔๓๒	๒๐๔,๐๐๐	—	๖๓๐,๐๐๐	—
๒๔๓๓	๒๙๕,๐๐๐	—	๔๔๑,๖๖๖	—
๒๔๓๔	๒๒๒,๙๐๐	—	๓๓๑,๑๖๖	—
—	—	—	—	—
๒๔๔๐	๕๐๐,๐๐๐	—	๘๓๓,๓๓๓	—

ที่มา : ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม. ๕๓/๒๔ รายงานการจัการราชการเมืองตรังของ
พระยาวิบูลย์บุรุษ ๒๔ มกราคม ร.ศ. ๑๑๑ (ดัดแปลง)

จะเห็นว่าช่วงระยะก่อนที่พระยาวิบูลย์บุรุษ เข้ารับตำแหน่งในปี
พ.ศ. ๒๔๓๔ สภาพการค้าในเมืองตรังตกต่ำลงเรื่อย ๆ มูลเหตุสำคัญก็คือในช่วงนี้เป็น
ระยะเวลาที่เศรษฐกิจทั่วโลกกำลังได้รับความกระทบกระเทือนจากค่าของเงินเหรียญเม็กซิโก
ลดลง* ซึ่งมีผลถึงการค้าต่าง ๆ ด้วย และในเวลาเดียวกันนี้ระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๓๔ -
๒๔๓๘ พริกไทย ซึ่งเป็นสินค้าออกสำคัญของเมืองตรังในขณะนั้นลดราคา เพราะฉะนั้น

* ดูรายละเอียดในเชิงอรรถ หน้า

ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม. ๕๓/๒๓ รายงานการทะนุบำรุงเมืองตรังปี
ร.ศ. ๑๑๖ ของพระยาวิบูลย์บุรุษ กราบพุทธกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ๖ มกราคม ร.ศ. ๑๑๐.

จึงเป็นการยากที่จะหาฐานะทางการค้าของเมืองกรุงเก่าได้ขึ้น แต่ปี พ.ศ. ๒๔๔๐ เป็นต้นมา จะเห็นว่าการค้าขายของเมืองกรุงเริ่มขยายตัวสูงขึ้น และปรากฏว่าในปีเดียวกันนี้เมืองกรุงส่งเงินภาษีอากรมาที่ยังกรุงเทพฯ ถึง ๓๒๐,๐๐๐ เหรียญ (๕๑๖,๖๖๖ บาท) เป็นสิ่งแสดงให้เห็นว่าเมืองกรุงเริ่มเป็นเมืองที่มีความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจไม่แพ้หัวเมืองอื่น ๆ ในขณะนั้น

นอกจากพระยารัษฎานุประดิษฐ์จะส่งเสริมให้ราษฎรประกอบอาชีพทางเกษตรกรรมจนเป็นสินค้าส่งออกไปขายยังต่างประเทศแล้วผลงานอย่างหนึ่งซึ่งนับว่าแตกต่างไปจากพระยาพิพิธโกษา ก็คือการตั้งสถานีการค้า และปรับปรุงการคมนาคมภายในหัวเมืองเพื่ออำนวยความสะดวกแก่ราษฎรและพ่อค้าคือได้ปรับปรุงท่าเรือที่ตำบลกันตัง ให้กลายเป็นเมืองท่าขนส่งสินค้า และสร้างถนนติดต่อกันภายในหัวเมืองและต่างหัวเมืองให้ติดต่อกันได้สะดวกขึ้น นับว่าท่านเป็นผู้นำราชการเมืองคนแรกในหัวเมืองแถบนี้ที่ได้ความสนใจในด้านเศรษฐกิจอย่างจริงจัง ***

ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม. ๕๐/๒๗ รายงานการทะนุบำรุงเมืองกรุงของพระยารัษฎานุประดิษฐ์ กราบทูลกรมหมื่นค่างวกราชานุภพ ๖ มกราคม พ.ศ. ๑๑๖. เภาเจ้าพระยารัษฎานุประดิษฐ์ (คอซิมบี๊) เริ่มสร้างเบืองที่ตำบลกันตังตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๓๔ เพราะมีนโยบายที่จะใช้ให้เป็นเมืองท่าติดต่อกับต่างประเทศและต้องการย้ายที่ทำการของข้าหลวงจากที่ตำบลควนธานีมาไว้ที่ตำบลกันตังด้วย (ดูรายละเอียดจากประวัติและผลงานพระยารัษฎานุประดิษฐ์ ของขุนเสนาณรงค์ศักดิ์ หน้า ๒๖)

** ปรากฏหลักฐานว่าตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๓๔ - ๒๔๕๐ ได้ทำถนนที่เมืองใหม่ตำบลกันตัง ๑๖ สาย ระยะทาง ๕๐๐ เส้น ตัดถนนจากตำบลทกแกมคำ ถึงตำบลบางรัก และตำบลสวนพริก รวม ๗ สาย ระยะทาง ๕๕๐ เส้น และจากตำบลบางรักถึงของเขตแดนเมืองพัทลุง ระยะทาง ๖๖๐ เส้น

*** ก่อนหน้านั้นหลังจากรัชกาลที่ ๕ เสด็จประพาสหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกในปี พ.ศ. ๒๔๓๔ ทางกรุงเทพฯ ได้มีคำสั่งให้พระยารัตนเศรษฐี (คอซิมก่อง) ปรับปรุงทางที่เสด็จพระราชดำเนินจากเมืองชุมพรถึงเมืองกระบือระยะทาง ๑๐๕๐ เส้น ทุนที่ดินนกว้าง ๖ วา และให้ปรับปรุงที่เป็นที่ลุ่มและภูเขาให้สะดวกขึ้น เพื่อให้สะดวกต่อการระหว่างหัวเมืองทั้งสองสะดวกขึ้น (ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม. ๕๓/๑๑ จกหมายพระยามนตรีสุริยวงศ์ กราบทูลกรมหมื่นสวัสดิวมพณดิษฐ์ ที่ ๖/๖๒๓ ๒๖ เมษายน พ.ศ. ๑๑๑.)

๓.๔ การแก้ไขปัญห เลก ส่วนในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก

เลก ส่วน มีบทบาท สำคัญในทางเศรษฐกิจและการปกครอง ซึ่งทางการ รัฐบาลที่กรุงเทพฯ พยายามที่จะแก้ไขปัญหาดัง ๆ ที่เกิดขึ้นมาตั้งแต่ครั้งสมเด็จพระยา-บรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) มาจัดการทะนุบำรุงเมืองครั้ง แต่ประสบความล้ม-เหลวดังได้กล่าวมาแล้ว ในสมัยที่พระยาพิพิธโกษาเป็นข้าหลวงใหญ่ ปรากฏว่าได้เกิดปัญหา ความไม่ยุติธรรมในด้านการเกณฑ์แรงงาน และเสียเงินส่วนแก่เลกในหัวเมืองแถบนี้อีก เมื่อ พระยารัษฎานุประดิษฐ์มหาราชการเมืองตรัง ได้จัดการสร้างเมืองใหม่ที่ตำบลกันตังดังปรากฏ ในจดหมายกราบบังคมทูลของพระยาพิพิธโกษา เพื่อให้ทางกรุงเทพฯ หาทางแก้ไขปัญหานี้ตอน-หนึ่งว่า

"....และเมืองตรังทุกวันนี้กำลังเกณฑ์ ค่ายพระยา รัษฎานุประดิษฐ์ ผู้ว่าราชการเมืองสร้างใหม่ที่ตำบล กันตัง ได้เมืองเก่าประมาณ ๕๐๐ | เส้น ทำเรือน ๘๐๐ |

ที่เชิงเขา ทำทางแต่หน้าขึ้นไปประมาณสัก ๑๕ เส้น แล้วจะทำทางเดินไปถึงเมืองเก่า ได้เกณฑ์คนตัดไม้และต้นและต้องส่งให้ถึงที่ค่าย การที่ทำนั้นเห็นด้วย เลก ๆ ว่าเป็นการใหญ่โตมาก ถ้าจะทำการจ้าง ก็ต้องลงทุนหลายหมื่นเหรียญเป็นแน่ ข้าพระพุทธเจ้าเห็น ด้วยเลก ๆ ว่าการเกณฑ์คนนี้ชัวยเช่นนี้ ถ้าไม่มีข้อ บังคับสำหรับเมืองเสียการอย่างไรควรเกณฑ์ การ อย่างไม่ควรเกณฑ์และควรเกณฑ์คนสถานีใด และการ ที่เกณฑ์กันนั้น ควรจะเกณฑ์แต่ที่เป็นราชการแผ่นดิน ๆ จะเกณฑ์ ข้าราชการของผูว่าราชการเมือง ซึ่งเป็นการ อย่งไรจะควรสถานีใด ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเลก ๆ

ว่า ถ้าจะมีข้อบังคับแล้ว ในการที่ผู้ว่าราชการเมืองเกณฑ์
คนทำการของตัว จะก่อขึ้นอย่างใด ไรก็จะไต่กังหนำความ
หากินเป็นหลักถาน"

นับว่าปัญหาที่เกิดขึ้นนี้เป็นเรื่องหนักใจต่อรัฐบาลในขณะนั้นมาก เพราะถ้าจะมี
นโยบาย เลิกการเกณฑ์แรงงานหรือเลิกเก็บส่วยทั้งส่วยอย่างยอมเป็นไปไม่ได้ เพราะบ้าน-
เมืองในขณะนั้นยังมีความจำเป็นที่จะต้องอาศัยราษฎรทำการทั้งสองอย่างปัญหาที่สร้าง
ความเดือดร้อนให้กับราษฎรนั้นทางรัฐบาลทราบคิดว่า เกิดจากพวกเจ้าหน้าที่ยังบ้านเมืองเขา
เปรียบเป็นคัมภีร์ประโยชน์ สร้างความไม่ยุติธรรมในราษฎรทั่วไปรัฐบาลต้องหามาตรการ-
การที่จะป้องกันปัญหาเหล่านี้ให้หมดไป เพื่อมิให้ราษฎรต้องรับภาระหนักเหมือนอย่างที่เคย
เป็นมาแต่เดิม ๒ ด้วยเหตุนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้า ฯ ให้
พระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชั้น บุนนาค) ซึ่งเคยเป็นข้าหลวงใหญ่ในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก
มาก่อน นำเรื่องนี้เข้าปรึกษาในที่ประชุมเสนาบดี เพื่อกำหนดวิธีการแก้ไขต่อไป ๓

๑ ก.จ.ช. เอกสาร ร.๕ ม. ๔๗/๑๔ จดหมายกราบบังคมทูล ของ
พระยาทิพโกษา ที่ ๓/๓๔ ๕ เมษายน ร.ศ. ๑๑๑.

๒ ก.จ.ช. เอกสาร ร.๕ ม. ๔๗/๑๔ พระราชหัตถเลขา ถึง
พระยามนตรีสุริยวงศ์ ที่ ๔๗/๑๑๑ ๒๔ เมษายน ร.ศ. ๑๑๑.

๓ ฎ.

ในการประชุมครั้งนี้พระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชั้น บุนนาค) ให้นำความเห็นขึ้น
เสนอในที่ประชุมเสนาบดี* ปรากฏว่ามีผู้เห็นด้วยและไม่เห็นด้วยมาก** แต่ในที่สุดท้าย
ประชุมมีมติว่าการเกณฑ์และการเสียส่วยยังมีความจำเป็น และเห็นว่าข้อเสนองของพระยา —
มนตรีสุริยวงศ์ (ชั้น บุนนาค) ซึ่งมีอยู่ ๑๑ ข้อ เป็นแนวทางที่จะให้ผู้ว่าราชการเมือง
กรมการเมืองต่าง ๆ ปฏิบัติตามได้ดังปรากฏในความเห็นที่กราบทูลรัชกาลที่ ๕ คือ

- ข้อ ๑ มีตัวสำหรับตัว กับตัวรับเงินล่วงหน้าส่งออกไปให้เจ้าเมืองกรมการ
แจกแลกเก็บเงินมาอุปัชฌาย์ออกส่งกรุงเทพฯ
- ข้อ ๒ การปกปิดปิดซ่อนยังให้ปรับหัวคนเท่าตัวเลขที่ผิดบ้าง แล้วปรับใหม่
ละเมิดลงหนึ่ง
- ข้อ ๓ การเก็บเงินนั้น ให้เก็บตามค่าปลีบ้านของคนที่อยู่
- ข้อ ๔ ต้องมีประกาศให้ราษฎรทราบทั่วกันว่า คนยอมเสียส่วย แล้ว
ไม่ต้องเกณฑ์ให้ราชการเว้นไว้แต่การทัพศึก แต่คนที่ไม่ยอมเสีย
ส่วยนั้นต้องเกณฑ์ให้ราชการนี้ ปี ๑ สามเดือน ถ้าเจ้าเมืองเกณฑ์
คนที่เสียส่วยแล้ว ต้องปรับหัวคนเป็นสินไหมถึงหนึ่ง

* ประชุมในวันที่ ๓๐ เมษายน ร.ศ. ๑๑๑ ณ หอสมุดวชิรญาณ

** กรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ เสนาบดีกระทรวงต่างประเทศทรงเห็นว่าควร
เลิกเสียทั้งสองอย่าง เพราะเห็นว่าเป็นธรรมเนียมที่ล้าสมัย ราษฎรในหัวเมืองฝ่ายทะเล —
ตะวันตกต้องถูกเกณฑ์ทั้งเงินและแรงงาน เสียเปรียบพวกชาวจีนที่เข้ามาค้าขาย (ซึ่ง
เสียเงินค่าผูกมัดอย่างเดียว) ในขณะที่เดียวกันก็ต้องเสียภาษีอากรต่าง ๆ ด้วย การปล่อย
ไว้เช่นนี้จึงเป็นโอกาสให้ผู้ว่าราชการเมืองกรมการกระทำผิดกฎหมายเกณฑ์แรงงานราษฎร
ไว้ โดยไม่ขอพระบรมราชานุญาต โดยอ้างว่าถือเป็นประเพณีที่ทำกันมาแต่เดิม จึงเป็น
การไม่ถูกต้อง

- ข้อ ๕ เงินส่วยที่เก็บได้นี้ แบ่งเป็น ๑๐ ส่วน พระราชทานเจ้าเมือง ๑ ส่วน
กรมการ ๑ ส่วน ข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ๑ ส่วน ยังอีก ๗ ส่วน กองแบ่งไว้
สำหรับข้าราชการบ้านเมืองนั้น ได้ทำการทำนุบำรุงอย่างใด ก็ได้
มีทบอกรเข้ามาทูลจะแบ่งเงินไว้ทำนุบำรุงเมืองใดก็ได้นั้น สุก
แล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
- ข้อ ๖ ให้เก็บส่วยแก่คนมี แลขึ้นมาผู้จำหน่ายแลบอกขึ้น ถ้าค้างถึง ๓ ปี
ต้องเปลี่ยนเจ้าเมือง
- ข้อ ๗ ทาสนั้นให้นายเงินเสียส่วยแทน
- ข้อ ๘ การเก็บส่วยถ้าไม่อยู่ไปทางเมืองใดหรือกลับ กะเอาได้เร่งรัดเกณฑ์
ภรรยา
- ข้อ ๙ คนย้ายเมืองให้หักโอนบัญชีออกกัน
- ข้อ ๑๐ เงินส่วยที่เก็บได้ เหลือจ่ายโง่เป็นราชการบ้านเมืองแล้วให้ส่ง
กรุงเทพฯ
- ข้อ ๑๑ เมืองตะวันตก ๑๐ เมืองคือ เมืองตรัง ปะเหลียน กระบี่ ภูเก็ต
ถลาง พังงา ตะกั่วทุ่ง ตะกั่วป่า ระนอง กระบุรี ปัตตานีหลวง
รักษาการวันตกตรวจตราตามข้อบังคับ

จะเห็นได้ว่าข้อเสนอนี้ ๑๑ ข้อนั้นเป็นหลักเกณฑ์ที่กำหนดไว้ชัดเจน ซึ่งทั้งผู้
ว่าราชการเมืองกรมการตลอดจนราษฎรหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก ต้องทราบและนำ

ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม. ๔๙/๑๔ ความเห็นของพระยามนตรี -
สุริยวงศ์เรื่องการแก้ปัญหาลูกส่วยหัวเมือง หะทะและตะวันตกขึ้นกราบบังคมทูลรัชกาลที่ ๕
ที่ ๕/๑๓๓๔ ๖ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๑๑.

ไปปฏิบัติ ทั้งนี้เพื่อป้องกันปัญหาต่าง ๆ มิให้เกิดขึ้นอีก สำหรับอัตราการเสียเงินส่วนนั้น ให้เสียในอัตราปีละประมาณ ๒ - ๔ เหรียญ (ประมาณ ๖ - ๗ บาท) เหมือนเดิม การกะเกณฑ์ใด ๆ นั้นผู้ว่าราชการเมืองและกรรมการจะต้องมีบอกขอพระบรมราชานุญาตเสียก่อนจึงจะทำการกะเกณฑ์ได้ ข้อบังคับดังกล่าวนี้ให้ถือปฏิบัติตั้งแต่วันที่ พ.ศ. ๒๔๓๕ เป็นต้นไป^๒ นับว่ามาตรการซึ่งรัฐบาลกำหนดขึ้นครั้งนี้ได้มีส่วนช่วยแก้ไขปัญหาค่าความเดือดร้อนของราษฎรในหัวเมืองแถบนั้นมาเป็นเวลานานได้ เพราะไม่ปรากฏหลักฐานว่าในสมัยต่อมามีปัญหาเลวร้ายเกิดขึ้นอีก

๓.๕ การศึกษาและการสาธารณสุข

ปัญหาที่สำคัญที่สุดอย่างหนึ่งของรัฐบาล ก็คือราษฎรไร้การศึกษาต้องต่อสู้กับโรคภัยไข้เจ็บและภัยธรรมชาติ และที่สำคัญก็คือไม่มีการให้การรักษายาบาลที่เพียงพอ เมื่อเกิดเจ็บป่วยขึ้นซึ่งสิ่งเหล่านี้มีอยู่ทั่วไปทุกแห่งในเมืองไทยสมัยนั้นในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกก็มีลักษณะเช่นเดียวกัน คือราษฎรไม่มีความรู้ต้องต่อสู้ชีวิตเพื่อความอยู่รอด นับว่าเป็นเรื่องหนักใจของรัฐบาลในขณะนั้นไม่น้อย ทั้งนี้จะเห็นได้จากความพยายามของรัฐบาลที่จะแก้ปัญหาดังกล่าวในขณะนั้นดังต่อไปนี้คือ

๓.๕.๑ การศึกษา

การศึกษาสำหรับมหาชนทั่วไปได้เริ่มจัดทำเป็นครั้งแรกในปี พ.ศ. ๒๔๓๗ และ

^๑ ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม. ๕๓/๑๔ จดหมายกราบบังคมทูลรัชกาลที่ ๕ ของพระยามนตรีสุริยวงศ์ ที่ ๒๒/๔๕๑๕ ๔ สิงหาคม ร.ศ. ๑๑๑.

^๒ ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม. ๕๓/๓๐ สารตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดี ถึงผู้ว่าราชการกรมการหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก ๑๖ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๑๑.

เริ่มแผ่ขยายเพิ่มเรื่อย ๆ ในขณะที่เดียวกันรัฐก็ได้พยายามปรับปรุงระบบการศึกษาให้เข้ารูปแบบเห็นว่ายังไม่ก้าวหน้าไปมากนักก็ตาม แต่ส่วนนี้เขาก็จำกัดอยู่เฉพาะเมืองหลวง ความคิดในการขยายการศึกษาออกไปทั่วเมืองเริ่มเมื่อสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ ซึ่งการรับตำแหน่งอธิบดีกระทรวงธรรมการในปี พ.ศ. ๒๔๓๓ (ร.ศ. ๑๐๕) ทรงมีนโยบายที่จะจัดการศึกษาไปทั่วหัวเมืองใหญ่ ๆ ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๓๔ (ร.ศ. ๑๑๐) แต่การดำเนินงานครั้งนี้ยังมีอุปสรรคหลายอย่าง จึงทำให้โครงการนี้ไม่ได้รับการปฏิบัติต่อ่างไร** อย่างไรก็ตามความต้องการที่จะเผยแพร่การศึกษามากแบบโรงเรียนนี้ เป็นความต้องการของผู้นำราชการเมืองหลาย ๆ คนที่เคยเสนอต่อท่าน ขอรจัดตั้งโรงเรียนซึ่งความต้องการดังกล่าวยังไม่ล้มเหลวไปเสียทีเดียว เฉพาะที่หัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกนั้น พระยาทิพโกษาได้ขอจัดตั้งโรงเรียนขึ้นเป็นครั้งแรกในปี พ.ศ. ๒๔๓๘ (ร.ศ. ๑๑๔) วิชาศัลยาคมมงคลนิมิตรเป็นสถานที่ตั้งโรงเรียน โดยได้เหตุผลในการจัดตั้งโรงเรียน ทอกรมหมื่นคำรงราชานุภาพครั้งนี้ว่า

"ควป็นหัว เมืองมณฑลฝ่ายทะเลตะวันตก แต่เดิมมา
ยังไม่มีโรงเรียนหนังสือไทยไม่ว่าที่เล็กได้เล็กเรียน
กันอยู่ตามวัดบ้าง บ้านบางวิธีที่เรียนนั้น ก็เรียน

* ดูรายละเอียดจัดการศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า ฯ

ของ วุฒิชัยมุลศิลป์ หน้า ๔๔ - ๑๒๐.

** วุฒิชัย มุลศิลป์ ให้ความเห็นว่า เป็นเพราะสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพต้องรับหน้าที่รับผิดชอบ แกนตักก ซาเวิช (Tsarivich) รัชทายาทรัสเซีย และเหตุการณ์บ้านเมืองต่อมาไม่เอื้ออำนวย จึงทำให้จัดการศึกษา ต้องเปลี่ยนแปลงไป หน้า

๔ - ๑๒๑.

๑
ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ค. ๑/๕ จดหมายกราบบังคมทูลกรมหมื่น

คำรงราชานุภาพ ๙ มกราคม ร.ศ. ๑๐๕.

ตามหนังสือเรื่องต่าง ๆ หาได้เรียนตามแบบเรียนหลวง
ไม่ เพราะอาจารย์จะเป็นครูสอนไม่มี ข้าพระพุทธเจ้า
เห็นด้วยเกล้า ๆ ว่า ในชั้นแรกควรจะจัดโรงเรียนขึ้น
ที่เมืองภูเก็ตสักตามหนึ่ง เพื่อบุตรกรมการ ราษฎรจะได้
เล่าเรียน ครั้นข้าพระพุทธเจ้าเข้ามารับราชการ ณ
กรุงเทพฯ เมื่อปี ศก ๑๑๔ ข้าพระพุทธเจ้าได้ชวน
นายเที่ยง ซึ่งเป็นคนเคยได้เรียนหนังสือไทย และภาษา
มลายูออกไปเป็นครู แลได้จัดตั้งเป็นโรงเรียนขึ้น ที่ศาลา
มงคลนิมิตร เมื่อวันที่ ๑๔ มีนาคม ศก ๑๑๔ เป็นต้นมา
จนบัดนี้ได้สี่เดือนเศษแล้ว มีนักเรียน ๒๔ คน "

จะเห็นว่า สภาพการศึกษาในมณฑลภูเก็ตยังล้าหลังมาก การศึกษาทั่วไป
ยังใช้วิธีการแบบโบราณอยู่ เฉพาะในปี พ.ศ. ๒๔๓๕ (ร.ศ. ๑๑๕) มีนักเรียนหนังสือ
เพียง ๒๔ คน ตลอดทั้งมณฑล และในการจัดตั้งโรงเรียนก็มีเพียง ๑ แห่ง ซึ่งไม่พอ-
เพียงกับความต้องการที่ส่งเสริมให้คนได้รับการศึกษาเพื่อที่จะพัฒนาบ้านเมืองให้เป็นที่ไปตาม
นโยบายในขณะนั้นได้

๓.๕.๒ การสาธารณสุข

ชีวิตราษฎรทุกหัวเมืองคงต่อสู้กับโรคภัยไข้เจ็บอยู่ตลอดเวลา เป็นเวลาช้านาน
ซึ่งรัฐบาลทั้งในกรุงเทพฯ และท้องถิ่นไม่สามารถแก้ไขปัญหานั้นได้ รัฐบาลไม่อาจ
ยื่นมือเข้าไปช่วยเหลือ ในเมื่อสภาพการแพทย์ที่ชอยู่ทั้งในส่วนกลางและหัวเมืองมีลักษณะ

ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ค. ๑๔.๔ ก/๒๕ จกหมยพระยาพิพิธโกษา
กรวณบุตร กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ที่ ๒๔๑/๒๔๕ ๕ กันยายน ร.ศ. ๑๑๕.

เหมือนกันตามแบบแผนโบราณ ถ้าเป็นโรคที่ไม่ร้ายแรงก็จะเยียวขารเท่านั้น แต่ถ้าเป็นโรคร้ายแรง เช่น อหิวาตกโรค หรือ ไข้ทรพิษ แล้วไม่มีทางป้องกันได้เลย อาจแก้ไขได้ด้วยการขอพระราชทานขณะนั้นคือ หนีจากแห่งที่ที่อาศัยอยู่จะช่วยให้ตกตัวคิดโรคหรือควางโรคว่าโรคนั้นป็นเหตุที่มาจากบ้านก็ตาม ดังนั้นจะเห็นได้ว่าจากการเกิดไข้ทรพิษที่เมืองภูเก็ตในปี พ.ศ. ๒๔๒๔ ว่า "....เดือนเก้าเกิดไข้ทรพิษ พวกไทยแตกตื่นแตกกรมเป็นอันมาก จนถึงเดือนยี่ยังป่วยอยู่ ทำให้ราษฎรหนีไปอยู่ พังงาและตะกั่วทุ่ง จำให้คนจีนน้อย ไปดูหาเรื่องหาคนออกมารักษาการราชการวันครบขึ้น...." แสดงว่า ราษฎรต้องช่วยเหลือตัวเองที่ไม่อยู่ทั่วเมืองอื่น แต่ก็เห็นว่าได้ประโยชน์ไม่น้อยเพราะเป็นการแยกผู้ป่วยออกจากคนดี ๆ มีให้เจ็บป่วยล้มตายตาไปด้วย

บทบาททางการแพทย์สมัยใหม่เข้าไปในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันออกที่ลักษณะคล้ายกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่เกี่ยวกับหัวเมืองมลายู คือในปี พ.ศ. ๒๔๓๔ มีราษฎรไทยจากเมืองภูเก็ต ๕ คน เมืองไทรบุรี ๑๗ คน เข้าไปรักษาตัวในโรงพยาบาลเบงกอลหนึ่งแห่งทางการอังกฤษถือว่าเป็นหมู่คนกลางนอกเขตสหรัศเซีย เขตเคิลแมนส์ (Straits Settlements) รัฐบาลไทยต้องเสียค่าบำรุงทดแทน แต่พระยาภิโนภาอ้างว่า "....การเรื่องนี้ เป็นการแปลกไม่มีหลักงานสิ่งใดเป็นที่ยืนยันไว้ว่า เป็นคนเมืองไทย...." ^๒ จึงได้ตอบปฏิเสธการดูแลองคนประว่าหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันออกไป แต่ก็มิได้ให้ พระยาภิโนภาได้วัดตั้งโรงพยาบาลขึ้นที่เมืองภูเก็ต ดังจะเห็นได้จากเหตุผลของคำวินิจฉัยการขอพระราชทานหนึ่งว่า

^๑ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม. ๒๑๖/๑ ใบบอก พระราชบัญญัติเกณฑ์เกณฑ์รักษา ถึงสุขุทกลาโหม ๓๑ ธันวาคม ๒๔๒๔.

^๒ก.ว.ช. เอกสาร ร. ๕ ม. ๔๓/๑๑ จกหมายพระยาภิโนภากราบเรียน สมุทระกลาโหม ที่ ๒/๒๐ ๑ ตุลาคม ร.ศ. ๑๑๐.

"....ซึ่งวิธีเคนเคาซิดเลอร์ มีหนังสือมาตั้งนี้ก็เพราะ
 ที่เมืองภูเก็ตไม่มีโรงพยาบาล ถ้าทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
 ให้ออกโรงพยาบาลขึ้นในเมืองภูเก็ต ก็เป็นการมีคุณมีประโยชน์
 แลพละเมืองแลทหารหลวงในพื้นบ้านเมืองทั่วไป ถ้าทรง
 พระกรุณาโปรดเกล้าฯแล้ว หมอสำหรับโรงพยาบาลนั้น จะ
 โปรดเกล้าฯ ให้ออกไปจากกรุงเทพฯ หรือ จะโปรดเกล้าฯ
 ให้ออกมาจากพื้นเมืองภูเก็ต ก็สุดแต่จะโปรดเกล้าฯแต่ในครั้ง
 แรกที่จะคิดตั้งนี้คิดด้วยเกล้าฯว่า จะทำແອบสมควรรก่อน
 ประมาณเงินที่จะใช้ช้อย่างมากที่สุดปีหนึ่ง ใช้เงินใน ๑๕๐๐
 เหรียญ แลผู้ป่วยนั้น ถ้ามีอันจะกิน ก็จะต้องคิดค่าพยาบาล
 ตามสมควรเหมือนที่เมืองป็นัง"

เป็นที่น่าสังเกตว่า กองสุลตงกฤษ* มีความต้องการให้รัฐบาลไทยตั้ง
 โรงพยาบาลขึ้นนั้นคงจะหวังประโยชน์ในการที่จะให้การรักษาพยาบาลรักษาคนในบังคับของตน
 ที่เข้ามาทำมาหากินในเมืองภูเก็ตเป็นจำนวนมากด้วย ไม่เช่นนั้นจะเรียกค่าธรรมเนียม
 จากรัฐบาลไทยทำไม ในเมื่อคนป่วยจากเมืองภูเก็ตเดินทางไปรักษาตัวที่ป็นังก็ได้ก็แสดงว่า
 เป็นคนที่มิฐานะดีพอควร คงจะเสียค่าบริการพยาบาลได้ และอีกทางหนึ่งก็เป็นการป้องกัน
 ไม่ให้คนหัวเมืองฝ่ายไทยเข้าไปยุ่งเกี่ยว เพราะลำพังคนในเขตแดนของตน ก็ไม่มี
 แพทย์และยาเพียงพอจะรักษาแล้ว

รัฐบาลที่กรุงเทพฯ ตอบอนุมัติให้จัดตั้งโรงพยาบาลได้ตามท้องตราพระคชสิทธิ์-
 น้อย ที่ ๑๔๔/๑๒๔๔๒ ลงวันที่ ๑๕ มกราคม ร.ศ. ๑๑๑ (พ.ศ. ๒๔๓๕) และได้จัดส่ง

* ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม. ๕๓/๑๑ จกหมายพระยาพิพิธไภษการาณเรียน
 สมุหพระกลาโหม ที่ ๒/๒๐ ๑ ตุลาคม ร.ศ. ๑๑๐.

* นาย เอ เอ็ม สกินเนอร์ (A.M. Skinner) กองสุลตงกฤษประจำ
 หัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก

นายแพทย์ และเภสัชกร ออกไปสองคน* ไปประจำโรงพยาบาลเมืองภูเก็ตในเคื่อนก่อนมา ปัญหาการปฏิบัติงานของโรงพยาบาลเมืองภูเก็ตก็คือการขาดเงินงบประมาณที่ขึ้นการซื้อ เครื่องมือแพทย์และยาประจำโรงพยาบาล เพราะไม่ค่อยได้รับเงินงบประมาณจากรัฐบาล จะเห็นได้ว่าในช่วงปี พ.ศ. ๒๔๓๕ - ๒๔๓๘ (ร.ศ. ๑๑๑ - ๑๑๔) ใช้จ่ายเงินไปเพียง ๑,๑๔๔ เหรียญ ๖ เซนต์ และเป็นเงินยืมจากภานี้นักยว แต่จำนวนเงินที่เกยค้างไว้ จะขอจำถึงปีละ ๑๘๐๐ เหรียญ ทั้งนี้ชนวนี้นักคิดว่ารัฐบาลที่กรุงเทพฯ ยังมองไม่เห็นปัญหา สวัสดิภาพของประชาชนมากไปกว่าการเอารายได้จากผลประโยชน์ของประชาชนในหัวเมือง แถบนี้ไป ยังมีส่วนกลาง ดังนั้นสภาพของโรงพยาบาลคงดำเนินไปได้เท่ากำลังจำกัดก็กล่าว จึงไม่สามารถบริการประชาชนได้ทั่วถึงในขณะนั้น

๔. ปฏิกิริยาจากการปกครองมณฑลภูเก็ตในสมัยพระยาทิพโกษา กำนันตำแหน่งผู้กำกับ ข้าหลวงใหญ่

เมื่อทางกรุงเทพฯ ส่งพระยาทิพโกษาเข้ามาดำรงตำแหน่งข้าหลวงใหญ่ในปี พ.ศ. ๒๔๓๔ เพื่อทะนุบำรุงมณฑลภูเก็ตที่กำลังทรุดโทรมมีสภาพดีขึ้น และจากคำสัจย์ ปฏินุญก่อนเข้ารับตำแหน่งคนหนึ่งที่ว่า "...เห็นด้วยเกล้า ๆ ว่า การที่ท่าแลจัดการ ในเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกนั้น ยังเป็นการอะลุ่มอะล่วยกันมาก แลการครั้งนี้ข้าพระพุทธเจ้า คิดจะจัดโดยแข็งแรง ให้เป็นแบบอย่างในการต่อไป ภายหน้าของราชการ ๆ สิ่งใดที่ท่าน เจ้าพนักงานจะมีความสงสัย ก็ให้ที่ข้างอิงเป็นการสอบสวนได้โดยกระจ่างเป็นการเปิดเผย แลการที่จะจัดนั้น คงจะไม่เป็นที่ชอบของผู้ใดเลยโดยประโยชน์ที่เก็บได้เป็นแน่ บางทีก็จะต้อง มีเหตุขัดขวางทาง ๆ ต้องรบกวนให้ขุนเมืองได้ผลของชุดีพระบาท ก็เป็นดังนี้แล้วขอพระ

* กระหวางกลาโหม ส่งนายสรวัย แพทย์ากร และนายพุฒ หมอยาออกไป ประจำโรงพยาบาลเมืองภูเก็ต (หัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกยังขึ้นอยู่กับกระหวางกลาโหม)

ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ก. ๑๔.๔ ก/๒๔ จดหมายพระยาทิพโกษา กราบพูล กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ที่ ๑๒๔/๓๕๐ ๓๐ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๑๕.

บารมีปกเกล้าฯ เป็นที่พึ่ง" เป็นการแสดงให้เห็นว่าพระยาพิพิธโกษา ได้คาดการณ์ไว้ล่วงหน้าแล้วว่าการดำเนินงานทะนุบำรุงมณฑลภูเก็ตครั้งนี้ จะต้องเผชิญอุปสรรคซึ่งไม่เป็นที่พอใจจากภูมิอิทธิพล เมื่อต้องไปกระทำการขัดกับผลประโยชน์ของบุคคลเหล่านั้น

เขา

และจากการที่ท่านเขาไปเร่งรัดการเก็บภาษีอากรอย่างเข้มงวด เป็นผลให้ผู้ว่าราชการเมืองหลายคน ต้องถูกเรียกตัวเข้ามาลงโทษในกรุงเทพฯ เป็นการสร้างข้อบาดหมางกันระหว่างข้าหลวงใหญ่และผู้ว่าราชการเมือง^{*} นั้นนับว่าเป็นกรรมกาอยู่เองที่ผู้ว่าราชการเมืองต่าง ๆ ซึ่งไม่เคยถูกข้าหลวงใหญ่คนก่อน ๆ เกรงครັคเรื่องเงินภาษีค้าง จะต้องไม่พอใจ กลับจะมากขึ้นเมื่อพระยาพิพิธโกษาเป็นผู้เสนอไปยังรัฐบาลว่า เมืองใดควรจะเปลี่ยนให้รัฐบาลเก็บภาษีเอง ย่อมเป็นการเสียผลประโยชน์ของผู้ว่าราชการให้เมืองบางเมืองที่เคยได้รับมาก และในระบอบการปกครองเมืองในระยะแรกที่พระยาพิพิธโกษาเข้าดำรงตำแหน่งยังเป็นระบบเครือญาติ เมื่อพระยาพิพิธโกษาไปสร้างความไม่พอใจให้กับใครย่อมสะท้อนไปถึงผู้ว่าราชการเมืองที่เกี่ยวข้องกันด้วย เพราะฉะนั้นคำกล่าวของสมเด็จพระเอกาทศราชว่าพระราชทานภาพที่พระยาพิพิธโกษาไปปกครองหัวเมืองแถบนั้นแต่กลับไม่อยู่กับผู้ว่าราชการเมืองในเรื่องส่วนตัว ทำให้เสียหายนต่อการปฏิบัติราชการ^๒ จึงเป็นความจริง ทำให้ความปรารถนาดีของท่านในการปกครอง ไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควรนัก

^{*} ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม. ๕๑/๔ จดหมายกราบบังคมทูลของพระยาพิพิธโกษา จมื่นเสมอจิราช ที่ ๑ ๗ ตุลาคม ร.ศ. ๑๑๐.

^{*} ดูรายละเอียดการเร่งภาษีอากรตามพระราชบัญญัติ ของ พระยาพิพิธโกษา ที่กล่าวมาแล้วในบทเดียวกันนี้

^๒ สมเด็จพระเอกาทศราชว่าราชทานภาพ และสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยา - นริศรานุวัติวงศ์ สาส์นสมเด็จ เล่ม ๖ หน้า ๒๒๔.

ในระหัดหลังจากที่ทรงดำเนินการจัดการมหัศจรรย์ และการแก้ไขระเบียบ
การปกครองตามระบบเทศภิบาลได้เรียบร้อยแล้ว คือตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๔๖ (ร.ศ. ๑๑๖)
เป็นต้นไปปรากฏว่าพระยาพิพิธโกษาได้ถูกราบรื่นไทยจนร้องเรียนมาทางกรุงเทพฯ ว่าก * แต่
ในบรรดาผู้ร้องเรียนเหล่านั้นส่วนใหญจะเป็นผู้มีผลประโยชน์เฉพาะตัว เช่น พวกข้าราชการหรือชาวจีน
ที่เป็นพวกค้าขายเหิมเป็นต้น และการกล่าวหาเหล่านั้นส่วนมากจะเป็นเรื่องเกี่ยวกับภาษี
อำนาจของข้าหลวงใหญ่โดยผลการ ซึ่งได้แก่การจับกุมผู้ต้องหา ไม่กระทำการไต่สวน
ให้เป็นไปตามกระบวนการยุติธรรม ช่วยเหลือพวกพ้องของตน ตลอดจนการแสวงหาผลประโยชน์
ต่าง ๆ ซึ่งปัญหาเหล่านี้ ถ้าได้พิจารณาบทบาทของพระยาพิพิธโกษามาแล้วจะ
เห็นว่าท่านเป็นข้าหลวงใหญ่คนแรกที่เข้ามาจัดการปกครองมณฑลภูเก็ตตามนโยบายของ
รัฐบาลอย่างเคร่งครัด มีความปรารถนาดีต่อบ้านเมืองอย่างจริงจัง ซึ่งบางครั้งอาจใช้อำนาจ
เกินขอบเขตที่กฎหมายกำหนดไว้ ส่วนการช่วยเหลือเครือญาติหรือพวกพ้องของตน
นั้น ต้องรับความจริงว่าเป็นสิ่งที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ในระบบของสังคมไทยซึ่งยังมีให้เห็นอยู่
จนถึงปัจจุบันนี้

ปัญหาความเดือดร้อนจนเกิดเป็นเรื่องราวร้องเรียนถึงกล่าวรัฐบาลที่กรุงเทพฯ
ก็ให้พยายามหาความเป็นธรรมทั้งสองฝ่ายและให้ทำการสอบสวนจนในที่สุภา ในปี พ.ศ. ๒๔๔๖
(ร.ศ. ๑๑๗) ได้พิจารณาเรื่องที่เห็นว่าพระยาพิพิธโกษาหาว่าความผิดจริง ๕ เรื่องตามข้อ
กล่าวหา ** ซึ่งรัฐบาลได้แต่งตั้งคณะกรรมการพิเศษพิจารณาข้อกล่าวหาที่มีกรมหลวงพิชิตปรีชากร

* ในปี พ.ศ. ๒๔๔๐ มีผู้ร้องเรียนกล่าวหาพระยาพิพิธโกษาถึง ๒๐ เรื่อง
ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ บ. ๑๒/๓๑ บัญชีเรื่องราวการร้องทุกข์
กล่าวโทษพระยาพิพิธโกษา คัดจากรายงานที่ประชุมปรึกษาราชการแผ่นดิน ครั้งที่ ๓๖
วันที่ ๑๖ สิงหาคม ร.ศ. ๑๑๖ ณ ห้องประชุมในพระบรมมหาราชวัง

** ดูรายละเอียดการพิจารณาความว่าพระยาพิพิธโกษา จากเอกสาร
ร. ๕ บ. ๑๒/๑๓๓ ที่กองจดหมายเหตุแห่งชาติ.

เป็นประธาน^๑ ปรากฏว่าใน ๓ เรื่อง* พระยาทิพโกษามีความผิดจริงเป็นต้นว่าเรื่อง
เกี่ยวกับการเฝ้าผู้ต้องหามาคุมขังโดยไม่มีความผิด ทำร้ายผู้ต้องหา การกระทำดังกล่าว
นี้คณะกรรมการเห็นว่าพระยาทิพโกษาจะทำร้ายความมุ่งหมายหาผลประโยชน์ส่วนตัวหรือไม่^๒
๑ ด้วยเหตุนี้ทางรัฐบาลจึงแก้ปัญหาคับการเรียกตัวพระยาทิพโกษา เข้ามารับราชการใน
กรุงเทพฯ เสียเสียทีเดียว และได้แต่งตั้งข้าหลวงคนใหม่ไปดำรงตำแหน่งต่อไป

เพราะฉะนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า เนื่องจากหัวเมืองมณฑลภูเก็ตอยู่ห่างไกลกรุงเทพฯ
การคมนาคมลำบาก ประกอบกับเป็นหัวเมืองที่มีรายได้จากเหมืองแร่ดีบุกและการค้าขายปีละ
มาก ๆ เป็นเหตุให้เกิดการขัดแย้งกันระหว่างผู้มีผลประโยชน์ เจ้าพนักงานของรัฐบาล
มักจะถือโอกาสละเลยไม่ปฏิบัติราชการ และแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัว หรือกระทำการ
กดขี่ราษฎร รัฐบาลไม่อาจเข้าไปควบคุมดูแลได้ทั่วถึง และถ้าอำนาจการปกครองของ
รัฐบาลเข้มงวดหรืออ่อนไป ก็จะทำให้เกิดปฏิกริยาจากเหตุดังกล่าวจนเป็นเรื่องราวขึ้นอยู่
เสมอในหัวเมืองแถบนี้

๑ ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ บ. ๑๒/๑๓๗ รายงานการประชุมของคณะ
กรรมการสอบสวนเรื่องความผิดการราษฎรกล่าวโทษพระยาทิพโกษา ประชุมที่กระทรวง
มหาดไทย ๒๓ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๑๗.

* ๑ เรื่องที่ร้องทุกข์พิจารณาครั้งนั้นคือ

- ๑) จินตันโชกล่าวโทษพระยาทิพโกษาตัดสินความไม่ยุติธรรมนำตัวเขา
ไปกักขัง
- ๒) จินที กล่าวหาว่าพระยาทิพโกษาทำร้าย
- ๓) อำแดงแก้วกล่าวหาเรื่องยักยอกที่ดินของพระยาทิพโกษา เข้าใจ
ว่าเป็นของพระยาภูเก็ต(สำนวน)
- ๔) อำแดงจิว กล่าวหาเช่นเดียวกับข้อ ๓
- ๕) จินตันเร็นไป กล่าวหาว่าพระยาทิพโกษา ยกฟ้องในกรณีตนเป็น
ความเกี่ยวกับเรื่องมรดกกับคู่ความอยู่เป็นการไม่ยุติธรรม

๒

ก.จ.ช. น.ค.

การทะนุบำรุงมณฑลที่เกิดขึ้นระหว่าง พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๕๓ ในสมัยพระยาภิรมย์-
นุประดิษฐ์ * เป็นข้าหลวงเทศาภิบาล

การวางรูปแบบการปกครองและเศรษฐกิจในสมัยพระยาพิพิธโกษาตามแบบสมัยใหม่เป็นพื้นฐานให้ข้าหลวงใหญ่คนต่อมาได้ทำนุบำรุงบ้านเมืองให้เจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้น พระยาภิรมย์นุประดิษฐ์ (คอซิมบี๊ ณ ระนอง) เป็นข้าหลวงคนเดิม* ที่มีผลงานในการจัดการปกครองและการทำนุบำรุงหัวเมืองแถบนี้มากที่สุดในขณะนั้น แม้ว่าบรรยาการทางการเมืองระหว่างไทยกับอังกฤษเกี่ยวกับหัวเมืองภาคใต้ของไทยจะไม่ค่อยราบรื่นนักก็ตาม กล่าวคือ อังกฤษสามารถเข้าไปมีอิทธิพลในรัฐมลายูอิสระต่าง ๆ รวมทั้งที่อยู่ในอิทธิพลของไทยด้วย สภาพการณ์เหล่านี้เป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งนอกจากปัจจัยทางเศรษฐกิจดังกล่าวมาแล้วที่ช่วยให้รัฐบาลไทยเห็นความสำคัญในการที่จะทะนุบำรุงหัวเมืองทางภาคใต้ให้เจริญก้าวหน้าทัดเทียมกับหัวเมืองมลายูของอังกฤษมากขึ้น แต่ถึงกระนั้นก็ไม่อาจทำได้เต็มที่ ต้องอาศัยกำลังความสามารถของข้าหลวงเทศาภิบาลเข้าช่วยแก้ไข ด้วยเหตุนี้นโยบายของพระยาภิรมย์นุประดิษฐ์ ในการจัดการบริหารบ้านเมืองจึงเปรียบเทียบกับพระยาพิพิธโกษาไม่ได้ เพราะสภาพการณ์สิ่งแวดล้อม แตกต่างกันไปอย่างเห็นได้ชัด และที่สำคัญก็คือพระยาภิรมย์นุประดิษฐ์ชำนาญในการค้าขายในหัวเมืองแถบนี้มาก ทั้งนี้จะเห็นได้จากการดำเนินนโยบาย

* พระนริศราชกิจ (สาย โชติกเสถียร) ดำรงตำแหน่งข้าหลวงเทศาภิบาลระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๔๑ - ๒๔๔๒ ได้ย้ายไปดำรงตำแหน่งข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลพายัพ (ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๔๒ - ๒๔๔๔) ต่อมาพระยาวรสิทธิเสวีวัณ (ไต้ฮัก ภัทรนาวิก) เข้ามาดำรงตำแหน่งแทนในระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๔๓ - ๒๔๔๔ และได้ย้ายไปดำรงตำแหน่งข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลชุมพร (พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕)

ทะนุบำรุงหัวเมืองมณฑลภูเก็ต ในสมัยที่ทันท่วงตำแหน่งต่อไป

๑. ลักษณะทั่วไปทางการเมืองและการปกครองหัวเมืองภาคใต้ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๕๓

๑.๑ บริบททางการเมืองระหว่างไทยกับอังกฤษที่เกี่ยวข้องกับหัวเมืองภาคใต้
ระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๔๐ - ๒๔๕๓

หลังจากไทยทำสนธิสัญญาไม่เสมอภาค (สัญญาโบว์ริง) ในปี พ.ศ. ๒๓๙๘ (ค.ศ. ๑๘๕๕) เป็นผลให้ไทยต้องประสบกับแรงกดดันทางการเมืองจากประเทศมหาอำนาจ คืออังกฤษและฝรั่งเศสด้วยวิธีการต่าง ๆ เป็นเหตุให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯ ให้มีการปฏิรูปการปกครองประเทศครั้งใหญ่ ในปี พ.ศ. ๒๔๓๕ (ค.ศ. ๑๘๙๒) แต่ถึงกระนั้น ประเทศมหาอำนาจก็ยังกล่าวหาหาญการแทรกแซงประเทศไทยไม่ แม้ว่าในปี พ.ศ. ๒๔๓๘ (ค.ศ. ๑๘๙๖) จะได้ทำสัญญา Anglo-French Entente รับรองอธิปไตยของไทยก็ตาม สำหรับอังกฤษนั้น ยังต้องการมีอิทธิพล เห็นดินแดนภาคใต้ของไทยอีก ด้วยเหตุผลเพื่อป้องกันไม่ให้ฝรั่งเศสหรือชาติอื่น ๆ เข้าไปแทรกแซงผลประโยชน์ของตนในแหลมมลายูได้

การที่รัฐบาลไทยทำสัญญา Anglo-French Entente เพื่อห้ามมหาอำนาจรับรองเอกราชของไทยในปี พ.ศ. ๒๔๓๘ (ค.ศ. ๑๘๙๖) มีผลทำให้ต้องเซ็นสัญญากับไทย - อังกฤษ ในปี พ.ศ. ๒๔๔๐ (ค.ศ. ๑๘๙๗) สัญญาลับฉบับนี้ไทยยอมให้อังกฤษมีอิทธิพลในทางการเมืองและทางการค้าชายแดนเพียงชาติเดียวตลอดแหลมมลายูที่เป็นของไทย

๑. แคมสุช นูแนนท์ "การเจรจาทางการทูตระหว่างไทยกับอังกฤษ ค.ศ. ๑๙๐๐ - ๑๙๐๕" ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

หน้า ๑.

๒. ก. หน้า ๔.

๓. ก. หน้า ๔-๕.

ไม่เพียงแต่เท่านั้น นับตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๔๓ (ค.ศ. ๑๙๐๐)* อังกฤษยังเริ่มมีท้าวจะเข้าไปครอบครองรัฐไทบุรีกันตัน และตรังกนู** ซึ่งจะเห็นเด่นชัดเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสสิงคโปร์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๖ (ค.ศ. ๑๙๐๓) สเวทแทนแนม (Swettenham) ข้าหลวงใหญ่ของอังกฤษประจำสหพันธรัฐมลายูได้ทูลทบทวนเป็นทำนองว่า อังกฤษต้องการไคกันแดนหัวเมืองมลายูจากไทย

การเสียเปรียบในเรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขตและสัตตกัลป์ไทย - อังกฤษ ค.ศ. ๑๘๐๙ ตลอดจนการแทรกแซงของอังกฤษเหนือดินแดนรัฐมลายูที่อยู่ในความปกครองของไทย เป็นปัญหาที่ไทยต้องแก้ไขตลอดมา และเริ่มเจรจาทางการทูตกับอังกฤษอย่างจริงจังตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๔๔ (ค.ศ. ๑๙๐๑) ในข้อเสียเปรียบต่าง ๆ แต่ก็ไม่สามารถตกลงกันได้เพราะทางที่จะรักษามลประโยชน์ของตนไว้ วนในปี พ.ศ. ๒๔๔๗ (ค.ศ. ๑๙๐๔) การเจรจาเริ่มคลี่คลายขึ้นเมื่อฝ่ายไทยมีข้อเสนอจะยกดินแดนของไทยในแหลมมลายูให้แก่

* อังกฤษและฝรั่งเศสยอมรับรองเอกราชของไทย เห็นอบริเวณลุ่มแม่น้ำเพชรบุรี แม่น้ำกลอง ท่งจีน เจ้าพระยาและบางปะกง ตามสัตตกัลป์ พ.ศ. ๒๔๓๕ โดยปล่อยให้ดินแดนทางภาคใต้ของไทยปราศจากหลักประกัน ไทยกลัวว่าอังกฤษจะขยายอำนาจเข้าครอบครอง จึงตกลงเซ็นสัตตกัลป์เพื่อให้อังกฤษยอมรับสิทธิของไทยเหนือดินแดนดังกล่าว ด้วยเหตุที่ไทยเกรงว่าชาติอื่นจะเอาอย่างบ้าง จึงปิดสัตตกัลป์นี้ไว้เป็นความลับ

** ในปี พ.ศ. ๒๔๔๔ (ค.ศ. ๑๙๐๑) อังกฤษเปิดเจรจากับไทยเรื่องจัดที่ปรึกษาประจำรัฐกันตัน และตรังกนูโดยอ้างว่ารัฐทั้งสองไม่มีความสงบเป็นผลเสียหายแก่คนในบังคับของตน และเจ้าผู้ครองรัฐทั้งสองยังยอมให้สัมปทานผลประโยชน์แก่คนชาติอื่น โดยไม่ปรึกษาอังกฤษด้วย การเจรจาดังกล่าวได้ดำเนินไปจนถึงปี พ.ศ. ๒๔๔๕ (ค.ศ. ๑๙๐๒) ไทยตกลงประนีประนอมขอตั้งที่ปรึกษาเองโดยขอรับความเห็นชอบตกลงของอังกฤษ ส่วนรัฐไทบุรี อังกฤษขอตั้งที่ปรึกษาการคลังภายใต้การควบคุมของรัฐบาลไทย

“แถมสุข นูนนท์” การเจรจาทางการทูตระหว่างไทยกับอังกฤษ ค.ศ. ๑๙๐๐ - ๑๙๐๕” ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ หน้า ๙.

อังกฤษ ** ดังนั้นการเจรจาในระยะต่อมาแม้จะมีอุปสรรคต่าง ๆ แต่ก็สามารถตกลงกันได้ ในหลักการใหญ่ ๆ ในปี พ.ศ. ๒๔๕๒ (ค.ศ. ๑๙๐๙) ทำให้ไทยสามารถแก้ปัญหาเรื่อง สิทธิสภาพนอกอาณาเขตได้เกือบหมด สามารถยกเลิกสัญญาฉบับปี พ.ศ. ๒๔๔๐ (ค.ศ. ๑๘๙๗) แต่ก็ยังมีให้ไทยต้องยอมยกสิทธิทางการเมืองปกครองและการบังคับบัญชาเหนือดินแดนมลายู คือ ไทรบุรี กลันตัน ตรังถนูน และปะลิส รวมทั้งเกาะใกล้เคียงให้แก่อังกฤษ

๑.๒ นโยบายการปกครองของรัฐบาลต่อหัวเมืองภาคใต้ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๕๓

การปฏิรูปการปกครองหัวเมืองเป็นแบบอย่างเทศาภิบาลในขณะนั้น ทำให้รูปแบบ การบริหารหัวเมืองเปลี่ยนจากสมัยโบราณสู่สมัยใหม่ แต่ก็เป็นที่ต้องปรับปรุงแก้ไข เพราะอยู่ในระยะเริ่มแรกเท่านั้น แต่การปรับปรุงประเทศให้เจริญก้าวหน้าต้องประสบปัญหา และอุปสรรคนานัปการ โดยเฉพาะหัวเมืองภาคใต้ซึ่งอังกฤษได้เข้ามามีอิทธิพลแทรกแซงการ บริหารภายในรัฐมลายูที่อยู่ในความปกครองของไทย และดินแดนภาคใต้ของไทยเองด้วย รัฐบาลไทยเพียรพยายามที่จะแก้ปัญหาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๔๔ (ค.ศ. ๑๙๐๐) ใช้เวลายาวนาน เกือบ ๑๐ ปี ด้วยการเจรจาทางการทูตกับอังกฤษจนประสบผลสำเร็จดังกล่าวมาแล้ว

การปฏิรูปการปกครองในส่วนภูมิภาคนั้นแม้จะมีผลดีที่ทำให้ประเทศเป็นอันหนึ่ง อันเดียวกัน แต่ก็ทำให้เจ้าเมืองบางแห่งไม่พอใจ เพราะต้องเสียทั้งอำนาจการปกครอง

** นายเอ็ดเวิร์ด สโตรเบล (Edward Strobel) ที่ปรึกษาราชการ แผ่นดินชาวอเมริกันเป็นต้นคิดที่จะยกรัฐมลายูทั้งสามให้อังกฤษ เพราะเห็นว่าถึงอย่างไร ไทยก็ไม่อาจหลีกเลี่ยงความต้องการของอังกฤษได้ เพราะฉะนั้นเมื่อจะเสียไปก็ควรจะได้รับประโยชน์ตอบแทนให้คุ้มค่า โดยแลกเปลี่ยนกับสิทธิต่าง ๆ ที่ไทยควรจะได้รับ

๑. แคมสุช นูมนนท์ ๑ การเจรจาทางการทูตระหว่างไทยกับอังกฤษ ค.ศ. ๑๙๐๐-๑๙๐๙" ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษย-ศาสตร์ หน้า ๑๒.

และผลประโยชน์ที่เคยมีมาแต่เดิมถึงกับมีปฏิกริยากัดกันอย่างรุนแรง ซึ่งรัฐบาลถือว่าเป็นการ "ชนด" ต้องใช้กำลังทหารเข้าปราบปราม* ในหัวเมืองทางภาคใต้ปัญหาการก่อกวนตนเองนี้เกิดขึ้น คือกรณี "พระยาแขกเจ็ดหัวเมืองมณฑลพิษณุโลก" เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๔๕ ด้วยความพยายามชักชวนอังกฤษให้เข้ามาแทรกแซง แต่อังกฤษไม่เห็นว่าบริเวณแขกเจ็ดหัวเมืองสำคัญพอที่จะยึดครองเป็นอาณานิคม จึงไม่ให้ความช่วยเหลืออย่างใด ทำให้ไทยสามารถปราบปรามการชนดครั้งนี้ลงได้อย่างรวดเร็ว

กล่าวโดยทั่วไปรัฐบาลได้ดำเนินนโยบายการจัดการปกครองหัวเมืองภาคใต้ด้วยการระมัดระวังไม่ให้มีผลกระทบกระเทือนผลประโยชน์ของอังกฤษ โดยเฉพาะหัวเมืองมลายูประเทศราชของไทยที่อยู่ใกล้เคียงเขตอิทธิพลของอังกฤษ ทั้งนี้เนื่องจากในขณะนั้นเป็นเวลาที่ต้องคบค้าหาใจอังกฤษช่วยป้องกันฝรั่งเศส ส่วนหัวเมืองภาคใต้ที่เป็นของไทยโดยตรงก็พยายามจัดการปกครองให้เรียบร้อย ป้องกันไม่ให้อังกฤษใช้เป็นข้ออ้างเข้ามาแทรกแซงการบริหารงานเหมือนกับหัวเมืองมลายูประเทศราชของไทย ในเหตุผลที่จัดการปกครองไม่เรียบร้อย ทำให้เสียหายแก่คนในบังคับของอังกฤษ ซึ่งจะเห็นได้จากความพยายามในการทะนุบำรุงการปกครองและเศรษฐกิจในมณฑลภูเก็ตในระยะนี้ต่อไป

๒. การปรับปรุงแก้ไขการปกครองและการก่อกวนหัวเมืองมณฑลภูเก็ต

ในระยะเวลาที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำรงตำแหน่งข้าหลวงใหญ่ประจำมณฑลภูเก็ต ได้พยายามจัดการปกครองให้เจริญก้าวหน้า ตามนโยบายของรัฐบาลเพราะหัวเมือง

* ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ "ชนดผู้มีบุญภาคอีสาน" เกิดขึ้นระหว่างปลายปี พ.ศ. ๒๔๔๔ จนถึงราวเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๔๕ และทางภาคเหนือมี "ชนดเงี้ยวเมืองแพร่" เกิดขึ้นระหว่างปลายเดือนกรกฎาคมถึงเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๔๔๕

๑) เฑช บุนนาค "พระยาแขกเจ็ดหัวเมืองมณฑลพิษณุโลก ร.ศ. ๑๒๑" ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ หน้า ๒๔ - ๒๕.

มณฑลภูเก็ตเป็นหัวเมืองที่อยู่ล่อแหลมอันตราย มีอาณาเขตติดต่อกับเขตอิทธิพลอังกฤษ มีคนในบังคับอังกฤษเข้าทำมาหากินเป็นจำนวนมาก และเป็นหัวเมืองที่มีทรัพยากรธรรมชาติอันมหาศาล ซึ่งอังกฤษอาจหาเหตุเข้าไปแทรกแซงหรือยึดเอาเป็นของตนได้ และการที่หัวเมืองภาคใต้ยังตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของสัญญาฉบับไทย - อังกฤษ ปี พ.ศ. ๒๔๔๐ (ค.ศ. ๑๘๙๗) กวญเหตุนี้ทั้งรัฐบาลและพระยาภิรมย์ภักดีจึงต้องดำเนินนโยบายจัดการปกครองหัวเมืองแถบนี้ กวญความระมัดระวังเพื่อป้องกันมิให้อังกฤษเข้าไปมีบทบาทดังกล่าวได้

๒.๑ นโยบายของรัฐบาลในการส่งพระยาภิรมย์ภักดี เป็นข้าหลวงใหญ่ในปี พ.ศ. ๒๔๔๔ (ร.ศ. ๑๒๐)

เป็นที่น่าสังเกตว่า ข้าหลวงใหญ่ที่ดำรงตำแหน่งบังคับบัญชามณฑลภูเก็ตในระหว่าง พ.ศ. ๒๔๔๑ - ๒๔๔๓ (ร.ศ. ๑๑๗ - ๑๑๙) ได้ลาออกจากตำแหน่งในชั่วระยะเวลาเพียง ๒ ปีกว่าเท่านั้น * กวญเหตุผลต่าง ๆ กัน แต่ที่สำคัญราชการวิมณฑลภูเก็ตเป็นเรื่องหนักใจของข้าหลวงใหญ่ทุกคนที่จะต้องรับภาระหน้าที่ในการทะนุบำรุงบ้านเมืองให้เจริญก้าวหน้า สามารถส่งเงินภาษีอากรให้กับกรุงเทพฯ ได้ตามจำนวนที่ตั้งไว้ การรับผิดชอบเงินจำนวนมากเช่นนี้ทำให้ข้าหลวงใหญ่แต่ละคนต้องมีความนิโคอยู่เสมอมา เป็นเหตุให้เจ้าพนักงานที่ทางกรุงเทพฯ ส่งออกไปไม่กล้าตัดสินใจในการทะนุบำรุงบ้านเมือง เพราะเกรงกลัวความผิด เป็นข้อวิตกอย่างหนึ่งของรัฐบาลที่จะหาคนที่มีความซื่อสัตย์สุจริตและมีความสามารถที่จะจัดการปกครองทะนุบำรุงหัวเมืองมณฑลภูเก็ตให้เจริญขึ้นได้

* ได้แก่พระนครศรีธรรมราช (สาย โชติกเสถียร) ดำรงตำแหน่งอยู่ระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๒๒ - ๒๔๒๓ และพระยาวรสิทธีเสวีวัณ (ไต่ฮัก ภักธนาวิก) ดำรงตำแหน่งอยู่ระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๔๓ - ๒๔๔๔.

* ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม.ร ๓/๑๑ จดหมายกราบบังคมทูล ของพระยาพิพิธโยธา ถวายคำสัตย์ปฏิญาณตนในการเข้ารับตำแหน่งผู้กำกับข้าหลวงใหญ่มณฑลภูเก็ต ที่ ๑๗ ตุลาคม ร.ศ. ๑๑๐

สามารถที่จะจัดการปกครองทะนุบำรุงหัวเมืองมณฑลภูเก็ตให้เจริญขึ้นได้

การแต่งตั้งพระยาวิชญานุประดิษฐ์ เข้าดำรงตำแหน่งข้าหลวงเทศาภิบาลในปี พ.ศ. ๒๔๔๔ (ร.ศ. ๑๒๐)* นั้นน่าจะมีเหตุผลมาจากข้อวิตกกังวลของรัฐบาลและว่าการเมืองทางการเมืองในหัวเมืองภาคใต้ เพราะพระยาวิชญานุประดิษฐ์ มีคุณสมบัติเหมาะสมในการบริหารราชการในหัวเมืองภูเก็ต เนื่องจากเป็นผู้ที่คุ้นเคยกับหัวเมืองเหล่านี้มาก่อน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องสภาพเศรษฐกิจ การค้าขาย ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญที่สุดของหัวเมืองเหล่านี้ พระยาวิชญานุประดิษฐ์เข้าใจเป็นอย่างดี เพราะเคยทำการค้าขายมีญาติพี่น้องเพื่อนฝูงทางหัวเมืองมลายู สามารถส่งข่าวความเคลื่อนไหวทางการเมืองและการค้าขายในหัวเมืองมลายูได้รวดเร็ว และผลงานของท่านก็ได้ปรากฏชัดต่อรัฐบาล ที่สามารถทะนุบำรุงเมืองตรัง ซึ่งเคยทรุดโทรมมานานได้เจริญขึ้น เมื่อครั้งรับตำแหน่งผู้ว่าราชการเมืองตรังระหว่าง พ.ศ. ๒๔๓๓ - ๒๔๔๔ (ร.ศ. ๑๐๕ - ๑๑๕) แม่แต่นาย เอ.เอ็ม. สกินเนอร์ (A.M. Skinner) กองสุ่อังกฤษประจำหัวเมืองฝ่ายตะวันตก ยังแสดงความยินดีแก่สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพในการแต่งตั้ง พระยาวิชญานุประดิษฐ์เป็นข้าหลวงเทศาภิบาล "... ราชการมณฑลภูเก็ตดีขึ้น เพราะพระยาวิชญานุประดิษฐ์ ได้จัด

ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม. ๒ ๑๔/๗๔ รายงานการตรวจราชการหัวเมืองปัตตานี ร.ศ. ๑๑๕ ของกรมมหาดำรงราชานุภาพ ๓ ธันวาคม ร.ศ. ๑๑๕

* สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงเห็นว่าในขณะที่พระยาวิชญานุประดิษฐ์รักษาราชการในตำแหน่งข้าหลวงใหญ่อยู่ เห็นว่าสามารถปฏิบัติราชการด้วยความเรียบร้อย จึงได้นำความขึ้นกราบบังคมทูลเสนอแต่งตั้งพระยาวิชญานุประดิษฐ์เป็นข้าหลวงใหญ่ต่อไป

(ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม. ๒.๓ แฟ้ม ๓ จดหมายกราบบังคมทูลของกรมหลวงดำรงราชานุภาพ ที่ ๓๒ ๒๖ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๐)

๒ ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๗ ม. ๑/๗๗ บันทึกความจำของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต เนื่องจากการสนทนากับพ่อค้าเมืองภูเก็ต ๑๔ - ๑๕ มีนาคม ๒๔๓๓.

การการเมืองตรังมาเรียบร้อยแล้ว"^๑

ตามข้ออ้างของกงสุลอังกฤษรัฐบาลไทยได้ทราบมาเป็นอย่างดีแล้วว่า มณฑลภูเก็ต ในระยะที่ข้าหลวงใหญ่คนเก่า ๆ ปกครองมาไม่ได้พัฒนาขึ้นเท่าใดนักยังมีสภาพที่ทรุดโทรมอย่างเห็นได้ชัด โดยเฉพาะสมัยที่พระยาพิพิธโกษาดำรงตำแหน่งอยู่ไม่สามารถทะนุบำรุงบ้านเมืองให้เจริญขึ้นได้เท่าที่ควร สมเด็จพระเอกาทรงราชานุภาพให้เหตุผลว่า

".... พระยาพิพิธโกษา กวัดขมิบการเร่งเงินหลวงได้มากขึ้นบ้าง แต่ไปเกิดการวิวาทกันกับผู้ว่าราชการเมืองหัวเมืองเหล่านั้นในส่วนจัตวาให้ลำบากถึงในราชการ เป็นเช่นนั้นมาจนถึงสมัยเมื่อไปรอก ๆ ให้โอนหัวเมืองที่เคยขึ้นอยู่กับกระทรวงกลาโหม และกรมท่า มารวมอยู่ในบังคับและความรับผิดชอบของกระทรวงมหาดไทยแต่กระทรวงเดียว เวลานั้นหม่อมฉันกำลังสาละวนจัดระเบียบการปกครองหัวเมืองมณฑลขึ้นในทางมณฑลภูเก็ตก็ได้แต่พยายามรักษาบรรดาการที่ยังค้างอยู่ และแก้ไขความขัดข้องเฉพาะเรื่องที่เกิดขึ้น มาถึงต้นจัดการบำรุงหัวเมืองฝ่ายตะวันตก อีกครั้งหนึ่งในสมัยเมื่อทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ตั้งพระยารัษฎานุประดิษฐ์ (คอซิมบี๊ ณ ระนอง) ผู้ว่าราชการเมืองตรังเป็นสมุหเทศาภิบาลมณฑล"

^๑ ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม. ๕๓/๕ จดหมายกราบบังคมทูลของกรมหมื่น - คำรงราชานุภาพ ที่ ๙๓/๒๔๔๓ ๔ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๒.

^๒ สมเด็จพระเอกาทรงราชานุภาพ และสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ สำเนาสมเด็จ เล่ม ๖ หน้า ๒๖๔.

แสดงให้เห็นว่าในช่วงระยะเวลาที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงดำรงตำแหน่งผู้กำกับข้าหลวงใหญ่ สภาของหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกนั้นยังไม่ได้มีการพัฒนาให้ดีขึ้น เพราะรัฐบาลต้องจัดการปกครองให้หัวเมืองขึ้นก่อน และข้าหลวงใหญ่ไม่สามารถปฏิบัติราชการได้ผลเต็มที่ เกิดการขัดแย้งกันกับผู้นำราชกรณเรื่องส่วนที่ทำให้เสียหายถึงเรื่องราชการด้วย

๒.๒ การปรับปรุงแก้ไขระเบียบการปกครองมณฑลภูเก็ต

นับตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงดำรงตำแหน่งผู้กำกับข้าหลวงใหญ่ หัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก มีการแก้ไขระเบียบแผนการปกครองมณฑลระบบเทศบาล และการปรับปรุงระบบการเก็บภาษีอากรตามนโยบายของรัฐบาลเรื่อยมาขึ้น ตามรายงานการตรวจราชการหัวเมืองภาคใต้ของสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงพระราชทานภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยขึ้นกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในปี พ.ศ. ๒๔๔๔ (ร.ศ. ๑๒๐) ที่เกี่ยวกับมณฑลภูเก็ต ตอนที่ว่า "... พนักงานปกครองท้องที่ แล ไรศาลได้จัดวางรูปแบบการปกครองดีขึ้น การเก็บภาษีอากรก็มีเจ้าหน้าที่สรรพากรตรวจเก็บโดยวิธี มีแบบแผนรวบรวมพระราชทรัพย์ที่เกยตกเสียหายได้เข้าพระคลังมากขึ้นกว่าแต่ก่อน" แสดงว่าปัญหาทางด้านการจัดการปกครองในหัวเมืองภูเก็ตซึ่งเคยมีปัญหาอยู่ยากไถ่ลดน้อยลง แต่ก็ไม่ได้หมายความว่า จะยุติลงแค่นั้น เพราะนโยบายการปกครองจำเป็นต้องมีการเปลี่ยนแปลงแก้ไขอยู่ตลอดเวลา เพื่อให้เหมาะสมกับภาวะการเปลี่ยนแปลงหรือปัญหาที่อาจเกิดขึ้นในมณฑลภูเก็ต ซึ่งจะกล่าวต่อไป

๒. การให้อำนาจพิเศษข้าหลวงเทศาภิบาลภูเก็ตออกกฎหมายสำหรับท้องที่

เนื่องจากมณฑลภูเก็ตเป็นมณฑลที่อยู่ห่างไกลกรุงเทพฯ เมื่อมีเหตุการณ์บางอย่างเกิดขึ้นข้าหลวงจะต้องกระทำในปัจจุบันทันที แต่การกระทำนั้นต้องขออนุญาตจาก

ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ข. ๑/๒๕ จดหมายกราบบังคมทูล ของกรมหลวงดำรงราชานุภาพ ที่ ๒๕๕/๒๔๔๕ ๗ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๐

กรุงเทพฯ ทำให้เกิดผลเสียต่อทางราชการ อย่างเช่นกรณีเกิดชาวลีโอนปี พ.ศ. ๒๔๔๖ (ร.ศ. ๑๒๒) ว่ารัฐบาลจะตัดศีรษะราษฎรมาฝังไว้ที่โคนเสาโทรเลขทำให้ราษฎรไทยจีน เกิดความกลัวอพยพหลบหนี ทางราชการควรจะออกประกาศให้ราษฎรทราบ ก็ทำให้ ราษฎรตื่นตกใจกลัวจนเสียชีวิตไปมาก ด้วยเหตุนี้ในการประชุมข้าหลวงเทศาภิบาล ครั้งที่ ๕ วันที่ ๑๔ กันยายน พ.ศ. ๒๔๔๙ (ร.ศ. ๑๒๓) พระยารัษฎานุประดิษฐ์ จึงเสนอขอแก้ไขข้อขัดข้องต่าง ๆ ให้ที่ประชุมพิจารณาว่าควรจะให้อำนาจพิเศษต่อข้า หลวงเทศาภิบาลที่อยู่ทางไกลกรุงเทพฯ ประึกษากับผู้พิพากษาศาลมณฑล ออกกฎหมายขึ้น ใ้ใช้บังคับก่อนแล้วจึงค่อยแจ้งให้ทางกรุงเทพฯ ทราบ เช่นเดียวกับที่เคยประกาศใช้ใน

๒

๑ มณฑลพายัพ ฉบับลงวันที่ ๙ สิงหาคม ร.ศ. ๑๑๔

ที่ประชุมเทศาภิบาลได้พิจารณา และเห็นชอบด้วยในข้อเสนอของพระยา - รัษฎานุประดิษฐ์ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยได้นำ ความขึ้นกราบบังคมทูล เพื่อขอพระบรมราชานุญาตประกาศใช้เป็นกฎหมายได้ ในวันที่ ๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๔๙ (ร.ศ. ๑๒๓)* มีรายละเอียดที่สำคัญที่ปรากฏในราชกิจจา นุเบกษา ๒ ประการ คือ

(๑) เมื่อข้าหลวงเทศาภิบาลกับอธิบดีผู้พิพากษามณฑลพร้อมกันเห็นว่า ควรจะมีกฎหมายอย่างใดสำหรับใช้ ในมณฑลที่เกิดขึ้นแล้วให้พร้อมกัน ร่างกฎหมายนั้นส่งเข้าไปกรุงเทพฯ ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาต แล้วจึงให้ใช้เป็นกฎหมายได้

(๒) ถ้าเป็นการปัจจุบันทันด่วน ข้าหลวงเทศาภิบาลและอธิบดี ผู้พิพากษาศาลมณฑลเห็นพร้อมกันว่าเป็นการจำเป็นจะต้องออกกฎหมาย ใ้ใช้ได้โดยทันที แต่กฎหมายเช่นนี้ต้องส่งเข้าไปกรุงเทพมหานคร เพื่อ

* ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม. ๕๓/๕ จดหมายกรมหลวงดำรงราชานุภาพพล กรมขุนสมุททอมรพันธุ์ ที่ ๒๕๖๕/๑๓๖๔๔ ๒๕ มีนาคม ร.ศ. ๑๒๒.

* ถ้าคิดเทียบปีอย่างปัจจุบันคือปี พ.ศ. ๒๔๔๔

๒ ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม. ๒.๑๑/๑๑ รายงานการประชุมเทศาภิบาล ครั้งที่ ๕ ๑๔ กันยายน ร.ศ. ๑๒๓.

ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตในกำหนด ๒ เดือนอย่างหนึ่ง
มีกำหนดโทษปรับไม่เกิน ๕๐๐ บาท หรือ จำคุกไม่เกิน ๖ เดือน
อย่างหนึ่ง ต้องไม่ฝ่าฝืนพระราชกำหนดกฎหมายอย่างหนึ่ง และ
ต้องไม่ขัดกับหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีอย่างหนึ่ง?

จะเห็นว่าการให้อำนาจพิเศษแก่ข้าหลวงเทศาภิบาลของมณฑลภูเก็ต ให้อำนาจตาม
ประกาศที่ให้อำนาจข้าหลวงมณฑลพายัพ (บาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว) ร่วมกับข้าหลวง
มณฑลพายัพ และข้าหลวงเทศาภิบาล หมายความว่า การขึ้นใช้ภายในประเทศดังกล่าว
และเงื่อนไขข้อหนึ่งที่บังคับก็คือ ไม่ให้ได้ออกกฎหมายที่ไปกระทบกระเทือนผลประโยชน์
ของอังกฤษ แสดงว่าอำนาจการปกครองของข้าหลวงใหญ่ยังอยู่ภายใต้ความตกลงกันของ
การเมืองระหว่างประเทศ ไม่ใช่อิสระอย่างแท้จริง

✓ ๓.๒ การรักษาความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง

ในหัวเมืองมณฑลภูเก็ต ข้าหลวงผู้รับราชการและพวกจีนฮ้างยี่เป็งเดิมเหตุสำคัญ
ที่ก่อความยุ่งยากแก่ครอบครัวและราษฎร เจ้าเมืองและข้าหลวงต้องทำการปราบปราม
ตลอดเวลา แม้ว่าในสมัยของพระยาภิรมย์ภักดี การประนีประนอมของนายอำเภอ เจ้าข้า
ที่ให้มีระเบียบแบบแผนกับราษฎรและจีนฮ้างยี่เป็ง แต่เหตุการดังกล่าวก็น่าสงสารไปไม่เพราะ
พวกนี้ก่อความวุ่นวายต่อการค้าขายอยู่เสมอ ในเวลาว่างนักงานอื่นเอาเรื่องจะเคยว่าหน้าที่ว่า-

ก.จ.ช. ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๑ หน้า ๔๓๖.

ดูรายละเอียด "ปรกาศกัณฑ์วิมลจินดา" ข้าหลวงมณฑลพายัพ
พร้อมกันถึงกฎหมายได้ ในตำราปกครอง ของพระพิทักษ์สงคราม หน้า ๒๕๐ - ๒๕๔

เหตุนี้ในสมัยที่พระยาธรรมาธิราชวงศ์ดำรงตำแหน่งอยู่ได้พยายามดำเนินการป้องกันมิให้เหตุการณ์ดังกล่าวเกิดขึ้นเท่าที่จะทำได้ คือ

ก. การป้องกันปราบปรามโจรผู้ร้าย

หัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกมีพม่าจากทางประเทศเข้ามาลงทุนค้าขายเป็นอันมาก ทำให้รัฐบาลและราษฎรได้ผลประโยชน์จากการค้าขายติดต่อกับพวกพม่าเหล่านี้มีละมก ๆ ถ้าบ้านเมืองมีโจรผู้ร้ายชุกชุม เป็นเหตุให้พม่าไม่กล้าเข้ามาค้าขาย ราษฎรไม่สามารถประกอบอาชีพได้โดยปกติสุข ทำให้รัฐบาลต้องขาดผลประโยชน์รายได้ที่จะนำมาพัฒนาบ้านเมือง ด้วยเหตุนี้พระยาธรรมาธิราชวงศ์ จึงได้ดำเนินการปราบปรามโจรผู้ร้ายที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นต่าง ๆ อย่างรวดเร็วและเด็ดขาด ด้วยการสั่งให้เจ้าหน้าที่ยของบ้านเมือง เช่น ผู้ว่าราชการเมืองนายอำเภอกำนันและผู้ใหญ่บ้านเอาไว้จับแลเหตุขี้ชู้ของราษฎรอยู่เสมอ ตัวท่านเองต้องออกตรวจราชการติดตามผลการปฏิบัติราชการของเจ้าพนักงานในท้องที่เมืองต่าง ๆ อย่างน้อยปีละ ๒ ครั้ง และให้เจ้าพนักงานท้องที่ทำรายงานเสนอผลการปฏิบัติงาน ข้อขัดข้องต่าง ๆ เพื่อจะได้หาทางแก้ไข ทำให้ข้าราชการไม่กล้าปล่อยปละละเลย หรือ ไม่เอาใจใส่หน้าที่เป็นผลดีต่อทางราชการเป็นอย่างมาก

ในท้องถิ่นที่มีโจรผู้ร้ายชุกชุม ท่านได้จัดตั้งกองปราบปรามประกอบด้วย กรมการอำเภอ ตำรวจ และกำนันผู้ใหญ่บ้าน วางแผนจับกุมหรือปราบปรามให้หมดสิ้นไปโดยเฉพาที่กำลังตำรวจ ท่านได้ปรับปรุงประสิทธิภาพให้สามารถเคลื่อนที่เร็วในท้องถิ่นกันดาร โดยจัดตั้งกองตำรวจม้ามีอาวุธทันสมัยสำหรับติดตามจับกุมโจรผู้ร้าย^๒ และให้

^๑ ขุนเสนาขุนนางศักดิ์ ประวัติและงานพระยาธรรมาธิราชวงศ์ หน้า ๕๑.

^๒ ก. หน้า ๕๗.

เจ้าหน้าที่คอยสืบสวนติดตามคนแปลกหน้าที่เข้ามาในห้องที่รับมิดชิดของชาวคน ทำบัญชีรายชื่อผู้ต้องหา หรือ คนร้าย โดยบอกรูปร่างลักษณะตลอดจนถิ่นที่อยู่อาศัย เพื่อสะดวกในการติดตาม ได้สั่งให้เจ้าพนักงานท้องถิ่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เกษตรราษฎรส่วนหนึ่งเข้ามาประจำยังกองปราบปรามถ้ากำลังที่มีอยู่ไม่พอเพียง ก็นำให้คอยส่งข่าวความเคลื่อนไหวของคนร้าย และให้แต่ละหมู่บ้านมีเกาะสะดุดตาผอบเหตุขึ้นเมื่อมีเหตุการณ์ต่าง ๆ เกิดขึ้นจะไ้รวมกำลังกันที่บ้านกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เพื่อปรามปรามโจรผู้ร้ายได้ทันทางที่ และสิ่งสำคัญที่ทาน้ำอยู่เสมอก็คือความสามัคคีในหมู่ข้าราชการ และราษฎรจะต้องร่วมมือกันในการรักษาความสงบเพื่อผลประโยชน์ของตนเองและบ้านเมือง

ผลงานทางด้านการปกครองของพระยาธรรมาธิราชบุรีเป็นที่ยกย่องในหมู่ข้าราชการและราษฎรตลอดจนรัฐบาลที่กรุงเทพฯ ทั้งนี้เพราะท่านมีลักษณะเป็นผู้นำที่มีความเด็ดขาดเข้าถึงประชาชน มีความคิดริเริ่มใหม่ ๆ มาใช้ในการปกครองอยู่เสมอ เช่นการตั้งที่ว่าการกำนัน หรือให้เกณฑ์ผู้สงสัยว่าจะเป็นผู้ร้าย และราษฎรที่เกียจคร้านไม่ทำงานชอบมั่วสุมไปทำการโยธา สำหรับการตั้งที่ว่าการกำนันขึ้นนั้นเห็นว่า เป็นครั้งแรกจนมีผลสืบ ๆ จำแนบออกไปทั้งบาง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำรัสถึงการตั้งที่ว่าการกำนันว่า "..... ผมขอมาคิดดี เชื่อว่าคงทำให้ยกกำนันรู้สึกตนเป็นคนสำคัญอีกเป็นอันมาก เมื่อรู้สึกตนเป็นคนสำคัญแล้ว บางทีจะตั้งใจทำหน้าที่แข็งแรงขึ้นได้กระมัง" อันที่จริงการจัดตั้งที่ว่าการกำนัน ไม่น่าแปลกประหลาดอันใด เพราะกำนันย่อมมีที่บ้านของตนเป็นที่ทำการอยู่แล้ว การที่พระยาธรรมาธิราชบุรีจัดตั้งขึ้นน่าจะเป็นกลอุบายทางการปกครองมากกว่า เพราะปรกติกำนันก็อยู่ใกล้ข้าราชการ มีหน้าที่รับผิดชอบทุกอย่างตามคำสั่งจากเจ้าหน้าที่ชั้นสูงขึ้นไป

จุฬานานุกรณศักดิ์ ประวัติและงานพระยาธรรมาธิราชบุรี หน้า ๙๘

^๒ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จดหมายเหตุนิพนธ์หัวเมือง

บัญชีที่ ร.ศ. ๑๒๔ หน้า ๒๗.

การเกณฑ์ราษฎรที่ว่างงาน หรือผู้ต้องสงสัยที่อยู่ในบัญชีลับไปทำการโยธาสร้างถนน สะพาน หรือ สถานที่สาธารณะประโยชน์ต่าง ๆ โดยมีค้ำจ้งตอบแทนนั้นว่าเป็นอุบายในการที่จะป้องกันมิให้เกิดโจรผู้ร้ายได้ โดยการแยกย้ายไม่ให้รวมกลุ่มกัน หรือถ้าไม่มีอาชีพทำจริง ๆ พวกก็ให้ส่งตัวไปฝึกงานกับเจ้าหน้าที่ผู้คุมเรือนจำ ๓ เดือนบ้าง ๖ เดือนบ้าง เป็นที่เกรงกลัวต่อคนไม่มีอาชีพเป็นหลักแหล่งมาก การกระทำต่าง ๆ ก่อให้เกิดผลประโยชน์ เพราะเป็นการป้องกันมิให้โจรผู้ร้ายมีสมุญคติก่อเหตุร้ายและยังทำให้ราษฎรมีอาชีพรายได้ดีขึ้น ซึ่งจะมีผลให้บ้านเมืองได้รับผลประโยชน์จากการสร้างถนนหนทาง และสาธารณะประโยชน์ต่าง ๆ ตลอดจนภาษีอากรเพิ่มขึ้นมากด้วย ✓

ข. การป้องกันชาวจีนก่อความวุ่นวาย

มาตรการที่ขึ้นในการป้องกันชาวจีนเป็นต้นว่าการชักจูงเข้าปราบปราม การตั้งชาวจีนหัวหน้าทำการปกครอง หรือมีคณะกรรมการจีนร่วมอยู่ในการบริหารราชการได้ช่วยให้แก้ปัญหาวุ่นวายที่ขอบก่อความไม่สงบลงได้มาก แต่ถึงกระนั้นการก่อการร้ายของชาวจีนก็ไม่อาจหมดไปได้ ทั้งนี้เนื่องจากจำนวนชาวจีนในหัวเมืองแถบนี้ประกอบไปด้วยจีนหลายกลุ่มมีลักษณะเป็นสมาคมลับ หรือฮั้งฮ่วย และปัญหาการขัดแย้งกันระหว่างกรรมกรจีนกับนายเหมืองแร่ ในเรื่องค่าจ้างที่ไม่สามารถตกลงกันได้ ในเมื่อบางที่ราคาแร่มีมูลค่าลดต่ำลง ปัญหาเหล่านี้จึงตกเป็นหน้าที่ของเจ้าหน้าที่บ้านเมืองจะต้องหาทางป้องกันแก้ไขอยู่ตลอดเวลา

(๑) การป้องกันการก่อเหตุพวกฮั้งฮ่วยหรือสมาคมลับจีน

การกระทำของชาวจีนที่รวมกลุ่มเป็นสมาคมลับหรือฮั้งฮ่วย ในระยะนี้มักไม่ก่อเหตุการณ์ขนาดใหญ่ เพราะยังเกรงอำนาจของรัฐบาลที่จะชักจูงเข้าปราบปราม แต่ได้

หันไป วัชริการก่อความระส่ำระสายใหญ่คนจีนและไทย โดยยุยงให้กรรมกรจีนรวมตัวกัน
เข้าต่อต้านรัฐบาลหรือข่มเหงราษฎรไทยจีนที่มีที่พักของชน พวกนี้จะอาศัยเหตุการณ์
หรือข่าวลือบางอย่าง แล้วสวมรอยให้แพร่หลายออกไปอย่างเช่นในกรณีข่าวลือว่ารัฐบาล
อังกฤษที่ปักกิ่ง จะตัดศีรษะคนจีนที่เสไฟฟ้าหรือสะพานที่กำลังก่อสร้างอยู่ และข่าวนี้ได้
แพร่มาถึงเมืองภูเก็ตซึ่งขณะนั้นกำลังวางเสาโทรเลขอยู่ด้วย ทำให้ราษฎรทั่วไปเกิดความ
เกรงกลัว ไม่กล้าพบหน้ากับเจ้าหน้าที่ของรัฐบาล โดยเฉพาะพวกพลตระเวน และข่าวลือ
นี้ได้ไปถึงเมืองปักกิ่งว่า พวกจีนประมาณ ๒,๐๐๐ คน จะก่อเหตุร้ายขึ้นในเมืองภูเก็ต ใน
เวลาที่พระยารัษฎานุประดิษฐ์ออกไปตรวจราชการยังเมืองตะกั่วป่า ในวันที่ ๑๒ มีนาคม
พ.ศ. ๒๔๔๖ (ร.ศ. ๑๒๒) ด้วยเหตุความไม่พอใจที่เจ้าหน้าที่ตำรวจได้จับพวกชาวจีนไป
๓๐ คน ในฐานะที่ทำร้ายเจ้าพนักงานบกเก็บและถึงตายไป ๒ คน ตั้งแต่วันที่ ๒๔ กุมภาพันธ์
พ.ศ. ๒๔๔๖ (ร.ศ. ๑๒๒)

ข่าวลือดังกล่าวอาจเป็นเหตุให้พวกชาวจีนไม่พอใจเกรงว่าจะมีภัยคิดกระทำการต่อ
ต้านเจ้าพนักงาน จนถึงกับมีการฆ่าฟันกันขึ้นได้ พระยารัษฎานุประดิษฐ์ และพระทวีปสยามกิจ
(Neubroner) กงสุลสยามประจำเมืองปักกิ่งจึงได้ออกประกาศปฏิเสธเป็นทางราชการ และ
ทางหนังสือพิมพ์ไม่ให้ราษฎรไทย จีน ได้ตื่นกลัวในข่าวลือนั้น แต่ก็ได้คอยละเทาใจนัก เพราะ
ยังมีผู้ปล่อยข่าวลืออยู่เสมอ พระยารัษฎานุประดิษฐ์ จึงขออนุมัติจากรัฐบาลออกกฎหมายบังคับลง
โทษผู้ปล่อยข่าว ซึ่งกว่าจะประกาศใช้ก็ล่าช้าไม่ทันการดังปรากฏในข้อเสนขอให้ข้าหลวง
เทศาภิบาลปักษ์ใต้พิจารณาพิเศษออกกฎหมาย ขังขังในที่ที่เกิดเหตุปัจจุบันทันด่วนดังกล่าวแล้ว แต่
อย่างไรก็ตามเหตุการณ์ก็สงบลงได้ เมื่อท่านได้แก้ปัญหาโดยเรียกประชุมพ่อค้านายเหมืองแร่

๑ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม. ๕๓/๕ จดหมายของกรมหลวงดำรงราชานุภาพ
พลกรัชมุนสมตอมรพันธุ์ ที่ ๒๕๒๕/๑๓๖๔๔ ๒๕ มีนาคม ร.ศ. ๑๒๒.

พวกชาวจีนฆ่าเจ้าพนักงานผู้ดูแลการกาย ๑ คน บกเก็บ ๑ คน เพราะเข้าใจ
ผิดคิดว่าเป็นพวกพลตระเวน เนื่องจากแต่งเครื่องแบบคล้ายกัน และในขณะที่เกิดเหตุเป็นเวลา
กลางคืน

๒ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม. ๕๓/๕ จดหมายกรมหลวงดำรงราชานุภาพ พล
กรัชมุนสมตอมรพันธุ์ ที่ ๒๕๓๒/๑๓๕๐๖ ๒๑ มีนาคม ร.ศ. ๑๒๒.

ให้ไปชี้แจงพวกกรร มกรหรือคนที่อยู่ในความปกครองของตนไม่ให้เชื่อถือนั่นตกใจ ถ้าผู้ใดชัก
ขึ้นหรือปล่อยข่าวลือจะถูกจับมาลงโทษ ทั้งที่ยังไม่มีกฎหมายให้อำนาจเจ้าหลวงใหญ่ ซึ่งแสดง
ให้เห็นว่าท่านพยายามแก้ไขปัญหา เฉพาะหน้าที่เกิดขึ้นในสถานการณ์ที่ล่อให้ เห็นว่าความยุ่งยาก
วุ่นวายในบ้านเมืองกำลังจะเกิดขึ้นได้ทันที และส่งผลกระทบรวดเร็ว

หลังจากเหตุการณ์สงบลงแล้ว พระยารัษฎานุประดิษฐ์ได้ทำการสอบสวนสาเหตุ
ต่าง ๆ เพื่อป้องกันมิให้ข่าวลือนั้นเกิดขึ้นอีก และได้ทำการจับกุมหัวหน้าพวกอั้งยี่คณะ
"กิมลอนเซียว" ได้หลายคน ในฐานะที่ชอบก่อกวนสร้างความไม่สงบอยู่เสมอ การสอบสวน
ส่วนใดก็ตามว่ามีพวกจีนในมณฑลภูเก็ตเข้าด้วยมาก ถ้าขึ้นปล่อยไว้จะเป็นอันตรายได้
จึงได้ทำรายงานเสนอมายังเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยในปี พ.ศ. ๒๔๔๖ (ร.ศ. ๑๒๒)
ให้เหตุผลในการจับพวกอั้งยี่จีนคณะ กิมลอนเซียว ว่า "..... พวกนี้ก่อการร้าย กำเริบ
เข้มแข็งราษฎรต่าง ๆ มักกลัวหลบหลีก ๆ แต่ไม่กล้าชักอำนาจรัฐบาล แต่ถึงกระนั้นก็จำ
เป็นที่รัฐบาลจะต้องปราบให้เรียบร้อยไม่ให้มีต่อไปได้" ^๒ จะเห็นได้ว่า พระยา-
รัษฎานุประดิษฐ์นั้นทำงานได้รอบคอบ พยายามศึกษาสาเหตุและป้องกันที่เหตุนั้นเสียก่อน
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงกับมีพระกระแสพระราชดำรัสว่า "เขาจะวัง
คิดเป็นการถูกต้อง" ^๓ นอกจากนั้นท่านยังเสนอข้อคิดเห็นไปยังรัฐบาลว่าให้ดำเนินจัดตั้งสาย
โทรเลขที่ยังค้างอยู่ในมณฑลภูเก็ต เสียให้สำเร็จซึ่งจะเป็นทางหนึ่งที่ช่วยให้ราษฎรได้รู้สึกรว่า

^๑ ก.จ.บ. เอกสาร ร.๔ ม. ๓๓/๕ จดหมายกรมหลวงดำรงราชานุภาพ
กรมขุนสมมติธรรม ที่ ๒๕๓๒/๑๓๔๐๖ ๑๖ มีนาคม ร.ศ. ๑๒๒.

* พวกชาวจีนที่เข้าด้วยกับพวกอั้งยี่ "กิมลอนเซียว" เป็นชาวจีนที่เรียกว่าพวก
"บะบา" คือลูกจีนหรือหลานจีน ที่เกิดในมณฑลภูเก็ต

^๒ ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม. ๕๓/๕ จดหมายกรมหลวงดำรงราชานุภาพ
ทูลกรมขุนสมมติอมรพันธ์ ที่ ๒๖๐๓/๑๓๔๕๐ ๓๐ มีนาคม ร.ศ. ๑๒๒.

^๓
ก.

ตอนหนึ่งว่า

"..... ที่เมืองภูเก็ต การทำเหมืองซากุน เหมืองไค้หุคเสียมาก และพวกนายเหมืองกับกูดี้เกิดวิวาทกันด้วยเหตุที่นายเหมืองไม่มีเงินให้ตาม สัญญา ไค้มาร้องต่อพระยารัษฎานุประดิษฐ์วันละหลายร้อยคน พระยารัษฎานุประดิษฐ์ ได้เปรียบเทียบให้เสร็จกันไปวันละหลาย ๆ เรื่อง แลพระยารัษฎาสั่งเกตเห็นว่าคงจะไม่เกิดเหตุร้ายแรงได้....."

พระยารัษฎานุประดิษฐ์ใช้วิธีการประนีประนอมให้นายเหมืองและลูกจ้างยอมความกันเป็นการป้องกันมิให้เกิดเหตุร้ายแรงขึ้นด้วยวิธีการต่าง ๆ เป็นต้นว่า เมื่อกรรมกรจี้บกร้องเรียนท่านจะเรียกนายเหมืองมาว่ากล่าวด้วยถ้อยคำรุนแรง และให้หาเงินมาจ่ายให้ กรรมกรเสีย มิฉะนั้นท่านจะสั่งให้จำขัง หรือทำเป็นกักขังนายเหมืองไว้ชั่วระยะหนึ่งและ ชี้แจงให้กรรมกรเห็นว่าทางราชการเอาใจใส่เป็นธุระจัดแจงเร่งเงินให้ และขอร้องให้ กรรมกรกลับไปทำงานในเหมืองแรกตามเดิม^๒

พระยารัษฎานุประดิษฐ์ได้ชี้แจงให้นายเหมืองได้เข้าใจถึงความเดือดร้อนที่จะเกิดขึ้น ถ้าไม่หาเงินมาจ่ายเป็นค่าจ้างแก่กรรมกร เพราะเคยมีตัวอย่างเกิดขึ้นให้เห็นมาแล้ว ขอให้พยายามหาเงินมาจ่ายเสีย ถ้าไม่มีจริง ๆ พระยารัษฎานุประดิษฐ์ จะอนุญาตให้ยืมเงินสำรองที่ขึ้นการทะนุบำรุงบ้านเมืองกัน โดยมีหลักทรัพย์ของนายเหมืองเป็นประกัน ถ้าเงินไม่พอจ่ายครบจำนวนท่านก็จะเจรจาให้กรรมกรเห็นความจำเป็นของนายเหมือง ที่การทำเหมืองแร่ต้องซากุนขอจ่ายล่วงหน้าเพียงร้อยละ ๕๐ - ๖๐ กัน ส่วนเงินที่

^๑ ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม. ๕๓/๑๐ จดหมายกราบบังคมทูลของกรม - หลวงดำรงราชานุภาพ ที่ ๒๕๒/๒๐๑๕๓ ๑๒ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๖.

^๒ ขุนเสนาขุนงศ์กัถิ ประวัติและงานพระยารัษฎานุประดิษฐ์ หน้า ๑๖.

ทั้งจะได้คอยควบคุมจ่ายต่อไป

จะเห็นได้ว่าท่านพยายามที่จะแก้ปัญหาด้วยวิธีการประนีประนอมไม่ให้นายเหมืองและกรรมกรเกิดความขัดแย้งจนมีการทะเลาะวิวาทกัน เพราะถ้าเกิดขึ้นนอกจากจะเดือดร้อนถึงราษฎรทั่วไปแล้ว ยังจะทำให้พวกกรรมกรจีนไม่อยากจะทำเหมืองในเขตมณฑลภูเก็ต กลับเมืองจีน หรือไปทำงานในเหมืองแร่แถบหัวเมืองมลายู เป็นผลเสียต่อเศรษฐกิจทั่วเมืองแถบนี้มาก และนโยบายของรัฐบาลในขณะนั้นกำลังหาวิธีการที่จะให้กรรมกรจีนเข้ามาทำเหมืองแร่ให้มากขึ้น เพราะฉะนั้นนโยบายการประนีประนอมนอกจากจะทำให้บ้านเมืองสงบเรียบร้อยแล้วยังช่วยป้องกันการทำเหมืองแร่ดำเนินต่อไปด้วย

๒.๓ การจัดระเบียบการประชุมรายงานผลปฏิบัติราชการของเจ้าพนักงานฝ่ายปกครอง เมืองภูเก็ต

เพื่อให้เจ้าหน้าที่การดำเนินการปกครองได้ลุล่วงตามระเบียบแบบแผนการปกครองเทศาภิบาลว่าเจ้าหน้าที่ยังบ้านเมืองปฏิบัติราชการว่าดีทุกข้อบ้างสุขของราษฎรได้มากน้อยเพียงไร มีปัญหาเกิดขึ้นหรือไม่ จำเป็นต้องมีการประชุมปรึกษาหารือกัน เพื่อจะได้แก้ไขให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น เมื่อพระยารัษฎานุประดิษฐ์เข้ามารับตำแหน่งข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลภูเก็ตครั้งแรกในปี พ.ศ. ๒๔๔๔ (ร.ศ. ๑๒๐) เห็นว่าการประชุม อำเภอกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ตามอำเภอตาง ๆ ในเมืองภูเก็ตยังไม่จัดให้เป็นที่เป็นที่เรียบร้อย ท่านจึงได้มีคำสั่งให้ อำเภอตาง ๆ กำหนดวางระเบียบการประชุม ตามหลักเกณฑ์ คือ^๒

(ก) ทุกวันที่ ๑ ของเดือน ให้ผู้ใหญ่บ้าน แต่ละท้องที่มาประชุมที่บ้านกำนันในเวลา ๑๒.๐๐ น. ถ้าถึงกำหนดวันเวลาประชุม ผู้ใหญ่บ้านคนใดไม่สามารถมาประชุมได้ให้

^๑ ฐานเสนานุกรณศักดิ์ ประวัติและงานพระยารัษฎานุประดิษฐ์ หน้า ๑๗.

^๒ ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม. ๕๓/๕ รายงานการตรวจราชการของพระยารัษฎานุประดิษฐ์เสนอเสนานุกรณกระทรวงมหาดไทย ๑ - ๑๕ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๐.

ส่งตัวแพนมาแจ้งให้ทราบ หากขาดประชุมโดยไม่บอกกล่าวถือว่ามีความผิด ให้กำนันเขตตัวผู้ใหญ่บ้านคนนั้นไปให้นายอำเภอ ถักตัวไว้ชี้แจงราชการ ๓ วัน การประชุมที่บ้านกำนันนั้น ให้กำนันปฏิบัติกับผู้ใหญ่บ้านดังนี้

- ๑) ชี้แจงข้อราชการต่าง ๆ ตามคำสั่งของนายอำเภอให้เป็นที่ยอมรับชัดเจน
- ๒) ทราบผลการป้องกันปราบโจรผู้ร้าย
- ๓) ประชุมหารือเรื่องการทำนุบำรุงราษฎรในหมู่บ้าน
- ๔) ใ้ส่วนราษฎรเกี่ยวกับสัตว์พาหนะ ยานพาหนะ อาวุธ การเกียตยศ ใน

หมู่บ้าน ฯลฯ

เมื่อทราบผลรายงานของผู้ใหญ่บ้านทุกหมู่บ้านในตำบลของตนแล้วให้ทำรายงานสรุปผล เพื่อเสนอในที่ประชุมอำเภอต่อไป

(ข) ทุกวันที่ ๒ ของเดือน เวลาเที่ยงให้กำนันทุกตำบลมาประชุมพร้อมกันที่ว่าการอำเภอ ถ้ามาไม่ได้ให้ส่งผู้ใหญ่บ้านคนหนึ่งมาแทน ถ้าขาดหายไปจะถูกถักตัวไว้เพื่อชี้แจงข้อราชการ ๓ วัน ในการประชมนั้นนายอำเภอปฏิบัติดังนี้

- ๑) ตรวจรับรายงานผลการปฏิบัติงานของกำนันที่ขึ้นเสนอ
- ๒) ประชุมข้อปัญหาที่เกิดขึ้นของกำนันผู้ใหญ่บ้าน เพื่อหาทางแก้ไข
- ๓) นายอำเภอจะต้องชี้แจงข้อปฏิบัติราชการต่าง ๆ ให้กำนันเข้าใจ ทั้งที่เป็น

คำสั่ง และข้อความในกฎหมายลักษณะปกครองท้องถิ่น

๔) กำชับเรื่องการป้องกันปราบปรามโจรผู้ร้าย และทะนุบำรุงราษฎรทำมาหากินไม่ให้เดือดร้อน หลังจากการประชุมเสร็จแล้วให้นายอำเภอสรุปผลรายงานประชุม ทำรายงานเพื่อเตรียมเสนอในที่ประชุมว่าการมณฑลต่อไป

(ค) ทุกวันที่ ๕ ของเดือนเวลาเที่ยงวัน ให้นายอำเภอมาประชุมที่ว่าการมณฑล เสนอรายงานประจำเดือนของอำเภอ บัญชีสามโนครวั สัตว์พาหนะ ยานพาหนะ เครื่องศาสตราวุธต่าง ๆ ที่เพิ่มขึ้น หรือลดลงในท้องที่ของตนทุกครั้ง ถ้านายอำเภอไม่สามารถมาประชุมได้ ให้ปลัดอำเภอ หรือ สมุหบัญชีมาประชุมแทน ถ้าขาดประชุมจะตัดเงินเดือนนายอำเภอลงเหลือ ๑ ใน ๔ ของเงินเดือนที่ได้รับ การประชุมนี้ปลัดเทศภิบาลจะเป็น

ประชาชนที่ประชุม ทำการปรึกษาหารือ ผลการปฏิบัติงานว่า เป็นไปตามพระราชกำหนด กฎหมายหรือไม่ตลอดจนปัญหาข้อขัดข้องต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น เพื่อจะได้เสนอข้อหาลงโทษผู้ดำเนินการต่อไป

การปรับปรุงระเบียบแบบแผนการประจักษ์นี้ ไม่มีกฎหมายลักษณะปกครองท้องถิ่น เป็นลายละเอียดแน่นอน พระยารัษฎานุประดิษฐ์ กำหนดขึ้นเองโดยอยู่ภายในหลักเกณฑ์ กฎหมายนั้นให้อำนาจไว้ และวิธีการเช่นนี้ผู้เขียนไม่พบหลักฐานว่าใครนำไปใช้ยังหัวเมืองอื่น ๆ นอกจากเมืองภูเก็ตหรือไม่ แต่ก็เป็นไปได้ว่า ท่านตั้งให้หัวเมืองต่าง ๆ ปฏิบัติตาม เพราะว่ามี การแก้ไขข้อบกพร่อง เช่น เรื่องกำหนดเวลาให้เหมาะสมกับสภาพภูมิประเทศของแต่ละเมือง อย่างไรก็ดีตามข้อที่นำส่งเกล้าว่า ระเบียบแบบแผนที่ปฏิบัติกันจะดีหรือไม่นั้นเป็นเรื่องที่น่าคิด เพราะในสมัยนั้นเรายังขาดเจ้าพนักงานท้องถิ่นที่มีความรู้ความสามารถ เข้าใจในราชการ และศรัทธาฉัน ผู้ใหญ่บ้านเองบางคนอ่านไม่หนังสือไม่ออก การให้ทำรายงาน หรือเข้าประชุมเพื่อปรึกษาราชการจึงไม่อาจได้รับผลสำเร็จนัก ดังนั้นงานเช่นนี้จึงต้องฝากอยู่ใน ความรับผิดชอบของข้าหลวงใหญ่ ที่จะต้องออกตรวจตราดูแล หรือเร่งเร้าให้แผนงานของท่านดำเนินไปตามที่ท่านคิด และข้อเท็จจริงก็ปรากฏชัดว่า พระยารัษฎานุประดิษฐ์ยังต้องฝึกหัดคนเข้ารับราชการอยู่เป็นจำนวนมาก และต้องออกตรวจราชการทั่วหัวเมืองต่าง ๆ อยู่ตลอดเวลา ซึ่งแสดงว่าท่านยังไม่ไว้วางใจการปฏิบัติงานของเจ้าพนักงานคนชั้นรอง ๆ ลงไป ซึ่งก็เป็นผลที่ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ได้ออกไปเห็นสภาพของบ้านเมืองต่าง ๆ แทนที่จะนั่งบัญชาการอยู่ที่ทำการหมดอย่างเดียว และเป็นผลให้ข้าราชการชั้นผู้น้อยได้ปฏิบัติราชการที่มีประสิทธิภาพขึ้น

๒.๓ การเกณฑ์นิมนต์กับทางประเทศ

รัฐบาลไทยไม่สามารถจะแก้ไขปัญหาค่าเงินเฟ้อล้มล้างทางอำนาจศาล หรือเรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขตอันเป็นผลเกี่ยวเนื่องมาจากสนธิสัญญาเบาว์ริงปี พ.ศ. ๒๓๘๘ (ค.ศ. ๑๘๔๕) แต่ได้พยายามที่จะเจรจากับทางแก้ไข เพื่อลดอิทธิพลของพวกคนนิมนต์กับ

อังกฤษลงหรือไถ่กันเอาไว้คนที่ในบังคับหรือกึ่งต่างชาติ เข้ามาแทรกแซงด้วยการจำกัดขอบเขตของสัญญาให้ลดน้อยที่สุดเท่าที่จะทำได้ ซึ่งรัฐบาลไทยทราบก็อยู่ว่า ถ้าหากไม่มีการปฏิรูประบบการศาลของไทยให้เรียบร้อย การแก้ไขสัญญาเรื่องนี้ทำได้ยากมาก สำหรับในหัวเมืองมณฑลที่เกิดขึ้นในบังคับอังกฤษเป็นจำนวนมาก ข้าหลวงใหญ่คนก่อน ๆ ก็ได้ปฏิบัติตามนโยบายของรัฐบาล คือ แก้ไขปัญหาต่าง ๆ ภายในขอบเขตของสัญญาและเท่าที่ฝ่ายอังกฤษจะยินยอมตกลง ซึ่งส่วนใหญ่อีกเป็นรายละเอียดปลีกย่อย ดังได้กล่าวมาแล้วในบทก่อน

ในสมัยที่พระบาทราชานุประภังษีดำรงตำแหน่งข้าหลวงใหญ่ ก่อนที่ทางรัฐบาลจะสามารถเจรจายกเลิกสิทธิสภาพนอกอาณาเขตเป็นผลสำเร็จส่วนใหญ่นั้นปี พ.ศ. ๒๔๕๒ (ค.ศ. ๑๙๐๙)^๒ การเจรจาเกี่ยวกับปัญหากฎหมายยังคงมีอยู่ เช่นในปี พ.ศ. ๒๔๕๖ (ร.ศ. ๑๑๒) อังกฤษยอมให้ศาลมณฑลภูเก็ตพิจารณาคดีความบางอย่างได้ดังปรากฏในจดหมายกราบทูลของกรมหลวงดำรงราชานุภาพตอนหนึ่งว่า

“.... พระบาทราชานุประภังษีได้ถามมิสเตอร์สกินเนอร์สว่าคนในสับเบกอังกฤษ ซึ่งอยู่ในมณฑลภูเก็ต ถ้ามีความมโนสำนึกเล็กน้อย จะให้จัดการประการใด และถ้าเป็นความอาญาใหญ่โต จะให้ทำประการใด มิสเตอร์สกินเนอร์สตอบว่า ถ้าเป็นความมโนสำนึกเล็กน้อยยอมให้ศาลมณฑลภูเก็ตตัดสินได้ แต่ส่วนความอาญาใหญ่โตนั้น เวลานี้มิสเตอร์สกินเนอร์สยังไม่ตอบได้”^๓

^๒ แดมสุช นีมนนท์ "การเจรจาทางการทูตระหว่างไทยกับอังกฤษ (ค.ศ. ๑๘๐๐ - ๑๙๐๙) ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ หน้า ๔.

^๒ ๑. หน้า ๑๒.

^๓ ก.จ.ธ. เอกสาร ร. ๕ ม. ๕๓/๕ จดหมายกรมหลวงดำรงราชานุภาพ หลักรวมขุนสมมติอมรพันธ์ ที่ ๑๒๓/๑๐๒๒ ๒๕ เมษายน ร.ศ. ๑๒๒.

✓ แสดงให้เห็นว่าการเจรจาเพื่อกำหนดขอบเขตของสัญญาได้ดำเนินไปได้ถึงขั้น จนทำให้ศาลาแม่พลูเกิดสามารถพิจารณาตัดสินคดีเล็กน้อยของคดีนี้ร่วมกับอังกฤษได้ แต่อังกฤษยังไม่ยอมจะให้ศาลไทยพิจารณาคดีสินคดีแพ่งและอาชญาคดีนี้ร่วมกับของตน อย่างไรก็ตามการที่อังกฤษยอมให้ถึงขั้นนี้ เป็นที่ยืนยันได้ว่าระบบการศาลหัวเมืองแม่พลูเกิดได้จัดเป็นระเบียบเรียบร้อยกว่าเดิม และเป็นที่เชื่อถือของรัฐบาลอังกฤษในสมัยนี้มากกว่าแต่ก่อน

✓ การเจรจาหลังจากนี้ส่วนใหญ่อีกก็เกี่ยวกับเรื่องขอความสะดวกในการพิจารณาคดีของคดีนี้ร่วมกับอังกฤษที่ศาลอังกฤษยังคงดำเนินการอยู่ เช่นในปี พ.ศ. ๒๔๔๔ (ร.ศ. ๑๒๕) กองสุลต่านอังกฤษ และรัฐบาลไทยได้พิจารณากันถึงปัญหาเรื่องการเรียกตัวจำเลยและพยานขึ้นศาล ตลอดจนการค้นหานักต้องหาคดีนี้ร่วมกับอังกฤษในคดีอาญาให้เจ้าพนักงานฝ่ายไทยค้นได้ไม่ต้องขอจดหมายรับรองจากกองสุลต่านอังกฤษ ส่วนอังกฤษนั้นต้องการให้ฝ่ายไทยช่วยตามหาจำเลยและพยาน ซึ่งเป็นคนในบังคับไทยให้ ในกรณีที่จำเลยและพยานคดีนี้บังคับไทยไม่มาให้การตามกำหนดที่หมายของศาลอังกฤษ ✓

เนื่องจากศาลกงสุลอังกฤษประสบปัญหาในการเรียกตัวจำเลยและพยานในการพิจารณาคดีความ ต้องขอร้องให้เจ้าพนักงานฝ่ายไทยเป็นผู้ถือหมายศาลไปให้ ซึ่งกงสุลเจ้าหน้าที่ยกไทยก็ทำให้เป็นครั้งคราว เพราะไม่มีแบบอย่างธรรมเนียม หรือ สัญญาบางไว^{๒๒} และไทยเองไม่ต้องการให้ศาลกงสุลอังกฤษ ใช้อำนาจยุ่งเกี่ยวกับทางฝ่ายไทยเกินขอบเขต ทำให้ศาลกงสุลอังกฤษประสบปัญหาในการเรียกตัวจำเลย และพยานซึ่งเป็นคนในบังคับไทยไปศาล เรื่องนี้อังกฤษจึงขอให้ไทยช่วยตามตัวจำเลยหรือพยานมาให้ได้ก็พอใจ จะไม่มีการ

^๑ ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม. ๕๓/๑๐ จดหมายกรมหลวงดำรงราชานุภาพ
ทูลกระหม่อมสมเด็จพระพันปี ที่ ๓๑๓๖/๓๑๔๔๐ ๒๒ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๕.

^๒ ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม. ๕๓/๕ จดหมายพระเจ้าแสนยาภิ
แทนปลัดทูลฉลองกราบทูลกระหม่อมสมเด็จพระพันปี ที่ ๓๐๖๔/๓๑๑๓ ๑๒ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๕.

ลงโทษแต่อย่างใด ทางรัฐบาลไทยได้แก้ปัญหาดังกล่าวโดยขอให้กงสุลอังกฤษและกับเจ้าพนักงานฝ่ายไทยช่วยจัดการให้เพราะสามารถจะลงโทษคนในบังคับไทยได้ตามกฎหมายในฐานชดค่าสิ่ง ซึ่งวิธีการเช่นนี้ทำให้คนในบังคับไทยเกรงกลัวมากกว่าหมายศาลกงสุลอังกฤษที่เคยมีมาแล้ว

สำหรับปัญหา เรื่องการที่กงสุลอังกฤษขอให้เจ้าพนักงานคนบ้านคนในบังคับอังกฤษได้นั้น ตามสัญญาได้ระบุไว้ชัดเจนแล้วว่าสามารถคนบ้านที่อยู่ห่างไกลกว่า ๒๔ ชั่วโมง แต่การที่อังกฤษขอให้คนได้ทั่วไปเช่นนี้ ทางรัฐบาลไทยยังสงสัยอยู่ เพราะในเมื่อเหตุเกิด ผู้บัญชาการตำรวจเป็นคนอังกฤษอยู่ที่เมืองที่เกิดคดีต้องสอบถามให้รู้เรื่องถ้าต่อไปผู้บัญชาการเป็น✓คนไทยจะยอมหรือไม่ ถ้าไม่ยอมชดค่าลงต่าง ๆ ที่อังกฤษขอจริงฝ่ายไทยก็จะต้องตกลงด้วยกรณีหลังนี้ผู้เขียนไม่พบหลักฐานว่าฝ่ายอังกฤษยินยอมหรือไม่ แต่ก็น่าจะเชื่อได้ว่าอังกฤษคงยอมให้เพราะต้องการให้ไทยให้ความสะดวกในการเรียกตัวจำเลยหรือพยานมาให้ดังกล่าวแล้ว

จะเห็นว่าฝ่ายไทยพยายามทุกวิถีทางที่จะเรียกสิทธิทางศาลกลับคืนไม่ว่าวิธีการพิจารณาพิพากษาคดีคนในบังคับหรือการที่กงสุลอังกฤษจะเข้ามาตั้งศาลกงสุล หรือขออนุญาตพิจารณาคดีหนึ่งชำระความชั่วคราว ซึ่งฝ่ายไทยไม่ยอมให้แต่ทั้งนี้การเจรจาอาจมีการประนีประนอมกันได้ ในเมื่อเห็นว่าไม่ทำให้เสียผลประโยชน์ของแต่ละฝ่ายมากนัก สำหรับอังกฤษนั้นยังยึดถือหลักเกณฑ์เดิมตามสัญญาโบว์ริง ปี พ.ศ. ๒๓๘๘ (ค.ศ. ๑๘๔๕) อยู่ แม้ว่าในการเจรจาในเรื่องวิพิพาทเนกาซาเขต ส่วนใหญ่จะถูกยกเลิกไปตามสนธิสัญญาใหม่ในปี พ.ศ. ๒๔๕๒ (ค.ศ. ๑๙๐๙) อังกฤษก็ยังไม่ละสิทธิอำนาจศาลต่างประเทศฝ่ายไทยตามข้อ ๘ ของหนังสือสัญญาปี พ.ศ. ๒๔๒๒ (ค.ศ. ๑๘๗๙) จะยังคงใช้อยู่กับคนในบังคับอังกฤษที่

๑. ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม. ๕๓/๕ จกหมยกรมหลวงดำรงราชานุภาพ
ตุลกรมขุนสมมทิยมรพันธ์ ที่ ๓๑๓๖/๓๑๔๘๐ ๒๒ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๕.

เป็นชาวเอเชีย และจดทะเบียนเช่นเดียวกับ * คือคนเหล่านี้จะย้ายไปขึ้นศาลไทยเมื่อมี
 ตูลาการแล้ว แต่ไทยจะแต่งทั้ง * ภายในเวลาพิจารณาตัดสินถึงที่สุดยังต้องขึ้นนั่งอยู่ด้วยและ
 ในกรณีที่คนไทยบังคับอังกฤษเป็นจำเลยสูงสุดอาจพิจารณาและมีสิทธิถอนคดีได้ ส่วนคนไทย
 มั่งคั่งขึ้นที่กทะเลเมียนมาตั้งวันเช่นสัญญาจะอยู่ในอำนาจศาลไทย คนไทยกับเหล่านี้จะเปลี่ยน
 ไปขึ้นศาลไทยทั้งหมดอย่างเต็มที่ เมื่อไทยมีประมวลกฎหมายลักษณะอาญา กฎหมายลักษณะ
 ประมวล และการศึกษา ตลอดจนกฎหมายลักษณะวิธีพิจารณาความอาญา และกฎหมายลักษณะพระ
 ธรรมนูญจึงถึงกาลต่อไป

๓. การทะนุบำรุงเศรษฐกิจและสังคม

แนวทางการจัดรูปแบบการปกครองการศาล และการรักษาการตลอดจนการที่รัฐบาล
 ให้ความสำคัญที่จะทะนุบำรุงสภาพเศรษฐกิจ และสังคมของหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกตาม
 แบบสมัยใหม่ แต่สิ่งเหล่านี้ก็ยังไม่สามารถทำให้หัวเมืองเหล่านี้มีสภาพเปลี่ยนแปลงไปกว่า
 เกินมากนัก จริงอยู่รัฐบาลได้แก้ไขระบบการปกครองการศาล ให้ทำงานมีประสิทธิภาพขึ้น
 ทางด้านการเก็บภาษีอากรได้แก้ไขจนสามารถเก็บภาษีได้มากเป็นอันดับหนึ่งในบรรดามณฑล
 หัวเมืองด้วยกัน หรือเป็นอันดับสองรองจากกรุงเทพฯ แต่ฐานะความเป็นอยู่ของประชาชน
 ส่วนใหญ่และฐานะทางการเงินของมณฑลดูเหมือนจะไม่ช่วยให้สภาพของมณฑลเกิดแตกต่างไปกว่า
 สมัยที่ผ่านมา ปัญหาและการแก้ปัญหาเศรษฐกิจสังคมของรัฐบาลที่รับผิดชอบขณะนั้นก็มีลักษณะ

* ในปี พ.ศ. ๒๔๔๕ (ร.ศ. ๑๒๕) กองสูงสุดอังกฤษขอเพิ่มศาลมณฑลภูเก็ตเป็นทั้ง
 พิจารณาคนบังคับอังกฤษ กระทรวงมหาดไทยได้หารือไปยังกระทรวงยุติธรรม เห็นควร
 ว่าไม่อนุญาต เพราะต้องการให้ทั้งสองศาลอยู่เกี่ยวกับ มีคำสั่งให้ข้าหลวงใหญ่จัดสถานที่
 ใหม่ให้กองสูงสุดอังกฤษตามที่เห็นสมควร

เกษมสุข นิมมนต์ "การเจรจาทางการทูตระหว่างไทยกับอังกฤษ ก.ศ. ๑๙๐๐
 - ๑๙๐๕" ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

เช่นเดียวกัน คือว่ามีปัญหาต่าง ๆ ที่จะต้องแก้ไขแต่ไม่สามารถจะทำได้ลุล่วงเท่าที่ควร
 ทั้งนี้จะเห็นได้จากวิธีการดำเนินงานของรัฐบาล ในสมัยที่พระยาวิภาวดีประสิทธิ์เป็น
 ข้าราชการใหญ่ต่อไป

๓.๑ โครงการทะนุบำรุงสภาพเศรษฐกิจมณฑลภูเก็ตใน พ.ศ. ๒๔๔๕

การสำรวจสภาพเศรษฐกิจหัวเมืองฝ่ายตะวันตกของรัฐบาลนับตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสในปี พ.ศ. ๒๔๓๓ (ร.ศ. ๑๐๕) หลังจากนั้นก็มี
 เจ้าหน้าที่ยของรัฐบาลที่เป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ตลอดจนที่ปรึกษาชาวต่างประเทศหลายนายได้
 ไปสำรวจทำรายงานเสนอรัฐบาล เพื่อหาทางทะนุบำรุงสภาพเศรษฐกิจของมณฑลภูเก็ตให้คึก
 ฉื้น แต่รัฐบาลก็ไม่ดำเนินการแก้ไขอย่างจริงจังปล่อยให้ข้าราชการใหญ่ทะนุบำรุงบ้านเมือง
 ตามปัญหาความสามารถเท่าที่จะทำได้ ทั้งนี้จะเห็นได้เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๔ (ร.ศ. ๑๒๐)
 กรมหลวงดำรงราชานุภาพเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยได้เสด็จไปตรวจราชการมณฑลภูเก็ต
 ทรงเห็นสิ่งที่แก้ไขในมณฑลนี้ กรมหมื่นมณฑลราชกาลที่ ๕ ว่าควรจะได้จัดระบบการยี่-
 ครองกรรมสิทธิ์ที่ดินให้เรียบร้อย และในเวลาเดียวกันจะต้องทะนุบำรุงการคมนาคม
 หัวเมืองให้ไปมาค้าขายสะดวกถึงกัน เพื่อให้ราษฎรสามารถเพิ่มผลผลิตจากการอุตสาหกรรม
 เหมืองแร่ การเกษตรกรรม และอาชีพอื่น ๆ ได้ดำเนินไปอย่างไถ่ผล^๒ ซึ่งเรื่องนี้ก็ไม่ได้
 กระทำกันอย่างจริงจังเท่าใดหลังจากนั้น

^๑ ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ยร. ๑/๓๕ จกหมายพระยาสุพรรณนิวินิต กราบ
 บังคมทูลสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ที่ ๒๐/๔๑๘ ๑๓ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๖.

^๒ ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ยร. ๑/๒๕ จกหมายกรมหมื่นมณฑล ของ
 กรมหลวงดำรงราชานุภาพ ที่ ๒๕๓/๔๑๔๕ ๙ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๐.

ในปี พ.ศ. ๒๔๔๔ (ร.ศ. ๑๒๕) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงนำเอาปัญหานี้ขึ้นมาพิจารณาอีกครั้งหนึ่งและทรงโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอ — กรมหลวงดำรงราชานุภาพเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย พระยาสุริยานุวัตร เสนาบดี กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ พระยาสุรพุมัยวินิจิต เสนาบดีกระทรวงโยธาธิการ พระยา รัชานุประคิษฐ์ ข้าหลวงใหญ่ และนาย เวสเทินการ์ด (Westengard) ผู้ช่วยที่- ปรีกษาราชการแผ่นดิน เป็นกรรมการปรึกษาวางโครงการจะจัดการทะนุบำรุงมณฑลภูเก็ต อย่างไร แล้วให้นำความเห็นขึ้นกราบบังคมทูลเพื่อพระบรมราชวินิจฉัยสั่งการต่อไป แล้ง กระจุกที่ทำให้ทางรัฐบาลจัดตั้งคณะกรรมการเพื่อหาทางพัฒนา เกรบสุภกิจมณฑลภูเก็ตขึ้นครั้งนี้ น่าจะมีเหตุผลมาจากอิทธิพลของหนังสือพิมพ์ทางเมืองบีนังและสิงคโปร์ ที่ออกข่าวโจมตีการ ดำเนินงานของรัฐบาลในมณฑลนั้นอยู่เสมอ เขาเปรียบพอกันนายเหมืองชาวจีนทั้งที่เป็น คนในบังคับไทยและอังกฤษโดยการนำเอาภาษีอากร ส่งกรุงเทพฯ เป็นส่วนใหญ่ไม่จัดการ ทะนุบำรุงการคมนาคม ให้ความสะดวกกับพ่อค้านายเหมือง และรัฐบาลคงเห็นว่าหัวเมือง เหล่านี้ล่อแหลมอันตรายอยู่ระหว่างอาณานิคมของอังกฤษทั้งสองด้าน มีทรัพยากรธรรมชาติ มหาศาลอังกฤษอาจหาเหตุเข้าแทรกแซงควมधिकการคง ๆ ดังนั้นการทะนุบำรุงบ้านเมือง ให้ราษฎรได้รับความสุขจะทำให้ราษฎรไม่เห็นว่าการปกครองในหัวเมืองมลายูของอังกฤษ ดีกว่าของไทย จะเป็นการป้องกันปัญหาต่าง ๆ ที่อาจเกิดขึ้นได้ภายหลัง

คณะกรรมการได้ประชุมปรึกษากันแล้วเห็นสมควรว่าเรื่องต่าง ๆ ที่ควร จะแก้ไขหรือปรับปรุงให้ดีขึ้นมีอยู่ ๔ ประการ* แต่สรุปได้หลักการใหญ่ ๆ ก็คือ การเก็บภาษี

* สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาบำราบปรปักษ์และสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ สำนัสมเด็จ หน้า

* เรื่องต่าง ๆ ที่จะดำเนินการแก้ไขมี ๑ ภาษีเงิน ๒ การธนาคาร ๓ กรมกรจีน ๔ การย้ายที่ว่าการเมืองภูเก็ตที่ท่าเหมืองแร่ ๕ กรมราชโสตกิจและภูมิ ๖ การทำแผนที่ ๗ การทำถนน ๘ การสร้างทางรถไฟ (ดูรายละเอียดจาก เอกสาร ร. ๕ ม. ๕๓/๑๐)

การทำเหมืองแร่ และการคมนาคม^๑ ซึ่งเริ่มมีโครงการเร่งด่วนที่จะต้องวางโครงการ หรือ
 คำเนินการปรับปรุงแก้ไขให้ดีขึ้น อย่างไรก็ตามไม่เพียงแต่จะมีปัญหาเหล่านี้เท่านั้นที่
 รัฐบาลจะแก้ไข ยังมีปัญหาอื่น ๆ อีกมากมายที่เกี่ยวข้องกับการทะนุบำรุงสภาพของ
 หัวเมืองแถบนี้ เช่น เรื่องการศึกษา การเกษตรกรรม การส่งเสริมทางค่าน
 ศิลธรรม การให้บริการทางด้านการศึกษาและสาธารณสุข ยังเป็นเรื่องหนักใจ
 ของรัฐบาลอยู่ ซึ่งจะต้องทำควบคู่กันไป แต่การเริ่มต้นก็เกือบจะปลายรัชกาลที่ ๕ แล้ว
 เพราะฉะนั้นผลงานบางอย่าง ก็ไม่อาจเห็นผลได้ในระยะเวลาอันสั้น แต่ถึงกระนั้นก็ทำให้
 เราทราบว่า การดำเนินงานทะนุบำรุงมณฑลภูเก็ตได้ดำเนินงานมา มีปัญหาและอุปสรรค
 ต่าง ๆ เช่นเดียวกับสมัยก่อนหน้านั้น

๓.๒ การเก็บภาษีอากร

การที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พยายามปรับปรุงแก้ไขระบบ
 ภาษีอากรและการคลังของประเทศมาแต่เริ่มแรก ที่จะทำการปฏิรูปการปกครองหรือทะนุ
 บำรุงประเทศในด้านต่าง ๆ ในปี พ.ศ. ๒๔๑๕ เป็นต้นมา ทำให้รัฐบาลสามารถแก้ไข
 ระบบการเก็บภาษีอากรที่เคยรั่วไหลนำเงินเข้าท้องพระคลังได้มากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง
 ยังกองหัวเมืองมณฑลภูเก็ตสามารถเก็บภาษีได้มากเป็นที่สองรองจากมณฑลกรุงเทพฯ^{*} จึง
 ได้กล่าวมาแล้วว่าในหัวเมืองแถบนี้รัฐบาลได้เริ่มใช้ระบบการที่รัฐบาลเป็นผู้เก็บภาษีเองเป็น
 ส่วนใหญ่ คงเหลือเฉพาะภาษีชนิดที่ยุ่งยาก เช่น ภาษีเงิน ภาษีสุรา หรือภาษีการพนัน
 แต่แนวโน้มก็จะค่อย ๆ เลิกในที่สุดปรากฏว่าในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ซึ่งยังมีให้มีเจ้าภาษีนารับผูกขาดอยู่ แต่ก็มีปัญหาให้กับรัฐบาลมาก และในขณะเดียวกันก็มี

^๑ ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม. ๕๓/๑๐ บันทึกความเห็นของคณะกรรมการ
 เรื่องการจัดการทำนุบำรุงเมืองภูเก็ต ๒๗ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๕

* ดูรายละเอียดจำนวนภาษีผลประโยชน์ที่เก็บได้ในมณฑลต่าง ๆ ในภาคผนวก ๘

ปัญหายุ่งยากในการเก็บภาษีต่าง ๆ มี ๓ ข้อที่กองรัฐบาลจะต้องแก้ไขให้เป็นไปตามพระราชบัญญัติฉบับใหม่ ที่ประกาศใช้บังคับ

๓.๒.๑ การแก้ไขปัญหาค่าเก็บภาษีเงิน

ภาษีเงินนั้นทำรายได้ให้กับมณฑลภูเก็ตมาก ๆ เนื่องจากเป็นภาษีผลประโยชน์ที่เกี่ยวข้องกับการทำเหมืองแร่ดีบุก ทั้งนี้เนื่องจากกรรมกรจีนทำเหมืองแร่ส่วนใหญ่อยู่บน ภาษีเงินจึงถือโอกาสขายเงินในราคาแพงมาก บารักฎาในปี พ.ศ. ๒๔๔๕ (ร.ศ. ๑๒๕) ราคาเงินขายนี้นับว่าเมืองภูเก็ตและวันตกมีราคาสูงกว่าในหัวเมืองมลายูของอังกฤษถึง ๒ เท่า ทำให้กรรมกรเหมืองแร่เรียกร้องค่าแรงในการทำเหมืองแร่จากนายเหมืองสูงขึ้น จึงเกิดปัญหาการลงทุนทำเหมืองแร่ดีบุกขึ้นมาก เพราะนายเหมืองไม่มีเงินทุนพอที่จะจ้างกรรมกร หรือขยายการทำเหมืองแร่ดีบุกให้มากขึ้น ทำให้รายได้ภาษีอากรที่ได้จากเหมืองแร่ดีบุกของรัฐบาลลดน้อยลงไปด้วย

การที่รัฐบาลจะแก้ไขให้เจ้าภาษีขายราคาค่าเงินลดน้อยลง และรัฐบาลรับจะไปจัดหาพวกกรรมกรจีนเข้ามามาก ๆ เพื่อจะได้ซื้อเงินเพิ่มขึ้น พวกเจ้าภาษีคงไม่ยอมเพราะไม่แน่ใจว่าตนจะขายเงินได้กำไรจากการที่ผูกขาดหรือไม่ เมื่อเป็นเช่นนี้รัฐบาลต้องดำเนินการผูกขาดภาษีเงินเสียเองจึงจะแก้ปัญหาก็ได้ และก็คงจะไม่มีปัญหาเรื่องการเก็บภาษีเงินเท่าใดนัก เพียง

* นับตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๓๕ (ร.ศ. ๑๑๑) รัฐบาลได้แก้ไขการเก็บภาษีอากรวิหัต - กุมยั้งขึ้น เช่นออก พ.ร.บ.การภาษีอากร ร.ศ. ๑๑๑ แทน พ.ร.บ. สำหรับหอรัษฎากรพิพัฒน์ - พ.ศ. ๒๔๑๖ ออกพระราชบัญญัติพิภักฎภาษีอากรภายใน ร.ศ. ๑๑๑ เพื่อกำหนดเก็บภาษีชนิดต่างๆ ภายในประเทศไทยให้เหมือนกันและในปี พ.ศ. ๒๔๔๓ (ร.ศ. ๑๑๔) ได้กำหนดอัตราค่าภาคหลวงปิโตรเลียมและที่ดินมีอัตราส่วนในการเก็บตามราคาขึ้นลงราคาแร่ดีบุกในหัวเมืองมลายู

ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม. ๔๓/๑๐ บันทึกคณะกรรมการเรื่องการทะนุบำรุงมณฑลภูเก็ต ๒๗ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๕.

จากในมณฑลขึ้นใน รัฐบาลก็ได้นำเนินการเก็บภาษีเองแล้ว ถ้าคิดอย่างไรก็สามารถ
แก้ไขได้ตามแบบธรรมเนียมที่ปฏิบัติอยู่ อย่างไรก็ตามการเก็บภาษีเงินเป็นของรัฐบาลนี้
รัฐบาลได้สั่งให้พระยาธรรมาธิบดีไปวางแผนล่วงหน้าว่าจะจัดอย่างไร หรือว่าขาย
ในราคาเท่าใดเป็นเวลาหนึ่งปีก่อน เพราะกำหนดเวลาของเจ้าภาษีเงินประมุขในปี พ.ศ.
๒๔๕๐ (ร.ศ. ๑๒๖) ยังไม่หมดเวลาเพราะฉะนั้นจึงให้เริ่มดำเนินการได้ตั้งแต่ปี พ.ศ.
๒๔๕๐ เป็นต้นไป

นับว่าเราแก้ปัญหาภาษีเงินนี้ ทำให้รัฐบาลดำเนินการเก็บภาษีเองแทนเจ้าภาษี
ในมณฑลทุกเทศ และในขณะที่เดียวกันก็ยังแก้ปัญหาความเดือดร้อนของนายเหมืองและ
กรรมกรเหมืองแร่ด้วย ภาษีเงินนี้มาเป็นภาษีที่ทำรายได้มากกรองจากค่าภาคหลวงแร่ที่บุก
ในมณฑลทุกเทศ และรายได้มีส่วนสัมพันธ์กับราคาแร่ที่บุกอยู่ตลอดเวลา เพราะถ้าราคาแร่
ที่บุกสูงกรรมกรเหมืองแร่มีเงินที่ใช้จ่ายฟุ่มเฟือย การขายเงินของรัฐบาลจะดีขึ้นด้วย อย่าง
ในปี พ.ศ. ๒๔๕๓ (ร.ศ. ๑๒๙) ราคาแร่ที่บุกขึ้นราคา มีการเก็บค่าธรรมเนียมต่าง ๆ
ในการทำเหมืองแร่ที่บุกได้ประมาณ ๔๐๐,๐๐๐ บาทได้จากการจำหน่ายเงินถึง ๑๕๐,๐๐๐
บาท^๒ แต่ตามองในแง่กลับกันการที่รัฐบาลจำหน่ายยาเสพติด เช่นนี้ก็เป็นการบั่นทอน
สุขภาพของกรรมกรจีนไปโดยไม่ใช่น้อยเช่นเดียวกัน

ก.จ.ธ. เอกสาร ร. ๕ ม. ๒๕/๑๐ บันทึกของคณะกรรมการจัดการทะนุ-
บำรุงมณฑลภูเก็ต ๒๖ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๕.

* ข้อ
ได้แก่ค่านุญาตและค่าธรรมเนียมกรมราชโสตกิจและภูมิวิทยา เช่น ค่าเช่า
เหมืองแร่ ค่ารังวัดแผนที่ ค่าประทับตรากรมแร่ ค่านุญาตทำเหมืองแร่ ค่านุญาต
ร่อนแร่และค่านุญาตตรวจแร่เป็นต้น

๒
ก.จ.ธ. เอกสาร ร. ๕ ม. ๒๕/๒ สำเนาจดหมายของพระยา-
ธรรมาธิบดี กราบหลวงกรมหลวงดำรงราชานุภาพ ๕ มกราคม ร.ศ. ๑๒๕.

๓.๒.๒ การแก้ปัญหาคารหลบเลี้ยงภานี

แม้ว่ารัฐบาลจะดำเนินการเก็บภาษีเองในมณฑลภูเก็ตจนสามารถเก็บภาษีได้มากขึ้นกว่าแต่ก่อน แต่ปัญหาคารหลบเลี้ยงหรือหนีภาษีขาเข้าออกก็ทวี เมืองแถบนี้กลับมีมากขึ้นขึ้นเนื่องจากเป็นหัวเมืองที่มีชายฝั่งทะเลยาวมาก กำลังของเจ้าหน้าที่มีไม่เพียงพอหรือตรวจตราไม่ได้ทั่วถึง ในสมัยที่เจ้าภาษีนายกจากภานีนั้น พวกเจ้าภาษีนายกจะเอาภาษีส่งดูแลไม่ให้ใครนำเอาสินค้าประเภทที่ตนได้รับผูกขาดเข้าหรือนำออกไปจากบริเวณเขตของตน โดยที่ไม่ได้รับอนุญาตหรือไม่ได้มีส่วนได้เสีย เจ้าภาษีนายกอาจจะจับผู้กระทำความผิดลงโทษได้ เมื่อนักค้าสินค้ามาเป็นหน้าที่ของเจ้าพนักงานของรัฐบาลโดยตรง ก็จำเป็นจะต้องหามาตรการต่าง ๆ เพื่อแก้ปัญหานี้ให้ดีขึ้น

วิธีการที่ใช้แก้ปัญหาคารหลบเลี้ยงภานีได้แก่ การให้สินบนแก่นายกจับของหนีภาษี ซึ่งเจ้าภาษีนายกก่อน รัฐบาลได้นำเอาวิธีนี้มาแก้ปัญหานี้ ในเมื่อไม่มีเงินงบประมาณเพียงพอในการจ้างเจ้าพนักงานคอยตรวจจับภาษีตามชายฝั่งทะเลหรือด่านตรวจสินค้า เรื่องนี้ได้นำเสนอในที่ประชุมเทศาภิบาลในปี พ.ศ. ๒๔๔๒ (ร.ศ. ๑๑๘) เมื่อครั้งพระยา-วรสิทธิเสวีวัณ (ไถฮัก ภักธราวิก) เป็นข้าหลวงใหญ่ว่า

"..... ได้ปรึกษาเรื่องจัดการป้องกันสินค้าหนีภาษี ตามคำชี้แจงพระยาวรสิทธิ ฯ ว่า ถ้าจะตั้งพนักงานรักษาก็จะเปลืองพระราชทรัพย์ จึงเห็นควรที่จะประกาศให้สินบนผู้หนึ่งผู้ใด พาสินค้าหนีภาษีผู้จับได้ พิจารณาเป็นสำคัญจะริบเอาสินค้าไว้เป็นหลวง แลปรับผู้นั้นตามพระราชบัญญัติ ส่วนสินค้าที่จับได้มากน้อยเท่าใด ให้แบ่งดังนี้คือถ้าผู้ที่จับได้ ไม่ได้รับพระราชทานเงินเดือน รัฐบาลจะให้รางวัลแก่นายกจับนั้นถึงกึ่งหนึ่งตามสิ่งของที่จับได้ ถ้าผู้นั้นเป็นผู้ที่ได้รับเงินเดือนของรัฐบาลอยู่แล้ว จะให้รางวัล ๒ ส่วนใน ๕ ส่วน ตามสิ่งของที่จับได้มานั้น"

จะเห็นว่ารัฐบาลหาสิ่งล่อใจให้ราษฎรและเจ้าหน้าที่ดำเนินการจับกุมพวกหลักเลียง
ภักดีต่าง ๆ ถ้าพิจารณาถึงสภาพการณ์นั้นไม่น่าจะได้ผลเท่าใดนัก เพราะลักษณะภูมิศาสตร์
ของหัวเมืองฝั่งทะเลตะวันตกเมื่อเปรียบเทียบกับภูมิภาคอื่น ๆ แล้ว จะเห็นได้ชัดเจนว่ายาก
แก่การที่จะป้องกันการลักลอบขนถ่ายของหนีภาษี ฉะนั้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
สามารถแก้ปัญหาดังกล่าวได้จนสิ้นเชิง ดังปรากฏในรายงานตรวจราชการที่เมืองตะกั่วป่าของ
ท่านเองตอนหนึ่งว่า ".... ด้วยพิเคราะห์เห็นว่า บ่าก่น้ำเมืองตะกั่วป่า ถึงแม้ปาก
ยาวกว่าจะถึงกานภาษีเมืองมีแม่น้ำเป็นทางเรือ และไต่วันต่อคำมักจะมีบรรทุกกระสุนดินดำ
สิ่งของต้องห้ามมาลักลอบจำหน่าย แลจำหน่ายสินค้าหนีภาษีไต่หาขายทางวิ่งคือ บ้างก็มิให้เรือ
เข้าทางแม่น้ำใหญ่ทางเดียว แลให้มีผู้ตรวจรักษากำกับภายในเรือจนถึงโรงภาษี"

สำหรับปัญหาที่เกิดขึ้นในเมืองตะกั่วป่าครั้งนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
ผู้ตรวจราชการไว้ ๒ คน ประจำที่เกาะเสม็ดปากน้ำเมืองตะกั่วป่า ในปี พ.ศ. ๒๔๔๔
(ร.ศ. ๑๒๐) จำนวนเจ้าหน้าที่เพียงเล็กน้อยคงไม่สามารถทำงานได้ผล และถ้าเรือ
สินค้าไม่นำเรือมาในระยะเวลาที่เจ้าหน้าที่ทำการอยู่ การป้องกันการหลบเลี่ยงภาษีคงไม่ได้
หัวเมืองอื่น ๆ ก็คงมีลักษณะเช่นเดียวกัน

๓.๒.๓ การปรับปรุงการเก็บภาษีบางอย่างให้เหมาะสม

ภาษีอากรบางอย่างแม้จะกำหนดตายตัวลงไปแล้วในพระราชบัญญัติพิทักษ์ภาษีอากร
ภายใน ร.ศ. ๑๑๑ แล้ว แต่บางครั้งการเก็บภาษีรัฐบาลยังไม่สามารถดำเนินการได้ทั่วถึง
หรือไม่เป็นการยุติธรรมกับราษฎรเสียภาษีอากรชนิดนั้นมาก่อนเลย เจ้าหน้าที่งานไม่ปฏิบัติตาม
พระราชบัญญัติเก็บภาษี คือเก็บมากน้อยไม่เสมอหน้ากัน หรือเก็บภาษีบางอย่างที่ไม่มีใน
พระราชบัญญัติสร้างความเดือดร้อนให้กับราษฎรเป็นอันมาก ถึงกับต้องอพยพหลบหนีไปต่าง

^๑ ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม. ๕๓/๕ รายงานการตรวจราชการของ
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ เสนอกระทรวงมหาดไทย ระหว่างวันที่ ๑ - ๑๕ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๐
ก.

หากินในหัวเมืองอื่น เช่นในเขตอำเภอ เกษัตินค้าแขวงเมืองกระบี่เป็นต้น เมื่อพระยา —
 รัชานุประภีร์ ไปตรวจราชการปี พ.ศ. ๒๔๔๔ (ร.ก. ๑๒๐) พบว่า ".... ราษฎร
 ในอำเภอหรือครอบครัวไปอยู่เลียบบ้านเมืองอื่น ประมาณ ๒๐ ครัวเรือน เพราะแตกตื่นว่า
 จะเกิดภาษีที่ตัวยังไม่เคยเสียมาแต่ก่อน เหตุทั้งนี้ก็เป็นเพราะอำเภอไม่ชี้แจงให้ราษฎร
 เข้าใจด้วย...." การแก้ปัญหานี้ พระยารัชนานุประภีร์จึงได้ออกคำสั่งให้ประกาศให้
 ราษฎรที่เคยพามาหากินอยู่ในเทศนี้ได้กลับมามีมาหากินในดินเดิมของตน ถ้ามีเรื่องเดือด —
 ร้อนประการใด ให้ทำหนังสือร้องเรียนถึงผู้ว่าราชการเมืองกระบี่ หรือต่อตัวท่านเองจะ
 ได้แก้ไข ให้ความเป็นธรรมตามที่เห็นสมควร^๒

ปัญหาที่เจ้าพนักงานยังถือเก็บภาษีบางอย่างตามหัวเมืองต่าง ๆ นอกจาก
 พระราชบัญญัติที่กำหนดไว้ ว่าเป็นที่ขาดดวงเงาของตรวจตราดูแล เมื่อเห็นว่ามิชอบ —
 เนียมหรือสร้างการยุ่งยากแก่ราษฎร เช่น การเก็บค่าภาคหลวง เรือผูก ซึ่งเคยเก็บ
 เป็นภาษามาแต่เดิม ได้เกิดปัญหาว่าบางแห่งคิดน้ำหนักบรรทุกราละ ๓๐๐ ซึ่งบางแะ ๓๕๐
 ซึ่งบางไม่เสมอภาคกัน จึงเสนอให้รัฐบาลเปลี่ยนแปลงเก็บเป็นหยกเสีย ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๔๓
 (ร.ศ. ๑๑๙) หรือ ยกเลิกการเก็บค่าภาคหลวงที่ผูกเป็นก้อนที่ผูก ๑๐ ปี ๑ ปี ๑ ปี ซึ่ง
 ราษฎรธรรมดาต้องรอให้ครบ ๑๐ ปีจึงจะจำหน่ายได้เป็นการยุ่งยากมาก และเจ้าพนักงาน
 จะต้อนนำน้ำหนักนั้นไปขายอีกด้วย จึงให้เก็บค่าภาคหลวงที่ผูกจากราษฎรตามราคาที่ราษฎรซื้อ
 ขายกันสูงสุกในตลาดเมืองนั้น เช่น ราคาที่ผูกหาบละ ๕๐ เหรียญ จะเก็บค่าภาคหลวง

^๑ ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม. ๕๑/๕ รายงานการตรวจราชการของ
 พระยารัชนานุประภีร์ ระหว่างวันที่ ๑ - ๑๕ พฤศจิกายน ร.ก. ๑๒๐.

^๒ ก.จ.

^๓ ก.จ.ช. ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๗ หน้า ๓๑๔

๕ เทริญเวินต์^๑ นอกจากนั้นค่าธรรมเนียมศาลหลวงแวก์บูก ซึ่งเคยเก็บกันเป็นธรรมเนียมมาแต่สมัยก่อนนั้นบางเมืองเช่นเมืองฮูเก็ค และเมืองตะกัวปา มีการเก็บค่าฤดีกรรมกรดีบุก ค่ากีดขวางดีบุก-ค่าเช่ารถสูงแร ค่าตรวจคาน ค่าภาษีคาน เป็นเรื่องยุ่งยากนอกพระราชบัญญัติเหมืองแร่ ร.ศ. ๑๒๐ ก็ให้ยกเลิกเสีย นอกจากนั้นภาษีอากรบางอย่างเมื่อรัฐบาลเก็บมากขึ้น รัฐบาลเห็นว่าราษฎรจะรับภาระหนักเกินไปในการประกอบอาชีพอื่น ๆ ซึ่งจะต้องเสียอีกอย่าง เช่นในปี พ.ศ. ๒๔๔๗ ได้ประกาศการขึ้นเงินชำระอากรจากคนละ ๒ บาท เป็น ๓ บาท ก็ให้ยกเลิกภาษีอากรบางอย่าง เช่น การเก็บภาษีอากรค่าน้ำ ประเภทศาลาอาญาบัตรคุมเครื่องมือ และตัวผู้ขังเครื่องมือให้เจ้าหน้าที่เพื่อไม่ให้ราษฎรไม่ท้อเสียภาษีค่าเครื่องมือที่ต้องใช้จับสัตว์น้ำมากขึ้นไปอีก^๒

ความพยายามที่จะสร้างความเหมาะสมในการเก็บภาษีอากรเช่นนี้ ก็เพื่อจะแก้ปัญหาให้ราษฎรเดือดร้อน และต้องการส่งเสริมให้ราษฎรได้ประกอบอาชีพได้สะดวก เป็นการจูงใจให้ราษฎรจากหัวเมืองอื่นเข้ามาอาศัยหรือมาประกอบอาชีพต่าง ๆ ให้มากขึ้น เป็นผลให้บ้านเมืองเจริญรุ่งเรือง รัฐบาลสามารถเก็บภาษีอากรมากขึ้นตามไปด้วย

๓.๒.๔ เงินผลประโยชน์แผ่นดินในมณฑลภูเก็ต

ลักษณะภาษีอากร ซึ่งเป็นเงินผลประโยชน์ในมณฑลภูเก็ตคงดำเนินการเก็บจากภาษีชนิดต่าง ๆ คล้ายกับมณฑลอื่น ๆ ทั่วไป เช่น เงินค่าราชการ อากรค่าน้ำ อากรค่าน้ำ อากรท่าเรือ ภาษีขาเข้าร้อยละสาม ภาษีขาออกเบ็ดเสร็จ ค่าอนุญาตการขุดค้น

^๑ ก.จ.บ. ราชกิจจานุเบกษา ร.ก. ๑๑๔ เล่ม ๑๔ หน้า ๘๐.

^๒ ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ก.ษ. ๖.๙/๒๒ จกหมายกรบบังคมพูดของกรมหลวงดำรงราชานุภาพ ที่ ๕๐๖๑ ๑๕ มกราคม ร.ศ. ๑๒๐.

^๓ ก.จ.ช. ราชกิจจานุเบกษา ร.ศ. ๑๒๓ เล่ม ๒๑ หน้า ๘๑๓ - ๘๑๔.

ผลประโยชน์ที่หารายได้ให้กับมณฑลมากที่สุดคือ ภาษีประเภทค่าน้ำหลวงตึก^๑ ซึ่งเป็นผลประโยชน์จากทรัพย์สินกรรมชาติอันมหากาลินหัวเมืองแถบนี้ และที่รองไปคือค่าน้ำหน้ายี่น เพราะภาษีทั้งสองชนิดมีความเกี่ยวพันกันมากถึงกล่าวมาแล้ว นอกจากนี้ก็มีภาษีและค่าธรรมเนียมอื่น ๆ เข้ามารวมกันก็จะได้ประมาณเกือบ ๘,๐๐๐,๐๐๐ บาท^๒ ซึ่งนับว่าเป็นรายได้มากที่สุดในบรรดามณฑลด้วยกัน (เว้นมณฑลกรุงเทพฯ)

ผู้เขียนได้นำรายละเอียดของรายรับรายจ่าย และจำนวนเงินที่ส่งมายังกระทรวง — ราชการมาสมทบกับบางปีเพื่อเป็นแนวทางวิเคราะห์ถึงการที่รัฐบาลได้หักเงินไว้จำนวนหนึ่งไว้ที่จะนำมารุงมรดกดูเห็นว่า เหมาะสมหรือไม่ดังต่อไปนี้

๑. รายงานละเอียด บัญชีเงินค่าน้ำหลวงตึกและการรวมเงินกรมโลหกิจ
๑. มณฑลภูเก็ต จากภาคผนวก ๑

๒. ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม. ๒๕/๒ จกหมายพระยาภิรมย์ภักดี
กราบทูลกรมหลวงดำรงราชานุภาพ ที่ ๒๔๖/๕๗๙๗ ๒๔ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๕.

๓. ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม. ๕ ๑๔/๕๐ รายงานการตรวจราชการ
มณฑลภูเก็ตของพระยาศรีวิฑูเรศ และนายเวสเสนการัด, ร.ศ. ๑๒๕.

๔. รายงานละเอียดจากบัญชีกันผลประโยชน์แผ่นดินมณฑลต่าง ๆ ร.ศ. ๑๐๕ -
๑๒๑ จากภาคผนวก ๑

ตาราง ๖ รายรับรายจ่ายมณฑลภูเก็ตในปี พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๗
(ร.ศ. ๑๑๙ - ๑๒๑)

ปี พ.ศ.	เงินรายรับ		รายจ่าย		คงเหลือเงิน	
	บาท	อัฐ	บาท	อัฐ	บาท	อัฐ
๒๔๔๓	๓,๑๘๔,๑๖๘	๑๘	๓,๑๖๒,๕๘๙	๕๘	๒,๔๐๑,๑๘๐	๒๔
๒๔๔๔	๒,๐๘๕,๘๐๗	—	๖๑๕,๕๔๙	—	๑,๔๗๐,๒๕๘	—
๒๔๔๕	๒,๕๘๓,๕๙๕	—	๖๓๓,๕๐๐	—	๑,๙๕๐,๑๙๕	—

ที่มา : "บัญชีแผนก (ค) บัญชีเกี่ยวกับเงินได้กับจ่ายแยกตามมณฑลต่าง ๆ
ในศก ๑๑๙ และศก ๑๒๑", ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๙
หน้า ๑๗.

จากบัญชีดังกล่าวในปี พ.ศ. ๒๔๔๓ (ร.ศ. ๑๑๙) นั้นเป็นรายได้และรายจ่าย
จริงที่รัฐบาลได้รับ และในปี พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕ (ร.ศ. ๑๒๐ - ๑๒๑) เป็นรายรับราย
จ่ายที่รัฐบาลได้กะประมาณไว้ ดังนั้นเงินรายได้และรายจ่ายอาจสูงต่ำกว่านี้บ้าง แต่คงไม่
มากนัก ทั้งนี้จะสังเกตได้จากบัญชีงบประมาณที่ทางมณฑลภูเก็ตส่งมายังกระทรวงพระคลัง
มหาสมบัติต่อไป

ตาราง ๗ บัญชีเงินผลประโยชน์แผ่นดินในมณฑลภูเก็ตที่เก็บได้ในระหว่างปี

พ.ศ. ๒๔๔๕ - ๒๔๕๐ (ร.ศ. ๑๒๑ - ๑๒๖)

จำนวนปี พ.ศ.	บาท	จัตวา
๒๔๔๕ (ร.ศ. ๑๒๑)	๑,๔๕๖,๑๖๑	๘๖
๒๔๔๖ (ร.ศ. ๑๒๒)	๑,๕๓๕,๕๘๐	๑๘
๒๔๔๗ (ร.ศ. ๑๒๓)	๑,๕๔๕,๕๕๓	๖๓
๒๔๔๘ (ร.ศ. ๑๒๔)	๑,๖๐๕,๕๖๘	๖
๒๔๔๙ (ร.ศ. ๑๒๕)	๑,๕๕๓,๔๖๖	๓๓
๒๔๕๐ (ร.ศ. ๑๒๖)	๑,๖๕๕,๖๗๕	๒๖

ที่มา. "บัญชีเงินผลประโยชน์แผ่นดินในมณฑลต่าง ๆ ที่เก็บได้ตั้งแต่
ร.ศ. ๑๒๑ - ๑๒๖", เทศบาลภูเก็ต เล่ม ๑ ร.ศ. ๑๒๔
หน้า ๓.

จะเห็นได้ว่าเงินผลประโยชน์ที่รัฐบาลได้รับหลังจากหักภาษีจากรายการ
ต่าง ๆ ในปี พ.ศ. ๒๔๔๕ ที่รัฐบาลคาดการณ์ไว้ว่าจะได้รับนั้นแตกต่างกับ ประมาณ
๕๕๔,๐๑๔ บาท ซึ่งหมายถึงว่า จำนวนเงินรายรับในมณฑลนี้ขาดคอง และอาจเป็นไปได้
ได้ว่ารายจ่ายในมณฑลภูเก็ตเพิ่มขึ้น ด้วยสาเหตุต่าง ๆ กัน เช่นค่าใช้จ่ายเงินเดือน
ข้าราชการที่ทางมณฑลภูเก็ตขอเพิ่มกำลังคนมากขึ้น และค่าใช้จ่ายในการบูรณารังบ้านเมือง
อื่น ๆ อย่างไรก็ตามจะเห็นว่ารัฐบาลก็ได้รับเงินผลประโยชน์เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ในแต่ละปี
เว้นปี พ.ศ. ๒๔๕๐ (ร.ศ. ๑๒๖)* เนื่องจากราคากัญญาได้ลดลง แต่ไม่มากนัก จาก

* ดูรายละเอียดราคาแร่กัญญาของตลาดโลก แต่ละปีประกอบปีพิกัดผนวก ๕

จำนวนเงินที่รัฐบาลเอาไป ขึ้นส่วนกลางตามหลักฐานข้างกล่าวนั้นเกือบประมาณ ๒ ใน ๓ ของเงินทั้งหมดนี้เองจึงเป็นปัญหาที่หนังสือพิมพ์เมืองปิ่นัง และสิ่งคิปรักล่าวหารัฐบาลที่ กรุงเทพฯ มุ่งแต่จะได้เงินอย่างเดีย ไม่สนใจที่จะเอาเงินจำนวนนั้นสนับสนุนทะนุบำรุง มณฑลภูเก็ตให้เจริญทัดเทียมกับหัวเมืองมลายูของอังกฤษ ซึ่งก็เป็นความจริงที่รัฐบาลในขณะ นั้นต้องยอมรับ และพยายามเพิ่มเงินทะนุบำรุงมณฑลภูเก็ตให้มากขึ้นกว่าเดิม แต่ก็ยังน้อย เมื่อเปรียบเทียบกับรายได้ที่กรุงเทพฯ เอาไป ดังจะเห็นได้จากนโยบายของรัฐบาลต่อไปและ แนวโน้มเช่นนั้นยังคงมีอยู่ต่อมาอีกเป็นเวลานานจนถึงปัจจุบัน

๓.๓ การทำเหมืองแร่ดีบุก

ผลประโยชน์จากการทำเหมืองแร่ดีบุกในมณฑลภูเก็ตนั้น เป็นรายได้หลักที่รัฐบาล เก็บได้ ดังนั้นรัฐบาลจึงมีความสนใจในการที่จะส่งเสริมให้การทำเหมืองแร่ขยายกว้างออกไป นโยบายเช่นนี้ได้เริ่มมาแต่ครั้งที่พระยาทิพโกษาเข้ามาดำรงตำแหน่งข้าหลวงใหญ่ ซึ่งส่วนมาก นโยบายเน้นหนักไปทางด้านการจัดระเบียบการทำเหมืองแร่ หรือตั้งหน่วยงานขึ้นโดยเฉพาะ เพื่อสำรวจและให้การส่งเสริมการทำเหมืองแร่ เช่น ตั้งสาขาของกรมโลหกิจและภูมิวิทยา ขึ้นที่เมืองภูเก็ต นอกจากนั้นก็ให้เงินงบประมาณส่วนหนึ่งเพื่อช่วยเหลือนายเหมืองนำไปลงทุน เป็นทุนว่าจัดซื้ออุปกรณ์การทำเหมือง หรือจ้างกรรมกรจีนเข้ามา ในสมัยที่พระยาศรีสุริยราช ปรึกษฐเขาดำรงตำแหน่งข้าหลวงใหญ่ รัฐบาลได้ตราพระราชบัญญัติเหมืองแร่ ร.ศ. ๑๒๐ ขึ้น ทำให้ระเบียบการทำเหมืองแร่เรียบร้อยเป็นผลให้ชาวต่างชาตินอกจากพวกชาวจีน คือ ชาวยุโรปได้เข้ามาลงทุนเป็นครั้งแรก

อย่างไรก็ตามปัญหาและอุปสรรคต่าง ๆ ในการทะนุบำรุงการเหมืองแร่ ซึ่งมีมา แต่เดิมเป็นต้นว่าเงินทุน กรรมกร การวิจัยเทคนิคใหม่ ๆ ตลอดจนการคมนาคม ก็ยังไม่

เสถียร ลายลักษณ์ "พระราชบัญญัติการทำเหมืองแร่ ร.ศ. ๑๒๐"

ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม ๑๔ พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕ หน้า ๑๐๖ - ๑๑๘.

สามารถจะทำได้ก้าวหน้าไปกว่า เดิมมากนัก ทั้งนี้จะเห็นได้จากความพยายามของรัฐบาลและ
ข้าหลวงใหญ่ดำเนินการแก้ไขต่อไป

การส่งเสริมทางการเงินทุน

เรื่องเงินทุนดูเหมือนจะเป็นเรื่องหนักใจของรัฐบาลมากที่สุด การที่จะนำเอาไป
พัฒนาการทำเหมืองแร่ เช่น การขายเป็นเงินทุนสำรองให้ขายเหมืองแร่หรือให้นำไปทะนุ
บำรุงการโยธา คัดถนน สร้างสะพาน ทำท่าเรือเพื่ออำนวยความสะดวกแก่ผู้ที่เข้ามาลง-
ทุน ซึ่งเรื่องกรรมภาษานี้เป็นอุปสรรคสำคัญอย่างหนึ่งในการทำเหมืองแร่ที่รัฐบาลต้องแก้ไข
ผู้เขียนจะได้นำมากล่าวอีกครั้งในเรื่องนี้โดยเฉพาะ ในที่นี้จะขอแนะนำเฉพาะเรื่องเงินทุน
ในด้านการนำเข้ามาใช้ลงทุนทำเหมืองแร่โดยตรงเท่านั้น

รัฐบาลได้ขายเงินทุนสำรองให้ขายเหมืองแร่เพื่อแก้ปัญหาที่ต้องไปยืมเงินจาก
พ่อค้าเมืองบัตัง เสียดอกเบี้ยอันอัตราราคาสูง ซึ่งคงทำได้ไม่มากนัก และคงไปกู้ยืมจากพ่อค้า
เหล่านั้นอีก ในปี พ.ศ. ๒๔๔๕ (ร.ศ. ๖๒๐) ได้มีบริษัท สเตรทส์ เทรดดิ้ง กัมปะนี
(Straits Trading Company) ของอังกฤษเข้ามาตั้งที่ทำการบริษัทที่เมืองภูเก็ต* เพื่อ
ดำเนินการรับซื้อแร่บุกนำไปถลุงที่เมืองสิงคโปร์ บริษัทนี้ได้ใช้วิธีการขายเงินล่วงหน้าให้พวก
นายเหมืองก่อนเป็นการเอาเปรียบแก่พวกนายเหมืองที่มีทุนน้อย จึงปรากฏว่าบริษัทของคณะ
กรรมการที่ปรึกษา เพื่อจะทะนุบำรุงเศรษฐกิจของมณฑลภูเก็ตก่อนหนึ่งว่า

* บริษัทนี้ตั้งขึ้นเป็นครั้งแรกที่หัวเมืองมลายูของอังกฤษ ในปี พ.ศ. ๒๔๒๒

ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ก. ๒ ร. ๒๓ จดหมายกราบบังคมทูลของกรม —

หลวงคำรองราชูปถัมภ์ ที่ ๒๒๒/๒๗๔๒ ๒ มิถุนายน ร.ศ. ๖๒๑.

" การทำเหมืองแร่ที่เมืองภูเก็ต พวกนายเหมืองโกนมาก
ต้องกู้ยืมเงินลงทุนมาจากเกาะหมากต้องเสียดอกเบี้ยตั้งแต่ร้อยละ
๑๖ จนร้อยละ ๑๘ เป็นความหนักอยู่แก่พวกทำเหมืองเป็นอันมาก
ใน ๒ - ๓ ปี ที่ล่วงมานี้มีบริษัทอังกฤษ คือ สะเติร์ตเทรคิง
กัปปะนี มาตั้งซื้อแร่ดีบุกที่เมืองภูเก็ตส่งไปตลาดที่เมืองสิงคโปร์
บริษัทนี้ใช้วิธีการเงินให้พวกนายเหมือง แล้วรับใช้ด้วยแร่ดีบุก
โดยวิธีนี้ได้ทำมาไม่ช้านานเท่าใด เกือบแร่ดีบุกทำได้ในเมือง
ภูเก็ตมากนักพอคอกไปอยู่เมื่อบริษัทนี้ ถึงครึ่งหนึ่งแล้ว และ
ถ้าการเป็นเช่นนี้ทุกวันนี้ต่อไป แร่ดีบุกที่ออกไปจะคอกอยู่ในมือบริษัท
นี้มากขึ้นทุกที เพราะเหตุที่บริษัทเอาวิธีแบ่งกำไรขึ้นสู่การซื้อแร่
ของบริษัทได้เปรียบพวกนายเหมืองที่เงินทุนน้อยมากนัก"

จากบันทึกดังกล่าว ปัญหาที่เกิดขึ้นจากการหาเงินมาลงทุนของนายเหมืองยังมีอยู่
ตลอดเวลา รัฐบาลไม่มีทุนเพียงพอให้พวกนายเหมืองยืมได้ พวกนายเหมืองต้องพึ่งพ่อค้า
ป็นัง และเมื่อมีบริษัทของอังกฤษใช้วิธีการจ่ายเงินล่วงหน้าแล้วให้นายเหมืองขายคืนเป็น
ดีบุกในภายหลัง นายเหมืองก็รับรับทันทีแม้ว่าจะต้องเสียเปรียบในการลดราคาแร่ดีบุกก็
ตาม นับว่าเป็นเรื่องหนักใจของรัฐบาลที่จะต้องเข้าไปแก้ไข เพราะถ้าปล่อยไป จะ
กลายเป็นว่าบริษัทนี้ผูกขาดการรับซื้อแร่ดีบุกในเมืองภูเก็ตหมด นายเหมืองไม่สามารถ
ทำการเหมืองแร่ให้กำไร หรือขยายกิจการให้ใหญ่โตออกไปเป็นผลเสียหายถึงรัฐบาล
ด้วย

เมื่อสถานการณ์เป็นเช่นนี้ การประชุมของคณะกรรมการในการที่จะทะนุบำรุง
เศรษฐกิจของมณฑลภูเก็ตในปี พ.ศ. ๒๔๔๘ (ร.ศ. ๑๒๕) ได้ตกลงกันว่าการจะแก้ปัญหานี้

* ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม. ๕๓/๑๐ บันทึกคณะกรรมการที่ปรึกษาในการ
ทะนุบำรุงเศรษฐกิจมณฑลภูเก็ต ๒๗ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๕.

ได้สมควรจะอนุญาตให้มีการจัดตั้งธนาคารขึ้น เพื่อเป็นแหล่งให้เงินกู้ที่เสียดอกเบี้ยน้อยกับ
พวกนายเหมือง และป้องกันมิให้บริษัทสเตท เทรคคิง คัมปะนี เอาเปรียบพวกนายเหมือง
ที่มีทุนน้อย และผลที่ได้ประการสุดท้ายรัฐบาลจะจัดตั้งธนาคารนี้เป็นที่รับส่งเงินแทนที่จะไปส่ง
เงินยังธนาคารที่เมืองปิ้งเหมือนที่เคยปฏิบัติมา ไม่ต้องเสียเวลา และค่าใช้จ่ายเพิ่มขึ้น^๑
และในขณะนั้นก็มีธนาคาร ชาร์เตอร์(Charter Bank) ที่เมืองปิ้ง ใ้ยื่นคำร้องขอตั้ง
ธนาคารขึ้นที่เมืองภูเก็ตผู้มีข้อสัญญาว่า รัฐบาลจะต้องจัดหาสถานที่ตั้งธนาคารและฝากเงิน
ในธนาคารปีละ ๕๐๐ ปอนด์เช่นเดียวกับรัฐบาลในหัวเมืองมลายูของอังกฤษอุดหนุนแก่ธนาคาร
เมื่อเปิดสาขาในหัวเมืองเหล่านั้น^๒

เรื่องนี้รัฐบาลเห็นชอบด้วยและให้ดำเนินการจัดตั้งไต่ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๕๐
(ร.ศ. ๑๒๖) เป็นต้นไป ผู้เขียนไม่พบหลักฐานว่าธนาคารเปิดทำการเมื่อใด แต่น่าจะ
จัดตั้งในระยะใกล้เคียงกันนั้น นับว่าการธนาคารเป็นความหวังของรัฐบาลที่จะให้
บทบาทในการแก้ปัญหาเรื่องเงินในการค้าเหมืองแร่ และการค้าขาย โดยเฉพาะบริษัท
ของฝรั่ง ซึ่งชอบดำเนินการธุรกิจแบบมีธนาคารเป็นสื่อกลางได้เริ่มหันเข้ามาขออนุญาต
ทุนทำเหมืองแร่ที่ภูเก็ต และการค้าขายในมณฑลภูเก็ตเพิ่มขึ้นในระบะต่อมา^๓

^๑ ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม. ๕๓/๑๐ บันทึกของคณะกรรมการที่ปรึกษาเรื่อง
การทะนุบำรุงเศรษฐกิจมณฑลภูเก็ต ๒๓ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๕

^๒ ธนาคารชาร์เตอร์(Charter Bank) ดำเนินการโดยชาวอังกฤษตั้งครั้งแรกที่
สิงคโปร์ ปี พ.ศ. ๒๔๐๒ มาตั้งที่เมืองปิ้ง ปี พ.ศ. ๒๔๐๘ และตั้งที่กรุงเทพฯ

พ.ศ. ๒๔๓๓

^๓ ก.จ.ช. น.ก.

^๓ ทุนเสนานุกรมศักดิ์สิทธิ์ ประวัติและงานพระภิกษุญาณประสิทธิ์ หน้า ๘๐.

รัฐบาลอังกฤษในมาลยาให้ช่วยเหลือ^๑ แก่กฎหมายของอังกฤษในหัวเมืองมาลยาโลกของว่างให้
นายเหมืองของตนมีสิทธิที่จะไถ่กรรมกรจีนไว้หาเหมืองในเขตของตน^๒

และเมื่อรัฐบาลสนับสนุนให้นายเหมืองว่าจ้างเรือไปรับมาจากเมืองจีนโดยตรง
บิดาที่มีเมื่อเรือมาและจอดพักที่สิงคโปร์และปีนัง เมื่อกรรมกรจีนเห็นเข้าไปอยู่ในความคุม-
ครองของสมาคมป้องกันสิทธิชาวจีนในหัวเมืองมาลยา (Chinese Protector) จึงอนุญาต
ให้ชาวจีนหากหาถิ่นได้ในเขตสหพันธรัฐมาลยา (Federated Malay States)
นายเหมืองในเขตไทยไม่สามารถจะหวังห้ามได้ ถ้ากรรมกรจีนนั้นปรารถนาจะทำงานใน
หัวเมืองมาลยา^๓ และในบางครั้งในการนำเรือเข้าจอดในเมืองท่าเหล่านี้ รัฐบาลของ
สเตอร์ลี เซตเติลเมนต์ (Settlements) ไม่อนุญาตให้นำเรือเข้าจอด
เนื่องจากไม่มีสถานตรวจโรคพอ กรรมกรจีนเหล่านี้จะนำโรคกาฬโรคเข้ามาแพร่ได้^๔
บิดาผู้ยากจึงไม่มีที่สิ้นสุด

อย่างไรก็ตามในที่ประชุมคณะกรรมการที่ปรึกษาในปี พ.ศ. ๒๔๕๕ (ร.ศ. ๑๒๕)
ก็ลงมติเห็นชอบว่าไม่มีทางอื่นที่จะแก้ไขได้นอกจากรัฐบาลจะเป็นผู้ให้การสนับสนุนนายเหมือง
จ้างเรือไปรับชาวจีนโดยตรง โดยไม่ต้องแวะที่เมืองท่าเมืองสิงคโปร์ และปีนังเลย แต่จะ
ต้องจ่ายเงินมากขึ้น โดยอนุมัติทุนสำรองประมาณ ๕๐,๐๐๐ บาท โดยรัฐบาลเป็นผู้ทำสัญญา

^๑ ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม. ๕๓/๑๐ บันทึกความเห็นของคณะกรรมการที่
ปรึกษาเรื่องการทะนุบำรุงเศรษฐกิจหัวเมืองมณฑลภูเก็ต ๒๗ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๕.

^๒
^{๑.}

^๓ ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม. ๒.๑๔/๕๔ รายงานการตรวจราชการของ
พระยาสิทธิเทพ และนายเวสเสนการด์ ร.ศ. ๑๒๕.

^๔ ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม. ๕๓/๕ จกหมายเหตุของพระยาธัญญะโรจนบุรี
กราบทูลกรมหลวงดำรงราชานุภาพ ที่ ๑๔/๕๖ ๒ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๐.

เขาเรือเอง นายเหมืองและรัฐบาลจะชวยกันออกค่าใช้จ่ายต่าง ๆ เป็นการแบ่งเบาภาระของนายเหมือง นอกจากนั้น ข้าหลวงเทศาภิบาลจะต้องดำเนินการให้หมดประจําณฑล
 ตรวจสอบกรรมกรจีนทุกคน ให้ใช้เกาะตะเกาเป็นสถานที่กักกันโรค จนแน่ใจว่าปลอดภัยแล้ว
 ให้ส่งกรรมกรเหล่านี้ไปตามหัวเมืองต่าง ๆ ที่นายเหมืองต้องการ ให้ดำเนินการได้ตั้งแต่ปี
 พ.ศ. ๒๔๕๐ (ร.ศ. ๑๒๖) เป็นต้นไป^๒

จะเห็นได้ว่ารัฐบาลพยายามที่จะยื่นมือเข้าไปชวยเหลือพวกนายเหมืองในการจัดการ
 กรรมกรจีนด้วยเหตุผลที่ต้องการให้ฐานะทางเศรษฐกิจของณฑลภูเก็ตดีขึ้น แต่การกระทำเช่น
 นี้ นายเวสเตนการ์ด (Westengard) เห็นว่ารัฐบาลไทยแก้ปัญหาที่ปลายเหตุมากกว่า
 เขาให้เหตุผลว่าธรรมชาติพวกกรรมกรจีนที่เข้ามาทำเหมืองนั้นเข้ามาทำงานเพื่อต้องการเงิน
 และก็นักจะพิจารณาว่าหัวเมืองใดจะให้ค่าจ้างสูง และการทำเหมืองสะดวกปลอดภัยหรือไม่
 ถ้าค่าจ้างสูงแต่การทำเหมืองไม่ปลอดภัย เขาจะเลือกในที่ปลอดภัยมากกว่า ซึ่งก็ทราบกัน
 คืออยู่แล้วว่าพวกกรรมกรจีนสมัครใจที่จะไปทำงานที่หัวเมืองมลายูของอังกฤษ เพราะมีการได้
 สวัสดิการ เช่น โรงพยาบาลรักษาผู้เจ็บป่วย และมีการคมนาคมขนส่งสะดวกไม่ลำบาก
 เหมือนการทำเหมืองแร่ในเขตไทย ด้วยเหตุนีรัฐบาลจึงควรจะให้การสนับสนุนทางค่านี้นี้ให้
 มากกว่าเดิม และที่สำคัญพระยาวิชญานุประดิษฐมหาดไทยก็เห็นชอบกับดำเนินการในเรื่อง
 นี้มาแต่ต้นแล้ว ซึ่งจะมิใช่ทำให้หมดเหตุเกิดเป็นที่ก่อกวนจิตใจพวกกรรมกรที่จะเข้ามาทำเหมืองแร่

^๒ ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม. ๒ ๑๔/๕๕ รายงานการตรวจราชการของ
 พระยาสีหเทพและนายเวสเตนการ์ด ร.ศ. ๑๒๕.

๒
 ก.

* พระยาวิชญานุประดิษฐ์ นอกจากจะดำเนินการก่อสร้างถนนหนทางให้ดีขึ้น ยังได้
 ประชุมปรึกษาหารือกับพวกนายเหมืองและกรรมกรในเรื่องการจัดระเบียบการทำงานและค่าแรง
 ให้เรียบร้อยเหมือนทางหัวเมืองมลายูของอังกฤษ คือให้กรรมกรเหมืองแร่ทำงานเพิ่มขึ้นกว่าเดิม
 ถึงวันละ ๕ ชั่วโมง และให้นายเหมืองจะเพิ่มค่าแรงให้สูงขึ้น นอกจากนั้นพวกกุดก็ต้องจ่ายเงิน
 บำรุงโรงพยาบาลในเขตใกล้เคียงกับตำบลที่ตนทำงานอยู่อีกเดือนละ ๕ อัฐ เมื่อเจ็บป่วยขึ้นไม่
 ต้องเสียการรักษาพยาบาลอีก

คึกคักเอง^๑ แต่ขณะนั้นรัฐบาลไทยก็ไม่สามารถทำอะไรไปได้มากกว่าที่กล่าวมาแล้ว

การส่งเสริมให้น้ำเขาเทคนิคใหม่มาจัดทำเหมืองแร่

การนำเขาเทคนิค และเครื่องมือใหม่ ๆ มาใช้ในการสำรวจค้นหาแหล่งแร่ และ
ถลุงแร่เป็นสิ่งจำเป็นอย่างหนึ่งในการที่จะได้แร่คึกคักโดยไม่ต้องเสียค่าเช่ามากเกินไป การนำ
เขาเครื่องสูบน้ำ และเครื่องฉัดหิน (Steam pump and gravel pump) เพื่อมาใช้
ทำเหมืองประเภทเหมืองสูบเหมืองฉัดของพวกนายเหมืองจีนในมณฑลภูเก็ตมีจำนวนมากขึ้น แต่
แรงงานที่ชุกชุมนั้นก็ยังมีนิยมแบบโบราณอยู่คือการชักกรรมกรจีนเป็นจำนวนมาก ซึ่งเห็นได้
จากนโยบายการนำเอากรรมกรจีนเข้ามา แต่ถึงกระนั้นพวกนายเหมืองก็เริ่มมีความรู้และเข้าใจ
ที่จะทำให้แร่คึกคักของตนที่ขุดได้ดีขึ้น ปรากฏว่าในปี พ.ศ. ๒๔๕๒ (ร.ศ. ๑๒๘) รัฐบาลต้อง
เปลี่ยนวิธีการเก็บอัตราภาคหลวง ซึ่งแต่เดิมเคยเก็บอัตราคึกคัก ๑๐๐ หาบ เทียบเท่าเนื้อคึกคัก
๖๕ หาบ มาเป็น ๗๐ หาบ เพราะรัฐบาลเห็นว่าพวกนายเหมืองได้รู้วิธีการล้างแร่คึกคักได้น้อย
กว่าเดิมกว่า ๒

วิวัฒนาการทำเหมืองแร่ในมณฑลภูเก็ตที่เป็นเช่นนี้เห็นผลมาจากการดำเนินงานของ
รัฐบาลที่ได้จัดตั้งสาขากรมราชโลหกิจขึ้นที่ภูเก็ตขึ้นมาแต่แรก และได้เพิ่มสาขาออกไปยังเมือง
ระนอง และเมืองพังงาในปี พ.ศ. ๒๔๕๐ (ร.ศ. ๑๒๖) แบ่งหน้าที่รับผิดชอบกันคือให้สำนัก
งานใหญ่เมืองภูเก็ตดูแลในแถบเมืองศรีเมืองกระบี่ และเมืองสตูล ส่วนสาขาที่เมืองพังงา
ดูแลในเขตเมืองพังงาถึงเกาะกูด และที่เมืองระนองดูแลไปถึงเขตเมืองหาดงาว่า

^๑ ก.ว.ช. เอกสาร ร. ๕ ม. ๒ ๑๔/๕๐ รายงานการตรวจราชการมณฑลภูเก็ต
ของพระยาสิทธิเทพและนายเวสเทนการต ร.ศ. ๑๒๕.

^๒ ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ก.๒. ๖.๑/๒๖ จกหมายกราบบังคมทูลของพระย -
วงศานุประพัทธ์ ร้องเรียนคัดกระทรวงเกษตรการ ที่ ๓๔/๔๗๕ ๖ กันยายน ร.ศ. ๑๒๘.

^๓ ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ก.๒. ๖.๑/๒๖ จกหมายกราบบังคมทูล ของกรม -
หลวงกำรงราชานุภาพ ที่ ๑๖๖/๔๑๕๑ ๑๖ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๖.

ในขณะนั้นเจ้าพนักงานยังไม่มีความรู้ความสามารถเพียงพอแต่ก็พอดำเนินการได้เรียบร้อย เพราะทางรัฐบาลได้จ้างฝรั่งที่มีความรู้เรื่องแร่ออกไปควบคุมอยู่ นอกจากนั้นในพระราชบัญญัติเหมืองแร่ ร.ศ. ๑๒๐ ได้กำหนดไว้ว่า ๙ ว่า ค่ายวิธีทำเหมืองแร่ มาตรา ๕๑ ว่า "การทำเหมืองแร่ต้องมีผู้ชำนาญเป็นผู้จัดการหนึ่ง และผู้รับประกันกองบ่อซื้อผู้ชำนาญการวิหกรรมทราบ" ซึ่งเป็นวิธีการหนึ่งที่จะช่วยให้การทำเหมืองแร่มีประสิทธิภาพมากขึ้น

การทำเหมืองแร่ก็ถูกด้วยเทคนิคสมัยใหม่ได้รับอิทธิพลมาจากการทำเหมืองแร่ในเซตหัวเมืองมลายูไม่ขึ้นอยู่ เพราะนายเหมืองในเซตหัวเมืองไทยบางรายเคยทำในหัวเมืองมลายูมาก่อน และความใกล้ชิดกันไปมาหาสู่ในเรื่องธุรกิจการเหมืองแร่อยู่เสมอ ทำให้เกิดการถ่ายทอดวิธีการซึ่งกันและกัน และที่สำคัญหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับแร่ คือ กรมแร่ของมลายูนับว่าดำเนินงานไปก้าวหน้ากว่าของไทยมาก มีบริษัททางยุโรปเข้ามาเปิดดำเนินการทำเหมืองแร่มาก่อนได้นำเอาวิหกรรมวิหกรรมเข้ามาใช้ ด้วยการใช้เครื่องจักรหรือเครื่องมือชุดแร่สมัยใหม่เข้ามาใช้ แต่ก็ยังไม่แพร่หลายไปในหมู่นายเหมืองแร่ชาวจีน เนื่องจากเครื่องจักรเหล่านั้นมีราคาแพงเกินไป เมื่อเปรียบเทียบกับแรงงานกรรมกร^๓

นโยบายของการทำเหมืองแร่จากกรวิหกรรมเครื่องจักรขนาดใหญ่มาใช้ชุดแผนแรงกรรมกรจีนในแหลมมลายูได้เริ่มขึ้นเมื่อวันที่ ๑๑ กันยายน พ.ศ. ๒๔๔๔ (ร.ศ. ๑๒๕)

^๑ เสถียร ลายลักษณ์ "พระราชบัญญัติการเหมืองแร่ ร.ศ. ๑๒๐"

ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม ๑๔ พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕ หน้า ๑๒๖.

^๒ ก.จ.ร. เอกสาร ร. ๕ ม. ๒.๑๔/๕๐ รายงานการตรวจราชการของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และนายเวสเคนการก ร.ศ. ๑๒๕

^๓ Chai Hon-Chai, The Development of British Malaya 1898-1919, p. 19.

เมื่อกัปตันไมล์ (Captain Miles) ฝรั่งเศสชาวออสเตรเลีย ได้ขออนุญาตทำการขุดแร่ในอ่าว
ภูเก็ตจากรัฐบาล โดยให้เครื่องจักรตักดินบนเรือ และได้จัดตั้งบริษัท หุงคา ฮาเบอร์
ทินเดรจิง (Toan-ah Harbour Tin Dredging Company) ซึ่งเป็นวิธีการ
ที่แปลกใหม่ซึ่งกัปตันไมล์ กล่าวว่า ได้มีการทดลองใช้ไถ่ขุดมาแล้วที่ออสเตรเลีย แต่เจ้า-
หน้าที่ของกรมแร่ เช่น นาย เฮนรี จี สก็อต (Henry G. Scott) และพวกอังกฤษ
ที่เกาะปีนังไม่เชื่อว่าการนำเครื่องจักรตักดินบนเรือจะทำการขุดแร่ในทะเลได้ผล อย่างไร-
ก็ตามกัปตันไมล์ได้ไปทำการทดลองตักดินเครื่องจักรอยู่ที่หอดูเรือท่าบดไปร เมืองปีนัง
และได้นำมาขุดแร่ในอ่าวภูเก็ตเป็นครั้งแรกในปี พ.ศ. ๒๔๕๑ (ร.ศ. ๑๒๕)^๒ ได้ปรับปรุง
แก้ไขจนสามารถขุดแร่ได้ดีขึ้นเรื่อย ๆ ต่อมาได้มีบริษัทอื่นคัดค้านนำไปขุดบนบก เมื่อ
เห็นว่าบริเวณนี้มีแหล่งแร่ดีบุกมาก ก็จะขุดทำเป็นสระเขาเรือขุดนี้ไปขุดก็ถูกขายไปข้าง-
หน้าเขาเงิน ขุดมาถมข้างหลัง แล้วให้เครื่องสูบน้ำชักน้ำในสระนั้นล้างแร่ ได้ปริมาณแร่
มากกว่าการใช้กรรมกรขุดหลายเท่า

การใช้เรือขุดแร่ได้แพร่หลายไปทั้งในเขตหัวเมืองภาคใต้ของไทย และหัวเมือง
มลายูของอังกฤษ ตั้งแต่นั้นมา อย่างไรก็ตามการใช้เครื่องมือขุดชนิดใหม่นี้ยังไม่เป็นที่นิยมของ
จีนนายเหมืองเท่าใดนัก เพราะต้องลงทุนครั้งแรกด้วยเงินจำนวนมาก จึงมีเพียงแต่บริษัท
ของฝรั่งเท่านั้นที่สามารถทำได้ การลงทุนเป็นจำนวนมากเช่นนี้เป็นการเสี่ยงมาก ถ้าเกิด
ราคาแร่ดีบุกตกต่ำลงจะทำให้ผู้ลงทุนขาดทุนจนถึงกับล้มละลายได้ และที่น่าสังเกตรการ
เหมืองแร่ของพวกนายเหมืองชาวจีนยังไม่นิยมที่จะรวมตัวกันเป็นบริษัท ด้วยเหตุนี้การทำ
เหมืองแร่โดยใช้เครื่องจักรของนายเหมืองชาวจีนจะเว้นในระยะเวลาหลังรัชกาลที่ ๕ เมื่อจีน

^๑ ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม. ๕๓/๑๐ บันทึกความเห็นของคณะกรรมการ
ที่ปรึกษา เรื่องทะนุบำรุงเศรษฐกิจมณฑลภูเก็ต ๓๗ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๕.

^๒ ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๗ ม. ๑.๓/๑๑๔ จดหมายเหตุทางคำรกราชา-
บุภาพ ถึงเจ้าพระยาบพิตรราชเลขาธิการ ๒๗ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๗๑.

นายเหมืองเข้าไปร่วมทุนจัดตั้งบริษัทขึ้น ทำให้การทำเหมืองแร่เขตภาคเหนือลดความต้องการ
กรรมกรจีนเหลือน้อยลง เป็นผลให้มณฑลภูเก็ตมีพลเมืองลดลง บ้านเมืองไม่กึกกักเหมือน
แต่ก่อน และยังกระทบกระเทือนต่อผลประโยชน์ทางอากาศ เช่น ภาษีฝิ่น สุรา เป็นต้น
แม้ว่าอากาศหลวงคืนมาก็ได้มากขึ้นกว่าเดิม

๓.๔ การส่งเสริมทางด้านการคมนาคม

ปัญหาเรื่องการคมนาคมในหัวเมืองมณฑลภูเก็ต เป็นเรื่องถกเถียงร้องเรียนกัน
มานาน ทั้งข้าหลวงเทศาภิบาล เจ้าหน้าที่ยของรัฐบาลที่ส่งไปดูแลหรือตรวจราชการใน
หัวเมืองแถบนี้ ทั้งนี้เราจะเห็นได้ว่า เมื่อครั้งพระยาทิพโกษา เข้าดำรงตำแหน่งอยู่รัฐบาล
เพิ่งเริ่มจะสนใจการส่งเสริมการทำเหมืองแร่ที่ภูเก็ตได้ขึ้นได้ค้ำหนึ่งถึงปัญหานี้ เช่นเดียวกัน
แต่ในขณะนั้นรัฐบาลมุ่งจะแก้ปัญหา แต่เรื่องการจัดระเบียบการทำเหมืองแร่ในมณฑลภูเก็ต
ให้เรียบร้อย เช่นการจัดตั้งสาขาของกรมราชโลหกิจและภูมิวิทยาขึ้น นอกจากนั้นก็จัดสรร
เงินทุนเพื่อให้นายเหมืองมีเงินลงทุน และหากกรรมกรจีนมาใช้ทำเหมืองแร่ที่ภูเก็ตเป็นต้น
ทำให้ไม่สนใจต่อเรื่องนี้เท่าใดนัก ทั้ง ๆ ที่เจ้าพนักงานกรมแร่ทั้งที่ไปจากกรุงเทพฯ และ
ที่สาขา เมืองภูเก็ตที่เสนอมายังรัฐบาลได้เร่งให้รัฐบาลแก้ไขปัญหานี้อยู่เสมอมา ในสมัยที่
พระยารัษฎานุประดิษฐ์เข้ามาดำรงตำแหน่งข้าหลวงใหญ่ระยะแรก ๆ ได้จัดถนนขึ้นหลายสาย
ซึ่งนายเฮนรี จี. สกอต (Henry C. Scott) ได้ความเห็นว่าเป็นว่า ความคิดของ
พระยารัษฎานุประดิษฐ์ และกรมแร่เมืองภูเก็ตต้องการที่จะทำการส่งเสริมการทำเหมืองแร่
และการค้าขายให้ดีขึ้น แต่ก็มีข้อเสียเมื่อการก่อสร้างที่ปราศจากเทคนิค และการเตรียม —

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร และสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา
นริศรานุวัดติวงศ์ สารสนสมเด็จ เล่ม ๗ หน้า ๒๔.

* นายเฮนรี จี. สกอต เป็นเจ้ากรมราชโลหกิจและภูมิวิทยา ระหว่างปี

การเช่นนั้น จะทำให้เสียเงินเป็นจำนวนมากแล้วยังได้ถนนที่ไม่ถูกต้องตามมาตรฐานด้วย
ซึ่งเรื่องนี้ทางรัฐบาลได้เห็นด้วยในการที่พระยาวิภาวดีประสิทธิ์ได้จัดการสร้าง
ถนนสายต่าง ๆ ขึ้น และได้อนุมัติเงินจำนวน ๑๐๐,๐๐๐ บาทให้ดำเนินการจัดสร้าง และ
ก็เป็นจริงอย่างที่ว่า นายเฮนรี สก็อต กล่าวเมื่อทางรัฐบาลได้ส่ง นายคาร์โร อาเลกรี
(Caro Allegri) นายช่างใหญ่กรมโยธาธิการไปตรวจการโยธาในมณฑลภูเก็ตในปี
พ.ศ. ๒๔๔๖ (ร.ศ. ๑๒๖) ได้ทำรายงานถึงพระสถิตยนิมมานการ เจ้ากรมโยธาธิการ
ไว้ตอนหนึ่งว่า

".....ที่เมืองตะกั่วป่า เวลานี้กำลังทำเมืองใหม่ แลได้ตัว
ถนนขึ้นอีกหลายสาย แต่หาได้มีอันเขอรเนินอยู่แล กากับ
ตรวจราชการเหล่านั้นไม่ ส่วนคนที่โยธาส่งไปก็ไม่มี
ความรู้พอ แลได้ชักถนนไปตามพื้นดินที่ต่ำ ๆ สูง ๆ การ
ทำถนนในเมืองภูเก็ต คอยดีกว่าหน่อหนึ่ง แต่ถึงอย่างไร
ก็ดี ถ้ามีอันเขอรเนินอยู่แล้ว คงจะดีกว่านี้ โดยซึ่งคนที่
นี้ไม่มีความรู้ในการทำถนน เช่นถนนซึ่งกำลังทำอยู่ได้เวียนหรือ
เวียนทำอยู่หลายหน จึงเป็นอันสำเร็จ"

ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ยบ. ๑/๒๕ สำเนาบันทึกของ
นาย เฮนรี จี. สก็อต ที่พระยาสิทธิเทพปลัดภูคลอง นำกราบทูลกรมขุนสมมทิวรมพันธ์
ที่ ๒๔๔๔/๑๖๒๓ ๑๓ มกราคม ร.ศ. ๑๒๑.

ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ยบ. ๑/๒๕ สำเนาคำแปลการตรวจ
ราชการโยธาในมณฑลภูเก็ตของนาย Caro Allegri ถึงพระสถิตยนิมมานการ
เจ้ากรมโยธาธิการ ที่ ๑๔๔๔ ๒๖ มกราคม ๑๔๐๓ (พ.ศ. ๒๔๔๖).

แสดงว่าความพยายามของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ในการที่จะพัฒนากรุงเทพมหานคร ในหัวเมืองมณฑลภูเก็ตให้มีสภาพดีขึ้นต้องประสบปัญหาและอุปสรรคนานาชนิด ไม่เพียงแต่เรื่องเงินที่ชกอสว่าง ยังขาดนายช่างผู้ชำนาญในการที่จะทำถนนให้ไถ่มาครฐาน ซึ่งตัวท่านเองก็ยอมรับ จะเห็นได้จากเมื่อครั้งท่านได้ตรวจการโยธาที่เมืองภูเก็ต ในปี พ.ศ. ๒๔๔๔ (ร.ศ. ๑๒๐) ท่านได้กล่าวถึงข้าราชการในเมืองภูเก็ตไว้ว่า "... เพราะเหตุข้าราชการในเมืองภูเก็ต การโยธาไม่เข้าใจ แต่เหลวไหลมาก คิดถึงใจจะฝึกหัดให้ข้าราชการในเมืองภูเก็ตชำนาญในการโยธาก่อน...." ซึ่งชี้ให้เห็นว่าเมืองภูเก็ตซึ่งเป็นศูนย์กลางการปกครองของมณฑล ยังมีข้าราชการที่ไม่เข้าใจการโยธาหัวเมืองอื่นที่ห่างไกลออกไป ก็คงไม่มีอะไรแตกต่างกันมากนัก

๓.๔.๑ การดำเนินนโยบายของรัฐบาลในการบำรุงการโยธามณฑลภูเก็ต

สภาพกรุงเทพมหานครที่ลำบาก เจ้าหน้าที่ของบ้านเมืองไม่สามารถจะจัดการให้ดีขึ้นนั้นเป็นที่ทราบของรัฐบาลเป็นอย่างดี และก็ทราบว่า "... การทำถนน สะพาน คลอง เพื่อเป็นการบำรุงสินค้าเป็นความสำคัญกว่าอย่างอื่น เมื่อทางไปมาสะดวกแล้วการสินค้าบริบูรณ์ขึ้น ก็ได้ประโยชน์ทางพาณิชย์การเพิ่มขึ้น...." ^๒ แต่นโยบายการจัดการโยธาหัวเมืองของรัฐบาลที่กรุงเทพฯ ขณะนั้นยังไม่สามารถจัดระเบียบแบ่งปันหน้าที่กันให้เรียบร้อยมีความสัมพันธ์กันในตำแหน่งหน้าที่ เพิ่งจะมาจัดถึงกันในปี พ.ศ. ๒๔๔๕ (ร.ศ. ๑๒๑) หลังจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสเกาะชวา ได้เห็นว่าการจัดแบ่งการโยธาหัวเมือง โดยรวมเอาเจ้าหน้าที่กองแผนที่ กองช่างไว้รวมกัน ถ้า

^๑ ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม. ๕๓/๕ รายงานการตรวจราชการของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ราชานุภาพพลกรมขุนสมมติอมรพันธ์ ๑๗ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๐.

^๒ ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม. ๒.๑๑/๑๐ รายงานการประชุมการจัดการโยธาหัวเมืองครั้งที่ ๔ ๑๒ กันยายน ร.ศ. ๑๒๑.

ข้าหลวงเทศาภิบาลจะดำเนินการสร้างสิ่งไรจะมอดหมายให้หน่วยงานนี้ หากการตรวจสอบ
วางแผนให้เป็นที่เรียบร้อยจึงจะทำให้การโยกย้ายเมืองดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพ
ดังนั้นการโยกย้ายในมณฑลต่าง ๆ จึงเริ่มทำงานเข้ารูปรอยหลังจากนี้เป็นต้นไป

อย่างไรก็ตามการโยกย้ายในมณฑลภูเก็ต ก็ยังไม่สามารถทำได้ก้าวหน้า เพราะ
มีเงินงบประมาณจากที่เพียง ๑๐๐,๐๐๐ บาทต่อปี พระยารัษฎานุประดิษฐ์ได้เสนอขออนุมัติ
เพิ่มขึ้นอีกเท่าหนึ่งในที่ประชุมคณะกรรมการที่ปรึกษา เรื่องการท่นำรุงเศรษฐกิจมณฑลภูเก็ต
ปี พ.ศ. ๒๔๕๐ (ร.ศ. ๑๒๕) ที่ประชุมตกลงในหลักการ^๒ แต่ยังไม่ดำเนินการใด ๆ
จนกระทั่งปี พ.ศ. ๒๔๕๐ (ร.ศ. ๑๒๖) พระยาสุนทรโยธินัดเสนาบดีกระทรวงโยธาธิการ
จะออกไปตรวจการโยกย้ายหัวเมืองมณฑลภูเก็ต ในขณะที่รัฐบาลถูกหนังสือพิมพ์ที่เมือง
ปารีสและสิ่งคโปรโจมตีรัฐบาลว่า เขาเปรียบพจนายเหมือนเมืองภูเก็ตเก็บภาษีไม่หนึ่ง
จำนวนมากนำเงินมาขึ้นส่วนกลางที่กรุงเทพฯ เกือบหมดเหลือเอาไว้ทะนุบำรุงมณฑล
ภูเก็ตเพียงเล็กน้อย* เมื่อเป็นเช่นนั้นพระยาสุนทรโยธินัดจึงได้ขออนุมัติให้ส่งจ่ายเงินทะนุ

^๑ ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม. ๒๒/๑๑/๒๑ รายงานการประชุมการจัดการ
โยธาหัวเมืองครั้งที่ ๘ ๑๖ กันยายน ร.ศ. ๑๒๖.

^๒ ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม. ๕๓/๑๐ บันทึกความเห็นของคณะกรรมการ
ที่ปรึกษา เรื่องการทะนุบำรุงการเศรษฐกิจมณฑลภูเก็ต ๒๗ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๕.

* เรื่องหนังสือพิมพ์โจมตีนี้ สมเด็จพระปกเกล้าทรงราชานุภาพทรงให้เหตุผล
ไว้ว่าเป็นเรื่องเกี่ยวกับการเมืองกันว่า เพราะรัฐบาลอังกฤษที่สิ่งคโปรโจมคิดจะยึดดินแดนทาง
หัวเมืองมลายูของไทย แต่รัฐบาลอังกฤษที่ลอนดอนไม่อนุมัติ จึงหาเหตุเพื่อให้รัฐบาล
อังกฤษที่ลอนดอนตามใจ จึงเข้ายุยงให้เจ้าเมืองมณฑลปัตตานีเอาใจออกห่าง จน
พระยาคานัน(อับดุลกาเดร์) ได้ก่อการกบฏขึ้นซึ่งเรียกว่าขบฏเจ็ดหัวเมืองใน พ.ศ. ๒๔๔๕
แต่รัฐบาลไทยสามารถปราบได้ทัน เหตุการณ์จึงสงบลงพวกอังกฤษจึงหันไปยุยงหนังสือพิมพ์ที่
สิ่งคโปรโจมและปารีส กับพจนายเหมือนว่าให้โฆษณาว่าหาไทยว่า เขาเปรียบคนบ้านกับ
อังกฤษ ที่เข้าไปทำเมืองร้างเมืองภูเก็ต เป็นผลให้รัฐบาลไทยต้องจ่ายเงินทะนุบำรุง
ถึงกล่าวเพิ่มขึ้น (สาสน์สมเด็จ เล่ม ๗ หน้า ๑๕ - ๒๐.)

บำรุงการโยธาเพิ่มเป็นปีละ ๕๐๐,๐๐๐ บาท ตามที่ได้ตกลงกันตามที่ประชุม โดยให้เหตุผล
ว่า

"....แต่ส่วนที่จะไปเมืองภูเก็ตนั้นเกี่ยวแก่การโยธา ซึ่ง
ใคร ๆ ก็แลเห็นกันอยู่มาก ว่าควรต้องจัด ต้องทำโดยเร็ว
ที่สุดหนังสือทางปืน ซึ่งข้าพระพุทธเจ้าได้ทูลเกล้า ฯ ถวาย
มาพร้อมกับหนังสือนี้ ก็ยังร้องอยู่ด้วยเรื่องถนนหนทาง แล
สะพาน ถ้าเสนาบดีโยธาไปถึงเข้าแล้ว ก็คงจะตั้งใจแต่เชื่อ
กันว่า สิ่งนั้นก็จะทำได้สิ่งนั้นก็จะทำได้ ถ้าไม่ได้ ก็ออกจะ
ผิดความมุ่งหมายแลเป็นเครื่องเสื่อมเสียพระเกียรติยศ
ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทาน พระราชโอรสการตาม
ตามความเป็นจริง เพื่อทรงทราบฝ่าละอองพระบาทเมือง
ภูเก็ตได้ไปตรวจกันหนักหนาแล้ว เมื่อศก ๑๒๔ มีศเตอร
วิเวก กาแตงก็ได้ไป เมื่อทมิ ศก ๑๒๕ เสนาบดี
กระทรวงมหาดไทยก็ได้เสด็จ กรันปลาญี่ พระยาสีหเทพ
กับมีศเตอร เวศ เตนกาตไปตรวจ กันปนี สมเด็จพระเจ้า
ลูกยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนลพบุรีราเมศวร์เสด็จ กลับมาก็ยังมี
ความคิดเห็นรวมกันหมดว่า ภูเก็ตเป็นเมืองที่ล่อแหลมควร
จัดการทะนุบำรุงอย่างนั้นอย่างนี้ โดยมากก็เกี่ยวแก่การ
โยธาบำรุงการไปมาค้าขาย แะพอมารู้กันถึงเรื่องเงิน
ก็หยุดเงยกันไป"

ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ยธ. ๑/๓๔ จดหมายกราบบังคมทูลสมเด็จพระเจ้า -
พระบรมโอรสาธิราชของพระยาสุรนนวินิต ที่ ๒๐/๑๔ ๑๓ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๖.

จะเห็นว่าปัญหาเรื่องเงินเป็นเรื่องใหญ่ที่รัฐบาลจะต้องให้การอุดหนุนไม่เช่นนั้น การที่พระยาสุรพณวินิตออกไปมณฑลภูเก็ตครั้งนี้ ถ้าไม่พูดเรื่องเงินให้รู้เรื่องเสียก่อน จะไปการสั่งการหรือให้ดำเนินการในเรื่องดังกล่าวก็ไม่ได้ผล ในที่สุดที่ประชุมเสนาบดี จึงตกลงให้พระยาสุรพณวินิต อนุมัติเงิน ๒๐๐,๐๐๐ บาท สำหรับบำรุงการโยธา เมืองภูเก็ตได้ ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๕๐ (ร.ศ. ๑๒๖) เป็นต้นไป

เป็นที่น่าสังเกตว่าเงินจำนวนดังกล่าวนี้สงวนจ่ายเฉพาะการทะนุบำรุงการโยธา เมืองภูเก็ตเท่านั้น ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะเมืองภูเก็ตเป็นแหล่งที่นิยมเหมืองเข้ามาลงทุนทำเหมืองแร่คึกคักมากที่สุด ซึ่งจะได้จากจำนวนเงินภาษีอากรที่ได้จากเมืองภูเก็ตแบ่งได้มากกว่าหัวเมืองอื่น ๆ และที่สำคัญเมืองอื่น ๆ นั้นแหล่งที่ขุดแร่ก็ยุ่งง่าย ๆ ค่อย ๆ หมดไปตลอดสมัยรัชกาลที่ ๕ ก็ไม่ได้รับการส่งเสริมให้สำรวจขยายการทำเหมืองแร่ เหมือนเช่นเมืองภูเก็ต แต่ทั้งนี้มิได้หมายความว่าเมืองอื่นไม่ได้รับการทะนุบำรุง เพียงแต่ได้รับเงินอุดหนุนน้อยกว่า ผู้เขียนยังไม่พบหลักฐานว่าแต่ละเมืองได้เงินเท่าไรจึงไม่สามารถนำมากล่าวในที่นี้ได้

๓.๔.๒ นโยบายการทะนุบำรุงการโยธาของพระยาภิธานประกิจ

การที่รัฐบาลอนุมัติเงิน ๒๐๐,๐๐๐ บาท ให้ทะนุบำรุงการโยธาเมืองภูเก็ตแห่งเดียว และพระยาภิธานประกิจต้องคิดทะนุบำรุงการโยธาตลอดหัวมณฑลด้วยกำลังเงินเพียงเท่านี้ไม่สามารถทำการได้ตลอด เป็นเรื่องที่หนักใจพระยาภิธานประกิจมาก ท่านได้หารือไปยังสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยเพื่อหาทางแก้ไข ทางกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ก็เห็นชอบในการจัดการโยธาในมณฑล

ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ยธ. ๑/๓๔ หนังสือกรมราชเลขาธิการ
ถึงพระยาสุรพณวินิต ที่ ๒๐/๕๓๔ ๑๔ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๖.

ถูกยึดขึ้น แต่ก็ไม่สามารถแบ่งเงินในงบประมาณให้ได้ แต่อนุญาตให้เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยคิดหารายได้อ่างอื่นมาทูลเกล้าฯ เมืองภูเก็ต พระยารัษฎานุประดิษฐ์ได้แจ้งไปยังเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยว่ามีทางจะหาเงินนอกงบประมาณได้ แต่ให้กระทรวงมหาดไทยทำข้อตกลงกับกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ว่าถ้าหาเงินได้เท่าใดขออนุญาตเก็บไว้ที่คลังเมืองภูเก็ตการเบิกจ่ายไม่ต้องทำทูลกระหม่อมพระบิณฑบาตกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ นอกจากทำบัญชีรายจ่ายให้ทราบเท่านั้น

วิธีการที่พระยารัษฎานุประดิษฐ์หาเงินนอกงบประมาณนั้น ได้แก่การเรียกค่า "คอมเม็นเซชัน" (มาจากคำว่า Compensation) * จากผู้ที่เข้ามาทำค่าเนินธุระกิจเหมืองแร่ ตามพระราชบัญญัติเหมืองแร่ ที่บังคับให้ผู้ทำเหมืองแร่ต้องชดเชยเสียหายเมื่อทำห้วงที่เป็นสาธารณะประโยชน์เสียหาย ซึ่งแต่เดิมรัฐบาลไม่เอาใจใส่ในเรื่องนี้นัก พระยารัษฎานุประดิษฐ์ได้เริ่มบังคับตรวจกรออย่างกวัดขัน เช่น ให้พวกนายเหมืองทำ ถนน หรือ ซากทางน้ำแวนของเดิมเสียก่อนจึงจะอนุญาตให้ทำเหมืองแร่ในเขตที่ได้รับอนุญาตได้ แต่ทำไมที่จะเสียเงินให้ชาวหลวงใหญ่ค่าเนินการเองก็ได้ นายเหมืองต้องการทำเหมืองโดยเร็วจึงเสียเงินให้ชาวหลวงใหญ่ แม้ว่าจะต้องเสียเงินมากกว่าที่จะทำเองก็ตาม พระยารัษฎานุประดิษฐ์ได้นำเงินที่เหลือจากการซ่อมแซมมาใช้ในการทำถนนสายต่าง ๆ ไปได้เป็นจำนวนมาก

วิธีการคอมเม็นเซชันนี้ ระยะที่บริษัทฝรั่งเข้ามาดำเนินการทำเหมืองแร่ปรากฏว่าได้เงินเป็นจำนวนมากและการทำถนนระยะหลัง ๆ นี้ หน่วยงานโยธาหัวเมืองภูเก็ตที่

* สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยาปริยัติวิธานนุกิตติวงศ์ สาส์นสมเด็จ เล่ม ๗ หน้า ๒๐.

* สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยาปริยัติวิธานนุกิตติวงศ์ สาส์นสมเด็จ เล่ม ๗ หน้า ๒๒.

๒ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยาปริยัติวิธานนุกิตติวงศ์ ล.ก. หน้า ๒๓.

รัฐบาลจัดตั้งทำงานได้ขึ้น โดยรัฐบาลส่งนายช่างฝรั่งออกไปเป็นพี่ปรึกษา ทำให้การทํากนหนทางได้มาตรฐานขึ้น นอกจากจะจัดสร้างถนนอำนวยความสะดวกแก่ผู้ทำเหมืองแร่ และรวมรวบหักเกาะภูเก็ท ยังสามารถรุดถนนเป็นทางติดต่อทั่วเมืองใกล้เคียง เช่น สายหนึ่งไปเมืองตะกั่วป่า อีกสายหนึ่งถักย่านเมืองตะกั่วทุ่ง เมืองพังงา เมืองกระบี่ จนถึงเมืองตรัง และจากเมืองตรัง ขอมแซมถนนที่ติดต่อกับเมืองพัทลุง และนครศรีธรรมราชให้ได้มาตรฐานขึ้น และยังให้สร้างทางระยะสั้น ๆ หลายเส้นทาง เช่น ทางติดต่อระหว่างเมือง ตะกั่วป่าเก่า กับเมืองตะกั่วป่าใหม่ และที่เมืองกระบี่ จากบ้านปากวัน ลงไปถึงทับหลี ซึ่งเป็นท่วเรือใหญ่ กับยังนำไปสร้างเรือ สำหรับใช้ในราชการอีก ๒ ลำ คือ เรือกลาง และ เรือเทศน์เป็นต้น (เรือกลไฟ)

นอกจากจำนวนเงินจะนำไป ใช้เพื่อการส่งเสริมทางการคมนาคมแล้ว เงินส่วนหนึ่งยังสามารถยกยู่ที่ตังเมืองภูเก็ตแก่เขาอยู่ปัจจุบันด้วย ทั้งนี้เนื่องจากในปี พ.ศ. ๒๔๔๒ ได้มีฝรั่งชาวอเมริกัน ชื่อ มัวร์ (E. Byron Moore) ได้ขอสัมปทานขุดแร่กับุกินที่ทำการเมืองภูเก็ตเดิม เพราะปรากฏว่ามีแร่กับุกินมาก ตั้งนั้นพระยารัตนาธิเบศร์จึงขอครื้อถอนทั้งสถานที่ราชการ และของราษฎรใกล้เคียง ถึง ๒๐๐,๐๐๐ บาท สามารถนำเงินนี้สร้างที่ทำการมาทดแทนได้ใหม่ ตั้งอยู่หน้าท่าเรือเก่าเดิมแทน ซึ่งเป็นบ้านของพระยาภูเก็ต โสโธเกศครุฑ(สาควน) ที่ยึดมาในคราวที่ไม่มีเงินให้หลวงตั้งกล่าวแล้ว

^๑ ขุนเสนาณรงค์ศักดิ์ ประวัติและงานพระยาภิรมย์ภักดี หน้า ๒๗ - ๓๐.

^๒ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทววงศ์วโรปการ และสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ สารานุกรม เล่ม ๗ หน้า ๒๕.

^๓ ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ กษ. ๒.๔/๔๕ หนังสือกรมบังคับมณฑล
กรมหลวงดำรงราชานุภาพ ที่ ๑๔/๑๙๒ ๑๑ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๔.

๓.๕ การเกษตรกรรม

ปรากฏว่าราษฎรในมณฑลภูเก็ตในสมัยที่พระยาวิชญ์ประคิษฐ์เป็นข้าหลวงใหญ่ ได้เปลี่ยนแปลงมาทำการเกษตรกรรมกันมากขึ้นเรื่อย ๆ ถ้าพิจารณาจากสถิติจำนวนประชากรในมณฑลภูเก็ต ในปี พ.ศ. ๒๔๕๓ (ร.ศ. ๑๒๐) ซึ่งเป็นปีสุดท้ายที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวครองราชสมบัติ ปรากฏว่า ราษฎรประกอบอาชีพทำนามากที่สุดรองลงไปได้แก่การทำไร่ ทำสวน การเลี้ยงสัตว์ และการประมง นอกนั้นก็ยังมีอาชีพอื่น ๆ ตามสภาพสิ่งแวดล้อมและความต้องการของสังคม อาชีพทำเหมืองแร่ที่ภูเก็ตนั้นน้อยมาก ทั้งนี้คงจะเป็นเพราะว่าราษฎรได้หันมาประกอบอาชีพทางเกษตรกรรมมากขึ้น เพราะการขุดแร่ที่เคยทำก็คงทำต่อไป แต่ถือว่าเป็นอาชีพรอง ดังนั้นอาชีพการทำเหมืองแร่อย่างจริงจังหรือถือเป็นอาชีพหลักจึงตกอยู่กับพวกนายเหมืองชาวจีน

การที่ราษฎรหันมาประกอบอาชีพทางเกษตรกรรมมากขึ้นนั้นอาจเป็นเพราะประสพการณ์จากภาวะเศรษฐกิจที่ตกต่ำลง เช่น การขุดหาแร่ดีบุก ไม่แน่นอน หรือความผันแปรของราคาสินค้าทางเกษตรกรรมไม่แตกต่างกันกับแร่ดีบุกมากนักก็ตาม แต่เหตุผลประการสำคัญอย่างหนึ่ง คือการสร้างแรงจูงใจจววิธีการต่าง ๆ ของเจ้าหน่อกี่บ้านเมือง เพื่อราษฎรหันมาทำอาชีพนี้ พระยาวิชญ์ประคิษฐ์ ตลอดจนชีวิตที่ทนดำรงตำแหน่งข้าหลวงภิบาลมณฑลภูเก็ตอยู่ได้วางพื้นฐานอาชีพเกษตรกรรมให้แก่ราษฎรเป็นอย่างมาก ผลงานอย่างของทาน เช่น การทำสวนยางพารา เป็นสัญลักษณ์ที่แสดงให้เห็นว่าท่านได้เคยทำรายได้ไม่แพ้สินค้าออกประเภทอื่น ๆ อย่างไรก็ตามแม้ว่าราษฎรจะหันมาทำอาชีพเกษตรกรรมมากขึ้น ปัญหาต่าง ๆ ซึ่งเคยมีมาแต่สมัยก่อน ๆ ก็ไม่อาจหมดไปได้ ทั้งนี้จะเห็นได้จากการดำเนินอาชีพเกษตรกรรมบางอย่างซึ่งจะกล่าวต่อไป

ดูรายละเอียด สถิติจำนวนประชากรประกอบอาชีพในมณฑลภูเก็ต

ในภาคผนวก ค

๓.๕.๑ การทำนา

พระยาธรรมาธิราชบุรี เคยมีงานนิพนธ์การทะนุบำรุงการเกษตรกรรมมาเมื่อสมัยที่ดำรงตำแหน่งผู้ว่าราชการเมืองตรัง เมื่อท่านยกดำรงตำแหน่งข้าหลวงใหญ่ลักษณะการเกษตรกรรมของราษฎรส่วนใหญ่นั้น ยังไม่มีการเปลี่ยนแปลงก้าวหน้าอย่างใด จะเห็นได้จากเมื่อท่านไปตรวจราชการท้องที่อำเภอถลางในปี พ.ศ. ๒๔๔๕ (ร.ศ. ๑๒๐) ว่า

".... สังเกตดูเห็นว่าในท้องที่อำเภอถลางนี้เป็นที่ราบกว้างขวางดี มีที่ดินซึ่งจะทำเป็นที่นาได้ไต่โดยมาก ตามราษฎรได้ความว่า ถ้าจะปลูกท่นบักเฮนน้ำท่นาก็มีที่เพาะพ่น้ำนาได้หลายทาง แต่ไม่มีผู้ใดคิดทำ ได้ดูไปอีกเห็นผลไม้ เช่น หนาก มะพร้าว ถึงองงามก็ แก้ว ความเสียใจซึ่งราษฎรเกียจกร่น ไม่ใคร่จะคิดสร้างนา แลปลูกผลไม้ต่าง ๆ ได้พบปะราษฎร อุ่มไถ่นที่เี่ยวอยู่เป็นอันมากเห็นว่า ควรกักรราษฎรที่เอนไถ่นที่นอยลงบ้าง แลให้อำเภอชักชวนราษฎรทำนาปลูกผลไม้ต่าง ๆ ให้มากขึ้น...."

จะเห็นว่าปัญหาสำคัญที่สุดในการส่งเสริมการเกษตรก็คือการที่จะทำอย่างไร จึงจะให้ราษฎรละทิ้งนิสัยการเกียจกร่นไม่ยอมทำงานได้ ในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกถึงแม้ที่สำนัหะจะอุดมไปด้วยแร่บุกก็ตาม แต่ก็ยังมีบางหัวเมืองที่มีแร่ราบพอแก่การ

ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ๕๓/๕ รายงานการตรวจราชการของ
พระยาธรรมาธิราชบุรี เสนอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ ๑ - ๑๕ พฤศจิกายน
ร.ศ. ๑๒๐.

เกษตรกรรมต่าง ๆ ได้ เช่นที่เมืองตรัง เมืองกระบี่ เป็นต้น ถ้ามีการทะนุบำรุงก็ ๆ ก็สามารถแก้ปัญหาการขาดแคลนข้าว และยังเพิ่มผลผลิตอื่น ๆ ได้อีกด้วย

ปัญหาเรื่องการส่งเสริมให้ราษฎรทำนามากขึ้นเพื่อแก้ไขปัญหาการขาดแคลนข้าว จึงเป็นเรื่องเรื้อรังกันมาตั้งแต่สมัยข้าหลวงคนก่อน ๆ ซึ่งไม่ค่อยจะสนใจเอาใจใส่กันอย่างจริงจัง พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช แม้ว่าจะเป็นผู้นำในการทะนุบำรุงการเศรษฐกิจของหัวเมืองมณฑลภูเก็ตทุก ๆ ด้านอยู่ตลอดเวลา แต่ปัญหาก็ไม่มีที่สิ้นสุด ถึงปรากฏในรายงานเสนอ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ปี พ.ศ. ๒๔๕๒ (ร.ศ. ๑๒๘) ว่า

"....การทำนาในมณฑลภูเก็ตไม่เจริญขึ้นตามสมัยนั้น เพราะที่ดินที่จะไถนสร้างให้เป็นนาขึ้นน้อยอย่างหนึ่ง และราษฎรชาวเมืองเกียจคร้านอย่างหนึ่ง ที่ซึ่งจะไถนสร้างให้เป็นนาได้ก็ยังมีอยู่มากกว่าที่ซึ่งเป็นนาอยู่แล้ว แต่ราษฎรเลือกเอาแต่ที่ทำง่าย ๆ เช่น ทำไร่บนเนินเขา ไร่คันไม้ใหญ่ แลต้นหวายเสียแล้ว ทำนาลงขันปีหนึ่ง ก็ไปทางขึ้นเนินอื่นทำต่อไปทุกปีดังนี้ กระทำเป็นอันครายแก่คนหวาย แลคนไม้อื่น ๆ ที่จะเป็นประโยชน์ต่อไปข้างหน้า ถัดประโยชน์แผ่นดิน แลประโยชน์ของตนเอง ถ้าไม่รับทำไร่บนเนินเขาก็ไปรับจ้างทำเหมืองแร่ หาเลี้ยงชีวิตไปชั่ววันหนึ่ง ไม่คิดกระทำประโยชน์ให้ยืนานต่อไปข้างหน้า...."

สภาพชีวิตของราษฎร ในหัวเมืองมณฑลภูเก็ต จึงอยู่ด้วยการประกอบอาชีพเพียงเพื่อพออยู่รอดเท่านั้น การทำนาโดยไม่หยอดข้าวตามไหล่เขา ทำไร่ เลื่อนลอยไปทุกปี ไม่ก่อสร้างที่นาที่เป็นที่ราบไว้เป็นหลักฐานก่อปัญหาการทำลายป่า และที่สำคัญ

* ก.จ.ร. เอกสาร ร. ๕ ม.๒. ๑๑/๑๑ หนังสือกราบบังคมทูลของพระยา -
วังมานุประพัทธ์ รองเสนาบดีกระทรวงเกษตรธิการ ที่ ๗๐/๑๑๒๖๕ ๒๔ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๘.

ไม่สามารถผลิตข้าวได้เพียงพอกับการเลี้ยงชีพ^๑ ต้องมีปัญหา สิ่งซื้อข้าวหัวเมืองอื่นเข้ามา
เป็นประจำทุกปี ถ้าปีใดน้ำหลากถูกด้วยแล้ว ความเดือดร้อนจะเพิ่มขึ้นทั่วไปทั้งราษฎร
และรัฐบาล ดังที่เคยกล่าวมาแล้วแต่ต้น

ความพยายามในการจะแก้ไขของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ในเรื่องการทำนา
ให้เพิ่มขึ้นนั้นจะเห็นตัวอย่างมาแล้วที่เมืองตรังนั้นว่าได้ผลิตพอสมควร ท่านได้นำมาชี้ใน
หัวเมืองต่าง ๆ ด้วย เช่น ออกคำสั่งไม่ให้ราษฎรทำไร่ ทำลายป่าต่อไป ให้นายอำเภอ
กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ตรวจตราท้องที่ของตนว่ามีสภาพที่ใดเหมาะแก่การทำนาได้ ไปได้
ราษฎรเข้าไปจับจองสร้างนา บังคับให้มีที่นาคนละไม่ต่ำกว่า ๑๐ ไร่ หรือสวนไม่ต่ำกว่า
๒๐ ไร่ ความคุมราษฎรให้สร้างนาแบบเก็บน้ำไว้ใช้ในการเพาะปลูก ถึงเวลาหน้าทำนา
ให้ใช้วิธีการร่วมมือกัน เช่นให้ราษฎรไปช่วยไถที่หมู่บ้านทำนาคนละ ๒ วัน กำนันคนละ
๑ วัน ราษฎรด้วยกันให้เมล็ดเปลี่ยนช่วยเหลือกันคนละ ๒ วัน เป็นการรณรงค์ และ
ช่วยให้เพิ่มผลผลิต โครงการนี้ถ้าทำกันอย่างจริงจังแล้วพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว
ประมาณว่า หัวเมืองมณฑลภูเก็ตจะสามารถเพิ่มผลผลิตข้าวได้ถึงปีละ ๓๐,๐๐๐ เกวียน
เป็นเงินประมาณ ๑,๕๐๐,๐๐๐ บาท^๒ แต่ไม่ปรากฏหลักฐานว่าโครงการของท่านประสบ
ผลสำเร็จเพียงใดหรือไม่อย่างไรก็ตามจากสถิติราษฎรในหัวเมืองมณฑลภูเก็ตปี พ.ศ. ๒๔๕๖
มีราษฎรทำนาถึง ๔๔,๒๔๖ คน^๓ ทำให้เห็นว่าหาอัตราการทำนาของราษฎรได้ขยายตัวเพิ่มขึ้น
กว่าแต่ก่อนมาก

^๑ ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม. ๒.๑๑/๑๑ หนังสือกราบบังคมทูล ของ
พระยาวงษานุประพัทธ์ รองเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ ที่ ๗๐/๑๑๒๒๕ ๒๔ ตุลาคม
ร.ก. ๑๒๔.

^๒
ก.

*
ดูรายละเอียดสถิติจำนวนประชากรประกอบอาชีพในมณฑลภูเก็ตจากภาคผนวก ๓

๓.๕.๒ การทำสวน ทำไร่

ราษฎรที่ประกอบอาชีพทำสวนมีมากเป็นอันดับสองจากการทำนา ตามสถิติสำรวจ ปี พ.ศ. ๒๔๕๓ (ร.ศ. ๑๒๙) มีถึง ๕๔,๐๘๖ คน^๑ ตามสถิตินี้คงหมายถึงราษฎรที่มีอาชีพอื่น ๆ มาประกอบอาชีพด้วยในส่วนต่าง ๆ ที่นิยมปลูกกันได้แก่ สวนพริกไทย ส่วนหมาก ส่วนมะพร้าว ส่วนจันทร์เทศ ส่วนกระวาน ส่วนกาแฟ และไร่อ้อยเป็นต้น^๒ การปลูกพืชเหล่านี้จะมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับความต้องการของตลาดในหัวเมืองมลายูที่มีความต้องการมากน้อยเพียงใด อย่างเช่นกรณีสวนพริกไทย ในระยะหลังนี้ราคาไม่ดีราษฎรก็ไม่นิยมปลูกกัน แต่จะหาพืชผลอย่างอื่นมาปลูกแทน เช่นการปลูกจันทร์เทศ หรือมะพร้าว เป็นต้น

สวนยางพารา นับว่าเป็นผลิตผลใหม่ หลังจากที่ต้องงัดใจนำมาทดลองปลูกเป็นครั้งแรกในแหลมมลายูในปี พ.ศ. ๒๔๒๓ (ค.ศ. ๑๘๘๐) ที่สวน Botanical Garden ในสิงคโปร์^๓ เพื่อการปลูกกาแฟของชาวสวนในหัวเมืองมลายูได้รับการกระทบกระเทือนอย่างหนักในปี พ.ศ. ๒๔๓๙ (ค.ศ. ๑๘๙๖) และการพัฒนาทางด้านอุตสาหกรรมยางในยุโรปเจริญขึ้นทำให้ความต้องการยางพารามีมากสูงขึ้น ชาวสวนในมลายูหันมาปลูกยางพาราเพิ่มขึ้นตามสถิติในปี พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๔๕ (ค.ศ. ๑๙๐๑ - ๑๙๐๒) ในหัวเมืองมลายูปลูกยางพารา^๔ ๕๕ แห่งทั้งหมดประมาณ ๔๐,๐๐๐ - ๔๕,๐๐๐ เอเคอร์

^๑ หอสมุดคำร่างราชานุภาพ เทศกนิบาต ร.ศ. ๑๒๙ หน้า ๒๒๔

^๒ ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม. ๒.๑๑/๑๑ หนังสือกราบบังคมทูลของพระยา-
วังษาณุประสิทธิ์ ร้องเสนอบัดกรีตรวจเกษกรนิกร ที่ ๗๐/๑๑๒๕ ๒๕ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๔

^๓ Chai Hon-Chai, The Development of British Malaya 1898-

1909, p. 171.

^๔ Ibid.

ส่วนในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก พระยารัษฎานุประดิษฐ์ ได้นำกันขุดทางพาราจาก
 สิงคโปร์มาทดลองปลูกในส่วนทดลองที่เมืองตรังเป็นครั้งแรก ในปี พ.ศ. ๒๔๔๔ และ
 ได้ขยายพันธุ์แจกจ่ายไปยังราษฎร เพื่อทดแทนกับการปลูกพริกไทย ซึ่งราคากำลังตกต่ำ
 ขณะนั้น^๒ และด้วยเหตุผลนี้การเพิ่มผลผลิตยางพาราจึงได้มีมากขึ้น จะเป็นการเปลี่ยน--
 แปลงระบบเศรษฐกิจจากรายได้ที่เคยได้จากเหมืองแร่อย่างเถียวมาเป็นยางพาราด้วยใน
 สมัยต่อมาของหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกและในหัวเมืองภาคใต้ ทั้งนี้จะเห็นได้จากราย-
 งานข้าหลวงเทศาภิบาลในวันที่ ๒๕ กันยายน ร.ศ. ๑๒๕ (พ.ศ. ๒๔๕๓) ตอนหนึ่งว่า

".....ได้มีการหารือ เกี่ยวกับเรื่องการขออนุญาตจับจอง

ที่ดินแลสวนยางของมณฑล ปัตตานี นครศรีธรรมราช

ภูเก็ต แต่กำลังร่าง พระราชบัญญัติอยู่ เพื่อเป็นการ

ไม่เสียเวลา แก่ผู้ประสงค์จะเช่าสวนยาง แลสวน

มะพร้าว กระทรวงเกษตรราชมารจึงได้ร่างประกาศ

สำหรับใช้เป็นข้อบังคับชั่วคราวในการทำสวนยาง แล

สวนมะพร้าวในมณฑลฝ่ายตะวันตก ได้นำหารือกันในที่

ประชุมเพื่อนำความขึ้นกราบบังคมทูล...."

แสดงให้เห็นว่ามณฑลภูเก็ตมีความจำเป็นรีบด่วน ที่จะต้องส่งเสริมให้มีการ
 ปลูกยางพาราเพิ่มขึ้น แต่ยังมีปัญหา เรื่องการจับจองที่ดิน เนื่องจากยังไม่มีพระราชบัญญัติ

^๑ ป่วย อิงภากร เศรษฐกิจในประเทศไทย หน้า ๓๖.

^๒ ขุนเสนาขุนงักกัฏี ประวัติและผลงานพระยารัษฎานุประดิษฐ์ หน้า ๔๑.

^๓ หอสมุดคำร่างราชานุภาพ รายงานประชุมเทศาภิบาล ครั้งที่ ๒ ร.ศ. ๑๒๕"

เทศาภิบาล เล่ม ๑๐ หน้า ๒๔๔ - ๒๕๐.

แน่นอนเกี่ยวกับการรักษารมสิทธิ์แก่ราษฎรที่อยู่ในท้องถิ่นและดินแดน ตลอดจนพวกชาวต่างประเทศ โดยเฉพาะประการหลังต้องทำอย่างรอบคอบซึ่งอาจล่าช้าไปบ้าง ส่วนพวกแรก อาจิ ธรรมเนียมเกี่ยวกับการจับจองที่ดินดังกล่าวมาแล้ว

จากหลักฐานดังกล่าวข้างต้นจะเห็นว่าผลผลิตจากมะพร้าว ซึ่งมีปลูกอยู่ทั่วไปของราษฎรในหัวเมืองมณฑลภูเก็ตยังสามารถทำรายได้ไม่แพ้พืชผลอย่างอื่น ๆ โดยเฉพาะผลมะพร้าวตากแห้ง ทำรายได้ให้ไม่น้อย เพราะมีราคาก็ส่งไปขายยังต่างประเทศได้มาก ในระยะนี้ อย่างไรก็ตามการส่งเสริมทางเกษตรกรรมดังกล่าวจะได้ผลหรือไม่เป็นประการใดนั้น เป็นเรื่องยากที่จะติดตามผลได้ เพราะเป็นสมัยที่เริ่มทดลองและเริ่มส่งเสริมเท่านั้น หรือถ้าโดยลึกลับอาจจะกล่าวได้ว่าราษฎรธรรมดา ยังไม่สามารถจะมีส่วนขนาดใหญ่ได้ ด้วยยังมีนิสัยเกียจคร้าน ไม่มีทุน คงทำแต่เฉพาะเลี้ยงชีพเท่านั้น เพราะฉะนั้นกิจกรรมที่ทำรายได้ร่ำรวยคงตกอยู่ในมือของพวกชาวจีน เช่นเดียวกับกิจกรรมอื่น ๆ ในหัวเมืองมณฑลภูเก็ต

๓.๕.๓ การเลี้ยงสัตว์

สัตว์ประเภท เป็ด ไก่ และ สุกร เป็นที่นิยมเลี้ยงกันใหญ่ราษฎรมากที่สุด ตามสถิติ ปี พ.ศ. ๒๔๕๓ (ร.ศ. ๑๒๙) เปรียบเทียบกับทุกมณฑลแล้ว มณฑลภูเก็ตมีราษฎรเลี้ยงสัตว์ส่งไปขายยังต่างประเทศถึง ๓๔,๓๑๒ คน ซึ่งมากกว่าทุกมณฑล ตลาดรับซื้อสัตว์ประเภทนี้ได้แก่ เมืองบึง พระยาธิวัตรบุรีประจักษ์บุรีวิธีการส่งเสริมให้ราษฎรเลี้ยงสัตว์เป็นประจำทุกวันเรือน โดยที่ราษฎรไม่ต้องลงทุนทำเป็นขนาดใหญ่ เพียงแต่ซื้อลูกเป็ด หรือ การบังคับ เช่นให้ราษฎรครอบครัวหนึ่งมีแม่ไก่ไม่ต่ำกว่า ๔ ตัว เพราะปรกติราษฎรชอบเล่นชนไก่อยู่แล้ว จึงบังคับได้ง่าย แต่จะออกคำสั่งบังคับไม่ให้ราษฎรเล่นการพนันกัน

* หอดสมุดคำร่างรายงานการ "รายงานการประมูมเทศาภิบาล ครั้งที่ ๒
-ร.ศ. ๑๒๙" เทศาภิบาล เล่ม ๑๐ หน้า ๒๔๔-๒๕๐.

พม่าเชื้อ นอกจากเวลาและสถานที่ที่ทางราชการกำหนด อย่างเช่นเบิกบ่อนไก่ที่ตำบล
ตะเคียน อำเภอมืองกลาง เป็นต้น

แม้ราษฎรจะไม่ไ้ทำการเลี้ยงสัตว์เป็นกิจการใหญ่โต แต่การเลี้ยงกิ้งกลาวก็
ชวยให้ราษฎร สามารถได้ประโยชน์ทั้งทางการรับประทาน และขายเป็นรายได้เงินจื่อ
ครอบครัว และเป็นผลประโยชน์ทางภาษีอากรกับรัฐบาลเมื่อส่งไปขายยังต่างประเทศ หรือ
เป็นค่าอนุญาต ฆ่าสัตว์เป็นต้น ทั้งนี้จะเห็นได้จากสถิติ ภาษีอากร ที่ได้จากผลิตผล
กิ้งกลาว ดังนี้

ตาราง ๔ ค่าอนุญาตเบ็ดเตล็ด และค่าอนุญาต ฆ่าสัตว์ ในมณฑลภูเก็ต
ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๔๕ - ๒๔๕๐ (ร.ศ. ๑๒๑ - ๑๒๖)

จำนวนปี พ.ศ.	ค่าอนุญาตเบ็ดเตล็ด		ค่าอนุญาตฆ่าสัตว์	
	บาท	จ.ร.	บาท	จ.ร.
๒๔๔๕ (ร.ศ. ๑๒๑)	๓,๒๕๓	๕๔	๕๔,๐๒๒	-
๒๔๔๖ (ร.ศ. ๑๒๒)	๔,๐๔๔	๔๕	๑๕๕,๐๕๔	-
๒๔๔๗ (ร.ศ. ๑๒๓)	๔,๓๒๒	๔๕	๕๓,๓๑๔	-
๒๔๔๘ (ร.ศ. ๑๒๔)	๔,๓๕๕	๒๑	๔๗,๑๔๑	-
๒๔๔๙ (ร.ศ. ๑๒๕)	๔,๙๖๘	๓๑	๖๑,๘๖๑	-
๒๔๕๐ (ร.ศ. ๑๒๖)	๖,๔๕๔	๕๒	๖๕,๑๑๕	-

ที่มา . "บัญชีผลประโยชน์ของภาคกลาง ๆ ระหว่าง ร.ศ. ๑๒๑ - ๑๒๖"
เทศาภิบาล เล่ม ๑ ร.ศ. ๑๒๔ หน้า ๒๔ - ๒๗.

ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม. ๕๓/๕๐ รายงานการตรวจราชการของพระยา --
รักษาประจักษ์ เสนอ เสนาธิการกระทรวงมหาดไทย ๑ - ๑๔ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๐.

ค่าอนุญาตเบ็ดเตล็ดรวมค่าอนุญาตฆ่าสัตว์ ค่าอนุญาตโรงรับจำนำ ค่าอนุญาต
ไถ่ยืมคาว

จากสถิติดังกล่าว แสดงให้เห็นว่า ปริมาณการเลี้ยงสัตว์ในเขตชลประทาน นโยบายส่งเสริมของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ได้รับผลสำเร็จมากสามารถทำรายได้ให้กับแผ่นดินได้ไม่น้อยกว่าภาคการประมงอื่น ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าราษฎรในเขตชลประทานนั้นได้ประกอบอาชีพที่เป็นประโยชน์ขึ้น แต่ทั้งนี้ก็เป็นความสามารถของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ที่อุปถัมภ์ราษฎร เชื้อถือและปฏิบัติตามด้วย

๓.๕.๔ การจัดตั้งข้าหลวงเกษตรกรมชลประทาน

เป็นความพยายามอย่างยิ่งของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ที่จะชักจูงให้ราษฎรส่วนใหญ่ได้หันมาประกอบอาชีพทางการเกษตรกรรมให้มาก เนื่องจากเห็นผลอยู่แล้วว่าอาชีพการทำการทำเหมืองแร่เงินไม่แน่นอน การที่ไปเก็บแร่เงินหรือทำเหมืองขนาดเล็กของราษฎรไม่สามารถจะทำให้ราษฎรแก้ปัญหาเรื่องความขาดแคลนอาหารได้เพราะราษฎรทั่วไปก็ไม่สามารถจะลงทุนการทำเหมืองแร่ขนาดใหญ่ได้ และประการสำคัญแล้วแร่เงินหมดไป หรือถูกขุดหมดแล้วราษฎร จะได้เสียอาชีพนี้ไปเสียแล้วต่อไป และเป็นการหาเช่ารายได้อีกที่จะเป็นภาระให้แก่รัฐบาลด้วย วิธีการของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชเหมือนจะเป็นเหตุการณ์ในเมื่อออกคำสั่งให้ราษฎรปฏิบัติตาม ซึ่งมีกฎหมายของบางเมือง แต่รัฐบาลในขณะนั้นก็เห็นด้วย เพราะนิสิตคนไทยในเวลานั้นเกิดจรรยาบรรณ การบังคับบัญชา เป็นผลดีต่อผู้ถูกบังคับ และก็ไม่เป็นการเดือดร้อนอย่างไรต่อราษฎร ผลประโยชน์ที่ได้ก็ปรากฏชัดขึ้นว่าราษฎรลดปริมาณการสั่งซื้อข้าวจากหัวเมืองอื่นลง

๑ ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม.๒.๑๑/๑๑ หนังสือกราบบังคมทูลของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช เรื่อง เสนาบดีกระทรวงเกษตรกรรม ที่ ๗๐/๑๑๒๒๕ ๒๔ ตุลาคม

ร.ศ. ๑๒๔.

๒

ก.

วิธีการส่งเสริมการเกษตรกรรมที่พระยาธรรมาธิราชวรานุประดิษฐ์ท่านนอกจากจะใช้วิธีการ
บังคับแล้ว การสร้างถนนหนทางต่าง ๆ ดังกล่าวมาแล้ว ยังเป็นการส่งเสริมให้ราษฎรได้
บุกเบิกที่ทางการเกษตรกรรมกว้างไกลออกไป ซึ่งนับว่าเป็นวิธีการที่ได้ผลมากประการหนึ่ง
อย่างไรก็ตาม ลำพังความคิดของท่านเพียงผู้เดียวนั้น ท่านเห็นว่าจะดำเนินการไปไม่สะดวก
เพราะการส่งเสริมทางด้านการเกษตรกรรม จะต้องมีการระเบียบแบบแผนและเทคนิคใหม่ ๆ
เช่นเดียวกับการเหมืองแร่ แต่ในขณะนั้นยังไม่มีเจ้าหน้าที่รับผิดชอบเกี่ยวกับการเกษตรกรรม
มณฑลทั่วไปโดยตรง พระยาธรรมาธิราชวรานุประดิษฐ์ จึงเสนอให้รัฐบาลจัดตั้งข้าหลวงเกษตรมณฑล
ภูเก็ตรขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๕๒ (ร.ศ. ๑๒๘)^๑ เพื่อเป็นแบบอย่างในการจัดตั้งข้าหลวงเกษตร
กรรมมณฑลเป็นครั้งแรกต่อไป ดังปรากฏในหนังสือกราบบังคมทูลของพระยาธรรมาธิราชวรานุประดิษฐ์
รองเสนาบดีกระทรวงเกษตรธิการตอนหนึ่งว่า

"....คิดทวยเกล้า ฯ ว่า ควรจะเริ่มจัดการในมณฑล
ภูเก็ตรก่อน เพราะมณฑลภูเก็ตร ๑๖ อำเภอติดต่อกับเขตแดน
อังกฤษ โดยเหตุนี้รู้สึกทวยเกล้า ฯ เป็นการจำเป็นจะ
ต้องระวังรักษาผลประโยชน์ของรัฐบาลให้ยิ่งขึ้น ประกอบ
ทั้งพระยาธรรมาธิราชวรานุประดิษฐ์ ก็เป็นผู้ซึ่งอุทิศใจพยายามที่จะ
จัดการให้เป็นประโยชน์แก่บ้านเมือง และชาติอยู่เสมอ
ทั้งเป็นผู้ทำการจัดตั้งข้าหลวงเกษตรอำเภอย่อยการเพาะ
ปลูก กล้วยไม้ผลสำเร็จได้ แลทั้งจะเป็นแบบอย่างสำหรับ
มณฑลอื่น ๆ ก่อไปทวย...."^๒

^๑ ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม.๒.๑๑/๑๑ หนังสือกราบบังคมทูลของ
พระยาธรรมาธิราชวรานุประดิษฐ์ รองเสนาบดีกระทรวงเกษตรธิการ ที่ ๗๐/๑๑๒๖๕ ๒๔ ตุลาคม
ร.ศ. ๑๒๘.

แสดงให้เห็นว่ารัฐบาลในขณะนั้นเห็นความสำคัญของมณฑลภูเก็ตไม่น้อย มีความต้องการที่จะปรับปรุงมณฑลภูเก็ตให้มีฐานะทางเศรษฐกิจดีขึ้น เพื่อเป็นกำลังป้องกันมิให้อังกฤษถือเอาเป็นสาเหตุเข้ามาแทรกแซงได้ ด้วยการจัดระเบียบการลงทุนทางด้านการเพาะปลูก เช่นเกี่ยวกับการเหมืองแร่ ให้เป็นแบบแผน และเป็นแหล่งวิทยาการ หรือมีผู้เชี่ยวชาญให้คำแนะนำแก่เกษตรกรทั่วไป สำหรับหน้าที่ความรับผิดชอบของข้าหลวงเทศาภิบาลนั้นรับผิดชอบในการบริหารงานแผนกต่าง ๆ คือ แผนกการเพาะปลูก แผนกทะเบียนที่ดิน แผนกโลหกิจและแผนกแผนที่ ซึ่งการดำเนินงานเปลี่ยนแปลงเช่นนี้เป็นไปตามนโยบายของรัฐบาลที่ต้องการส่งเสริมทางด้านการเกษตรกรรม เทียบเท่ากับการเหมืองแร่ที่รัฐบาลได้จัดทำมาก่อนแล้ว และเป็นการไม่ยุ่งยาก เมื่อกรมราชโลหกิจ ได้ย้ายสังกัดจากกระทรวงมหาดไทยมาขึ้นกระทรวงเกษตรธิการแล้วในปีเดียวกัน อย่างไรก็ตามการจัดตั้งข้าหลวงเทศาภิบาลดังกล่าวก็เป็นไปตามสมัยรัชกาลที่ ๕ แล้ว และเป็นระยะที่เริ่มจัดระเบียบเป็นครั้งแรก ด้วยเหตุนี้การส่งเสริมการเกษตรกรรมแก่ราษฎรจึงยังคงไม่มีอะไรก้าวหน้าไปกว่าเดิมนักในระบอบนั้น แต่คงจะมีผลบ้างในระยะต่อมา

๓.๖ การส่งเสริมทางด้านการศึกษาและสาธารณสุข

เป็นความจำเป็นอย่างยิ่งในการที่จะปรับปรุงการเศรษฐกิจและสังคมของราษฎรให้ดีขึ้น รัฐบาลจะต้องให้ความสนใจในการศึกษากับราษฎร และในขณะที่เดียวกันก็ว่าราษฎรมีชีวิตอยู่อย่างผาสุก ไม่เดือดร้อนจากโรคภัยไข้เจ็บ หัวเมืองมณฑลภูเก็ตก็เช่นเดียวกัน

ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม.๒.๑๑/๑๑ หนังสือกราบบังคมทูลของพระยา-
วังมานุประพัทธ์ ที่ ๗๐/๑๑๒๖๕ ๒๔ ตุลาคม ร.ก. ๑๒๔.

กรมราชโลหกิจและภูมิวิทยา ย้ายสังกัดจากกระทรวงมหาดไทยไปขึ้นสังกัด
กระทรวงเกษตรธิการตามเดิม พ.ศ. ๒๔๕๒ (ร.ศ. ๑๒๔)

มณฑลหัวเมืองอื่น ๆ ในขณะนั้น ที่ถูกทางรัฐบาลละเลยไม่เอาใจใส่ในเรื่องเหล่านี้มาตลอด
เวลา ถึงที่ทราบกันดีแล้วในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและโรงพยาบาลทั้งชั้นเพียง
อย่างละ ๑ โรง ต่อประชากรทั่วทั้งมณฑลซึ่งปัญหาเหล่านี้เพิ่งจะมาเริ่มแก้ไขกันอย่างจริงจัง --
จึงในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ดำรงตำแหน่งข้าหลวงใหญ่

๓.๖.๑ การศึกษา

ความรับผิดชอบการศึกษาหัวเมือง ในระยะหลังจากที่รัฐบาลประกาศการจัด
การเล่าเรียนในหัวเมือง เมื่อปี^๑ ที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๔๑ (ร.ศ. ๑๑๗) โดย
ขึ้นอยู่กับฝ่ายคณะสงฆ์สมเด็จพระเจ้าอนุกาเชกกรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ทรงเป็นผู้
บังคับบัญชาและได้จัดส่งพระราชคณะเป็นผู้อำนวยการออกไปจัดการศึกษา และทาง
พระกษัตริย์มณฑลต่าง ๆ ปีเดียวกันนั้น^๒ เพราะฉะนั้นการศึกษามณฑลภูเก็ตในระยะ
แรก ๆ จึงอาศัยวัด และพระสงฆ์ เป็นหลักในการดำเนินการให้การศึกษาแก่ราษฎร และ
ในเวลาเดียวกันรัฐบาลก็พยายามจัดตั้งโรงเรียนและจ้างครูเข้าประจำการสอน แต่ไม่
สามารถดำเนินการได้ทั่วหน้ากัน เนื่องจากขาดเงินงบประมาณ กรมรายงานสำรวจการศึกษา
ในปี พ.ศ. ๒๔๕๐ (ร.ศ. ๑๒๖) ปรากฏว่ารัฐบาลสามารถสร้างโรงเรียนประเพณีได้
๑๕ โรงเรียนและจ้างครูได้ ๑๖ คน คือ^๓

^๑ ก.จ.ช. ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๕ ร.ศ. ๑๑๖ หน้า ๓๓๓ - ๓๓๔.

^๒ ก.

^๓ ก.จ.ช. เอกสาร ร.ศ. ๑๒/๕๐ รายงานการจัดการศึกษาใน

มณฑลภูเก็ต ร.ศ. ๑๒๖ ของไพศาลศิลปศาสตร์ ที่ ๙/๒๕๔ ๑๐ เมษายน

ร.ศ. ๑๒๗.

เมืองภูเก็ท มี ๕ โรงเรียน ครู ๗ คน
 เมืองพังงา มี ๒ โรงเรียน ครู ๒ คน
 เมืองตะกั่วป่ามี ๑ โรงเรียน ครู ๒ คน
 เมืองตรัง มี ๒ โรงเรียน ครู ๒ คน
 เมืองระนอง มี ๒ โรงเรียน ครู ๒ คน
 เมืองกระบี่ มี ๑ โรงเรียน ครู ๑ คน

จำนวนครู ๑๖ คน รัฐบาลต้องจ่ายเงินถึงปีละ ๗,๐๘๐ บาท เป็นปัญหาหนัก ถ้าหากจะเพิ่มโรงเรียนให้มากขึ้นอีก การสร้างโรงเรียนนั้นรัฐบาลอาศัยที่วัดเสียเป็นส่วนใหญ่ บางวัดแม้ไม่มีการสร้างโรงเรียน แต่พระสงฆ์รับหน้าที่ให้การศึกษา จากการสำรวจสภาพการศึกษาในปีเดียวกันนั้นมณฑลภูเก็ต มีโรงเรียนที่รัฐบาลจัดสร้างในวัดซึ่งรัฐบาลจ้างครูสอนประจำ ๑๐ โรงเรียน วัดที่จัดการสอนแบบโรงเรียน ๕๑ วัด วัดที่พระสงฆ์สอนลูกศิษย์ของถนนกมฤฎี ๑๐๐ วัด และวัดที่ไม่มีการสอนหนังสือเลย ๒๓ วัด^๒

ก. นโยบายส่งเสริมการศึกษาในมณฑลภูเก็ต

จากสภาพการศึกษาในมณฑลภูเก็ตเป็นอยู่ดังกล่าวนั้น ทำให้รัฐบาลหนักใจที่ไม่สามารถให้การศึกษาแก่ประชาชนได้เพิ่มขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๕๐ (ร.ศ. ๑๒๖) ทางรัฐบาลจึงได้จัดส่งพระไพศาลศิลปศาสตร์ เจากกรมตรวจการศึกษากระทรวงธรรมการ พร้อมด้วยคณะออกไปสำรวจสภาพการศึกษา เพื่อที่จะทำรายงานเสนอรัฐบาลถึงความจำเป็นและ

^๑ก.จ.ช. เอกสาร ร. ก. ๑๖/๕๐ รายงานการจัดการศึกษาในมณฑล - ภูเก็ต ร.ศ. ๑๒๖ ของพระไพศาลศิลปศาสตร์ ที่ ๗/๑-๕๕ ๑๐ เมษายน ร.ศ. ๑๒๗.

^๒ หอสมุดควารังราชานุภาพ "รายงานสำรวจการศึกษา ๑๘ มณฑล ปี ร.ศ. ๑๒๖" เทศกนิบาต เล่ม ๒ ร.ศ. ๑๒๗ หน้า ๑๒๒.

วิธีการจัดการศึกษามณฑลภูเก็ตให้เรียบร้อย ซึ่งผลของรายงานดังกล่าวขอสรุปได้ดังนี้

(๑) ปัจจัยสำคัญที่จะต้องจัดการศึกษาอย่างรีบด่วน

ประการแรกคือ สภาพภูมิศาสตร์มณฑลภูเก็ตอยู่ระหว่างเมืองที่เป็นสถานนิยมของอังกฤษ ทั้งพม่าและมลายูเป็นเกาะแหลมอันดามัน ประชาชนทั้งสองประเทศไปมาติดต่อกันเป็นประจำ และนับวันจะมีปริมาณเพิ่มขึ้น การข้องเกี่ยวกันและกันจึงหลีกเลี่ยงไม่ได้ การที่จะไม่ให้ราษฎรของเกาะเราเสียเปรียบเขาจำเป็นต้องจัดการศึกษา ให้คนของเรามีความรู้กว้างเทียบเท่ากับเขา เป็นการลดข้อแตกต่างกันระหว่างราษฎร ซึ่งอยู่ใกล้เคียงกัน เป็นป้องกันมิให้อังกฤษถือโอกาสเข้ามาแทรกแซงได้

ประการที่สอง ในหัวเมืองมณฑลภูเก็ตมีราษฎรที่เป็นชาวจีนมากกว่าราษฎรที่เป็นไทย รัฐบาลมีนโยบายที่พึงพาอาศัยคนจีนพัฒนาเศรษฐกิจในมณฑลนี้โดยเฉพาะการค้า เติบโตเร็วทุกทั้งที่เป็นนายเหมืองและกรรมกร การที่คนจีนได้เข้ามาครอบงำทางด้านการเงินแรงงาน เพราะฉะนั้นถ้ารัฐบาลสามารถให้คนจีนเหล่านี้ตั้งหลักแหล่งเป็นหลักฐานกลายเป็นพลเมืองของไทยโดยสมบูรณ์จะเป็นการแก้ปัญหาดังกล่าวได้ ก็กล่าว และในเวลานี้เกิดปัญหาเงินที่เกิขึ้นไทย ซึ่งเรียกตัวเองว่า "บะหมี่" กระทำตัวเป็นเงินแท้ก็ไม่ใช่ โขยแท้ก็ไม่เชิง การจัดการศึกษาที่เมกะสมจะช่วยให้พวกเงินเหล่านี้กลายเป็นไทยินที่สุด

ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ศ. ๑๒/๕๐ รายงานการจัดการศึกษาในมณฑลภูเก็ต ร.ศ. ๑๒๖ ของพระไพศาลทิศาศาสร์ ที่ ๗/๒๕๕ ๑๐ เมษายน ร.ศ. ๑๒๗.

* ถ้าเป็นชายเรียกว่า "บะหมี่" แต่ถ้าเป็นหญิงจะเรียกว่า "ยาหยก"

(๒) ปัญหาการศึกษาที่มณฑลภูเก็ตกำลังจัดอยู่

การศึกษาที่จัดอยู่ในมณฑลภูเก็ต แบ่งได้ ๓ ประเภท คือ

ก) การศึกษาที่เป็นภาคเกม คือจัดเป็นผู้จัดการศึกษาให้กับเด็กที่เป็นศิษย์วัด ซึ่งทางมณฑลภูเก็ตได้คิดความพลชั้นใน พวกศิษย์วัดที่ไปเล่าเรียนมีเป็นจำนวนมากกว่าที่เกินเรียน ปัญหาในการจัดการศึกษาประเภทนี้ว่าจะทำอย่างไรจะให้ผู้มีพระสงฆ์ทำหน้าที่สอนเพิ่มขึ้น และสามารถบังคับให้เด็กที่อยู่นับเล่าเรียนเข้าไปเล่าเรียนด้วยกันทุกคน และที่สำคัญว่า มณฑลภูเก็ตขณะนั้นเป็นประเภทส่วนักสงฆ์เสียส่วนใหญ่มักเกลียดชังอยู่เสมอ จะต้องหาทางให้ส่วนักสงฆ์เหล่านั้นเป็นวัดถาวรไว้ให้ได้

ข) ปัญหาการศึกษาที่จัดขึ้นใหม่ ยังมีข้อบกพร่องโดยเฉพาะการขาดเงินงบประมาณไม่สามารถจัดตั้งโรงเรียน และจ้างครูเพิ่มขึ้น ซึ่งเป็นอุปสรรคสำคัญในการที่เผยแพร่การศึกษากระจายไปสู่ประชาชนได้ทั่วถึง โรงเรียนที่ตั้งขึ้นส่วนใหญ่มักอยู่ในตัวเมือง ราษฎรที่อยู่ทางไกลไม่มีโอกาสเข้าเรียนหนังสือตามระบบโรงเรียนได้

ค) การศึกษาสำหรับคนจีน เป็นเรื่องหนักใจที่รัฐบาลจะต้องเข้าไปมีส่วนในการควบคุม เพราะขณะนั้นมีชาวจีนบางกลุ่มได้จัดการจ้างพวกครูจีน (จีนแสด) เข้ามาสอนภาษาจีนล้วน ๆ ทำให้จีนมณฑลภูเก็ตกลายเป็นจีนมากขึ้นไปอีก

(๓) โครงการศึกษาที่ควรจัดในมณฑลภูเก็ต

จากความจำเป็นและปัญหาต่าง ๆ ที่มณฑลภูเก็ตจำเป็นต้องจัดการศึกษาอย่างรีบด่วน เพื่อให้สอดคล้องกับการพัฒนาทางด้านการปกครอง การเมือง เศรษฐกิจและสังคม ดังกล่าวมาแล้ว พระไพศาลศิลปศาสตร์ไค้หาโครงการจัดการศึกษาในมณฑลภูเก็ต นำเสนอรัฐบาลเหมือนกับการจัดการศึกษาหัวเมืองมณฑลต่าง ๆ ตามระดับชั้นและหลักสูตรที่กระทรวงธรรมการกำหนด คือการจัดการศึกษาให้เหมาะสมกับสภาพของท้องถิ่นตามกำลังความสามารถเท่าที่จะทำได้ เช่น ตามวัดที่อยู่ทางไกลทั่วไป ถ้าเป็นไปได้ให้จัดสอนในระดับชั้นมูลศึกษาในเขตตัวเมืองหรือว่านอก จัดสอนในระดับประถมศึกษา ถ้าเป็นเขต

ที่ว่ากรมพล มีพละคนยเมืองสามารถอุทิศให้ทั้งโรงเรียนชั้นสามัญในหลักสุตรชั้น
มัธยมศึกษา และถ้าเป็นเขตชุมนุมชนของพวกจีนให้โรงเรียนเปิดสอนภาษาจีน และ
ภาษาไทย เทียบชั้นมูลศึกษาอย่างโรงเรียนตามวัด รัฐบาลจะต้องดูแลใกล้ชิดเช่นเดียวกับ
กับโรงเรียนทุกแห่งที่จัดสอน ผลประโยชน์ที่จะให้ทุนบำรุงการศึกษาในวัดและโรงเรียน
ที่จัดสร้างได้นั้นนอกจากจะเป็นเงินงบประมาณที่จัดสรรให้พอสมควรแล้ว ตัวเมืองใน
มณฑลภูเก็ตทวเมือง เช่น เมืองภูเก็ต และเมืองตรัง ได้เงินค่าเช่าตลาดปีละหลาย
พันบาทซึ่งมีไว้สำหรับบำรุงสาธารณประโยชน์แต่เดิมสามารถนำมาใช้ขึ้นการทะนุบำรุงการ
ศึกษาได้ นอกจากนี้ยังเรียวยจากผู้มีจิตศรัทธาต่าง ๆ ด้วย

(๔) ผลการจัดการศึกษาตามโครงการ

ก) การจัดการศึกษาทั่วไป

การดำเนินการจัดการศึกษา รัฐบาลได้พระบรมราชานุญาตและ
กระทรวงธรรมการประกาศหาข้อและ จัดทำได้ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๕๑ (ร.ศ. ๑๒๗) เป็น
ต้นไป เป็นเรื่องยากที่ผู้เขียนจะติดตามผลการปฏิบัติงานว่าได้ผลเพียงใดหรือไม่ เพราะ
เพิ่งเริ่มจัดก็เกือบปลายรัชกาลที่ ๕ แล้ว แม้แต่การดำเนินงานคงจะดำเนินไปไม่
หยุดยั้งแต่คงไม่รวดเร็ว ตามโครงการที่กำหนดไว้ เพราะประสบกับปัญหาการขาด
เงินงบประมาณการจัดสร้างโรงเรียนและจ้างครูสอน ปรากฏว่าในปี พ.ศ. ๒๔๕๓
(ร.ศ. ๑๒๙) มีจำนวนสถานที่เรียนทั้งสิ้น ๑๑๗ แห่ง และตำบลที่จัดการศึกษาแล้ว
๑๕๖ ตำบล และยังมีวัดที่ยังไม่จัดอีก ๑๒๒ ตำบล ราษฎรที่อยู่ระหว่างการศึกษา^๒
๖๐,๘๖๕ คน ได้รับการศึกษาเพียง ๕,๓๑๘ คน เป็นชาย ๕,๒๕๓ คน หญิง ๖๖ คน

^๑ ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ศ. ๑๒/๕๐ รายงานการจัดการศึกษาในมณฑล
ภูเก็ต ร.ศ. ๑๒๖ ของพระไพศาลทิศปศาศตร์ ที่ ๗/๒๕๕ ๑๐ เมษายน ร.ศ. ๑๒๗.

^๒ หอสมุดกักรวราชานุกาพ "รายงานการจัดการศึกษาของพระยาศุณทร
ร.ศ. ๑๒๘" เทศาภิบาล เล่ม ๑๓ ร.ศ. ๑๓๑ หน้า ๒๑๔.

ซึ่งมีจำนวนน้อยมาก แต่ถึงกระนั้นก็น่าเห็นใจ เพราะเป็นระยะเริ่มต้นมาเพียงไม่กี่ปี

ข) การศึกษาสำหรับคนจีน

ผลงานทางด้านการศึกษาที่สมควรจะนำมากล่าวไว้อีกด้านหนึ่งได้แก่ ความพยายามที่จะให้การศึกษามีสื่อกลืนพวกจีนให้กลายเป็นไทย ซึ่งทางรัฐบาลได้มีคำสั่งให้โรงเรียนไทยที่มีจีนเข้าเล่าเรียนอยู่ให้เปลี่ยนชื่อเรียกอย่างคนไทย และพยายามชักจูงชาวจีนเข้ามามีส่วนร่วมในการทะนุบำรุงการศึกษา ชักจูงให้ส่งบุตรหลานของตนเรียนในโรงเรียนมัธยม ที่เมืองภูเก็ต แทนที่จะส่งไปเรียนที่ป่เง้งหรือสิงคโปร์^๑ แต่จะได้ผลหรือไม่นั้นยากที่จะทราบได้ จนกระทั่งในปี พ.ศ. ๒๔๕๕ ในสมัยรัชกาลที่ ๖ ได้มีจีนจากเมืองป่เง้งมาถึงโรงเรียนสวนกุหลาบจีนขึ้นที่เมืองภูเก็ต ในขณะนั้นมีปัญหาทางการเมืองที่พวกจีนก่อกวนตั้ง ในเมืองจีนกำลังปลุกปั่นให้จีนในประเทศต่าง ๆ เลื่อนใส่ในลัทธิการเมืองของตน พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่สามารถจะห้ามปราม เพราะถ้าใช้กำลังพวกจีนในเมืองภูเก็ตอาจพากันโกรธแค้น เกือบจะขัดขวางรัฐบาลได้ จึงได้ปรึกษากับสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี เป็นเหตุให้ทางรัฐบาลได้กำหนดหลักการในการเปิดโรงเรียนจีนขึ้นเป็นครั้งแรกในประเทศไทย โดยรัฐบาลเข้าไปมีส่วนรับผิดชอบ และให้ความช่วยเหลือ^๒

การแก้ปัญหาดังนั้น พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มอบตักทวงถามแก่ผู้คิดได้จากพวกอั้งยี่ ให้เป็นสถานที่เล่าเรียนสำหรับเด็กนักเรียนจีน ทำให้ชาวจีนเห็นว่ารัฐบาลไทย

^๑ ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ศ. ๑๒/๕๐ รายงานการจัดการศึกษามณฑลภูเก็ต ร.ศ. ๑๒๖ ของพระไพศาลศิลปศาสตร์ ที่ ๒๗/๒๔๕ ๑๐ เมษายน ร.ศ. ๑๒๗.

^๒ ก.

^๓ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี และสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ สำนวนสมเด็จ เล่ม ๗ หน้า ๒๔ - ๓๑.

ให้การสนับสนุนอุปการะ ไม่แสดงความเป็นศัตรูเมื่อรัฐบาลเข้าไปควบคุม^๑ สมเด็จพระเอกาทรงราชานุภาพได้วางระเบียบการจัดตั้งโรงเรียนจีนมีสาระสำคัญ คือ รัฐบาลจะรับผิดชอบเองหรืออนุญาตให้จัดตั้ง โดยอยู่ในความรับผิดชอบของรัฐบาลให้เปิดสอนภาษาไทยควบคู่กันไปด้วย และไม่สอนในสิ่งที่เบียดเบียนประเทศไทยเป็นต้น^๒

๓.๖.๒ การสาธารณสุข

การให้การบริการเพื่อส่งเสริมสุขภาพและอนามัยแก่ราษฎรในมณฑลภูเก็ต เป็นนโยบายสำคัญอย่างหนึ่งที่ข้าหลวงใหญ่และรัฐบาลให้การส่งเสริม มณฑลภูเก็ตนั้นได้เปรียบมณฑลอื่น ๆ เพราะใกล้ชิดกับหัวเมืองมลายูของอังกฤษ ได้รับอิทธิพลทางการแพทย์แบบตะวันตกได้รวดเร็ว แต่การส่งเสริมไม่อาจทำได้กว้างขวางมากนัก เนื่องจากขาดแพทย์และกำลังเงินงบประมาณ เพราะฉะนั้นเมื่อพระยาภิธานุประดิษฐ์เข้ามาดำรงตำแหน่งข้าหลวงใหญ่จึงต้องแก้ไขไปด้วยความสามารถของตนเองเป็นส่วนใหญ่ เช่นเกี่ยวกับงานด้านอื่น ๆ

ก. การให้บริการรักษายาบาล

โรคภัยที่ร้ายแรงและปรากฏว่าราษฎรเป็นอยู่เสมอคือ โรคไข้ทรพิษและกาฬโรค ไข้ทรพิษนั้นในระยะนี้ทางราชการมณฑลภูเก็ตสามารถตั้งข้อวัตรป้องกัน จากเมืองปิ่นมาเข้าปลูกป้องกันและมีอุปสรรคสำคัญคือขาดหมอที่จะรักษา^๓ บัญหาที่ไม่มีเฉพาะที่มณฑลภูเก็ตแห่ง

^๑ สมเด็จพระบรมราชโอรสเจ้าฟ้ากรมพระยาวิภาวดีรังสิต สำนวนเดิม เล่ม ๗ หน้า ๒๘ - ๓๑.

^๒

ก.

๓

ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม. ๕๓/๕ รายงานการตรวจราชการเมือง กระบี่ของพระยาอุตรกิจพิจารณา รักษาราชการแทนข้าหลวงเทศาภิบาล ที่ ๑๑๖/๑๑๘๑ ๗ กันยายน ร.ศ. ๑๑๕.

เดียว มนุษย์อื่น ๆ ก็มีลักษณะอย่างเดียวกัน ด้วยเหตุนี้ในปี พ.ศ. ๒๔๕๐ (ร.ศ. ๑๒๖) รัฐบาลจึงแก้ปัญหาโดยให้ข้าหลวงเทศาภิบาลทุกมณฑลส่งการไปยังกษัตริย์ ผู้ใหญ่บ้าน ให้ประกาศคัดเลือกผู้ที่มีความรู้ทางแพทย์อยู่บ้านเข้าเป็นแพทย์ประจำตำบล โดยทางรัฐบาลจะออกใบอนุญาตให้ทำการปลูกฝีและจำหน่ายยาหลวง เพื่อเป็นการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าไปก่อน สำหรับใช้กาฬโรคนั้นก็มักจะระบาดเสมอในหมู่พวกกรรมกรจีนที่ทำเหมืองแร่ เนื่องจากสภาพความเป็นอยู่ของพวกนี้ไม่ค่อยสะอาดนัก บางครั้งยังเป็นพาหนะโรคนี้มาจากจีนอีกด้วย แม้ว่าจะได้มีการตรวจรักษากรรมกรจีนก่อนที่จะอนุญาตให้ขึ้นจากเรือ แล้วก็ตาม พระยารัษฎานุประดิษฐ์ได้มีคำสั่งบังคับออกไปให้ผู้มีหน้าที่รับผิดชอบในกรณีที่เกิดขึ้นในความดูแล้วยเป็นโรคติดต่อร้ายแรง ให้แจ้งต่อเจ้าหน้าที่และนำผู้ป่วยเข้ารักษาในโรงพยาบาลโดยเร็ว มิฉะนั้นจะมีความผิด* อย่างไรก็ตามมาตรการที่ป้องกันไม่ค่อยจะได้ผลนักเนื่องจากเจ้าหน้าที่ควบคุมไม่ทั่วถึง ทั้งนี้จะเห็นได้จากรายงานทางการแพทย์ของหมอ แอมเนอร์ (Dr. Amner)** ในปี พ.ศ. ๒๔๔๔ (ค.ศ. ๑๙๐๕) ว่าใน

^๑ หอสมุดคำร่างราชานุญาต "รายงานประชุมเทศาภิบาลกระทรวงธรรมการ" เทศาภิบาล เล่ม ๒ ร.ศ. ๑๒๖ หน้า ๑๔๖.

^๒ ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม. ๔/๕ จกหมายพระยารัษฎานุประดิษฐ์กราบทูลกรมหลวงดำรงราชานุภาพ ๒ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๐.

ในปี พ.ศ. ๒๔๔๔ พระยารัษฎานุประดิษฐ์ออกไปตรวจราชการ ทราบว่าผู้ใหญ่บ้านจีนชื่อ อ่องจี่ มีบุตรป่วยเป็นกาฬโรคไม่ส่งโรงพยาบาลและไม่แจ้งแพทย์ประจำมณฑล กลับไปฝากรักษาตัวอยู่ที่บ้านหมอสอนศาสนา เป็นการผิดกฎหมายจึงสั่งให้จำขังผู้ใหญ่นั้นเสีย ๙ วัน

^{**} หมอแอมเนอร์ (Dr. Amner) เป็นหมอสอนศาสนาและมีความรู้ทางการแพทย์

แบบอย่างร่างนี้ไปแก้ไข จนประกาศเป็น "พระราชบัญญัติจัดการสุขาภิบาล ร.ศ. ๑๒๙"
ใช้ในการจัดการสุขาภิบาลทั่วประเทศต่อไป

การจัดการสุขาภิบาลในเมืองภูเก็ตนั้นไม่ยากเหมือนหัวเมืองอื่น ๆ เนื่องจาก
พระยาภิธานประสิทธิ์ได้พยายามจัดทำถนนขึ้นทั่วไป แล้วบังคับให้ราษฎรมาตั้งบ้านตาม
ริมถนนให้เป็นระเบียบมาตั้งแต่บัดนั้นท่านเข้ารับตำแหน่ง ดังปรากฏในรายงานการตรวจ
ราชการว่า

".... สังเกตดูตามท้องมอกล่าวว่ ในเมืองภูเก็ตสกปรก
มาก จึงทำให้มีความเจ็บไข้ไม่ใคร่หายนั้นก็เป็นความจริง
บริเวณตลาดอ่าวเก่าบางเหนียวเหนือ บางเหนียวใต้ริม
กำแพงศาลว่าการมณฑลทิศเหนือ บ้านกรมการ ราษฎร
ตั้งอยู่สกปรก บ้านแซ้ว สกปรก แซ่น้ำเหม็น ทั้ง ๔
ตำบลสกปรกมากที่สุด ให้คัดถนนเสียก่อนแล้วจึงบังคับให้
ไปตั้งตามริมถนนเป็นแนวระยะห่างกัน"

ทำให้การดูแลรักษาความสะอาดทำได้ง่าย ส่วนรายได้ที่จะใช้ในการที่จะนำ
มาจัดการสุขาภิบาลนั้นจะเป็นรายได้จากภาษีชนิดต่าง ๆ เช่น ภาษีโรงเรือน ภาษี
ตลาดสด โรงฆ่าสัตว์ ภาษีผู้มีทรัพย์สิน และรายได้อื่น ๆ ทำให้การดำเนินงาน

^๑ ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม. ๒.๑๑/๑๑ รายงานประชุมเทศบาล
ปีที่ ๑๒ ครั้งที่ ๑ วันที่ ๗ กันยายน ร.ศ. ๑๒๕.

^๒ ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม. ๕๓/๕ รายงานการตรวจราชการของ
พระยาภิธานประสิทธิ์ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ กราบทูลกรมขุนสมมติอมรพันธ์
๑๓ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๐.

บรรดาผู้ป่วยที่เข้ามารับการรักษาในโรงพยาบาล ประมาณ ๑,๑๕๒ ราย มีผู้ป่วยเป็น กฬโรคลัย ๒๐๐ ราย

พระยาภิรมย์ภักดีได้พยายามปรับปรุงโรงพยาบาลในเมืองภูเก็ตให้ทันสมัย ตามกำลังความสามารถที่จะทำได้ เป็นต้นว่าชักชวนพวกมิชชันนารีในหัวเมืองมลายูที่มีความรู้ทางแพทย์เข้ามาอยู่เฝ้าผลเกิด จักซื้อเครื่องมือแพทย์สมัยใหม่เข้ามาใช้ใน โรงพยาบาล เช่นในปี พ.ศ. ๒๔๕๓ (ร.ศ. ๑๒๙) ได้อนุญาตให้หมอแบ็ค (Dr. Back) ผู้อำนวยการโรงพยาบาลภูเก็ต สั่งซื้อเครื่องเอ็กซเรย์ (x-rays) พร้อมด้วยเครื่องกำเนิดไฟฟ้าเข้ามาเป็นครั้งแรกในประเทศไทย นับว่าเป็นความก้าวหน้าทางการแพทย์ อย่างหนึ่ง อย่างไรก็ตามว่าพระยาภิรมย์ภักดีจะพยายามให้การบริหารทางการแพทย์ โรงพยาบาลแก่ราษฎรที่ชนกว่าเดิมก็ตาม คงไม่อาจทำได้ทั่วถึง เพราะฉะนั้นราษฎรส่วนใหญ่ ยังต้องการแพทย์ตามแบบสมัยโบราณอยู่ เช่นเดียวกับคนไทยทั่วไปในขณะนั้น

๖) การจัดตั้งสุขาภิบาลเมืองภูเก็ต

หลังจากที่รัฐบาลได้จัดตั้งสุขาภิบาลหัวเมืองที่ตลาดท่าฉลอม เมืองสมุทรสาคร สำเร็จเป็นครั้งแรกในปี พ.ศ. ๒๔๔๔ (ร.ศ. ๑๒๔) สามารถชักจูงให้ราษฎรในเขตชุมชน เห็นความสำคัญในการรักษาความสะอาด และสิ่งที่เป็นสาธารณประโยชน์ ทำให้บ้านเมือง ของตนเจริญขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๔๔ (ร.ศ. ๑๒๔) พระยาภิรมย์ภักดีจึงคิดจะนำเอาวิธีการดังกล่าวไปจัดขึ้นที่เมืองภูเก็ตบ้าง โดยได้นำร่างการจัดการสุขาภิบาลในเมืองภูเก็ต ซึ่งมีหลักการและความมุ่งหมายสำคัญในการรักษา ถนนหนทาง อันเป็นสาธารณะประโยชน์ เสนอรัฐบาล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าประชาธิปกฯ ทรงเห็นดีด้วยในหลักกรนั้น และได้นำ

^๑ ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม. ๕๓/๕, Copy หนังสือพิมพ์ Penang Gazette กรมหลวงเทเวศร์โรปกการุณกรมขุนสมมติอมรพันธ์ ที่ ๕๑/๑๒๒๓ ๒ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๒๕.

^๒ ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ม. ๕๓/๑๐ หนังสือกราบบังคมทูลของพระยา — ภิรมย์ภักดี ๔ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๕.

สุขาภิบาลในเมืองภูเก็ตเป็นไปอย่างไคฉล และเป็นสุขาภิบาลตัวอย่างของมณฑลอื่น ๆ
ทั่วประเทศ

๔. ปฏิกริยาและผลสืบเนื่องซึ่งเกิดจากการพระอนุชากรมมณฑลภูเก็ตในสมัยที่พระยา-
รักษานุประภังค์เป็นข้าหลวงเทศาภิบาล

พระยารักษานุประภังค์ (คอซิมบี๊ ณ ระนอง) ดำรงตำแหน่งข้าหลวงวิเศษมณฑล
ภูเก็ต มาจนถึงต้นรัชกาลที่ ๖ และถึงแก่กรรมในปี พ.ศ. ๒๔๒๖* บทบาททางการ
ปกครองของท่านมีลักษณะไปขัดแย้งกับผลประโยชน์ของบุคคลบางกลุ่ม เช่นเดียวกับในสมัย
ที่พระยาทิพโกษาเป็นข้าหลวงวิเศษ แม้ว่าจะไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่าพระยารักษานุ-
ประภังค์ใช้อำนาจการปกครองไปในทำนองคลั่งราชนิกรหรือหาผลประโยชน์ส่วนตัว** เหมือน
อย่างพระยาทิพโกษา แต่เนื่องจากเครื่องถูกติรองท่านมีผลประโยชน์ทางการเมืองมาก่อน
ทำให้บริษัทการค้าคู่แข่งขึ้นถือโอกาสโจมตีได้ว่าข้าหลวงวิเศษฯ ใช้อิทธิพลช่วยเหลือบริษัทที่เป็น
เครื่องถูกติรองของตนผูกขาดการค้าแต่เพียงบริษัทเดียวในมณฑลภูเก็ต ถึงกับได้ร้องเรียนมายัง

* ชุนเดนาหงษ์ศักดิ์ ประวัติและผลงานพระยารักษานุประภังค์ หน้า ๓๗.

** พระยารักษานุประภังค์ (คอซิมบี๊ ณ ระนอง) ถูกอิงวินณะไปตราจราชการที่
เมืองตรังบกเจ็บสาหัส หลังจากนั้นไม่นานถึงแก่กรรม (ดูรายละเอียดในประวัติและ
งานของพระยารักษานุประภังค์ ของชุนเดนาหงษ์ศักดิ์)

*** ปรากฏหลักฐานการร้องทุกข์ของชาวจีนอยู่เสมอว่าพระยารักษานุประภังค์
เขาเปรียบพอกเก็บเงินภาษีสูงชัน ตลอดจนการเกณฑ์แรงงานต่าง ๆ มากแก่รังสร้าง
เมืองตรังใหม่ แต่ทางรัฐบาลเห็นว่า เป็นการทำเอื้อประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าการค้ำ
เขาเปรียบราษฎร

รัฐบาลที่กรุงเทพฯ ให้ช่วยเหลือ ปัญหาทั้งกล่าวนี้เป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้เมื่อทางรัฐบาลต้องแบ่งตั้งพวกตระกูล ณ ระนอง ซึ่งเคยทำการค้ามาก่อนขึ้นเป็นผู้ว่าราชการเมืองหรือข้าหลวงเทศาภิบาล และรัฐบาลในขณะนั้นก็ได้ดำเนินการใด ๆ ที่จะแก้ไขปัญหาดังกล่าวนี้ ซึ่งอาจจะเป็นเพราะรัฐบาลเห็นว่าพระยาวิชิตานุประดิษฐ์ได้ทะนุบำรุงมณฑลภูเก็ตเจริญขึ้น สามารถส่งเงินภาษีผลประโยชน์แผ่นดินมากขึ้นกว่าแต่ก่อน กับไม่มีหลักฐานใดจะเอาผิดพระยาวิชิตานุประดิษฐ์ก็เป็นได้

ผลงานที่เห็นเด่นชัดของพระยาวิชิตานุประดิษฐ์ (คอซิมบี๊ ณ ระนอง) ในระหว่างที่ดำรงตำแหน่งข้าหลวงใหญ่ก็คือความพยายามส่งเสริมให้มีการขุดหาแร่ที่บุกเพิ่มขึ้นด้วยวิธีการจัดหาเงินทุนด้วยวิธีการจัดตั้งธนาคารและหาแหล่งเงินทุนจากพวกแขกอินเดียที่เรียกว่า "เช็ตตี" (Chettyar Moneylender)** ให้พวกนายเหมืองกู้ยืมหรือการนำเอาเทคนิคและเครื่องจักรสมัยใหม่เข้ามาขุดแร่ ซึ่งวิธีการดังกล่าวเหล่านี้จะมีผลให้รัฐบาลเก็บภาษีผลประโยชน์เพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมาก แต่ผลเสียที่เกิดจากการพัฒนาเหมืองแร่ก็บังเกิดขึ้นกับชีวิตความเป็นอยู่ของราษฎรและสภาพภูมิประเทศของมณฑลภูเก็ตในขณะนั้นไม่น้อย ทั้งนี้จะเห็นได้จากความวิตกห่วงใยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว*** ที่เสด็จประพาส

* ในขณะนั้นมีบริษัทของอังกฤษในหัวเมืองมลายูชื่อบริษัทเทรดดิ้ง เทรตติง (Straits Trading Company) เข้ามาค้าขายในมณฑลภูเก็ต แต่ปรากฏว่าทำการค้ากับบริษัทโกหรงวนของพวกตระกูล ณ ระนอง ไม่ได้ เจ้าหน้าที่บริษัทอังกฤษจึงร้องเรียนไปยังกงสุลอังกฤษที่กรุงเทพฯ ให้ช่วยเจรจากับรัฐบาลไทยขอร้องว่ากล่าวไม่ให้ข้าหลวงใหญ่ช่วยเหลือพวกพ่อมบริษัทของตน

** แหล่งเงินทุนเช็ตตี เป็นของพวกอินเดียซึ่งเข้ามาตั้งสำนักงานเงินกู้ในหัวเมืองมลายู พระยาวิชิตานุประดิษฐ์ได้ชักชวนเข้ามาหลังจากที่กิจการของธนาคารชาร์เตอร์ไม่สามารถหาเงินทุนให้พวกนายเหมืองได้

*** ขณะทรงเป็นพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร

หัว เมืองมณฑลภูเก็ต ในปี พ.ศ. ๒๔๕๒ ในจดหมายเหตุของพระองค์ท่านหนึ่ง

"....ตามริมน้ำจะกั้วน้ำ เติมเอมมีบ้านคนอยู่ราย ๆ ไปและ
รวมว่าท่านทำไว้ ทำสวนได้ก็ หนักทรายได้ไฉน นกกับ
นกกลองตันทางน้ำเดินเลียบหาด แล้วยังไถ่ไปทั่วพื้นที่ทำ
สวน ทำการเพาะปลูกไม่ได้ เพราะฉะนั้นราษฎรต่างยก
บ้านหนีไปแห่งอื่นเสียมาก ราษฎรในเมืองศกั้วน้ำนั้นมทราย
ว่าหากันไปรับจ้างทำเหมืองเสียหมด ไม่ใคร่จะทำไรหาก
ได้เงินมา ก็ซื้อกินแต่ไม่หยุดอยู่เพียงซื้อกิน ซื้อยาเป็นสุขด้วย
ข้อนี้ไม่เป็นการก็ยิ่งการทำเหมืองนั้นเอง เค้าก็ไม่เป็นทาง
ยั่งยืน พอเหมืองปิดท่านั้นหมดแรงก็กว้างไม่มีอะไรทำ
และเมื่อไม่มีอะไรทำก็ต้องออกเท่านั้น ถ้าจะเมื่องจากก็
ต้องคิดหาการหาเงินโดยทางไม่ชอบธรรมทำ ๆ"

จากหลักฐานดังกล่าว จะเห็นได้ว่านโยบายส่งเสริมการทำเหมืองแร่ไม่
สามารถยกระดับชีวิตความเป็นอยู่ของราษฎรที่อาศัยอยู่ในมณฑลภูเก็ตทั่วไป ได้ดีกว่าเดิม
กลับเพิ่มปัญหาในการดำรงชีพมากขึ้นไปอีก กล่าวคือสิ่งที่ใช้ในการเกษตรกรรมซึ่งมีน้อย
อยู่แล้วต้องถูกทำลายไปมีจะมาก ๆ เป็นสิ่งที่เห็นเด่นชัดว่านโยบายดังกล่าวขัดกับ
ความต้องการของ พระราชบัญญัติแร่เองที่ส่งเสริมให้ราษฎรทำการเกษตรกรรม
เพื่อให้หัว เมืองแถบนี้พึ่งตัวเองได้ เพราะฉะนั้นปัญหาการขาดแคลนข้าวบริโภค
ราษฎรยากจนไร้อาชีพไม่เป็นหลักแหล่ง จึงย่ำไปจากเดิมขึ้นไป

การส่งเสริมการทำเหมืองแร่ตามระบบใหม่ นอกจากจะสร้างปัญหาการดำรงชีพ
และปัญหาการทำลายสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติให้หนักขึ้นไปแล้ว ผลประโยชน์ได้จาก

๑. ระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จดหมายเหตุพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

แร่ที่บุกมหาศาลที่สุดไปยังตกอยู่ในชนกลุ่มน้อยบางกลุ่ม ทั้งนี้เนื่องจากการดำเนินการขุดแร่แบบนี้จะต้องวัดตั้งเป็นบริษัทเพื่อรวมทุนในการซื้อเครื่องจักรเข้ามาขุด สามารถขุดแร่ได้มากกว่าถ้ำลึงกรวมกรเงินขุดหลายเท่า มีการเอาเปรียบและค้ำกำไรกันอยู่ตลอดเวลา เป็นต้นว่า จะมีผู้พากันกับการทำเหมืองแร่โดยไม่ลงทุนมากนัก โดยอาศัยพระราชบัญญัติเหมืองแร่ ร.ศ. ๑๒๐ ทำที่เป็นขออนุญาตตรวจแร่และขุดแร่ในที่ที่เห็นว่ามีแร่ที่บุกมาก แล้วโอนกรรมสิทธิ์ให้กับบริษัทอื่นอีกคนหนึ่ง แต่มีข้อแลกเปลี่ยนเป็นเงินตอบแทน (แป๊ะเจี๊ยะ) หรือมีหุ้นฟรีในบริษัทนั้น ขอลือเปรียบต่าง ๆ ดังกล่าวเหล่านี้ก็เป็นที่มาที่นักในหมู่เจ้านายหรือข้าราชการชั้นผู้ใหญ่สมัยนั้น ทั้งนี้จะเห็นได้จากพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงไว้นาจดหมายเหตุเรื่องเกี่ยวกับที่กล่าวมาแล้วตอนหนึ่งว่า

"....แต่ถ้านักขุดหาเงินไม่ได้ ทรัพย์อยู่ในแผ่นดินของเรา พวกเราขุดมาไม่ได้ ต้องให้คนชาวต่างชาติทางมาขุดนี้ เงินควรจะตกอยู่ในเมืองเราก็ต้องปล่อยออกไปเสีย จจริงอยู่รัฐบาลของเราเก็บภาษีได้มาก แต่ส่วนที่ได้น้อยนัก และส่วนภาษีที่รัฐบาลจะเก็บได้นั้นถึงกร ๆ ทำก็คงได้เสมอกัน เพราะฉะนั้นฝรั่งหรือไทยหรือจีนทำก็เหมือนกัน...."

นอกจากพระยารัษฎานุประดิษฐ์ จะได้ทะนุบำรุงสภาพของมณฑลภูเก็ตให้มีความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ ด้วยการเนนหนักในกิจการทำเหมืองแร่จนเกิดผลดีและผลเสียดังที่กล่าวมาแล้วก็ตาม แต่บทบาทของท่านในกิจการต่าง ๆ ได้แสดงให้เห็นว่าท่านเป็นนักการปกครองที่มีความสามารถและมีความรอบรู้สภาพความเป็นไปในหัวเมืองแถบนี้เป็นอย่างดี

^๑ ก.จ.ช. เอกสาร ร.ศ. ๗ ม.จ.๓/๑๑๔ ประวัติการทำเหมืองแร่ในมณฑลภูเก็ต สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทววงศ์วโรปการเรียบเรียง ส่งเจ้าพระยามหิธรราชเลขาธิการ ๒๗ กรกฎาคม ๒๔๗๒.

^๒ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จกหมายเหตุประพาสหัวเมืองปัตตานี ต. ร.ศ. ๑๒๔ หน้า ๑๑๓.

เป็นที่ยอมรับของราษฎรทั่วไปและของรัฐบาลที่กรุงเทพฯ ตลอดจนมีที่มั่นดำรงตำแหน่งอยู่และ
สมัยต่อมา ปรากฏว่าหลังจากที่พระยาวิชิตานุประดิษฐ์ (ทองมณี
โรยทมนพ) ไปด้วย ก็จะได้เห็นได้จากบันทึกความทรงจำของสมเด็จพระเจ้าตากสิน วรรณสาร
วรพินิต เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยในสมัยรัชกาลที่ ๑ ที่ทรงสนทนากับเจ้าจันทรคฤหา
ในปี พ.ศ. ๒๔๓๒ ตอนหนึ่งว่า

".... ผู้จะเป็นเสนาบดีที่กล้าได้กล้าเสีย จกรรกายจะเป็น
ประโยชน์มาก และพรมมาถึงพระยาวิชิตานุประดิษฐ์ (ทองมณี
พระนอง) เป็นเทศน์นั้น ว่าเป็นอย่างดียิ่งทุกประการ ว่า
ในทางศึกษาทางวินัย สิ่งใดหรือสรวรรณคุณ เขาเริ่มจะคัด
ทำกัน พระยาวิชิตานุประดิษฐ์เสียก่อนแล้ว เพราะเป็นกนกกว้าง
ขวางมีเพื่อนฝูงมากและไปมาสัมพันธ์อยู่เสมอ เมื่อรู้แล้วก็จัด
การกับพ่อค้าทางนี้ คิดตระเตรียมการล่วงหน้าเข้าหาไว้ การ
เปลี่ยนแบบลงอย่างใดที่เห็นสมควร แต่เทศน์นั้นต่อมาไม่รู้เรื่องอะไร
อย่างว่าแต่จะรู้ล่วงหน้า แม้ภายหลังก็ลำบาก เทศน์หลังนี้
ได้แต่รักษาการไปตามระเบียบ ทำอะไรแต่โดยนัยไม่ได้ การ
บำรุงบ้านเมืองก็ทำไม่ได้ทางพระยาวิชิตานุประดิษฐ์ เงิน
แปะ เจียะ คา เหมือง แร หนึ่ง มาก ๆ ก็ต้องส่งเข้า พระคลังมหาด
เทศน์ทำอะไรไม่ได้...."

๑ ก.จ.ช. เอกสาร ร. ๗ ม.๑/๑๗ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยพูดเกล้า ๆ
ถวายนับที่การสนทนากับเจ้าจันทรคฤหา ๑๔ - ๑๕ มีนาคม ๒๔๓๒.

จากหลักฐานดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงบทบาทและความสามารถของพระยา
 รัชฎานุประกิจ (คหิมบี้ ณ ระนอง) ที่มีความคิดก้าวหน้าและทันสมัยอยู่เสมอ เพราะ
 ฉะนั้นชาวดวงเทศาภิบาลต่อ ๆ มาเป็นแต่เพียงนักปกครอง ซึ่งขาดความรู้และเข้าใจ
 ในเรื่องการค้าขาย จึงไม่อาจทะนุบำรุงผลประโยชน์ให้เกิดให้เจริญก้าวหน้าไปเท่าที่ควรได้

* ชาวดวงเทศาภิบาลมณฑลภูเก็ตต่อจากพระยารัษฎานุประกิจ คือ

๑. พลโทพระยาวิชิตวงษ์ดิไกร (ม.ร.ว.สิทธิ สุทัศน์) ในขณะที่
 ยังเป็นพลโทพระพิชัยสงครามแล้วเป็นพระยาสุรินทราชา

(พ.ศ. ๒๔๕๖ - ๒๔๖๓)

๒. พระยาสุรินทราชา (นกยูง วิเศษกุล) เมื่อยังเป็นพระยาจิรการ-
 ประสิทธิ์ (พ.ศ. ๒๔๖๓ - ๒๔๖๔)

๓. หม่อมเจ้าสฤษดิ์เดช ขยางกูร (พ.ศ. ๒๔๖๔ - ๒๔๗๓)

๔. พระยาศรีเสนา (อะ สมบัติวิริ) (พ.ศ. ๒๔๗๓ - ๒๔๗๖)

ตลอดสมัยที่กรุงสุโขทัยและกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี หัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกเป็นหัวเมืองที่อยู่ห่างไกล การคมนาคมติดต่อกับหัวเมืองใกล้เคียง และทางราชธานีเป็นไปด้วยความยากลำบาก สภาพภูมิประเทศเต็มไปด้วยป่าเขา มีที่ราบเพาะปลูกได้น้อยมาก ประกอบกับราษฎรที่เข้าไปอาศัยก็ดำรงชีพอยู่ด้วยการซุกหาแร่ ดินบุกขาย จึงมีจำนวนไม่มากนัก ผลประโยชน์ที่ทางราชธานีได้รับจากหัวเมืองเหล่านี้จึงมีน้อย ภัยพิบัติต่างๆ ดังกล่าวเหล่านี้ ทางราชธานีจึงมิได้ให้ความสำคัญ คงปล่อยให้เมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งเป็นหัวเมืองสำคัญทางฝั่งทะเลตะวันออกและเคยมีประวัติเป็นเมืองประเทศราชมาเป็นเวลานานปกครองดูแลแทน

ในขณะที่ไทยตกอยู่ในภาวะสงครามกับพม่าในช่วงเวลาอันยาวนาน สมัยกรุงศรีอยุธยาหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกและหัวเมืองภาคใต้ สถาปนาเมืองไม่ได้รับความกระทบกระเทือนหรือถูกทำลาย ดังนั้นหลังจากไทยได้ตั้งราชธานีขึ้นใหม่ ในสมัยธนบุรี ทางราชธานีจึงได้เริ่มสนใจทรัพยากรในหัวเมืองแถบนี้มากขึ้น โดยเฉพาะเกาะกลางโคกกลายเป็นเมืองท่าสำคัญแทนเมืองตะนาวศรี ทวาย และมริด ทางฝั่งมหาสมุทรอินเดีย แต่ลักษณะการจัดการปกครองยังคงปล่อยให้เป็นไปตามแบบสมัยอยุธยา นอกจากในเรื่องผลประโยชน์รายได้ที่เป็นส่วยสาอากรเท่านั้น ที่ทางราชธานีจะจัดส่งข้าหลวงใหญ่ออกมาควบคุมหรือให้โคตรบจำนวนตามที่กำหนด อย่างไรก็ตามเมื่อพม่าเข้าครอบครองหัวเมืองมอญภาคใต้ ก็เริ่มสนใจหัวเมืองภาคใต้ในลักษณะเช่นเดียวกันกับทางราชธานีฝ่ายไทย เพราะฉะนั้นในระยะต้นสมัยรัตนโกสินทร์หัวเมืองทางฝั่งทะเลตะวันตก และหัวเมืองภาคใต้จึงได้กลายเป็นเมืองหน้าด่านข้าศึก และต้องตกอยู่ในภาวะสงครามเหมือนหัวเมืองอื่นๆ ที่พม่ายกทัพเข้ามาโจมตีในสมัยปัจจุบัน

เนื่องจากหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกมีราษฎรอาศัยอยู่น้อย และประกอบอาชีพด้วยการซุกแร่ดีบุกแลกเปลี่ยนกับเครื่องอุปโภค บริโภคจากหัวเมืองพม่าและมลายู เมื่อเกิดสงครามหัวเมืองถูกทำลายยับเยิน จึงต้องประสบกับการขาดแคลนอาหารอย่างหนัก เพราะการเพาะปลูกทำได้ในเนื้อที่จำกัดมาก ทางราชธานีไม่อาจจะทำการช่วยเหลือได้มากนัก ส่วนใหญ่ก็ปล่อยให้หัวเมืองแถบนี้พึ่งตัวเองเท่าที่จะทำได้ เพราะในขณะนั้นทางราชธานีก็ตกอยู่ในภาวะคล้ายๆ กัน แต่เมื่อทางราชธานีมีกำลังเข้มแข็งขึ้น ก็พยายามที่จะปรับปรุงสภาพการปกครอง และป้องกันหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกให้คืนสู่สภาพเดิมอย่างรวดเร็ว เพื่อให้สามารถป้องกันตนเองได้ และเป็นกำลังสนับสนุนหัวเมืองภาคใต้ในการดูแลหัวเมืองประเทศราชมลายู

ปัจจัยสำคัญที่ทำให้ราชธานีกรุงเทพฯ มีบทบาทควบคุมหัวเมืองแถบนี้ ในสมัยต่อมาคือการขยายตัวทางเศรษฐกิจของเมืองแร่ดีบุก) เพราะหลังจากที่ประเทศไทยได้ทำสนธิสัญญาทางพระราชไมตรีและการพาณิชย์กับประเทศตะวันตก นับตั้งแต่สัญญาโบว์ริงระหว่างไทยกับอังกฤษปี พ.ศ. ๒๓๔๘ เรื่อยมา ก็มีเรือสินค้ามาค้าขายมากขึ้น และตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๐๓ ทลาคแร่ในยุโรปต้องการแร่ดีบุกในหัวเมืองมลายูมาก ทำให้หัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกได้รับผลประโยชน์จากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวด้วย ผู้ว่าราชการเมืองซึ่งทางราชธานีมอบให้เป็นผู้ดูแลราชการเก็บภาษีอากร ได้ส่งเสริมให้ชาวจีนจากหัวเมืองมลายูเข้ามาทำเหมืองแร่ขนาดใหญ่ ด้วยการออกทุนสำรองเพื่อใช้จ่ายในการจ้างกรรมกรจีนในหัวเมืองมลายู และประเทศจีนเข้ามาทำเหมืองแร่ เพราะในขณะนั้นราษฎรไทยมีจำนวนน้อย ไม่นิยมการทำเหมืองแร่ขนาดใหญ่ หรือรับจ้างซุกแร่ที่เป็นงานหนัก จึงต้องอาศัยความชยันอดทน ด้วยเหตุนี้สภาพของหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกจึงเริ่มขยายตัวขึ้น ทั้งในด้านจำนวนประชากรและภาษีผลประโยชน์ ถึงกับทางราชธานีได้ยกหัวเมืองที่เปลี่ยนแปลงไปในลักษณะดังกล่าวขึ้นกับทางราชธานีโดยตรง

สภาพการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ ได้ก่อให้เกิดปัญหายิ่งยากเพิ่มขึ้น แก่หัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก โดยเฉพาะปัญหาทางการปกครอง เศรษฐกิจ และการเมือง ซึ่งได้กลายเป็นเหตุและปัจจัยสำคัญที่ทำให้ทางกรุงเทพฯ เข้าไปมีบทบาทมากในการปฏิบัติการปกครองหัวเมืองแถบนี้ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปัญหาดังกล่าวนี้พอสรุปได้ดังนี้

๑. ปัญหาทางการปกครอง เนื่องจากมีกรรมกรจีนเข้ามารับจ้างชุกแร่คึกมาก ถึงกับบางเมืองมีจำนวนชาวจีนมากกว่าชาวพื้นเมือง ก่อให้เกิดปัญหายิ่งยากในการปกครองมาก เพราะชาวจีนมักจะกระทำในสิ่งที่ไม่ดีกฎหมายไทย เป็นต้นว่า การตั้งสมาคมลับ อั้งยี่เพื่อป้องกันผลประโยชน์คนในกลุ่มของตน มีการขัดแย้งกันระหว่างนายเหมืองและกรรมกร เรื่องเงินค่าจ้าง ซึ่งสิ่งเหล่านี้จะนำไปสู่การทะเลาะวิวาทกันอยู่เสมอ ถึงกับบางครั้งกลายเป็นจลาจล สร้างความเดือดร้อนวุ่นวายให้กับบ้านเมืองฝ่ายที่ปกครองในหัวเมืองเหล่านี้ ซึ่งมีกำลังคนน้อยไม่สามารถควบคุมได้ ต้องขอกำลังหรือเกณฑ์คนจากหัวเมืองอื่นเข้าไปช่วยแก้ไขระงับเหตุการณ์ นับว่าเป็นความยุ่งยากลำบากไม่น้อย

๒. ปัญหาทางเศรษฐกิจ ปริมาณการชุกแร่และการจำหน่ายแร่คึกสูง ขึ้นเรื่อยๆ แต่อัตราส่วนภาษีที่รัฐบาลได้รับจากผู้ว่าราชการเมือง ซึ่งเป็นผู้ผูกขาดภาษี ทำให้รัฐบาลเสียเปรียบมาก ทั้งนี้เนื่องจากระบบการเก็บภาษีดังกล่าวไปทันสมัย มีช่องทางให้เจ้าภาษีถือโอกาสเอากำไรไปปีละมากๆ อันเป็นการได้ราษฎรหันมาประกอบอาชีพด้วยการชุกแร่คึกกันมาก เป็นเหตุให้ฐานะทางเศรษฐกิจของหัวเมืองแถบนี้ ขึ้นอยู่กับภาวะขึ้นลงของเศรษฐกิจในต่างประเทศตลอดเวลา การเปลี่ยนแปลงทั้งทางดีและทางเสียใดๆ ย่อมมีผลกระทบถึงหัวเมืองแถบนี้โดยตรงเสมอ เพราะราษฎรต้องอาศัยแร่คึกแลกเปลี่ยนกับเครื่องอุปโภค บริโภคจากหัวเมืองต่างประเทศใกล้เคียง

๗๓. ฐาตการณ์เมือง หัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกอยู่ใกล้ชิดกับเขตแดนที่เป็นอาณานิคมของอังกฤษ คือหัวเมืองพม่าภาคใต้และหัวเมืองมลายู จึงเป็นหัวเมืองที่อยู่ในฐานะล่อแหลมอันตราย โดยเฉพาะในเมื่อราษฎรทั้งสองฝ่ายไปมาหาสู่กันอยู่เสมอ ก็มักจะมีปัญหาข้อพิพาทระหว่างคนไทยกับคนในบังคับอังกฤษเนืองๆ และยิ่งในเวลานั้นระบบการปกครองและการศาลของไทย มิได้รับการปรับปรุงให้เป็นที่ยอมรับของอังกฤษ จึงเป็นช่องทางให้อังกฤษมีข้ออ้างเป็นอย่างดีในการเข้ามาแทรกแซงกิจการภายในหัวเมืองแถบนี้ จนอาจมีผลลุกลามถึงต้องเสียดินแดนได้ //

ปัญหาต่างๆ ดังกล่าวที่รัฐบาลกรุงเทพฯ ในช่วงเวลาก่อนและต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่มีการวางนโยบายที่แน่นอน ส่วนใหญ่จะใช้วิธีการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าที่เกิดขึ้น เป็นต้นว่าส่งกำลังจากหัวเมืองใกล้เคียงไปรักษาความสงบ ส่งข้าหลวงใหญ่ออกไปแก้ไขการประมุขภาชี หรือพยายามป้องกันไม่ให้อังกฤษถือโอกาสแทรกแซงกิจการภายในหัวเมืองแถบนี้ด้วยอุบายต่างๆ อันนับว่าได้รับผลสำเร็จไม่น้อยในทางปฏิบัติ แต่เนื่องจากระบบและกลไกการปกครองของประเทศยังมิได้เปลี่ยนแปลงให้ทันกับความเจริญ จึงไม่อาจจะแก้ปัญหาต่างๆ ดังกล่าวได้สะดวกนัก เพราะฉะนั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดเกล้าฯ ให้มีการปฏิรูปการปกครองประเทศครั้งใหญ่ ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๓๕ เป็นต้นไป

หัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก ได้รับความสนใจจากรัฐบาล ในด้านการจัดภาษีอากรมาก่อนที่จะมีการปฏิรูปการปกครองประเทศ เพราะในขณะนั้นทางรัฐบาลต้องการจะปรับปรุงระบบการคลังของประเทศให้เรียบร้อยก่อน แต่การดำเนินงานไม่ค่อยจะได้ผลนัก เมื่อเหตุการณ์ภายนอกประเทศไม่น่าไว้วางใจ ถึงกับให้ยกหัวเมืองสำคัญตามชายแดนขึ้นเป็นมณฑล หัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกหรือถูกยึด และนโยบายการแก้ปัญหาเรื่องการจัดการระบบการภาษีได้กระทำอย่างจริงจังเป็นครั้งแรก โดยทางรัฐบาลได้ส่งพระยาทิพโกษา (โต โชติกเสถียร) ผู้ชำนาญการภาษีจากกรมท่าลงไปจัดการแก้ไข

ในสมัยที่พระยาพิพิธโกษาเข้าไปดำรงตำแหน่งผู้กำกับข้าหลวงใหญ่ ทาง
กรุงเทพฯ ได้ปฏิรูประบบการคลังของประเทศได้เรียบเรียงขึ้นกว่าแต่ก่อนแล้ว ด้วย
เหตุนี้พระยาพิพิธโกษาจึงได้นำนโยบายของรัฐบาลไปใช้อย่างเคร่งครัด และในเวลา
เดียวกันก็เสนอความเห็นต่างๆ ให้ทางกรุงเทพฯ สั่งการแก้ไข การปฏิบัติหน้าที่อย่าง
เคร่งครัดของพระยาพิพิธโกษาดังกล่าว ก่อให้เกิดความขัดแย้งกับผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง
โดยเฉพาะผู้ว่าราชการเมืองที่ไม่สามารถหาเงินส่งรัฐบาลตามวงเงินที่กำหนดจนถูก
จับกุม บิดทรัพย์สมบัติเป็นของหลวง ทำให้พบปะในการปกครองและการบริหารของ
พระยาพิพิธโกษาไม่ราบรื่น แม้ว่าท่านจะมีความปรารถนาดีต่อชาติบ้านเมืองก็ตาม
อย่างไรก็ดีนับว่าในสมัยของพระยาพิพิธโกษา ได้มีการวางรูปแบบการปกครองจากระบบ
เก่ามาเป็นระบบเทศาภิบาลที่รัฐบาลกลางเข้าไปมีอำนาจควบคุมการปกครอง และการ
บริหารโดยตรงได้อย่างเต็มที่ เป็นครั้งแรก

การปฏิรูปมณฑลภูเก็ตครั้งนั้น นับว่าได้รับผลสำเร็จไม่น้อยในเวลาต่อมา
(พ.ศ. ๒๔๓๔ - ๒๔๕๓) เมื่อรัฐบาลสามารถจัดระบบการเก็บภาษีเป็นของรัฐบาล แก้
ปัญหาเรื่องเจ้าภาษีเอาเปรียบได้เรียบเรียง นอกจากนั้นได้จัดระบบการคลังต่างๆ ที่
ยังขาดข้องอยู่ได้เรียบเรียงเป็นมณฑลแรก และได้นำไปใช้เป็นแบบอย่างการจัดการคลัง
ของมณฑลหัวเมืองอื่นๆ ต่อไป แต่สภาพเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไปตามหัวเมืองมลายู
ของอังกฤษ เป็นเหตุให้ไม่สามารถแก้ปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นได้ฉฉฉฉ ปัญหาการลดทุน
ส่งเสริมการทำเหมืองแร่ดีบุก หรือปัญหาจีนคนในบังคับอังกฤษซึ่งมีเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ทั้งนี้
เนื่องจากรัฐบาลยังไม่สามารถแก้สัญญาที่ทำไว้กับอังกฤษในปี พ.ศ. ๒๔๔๔ ได้ และ
ในเวลาเดียวกันทางรัฐบาลที่กรุงเทพฯ กำลังมีภาระยุ่งยากอยู่กับการจัดระบบ
ปกครองในส่วนกลางและหัวเมืองชั้นในในใกล้เคียง ด้วยเหตุนี้ข้าหลวงใหญ่จึงกระทำไป
เท่าที่มีอำนาจและความรู้ความสามารถ ซึ่งส่วนนี้ให้ก็เน้นหนักในด้านการจัดภาษีอากร
ดังกล่าวดังแล้ว

รัฐบาลมีนโยบายที่จะรักษาสถานภาพทางเศรษฐกิจเมืองแรมที่มุกอยู่ตลอดเวลา เพราะเป็นทางเดียวที่จะหารายได้เป็นภาษีอากรมากกว่าอาชีพอื่น จะเห็นได้ว่าในระยะที่รัฐบาลรับผิดชอบในการเก็บภาษีแทนเจ้าภาษี ได้พยายามที่จะนำเอาวิธีการของอังกฤษเข้ามาใช้ในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก เช่นการจัดตั้งหน่วยกรมราชโลหกิจ และภูมิวิทยา อำนาจความสะดวกแก่ผู้ทำเหมืองแร่ การจัดสรรเงินทุน และแรงงาน เป็นต้น แต่การดำเนินงานดังกล่าวเป็นระยะแรกซึ่งไม่ค่อยได้ผลนัก เพราะในขณะนั้นรัฐบาลต้องนำเงินรายได้จากผลประโยชน์ต่างๆ ภายในประเทศไปใช้ปรับปรุงประเทศให้เป็นปึกแผ่นและทันสมัย ป้องกันภัยอันตรายจากการคุกคามของมหาอำนาจยุโรป คือ อังกฤษและฝรั่งเศส จึงทำให้เห็นว่ารัฐบาลได้นำเอาผลประโยชน์ที่ได้จากมณฑลภูเก็ต จำนวนมหาศาลไปใช้ในส่วนกลางมากไปกว่าที่จะนำมาทำนุบำรุงมณฑลภูเก็ตให้ดีขึ้น

การทำนุบำรุงมณฑลหัวเมืองต่างๆ ในสมัยนั้น รัฐบาลมีนโยบายให้ข้าหลวงใหญ่ดำเนินการไปตามความรู้ความสามารถเท่าที่จะทำได้ เพราะนอกจากจะขาดเงินงบประมาณดังกล่าวแล้ว ยังมีปัญหาขาดกำลังคนที่มีความรู้ที่จะนำมาพัฒนางานในถิ่นต่างๆ ซึ่งทางส่วนกลางเองก็ประสบปัญหานี้เช่นเดียวกัน แต่ก็เป็นที่โชคดีของมณฑลภูเก็ตที่ในสมัยต่อมาเมื่อทางรัฐบาลได้แต่งตั้งพระยาภิธานุประสิทธิ์ (คอซิมบี๊ ณ ระนอง) ผู้ชำนาญการค้าขาย และมีความสามารถในการปกครอง เข้าใจสภาพพื้นฐานทางเศรษฐกิจในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกได้เป็นอย่างดี ซึ่งจะได้จากการแก้ปัญหา และส่งเสริมทางเศรษฐกิจในหัวเมืองแถบนี้ได้ตรงเป้าหมาย และความเป็นจริง เป็นต้นว่าการจัดสร้างถนนหนทาง อำนาจความสะดวกแก่ผู้ทำเหมืองแร่และราษฎร ขยายการค้าหาแหล่งแร่จากภาคพื้นทวีปลงสู่ทะเล ด้วยเทคนิคและเครื่องมือสมัยใหม่ จัดหาแหล่งเงินทุนและแรงงาน ส่งเสริมการค้าสืบหาความเคลื่อนไหวการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในหัวเมืองมลายู ตลอดเวลา และที่สำคัญคือพยายามให้ราษฎรส่วนใหญ่หันมาประกอบอาชีพทางเกษตรกรรม เพื่อลดปัญหาขาดแคลนอาหารบริโภค ในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกที่เคยพึ่งการทำเหมืองแร่แต่อย่างเดียวนานาน ซึ่งนับว่าได้ผลไม่น้อย

บทบาทของพระยาภิรมย์ ประดิษฐ์ ที่แตกต่างไปจากข้าหลวงใหญ่คนอื่น ๆ หลังจากงานก็คือ ความพยายามที่จะแก้ปัญหาที่ข้าหลวงใหญ่คนอื่น ๆ คงไม่แก้ไขงบประมาณของรัฐบาลอย่างเต็มที่ ด้วยการหาเงินนอกงบประมาณใช้จ่าย ไม่ใช่เช่นนั้นแล้วโครงการต่างๆ ย่อมไม่สามารถจะดำเนินไปได้ อย่างไรก็ตาม กองทัพประกอบที่สำคัญอีกประการหนึ่งซึ่งช่วยให้การหาเงินบำรุงมาตุภูมิเกิดขึ้นสมัยพระยาภิรมย์ประดิษฐ์เป็นข้าหลวงใหญ่อยู่ทางหน้าฉากก็คือการที่รัฐบาลของอังกฤษและฝรั่งเศสหันหน้ามาลงมือช่วยวิพากษ์วิจารณ์ จึงเป็นเหตุให้แรงกระตุ้นให้รัฐบาลได้สนใจปรับปรุงตัวเองฝ่ายทะเลาะวิวาทกันให้ดีขึ้น มิฉะนั้นแล้วก็จะเกิดการเปรียบเทียบความแตกต่างกันมากระหว่างหัวเมืองทั้งสองฝ่าย เป็นอันว่าพวกนายเหมืองแร่จีน หรือกรรมกรจีน ไม่สนใจที่จะเข้ามาลงทุนในเขตไทย เพราะไปได้รับความสะดวกปลอดภัยและยังเป็นการให้อังกฤษคือโศกนาฏกรรมเข้ามาแทรกแซงใจอีกต่างหาก อย่างไรก็ตามว่าพระยาภิรมย์ประดิษฐ์และรัฐบาลจะให้ความสนใจในการที่จะหาเงินบำรุงมาตุภูมิเกิดขึ้นให้ก้าวหน้าเพียงใดก็ตามก็ยังไม่เท่าเทียมกับหัวเมืองมลายูที่ปกครองอยู่ เนื่องจากเรายังขาดกำลังเงินและกำลังคนที่มีความรู้ความสามารถดังกล่าวแล้ว แต่ก็นำไปเปรียบเทียบกับมณฑลหัวเมืองอื่นๆ ของประเทศแล้ว ก็เห็นว่ามณฑลที่เกิดขึ้นใหม่ย่อมป้องกันตัวรวดเร็วที่สุพรรณบุรีซึ่งในเวลานั้นและในสมัยต่อมา

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

๑. ประเภทเอกสารต้นฉบับก. เอกสารที่ยังไปไต่พิพม์

จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง เอกสารรัชกาลที่ ๔ หนังสือราชการกรมพระกลาโหม
เล่ม ๕ จ.ศ. ๑๒๑๔ - ๑๒๒๕

เอกสารรัชกาลที่ ๔ หนังสือราชการกรมพระกลาโหม
เล่ม ๒๒ จ.ศ. ๑๒๒๒ - ๑๒๒๓

เอกสารรัชกาลที่ ๔ หนังสือราชการกรมพระกลาโหม
เล่ม ๓๐ จ.ศ. ๑๒๒๗.

เอกสารรัชกาลที่ ๔ หนังสือราชการกรมพระกลาโหม
เล่ม ๓๓ จ.ศ. ๑๒๒๘ - ๑๒๒๙

เอกสารรัชกาลที่ ๔ หนังสือราชการกรมพระกลาโหม
เล่ม ๓๕ จ.ศ. ๑๒๒๙ - ๑๒๓๐.

เอกสารรัชกาลที่ ๕ สารบัญสมุติพิเศษ เล่ม ๒๐
จ.ศ. ๑๒๔๑ - ๑๒๔๒

เอกสารรัชกาลที่ ๔ แฟ้ม ม. ๒.๕ แผนกปกครอง
(อำเภอ) ๑ - ๓ ร.ศ. ๑๑๕ - ๑๒๔

เอกสารรัชกาลที่ ๕ แฟ้ม ม. ๒.๓ แผนกปกครอง
(ทั้งและย้ายตำแหน่งข้าราชการ) ๒๘ - ๑๑๑ เล่ม ๒ ร.ศ. ๑๑๔ - ๑๒๐

จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง เอกสารรัชกาลที่ ๕ แฟ้ม ม. ๒.๘ แผนกปกครอง
(กำนันผู้ใหญ่บ้าน) ๑ - ๓ ร.ศ. ๑๑๘ - ๑๒๔.

เอกสารรัชกาลที่ ๕ แฟ้ม ม. ๒.๑๑ แผนกปกครอง-
(การประชุมปรึกษาราชการ) ๑ - ๕ เล่ม ๑ ร.ศ. ๑๑๔ - ๑๑๘.

เอกสารรัชกาลที่ ๕ แฟ้ม ม. ๒.๑๒ ก. แผนกปกครอง
(ใบบอกเมืองต่างๆ) ๑ - ๕ เล่ม ๑ ร.ศ. ๘๔ - ๑๑๐.

เอกสารรัชกาลที่ ๕ แฟ้ม ม. ๒.๑๒ ก. แผนกปกครอง
(ใบบอกเมืองต่างๆ) ๑๓ - ๑๘ เล่ม ๕ ร.ศ. ๑๐๔ - ๑๑๐.

เอกสารรัชกาลที่ ๕ แฟ้ม ม. ๔๓ มณฑลนครศรีธรรมราช
๑ - ๑๘ ร.ศ. ๑๑๐ - ๑๑๘

เอกสารรัชกาลที่ ๕ แฟ้ม ม. ๕๓ มณฑลภูเก็ต ๑ - ๓๑
เล่ม ๑ - ๓ ร.ศ. ๑๐๘ - ๑๒๕.

เอกสารรัชกาลที่ ๕ แฟ้ม ม. ๖๒.๑ เมืองต่างๆ
(หัวเมืองก่อนจัดเป็นมณฑลเทศาภิบาล) ๑ - ๒๔ เล่ม ๑ ร.ศ. ๘๔ - ๑๑๓.

เอกสารรัชกาลที่ ๕ แฟ้ม ก. ๑๔.๔ (ภาษีอากรมณฑล
ต่างๆ) ๑ - ๒๘ เล่ม ๑ - ๔ ร.ศ. ๑๐๘ - ๑๑๘

เอกสารรัชกาลที่ ๕ แฟ้ม ก. ๑๔.๑ ก. (ภาษีเงินมณฑล
ภูเก็ต) ๒๘ - ๔๔ เล่ม ๒ ร.ศ. ๑๑๑ - ๑๒๖

เอกสารรัชกาลที่ ๕ แฟ้ม ท. ๑ เบ็ดเสร็จกระทรวง
การต่างประเทศ ๑ - ๒๒ เล่ม ๑ ร.ศ. ๑๑๓ - ๑๒๔.

จดหมายเทศน์แห่งชาติ, กอง เอกสารรัชกาลที่ ๕ แห่ง ศ. ๑ เปิดเสรีจกระหวาง
การทางประเทศ ๒๓ - ๕๑ เล่ม ๒ ร.ศ. ๑๑๖ - ๑๑๗.

..... เอกสารรัชกาลที่ ๕ แห่ง ศ. ๑ เปิดเสรีจกระหวาง
การทางประเทศ ๕๒ - ๖๑ เล่ม ๓ ร.ศ. ๑๒๑ - ๑๒๔.

..... เอกสารรัชกาลที่ ๕ ย. ๑ เปิดเสรีจกระหวางบุภิธรรม
๑๐ - ๓๑ เล่ม ๒ ร.ศ. ๑๑๖ - ๑๒๔.

..... เอกสารรัชกาลที่ ๕ ย. ๑๒ ฎีการ้องทุกข์ ๑ - ๖๔
เล่ม ๑ ร.ศ. ๔๗ - ๑๒๔.

..... เอกสารรัชกาลที่ ๕ ย. ๑๒ ฎีการ้องทุกข์ ๖๕ - ๑๓๔
เล่ม ๒ ร.ศ. ๑๑๓ - ๑๑๔.

..... เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศ. ๑๒ จัดการศาสนาและการศึกษา
๑ - ๑๑ เล่ม ๑ ร.ศ. ๑๑๐ - ๑๒๔.

..... เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศ. ๑๒ จัดการศาสนาและการศึกษา
๔๐ - ๖๐ เล่ม ๒ ร.ศ. ๑๑๔ - ๑๒๔.

..... เอกสารรัชกาลที่ ๕ ญ. ๖.๑ กรมราชโลหกิจและ
ภูมิวิทยา (ราชการดำไป) ๑ - ๓๒ เล่ม ๑ ร.ศ. ๑๑๑ - ๑๑๔.

..... เอกสารรัชกาลที่ ๕ รล. ๖ รายงานประชุมเสนาบดีสภา
๑ - ๔ ร.ศ. ๑๒๔ - ๑๒๕.

วชิรญาณ, หอสมุด หมุ่จกหมายเทศรัฎกาลที่ ๒ เลขที่ ๒/๒ ร่างสารตราถึงพระยา-
ไทรบุรี เรื่องตั้งยกกระบัตรเมืองตะกั่วทุ่งเป็นผู้รั้งเมืองกลาง จ.ศ. ๑๑๙๓.

หมุ่จกหมายเทศรัฎกาลที่ ๒ เลขที่ ๒/๓ สารตราท่านเจ้าพระยา-
อัครมหาเสนาบดี ถึง พระหลวงขุนหมื่นกรมการเมืองกลาง จ.ศ. ๑๑๙๓.

หมุ่จกหมายเทศรัฎกาลที่ ๒ เลขที่ ๒/๖ สารตราท่านเจ้าพระยา-
อัครมหาเสนาบดี ถึง หลวงเสนาภูวาทิจำ ขุนศรีสนมว่าที่เทพเสนา กรมการ
เมืองนครศรีธรรมราช จ.ศ. ๑๑๙๓ .

หมุ่จกหมายเทศรัฎกาลที่ ๒ เลขที่ ๕ สารตราเจ้าพระยา-
อัครมหาเสนาบดีถึงพระยานคร (น้อย) เรื่องส่งข้าวเมืองไทรบุรีไปให้
พระยาวิเชียรภักดี จ.ศ. ๑๑๙๕ .

หมุ่จกหมายเทศรัฎกาลที่ ๒ เลขที่ ๙ สารตราท่านเจ้าพระยา-
อัครมหาเสนาบดี ถึง เจ้าพระยานครศรีธรรมราช เรื่องให้ขับก่อนพลเมือง
กลางที่หลบซ่อนอยู่กลับไปเมืองพังงา จ.ศ. ๑๑๙๕.

หมุ่จกหมายเทศรัฎกาลที่ ๒ เลขที่ ๘ สารตราท่านเจ้าพระยา-
อัครมหาเสนาบดี ถึง กรมการเมืองกลาง เรื่องการแต่งตั้งพระยาวิเชียร-
ภักดีเป็นพระยาณรงค์เรืองฤทธิ ผู้ว่าราชการเมืองกลาง จ.ศ. ๑๑๙๕ .

ข. เอกสารที่ตีพิมพ์แล้ว

ขจร สุขพานิช (ผู้รวบรวม) "เอกสารกลาง" แถลงงานประวัติศาสตร์เอกสาร
โบราณคดี ปีที่ ๒ เล่ม ๓ เดือนกันยายน ๒๕๑๑ .

ไฟโรจน์ เกษแม่นกิจ (ผู้แปล) บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับ
นานาประเทศ ในศตวรรษที่ ๑๙ เล่ม ๒ พระนคร โรงพิมพ์คุรุสภา ๒๕๑๔.

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จดหมายเหตุประพาสหัวเมืองบิเญใต้
พระนคร โรงพิมพ์คุรุสภา ๒๕๐๖.

รอง ศยามานนท์ "พระยาราชภินันท์" แถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี
ปีที่ ๒ เล่ม ๒ เดือนพฤษภาคม ๒๕๑๑.

เสถียร ดายลักษณ์ และคณะ ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม ๙ พระนคร
โรงพิมพ์เคลิเมนต์ ๒๔๙๘.

_____ ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม ๘ พระนคร
โรงพิมพ์เคลิเมนต์ ๒๔๙๘.

_____ ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม ๑๑ พระนคร
โรงพิมพ์เคลิเมนต์ ๒๔๙๘.

_____ ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม ๑๒ พระนคร
โรงพิมพ์เคลิเมนต์ ๒๔๙๘.

_____ ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม ๑๓ พระนคร
โรงพิมพ์เคลิเมนต์ ๒๔๙๘.

_____ ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม ๑๔ พระนคร
โรงพิมพ์เคลิเมนต์ ๒๔๙๘.

_____ ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม ๑๖ พระนคร
โรงพิมพ์เคลิเมนต์ ๒๔๙๘.

เจ้าแก้วมงคล และคณะ ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม ๑๗ พระนคร
โรงพิมพ์เคลิเมนต์ ๒๔๗๘.

----- ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม ๑๘ พระนคร
โรงพิมพ์เคลิเมนต์ ๒๔๗๘.

----- ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม ๑๙ พระนคร
โรงพิมพ์เคลิเมนต์ ๒๔๗๘.

อุดมสมบัติ, หจวง จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ
คุณหญิงบุญเกิด เบญจการณ ๒๔ กรกฎาคม ๒๕๑๕.

๒. ประเภทเอกสารรอง

ขจร สุขพานิช ออกญาวิไชยนต์ พระนคร ก้าวหน้า ๒๕๐๖.

กรุสภา, องค์การก้า ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑ พระนคร โรงพิมพ์กรุสภา
๒๕๐๖.

----- ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๒ เล่ม ๒ พระนคร โรงพิมพ์กรุสภา
๒๕๐๖.

----- ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๕ เล่ม ๑๖ พระนคร โรงพิมพ์
กรุสภา ๒๕๐๗.

----- ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๕๐ เล่ม ๒๘ พระนคร โรงพิมพ์
กรุสภา ๒๕๑๑.

จักรกฤษณ์ นรินทรดิษฐ์การ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาคำรงราชานุภาพ
กับกระทรวงมหาดไทย พระนกร โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
๒๕๐๖.

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา
เล่ม ๑ พระนกร โอเคียนเดไตร์ ๒๕๐๘.

คำทรงราชานุภาพ, สมเด็จพระกระยา ไพบรพม่า พระนกร คลังวิทยา ๒๕๐๕.

พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๒
เล่ม ๑ พระนกร โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์ ๒๕๐๕.

พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๒
เล่ม ๒ พระนกร โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์ ๒๕๐๕.

ลักษณะธรรมเนียมต่าง ๆ เล่ม ๒ พระนกร
คลังวิทยา ๒๕๑๐.

และ ราชเสนา, พระยา เกตุทิบาล
พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระยาอรุณวิสุทธ ๔ เมษายน ๒๕๐๓.

และ นริศรานุกิตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรม-
พระยา สาสน์สมเด็จ เล่ม ๖ พระนกร โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์ ๒๕๐๘.

และ นริศรานุกิตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรม-
พระยา สาสน์สมเด็จ เล่ม ๗ พระนกร โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์ ๒๕๐๘.

ณัฐวดี สุทธิสงคราม สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาศรีสุนทรโวหาร เล่ม ๒ พระนกร แพร่พิมพ์
๒๕๑๖.

๓๙ ขุนนาค พระยาแขกเจ็ดหัวเมืองคบคิดขบถ ร.ศ. ๑๒๑" ประวัติศาสตร์และ
วัฒนธรรม พระนคร สมาคมสังคมนาศาสตร์แห่งประเทศไทย ๒๕๑๘.

๔๐ นุมนนธ์ "การเจรจาทางการทูตระหว่างไทยกับอังกฤษ ค.ศ. ๑๙๐๐ - ๑๙๐๘"
ประวัติและวัฒนธรรม พระนคร สมาคมสังคมนาศาสตร์แห่งประเทศไทย ๒๕๑๙.

๔๑ ทวีศักดิ์ ก้อมลิ้ม ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับมลายูในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น
พระนคร แพร่พิทยา ๒๕๑๖.

๔๒ ธรรมศาสตร์, มหาวิทยาลัย หนังสืออ่านประกอบวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย ประวัติศาสตร์
และการเมือง พระนคร โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ๒๕๑๖.

๔๓ นันทา วรเดทีวงศ์ พระยารามาธิบดี (พรานขี้ส ไหล่) พระนคร กรมศิลปากร
จัดพิมพ์ ๒๕๑๓.

๔๔ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ และ สุภาพ ยศสุนทร เศรษฐกิจแห่งประเทศไทย พระนคร
ประมวลมิตร ๒๕๔๘.

๔๕ พลกุด อังกินันท์ บทบาทชาวจีนในประเทศไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัว พิมพ์ครั้งที่ ๓ คณะนิสิตแผนกวิชาประวัติศาสตร์ วิทยาลัย
วิชาการศึกษาประสานมิตรจัดพิมพ์ ๒๕๑๕.

๔๖ มหาดไทย, กระทรวง ตำราฐานสูตร พระนคร โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่นกระทรวง
มหาดไทย ๒๕๑๑.

๔๗ อนุสรณ์เนื่องในงานฉลองวันี่ระลึกสถาปนากระทรวงมหาดไทย
ครบรอบ ๖๐ ปี บริบูรณ์ พ.ศ. ๒๔๓๕ - ๒๔๙๕ พระนคร โรงพิมพ์
พาพระจันทร์ ๒๔๙๕.

ราชบัณฑิตยสถาน อักษรานุกรมภูมิศาสตร์ไทย - เล่ม ๑ พระนครฯ โรงพิมพ์ท่าพระจันทร์ ๒๕๐๖.

วุฒิชัย มวลศิลป์ การปฏิรูปการศึกษาในรัชกาลที่ ๕ พระนครฯ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย ๒๕๑๖.

วรภักดิ์บุญญ์, พระ ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย พิมพ์ครั้งที่ ๒ พระนครฯ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย ๒๕๑๒.

วอเทอร์ เอฟ เวลดา แผ่นดินพระนั่งเกล้าฯ พิณี ทองโสภิต แปล สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย ๒๕๑๔.

ศิลปากร, กรม รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลเอกเจ้าพระยาบดินทร์เดชา (ฉัตร) ณ นคร) ๒๙ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๕.

สงข สิ่งเมือง ความสัมพันธ์ระหว่างราชธานีกับหัวเมืองนครศรีธรรมราชในสมัยธนบุรี และสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ปรียาณานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ๒๕๑๔.

สวาท เสนาณรงค์ ภูมิศาสตร์ประเทศไทย พระนคร โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช ๒๕๑๖.

สมภพ จันทร์ประภา ประวัติกรมโลหกิจ พระนคร โรงพิมพ์บริการทอง ๒๕๐๕.

สิทธิสยามการ, หลวง สัญญาทางพระราชไมตรีระหว่างประเทศสยามกับต่างประเทศ พระนคร โรงพิมพ์ท่าพระจันทร์ ๒๕๐๖.

เสนานุกรมศักดิ์, ชุน ประวัติและงานของพระยาภิรมย์ภักดี พระนคร ไทยวัฒนาพานิช ๒๕๑๓.

อุทิศธรรม, กระทรวง รายงานการประชิดเหมืองครั้งที่ ๔ ๓ มกราคม ๒๕๐๖.

เอกวิทย์ ฅ กลาง (ผู้รวบรวม) รวมเรื่องราวและเอกสารประวัติศาสตร์เมืองฉวาง
ฉิมป์ เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระยาอมฤตจักรวาล
 (พร้อม ฅ กลาง) ๑๘ มิถุนายน ๒๕๑๐.

เอกวิทย์ ฅ กลาง และ อมร โสภณวิเศษวงศ์ เรื่องราวและการปรับตัวเข้าสู่สังคม
ของสยามและพม่า พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ พระประภา
 บริรักษ์ (ประภา สุนทรการกุล) ๒๓ เมษายน ๒๕๑๖.

Begbie, P.J., The Malayan Peninsula, Kuala Lumpur, Oxford University
 Press, 1965 .

Ordy, John W., The Roots of French Imperialism in Eastern Asia,
 New York, Cornell University Press, 1954 .

Chang-Yah, Lim., Economic Development of Modern Malaya. Kuala Lumpur,
 Oxford University Press, 1969 .

Gullic, J.L., Malaysia, London, Ernest Bern Limited, 1969 .

Hall, D.G.E., A History of South-east Asia, London, Macmillan, 1960 .

Hon-Chen, Char., The Development of British Malaya 1869-1909 .
 Singapore, Craftson Press, 1967 .

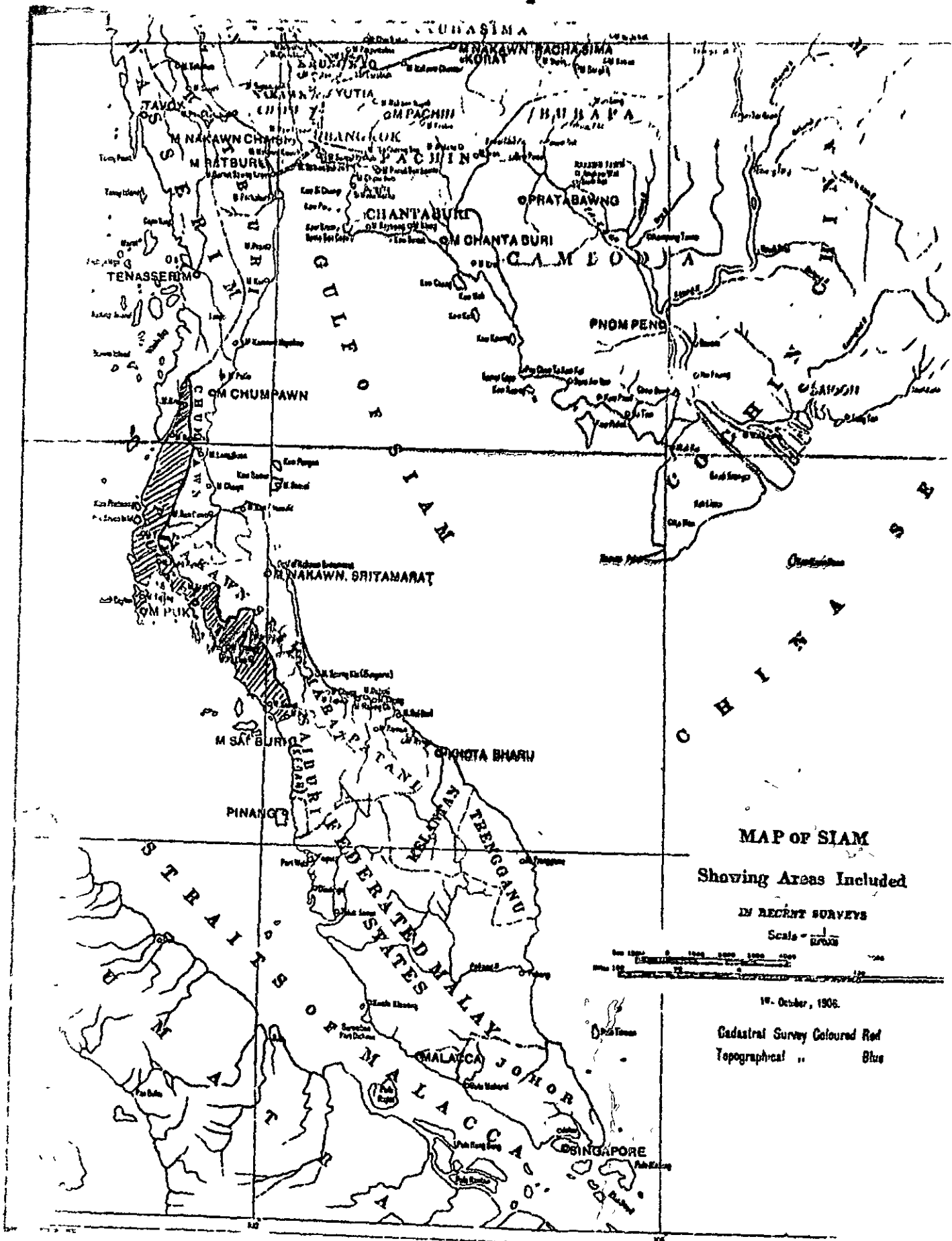
Ingram, J.C., Economic Change in Thailand since 1850-1970.
 California, Stanford University Press, 1955 .

Jessy, Joginder Singh., History of Malaya 1400-1959, Penang,
 United Publishers, 1964 .

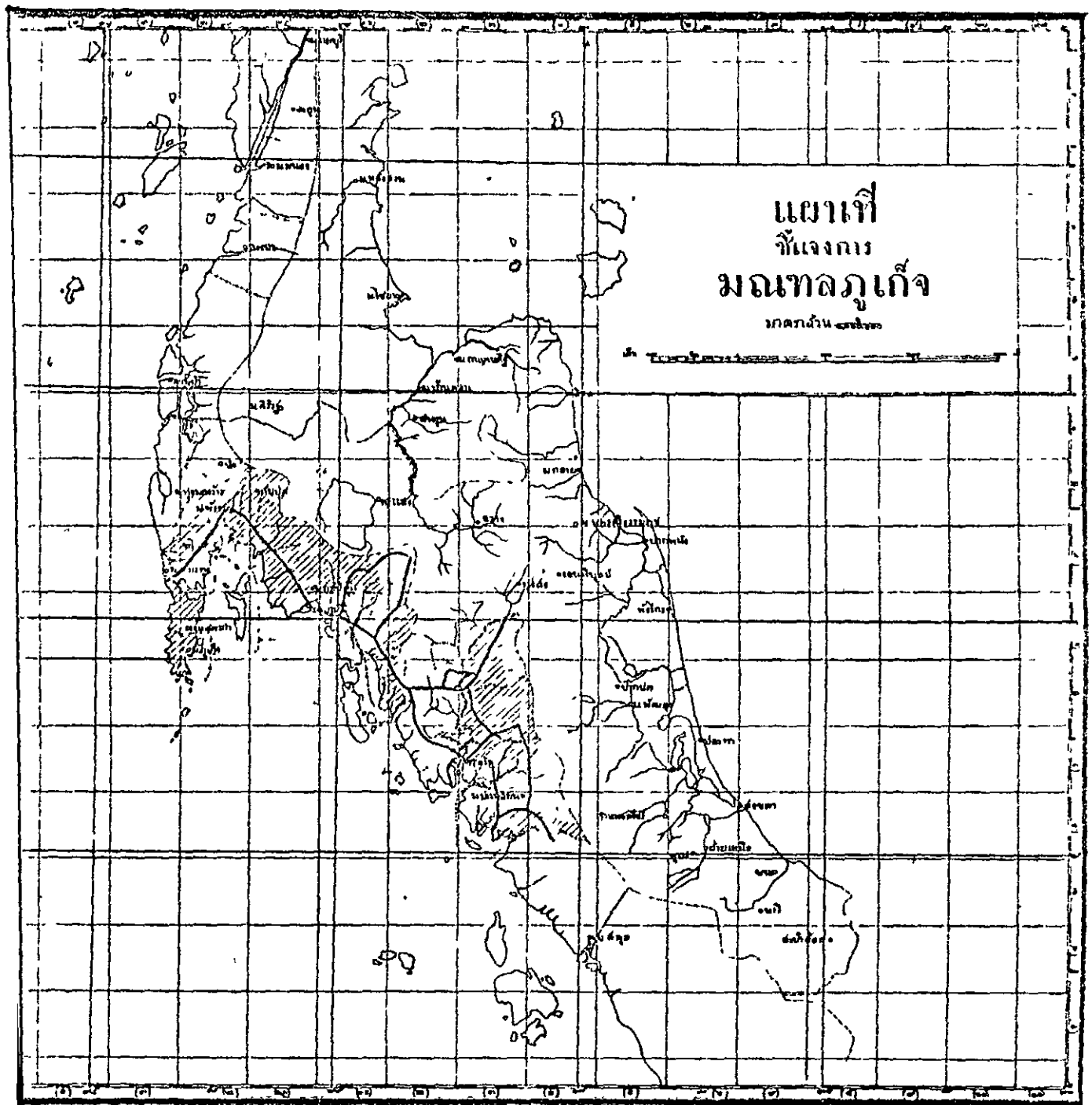
- Mill, L.A., British Malaya 1824-1867, Singapore, Methodist Publishing House, 1925 .
- Ryan, N.J., The Making of Modern Malaysia and Singapore, Kuala Lumpur, Oxford University Press, 1971 .
- Wyatt, D.K., The Politics of Reform in Thailand; Education in the Reign of King Chulalongkorn, New Haven and London, Yale University Press, 1969 .

חברת פאקארט

ภาคผนวก
แผนที่ผนวกเลขที่ ๕

ภาคผนวก ข
มณฑลภูเก็ต

ทำแผนที่นี้เมื่อครั้งวันที่ ๑ ตุลาคม ๒๔๗๖

ทำแผนที่นี้เมื่อครั้งวันที่ ๒๔ ๑๒๖-๑๒๗

การวัดพื้นที่เมื่อครั้งวันที่ ๒๔ ๑๒๖-๑๒๗

ที่มา: ภาคผนวก ข จาก หนังสือรายงานแผนที่ ในภาคการรายงานแผนที่ ร.ศ. 126 - 127 หน้า 36.

ภาคผนวก ค

ทำเนียบหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก*

๑. ลำดับฐานะเมืองและตำแหน่งข้าราชการประจำหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก

เมืองตะกั่วป่า มีฐานะเป็นเมืองชั้นโท

พระยาเสนาสุคติ สิริสาครมหาสงคราม	สวามรวัฑกิติ	พิริยพาหะ ผู้สำเร็จราชการเมือง
พระวิจิตรภักดีศรีสุรสงคราม		ปลัด
หลวงพรหมภักดี		ยกربัต (เฒ่า)
พระเร เทพภักดีศรีราชา		ยกربัต
พระพลพหุสงคราม		จางวางคน
พระสุนทรวรนาถราชภักดี		ผู้ช่วยราชการ
พระศรีสกลโกมุฑิต		" "
พระ เรืองฤทธิ์รักษาราชการ		" "
พระอมรศักดิ์เสนานุวัชรวิรักษ		" "
พระอิศราธิไชย อุไทยเสนาวงษรรมาช	ภูวนารถสวาทภักดี	" "
พระสมบัตินานุรักษ		จางวางคลัง
หลวงบำรุงเงินประชา		ล่ามจีน
ขุนรักษากันประเทศ		ล่ามจีนที่ ๒

เมืองตะกั่วทอง มีฐานะเป็นเมืองจัตวา

พระบริสุทธโสมณมุนิหาราธิปัตติ	ผู้ช่วยราชการเมือง
หลวงเพชรศิริพิไชยสงคราม	ปลัด
หลวงสัจจาบริรักษ	ยกربัต

* หอสมุดดำรงราชานุภาพ ทำเนียบหัวเมือง ตอน ๑ - ๒ - ๓ ร.ศ. ๑๑๔

เมืองพังงา มีฐานะเป็นเมืองชั้นตรี

พระบาทวิริยภักธร บวรสวามิภักดิ์ ศักดิ์เสนาภาคย์ ราชมนตรี	ผู้ว่าราชการ เมือง
พระเพชรภักดิ์ศรีพิไชยสงครามรามภักดิ์	ปลัด
พระสุนทรภักดิ์	บกมัต
พระพลหาญสงคราม	จางวางคน
พระนิกรมวิบาล	ผู้ช่วยราชการ
พระภักดีชุมจิต	ผู้ช่วยราชการ
พระพิชัยสมบัติ	จางวางคลัง
พระพิณสมบัติ	จางวางคลัง

เมืองภูเก็ต มีฐานะเป็นเมืองชั้นตรี

พระบาทวิจิตรสงครามรามฤทธิเดช โสณเกษมการภักษ์ พิทักษ์สยามรัฐสยามาตยานุชิตพิทักษ์ภักดิ์ พิธี

พาหะ

จางวาง (วิเศษ)

พระบาทวิภาสสยามานุเชตร โสณเกษมการภักษ์ พิทักษ์สยามรัฐสยามาตยานุชิตพิทักษ์ภักดิ์ พิธี

พาหะ

ผู้ว่าราชการ เมือง (เติม)

พระบาทภูเก็ตโสณเกษมการภักษ์

ผู้ว่าราชการ เมือง

พระภักดิ์ศรีสงครามรามเดชะ

ปลัด

หลวงอำนาจสิงขร สุนทรสงคราม สยามรัฐภักดิ์

ปลัดฝ่ายจีน

หลวงอรามสาครเขตรวิเศษสงคราม สยามรัฐภักดิ์

ปลัดฝ่ายจีน

พระยศภักดิ์

บกมัต

พระพิทักษ์ทวีป

ผู้ช่วยราชการ

พระพิณสมบัติ

ผู้ช่วยราชการ

พระพิชัยสมบัติ

ผู้ช่วยราชการ

พระอาณาจักรมวิบาล

ผู้ช่วยราชการ

พระขจรจินตกล

อำเภจีน

หลวงพิทักษ์จีนประชา

อำเภจีน

หลวงบำรุงจีนประเทศ

อำเภोजีน

หลวงนิเทศจีนารักษ์

อำเภोजีน

เมืองกลาง เป็นเมืองขึ้น (เคยเป็นเมืองใหญ่แต่หลังจากถูก ทำลายในรัชกาลที่ ๒ เป็นต่อมา
ลดไปขึ้นเมือง พังงา ตะกั่วป่า และ ภูเก็ต ในที่สุด)

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

พระเพชรภักดี ศรีพิไชยสงคราม

ปลัด

หลวงเพชรศิริศรีสงคราม

ยกربัต

เมืองกระบี่ เป็นเมืองขึ้น (เมืองนครศรีธรรมราช ต่อมาขึ้นเมืองภูเก็ต)

พระเทพนพรัตน์

ผู้ว่าราชการเมือง

หลวงโกศาพิพัฒน์

ปลัด

เมืองตรัง เป็นเมืองจัตวา

พระอุไทยธานี

ผู้ว่าราชการเมืองเดิม

พระบาทราชวิจิตรานุรักษ์พิทักษ์รัฐสีมา

ผู้ว่าราชการเมืองเดิม

พระบาทราชคณาภิบาล

ผู้ว่าราชการเมืองเดิม

พระบาทราชภูวนาประดิษฐ์มหิธรภักดี

ผู้ว่าราชการเมือง

พระสกลสถานพิทักษ์

ปลัด

หลวงสมานสมัคจิณนิกร

ปลัดฝ่ายเงิน

หลวงนครกิจบำรุง

ผู้ว่าราชการ

หลวงภิรมย์สมบัติ

อำเภोजีน

เมืองปะเหลียน เป็นเมืองขึ้น (เมืองพัทลุง ต่อมาขึ้นเมืองตรัง)

พระวรนาถ ัมพันธ์

ผู้ว่าราชการเมือง (เดิม)

พระปรีบัณฑิตเกษมครานุรักษ์

ผู้ว่าราชการเมือง

หลวงเขตรชนันภักดี

ปลัด

เมืองระนอง มีฐานะ เป็น เมืองจัตวา

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า

จางวาง (พิเศษ)

พระบารัตน์ เสด็จ

ผู้ว่าราชการเมือง

หลวงอินทศิริ

ปลัด (เดิม)

หลวงโยธีพิทักษ์

ปลัด

หลวงพรหมภักดี

บกพรบัตร์

หลวงศักดิ์ศรีสมบัติ

ผู้ช่วยราชการ

หลวงศรีโสมภักดีพิทักษ์

"

หลวงบริรักษ์โสมวิไชย

"

หลวงพิไชยชิน เขต

"

เมืองกะเปอร์ เป็น เมืองชั้น

หลวงสมทอภักดี

ผู้ว่าราชการ

เมืองกระบี่ ฐานะ เป็น เมืองจัตวา

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า สยามประชานุภักดี

ผู้ว่าราชการเมือง

หลวงรามพิไชย

ปลัด

หลวงพรหมภักดี

บกพรบัตร์

ขุนรักษานุเขตบริรักษ์

ผู้ช่วยราชการ

มลายูฝ่ายตะวันตก

เมืองไทรบุรี เป็น ประเทศราช

เจ้าพระยาฤทธิสงครามรามภักดี ศรีสุลต่านมหมัดรัตนราช มุหนิทรสุรินทร์วิงษ์มุลูง หนุบารุง

เถาะนคร อมรรัตนนาเขตประเทศ ราไชสวริยาธิบดี วิกรมสีหะ เจ้าพระยาไทรบุรี

พระยาฤทธิสงครามรามภักดี ศรีสุลต่านมหมัดรัตนราช มุหนิทร สุรินทร์วิงษ์ พระยาไทรบุรี (เดิม)

พระยาเสนาณรงค์ฤทธิ์	ร่ายมฤคา (เติมพระ)
พระยาเพชรการโกศล พหลพยุหร์ักษ์อรรคราช พิทักษ์สิทธิรักษา บริหารบรมนารถราช	
โยธินทร	ผู้กำกับราชการ
พระยาสุรพลพิพิธ สรรพประสิทธิ์ กิจวิจารณ์ ปรีชาญาณ ยุติธรรมพิทักษ์	
อรรคมณศรี	ผู้กำกับราชการ
พระยาเกโศสวรินทร์	ผู้ช่วยราชการ
พระชลสินธุสงครามไชย	ผู้ช่วยราชการ
พระฤทธิไกร เกียรติยศเกษ	ผู้ช่วยราชการ
พระ เกษตรไทรสถลปรินทร์	ผู้ช่วยราชการ
หลวงชำนาญพรพิพัทธ์	ผู้ช่วยราชการ

(กะบังกาสุ เมืองขึ้น (เติม) พระยาภักดี เจ้าเมือง (เติม)

เมืองปลิศ

พระยาวิเศษสงครามรามวิศิวิลิศมาหรา	พระยาปลัด
พระสุนทรราชา	ผู้ช่วยราชการ
พระสุนทรวิงษา	ผู้ช่วยราชการ
พระศักดิ์ศาลบุรพา	ผู้ช่วยราชการ

เมืองสุโขทัย

พระยาสมนครรัฐปรินทร์ มหินทราราชราชานุวัตร ศรีสถลรัฐมหาประธานาธิการ ไพศาลสุนทรจริต	
สยามพิชัยภักดี พระยาจางวาง (วิเศษ)	
พระยาอภัยราชชาคิรายาภักดี ศรีอินทราภิบาล	พระยาสุโขทัย
พระอินทรวิไชย	ผู้ช่วยราชการ
พระปักษาวาส วารณินทร	ผู้ช่วยราชการ
พระวิไลยสิทธิสงคราม	ผู้ช่วยราชการ

๑๖
ยศ เทียบตำแหน่งข้าราชการหัวเมือง

	มณฑล	
๖ หลวงเทศา	พระยา	เจ้าพระยา
ปลัดมณฑล	พระ	พระยา
ยกบัตรมณฑล	หลวง	พระ
มหาดไทยมณฑล	หลวง	พระ
รพากร มณฑล	หลวง	พระ
รองยกบัตรมณฑล	ขุน	หลวง
รองมหาดไทย มณฑล	ขุน	หลวง
เสมียนตรา	ขุน	ขุน
เรขานุการ	ขุน	ขุน
แพทย์	ขุน	ขุน
	เมือง	
๖ ข้าราชการ เมือง	พระ	พระยา
ปลัดเมือง	หลวง	พระ
ยกบัตร เมือง	ขุน	หลวง
รพากร เมือง	ขุน	หลวง
รณการ เมือง (เทียบผู้ช่วยราชการ	ขุน	หลวง
แพทย์	เมือง) ขุน	

อำเภอ

นายอำเภอ	ขุน หลวง	พระ
ปลัดอำเภอ		ขุน
กรรมการอำเภอ		ขุน

ตำแหน่งประทวน

เมือง

เจ้าเมือง	ขุน	หลวง
แพง	ขุน	หลวง
สุภมาศรา	ขุน	หลวง
พวามรงค์	ขุน	หลวง
อักษรเลข	หมื่น	ขุน
รองเจ้าเมือง	หมื่น	ขุน
รองแพง	หมื่น	ขุน
รองสุภมาศรา	หมื่น	ขุน

อำเภอ

นายอำเภอ	หลวง
ปลัดอำเภอ	ขุน
สมุหนาคีอำเภอ	ขุน
กำนัน	หมื่น, ขุน
ผู้ใหญ่บ้าน	หมื่น, ขุน

ภาคผนวก ง

การยกเมืองยกขึ้นกรุงเทพฯ พ.ศ. ๒๔๐๘*

สารตราหน้าเจ้าพระยาอัครมหาเสนาฯ มาถึง พระยาเกษ พระปลัดกรมการหัวเมือง
พระบรมราชโองการมาพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ ท้าวเหล็กเนื้อเกล้าฯ สั่งว่า เมื่อแผ่นดินพระบาท
สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมืองเกษตั้งขึ้นเป็นบ้านเมืองใหม่ ๆ ผู้คนยังไม่มั่งคั่งบริบูรณ์
จึงให้ขึ้นกับเมืองพังงาด้วย พระบาทบริรักษ์มร | คิดอ่านทำอากรทุกเกล้าฯ ทวาย จะได้
วยกั้นเกลือกกลมลูกค่านิจให้เงิน ๓๐๐ | ให้ ๓๐๐ | บริบูรณ์ จะได้เป็นพระ
ราชทรัพย์ของหลวงให้มากขึ้น ทุกวันเมืองเกษผู้คนที่มั่งคั่งบริบูรณ์มากขึ้นแล้ว พระยาเกษ
สทกระเสดตราไว้ ทะนุบำรุงไพร่บ้านพลเมือง คิดอ่านชักชวนลูกค่านิจให้เงินแลกมาตั้งบ้าน
เรือนก่อตึกบ้าน ตั้งตลาดพิสาร ให้ทำมาหากินมั่งคั่งบริบูรณ์ บ้านเมืองรุ่งเรืองขึ้นมาก ลูก
ค่านิจเรือ กำนัน | เรือเสาะไปมาค้าขายก็ ชุกชุม เรือกเสดคึก | กัก | ภาษีพระ
สำเนา | กอบ และอากรคึก เป็นพระราชทรัพย์ของหลวง ถึงมอระสมงวดปีก็ได้นำไปทูลเกล้าฯ
ถวาย ไม่ไคคางลงจำนวนปีไปได้ ครั้งนี้มีความกะตัญญู ถึงพระ | จัดได้เพชรเม็ดใหญ่
เท่าผลบัวออนอันมีราคากับของอย่างนอกต่าง ๆ ให้พระภักดีศรีสงครามรามเดชะปะหลัด เมือง
เกษคุมเขาไปทูลเกล้าฯ ทวายหาว่าเนฏความชอบใส่ตัวเป็นอันมาก จึงโปรดเกล้าฯ ให้ยก
เมืองเกษมาขึ้นกับกรุงเทพฯ โดยทรงพระมหากรุณา จะให้มีเก็บคตบดแทนให้ยิ่งขึ้นสืบลำดับ
วัตรและหลานต่อไป หนึ่งบ้านเมืองบริบูรณ์แล้ว กรมการเจ้าพนักงานยังหาครบตามตำแหน่ง
ก็ให้จัดหาเจ้าพนักงานมาให้ครบตำแหน่ง และให้มีบอกเข้ามากรุงเทพฯ พระยาเกษโลหะกระ
เสดตราไว้ จัดหาคนที่สัจซื่อมั่นคงมีสติปัญญาจะได้ตั้งแต่งตั้งไว้ให้ ครบตามตำแหน่งที่มีตัวให้
พร้อม ถ้าจะให้ผู้ใดเป็นที่ใดก็ให้บอกขอส่งตัวนั้นเข้าไป ณ กรุงเทพฯ ฯ เจ้าพนักงานจะได้
นำตราตั้งออกมาคอยภายหลัง อย่าให้ตำแหน่งที่กรมว่างเปล่าอยู่ได้ มีราชการทุกคำขึ้นมาประการ
ใด ๆ จะให้ใช้ราชการให้ทันเวลาที่ ให้พระยาเกษโลหะเสดตราไว้ ตั้งใจทำราชการฉลอง

* ก.จ.ช. เอกสาร ร.๔ หนังสือราชการกรมพระกลาโหม จ.ศ. ๑๒๕๒ - ๑๒๖๓

พระเจ้าพระคุณโดยสุจริต หามาเนจ ความชอบ เกรียบกลอม ^{ไพบ} จัน | ซึ่งมิได้เกี่ยวข้องกับเรื่อง
 อื่น ๆ มาได้ ^{บวณ} เมือง | ให้มากขึ้น ชักชวนลูกค่านานิจ สะลุมกำนันให้มาค้าขาย ณ เมืองภูเก
 ไทบ้านเมืองบริบูรณ์ ชื่นกว่าแตกอร แลแตกอร ^{จังกอบ} | เสกคีนุก เจ้าพนักงานเข้าพระคลัง
 เมืองพังงาได้เรียกในท้องที่ แขวงเมืองภูเกฯ เคียงไปโปรดให้เมืองภูเกฯ ยกไปขึ้นกับกรุงเทพฯ
 แล้วให้พระยาภูเกฯ โลกกระเสกตรารักษ์ ตั้งเจ้าวงศ์ เจ้าพนักงานให้เรียก ^{ภาคีจังกอบ} | ใน
 แขวงเมืองภูเกฯ ให้เมืองกับ เมืองพังงา ได้ให้เจ้าพนักงานทำตราตีปิดคีนุก ^{เสกคีนุก} เป็นรูปดอกไม
 หกกลีบส่งอำมาตย์รับจะได้เรียกเสกคีนุกกับลูกค่านานิจ ซึ่งรับทุกคีนุกออกจากเมืองภูเกฯ ถ้า
 สะลุม กำนัน สำเภา เรือ ^{เสา} | โหลเล็กจะเข้ามาทอดท่าค้าขายที่เมืองภูเกฯ และลูก
 ค้า ^{ไพบ} | จะขึ้นทุกคีนุกออกจากเมืองภูเกฯ ไปก็ให้พระยาภูเกฯ โลกกระเสกตรารักษ์ บังคับ
 เช่าว พระคลังเจ้าพนักงานให้เรียกเอา ^{จังกอบ} | สิ้นคำกับเรือลูกค้าเข้ามาค้าขายเรียกเสก
 คีนุกกับลูกค้าซึ่งขึ้นทุกคีนุก ออกจากเมืองภูเกฯ ไปตามพิภคัตราอย่างทำเนียมเมืองพังงา วัด
 กำหนดสงเงินส่วย อากอรา ^{ไร} | และภาคีพรรณัจจังกอบเสกคีนุก ก็ให้พระยาภูเกฯ แดง
 กรมการคุมเอาเงิน และสิ่งของพระราชทรัพย์ของหลวง ซึ่งพระยาภูเกฯ เคยส่ง ณ เมืองพังงา
 แดงกรมเขาไปส่ง ณ กรุงเทพฯ ฯ อย่าให้ค้างหลวงงวดปีไปได้ อย่าให้ส่งเมืองพังงา เหมือน
 แดงกรมต่อไปเลย ให้พระยาภูเกฯ ตั้งใจทำราชการ ^{เดช} | ตามท้องตราตั้งซึ่ง
 โปรดเกล้า ฯ ออกมาแดงกรม จงทุกประการ สารตรามาณะวัน ^{คุณ} ๕ ๑๑ คำ จุลศักราช
 ๑๒๒๓ ปีระกา ตรีศก "

ภาคผนวก จ

การยกฐานะ เมืองตะกั่วป่าเป็นเมืองโทปี พ.ศ. ๒๔๐๔*

สารตรา ทานเจ้าพระยาอัครมหาเสนา ฯ มาถึง พระเพทภักดี ศรีพิไชยสงครามราม
 ำแห่งปลัด พระวิเสศสงคราม หลวงสะวัคเคชา หลวงพิพิทสมบัติ หลวงวิสุทสมบัติ กรมการผู้
 อนุรักษ์ เมืองพังงา ด้วยพระยาบริรักษ์ยุทธ ผู้สำเร็จราชการเมืองพังงา เข้าเฝ้าทูลออก ฯ
 เมืองนครศรีธรรมราช บัวยถึงแก่กำหนดพระราชาไเสียตายเป็นอันมาก เมืองพังงาเห็น
 เมืองใหญ่อยู่ฝ่ายทะเลตะวันตกทุกวันนี้ราชการนา ฯ ประเทศ และราชการสำหรับบ้านเมืองภานี้อากอ
 พระราชทรัพย์ของหลวงก็มีเป็นอันมาก จะให้ที่อยู่ผู้สำเร็จราชการบ้านเมืองว่างเปล่าอยู่ไม่ได้ โปรด
 เกล้าฯ ให้มีตราหาพระยาเสนาภูษิต ผู้สำเร็จราชการเมือง เมืองตะกั่วป่า พระภักดีภูษิต ผู้ช่วย
 ราชการเมืองพังงา เข้าไปเฝ้าทูลอง ณ กรุงเทพ ฯ แล้วได้ปรึกษาพร้อมกันว่าพระยาเสนา
 ภูษิต ผู้สำเร็จราชการเมืองตะกั่วป่าเป็นผู้ใหญ่ จะให้ไปสำเร็จราชการเมืองพังงา พระภักดี
 ภูษิตผู้ช่วย ราชการเมืองพังงาจะเข้ามาเป็นผู้สำเร็จราชการเมืองตะกั่วป่าด้วย เป็นอาลาบกันตาม
 ชั้นผู้ใหญ่ | ให้สมมติวิธีเรียบร้อยดี ฝ่ายพระยาเสนาฯ ชาติให้กราบบังคมทูลพระกรุณาว่า
 ทำเลณดินแดนอันเคยไค้อยูมา ณ เมืองตะกั่วป่า จะขอรับพระราชทานทำราชการละลองพระ
 อยู่เมืองตะกั่วป่าไปตามเดิม ภาชีอากอส่วนทางเทพสุนทรที่ถึงแก่กำหนดทำทูลเกล้า ฯ ถวายขอ
 ไปคัจ จึงมีพระบรมราชของการมาณะพระบันทูลสู่สังฆนารถ คำวัดเหนือเกล้า ฯ สั่งว่า ตั้ง
 พระยาเสนาภูษิต จะขออยู่เมืองตะกั่วป่าเป็นผู้สำเร็จราชการ เมื่อไปตามเดิมนั้น ก็ยก เมือง
 ตะกั่วป่าขึ้นเป็นเมืองโท เมือง กลาง | ให้ขึ้นกับเมืองตะกั่วป่า ทำคอกไม้ พูลง | เครื่อง
 ราชบรรณาการทูลเกล้า ฯ ถวายเหมือนกับเมือง สงขลา จะได้เป็น เกยต กับบ้านเมือง
 สืบต่อไป พระภักดีภูษิต ผู้ช่วยราชการเมืองพังงา เป็นบุตรผู้ใหญ่ พระยาบริรักษ์ยุทธ ได้ทำราชการ
 ละลองพระ | มาควบบิดาชานานไคราชการดี หามีแรงความผิดในราชการให้เคื่องไคฝ่าย
 ลอลองแต่สิ่ง | หนึ่ง | ไม่ เป็นคนมีสติปัญญาสัดซอมันคงอายุอาบามก็สมควร เป็นผู้ไค
 โดย

* ก.จ.ช. เอกสาร ร.๔ หนังสือราชการกรมพระกลาโหม จ.ศ.๑๒๒๒ - ๑๒๒๓

เมืองพังงา พระบาทบริรักษ์ ผู้รคนเก่ารับทำปีละ ๒๕๐ ก็ให้พระบาทบริรักษ์ผู้รับทำ
รับทำอากรปีละ ๒๕๐ ตามเดิมต่อไป ถ้าอากรมีกำไรก็ให้ชวทูลเกล้าถวายอีกถึงกำหนด
งสวนสาอากร พระราชทรัพย์ของหลวง ซึ่งอยู่ ณ เมืองงาก็ให้พระบาทบริรักษ์ผู้แต่งกรรมการ
มไปส่ง ณ กรุงเทพฯ ฯ ทูลเกล้าถวายอย่าให้ขาดคางล่วงจำนวนปีไปได้ อนึ่งถ้าถึงเทศกาล
พระราชพิธี ตรก | ก็ให้พระบาทบริรักษ์ ผู้ร พร้อมกับกรรมการผู้ ใน
าณาตอกรุงเทพฯ ฯ กราบถวายบังคม พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว กระทำสัตยาบัน
อิตดาลอง ฯ รับพระราชทานน้ำ พระพิพิลิจจา เสมอปีละ ๒ ครั้ง ตามอย่างทำเป็น
ง ทุกปี อย่าให้ขาดได้มีพระราชโองค สำหรับผู้สำเร็จราชการเมือง มีตราพระคชสีห์ ออก
มาควบบัณฑ์หนึ่ง ถ้าสารตรามาถึงวันใด ก็ให้พระปลัดกรรมการลอกตัด เอาทองคำนี้ไว้ แล้ว
มอบกันครานี้ให้พระบาทบริรักษ์ผู้ร ผู้สำเร็จราชการเมืองคนใหม่ ทำการฉลองพระ เสด็จ สี่
ป สารตรามาณะวัน ๔ ๑๑ คำ จุลศักราช ๑๒๓๓ ปีระกา ตรีศก "

ภาคผนวก ฉ

การปรับปรุงระบบภาษีในปี พ.ศ. ๒๔๐๘*

สารตรา ท่านเจ้าพระยาอัครมหาเสนาฯ มาถึงพระยาภูเกณ พระบาทกลางกรมการ
 ค่ายพระยาภูเกณมีใบบอกเข้ามาว่า จินลุลค่าเมืองภูเกณ เมืองนราธิวาส แดงเรือไปค้าขาย ๗
 เมืองเกาะนาก เมืองสิงคโปร์ และเมืองทวาย เมืองมอลแมน เมืองย่างกุ้งนั้น ถ้าสินค้าเช่น
 คิงกู ต้องเสียภาษีร้อยละ ๑๐ แต่ที่เป็นสินค้าอื่น ต้องเสียภาษีร้อยละ ๔ ร้อยแปดครั้ง เข้าสาร
 ขอลอการมาจากเมืองต้องเสียภาษีเกินละ ๑๐ ร้อยแปด เรือลุลค่าต้องเสียภาษีหนึ่งเปอร์เซ็นต์
 แต่เรือลุลค่านอกนั้นทุกสินค้าเข้ามาค้าขาย ๗ เมืองตักั่วปา เมืองพังงา เมืองภูเกณ เมืองนราธิวาส
 นั้นหาได้เสียภาษีร้อยละ ๓ ไม่ และหลวงงาครกปีตัน หลวงจบเจนสมุท จะขอรับพระราชทาน
 เรียกภาษีร้อยละ ๓ แต่เรือลุลค่านอก ซึ่งมันทุกสินค้าเข้ามาค้าขาย ๗ เมืองภูเกณ เมืองนราธิวาส
 หลงเกล็ดวาทันได้แจ้งความตามใบบอกทุกประการแล้ว เห็นว่าเมืองตักั่วปา เมืองพังงา เมือง
 ภูเกณ เมืองนราธิวาส เมืองตะกั่วทุ่ง เป็นหัวเมืองอยู่ฝ่ายทะเลตะวันตกถ้ามีเรือลุลค่าต่างประเทศเข้า
 มาค้าขายใน บ้าน | ผู้ว่าราชการกรมการเคยเรียกค่าจังกอบ แดพรณารอละ ๔ คาง
 เก็บว สินค้าอื่น ๆ หาได้เรียกเก็บไม่ สินค้าขาออกเรียกแต่ค่าตีตราคิงกูวาระ ๒ เหรียญ ก็
 เป็นที่เสียรัศเสียเปรียบแก่กันอยู่ ซึ่งพระยาภูเกณขอรับพระราชทานให้หลวงงาครกปีตัน หลวง
 จบ เจนสมุท เป็นเจ้าภาษีเรียกภาษีร้อยละ ๓ แก่เรือลุลค่า ซึ่งมันทุกเข้ามาค้าขาย ๗ เมือง
 ภูเกณ เมืองนราธิวาส ก็ชอบด้วยราชการอยู่ จึงตั้งให้หลวงงาครกปีตัน หลวงจบเจนสมุท
 เป็นเจ้าภาษีร้อยละ ๓ แก่เรือลุลค่า ใน | ประเทศ ที่เข้ามาค้าขาย ๗ เมืองภูเกณ
 เมืองนราธิวาส แต่ ๗ ๗ ๕ ปีชาร อัฐศก ๑๒ ตามใบบอกพระยาภูเกณแล้ว แดภาษี
 คางจังกอบ ซึ่งผู้ว่าราชการเมืองกรมการเคยเรียกแก่เรือลุลค่ามาแต่ก่อนนั้นให้พระยาภูเกณ พระ
 ยาดรางยกเสีย อย่าเรียกแก่เรือลุลค่าเลย จะเป็นภาษี ๒ เข้าไป ภาษีร้อยละ ๓ เมืองภูเกณ

* ก.จ.ช. เอกสาร ร.๔ หนังสือราชการกรมพระกลาโหม จ.ศ. ๑๒๒๗

เมืองตราด พึ่งแรกตั้งจะรับผูกขาดยังไม่ได้ให้ญวราชการ เมืองแครงกรมการ เมืองกรมการกำกับ
หลวงษาครภักดิ์ หลวงจวบเจนสมุท เจ้าภาษี โภกเรียบภาษีแก่เรือลูกค้าได้จำนวนเงินภาษีมาก
อย่าใด ก็ให้ญวราชการ กรมการหักค่างเสียบรร คนใช้ตามสมควร เงินเหลือมากอย่า
ใด จึงให้ญวราชการ เมืองกรมการบอกสงเข้ามาหลบลเกล้า ฯ ถวาย ถ้าปีใด เจ้าภาษีเงิน
จะรับผูกขาดได้แล้วจึงให้ยกกรมการกำกับออกเสียให้ญวราชการ เมืองบอกจำนวนเงินภาษีผูก
ขาดเข้ามาให้ แล้วจะไต่บวกอธิษฐานนอกเอนหนึ่ง อนึ่งให้หลวงษาครภักดิ์ หลวงจวบเจนสมุท
เจ้าภาษีหมื่นสุทธาภักดิ์ว่ากล่าวแก่เสมียนคนใช้ที่จะไปห้ามราษฎรขายสินค้าในเรือลูกค้า แก่โดย
สุจริต ถ้าได้จำนวนสินค้ามาแล้ว ให้ตรวจเรียบภาษีให้ถูกต้อง อย่าให้มีความวิวาท เกี้ยว
วาทผิดจากหนังสือสั่งออกไปได้ประการหนึ่ง เรือลูกค้าอังกฤษ ฝรั่งเศส อเมริกัน และลูกค้าแขกฝรั่ง
ณ ลูกคากรุงเทพ ฯ และหัวเมือง ซึ่งขึ้นกรุงเทพ ฯ จะเข้ามาค้าขาย ณ เมืองญะเกน เมืองตราด
อย่าใดในเรื่องจะบอกมาซึ่งไม่สิ้นสิ่งของปิด บังไว้ เจ้าภาษีสืบรับได้ก็ให้มาบอกแก่ญวราชการ
เมืองกรมการชำระว่ากล่าวตักเตือนตัดสินให้ถูกต้องตามหนังสือสั่งการ ถ้าเป็นเรือลูกค้าซึ่งมิได้อยู่
หนังสือสัญญา ก็ให้หาตัวเจ้าส่วนนายเรือมาว่ากล่าวปรับใหม่ให้ถูกต้องตามพระ รากำหนดคชพรา
ยา ให้เจ้าภาษีเก็บบริบเอาทรัพย์สินของ ฯ ลูกค้าตามอาเภอใจจะ เปนพระละการคุมเหงลูกค้าไปหนึ่ง
ถ้าเรือลูกค้า อังกฤษ ฝรั่งเศส อเมริกัน ลูกค้าไทยจีน แขก ฝรั่งในประเทศนอกประเทศ จะมีสินค้า
ค้าขาย ถ้าเจ้าภาษีไม่เรียกเอาของจะคิดเอาเงินก็ให้เจ้าภาษีกักขฬเรือว่าราคาให้ตกลงยอมกัน
แล้ว จึงให้สืบเรียบภาษีเป็นเงิน ถ้าว่าราคาไม่ตกลงกันก็ให้ลูกค้าผู้ใดมาช่วยตีราคาให้ความ
จะไม่ไต่วิวาทผิดจากหนังสือสัญญา ถ้าถึงเทศกาลพระ ราชนิธิ ตรฐาสถาก็ให้เจ้าภาษีไปพร้อม
วญวราชการ เมืองกรมการบายนาตกรุงเทพ ฯ กราบถวายบังคมกระทำสัตยาณสุจริตต่อไต่ฝ่าละออง
พระบาทปัส ๒ ครั้ง อย่าให้ขาด ถ้าลู่ทองครั้งนี้ให้ให้ญวราชการ เมืองกรมการชักลอกสำเนา
องตราตั้งไว้ แล้วประทานส่งคืนตราตั้งให้แก่หลวงษาครภักดิ์ หลวงจวบเจนสมุท เจ้าภาษีเข้า
รับเรียบภาษีร้อยชักสาม ณ เมืองญะเกน เมืองตราด ตั้งแต่วันที่ ๗ วัน ๙ ๕ คำ ปีมะเมีย อัฐศก ๑๖
ไป สารตรา มา ณ วันที่ ๑๓ ๑ คำ ปีมะเมีย สัปตศก ๑๔

ภาคผนวก ข

การยกเมืองดลงขึ้นเมืองภูเก็จ พ.ศ. ๒๔๑๒*

สารตรา ท่านเจ้าพระยาอัครมหาเสนาธิบดีอภัยพิริยบรรพการมหาสุรเสนาบดีพระกระลาโหม
 มาถึงหลวงยกกระบัตร พระอนาจักรบริบาล หลวงพิทักษ์ทวีป ผู้ช่วยราชการกรมการ เมืองภูเก็จ
 เมืองภูเก็จ ด้วยมีพระบรมราชโองการ พระมโหตรัฐสุริยนาทคำรัสเหนือเกล้าฯ สั่งว่า หัวเมือง
 ฝ่ายทะเลตะวันตกตกตอน เมืองดลงเป็นใหญ่ เมืองพังงา เมืองตะกั่วป่า เมืองตะกั่วทุ่ง เมืองภูเก็จ
 เป็นหัวเมืองขึ้นเมืองดลง พระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทรงพระมหากรุณาธิคุณ โปรดเกล้าฯ
 ราชการเมืองพังงา เมืองตะกั่วป่า เมืองตะกั่วทุ่ง เมืองภูเก็จ ท่านผู้ว่าราชการเมืองดลง
 วานิชรักษาบ้านเมืองเรียบร้อย บลประโยชน์ บ้านเมืองก็เจริญบริบูรณ์จึงโปรดเกล้าฯ เลื่อน
 บดินทรศักดิ์ ผู้ว่าราชการเมืองขึ้นโดยสมควรแก่ความชอบ แยกเมืองพังงา เมืองตะกั่วป่า
 เมืองตะกั่วทุ่ง เมืองภูเก็จ เป็นเมืองขึ้นกรุงเทพ แต่พระยาภูเก็จคิดชักชวน ไทย | มาใส่บ้าน
 เมืองดลงมาค้าขายเกิดผลประโยชน์แก่แผ่นดิน ท่านผู้ว่าราชการเมืองเจริญขึ้นกว่าเมืองทั้งสาม
 พระยาภูเก็จมีความชอบเป็นอย่างมาก จึงโปรดเกล้าฯ ยกเมืองภูเก็จ ขึ้นเป็นเมืองตรี พระราชทาน
 นามสัตุบาทร์ เลื่อนบดินทรศักดิ์ พระยาภูเก็จให้เป็นพระยาวชิรธรสงครามรามภักดีเดช โสณเกษมตรา
 ราช พิทักษ์วิมาดาอะยานุชิต พิทักษ์ศรีพิริยาท ผู้ว่าราชการเมืองภูเก็จ ถือศักดิ
 ๕๐๐๐ แล เมืองดลง เมืองภูเก็จเป็นเมืองอยู่เกาะเดียวกัน จึงพลเมือง ๆ ภูเก็จก็กำเริบ
 ชักชวนกันแบบพวก ๆ วิวาทรมกันเนื่อง ๆ จะจัดหางมูลอื่นมาแบบผู้ว่าราชการเมือง เกล็ด
 จะเป็นที่ชักชวนแก่เมืองภูเก็จ จึงพระราชนาม สัตุบาทร์ให้พระปลัดเมืองภูเก็จเก็บที่พระ
 ยางรงค์เรื่องอุทธรณ์ผู้ว่าราชการ เมืองดลง ยกเมืองดลงออกจาก เมืองตะกั่วป่ามาเป็นหัวเมือง
 ขึ้นอยู่ใต้บังคับเมืองภูเก็จ เพราะเป็นพรรคพวกวงศ์ตระกูลเดียวกับ พระยาวชิรธรสงครามมีราชการ

ก่อตั้งขึ้น เกิด ขึ้น เมืองกาญจน์ ประการใด พระยาวิจิตรสงครามจะได้แจ้งกับพระยาณรงค์เรือง
 หรี เกษ กรมการไพร่บ้านพลเมือง ๆ ถวายยกไปช่วยระงับการ เมืองกาญจน์ให้ทันที่ และ
 ทั่วเมืองตราเป็นหัวเมืองขึ้นเมืองกาญจน์แล้ว ให้พระยาวิจิตรสงครามมีความ เวทนา แก่พระยาณรงค์
 รื่องฤทธิ์ กรมการไพร่บ้าน พลเมืองลูกหลานได้ทำมาหากินอยู่เย็นเป็นสุข ตั้งใจทำนุบำรุง
 เมืองตราให้เจริญบริบูรณ์ ขึ้นเหมือนแตกอน จะได้เป็นความชอบแก่พระยาวิจิตรสงครามรามภักดิ์
 ศษ ต่อไป สวรรคตมา ณ วัน ๗ ๓ ๖ ค่ำ ปีมเสง เอกศก

ภาคผนวก ๖

การจัดกาการปกครองหัวเมืองฝ่ายพระเสด็จวันตกปี พ.ศ. ๒๔๑๒*

สารตรา ทานเจ้าพระยาอัครมหาเสนาธิบดี อภัยพิริยบรรณภพ สมุหพระกระลาโหม
มาแจ้งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระยาวิชิตสงคราม ผู้สำเร็จราชการเมือง
ญเก็จ พระยาณรงค์เรืองฤทธิ์ ผู้สำเร็จราชการเมืองฉะเชิงเทรา ด้วยที่พระบรมราชโองการมาว่า
พระมณฑลสุริยสงคราม คำว่าหัวเมืองชายทะเลวันตก แต่ก่อนเมืองฉะเชิงเทรา
เป็นเมืองใหญ่ เมืองพังงา เมืองตะกั่วป่า เมืองตะกั่วทุ่ง เมืองญเก็จ เป็หัวเมืองขึ้นเมืองฉะเชิงเทรา
พระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน ทรงพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ ผู้สำเร็จราชการเมืองพังงา เมืองตะกั่วป่า
เมืองตะกั่วทุ่ง เมืองญเก็จ ทำนุบำรุงไพร่บ้านพลเมือง ลูกหลานนิกรรักษาบ้านเมืองไว้เรียบร้อย
ผลประโยชน์บ้านเมืองก็เจริญบริบูรณ์ จึงโปรดเกล้าฯ เว้นยศนับคาศักดิ์ ผู้สำเร็จราชการ
เมืองขึ้นโดยสมควรแก่ความชอบ แยกเมืองพังงา เมืองตะกั่วป่า เมืองตะกั่วทุ่ง เมืองญเก็จ เป็
เมืองขึ้นกรุงเทพฯ แต่เมืองฉะเชิงเทราผู้สำเร็จราชการ เมืองไม่คิดทำนุบำรุงบ้านเมืองให้เจริญขึ้น
เหมือนเดิมนั้น จึงให้เมืองฉะเชิงเทราเป็นหัวเมืองอยู่ใต้มังกัมเมืองพังงาครั้งหนึ่ง แล้วมาอยู่ใต้มังกัม
เมืองตะกั่วป่าอีก ครั้นทรงพระราชดำริเห็นว่าเมืองฉะเชิงเทรา เมืองญเก็จ เป็เมืองตั้งอยู่เกาะ
เคียงกัน จึงพลเมือง ๆ ญเก็จ เมืองฉะเชิงเทราก็กำเริบชักชวนกันเป็นพวก ๆ วิวาทรบกันเมื่อจะ
จัดวางพระตระกูลขึ้นเป็นเมืองผู้สำเร็จราชการเมืองฉะเชิงเทรา ก็จะจะเป็นที่ขัดขวางแก่ราชการเมือง
ญเก็จ จึงโปรดเกล้าฯ พระราชทานนามสัสดาบัตร ให้พระปลัดเมืองญเก็จ เป็ที่พระยาณรงค์
เรืองฤทธิ์ ผู้สำเร็จราชการเมืองฉะเชิงเทรา ยกเมืองฉะเชิงเทราออกจากเมืองตะกั่วป่า ไปเป็หัวเมืองที่
อยู่ใต้มังกัมเมืองญเก็จ เพราะเป็นมารภพกวางนาตระกูล สักกับพระยาวิชิตสงคราม มีราชการ
คุกคามกันเกิดขึ้น ณ เมืองญเก็จ ประการใด พระยาวิชิตสงครามจะได้มังกัม พระยาณรงค์เรืองฤทธิ์
เกณฑ์กรมการไพร่บ้านพลเมือง ๆ ฉะเชิงเทราไปช่วยระงับการรบ เมืองญเก็จ ให้พ้นทางที่ ให้
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ มอบราชการบ้านเมืองแลหาอาหารเมืองฉะเชิงเทราให้

*ก.จ.ช. เอกสาร ร.๕ หนังสือราชการกรมพระกลาโหม จ.ศ. ๑๒๑๕ - ๑๒๓๖
เล่ม ๓๖ หน้า ๒๓๖ - ๒๓๘.

กษัตริย์เมืองนครราชสีมา ผู้สำเร็จราชการเมืองนครราชสีมา ให้ยกเมืองนครราชสีมาให้หัวเมืองขึ้นเมือง
 เมืองญะเก็จ ตามกระแสพระราชดำริห์เถิด แลเมืองนครราชสีมาเป็นหัวเมืองขึ้นแก่ เมืองญะเก็จแล้วให้
 กษัตริย์เมืองนครราชสีมา ผู้สำเร็จราชการเมืองนครราชสีมาและพระปลัดหลวงยกกระบัตร์ กรมการนาถกอง
 ยามหมวด เมืองนครราชสีมา พังม้ง คับ | พระยาวิจิตสงคราม ซึ่งเป็นผู้สำเร็จราชการเมืองใหญ่
 ซึ่งขอขวกราชการทุกประการ ให้พระยาวิจิตสงครามมีความเมตตา แก่พระยาณรงค์เรืองฤทธิ์
 กรมการไพร่บ้านพลเมืองนครราชสีมาให้เจริญ บริบูรณ์ขึ้นเหมือนแต่ก่อนชื่อเสียงพระยาวิจิต สงครามจะ
 คบปรากฏแก่ชาวเมืองไกรเคียง แลลูกค่านา ๆ ประเทศสืบไป สารตรา มา ณ วัน ๓ ๕ ๓ คำ
 มเสง เอกศก

ภาคผนวก ๗

ราคาที่ดิน (คำนวณจากหลักฐานจากตลาดกรุงรัตนโกสินทร์)

ตั้งแต่ปี ๑๘๓๑ - ๑๘๖๒ (พ.ศ. ๒๔๑๔ - ๒๔๐๕)*

ปี	คิดราคาปอนด์/ ๑ ไร่	ปี	คิดราคาปอนด์/ ๑ ไร่
๑๘๓๑ (๒๔๑๔)	๑๔๐	๑๘๔๓(๒๔๓๕)	๘๕
๑๘๓๒	๑๔๕	๑๘๔๔	๙๖
๑๘๓๓	๑๓๓	๑๘๔๕	๖๓
๑๘๓๔	๑๐๘	๑๘๔๖	๖๐
๑๘๓๕	๘๖	๑๘๔๗	๖๑
๑๘๓๖	๗๖	๑๘๔๘	๗๑
๑๘๓๗	๗๐	๑๘๔๙	๑๑๒
๑๘๓๘	๖๒	๑๘๕๐	๑๓๔
๑๘๓๙	๗๑	๑๘๕๑	๑๑๕
๑๘๔๐	๘๓	๑๘๕๒	๑๒๓
๑๘๔๑	๙๒	๑๘๕๓	๑๒๗
๑๘๔๒	๑๐๒	๑๘๕๔	๑๒๗
๑๘๔๓	๙๓	๑๘๕๕	๑๔๓
๑๘๔๔	๘๑	๑๘๕๖	๑๔๑
๑๘๔๕	๘๓	๑๘๕๗	๑๗๓
๑๘๔๖	๙๑	๑๘๕๘	๑๗๓
๑๘๔๗	๑๑๒	๑๘๕๙	๑๗๓
๑๘๔๘	๑๑๔	๑๘๖๐	๑๗๓
๑๘๔๙	๑๑๕		
๑๘๕๐	๑๑๖		
๑๘๕๑	๑๑๗		
๑๘๕๒	๑๑๘		
๑๘๕๓	๑๑๙		
๑๘๕๔	๑๒๐		
๑๘๕๕	๑๒๑		
๑๘๕๖	๑๒๒		
๑๘๕๗	๑๒๓		
๑๘๕๘	๑๒๔		
๑๘๕๙	๑๒๕		
๑๘๖๐	๑๒๖		
๑๘๖๑	๑๒๗		
๑๘๖๒	๑๒๘		

*

Source: Lin Chong-Yah, Economic Development of Modern Malaya,

p. 322.

ภาคผนวก ข

ทำเนียบของหม่อมหลวงเกี๋ย ร.ศ. ๑๒๑*

เมืองภูเก็จ ๑ เมืองพังงา ๑ เมืองตรัง ๑ เมืองระนอง ๑
เมืองกระบี่ ๑ เมืองตะกั่วป่า ๑

เมืองภูเก็ต

๓ อำเภอ ๒๖ ตำบล

๑. อำเภอในเมืองตั้งที่ว่าการอำเภอที่ตำบลตลาดเมืองภูเก็ตมี ๑๑ ตำบล

๑) บางเหนียวใต้	๒) บางเหนียวเหนือ	๓) สะปำ
๔) สามกอง	๕) สันใน	๖) ตลาดใหญ่
๗) ระแงะ	๘) ตลาดเหนือ	๙) จคลอง
๑๐) ไร่ไผ่	๑๑) อวมะงาม	

๒. อำเภอกะทู้ตั้งที่ว่าการอำเภอที่ตำบลตลาดกะทู้มี ๔ ตำบล

๑) กะทู้	๒) หงทอง	๓) กำรา (กำมรา)
๔) ประตอง	๕) กระม	

๓. อำเภอกลางตั้งที่ว่าการอำเภอที่ตำบลบ้านตะเคียน มี ๑๐ ตำบล

๑) ตะเคียน	๒) บ้านดอน	๓) บางเทา
๔) ลิพอน	๕) ท่าเรือ	๖) ป่าคลอก
๗) บางโรง	๘) ทามะพร้าว	๙) ไชยขาว
๑๐) สาคู		

* หอสมุดคำรุงราชานุภาพ ทำเนียบของที่ ร.ศ. ๑๒๑ (ม.ป.ป.) หน้า ๑ - ๑๒

ะทำเนียบของที่ ร.ศ. ๑๒๕ หน้า ๑๓๘.

เมืองพังงา

๔ อำเภอ ๓๔ ตำบล

๑. อำเภอราษีไศลตั้งที่ว่าการอำเภอที่ตำบลราษีไศล มี ๑๒ ตำบล

๑) ห้วยช้าง	๒) คลาตใหญ่	๓) ฝ่ายท่า
๔) ตากแดด	๕) นนเปริง	๖) ปากอ
๗) ห้วยแหวน *	๘) แกล *	๙) ห้วยคำอิง
๑๐) บางเคย	๑๑) เกาะบางนอย	๑๒) เกาะยาวใหญ่

๒. อำเภอทุ่งมะพร้าวตั้งที่ว่าการอำเภอที่ตำบลทุ่งมะพร้าว มี ๖ ตำบล

๑) ทุ่งมะพร้าว	๒) ลำภี	๓) ลำแก่น (ลำแก่น)
๔) ทาซอ	๕) นาเคย	๖) บางคี่

๓. อำเภอทับปุดตั้งที่ว่าการอำเภอที่ตำบลคลองมรุญ มี ๙ ตำบล

๑) เขาเตา	๒) โศกขวย	๓) สี่เสียด
๔) มรุญ	๕) บางเหรี้ง	๖) บอแสน
๗) ถ้ำทองกลาง		

๔. อำเภอตะกั่วทุ่งตั้งที่ว่าการอำเภอที่ตำบลกระโสมมี ๕ ตำบล

๑) กระโสม	๒) ถ้ำ	๓) กะไหล
๔) หาดอู	๕) นากกลาง	๖) โศกกลด
๗) บางหลาม	๘) คลองตะเคียน	๙) บางทอง

เมืองตรัง

๕ อำเภอ ๑๐๘ ตำบล

๑. อำเภอเมืองตั้งที่ว่าการอำเภอที่ตำบลกันตัง มี ๓๑ ตำบล

๑) กันตัง	๒) บางเป้า	๓) บางหมาก
๔) ควรรธานี	๕) ควรมะปริง (ควนปริง)	๖) โศกพลา
๗) บ้านควน (ควน)	๘) นาบิเหลา	๙) บางอ้อย

* ไม่ปรากฏชื่อในทำเนียบกองที่ ร.ศ. ๑๒๕ แต่มีชื่อตำบลสองแห่งแทน

๑๐) นาเข้าเสียบ	๑๑) นารัก*	๑๒) โลกสนับ(โลกนั)
๑๓) นาชุมเห็ด	๑๔) นามองบค	๑๕) ทะเบีเะ
๑๖) ย่านตาขาว	๑๗) หุงกระป้อ	๑๘) ทากระดาน
๑๙) วังวน	๒๐) เกาะเคี่ยม	๒๑) เกาะลิปะ (คิชง)
๒๒) พระม่วง *	๒๓) นากลือ	๒๔) นางคัก
๒๕) คลองยาว	๒๖) ลีเะ	๒๗) คลองลู (๓๓๐๑ ลู)
๒๘) ยานซ้อ	๒๙) นาน้อ	๓๐) นาริง
๓๑) ไหมบาค		

• ลำเภอบางรัก ตั้งหัวการอำเภอที่ตำบลทับเที่ยงมี ๓๑ ตำบล

๑) บางรักเหนือ	๒) หับเที่ยง	๓) บางรักน้ำต
๔) ท้ายสระ (ท้ายพรุ)	๕) โลกหลอ (โลกหลอ)	๖) โลกยง
๗) ควรรัน (ควนตัน)	๘) นางาม (นางงาม)	๙) หองกลาง
๑๐) บ้านโพธิ์	๑๑) นามพระ (นาพละ)	๑๒) นารักน้ำต
๑๓) วัดกลาง	๑๔) นาริง	๑๕) พง
๑๖) ละมอ(ละมอ)	๑๗) กะหมก	๑๘) ทายเกา(ทายสะเกา)
๑๙) ทาจิก	๒๐) น้ำคุดเหนือ	๒๑) โลกยง
๒๒) นนงเท	๒๓) น้ำคุดใต้	๒๔) นาคาวง
๒๕) ควรรินแดง	๒๖) นาทามกลาง	๒๗) นาทารัก
๒๘) ทาจิน	๓๐) นารักหมิง	๓๑) บางนาหมิง(บางนาหมิง)

๓. อำเภอเขาขาวตั้งหัวการอำเภอที่ตำบลหัวแหลมมี ๑๗ ตำบล

๑) เขาขาว	๒) เขากอบ	๓) ปากคย
๔) นาปะยา	๕) บางกุง	๖) นางคัก
๗) นาทม	๘) นนงข้างเลน	๙) ควรริน(ควนเร)
๑๐) กอปาง(กปาง)	๑๑) นนงอัว	๑๒) เขาสูง*
๑๓) นนงปรี	๑๔) หางัว	๑๕) เขาปูน
๑๖) ปากแจม		

หน้าเนียบท้องที่ ร.ศ. ๑๒๕ ไม่ปรากฏชื่อตำบลทั้งสาม
ไม่ปรากฏชื่อในหน้าเนียบท้องที่ ร.ศ. ๑๒๕

๔. อำเภอเสียมตังตั้งที่ว่าการอำเภอที่ตำบลเสียมตัง มี ๑๒ ตำบล

๑) เสียมตัง	๒) เขามันแก้ว	๓) กลาสี *
๔) อ่าวตง (อ่าวตง)	๕) วังปราง	๖) เขาสก
๗) เขาสกเหนือ	๘) หาสะบา	๙) หางตุง
๑๐) นาเมืองเพชร	๑๑) ไม้ฝาด	๑๒) คลองทะเล (สละ)

๕. อำเภอประเหลียนตั้งที่ว่าการอำเภอที่ตำบลหงสะตา (ตำบลสุไธ) **² มี ๑๔ ตำบล

๑) หงสะตา	๒) หาชาม *	๓) สุไธ
๔) ลิพัง	๕) แหลมโฮน	๖) ประเหลียน
๗) เขาสก	๘) ไบกรว (ควน)	๙) โพรงจระเข้
๑๐) ส้มเพื่อง	๑๑) บางควน	๑๒) หาดพญา
๑๓) บานนา	๑๔) เกาะเรียง	๑๕) บ้านหัว
๑๖) ปากปรน (ปากพน)	๑๗) ตะเสะ	๑๘) เกาะสุกร

เมืองระนอง

๔ อำเภอ ๒๗ ตำบล

๑. อำเภอเมืองตั้งที่ว่าการอำเภอที่ตำบลตลาดเมืองระนองมี ๖ ตำบล

๑) บางนวน	๒) เขานิวาศ	๓) หาดวัง
๔) เกาะปากน้ำ	๕) หาดส้มแป้น	๖) ราชบุรี

๒. อำเภอกระเปอร์ตั้งที่ว่าการอำเภอที่ตำบลกระเปอร์มี ๓ ตำบล

๑) กระเปอร์	๒) เขียวเหลียง	๓) บานนา
๔) บางหิน	๕) ชำครี *	๖) นาคา

๓. อำเภอละอุ่นตั้งที่ว่าการอำเภอที่ตำบลละอุ่น มี ๔ ตำบล

๑) ละอุ่นช้างขาว	๒) ละอุ่นช้างดำ	๓) เขาสก
๔) บางพระไค้	๕) บางพระเพ็ญ	๖) หวายแดง
๗) บางแก้ว	๘) ลำเวียง *	

* ไม่ปรากฏชื่อในทำเนียบท้องที่ ร.ศ. ๑๒๕.

** ปรากฏชื่อในทำเนียบท้องที่ ร.ศ. ๑๒๕

๔. อำเภอกระบุรีตั้งที่ว่าการอำเภอที่ตำบลน้ำจืดมี ๖ ตำบล

๑) น้ำจืดใหญ่	๒) น้ำจืดน้อย	๓) สวะ
๔) มะมู	๕) ปากจั่น	๖) ลำเลียง

เมืองกระบุรี

๔ อำเภอ ๓๕ ตำบล

๑. อำเภอเมืองตั้งที่ว่าการอำเภอที่ตำบลกลางเมืองกระบุรีมี ๑๗ ตำบล

๑) กระบุรีใหญ่	๒) คลองแห้ง	๓) เขาทอง
๔) เขาความ	๕) ทับปริก	๖) คลังช้าง
๗) คลองเขมา	๘) คลองขนาน	๙) คลองเสียด*
๑๐) เหนือคลอง	๑๑) ห้วยยุง	๑๒) โคกยาง
๑๓) ช้างตาบ	๑๔) ห้วยปรีก	๑๕) สิบหมู่
๑๖) กระบี่น้อย	๑๗) ปรางน้ำ	

หมายเหตุ ในทำเนียบ ร.ศ. ๑๒๕ มีตำบลปะกาไสยะทางสองตำบล

๒. อำเภอคลองพลตั้งที่ว่าการอำเภอที่ตำบลคลองพลมี ๔ ตำบล

๑) คอกช้าง*	๒) โตะเรง	๓) ห้วยลึก*
๔) คลองหอมเหนือ	๕) พรุคินนา	๖) พรุเตย
๗) เพลา	๘) คลองหอมใต้	๙) ห้วยน้ำขาว

หมายเหตุ ในทำเนียบ ร.ศ. ๑๒๕ มีตำบลคลองพล และตำบลทรายขาว

แต่ใน *

๓. อำเภอเกาะลันตาตั้งที่ว่าการอำเภอที่ตำบลเกาะลันตา มี ๕ ตำบล

๑) เกาะลันตาใหญ่	๒) เกาะลันตาน้อย	๓) เกาะกลาง
๔) คลองยาว	๕) เกาะศรีบ่อ	

* ไม่ปรากฏชื่อในทำเนียบท้องที่ ร.ศ. ๑๒๕

๔. อำเภอปากลาวตั้งที่ว่าการอำเภอที่ตำบลอ่าวลึก มี ๘ ตำบล

๑) ปากลาว	๒) อ่าวลึกเหนือ	๓) อ่าวลึกใต้
๔) ในเขน	๕) แลมลัก	๖) อ่าวลึกน้อย
๗) คลองหิน	๘) เขาคอ	

เมืองตะกั่วป่า

๓ อำเภอ ๒๒ ตำบล

๑. อำเภอเมืองตั้งที่ว่าการอำเภอที่ตำบลเมืองใหญ่ มี ๘ ตำบล

๑) เกาะคอเขา	๒) เกาะพระทอง	๓) คุรวก(คุรอก)
๔) บางครั้ง	๕) คุระ	๖) ไร่ขลุ้ง
๗) กำพวน	๘) บางวัน	

๒. อำเภอตลาดใหญ่ตั้งที่ว่าการอำเภอที่ ตลาดใหญ่นี้ ๕ ตำบล

๑) ตลาดเหนือ	๒) ตลาดใต้	๓) โศกเคียน
๔) บ้านขาว	๕) บางม่วง	๖) บางสัก
๗) คุกคัก	๘) บางไทร	๙) คำควั

๓. อำเภอปงตั้งที่ว่าการอำเภอที่ตำบลกะปงมี ๕ ตำบล

๑) กะปง (ปง)	๒) ทานา	๓) เพมาะ
๔) เหล	๕) หลังพมา	

เมืองสตูล *

๓ อำเภอ ๓๔ ตำบล

๑ อำเภอเมืองตั้งที่ว่าการอำเภอที่ตำบลเวียงนังกรามี ๒๐ ตำบล

๑) มายังนังกรา	๒) ตำมะลัง	๓) เจ๊ะลิคัง

*เมืองสตูล มาขึ้นกับมณฑลภูเก็ตในปี พ.ศ. ๒๔๕๓ จึงปรากฏว่าเป็นเพียงที่ ร.ศ. ๑๒๕

๔) นังปูเลา	๕) บารเกด	๖) บ้าเจิ่น
๗) ปลาจัน	๘) ปาตูลำปาก	๙) กวนสะทอ
๑๐) บทกสะนา	๑๑) เกาะบารตูก	๑๒) บ้านกวน
๑๓) ลูโปะบาตูก	๑๔) เกกตรี	๑๕) ตันหยงโป
๑๖) หุสน	๑๗) บันจอ	๑๘) กะกู
๑๙) หุญญ	๒๐) กะปั้งปูไหลด	

๒. อำเภอทุ่งไผ่ ถึงที่ว่าอำเภอที่กำบลทุ่งหัว มี ๑๓ ตำบล

๑) ทุ่งหัว	๒) เสดมแก	๓) ปากบารา
๔) กาโรย	๕) วังปลาตูก	๖) โกละเห่นโต
๗) โกละไค้	๘) ปากละงู	๙) โกลา
๑๐) มะหัง	๑๑) ยานัง	๑๒) เหวรี
๑๓) กาแมง		

๓. อำเภอปาย ถึงที่ว่าอำเภอที่กำบลปาย มี ๑ ตำบล

- ๑) ปาย

จ.กา	๑,๐๕๓,๒๒๑	๒๔	๕๕๕,๓๓๕	๒๐	๑๑๕๒,๗๕๕	๕๗	๑,๐๕๕,๕๒๒	๒๓	๕๕๕,๓๓๕	๕๕	๑,๐๕๕,๓๓๕	๕๕	๑,๐๕๕,๓๓๕
ราชินบุรี	๒๓๑,๗๗๑	๕	๒๕๕,๒๗๐	๑๕	๒๕๕,๐๒๗	๑๐	๔๕๐,๒๕๕	๒๓	๑,๗๒๑,๗๕๐	๕๕	๑,๔๕๕,๑๕๓	๕๕	๑,๔๕๕,๑๕๓
บุรี	๑,๒๕๑,๒๕๑	๓	๑,๓๕๓,๕๗๑	๓๕	๑,๑๕๕,๐๕๓	๕๐	๑,๕๐๓,๑๑๒	๑	๑,๕๕๒,๕๕๕	๕๕	๑,๕๐๕,๕๕๕	๕๕	๑,๕๐๕,๕๕๕
กรไชยบุรี	๒๐๑,๕๐๒	๓๒	๒๓๑,๕๑๒	๑๕	๕๕๕,๕๕๕	๒	๕๕๐,๗๒๐	๑๕	๑,๕๓๒,๕๕๕	๒๕	๑,๒๕๗,๓๕๓	๒๕	๑,๒๕๗,๓๕๓
รสารกร	๕๕๗,๒๕๕	๗	๕๐๕,๕๕๕	๑	๕๕๑,๕๕๕	๑๕	๒๕๐,๓๕๕	๓๒	๗๐๒,๓๕๐	๕	๕๒๕,๕๕๑	๕	๕๒๕,๕๕๑
โล	๕๑๕,๕๕๐	๒๕	๕๐๑,๕๕๗	๕๑	๕๕๕,๐๕๓	๕๗	๕๕๓,๕๕๕	๑๕	๕๕๕,๕๕๕	๗	๕๑๑,๐๕๕	๗	๕๑๑,๐๕๕
ราชสีมา	๓๒๒,๐๓๐	๒๓	๒๕๕,๓๑๕	๓๕	๓๒๐,๑๑๕	๕	๒๐๕,๕๐๗	๒๓	๒๑๕,๒๗๕	๓๗	๕๕๕,๕๕๕	๓๗	๕๕๕,๕๕๕
ร	๒๕๕,๑๒๕	๒๐	๓๓๓,๕๐๒	๕๕	๓๐๐,๓๕๑	๕๗	๕๐๕,๐๐๐	๕๕	๕๗๕,๐๕๒	๒๐	๕๒๑,๕๕๐	๒๐	๕๒๑,๕๕๐
ร.ร.ร.ร.ร.ร.ร.ร.	๕๓๓,๓๓๒	๓๗	๕๕,๑๗๒	๑๒	๕๐๓,๑๕๕	๒๕	๕๕๑,๐๑๕	๕	๑,๕๕๕,๐๕๗	๑	๑,๑๕๑,๒๒๐	๑	๑,๑๕๑,๒๒๐
ก.ก.ก.	๕๐๕,๕๕๕	๒๑	๒๕๕,๐๕๕	๕๐	๓๐๒,๒๕๐	๓๑	๓๗๕,๐๐๗	๑๐	๕๑๗,๕๕๕	๑๕	๕๕๗,๕๕๕	๑๕	๕๕๗,๕๕๕
กิจ	๑,๕๕๒,๑๒๑	๕	๑,๕๕๕,๕๕	๑๕	๑,๕๕๕,๕๕๒	๒๓	๑,๒๐๕,๕๕๕	๒	๑,๕๕๗,๕๒๒	๓๗	๑,๒๕๕,๒๕๕	๓๗	๑,๒๕๕,๒๕๕
น.น.น.	๑,๓๒๒	๕	๒๕๕,๗๕๐	๒	๑๕๗,๕๕๕	๕๕	๑๕๗,๕๕๒	๑๓	๑๕๕,๕๕๕	๓๐	๑๕๒,๕๕๕	๓๐	๑๕๒,๕๕๕
น.น.	—	—	๕๑๗,๕๒๗	๕๕	๑,๓๒๐,๗๕๒	๒๕	๑,๕๓๒,๑๑๕	๓๐	๑,๕๕๒,๓๕๕	๕๑	๑, ,	๕๑	๑, ,
น.น.	๐๕,๑๕๒	๒๐	๕๕,๕๕๐	๕๒	๗๕,๕๑๓	๕๕	๕๓,๗๕๗	๕๕	๕๗,๒๒๒	๒๒	๕๒,๑๗๐	๒๒	๕๒,๑๗๐
ร	—	—	—	—	—	—	๑๒,๕๓๑	๑๒	๕๕๐,๓๗๒	๒๓	๕๕๕,๗๕๐	๒๓	๕๕๕,๗๕๐
ร	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

รวม

,๐๒๕,๐๐๗

๕๗

ภาคผนวก ฎ

บัญชีราคาขายปลีก มณฑลต่าง ๆ พ.ศ. ๒๔๔๕ - ๒๔๕๐ *

มณฑล	๒๔๔๕		๒๔๔๖		๒๔๔๗		๒๔๔๘		๒๔๔๙		๒๔๕๐	
	บาท	อัฐ	บาท	อัฐ	บาท	อัฐ	บาท	อัฐ	บาท	อัฐ	บาท	อัฐ
ชุมพร	๕,๔๑๓	๕	๒๖,๓๑๒	๕๐	๒๖,๕๐๐	๑๖	๒๓,๖๐๘	๑๕	๒๔,๓๐๕	๓๓	๑๖,๑๓๐	
นครศรีธรรมราช	๔๐,๓๓๖	๕๑	๒๘,๕๒๖	๖๐	๒๘,๘๕๕	๓	๓๑,๑๕๓	๑๒	๓๓,๘๒๕	๕๓	๓๑,๓๒๑	
ปัตตานี	๖๖,๐๙๔	๕	๑๖,๔๓๒	๒๓	๒,๒๓๓	๕	๑๐๕,๐๖๓	๓๓	๓๖,๑๖๔	๔๕	๓๒,๒๖๐	
ภูเก็ต	๕๕๑,๔๐๘	๓๕	๘๔๔,๕๖๓	๘	๘๒๓,๓๓๐	๓๖	๘๘๘,๖๖๐	๕๕	๑,๑๘๖,๒๓๖		๘๓๓,๖๕๓	
รวม	๑,๐๖๓,๖๙๖	๓๕	๕๑๖,๒๓๕	๕	๘๓๓,๔๖๘	๖๑	๑,๐๕๘,๕๒๕	๕๕	๑,๓๒๐,๙๑๐	๔๓	๕๑๓,๘๘๕	

เทศบาลบาล ร.ศ. ๑๒๘ เล่ม ๑ หน้า ๑๘

บัญชีค่าธรรมเนียมกรมราชโลหกิจมณฑลต่าง ๆ พ.ศ. ๒๔๔๕ - ๒๔๕๐ *

มณฑล	๒๔๔๕		๒๔๔๖		๒๔๔๗		๒๔๔๘		๒๔๔๙		๒๔๕๐	
	บาท	อัฐ	บาท	อัฐ	บาท	อัฐ	บาท	อัฐ	บาท	อัฐ	บาท	อัฐ
ชุมพร	๓๒๕		๘๓๕		๑๕๐๒	๔๓	๒,๓๕๓	๘	๑,๓๕๕	๕๕	๑,๘๘๕	
นครศรีธรรมราช	๒,๐๙๓	๖๐	๒,๐๘๕	๑	๒,๒๒๕	๒๔	๒,๔๒๓	๔๕	๒,๔๓๐	๑๕	๔,๑๕๘	
ปัตตานี	๖,๑๑๓	๓๕	๔,๖๖๔	๓	๖,๖๖๑	๒๓	๓,๔๑๓	๑๒	๔,๑๖๔	๕๐	๘,๒๓๐	
ภูเก็ต	๕๘,๐๓๑	๒๑	๕๓,๒๕๓	๒๑	๘๕,๓๐๒	๕๕	๕๑,๓๔๓	๕	๑๐๔,๕๑๘	๕๑	๑๐๓,๖๓๘	
จังหวัดบุรี	๖		๒๓๑		๑๐๕		๑๕		๑๐๐		๓๕	
ปราจีน	๖๖๕		๑๒๐		๒๘๐		-		-		-	
ราชบุรี	-		-		-		-		๖๑๐		-	
รวม	๖๓,๑๙๘	๕๓	๖๓,๓๙๖	๒๕	๑๐๐,๔๘๒	๒	๑๐๓,๕๖๐	๑๖	๑๑๘,๓๖๘	๘๓	๑๑๘,๖๓๘	๕

* เทศบาลบาล ร.ศ. ๑๒๘ หน้า ๒๓.

ภาคผนวก ข

บอกการเลี้ยงชีพของพลเมืองมณฑลภูเก็ต ร.ศ. ๑๒๔*

ลักษณะอาชีพ	จำนวนคน	ลักษณะอาชีพ	จำนวนคน
ทำราชการ	๔๓๑๔	การยิงสัตว์ป่าขาย	๕,๕๒๕
ทำนา	๕๔,๒๔๖	การตัดไม้ขาย	๒,๖๒๓
ทำสวน	๕๔,๐๘๖	โรงเลื่อยไม้	๓,๑๓๐
ทำไร่	๘๐๓	การจับสัตว์น้ำขาย	๒,๕๓๓
ขายของต่าง ๆ	๑๘,๕๐๓	การเลี้ยงสัตว์ต่าง ๆ ขาย	๓๔,๓๑๒
การทำภาษีอากร	๑๕	จำหน่ายสุรา	๒๒
การขุดทอง	๒๘๓	ขายของป่า	๒๕๐
ช่างเหล็ก	๖๘๐	ตัดหวาย	๑,๖๖๑
ช่างไม้	๓๓๘	ทำน้ำมันยาง	๒๒๘
คัคนม	๖	เก็บเสื่อผ้า	๒,๕๒๑
จักรสาน	๕,๖๔๓	เก็บจาก	๑,๓๑๖
ทำน้ำตาล	๓๓๕	เหมืองแร่	๘,๕๔๙
ทอผ้า	๓๐,๔๔๔	เผาถ่าน	๑๓๘
ทนายความ	๔๒๕	ทำเกวียน	๑๔
ทำอิฐ	๓๓	ทำไต้	๑,๓๓๘
เผาปูน	๓๘	ขายหิน	๑๖
รับจ้าง	๑๕,๐๖๐	ขายเครื่องยา	๓๖
เก็บคาเขา	๓๘	มโหฬ	๒๒
ไรยาสบ	๔๓๑		
ชาสกรขาย	๓๔		

* หอสมุดคำรกราชาภาพ เทศบาลภูเก็ต ร.ศ. ๑๒๔ หน้า ๒๒๕ - ๒๓๑ .

[illegible]

ประวัติย่อของผู้เขียน

- ชื่อ: สุนทร นิธิวงษ์
- วันเกิด: ๑๖ กรกฎาคม ๒๔๘๘
- สถานที่เกิด: ๒๘ หมู่ ๑ ต.เดิมบาง อ.เดิมบาง สุพรรณบุรี
- การศึกษา: ๒๔๘๘ - ๒๕๐๒ จบประถมศึกษาปีที่ ๔ และมัธยมศึกษาปีที่ ๓ จากโรงเรียน
วัดเดิมบาง ต.เดิมบาง อ.เดิมบางนางบวช
สุพรรณบุรี
๒๕๐๔ มัธยมศึกษาปีที่ ๖ โรงเรียนนันทศึกษา คุณิต พระนคร
๒๕๐๗ ประกาศนียบัตรวิชาการศึกษา วิทยาลัยครูสวนสุนันทา
๒๕๑๑ ประกาศนียบัตรพิเศษครูมัธยม (พ.ม.)
๒๕๑๒ ปริญญาศิลปบัณฑิต (ศ.บ. โบราณคดี) จาก
มหาวิทยาลัยศิลปากร
๒๕๑๗ ปริญญาครุศาสตรบัณฑิต (ค.บ.) จากจุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย
๒๕๑๘ ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต (กศ.ม. ประวัติศาสตร์)
จากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร -
- การทำงาน: ๒๕๐๘ ครูโรงเรียนการัญศึกษา อำเภอเมืองฯ นนทบุรี
๒๕๑๒ ครูโรงเรียนเรวดี ถนนปทุมโพธิ์ พญาไท พระนคร
๒๕๑๔ อาจารย์วิทยาลัยครูอุดรดิษฐ์